

JÓKAI ÖSSZES MŰVEI

JÓKAI MÓR ÖSSZES MŰVEI

JÓKAI MÓR ÖSSZES MŰVEI

Szerkeszti

LENGYEL DÉNES ÉS NAGY MIKLÓS

REGÉNYEK

66.

JÓKAI MÓR

A MI LENGYELÜNK

(1903)

AKADÉMIAI KIADÓ, BUDAPEST 1969

Sajtó alá rendezte
T. HAJÓS ÉVA

Magy. i. I. 3
93, 146.

© Akadémiai Kiadó, Budapest 1969

Ak 761 k 6972

69.66949 Akadémiai Nyomda, Budapest

Printed in Hungary

ELSŐ SZAKASZ

A SÍRBÓL VISSZAHOZVA

I. HŐSÖK HARCA

Hosszú volt a nap — nyár közepén; még naplemente után is lehetett dolgozni.

Ugyan dolgoztak! Ágyúval, szablyával, dárdával, kelevézzel. Délelőtt kezdtek, semmit nem pihentek.

Ezerhatszáz magyar huszár és négyszáz lengyel dzsidás harcolt kétszer annyi orosz lovas ellen a turai mezőn. A magyarok voltak a támadók. Perczel Mór tábornok volt a vezér.

A magyarok éppen azt a hadi rendszert követték a háborúban, amit ezer év előtt Árpád alatt: minden vezér (a hetumogerek) a maga dandarával külön hadakozott, a saját haditerve szerint. Honfoglalás lett az eredménye.

Ezúttal is heten voltak, Klapka Komáromban, Kmety túl a Dunán, Guyon a Bánátban, Bem Erdélyben, Görgey fél Magyarországon körös-körül, Dembinszky hátvéd hadművelésben, Perczel Mór új hadseregalakításban működött.

A hat elébb említettnek mind kipróbált, harcban tűzezett seregeik voltak, a hetediknek hirtelen toborzott gyalogsága, til-túl fegyverzetten, rossz kaszákkal, még rosszabb puskákkal ellátva; csak a lovasság volt a harcképes, meg a tüzérsége.

És mégis ez a hetedik szánta rá magát, hogy támadó csapást mérjen az előnyomuló ellenségre: Perczel Mór.

És ennek volt megérthető haditerve.

Görgey maga után hurcolta az egész orosz hadsereg zömét. Paskievics orosz fővezér azt tervezte, hogy Görgey seregét körülfogja, megadásra kényszerítse a Duna-Tisza között.

Ennek a tervnek a meghiúsítása volt a nehéz feladat, azt vállalta magára Perczel.

Turát Tolsztoj tábornok tartá elfoglalva az orosz lovassággal. Cirkáló kozák csapatai előre hírül adták neki a magyarok közeledtét. Az orosz dandár kétszerre nagyobb volt a magyaránál, s ágyúparkja háromszorta erősebb; azok között a serpentinágyúk, amiknek lövege jobbra-balra fújja a sziporkát, mint egy tűzkigyó, ijesztő bűgással.

A hepehupás rónát egy vízárók szeli keresztül; ennek a gátja mögé volt fölállítva a cserkesz lovasság fedetten.

A cserkeszek, a magyar huszárok közeledtére, levették vállaikról hosszú puskáikat, s peloton-tűzzel fogadták a közeledőket, s ugyanakkor a turai dombokon fölállított orosz ágyúüteg elkezdte bűgő tekéit szórni ellenük.

A huszárok vágattak előre. Ott volt közöttük Mészáros Lázár, a volt magyar hadügyminiszter, mint közlegény.

A lengyel légió fél ütege elfogadta a harcot az orosz ágyúk ellenében. A volt (és leendő) fővezér, az ősz Dembinszky maga állt be tűzmesternek, s irányozta az ágyúkat. Több orosz ágyút leszereltek. Wujczik százados volt az üteg parancsnoka.

A magyar huszárok teljes hadirendben ugrattak át a vízárkon. A cserkesz csapat nem várta be a viadalt, hátat adott. De egy egész lovasezred robogott Tura felől a huszárok elé, az orosz Olga-huszárok. Valamennyinek egyforma sárga lova volt. Az összecsapás rövid ideig tartott. Az orosz lovasság szerteszét zilálva menekült a magyar huszárság elől ágyúütegei és gyalogsági négyszögei mögé.

Tolsztoj tábornok a kozák lovasságot küldte huszárjai segítségére. Azok harsogó „Hurrah!” kiáltással rohantak előre, hosszú dárdáikat dőlésre szegezve. A kozák dárda hatalmas fegyver!

A magyar huszárságot oldalba fogta a kozákok rohama. Szélső balszárnyán az ezrednek egy fiatal főhadnagy vezetett,

azt egy kozák dandár úgy találta homlokon, hogy nyergéből lebukott. Egy másik dárdadöfés a paripája szügyét érte, mire a csatamén megfordult, s elfutott a küzdterről, magával hurcolva a kengyelvasba szorult lovasát, aztán ösztönszerűleg vágatott egy rekettyés bozótig, ott végigvágta magát, de még akkor is vgyázott rá, hogy a lovasát maga alá ne gázolja.

Perczel tábornok ekkor a huszárok segítségére a lengyel légiót indítja a kozákok ellen. A lengyelek dzsidások voltak, szárnyvezérük Negrotin kapitány.

A kozák dárda hatalmas fegyver; de csak addig, amíg a magyar huszár kardjával összetalálkozik. A huszár nem ijed vissza attól a hosszú nyárstól. Felcsapja a csidijét a szablyájával, s ha aláférhetett, akkor már az a dárda nem dárda; csak a nyelével üthet, amíg a gazdáját le nem vágják.

A lengyel légió trombitaharsogással vágatott a kozákok sorai közé. Elöl a kapitányuk, az achillesi alak, Negrotin. Egyik kezében a zászlós dzsida, másikban a pallos.

— Megálljatok, molodcik! — kiáltá oroszul. — Majd én mutatom meg nektek, hogyan kell a dzsidával dolgozni!

S ugyan megmutatta. Úgy dúlt egymaga az ellenség gomolygó tömegében, mint az orosz lány a bölénycsordában. De hiszen nem magában harcolt. Társa volt a küzdelemben a harci ménje. Az maga egy apokaliptikus csoda, egy szörnyeteg. Cyclops a lovak között, hollófekete; nyakát kétfelől borítja a sörénye; homloka, szügye is csupa bozont. A porosz pluto fajtából való, a neve is „Pluto”. Ember legyen, aki ezt meg tudja fékezni. Ez nem parádés ló, akivel iskolát lehet üggetteni; ha ez megbikacsolja magát, se ostor, se sarkantyú ki nem mozdítja a helyéből. Hanem aztán, ha akad lovas, akit érdemesnek talál, hogy a hátán hordja, hűséges fegyvertársává lesz; a csata tűzében együtt harcol vele, nyerítése túlharsogia a trombitarecsegést, rettenetes patáival legázolja az ellenfél lovát, fogaiival tépi, homlokával hanyatt dönti; megkönyíti gazdájának a harcot, s ha körül akarják fogni, olyanokat rúg

a két hátulsó lábával, hogy a kozák lovastul hanyatt bukik. A mi lengyelünk kilenc kozákot terített le, jobb kézzel, bal kézzel osztva a kardcsapást, kelevézdőfést. És azért mégsem ő volt az első hőse a turai csatának, hanem az az öreg huszár, aki egymaga tizenegy kozákot vágott le a vérengző tömegharcban, ahogy azt a csatában részt vett orosz tisztek is elhíresztelték. A harcban maguk a vezéralakok is személyesen részt vettek: Perczel, Dembinszky, Mészáros Lázár. Olyan volt az, mint egy hőskötemény, mint a „Zalán futása”. Személyes harca a vezérhősöknek.

Az oroszok is hősileg küzdöttek. Estefelé Tolsztoj magához vonta segélyül Labincow tábornok gyalogdandárát Harvanról; de az már csak arra volt jó, hogy fedezze Tolsztoj visszavonulását: a csatater ura Perczel maradt.

Az ágyúk dörögtek még sokáig innen is, túl is. Övék maradt az utolsó szó. Egy elkésett ágyúteke megölte a lengyel légió vitéz ütegparancsnokát, Wujczikot. Ez volt az utolsó előtti lövés. Azután csak a takarodó mélabús trombitaszava hangzott még messze és közel, s a halálra sebesült mének nyerítése. A halálra sebesült katonának nincsen szava.

2. A MARKOTÁNYOSNÉ

Az egész tábor ismerte a Katkát, akinek a nevét még előnévvel is megtoldták: „Katona Katka”. Az egész szabadságharcot végigjárta a laptikájával, ami elé egy kis mokány ló volt fogva; a kordéban pálinkáshordó, szalonna, kenyér.

Fiatal leánycseléd volt; de csak a nemére nézve nő, minden egyéb tulajdonságában férfi: szónemválogató, italbíró, lucskos nyelvű, pofont ígérő, de elébb megadó, versenyt káromkodó, se Istent, se ördögöt nem félő, urat nem tisztelő. nyomorultakat ápoló, estig italt osztogató, csata után tánkra kerekedő, mindenki babája. Beszélt ez minden nemzet nyelvén, ahány

csak az országot lakja; csak éppen németül nem; azt lenézte, azért, hogy német káromkodás nincsen. Micsoda? Az, hogy „Szekerén ment, gyalog együtt!”

A Katona Katka ott foglalt helyet a kordéjával a turai csatatéren, ahol az a gömbölyű fenyőfapagony jó kvártélyul kínálkozott. E sűrű fenyves mögött volt fölállítva a lengyel tartaléksapat, jól elfedett helyzetben.

A Katka elébb a sarlójával egy nyalábra való vadbükkönnyt aratott a turcsija számára, azután felült a pálinkáshordója tetejére, mint a tökdisznó a kártyában, onnan nézte a nagy hajcihőt. Az orosz ágyútekék ott ricochettáltak a kordéja mellett. „Pukkadj meg!” — kiálta utánuk. Meg is pukkadtak a háta mögött. De azért nem vitte odább a készségét.

Elnézte, hogy vágat előre egyik század huszár a másik után az oroszok felé. Ismerte az egész legénységet a keresztnevről. Ki hány garással tartozik a pálinka árában? De legjobban ismerte azt a szélről lovagló főhadnagyot; annak még a családi nevét is tudta. Tegnap is vele táncolt a bivouacon a „Hajja cica, kis Katica!” nótájára. Az ám csak úgy szórta a bankót. Mikor elrobogott mellette a délceg dalia, utána kiáltott: „Éljen Lippay Tihamér!” A tiszt meghallotta, s szalutált feléje a kardjával.

Porfelleget kelt a rohanó lovasság nyomában, mely azt el-takarta. Csak a vízároknál oszlott az el, azon túl következett a csincsés. Itt már lehetett látni a támadt verekedést magyar és orosz huszárok között.

Katka felállt a szekereben, úgy kiabált messze hallható hangon: „Magyar! Ne hagyj magad!” — „Üsd, vágd, nem apád!” — „Az a szent Pilátusát az apjának!”

A lengyel ágyúüteg a közelében levő dombon kezdett el dolgozni. Akkor meg azokat biztatta. Az orosz üteg annak felelgetett: golyói a markotányosné szekere körül búgtak el. Dehogy mozdult volna el a helyéből! Csak egyszer ugrott le a szekereből, odafutva a lengyel tüzerekhez, hogy az oldalán

lógó hordócskából megitassa őket; vígan danolva hozzá az ismeretes dalt: „Wenger, polyák dwa bratanki: Jak do szabli, jak do szlanki!”* Aztán megint visszafutott a szekéréhez, a magyar huszárok hősi küzdelmében gyönyörködni.

Aztán látta a kozák csapat veszedelmes előrohanását.

— Vigyázz magyar! Jön a kozák! — ordítá torkaszakadtából; de biz az ő szavát kárba veszté az ágyúdörej, a paripák robogása. Látta, amint azt a szép huszárhadnagyot egy kozák dárda homlokon találta, s kiüté a nyergéből, aztán a megsebesült paripája magával hurcolta végig a mezőn, s összerogyott a bozótban.

Az volt az átkozódás, káromkodás! Hogy a Cerni Bog jobban megértse, az ő idiómáján: „Jaszná sztrela gladowa!”** Oda a szép fiatal levante, akivel még a múlt este a kopogóst járta!

De jött a bosszúálló lengyel dzsidáscsapat. Elöl a kapitány a Pluto lován. A Katka jól megjegyezte magának azt a kozákot, aki Lippay Tihamért lováról letaszítá. Az volt az első, akinek a fejét Negrotin kapitány kettéhasítá!

— Menj pokolba! Igyes do pekla! Ördögök szánkázzanak a hátadon.

A magyar és lengyel lovasság minden vonalon győzött az oroszok felett.

Ekkor fölhangzott a takarodóra szóló trombitajeladás.

A magyar fővezér értesült az orosz segélydandár közeledtéről. Az est leszállt. A magyar újonc zászlóaljok fölálltak az oroszokkal szemben. De azoknak bizony csak a zászlójuk tüntetett. Az is elég volt. Az oroszok visszavonultak. Talán észrevették a stratégiai hibát, amit ez ütközet elfogadásával elkövettek.

* „Magyar, lengyel két jó barát,
Akár kard, akár pohár közt.”

** „Üssön meg a magas mennykő!”

Csak az ágyúütegek maradtak még hátra a csatariadó finálóját megadni, innen is, túl is.

Az est ködei leszálltak a síkra, s a ködökkel együtt meglepték a síkot a csatater vendégei, a hollók, a kányák. Itt volt előttük a dús lakoma.

— De biz az én hadnagyom szemeit nem vájjátok ki, cudarok! — kiabált a markotányosné, a szekerét otthagya, ahhoz a bozóthoz kezdett futni, ahol Tihamért lovastul elbukni látta. Futtában a lengyel ágyúüteghez érve észrevette, hogy egy csoport rongyos alak megelőzni készül a ragadozó madarakat. Ezek az orosz tábort kísérő baskírok voltak, kik az ütközet után, rejtekeikből előbújva, hivatásuknak tarták a csatater halottait kifosztogatni. Már közel jártak a bozóthoz, ahol Tihamér feküdt.

Katka odarohant a lengyel tüzérekhez. A parancsnok is jó ismerőse volt.

— Édes lelkem, moja Kohanyicska! Tedd meg az én kedvemért, lövess egy kartácsot arra a cudar, rabló, ribanc csordára, ami ott a halottakat fosztogatja.

— Megteszem én, ha adsz egy csókot, Katka — szóló tréfásan a tüzérparancsnok.

— Adok kettőt. Egyet előtte, másikat utána.

A parancsnok rendelkezett: a tüzér odairányzá az ágyú csövét. Katka megadta az első csókot a kapitánynak.

Az ágyú eldőrdült, a kartács odatalált a marodeur csapat közé, az szétfutott, elszelelt.

Most jön a második csók. A tüzér kapitány az ágyú egyik oldalán, Katka a másikon, kezeik egymás vállán; akkor jön bűgva egy ellenséges ágyúgolyó, s elhordja a tüzér kapitánynak a fejét. Azt a fejet, a szép leánynak meg kellett volna csókolni. Még szorította a kezét. A vére felszökött magasra.

A tüzérek felcsatolták az ágyúikat, nem löttek többet.

De az orosz ütegből még jött egy lövés. Egy szerpentinlőveg bűgött végig a lengyel tüzérek feje fölött, s egyenesen

beetalált a Katka markotányos szekérébe, ott pukkant szét. Megölte a mokány lovacskát, szétzúzta a pálinkáshordót. A szétomló borszesz lángra lobbant, elárasztva a fenyves le- hullott harasztját, annak a lángjától tüzet fogott maga a geszt, s pillanatok múlva tűzbe-lángba volt borulva az egész kis erdő.

Nagy kár volt az; mert már most ki itatja meg a csatából visszatérő szomjas vitézeket?

Katona Katkának az egész világi vagyona odaveszett.

De ő mégsem a saját veszteségén szerencsétlenkedett, hanem a halottakra és sebesültekre volt gondja. Nem várta be, míg nagy időhaladékkal a parancsnokok fognak rendelkezni. Maga rohant oda a garád mellett guggoló utászokhoz, sebesült-vívőkhöz.

— No ifjak! Legények! Krámfútterek! Ne süssétek itt most a makkot! Ásóra kapára, frissen! Halottakat temetni, sebesülteket elhordani. Kezdődik a munka!

És azok szót fogadtak Katona Katkának.

3. AZ ARCHANGELI CSODATEVŐ SZENTKÉP

A csatatértől néhány ágyúlovénysíre volt a püspöki nyaraló. Hatalmas kastély ötven szobával, toronnyal a közepén. A tornyot kettős kereszt díszíti. A főpap orosz hitvallású, de a hívei magyarok; ő maga is derék hazafi. A szabadságharc megindulásakor minden ezüst-arany edényét a kormányznak aján- dékozta. Most is ott maradt a kastélyában, s végigvárta az ütközetet. Maga intézkedett a vendégei elfogadására. Azok közül többnek inkább felcserre lesz szüksége, mint szakácsra, bébillérré.

A kastély kápolnájában van az archangeli csodatevő szent- kép: az istenanya, fején koronával, ölében a keresztből levett fiával. A legenda azt tanítja, hogy mikor a hét törrel átszúrt szívű Szűzanyának szeméből egy csepp könny kicsordul, s az

ráhull szívétől szakadt fiának halálos sebére, az egyszerre föléled halottaiból, és életre támad.

Ezért a csodatevő könnyecseppért imádkozik naphosszant egy kétségbeesett nő. A főpap unokahúga, a szép Natália.

Az ő vőlegénye volt az a délceg huszárhadnagy, Lippay Tihamér. A szép hajadon azért imádkozik, hogy ne csak „volt,” hanem „lesz”.

Még égett az arcán vőlegényének búcsúcsókja, amit akkor váltott, mikor az a csatába elindult. Amíg láthatta a távozót ablakából, folyvást integetett utána; azután átrohant a kápolnába, térdre borult az oltárkép előtt, úgy könyörgött az istenanyának, hogy védje meg a szerelmesét, hozza vissza épen, sebzetlenül; s ha elesik, támassza fel, ahogy saját fiát feltámasztá, sebére hullott könnyével.

Amint az első ágyúördülés megreszketteté a kastély ablakait, Natália odafutott az orgonához, s eljátszá rajta a „Stabat Mater dolorosa” ájtatos zsolozsmáját. Egyszerre négy-öt ágyú pukkanása dörgött a távolban. Natáliának a képzeletében hangzott a kardok pengése. Megint odafutott az oltárhoz, gyertyát gyújtott, a kezébe vette, s térden csúszva került körül az oltárt: „Ó boldogságos Szűzanyám! Ó dicsőséges Madonnám, hallgasd meg az én könyörgésemet! Órizd meg az én drága egyetlenemet! Takard be őt a te fényes palástoddal! A Te szent fiadért, a Jézus Krisztusért. Ámen!”

Ez istenostromló imának nem szakad vége.

A főpap gazdasszonya, a jó öreg Helenka óránként bejön a kápolnába, s igyekszik megnyugtatni a kétségbeesett leányt. A dél is elmúlt, ebéd ideje volna: a testnek táplálék kell.

— Ki gondolna most az én nyomorult testemmel? Bár meg tudnék halni, mielőtt az ő halálhírét hallom!

És ismét arcra veti magát az oltár számolyán. S imája zokogásba fullad.

Az öreg Helenka aggóskodva unszolja, hogy keljen fel a hideg márványlapról, csúzt, fogfájást fog kapni; nem hallgat

az most rá. Csak a Tihamért emlegeti. (Ki tudja, milyen fekhelye van annak ez órában?)

Végre az öreg gazdasszony egy vánkost erőszakol a feje alá, s leteríti egy hímzett takaróval. A leánynak láztól reszket már az imádkozó szava: a hideg rázza.

Aztán rákényszeríti a leányt az idegrontó fáradság az álomra. Elszunnyad az oltár zsámolyán.

Akkor aztán nem hallja többé az ágyúk dörrenését, hanem angyalok szárnyainak suhogását.

És látja a fényes felhők között, napsugáros, szivárványos glóriában megjelenni az archangeli csodaképet. Őlében tart egy fekvő férfialakot; hímzett, bő palástja annak az egész természetet takarja, csak a széle alól bukkannak ki a lábai, s azokon sarkantyús csizma van. Ez ő! És aztán az égi alak szempillái alól kicsordul két könnycsepp, s ráhull a fekvő alakra, mire az megmozdul a takaró palást alatt. Életre mozdul. Ez ő!

A közeledő Helenka lépései felköltik eksztatikus álmából.

Alkonyra jár az idő. Az ágyúdörgés megszűnt. Az ütközetnek vége van. A kastély körül tömeges pariparobaj hangzik.

— Megjött? — kiált repeső örömmel Natália.

A hű cseléd fejét ingatja, lassan suttogva — Nem jött meg!

— Az nem lehet! — kiált a leány. — Én láttam, amint a Szűz Mária betakarta a palástjával; láttam, amint isteni könnye reá hullott, s feltámasztotta. Én láttam, ez igaz!

Az öregasszonyt úgy elfogja a zokogás, hogy nem tud szólni, csak a kezével int a háta mögé.

A kápolna ajtajában áll egy sötét alak, lehorgasztott fővel. A mi lengyelünk.

Tétovázva lépne előre, ha tudna.

Könnyű megostromolni egy dárdaerdőt, de nehéz egy menyasszonynak megmondani azt, hogy vőlegénye elesett a csatában.

De annál gyorsabban futott eléje a leány, s megragadta a lengyel két karját szilajon.

- Negrotin! Hol van Tihamér?
- Alig hallható a felelet.
- Elesett a csatában.
- Hazudsz! Nem igaz! Az lehetetlen!
- Én láttam, közel hozzám, amint egy kozák dárdája leüté a lováról.
- Nem tudtad megvédni?
- Én megöltem a gyilkosát; de őt elhurcolta a lova a csatától.

— Nem lehet! Nem igaz! Ő nem halhatott meg. Nekem a Szűz Mária jelent meg, aki őt betakarta. A Szűz Mária nem csúfolja ki a kétségbeesetteket, a Szűz Mária nem játszik a szívekkel. Ő nem halhatott meg. Vezess el engemet a csatára. Te tudod, hol esett el. Láttad, hová hurcolta a paripája. Én fel fogom őt keresni. Én visszalehelem belé a lelket. Én tudom, hogy ő nem halt meg. Az Istenanya nem játszik az imádkozókkal. Vezess a csatára!

Negrotin látta, hogy ezt az őrjöngő teremtetést nem lehet a szándékáról lebeszélni. Talán igaza is van. Nem lehetett sokat tanakodni. A főpap szekere ott állt befogva az udvaron. Negrotin nagy hirtelen előkerítette a püspöki borbélyt, s aztán mindenféle sebészeti szerekkel fölkészülve, fölkaptak a könnyű csézára, s vágattak a turai csatára.

Igaza volt a szegény, hívő leánynak. Az Istenanya nem űz gúnyt a fájó szívűekkel. Ha maga nem szállhatott le a fényes fellegekből, leküldte maga helyett legalacsonyabb szolgáját, a szegény markotányosnét. Az fölkereste a bozótban az odahurcolt hadnagyot, kiszabadítá a lova alól, lekapcsolta a csákóját a fejről, annak a bőrellenzőjén hatolt át a kozák csidje, és sebet ütött a vitéz homlokán. Azt a sebet a Katona Katka tapasztalt, gyors segélyként teletömte vágott dohánnyal, mely a vérzést rögtön elállítá. S aztán nagy vitát folytatott a sebesültek fölszedőivel, meg a halottak eltakarítóival. Ezek a szorgalmas fickók mindenképpen el akarták temetni a had-

nagyot; mert hát olyan szép fénymázos csizmái voltak, ezüst-sarkantyúval, hogy azokat érdemes lett volna megtartani emlékül. De a Katka mind elriogatta őket a hadnagy tetemétől.

— Biz az én hadnagyomat nem kaparjátok el. Hisz még meleg a szíve tája. Nem halt ez meg. Menjetek az anyátok paradicsomába! Ti dögmadarak!

Nagyon jó volt sietniök a szabadítóknak. Bizony meg volt már Tihamér számára ásva a sírgödör.

Éjjel volt már; de az égő fenyőerdő bevilágította a tájat, Negrotin jól tájékozva volt.

Katka is észrevette a közeledőket, s messziről kiabált eléjük:

— Ide, ide kapitány úr! Szép kisasszony! Itten van, akit keresnek!

Natália sikongatva futott a bozóthoz, ahol vőlegénye feküdt, térdre borult mellé, csókjaival élesztgeté, s ölében tartá a fejét, amíg a borbély a sebét bekötötte.

Hanem aztán gyorsan menekülni kellett erről a gyászhelyről, mert az égő fenyőerdőről meggyulladt a bozót is.

A két leány, Natália meg Katka, felkapta a karjára a Tihamér tetemét, s futott vele a szekérhez, ott elhelyezkedtek. Natália tartotta a fejét, Katka a lábait az ölében. Negrotin egy gazdátlan kozák köpenyegét kapott fel, azt terítette rá, meg egy prémes kucsmát húzott a fejére. A borbély a kocsi mellett ballagott, a kapitány előresietett gyalog, hírt vinni a kastélyba Tihamér életben maradásáról. A kocsinak lassan kellett döcögni, hogy a sebsültet ne rázza nagyon, akinek a pulzusát a borbély koronkint megtapogató, biztosítván az érdekelt szíveket, hogy az ütér életjelt hirdet.

Natália hálaimát rebegett susogva, s a karjai közt tartott kedvese halavány fejét lopva érinté ajkaival.

A Katka nagyot dörmögött magában: „Ejnye az irgalmát, de jó helyre vette magát”.

Neki csak a lába jutott a vitéznek. Igaz, hisz ővele csak táncolt.

4. A HADI-TANÁCS

A turai ütközet után a vezérek a főpap kastélyában ütötték fel a főhadiszállásukat; ott tartották az éjszakai pihenőt.

A bőkezű házigazda ízletes vacsorára várta a főtiszteket, akik előbb a sátrak alatt letelepült katonáik ellátásáról gondoskodtak. A főpap akklai, pincéje, magtára szolgáltatták, amire szükség volt.

Legelső gond volt a sebesültek ellátása. Azok a kastély alsó termeiben lettek elhelyezve. Megérkezett a szekér is, a halottak sorából felszedett főhadnaggal. Tihamért Natália kisasszony a saját szobájába vitette föl, s a maga fekhelyére helyezteté el. Ő maga ez éjjel virrasztani fog.

A derék, gavalléros Mészáros Lázár tábornok kérdést intézett a főtisztelendő házigazdához, hogy nem jön-e a ház bájos tündére a vacsorához? Amire azt a választ kapta, hogy Natáliának mára fogadalmi bötje van, amit a Szűz Máriának tett, azt tartja.

A nagy refektóriumban a tisztek számára volt fölterítve, azok egymást váltották fel, ki hol üres széket kapott, arra leült, falatozott, egyet ivott rá, s futott odább. A törzsorvos le sem ült: a zsebébe dugott valami falmivalót, s sietett vissza sebesülteihez.

A mellékszobában vacsorált a főpap, a prelátusával meg a három fővezérrel, akikhez a prelátus időnkint beszólitott egyet-egyét a refektóriumban étkező tisztek közül. Negrotint már háromszor is kerestette, de az legutoljára került elő; mindjárt behívták a mellékszobába.

— Bocsánat, hogy késtem — mondá a kapitány —, de előbb a lovat, a jó Plutót kellett ellátnom, ma dupla abrakot szolgált meg a derék dög.

— Elbúcsúztál tőle? — kérdé a főpap.

— Búcsúzni? A lovamtól? — kérdé elbámulva a lengyel.

— Hát aztán mi lesz belőlem?

— Pap lesz belőled.

Negrotin nagyot kacagott erre a szóra; azt hitte, valami kapitális tréfa van tervbe véve; de a többi úrnak az arca komor maradt.

— Csak te ülj le most az asztalhoz, és falatozz egyre-másra. Végy részt a haditanácsban.

— Én? Haditanácsban? Hisz én csak egy közönséges haudegen vagyok.

— Ne okoskodj. Te most itt főszemély vagy. Tömd be a szádát, s nyisd ki a füledet.

Éppen belépett a prelátus. Értesítést hozott a sebesült Tihamér állapotáról. Már egészen eszméletére tért, levest is ivott, rá egy korty tokajit. Sebláza nincs. A törzsorvos azt mondta, hogy kapott sebe nem veszélyes. Az éjjel Natália kisasszony és a Katona Katka fognak virrasztani fölötte.

— Úgy, igaz! — mondá a főpap. — Hisz a markotányosnénak minden készségét elrombolta az ágyúgolyó. Eredj, adj át neki száz tallért a nevemben a káráért, aztán maradj ott a fehérmépnél, amíg a szobámba hívlak. Segíts nekik imádkozni.

A prelátusra nem volt szükség a haditanácsban.

Mikor a három vezér, a főpap és Negrotin magukra maradtak, Perczel Mór szólalt meg.

— Kedves vitéz kapitányom. Legelőbb is hadd magasztaljalak fel a mai meseszerű hősi küzdelmedért, melynek szemtanúja voltam. Örömet tűzném érte a melledre a saját érdemrendemet; de nem tehetem. Inkább még a te fehér sasodat is elveszem tőled. Ide figyelj, kérlek. A mai ütközet után haditanácsot tartottunk. Az a bajunk, hogy nálunk sok a vezér; de azért egy sincs. Ennél a kis dandárnál is vagyunk hárman, akik már armádiákat vezényeltünk. A mai lovassági rohamnak az a sikere volt, hogy Görgeynek utat nyitottunk a Tisza felé, megtörve Paskievics cernirozó körserégét. Most az én tervem az volna, hogy felhasználva az orosz seregben támadt

zavart, előbbre nyomuljunk Jászberény felé, s ezzel még jobban összekuszáljuk az orosz haditervet.

— Hogy aztán ott rekedjünk, mint egy egérfogóban! — dörmögé keserű nevetéssel Mészáros Lázár. — Nekünk nem lehet mást tennünk, mint hogy az utakat elzárjuk a közeledő osztrák sereg előtt.

— Egyik sem ér semmit! — kiálta közbe Dembinszky. — Ti mind a ketten dilettánsok, condottiérik vagytok. Én értek a stratégiához. Szétforgácsolt erővel mi nem győzhetünk. Mi hagyjuk Görgeyt előre-hátra kergetőzni Paskieviccsel, s magunk az al-dunai sereggel összpontosítsuk a haderőnket Szegednél, s ott várjuk be Haynau támadását.

A három fővezér egész indulatoskodással erősködött a saját álláspontja mellett. Mind a három parancsolt egymásnak — és senkinek. Nekik nem parancsolt senki.

Negrotin csak a fogait piszkálta a villája hegyével.

— Mármost hát hallgasd meg az én haditervemet — szólt, poharát a késfokkal megcsendítve, a főtisztelendő házigazda. — Mert ebben már neked is részed lesz. Én amondó vagyok, hogy ha most Haynau az osztrák fősereggel az Alföldre nyomakodik, akkor az Komáromnál csak egy kis megfigyelő sereget hagyott hátra. Komáromban pedig ott van Klapka harmincezer emberről álló hadsereggel. Azonkívül Kmety ott pátrizál a Tapolca mellett hétezer emberrel (mintha nem kaphatna másutt is fokhagymát, sárgarépat). Mármost, ha a nagysarlói hős meg a csornai diadalmas vezér összefogna, azt a nyámnyila osztrák figyelősereget egy früstökre felfalnák, s azzal Komáromban hagyva a sáncok védelmére ötezer gyalogost, pattantyúst, harminckétezernyi jól ellátott hadsereggel az Alföldre nyomuló Haynaut a mi szegedi táborunkkal két tűz közé kapnák, hát azzal úgy elbánnának, hogy még pora sem maradna. Egy napiparancs, aláírva Perczel Mór, Mészáros Lázár és Dembinszky nevével Klapkát rögtön működésbe hozná: a siker bizonyos volna. Hát nem egyszerű okoskodás ez?

— Nagyon egyszerű — mondá Perczel. — Csakhogy előbb jó lenne a repülő gépet föltalálni, hogy a mi küldöttünk az orosz hadsereg feje fölött Komáromba repülhessen.

— Kerülő utakon pedig csak tíz nap múlva jutna el Klapkához — mondá Mészáros Lázár.

— No, hát erre ajánlkozik az én tervem — mondá a főpap. — Én a magam parádés hintájával egyenesen irányban, az orosz derékseregen keresztül, egész hosszában szállítom el Komáromba a ti megbízott küldöncötöket, olyan gyorsan, ahogy csak hámos ló ügethet.

Az urak mind Negrontinra néztek, úgyhogy ez egészen zavarba jött.

— Nézzétek ezt a mi lengyelünket, hát nem tökéletes orosz pópa ábrázatja van ennek, ezzel a hosszú szakállal, csigás hajjal? Ha mi ezt egy bő ujjú reverendába bújtatjuk, a feijébe nyomunk egy fátyolos kalpagot, ki mondhatja róla, hogy nem a soloveszki klostromból szabadult el. Oroszul is jól tud. Egy biblia meg egy kereszt a kezébe, s minden kozák kezét fog neki csókolni. Aztán, hogy helyes, érthető oka is legyen az utazásának: a hintó belsejébe elhelyezzük a bekötött fejű Lippay hadnagyot, orosz egyenruhába bújtatva, melléje ültetjük apácáknak öltöztetve a menyasszonyát, az én Natália húgomat meg a markotányos Katkát. Egy sebesült kozák tiszt, két apáca, meg egy pópa: hát nem a legbiztosabb mód-e ez a magyar megbízottnak az orosz hadseregen keresztülhatolni, anélkül hogy az osztrákok kezébe kerülne?

— Tökéletes a terv — mondá Perczel —, csak az a kérdés, hogy elvállalja-e ezt a mi lengyelünk.

— Elvállalom — mondá Negrotin.

— Akkor eredj le, fiam, a Pluto lovadhoz, búcsúzzál el tőle. Aztán gyere fel hozzám az imaszobámba. Urak, írjátok meg a megbízólevelet. Hajnal előtt hadd menjen a kövct.

Ezzel fölkelt az asztaltól a főpap, s visszavonult az imaszobájába.

A lehetetlenséggel határos az egész helyzet, melynek alapjából ez az összegubancolt történet kiindult.

Hogy egy csatateri hős, egy lengyel dalia, aki a mai napon csodáit követte el a hőstetteknek, egy szóra elfogadja azt az ajánlatot, hogy „mármost szállj le a te Pluto lovadról, tedd le a kardot, kelevézt, bújj bele egy pópa reverendájába, vidd magaddal a vezérek üzenetét heti járó messzeségre, ellenséges táboron keresztül, s amellet szállíts magaddal egy nehéz sebesültet is, vigyázz rá, hogy útközben meg ne haljon”.

Minden rendes eszű ember kirúgta volna maga alól a széklet az ilyen ajánlatra, s azt mondta volna: „Tréfálatok a bolondokkal! Én katonának álltam közétek, nem betegápolónak, s ha pópára van szükségtok, aki a vezérek üzenetét elvigye Komáromba, itt van a prelátustok, bízzátok arra. Én nem komédiázok. Nem szállok le a lovamról!”

És a lengyel mégis az első szóra azt mondta, hogy „elfogdom”. Képtelenség volt ez.

Ezt nem magyarázza ki a hadi diszciplína, sem a vezérek iránti hűség, sem a szabadságszeretet. Hisz azt felelhette volna a főpapnak: „Én elvállalom az üzenetvivést, de bízzátok annak a módját énréám. Ha én a lovam hátán ülök, a pusztákat ismerő szegénylegények vezetése mellett egy nap alatt átvádolok a Dunáig; harmadnapra Komáromban vagyok; de ha még egy súlyos sebesültet is cipelek magammal, elkésve érkezem. Nem ettem bolondgombát, hogy hintóban, fchércselédekkel vigyek sürgős hadiparancsot egyik táborból a másikba.”

Ez lett volna a rendes észjárás.

Miért nem követte azt?

Van talán valami az emberi idegzetben, ami erősebb az észnél?

Van.

Talán megtudjuk egyszer, a mese végén, hogy mi indíthatta

Negrotin Kázmér kapitányt arra, hogy búcsút vegyen a Pluto lovától.

Maga keféltette le róla a lókaparóval a vért és a sarat, s kiverte belőle a hét sor port. Azután cukrot adott neki a markából. Búcsú fejében megcsókolta hű társának a szemét. Sohasem kerülnek össze többé.

Azután fölment a főpaphoz. Az már végezte esteli ájtatoskodását, s pipára gyújtva várt reá. Őt is megkínálta az illatos verpelétivel.

Úgy látszott, hogy a lengyel régi bizalmasa a főpapnak.

— Sohasem képzeltem volna — mondá Negrotin —, hogy te, szent apám, olyan nagy magyar hazafi s olyan nagy stratégá lehess, mint amilyen vagy.

— Nem, édes fiam, én nem vagyok se nagy hazafi, se nagy stratégá, csak előrelátó ember és gondos családfő. Nekem ez az egész zűrzavar, amit a hevesfejúek forradalomnak, a higgadtabbak szabadságharcnak neveznek, egészen érthetetlen. A magyarokkal tartok, mert nekem hazát s benne fényes állást adtak; velük állok, velük bukom. Az ellenségeik szándékát pedig elkárhoztatom, akik ezt a szép országot szét akarják bomlasztani. Hogy ti, lengyelek a magyarokhoz csatlakoztok, velük egy hadisorban harcoltok, azt értem. Innen remélték Lengyelország helyreállítását. De hogy a magyarok mit akarnak, azt nem tudom megérteni. Volt nekik szép nagy országuk, ahol nyugodtan uraskodtak; senki sem mozgatta alattuk a földet. A nemesember választotta a tisztviselőt, a diétai követet, és nem fizetett adót. Ha háború ütött ki, lóra ült, hadakozott. Ekkor egypár hevesfejú poeta nekiindul, elkiáltja: „rabok vagyunk; szabadság kell”, s az egész ország utánuk kiáltja e jelszót. Hát mi volt az a rabság? Más népek a szomszédságunkban tudják, hogy mi az. De a magyar jobbágy sohasem volt rabszolga. A földesúr az volt rá nézve, ami a patriarcha az ótestamentumban. Olyan jól, mint a magyar paraszt, a világnak semmi munkása nem él. A francia paraszt

facipőben jár, télen-nyáron blúzban, a magyar paraszt hosszú szárú csizmát visel, s három gúnyát ölt egymás tetejébe, azt is tulipánnal varrja ki. Adott dézsmát, szolgált robotot; az mind kitelt az Isten áldásából meg a két tenyeréből. Azzal, hogy a földét fölzsabadították, csak az úr lett szegényebb, a paraszt nem lett gazdagabb.

— De bocsáss meg, szent atyám, ez az örök igazság — szólt közbe Negrotin.

— Hát legyen ez igazság. De hát a sajtószabadságra mi szükség volt? Miért kellett elkergetni azokat az okos embereket, akik a nyomtatott betűre felügyeltek? A patikát vizsgálat alatt tartják az orvosok, hogy orvosság helyett mérget ne kotyvasszanak benne; hát a lelkeket mért szabad megmérgezni felügyelet nélkül? A cenzúra mellett is mennyi hazafias munka jelenhetett meg! Talán szebbeket, jobbakat írnak azóta a magyar költők és tudósok, hogy a sajtó szabaddá lett? Igenis, írnak lázító szózatokat, ocsmány pasquillokat, aminek költésében különösen kitűnik az én kedves fiacskám, a Natália vőlegénye.

— Fiatalkori egzaltáció az!

— Felmagasztalás lehet belőle. — A főpap afféle akasztási kézmozdulattal kísérte észrevételét. — Hát aztán a közteherviselés? Eddig csak a paraszt fizette az adót, most már majd a nemes is fogja fizetni.

— Ez is isteni igazság.

— Hát az egyenlőség? Eddig kevesebben ittak a választásnál, most többen fognak inni. És aztán meghálálta a magyar nép ezt az áldozatot?

— Bizonyosan fényesen meghálálta. Százezrével tódult a nemzeti szabadság zászlói alá, harcolt mesés vitézséggel, és diadalt diadalra vívott ki egy hosszú hadjáratban.

— No, hát ezt a nép tette. De mit tettek a nemzet bölcsei, mikor már kezükben volt a diadal? Feldöntötték a királyi trónt, kikiáltották a respublikát. Gondolod, hogy ezt meg-

torlatlanul lehet tenni? Magyarország nem Svájc. S a magyarok nem köszönnék meg, ha Európa azzá tenné a hazájukat, ami Helvécia, ahány nemzet, annyi kanton. Semmi vitézkedés, semmi magyar hatalmaskodás a respublikában. De már benne vagyunk. Hogy mi lesz a vége, előre látható. Nem kell hozzá valami nagy ész. Az egész világ ellen nem győzhet egy öt-milliónyi nép, ha még oly vitézül küzd is. Én előre látom a végzetet. Magam nem futhatok el előle. Sorsommal végezem. Négy nap múlva itt lesznek a kastélyomban az oroszok, akik mai veszteségüket bosszúlatlanul nem hagyják. Velem tudom, hogy mi történik. Engem elfognak, s bedugnak holtig a soloveszki kolostorba. De ha Lippay Tihamért itt találják, azt nem a hőstetteiért, de a pasquilljaiért meg a proklamációiért okvetlenül főbe lövik. Majd a golyó jobban eltalálja, mint a kozák dárda csidje. Hogy Natália húgommal, az én szemem fényével mi történik, arra gondolni sem merek. Iróztató sors várna rá, beleőrülne. Kezdesz már érteni engem?

— Régóta értelek, azért mondtam azt az első szónál, hogy „dvállalom”.

— Igaz hívem vagy. Minden porcikádban becsületes ember, gavallér. Előtted őszintén beszélhetek. Romba dül itt már minden. Ez a turai csata volt az utolsó, ahol még a magyar férfi szerelmes volt a kardja markolatába. Hanem egy hatalmas erősség megmarad még utolsónak, amikor már minden halomra lesz omolva. Ez Komárom vára. Akik ennek a sáncai mögé menekülhetnek, azok, ha a hazát, szabadságot nem menthetik is meg, de saját életüket biztosan. Ha Komárom vára a maga ötszáz ágyújával, csataképes hadseregével az osztrákok előtt kapitulál (jól megjegyezd: az osztrákok és nem az oroszok előtt), akkor a várban levők mind amnesztiát kapnak, nemcsak az életük, szabadságuk biztosítottatik, hanem a vagyonuk elkobzásától is megmenekülhetnek. Lippay Tihamérnak szép ősi birtoka van a Felföldön. Értesz már engemet? Tudod, miről van szó?

— Tudom. Nem az új haditervről, hanem arról a tervről, hogyan lehessen Natália vőlegényét sírból kiásni, börtönből kiszabadítani, akasztófáról leoldani, halálos sebédől gyógyítani. Ez mind az én dolgom.

— Azért, mert derék ember vagy.

— Azért, mert bolond vagyok.

Magadra vállalod?

Amíg élek.

— Nagyot mondtál.

Tudom.

— Még nem is sejtetted. Majd mindjárt megtudod, mi az.

A főpap fölkel, bezárta a szobája ajtaját kulccsal, az ablaka függönyeit leeresztette, azzal egy nehéz vasládát nyitott föl, s abból kiveve egy vaskos bibliát.

A nehéz könyvnek acél zárókapcsai voltak, a tábláján acél kettőskereszt. A könyvet odatette az asztalra.

Aztán nyugodtan megtömte a tájékpipáját, rágyújtott fűdibusszal, s leülve az asztal mellé, folytató a közlését.

— Mikor engemet elfognak, egyúttal minden vagyonomat lefoglalják. Ebben a vasládában találnak kötelezvényeket ötvenezer forintig, amik földesuraknál vannak elhelyezve. Ami arany- és ezüstpénzem van, annak egy részét átadom a hűgomnak, mikor útra bocsátom, a többit kiosztom cselédekem között. Templomi kincseim pástorbotom, gyűrűim, kelyheim maradnak a lefoglalónak. Hanem a főérték itt van, ebben a könyvben.

Azzal leoldotta az aranykeresztet láncáról azt a kis acélkulcsot, mely a könyv zárait felnyitja.

Nem volt abban a könyvben szentírás.

Azaz, hogy nagyon is szentírás volt, mivelhogy a magyar népnyelv úgy hívja a pénzt, hogy: „Krisztus”.

Az üres borítéknak három szakasza volt.

— Itt van az én egész vagyonom, amit sok éven át megtakarítottam. Ezt szántam az én Natália hűgomnak menyasszonyi hozományul. Az egyik szakaszban találsz százezer forintot

magyar pénzjegyekben, a másikkban szintén százezret osztrák reichsschatzscheinokban. Ezeknek föltételes az értéke. Ha az osztrákok győzik le a magyarokat, azok megsemmisítenek minden Kossuth-bankót; ha pedig valahogy a magyarok kerülnek fölül, azok megtagadják az osztrák reichsschatzscheinok értékességét. Nekem a bérlőim ezekben fizettek. Az egyik százezer forint tehát értéktelennek vehető. Van azután egy harmadik százezer forintom Rotschild-részvényekben. Ez az egy bizonyos érték.

— Hátha Rotschild is megbukik?

— Nem, fiacskám, Rotschild nem bukik meg. Összedülhetnek trónok és országok, de a Rotschild-ház nem dülhet össze.

— Hátha a főnöke a háznak rossz spekulációba keveredik?

— Jobban ismerem én azt. A Rotschild báró csak biztosra vállalkozik. Amikor nagyot mer, akkor már biztos a győzelméről. Szerencsejátékban, ahol a véletlen dönt, csak kis pénzben játszik, kártyában drukkol. Sohasem hord magával többet ötven forintnál, azt is egy olyan tárcában, ami kulccsal záródik, s a vesztesége, nyeresége felől naplót vezet. mint egy jámbor szatócs. A Rotschild-részvények elveszthetetlenek. Ez az egy biztos vagyona a húgomnak. Ezt én most mind teneked adom által. A te becsületedre bízom. Te nem szólsz erről se Natáliának, se Tihaniérnak. Ne tudjanak ennek az összegnek a létezéséről. Higgyék, hogy az is elkoboztatott a többi kincseimmel együtt. Ha Tihaniérnak adnám át, az egy év alatt elpocsékolná az egészet. Ismerem a gyöngye oldalait. Natália kezében örökös családi civakodásnak lenne az alapja. Nálad jó kézben lesz. Te, ha Komáromból kiszabadultok amnesztiával, ott maradsz mellettük mint jószágigálgató, házibarát, totumfac, s a nálad jól megőrzött pénzzel, mikor nagy szükségbe jutnak, mikor már főbelövésre kerül a dolog, kisegíted őket a bajból. Azt is megteheted, hogy elszőköl ezzel az egész pénzzel; senki sem fogja rajtad követelni. Csak a saját lelked lesz a bírád. Istene, angyala, örödge lehetsz ennek a két embernek. Elvállalod-e a sorsukat?

— Elvállalom. Isten atyámra fogadom.

A főpap megölelte a daliát, s aztán kezébe adta a drága bibliát, a kulcsával együtt. Az órák éjfélét ütöttek.

6. HOSSZÚ AZ ÚT A SÍRBÓL

Amint az órák éjfélét ütöttek, a főpap behívta az öreg Helenkát.

— Eredj Natti hűgomhoz — mondá neki —, én parancsolom. A fogadalmi bört napja elmúlt. Én felszabadítom, hogy egyék. Nemsokára útra kell készülnie; még virradat előtt. Három órája van az alvásra. Addig te légy a sebesült mellett. A Katka is menjen aludni. Amint az óra hármat üt, költsd fel őket; mind a két leány apácaruhát vesz föl. Akkor hívd fel a sebészt, hogy a hadnagy sebét kösse be. A beteg lábára papucsot húztok, egy kozák köpönyeget adtok fel rá. A hintó készen álljon a Mirkó kocsissal, aki a sárga egyenruháját vegye föl. Bort, vizet, pálinkát rakass fel a pincetokba. Élelmiszert tetess a kosárba. Jég legyen eltéve a rézkondérben. A tömlős vánkosokról gondoskodjál.

Helenka minden parancsot emlékébe szedett.

A vezérek átküldték a haditanács rendeletét a komáromi főparancsnokhoz, azt Negrotin elcsukta a biblia tokjába, a többi féltett kincsek közé. Egy kicsit vakarta a fejét, mikor meglátta, hogy a vezéri parancs szövege le van kaligrafázva, s a vezérek neve van csak sajátkezűleg alákaparintva. Bámult Dembinszkyn, aki a kápolnai haditanács előtt azt mondta: „Ha a sipkám tudná, hogy mi a haditervem, azt is a tűzbe dobánám!” Hogy feledkezhetett most meg erről?

Aztán szabad volt mindenkinek rövid álomra hajtani a fejét. S talán álmodni is: nemzet nagyságáról, dicsőségéről — boldog szerelemről — s egyéb csalóka képekről.

Három órakor már felköltött mindenkit az ébresztő trombitaszó. A katonának rövid az éjszakája.

Még nem is pitymallott, mikor a hintó kigördült a főpapi kastély udvarának kapuján. A hátulsó ülésben volt elhelyezve a sebesült vőlegény, felfújt légpárnák közé, a szemközti ülésben a két apáca, a kocsis mellett a pópa, bibliával az ölében. Biztos kíséret.

Hiszen a főpapi nyári kastélytól Komáromig olyan rövid az út. Két nap alatt jó négylovas hintón könnyű azon végigszágulni.

Csakhogyan ezúttal többféle akadályok voltak, amik hosszúvá tették az utat.

Először is előrenyomuló hadseregek lepték el az országutakat, azoknak a portyázói a mellékutakat. Az orosz hadcsapatok között csak lehetett utat nyitni azzal a kegyes csalással, hogy az utazók orosz álöltözetben, pópa vezetése mellett jönnek szemközt, sebesültet szállítanak; de osztrák hadcsapattal nem lenne jó ily maskarában találkozniok.

A még nagyobb akadálya a gyors utazásnak maga a sebesült hadnagy volt. Seblázt kapott, s amiatt szertelenül nyűgösködött. Rémeiket látott maga előtt; ha egy böngöly dongott a kocsi körül, azt kiabálta, hogy sárkány közelít felé. A két apácát azzal gyanúsítja, hogy azok halálmadarak, akik őt az ördögnek akarják eladni. Az álpópa eleget csitította: „Legalább ne káromkodj magyarul, mert rád ismernek; kiabáld azt, hogy zatracena! Ördög helyett mond azt, hogy csert.” — Nem akart rá hallgatni. Iszonyú kényes volt. A hintónak csak döcögve lehetett előrehaladni; mert a gyorsabb gördülésnél jajgatott a sebesült, hogy neki a feje gurul lefelé a hegytetőről, s ki akart ugrani a hintóból.

Ha eszükbe jut ilyenkor, hogy minő nagy hadműveletet hajtott végre az a másik katona, aki egy mély, gyilkos kardcssapással a fején, ármádiát vezetett fél Magyarországon keresztül, ütközeteket vívott, hatalmas ellenséget kijátszott, csúffá tett; mint vezér remekelt, azzal a tátongó sebbel a koponyáján. (Én láttam azt a sebet, amikor csontszilánkokat szedtek ki

belőle, én hallottam azt a sebesültet nyugodtan beszélni, láttam az arcát reménytől sugározni.) És ennek a sebesültnek volt ereje nemcsak végigküzdeni egy mesés hadjáratot azzal a vérhullató, mély sebbel a fején; hanem a megsemmisüléskor még volt ereje egész dicsőségét eltemetni ebbe a mély seb vápájába, mely most is ott van a fején; holott mondhatta volna azt: „Elvégeztetett! Nekem jogom van ahhoz, hogy halott legyek!”

És az a másik ember hogy nyög, hogy nyavalyog, amiatt a kis lyuk miatt, amivel majd évek múlva, víg cimborák között mekkora dicsekedést fog elkövetni! Egy lyuk a homlokon! Kozák dárdától! Hisz az egy valóságos klenódium! Kitüntetés, aminőt nem adhat a császár.

A két apáca egyre biztatta, ápolgatta, itatgatta zsongító írekkel.

Egyszer aztán hátrakiáltott az álpópa a bakról:

— No, de most már szedd össze a jobbik eszedet, brúder! Itt jön a csert, aki elvisz!

Az országút a turai csatamezőn vonult keresztül.

Még fődte a rónát a nehéz füst, amit a leégett fenyőerdő és bozót elterjesztett; hanem azért e ködvilágból is ki lehetett venni, ami a tegnapi csatatéren végbemegy.

Az oroszok a halottak sírját szentelik be.

A magyarok eltemették a halottakat, az oroszok előjöttek a sírokat beszentelni. Ez szép szokás náluk.

Egy szotnya kozák kísérte a pópát egyik sírtól a másikhoz.

Egy kozák pikét az országúton volt felállítva.

Tihamérral az történt, hogy a nagy ijedtség elfelejteté vele a fájdalmat.

Amint a kozákokat meglátta, egyszerre elmúlt a sebláza, elfeledte homlokán a lyukat.

— Én szaladok.

— Szaladsz a pokolba! — rivallt rá Negrotin. — Rác sebesült vagy, a magyarok sebesítettek meg, az orosz lazarétumba szállítanak. A neved Peliades Achilles.

— De én nem tudok rácul.
— Görög vagy: macedó görög.
— Görögül sem tudok.
— Hogyne tudnál! Az iskolában neked is a fejedbe verték, mint a többinek, a Homér Iliásának első verseit. Azt csak tudod?

— Igen. „Ménin aíde Thea Peliadeó Achilléos, Úlumenen hé mürin Achaióis algen ethéke pollas d' ipthimus psychas aídi proiapsen, heróon.”* Ennyit tudok belőle.

— No, hát az elég. Potyogarva elmondod apránkint, ha kérdeznek. Elég jó lesz az nekik. Most pedig viseld magadat sebesülthöz illő méltósággal.

A kozák pikét vezetője megállíttatá a hintót, illőn üdvözölve a pópát.

Kérdésére az jól-rosszul megfelelt. Sebesültet szállít az orosz főhadiszállásra. A rác tábor tisztje, macedó görög.

Az őrmester megszólítá a sebesültet is, a neve után tudakozódva.

Az megfelelt neki jó görögül:

— Ménin aíde Thea Peliadéó Achilleos.

A kozák altiszt bejegyezte bagariabőr tárcájába a nevet: Peliades Achilles.

Azután igen udvariasan fordult az álpópához, azzal az egészen logikus felszólítással, hogy miután most a tegnapi csataterén az elesettek ardombjait szenteli be a pópa, szálljon le ő is a hintóról, s öregbítse egyházi áldásával a szertartás pompáját.

Negrotin ezt a kívánságot egészen helyesnek találta. Leszállt a bakról, gondosan ölében tartva a kapcsos bibliát meg a feszületet.

* Dalld múzsám Péleusfi Achilles szörnyű haragját,
Aki tömérdek achajainak szerzette halálát,
S sok fennkölt lelkét idején elküldte pokolra
Hősöknek.

A kozák altiszt udvariasan megkínálta az álpópát, hogy kapjon fel a háta mögé a lovára, magával fogja vinni. Nagy tocsogón kellett a ceremónia helyéig átgázolni. A hintó ott maradt a sebesülttel s az apáccal. A kozák pikét ott állt a közelükben.

Tihamérnak egészen kiment a sebfájás a fejből, annyira nevetni valónak találta a helyzetet. Hogy az ő fegyvertársa a lengyel, hogy ül asszony módra a kozák háta mögött, s hogy fog gospodi pomilui-t énekelni a kántor diákokkal.

— Elment az eszed? — riasztott rá a Katka. — Azt akarod, hogy téged is beszenteljenek a többi halottal? Halott voltál már úgysis; ha a kedvesed ki nem húz a sírból, most ott beszélhetnél a vakandokkal.

Natália a fátyolát borítá Tihamér arcára.

Negrotin aztán megérkezve a beszentelő egyházi csoport-hoz, segített annak a gyászszolozsmákat énekelni. (Fiatalkorában a moszkvai szemináriumban növekedett.) Amíg egyik sírtól a másikig bandukoltak, megkötött az ismeretség a beszentelő pópával. Az a turai esperes volt, aki megértve az állapotot, igen szívesen meghívta az egész úri társaságot turai lelkészi parókiájára, ahol a sebesült jó ápolásban részesülend. Ezt el kellett fogadni.

Tehát ezen a mai napon Turánál tovább nem fognak utazhatni.

Tura egy nagy alföldi község kilencezer lakossal, melynek fele óhitű. Nyelve, viselete, érzelme magyar, de vallása orosz. Most éppen Tolsztoj utóhada tartotta megszállva a községet. A kétféjű sasos zászló volt kitűzve a toronyban.

Amint az utazók hintaja megérkezett a parókia udvarára, s a sebesültet beszállíták a pópa legdíszebb szobájába, rögtön jelentkezett az orosz tábori orvos, hivatásának eleget tenni. Miután orosz nyelven intézett kérdéseire a sebesült görög nyelven felelt: „ulomenén, hé műrin Achaios álgen ethéke” azt tette, amit minden művelt orosz tesz, hogy németül ismételte a kérdést; azt azután oroszok és rácok egyformán megértik.

Akkor aztán megvizsgálta a sebet, új tépést rakott rá, arnikával bekente, bekötözte, s föltétlen nyugalmat ajánlott a sebesültnek, három napig nem szabad a fekhelyét elhagyni.

Szép kilátás a komáromi sürgöny átadására.

Azon fölül odarendelt egy katonát ordináncul az utazók rendelkezésére. Az az ordonánc egyúttal strázsza, aki miatt nem lehet észrevétlenül elszökni.

Alighogy a tábori orvos kihúzta a lábát, betoppant a tábori szállásmester. Az is kíváncsi volt az utazók kilétére.

Ennek a természetstoriáját már jól ismerte Negrotin. Belépésekor a markába nyomott egy pénzgöngyöleget, amit az a súlyáról rögtön felismert, hogy arany. Annálfogva egyszerre nagyon jól megértette, amit a sebesült válaszolt neki — görögül: miután a nevét érthetően bediktálta: Peliades Achilles.

— Hová törekesztek?

— Pollás d' iphthimus psychas aidi proiapszen.

Beírta a pazsurába: a főhadiszállás lázárétumába.

— Heroon — egészíté ki a sebesült.

— Egy pópa és két apáca kíséretében — fordítá le a szót a szállásmester; azzal kiszolgáltató a sebesültnek a passepartout-t, amivel az egész orosz táboron végigvonulhatnak.

Itt tehát minden rendbe lett volna hozva.

Délben a szíves házigazda a beteg szobájába hozatta fel az ízletes csirkebecsináltat, s egyúttal a két apácának is ott szolgáltatá fel az ebédet. Az álpópát magához invitálta meg vendégül.

Előbb egy kérdést intézett Tihamérhoz, németül.

— Tudsz magyarul?

— Nem tudok.

Akkor a két apácához fordult.

— Melyitek tud magyarul?

Natália a fejével intett tagadást.

Katka vállalkozóbb kedvében volt.

— Én tudok valami keveset.

— No, hát akkor tenálad hagyom ezt a két nyomtatványt, majd ismertesd meg a tartalmát a hadnagy úrral. De csak akkor ha a csirkebecsináltját elköltötte.

Az bizony jólesett a sebesültnek, két napi koplalás után. Az étel meg a jó bor a legjobb orvosság.

Utána mindjárt jólesett volna egy sebgyógyító álom.

Hanem a sebesült kíváncsi volt. Mi lehet a pópa által itt-hagyott nyomtatványokban?

Katkának ki kellett azokat bontani.

Amint az egyiket szétárta, Tihamér arca egyszerre el-sápadt. Az a veres betűkkel nyomtatott kiáltvány az ő saját szerzeménye volt, melyben felhívja az ország összes lakosságát, hogy kapjon kaszára, fejszére a barbár ellenség leöldöklésére. Meglássuk, hogy egy millió kasza nem ér-e többet, mint két-százezer kozák dárda, osztrák szurony? A neve is alá volt nyomtatva.

A másik nyomtatvány pedig Haynau Steckbriefje volt, melyben mindenki felszólítatik, hogy a mellékelt kiáltvány szerzőjét, ahol megkaphatja, ott letartóztassa, élve vagy halva kézre kerítse. Kétszáz arany vérdíj tűzetik a fejére.

Ez már elég arra, hogy elrontsa a délutáni álmot.

A felhíváshoz mellékelve volt a kipécézett személyleírása is. Alacsony homlok, körszakáll, világosszőke haj.

Tihamért rögtön utolérte a hideglelés. A fogai vacogtak.

— Csigavér! — mondá a Katka. — Nem kell megijedni. Kifigurázom én a németet, hogy a falnak szalad. Tudom én, hogyan kell a szőke haját barnára festeni. Akkor ismerjen aztán rád valaki.

Azzal fölkerelkedett, elszaladt a boltba, vett egy font mandulát; azt a konyhába vitte, a tűzhelyen serpenyőbe feketére megpörkölte, azután a rézmozsárba összetörte, míg olajat eresztett, jó fekete nedvet. Ekkor fogta az ollót, lenyírta Tihamér szakállát simára; a homlokát gömbölyűre felkopaszította, hogy egész magassá lett; akkor aztán a pörkölt mandula olajá-

val bedörzsölte a fejét, amitől a haja szőkéből barnává változott. Maga sem ismert volna magára ily átalakításban.

Ez hát eddig jó lett volna. De mi lesz velük holnap, ha a muszka tábori orvos látogatása bekövetkezik, s az a tegnapi szőke sebesült helyett egy barnát talál maga előtt? Megószulni lehet egy éjszaka nagy rémület miatt, de megbarnulni?

De ennél még nagyobb veszedelem is támadt.

A derék házigazda, a turai esperes, a sírszentelési ceremónia alatt a csincés tocsogóiban úgy áthűtötte magát, hogy országos orbáncot kapott, a két arca úgy felpöfödött, hogy a szemei se látszottak ki belőle, s a száját is alig bírta kinyitni.

Holnap pedig Úr napja van: vasárnap. Misét kell tartani.

Ugyan nagy szerencse, hogy itt van a vendég pópa.

Szerencse, akinek szerencse, de nem annak, akinek osztályrészül jutott. „Barátom, holnap neked kell misézni.”

Negrotin kegyetlenül meg volt akadva.

— No, még ilyen kelepcebén nem voltam — mondá, mikor Tihamérhoz visszakerült. — Mindenhez értek, csak az orosz misemondáshoz nem. Annyit tudok belőle, hogy „Krist eleison, Kyrie eleison” meg „gospodi pomiluj”.

— Elég az — biztató Tihamér —, a többit tátogd el, tégy úgy, mintha énekelnél.

A Katka akart valami okosat mondani.

— Hiszen ott van a nagy bibliád; olvashatsz fel nekik valamit.

— Jól mondod — helyeslé Negrotin. — Abból a bibliából csakugyan lehet segítséget meríteni.

Félrefordult. Kivett belőle egy darab szárforintos reichsschatzscheint, s azt a markába nyomta az ordináncnak. „Eredj fiam, járd végig ezzel a százforintos bankóval a boltokat, váltsd fel. Vásárolj tetszésed szerint pokrócot, cukorsüveget, kávédarálót sonkát, tüzőt, selyemkendőt, amit akarsz; igyál belőle, amennyit megbírsz”.

Az a reichsschatzschein derék egy pénzfajta volt. Arany-

nyal és ezüsttel volt nyomtatva. (Ez volt az egész ércalapja.) A birodalom minden nemzeteinek a nyelvén olvasható volt rajta, hogy aki ezt a bankót el nem fogadja, miféle büntetéssel sújtatik. Annálfogva, akinek egy ilyen pénzjegy ragadt a markához, az rögtön sietett attól megszabadulni; sőt annak zsebben hordozása hazaszerte valóságos árulásnak tekintett.

A turai boltosok pedig tizenhárom próbás hazafiak voltak.

Negrotin bizonyosra vehette, hogy az ő ordinánca, ha azt az elátkozott bankót nem tudja fölváltatni, akkor csak nagy későre fog visszakerülni, ha pedig föl tudja váltatni, akkor éppen semmikor sem fog visszatérni.

Ez szent volt, mint minden lapja a bibliának. Az ordinánc nem került vissza.

Éjfél táján az utazók szép csendben hintóra ülhettek búcsúvétel nélkül, s folytathatták a sietős utat; az orosz előőrsök mindenütt szabadon hagyták őket tovább költözni, amint az orosz passepartout-t megmutatták.

★

Turát elhagyva, akadálytalanul folytathatták az utat.

Tihamér alhatott a hintó belsejében, Natália hajtotta az arcáról a szűnyogokat. Ő maga egy percig sem aludt. Bámulatos a szerető nőnek az életerege. Hogy mennyit elbír: éhet, szomjat, virrasztást. Tihamér álmában is egyre kiabált: látásai voltak. A leányoknak kellett rá ügyelni, hogy a kötőléket le ne tépje a hegedő sebéről.

Csak a város alatt bukkantak élőlényekre, akik nagy tűzrakás mellett dolgoztak. Kóbor cigányok voltak, akik a csatában elesett lovakról a bőrt lefejteti serénykedtek. Ez az ő örökségük. („Bőröm a cigánynak, húsom a kutyának.” Ez a közmondás.) A már lefejtett bőrök ott heverték az árokparton, a paticsfákra kifeszítve. A városból és a tanyákról összesereglett kuvaszok lakmároznak nagy marakodással a lenyúzott döögökön. Ezeknek ez most képviselőválasztás.

A hintó után szaladó meztelen purdékát egynehány garas eldobásával búcsúvételre lehetett bírni.

Jó délig nem jött rájuk szembe semmi szekér. Pedig a róna tele volt tanyákkal, amik zöldellő kukorica-, burgonya- és dohányföldek közt voltak kertek mögé rejtve. Néhol még a búza is aratatlan volt, s ahol learatták, keresztkekbe volt rakva. De még a szántóföldeken sem lehetett se takarodó szekeret, se kapáló munkást látni. Az országútról jobbra-balra dűlőutak vezettek a tanyákhoz.

Dél felé már a legközelebbi helység tornyai tűntek elő a látatháron. Az útfélen volt egy rozzant csárda: ott meg lehetett állni itatni.

Tihamér elkezdett veszekedni a kíséretével, hogy mért nem adnak neki jégbe hűtött pezsgőt?

Az éppen elfogyott ebben a grand hotelben.

Aközben még egy szekér érkezett a szomszéd város felől a csárdához. Egylovas fakó szekér. A kocsisa és egyúttal gazdája is a járműnek lengyel zsidó a legtisztább vérből.

Amíg az a szecsikás tarisznyát a gebéje fejére kötötte, az álpópa szóba elegyedett vele, azon a jó lengyel zsidó zsargonon, amit „odahaza” beszélnek.

— Hová tartasz szomszéd?

— Csak ide a szomszédba, Turára.

— Van ott valami maszematte?

— Van bizony. Nagy lovas csata volt. Sok ló ottfelejtette a bőrét. Azt a cigányok lehúzták. Most én olcsón felvásárlom tőlük a lóbőrt.

— Legyen áldás a vállalatodon!

(Íme tehát mégiscsak van valakinek haszna a háborúból: a cigánynak meg a zsidónak.)

Aztán tovább kérdezősködött az atyafitól az álpópa.

Nincs valami katonaság a városban?

— De ugyancsak van. Ma reggel érkezett oda egy csapat Jellasics-huszár, meg egy harámbanda veres köpenyeges

szerezsán, akik hozzá is kezdtek rendén a zsaroláshoz. Kenyeret, szalonnát, szénát, szalmát, zabot rekvirálnak. Aki nem adja szép szerével, azt megütlegelik.

No, ez éppen elég volt Negrotinnak.

Visszament a hintóhoz, s elmondta a pártfogoltjainak, amit hallott.

— Most mi a városba be nem mehetünk. Szerezsánok vannak benn. Azokat nem tréfálhatjuk meg azzal a komédiával, amivel az oroszokat; mert azok rácok. Egyszerre rájönnek, hogy Tihamér nem a rác táborból való.

Erre a szóra megint úgy kiment Tihamérnak a fejéből minden lázalom, hogy egészen eszméletére tért. Még ő adott tanácsot.

Félre kell vonulnunk, s valamelyik messze eső tanyán meg-
lapulnunk, amíg a szerezsánok eltakarodnak.

Ezt kellett választani.

Nagy sietséggel letértek az országútról, s a mellékúton vágattak elfelé, azt mondvá a kocsisnak, hogy „se kocsi, se ló, se ostor nem a tied, ne kíméld!”

Tihamér sem panaszkodott a kocsirázásról.

Okos politikával kellett élni.

Kiválasztani a szerteséjjel bujkáló tanyák közül egyet olyat, ahol háborítatlanul meg lehet lapulni.

Okos ésszel ki lehetett találni, hogy a rekviráló rác csapatok majd a tanyákat is sorba fogják látogatni, ahol elvinnivalót találnak. Azért kerülni kellett az olyan tanyákat, ahol kazalok, asztagok büszkélkednek.

Végre fölfedeztek egy füzes ér mentén egy olyan szállást, mely mellett alig rejtőzött egy kis szénaboglya. Pajta sem látszott, se magtár a hosszú ház körül, hanem ahelyett lábakon álló, lécalcotású, keskeny kukoricagórék.

Ez lesz jó búvóhely!

Jobbról-balról az út mellett nem volt más, mint tengeri, oly magas, hogy a lovaskatona ki nem látszik belőle; sűrű, mint egy erdő. Ellenség nem szeret ilyen helyen csévelegni.

A hintó kereke ugyan mélyen levágott a nyirkos, fekete agyagban, annál csendesebben kellett haladni.

Egyszer a sebesült megint elkezdett nyugösködni.

Hogy annak a kocsinak a libériája egész mostanáig sárga volt, miért lett most egyszerre fekete?

Hát ezúttal nem volt az nála hallucináció. Persze hogy egészen fekete lett a sárga libéria. Tudniillik, hogy az a tanya, melyet menedékül választottak, egy sertésenyésztő telepen volt, ahol egypár száz mangalica rőfög a hizlalókban. S ahol a sertésnépé a világ egyik fele, ott a világ másik felét a legyek foglalják le. Attól lett fekete a Marci sárga dolmánya.

A két apáca a fátyolával hessegette el a sebesült arcáról a pokol szülötteit, aki a legyek után átkozta azt a bűzt, ami egyre növekedett, amint a tanyaához közeledtek. Hát biz a sertések nem fürdenek otkolonba, s bizonyosan nem is hiszik, hogy lehessen valaki, aki az ő illatukat nem szereti.

A tanya birtokosa a tornácon várta az érkező vendégeket. Derék, jól táplált természetű magyar gazda volt. Nem kérdezte tőlük, mi járatban vannak. Nagy futás ideje volt, ilyenkor sok embernek van oka dűlőutakon járni. Látta, hogy sebesültet hoznak. Annak a számára fölnyitotta a tiszta szobáját; a szolgálójával ágyat vettetett neki, lefektette; kifüstöltette a szobát köménymaggal, s az ágy mennyezetét behúzatta szűnyoghálóval. Aztán jó borlevest főzetett a nyavalyásnak, amitől az egészen megbarátkozott a világgal.

A szolgáló nagy hirtelen elkészítette az ebédet a vendégeknek; külön a beteg és az apácák számára, akik a hálószobában étkeztek; maga a gazda az álpópával a nagy kandallós konyhában lakomázott, tartalmasabb harapnivalókat. Ittak hozzá jó idei karcost, aztán pipára gyűjtottak. A gazda még csak a nevét sem kérdezte a vendégének, sem azt nem tudakozta, mi nyelven beszél. Látta, hogy muszka pópa: ezt hiába szólongatja.

Negrotin magában tusakodott: fölfedezze-e kilétét a házigazda előtt? Olyan becsületes képe van. Lehetetlen, hogy áruló legyen.

Egyszer csak megszólalt magyarul:

— Gazduram!

A gazdának még csak a pipa sem mozdult meg a szájában.

— Mi tetszik?

— Mi a magyar táborból jövünk.

— Gondoltam.

— Miről gondolta?

— Ráismertem a püspök lovaira. Azokon nem jár muszka.

— Nekünk rejtve kell maradnunk késő éjszakáig.

— Az meglesz.

— De aztán tovább kell utaznunk még pitymallatt előtt.

— Az nem lehet.

— Miért nem?

— Hát csak.

Negrotin egyet gondolt. Ki akarta próbálni az emberét.

Elővett a tárcájából két bankjegyet, egy Kossuth-bankót meg egy reichsschatzscheint, mind a kettőt letette az asztalra.

— Én megfizetek a vendéglátásért és a kalauzolásért.

Tessék választani. (Már tudniülük a két pénzjegy közül.)

A gazda a reichsschatzschein után nyúlt, azt vette el.

Ez már érthető.

Hanem aztán azt tette a gazda, hogy szépen összehajtogatta azt az aranyos bankót hosszában keskenyen, odalépett vele a tűzhelyhez, meggyújtotta a végét a paráznál, s rágyújtott vele a pipára, minden szipákolásnál lobbort vettetve a „fidi-busszal”, s végül a csücskéjét odaszorítva az ezüstkupak alá.

Ez már még érthetőbb.

— Hiszen kegyelmed derék hazafi. Hát mért nem akar bennünket tovább kalauzoltatni?

— Majd megtudják.

— De a mi utunk sietős.

— Ha sietnek, nem érnek helybe.

Többet harapófogóval sem lehetett belőle kicsikarni.

Ez a nap már megint el volt veszve.

De ha csak ennyi bajjal végződött volna!

Negrotin átment a benyílóba, hogy az apácákat felváltsa a betegápolásban. Azok kimentek az udvarra; ő a sebesült ágya mellett maradt. Vigasztalta, biztatgatta.

Egyszer csak nagy sietve rohan be a konyhába a két leány, Natália benyit a szobaajtón, s rémülettől reszkető hangon szól Negrotinhoz.

— Jöjjön ki, kérem!

Negrotin sietve ment ki a konyhába.

— No, hát mi baj?

— Itt vannak a szerzesánok.

E bíz úgy volt. Hat szerzesán hajtattott be az udvarra nagy társzekéren. Kettő kinn maradt a szekérnél; négyen nyomakodtak befelé.

Marcona, napbarnított fickók voltak. Kék dolmányuk, bő plundrájuk, hosszú veres köpönyegük, veres süvegük, vállukon hosszú csövű puska, széles túszőjükben két pisztoly és egy handzsár.

A házigazda a konyhaajtóban fogadta őket.

— Mi kívánságtok?

— Szvinya.

No, ezt a szót minden magyar ember ismeri, azt teszi, hogy „disznó”.

— Kólkó? (Hány?)

— Szest. (Hat.)

— Dobre. (Egyen meg a daruszőrű fránya!)

Azzal a gazda kiment a hátulsó ajtón, rendjelet adni a bébilléreinek, hogy öljenek és tisztogassanak fel hat darab hízótt a vitéz szerzesán urak számára. A szolgálójának pedig meghagyta, hogy süssön-főzzön vacsorát, és adjon fel bort a kedves vendég uraknak. Maga nem maradt velük. Ott hagyta nekik az álpópát.

Azok szép ájtatosan kezet csókoltak az álpópának, s letelepedtek az asztal mellé.

A pila sietett nekik kedveskedni. Feltett az asztalra egy sonkát, gyürkés kenyérral meg egy kancsó bort. Ez csak domitorium.

A vitézek hozzáláttak, s aközben hangosan beszéltek egymás között rácul, amiből Negrotin egy szót sem értett. Őt is kínálták sonkával, borral, de megköszönte.

Mire a sonka elfogyott, jött a pila az első fogással. Az volt káposztás disznótokány. Fölséges eledel. De már ezt meg kellett az álpópának is ízlelni.

A szerezsán káplár meg akarta mutatni, hogy ő gavállér ember. Kihúzta a széles övéből a piros bugyellárisát, anu csak úgy duzzadt az értékpapiroktól. Ezeket ő a városi iskolamestertől konfiskálta, aki kipécézett rebellis. Vagyona a törvényes kormány illetménye. Négyféle értékjegyek voltak. A legnagyobbak rózsaszín, a kisebbek kék, sárga és fehér papírra nyomtatva. A rózsaszínűekre ez volt nyomtatva nagy betűkkel: „kitűnő”, a kékekre kisebb betűkkel „jeles”, a sárgákra „elégéses”, a fehérekre „elégtelen”. Ezek kitalálhatólag a szorgalmas pedagógus iskolai schédái voltak, amikkel szombatnapon a discipulusait el szokta látni, a hét folytán tanúsított viselkedéseikhez mérten. A káplár ezeket mind pénzjegyeknek nézte. Csalódása természetes volt. Abban az időben annyiféle papiros pénzjegy forgott az országban közkézen, hogy az ember könnyen megtévedhetett a sok cifra papirosban.

Mikor a pila bejött az üres tálért, a káplár büszkeséggel húzott ki egy rózsaszínű papirost a sok közül e fölirattal: „kitűnő”, s odanyomta azt a szolgáló markába, amin az nagyot nevetett.

Azután következett a második fogás: véres hurka és fokhagymás kolbász, zöldpaprikával. Ez is megjutalmaztatott egy kék értékpapírral: „jeles”.

Aközben többször megürült a boros kancsó, a vitéz uraknak nagy kedve kerekedett, rágyújtottak a nemzeti nótára. „Mnogája léta”. Az álpópának is velük kellett dalolni.

Még harmadik tál étel is következett: a túrós csusza tepertyűvel.

Ezért már csak sárga schédákból kapott a pila egyet: „elég-séges”. Azt is megköszönte szépen.

— Hoznál-e még valamit? — tréfálkozott vele a vitéz káplár.

Ha úgy tetszik?

A pila felhozott még egy cseréptányérban fekete retket. Jó ez nagyon, gyomorrekesztőnek.

Ezért csak egy fehér cédulával jutalmazták meg.

Dé már ekkor be voltak nyakalva mind a négyen.

— No, hát mid van még? — hörögetett a káplár. — Van almád, cseresnyéd?

A szolgáló azt mondta, hogy nincs.

— Dehogyan nincs! Almád is van, cseresnyéd is van. Hocide, majd én leszedelem.

S elkezdett tettelegeskedni a leánnyal.

A szolgáló sikongatva szakította ki magát a szerezszán karjai közül, s rémületében befutott a mellékszobába.

A szerezszánok felugráltak az asztaltól, s vad röhögéssel rohantak a leány után.

Az álpópa útjukat állta a benyíló ajtóban a kereszties táblájú bibliát tartva eléjük.

Amint a bortól fölhevült marcona fickók a két apácát meglátták, még jobban fölhevültek, s az útjukba álló álpópát erőszakkal igyekeztek az ajtóból elhurcolni. A sebesült rémülten ugrott fel fekhelyéből.

Negrotinnak alig lehetett mást tenni, mint hogy kirántsa az egyik szerezszánnak a handzsárját az övé mellől, s aztán összekaszabolja mind a négyet.

E percben puskaropogás hangzott fel az udvaron, riadó lármától kísérve.

A szerezszánok megrökönyödtek.

A konyhaajtón a házigazda nyitott be, nagyot ordítva:

— Szaladj szerezszán! Itt vannak a magyar gerillák.

Künn az udvaron egészséges káromkodás hangzott, fokos-püfölés és keserves jajgatás hangjaival keverve.

A szerezánoknak sem kellett több. Nosza futottak az ablaknak, azon keresztül ugráltak ki a hátulso udvarra; még a hosszú puskáikat is otthagyták a szögletbe támasztva.

— No, most vagyunk már igazán kelepcébe szorítva! — mondá Negrotin. — A magyar gerillák kezébe kerültünk, akik minket a szerezánokkal együtt találva muszkáknak álcázottan okvetlenül le fognak mészárolni.

— Átkozott kozák köpönyeg! — nyavalygott Tihamér akin egyszerre Nessus-ingg \acute{e} vált a kölcsönzött egyenruha.

Negrotin elszántan sietett a konyhaajtó felé, mely előtt közeledő léptek hangzottak.

Az ajtó felnyílt, s belépett rajta egy fiatal, daliás alak, egyik kezében kivont kard, másikban felvont sárkányú pisztoly. Csaknem összeütötték a homlokaikat az ajtóban, az álpópa meg a gerillahadnagy.

Amint Negrotint meglátta a gerillahadnagy, egyszerre a kézcsuklójára csúsztatá szíjánál fogva a kardot, s nevetésre hajló hangon monda: „Jó estét, Negrotin pajtás! Mégis csak rád találtam.”

Negrotin nagyot bámult. Sohasem látta ezt az alakot. Hát ez honnan ismeri őt?

— Itt van veled Lippay Tihamér is? — kérdezősködek a gerilla.

— Igen — felelt Negrotin, még jobban elbámulva.

— A menyasszonyával együtt?

— Az is itt van.

E szóváltásra kijött a benyílóból a sebesült, Natália vállára támaszkodva. Amint meglátta a gerillát, örvendő kiálta fel: „Te vagy itt, Jóska?”

— Hát persze, hogy én vagyok.

Azzal összeölelkeztek. Iskolatársak voltak még egypár év előtt.

A nagy csókolódás hangjára a másik apáca meg a pila is kijött a benyílóból nagy csodálkozással.

— Az én kedves Natáliám, menyasszonyom — mutatá be az egyiket Tihamér.

— Tudom, tudom. Ez a másik pedig a te kedves markotányosnéd, a Katona Katka.

— Hát te mindent tudsz?

— Jól vagyok értesülve.

Azzal a menyasszonyának mutatta be a jó pajtását Tihamér.

— Az én kedves Jóska cimborám, akiről én magának annyi jót beszéltem. Egy test, egy lélek voltunk a kollégiumban.

— Nagyon örülök a találkozásnak — mondá Natália.

A gerillahadnagy igen fanyar képet csinált ez örömnnyilvánításhoz. Még Negrotinnak is volt egy szava hozzá.

— Én azonban nem bírom kitalálni, hogy lehet az, hogy a hadnagy úr engemet nevemen szólít, hogyan jutok e szerencséhez.

— Nincs abban semmi szerencse — monda bosszúsan a gerilla. — Ne sokat örvendezzünk itt most, urak. Jó, hogy röptiben elfoghattalak benneteket. Majd kötélbe szaladtatok. Egész útitervetek a vezérek hadiparancsával együtt el van árulva.

— Elárulták! — hördült fel Negrotin.

— El biz azt. Itt van a Földeáki Újságban kinyomtatva, mint örvendetes hír.

Elővette a zsebéből a nyomtatványt, megmutatta Negrotinnak.

Szóról szóra ki volt benne nyomtatva a vezérek utasítása Klapka hadvezérhez.

Negrotin a haját tépte dühében, s szidta a szenteket (akik pedig nem okai ennek). Sejtette ő ezt előre, mikor az utasítást letisztázva adták a kezébe, az impúrum a papírkosárba került.

— Hja bizony, barátim, ha egy újságíró valami érdekes hírt

megtud, az azt el nem hallgatja. Azt hitte a jámbor, hogy ti már azóta Komáromban vagytok*.

— Hogy a pokol tüze eméssze el még azt is, aki a sajtót feltálta!

Negrotin táncolt dühében.

— No, de még folytatása is van a dolognak — mondá a gerilla, s kiszólt az ajtón. — Gazduram, jöjjön be csak.

A gazda belépett.

— Mutassa csak elő azt a bizonyos körözüvényt.

A gazda előhúzott a csizmaszára mellől egy összegyűrt skartétát, kisimította a két tenyere között, úgy nyújtotta át Negrotinnak. Haynau körözüvénye volt, melyben mindenki fölhívatik, hogy az üldözésre méltó, veszedelmes rebellis küldöncöt, Negrotin kapitányt, s a vele egy hintóban utazó sebesült Lippay hadnagyot és ápolónőit fogják el, s a császári csapatoknak szolgáltatassák át. Díja ezer forint. Mellékelve volt Negrotin személyleírása.

Negrotin összegyűrte a markában a nyomtatványt, amit némán olvasott el, s suttogva beszélt a gerillahadnagyhoz.

— Nem mutatom meg ezeknek, mert kétségbeesnének.

Azzal a hölgyekhez fordult:

— Nagyon kérem, menjenek vissza a benyílóba, s fektessék le a barátunkat. Nekünk rendelkezni valónk lesz együtt.

Tihamér ellenkezni akart, hogy ő az ő kedves pajtásával még bratinázni akar; de csak betuszkolták a mellékszobába.

— Mármost érted ugye, honnan ismertem rád, holott sohasem láttalak? — monda a gerilla Negrotinnak.

A gazda is megszólalt.

— És így azt is érti az úr ennek folytán, hogy miért mondtam én azt, hogy ha sietnek, nem érnek helybe.

* Hasonló eset történt meg, mégpedig a kormány hivatalos lapjával, a Közlönnyel, melyben kihirdették Guyon Richardnak komáromi várparancsnokká kineveztetését, mikor még útban volt, s Komárom várát az ellenség tartá körülzárva. (J. M.)

— Jó, hogy gazduram odaizent a tanyánkra — mondá a gerilla. — Elég jókor érkezünk.

Negrotin hálásan szorítá meg a hadnagy kezét.

— Hagyjuk most a hálakodást is, meg a szitkozódást is, s beszéljünk röviden, hogy mit kell most tennünk. Nincs sok idő a tanakodásra. A megriasztott szerezsánok nagy futvást még az éjjel eljutnak a városba, s reggelre a Jézus Mária-huszárok* itt teremhetnek. Nektek most rögtön félre kell állnotok az útból, s rejtékben maradnotok, míg Haynau serege tovább vonul, s felszabadul az út.

— Egészen rád bízunk magunkat.

— Meg erre a gazdára itten. Mujkos András a becsületes neve. Igaz, kipróbált hazafi.

— Próbáját láttam már egy pipagyújtásnál.

— No, hát legelőször is azt a maskarát, amit most viseltek, fel kell cserélnetek. Ebben már ki vagytok híresztelve. Mujkos uram ellát benneteket szükséges öltözettel. A két apácából lesz két kun menyecske. Asszonyfővel járjanak. A kozák hadnagy átvedlik duhaj legénnyé, akit a kocsmában vertek agyba-főbe, te magad leszel számadó gulyás, cifraszűrben, mozsársüveg-gel. Lássanak hozzá szaporán, Mujkos uram.

A gazda kisietett, s nagy hirtelen becepelte maga a szolgálójával a parasztöltözeteket, férfiak és nők számára.

Az álpópából igen derék számadó gulyás lett.

— De ezt a keresztet is itt kell ám hagyni — mondá a gerilla —, s ezt a nagy bolond bibliát sem cepelhetjük magunkkal, mert erre nincs szüksége egy gulyásnak.

— De van nekem.

— Mit rejtegetsz benne?

— Ennek a szép menyasszonynak, a püspök unokahúgának a hozományát — vállal be a titkot Negrotin, felnyitva a biblia

* A Jellasics-huszárok népies elnevezése.

acélzárait. Megmutatta őszintén a gerilla vezérnek a tömérdek kincset, aztán meg a vezérek levelét Klapkához.

A gerilla meg sem ütődött ennyi kincs láttára.

– Mind belecsumoszolhatod ezt a sok papiroost a posztószél tarisznyába, ott senki sem szimatolja; de ebben a cifra bibliában rögtön rátalálnak.

Csakugyan elért az mind a posztószél iszákban. Ami nem ért bele, azt be lehetett tömni a szűr ujjába. Be volt az körve. Most el lehetett danolni: „Az egyikben száz forintos bankó.” (De sok!)

– A vezérek levelét meg dugd a csizmaszárbába.

Annak is jó ott.

– Aztán ezt a nagy bolond tyúkültetőt sem hurcolhatjuk ám magunkkal, erről rögtön ránk ismernének; ez a nehéz hintó a mi utunkon tízszer feldülne; ezt csak vigyék vissza püspök uramnak. Majd Mujkos uram befogat a maga egzer-gáziás szekerébe, az lesz a társaságnak való.

Negrotin a fülét vakarta.

– Nem tudom, hogy a mi pajtásunk kiállja-e a paraszt-szekér rázását: a hintón is sokat nyugösködött.

– Ilyen volt teljes életében. Ha diákkorunkban egy ütést kapott, mindjárt jajgatott, hogy a csontját törték. No, majd gondoskodunk róla. Két szamar hátára egy hordozó ágyat kötünk, abba elhelyezzük Timárkát, semmi porcikája sem fog fájni. Hajnalig távol legyünk innen.

Mujkos uram olyan nyugodt lélekkel rendelkezett, mintha csak disznólérsről volna szó. Szekeret befogatni, szamarakat hordozó ágygal ellátni mind az ő gondja volt. Pedig megérthette Haynau proklamációjából, hogy aki a rebellisek menekülését előmozdítja, annak „Pulver und Blei” a jutalma. „A kutyámat ijesszék meg.”

Még fel sem jött a Fiastyúk az égre, mikor már rendben volt minden. Szekér befogva, elemőzsiás tarisznya, boros kulacs a lőcsre akasztva.

— Aztán, amíg szükség lesz rá, innen mitőlünk minden nap ott lesz ám az elemózsia a tanyán — dörmögé Negrotin fülébe a gazda.

— Csak aztán az üldözőinket nyomra ne igazítsák.

— Mit? Az én szolgálóm? Hát az a lovas legény, akit el-futtattam izenettel a gerillákhoz, mikor az urak ide jöttek; hát a kocsis, aki az urakat odaszállítja most a rejtekbe, meg a szolgálgyerek, aki a két szamarat vezeti, nem mind tudja-e, hogy hol a gerillák tanyája?

— De ezer forint nagy pénz.

— Hátha ott heverne az az ezer forint az útfélen, hozzányúlna-e, elárulná-e érte az én szolgálóm a mi lengyelünket?

Azzal segített Mujkos uram a kackiás menyecskének felhágni a szekérre. A kocsis csak a nyelvével csettentett, a lovak elindultak. Nem kevesebb serénységgel kocogott a szekér után a két összecsatolt hosszúfüles. A gerillák előrevágtattak gyors paripáikon, keresztül az úttalan mezőn.

7. A PUTRIBAN

Mi az a putri?

Ez az a bizonyos torony, amit felülről kezdenek építeni.

Először készül el a teteje, jó nádkévékből, piramisok alakjára. Azután következik maga az épület: nem emelkedik, hanem mélyed lefelé. A földbe vájják, jó mélyen, négyszegletűre, a falait kitapasztják agyaggal, s végül bemeszelik szép fehérre; a padozatát lesulykolják keményre, az olyan lesz, mint a téglá. Az egész lakás nem került a gazdájának többre, mint a mész árába. Amint elkészült, rögtön beleköltözhetnek: nem kell a tervrajzot a mérnöki hivatalnak jóváhagyás végett benyújtani. Fahágcsón szállnak le bele. Kényelmes szállás: nyáron hűs, télen meleg. Azért is nincsen benne se tűzhely, se kürtő. Aki sütni, főzni akar, annak szolgálatára áll egy másik épület, a

vasaló, távol a lakhelytől. Ez nádból van egészen, felül nyitva, hogy a füst meg a szikra kiemelhesen. Közepén a pestes a szolgálával, amin a bogrács lóg. A nádfalba vannak szúrva a kanalak. A kanál nyele fűzfavessző, merítője békateknő. Mindent megád a pusztá a saját emberségéből. A putri tetejének még díszítése is van, azt körös-körül befutotta a vadszeder, a bejárata fölött pedig függönyt képeznek a madzagra felfűzött dohánylevelek.

A putri boldog lakója a gányó. Ez az általános ember: aminővé a természet megalkotta. Bérben bírja a földet, melyben dinnyét, dohányt termeszt. Amellett faragó, kosárfonó, gyékényszövő, taplókészítő, pipaszárfűró — ezermester. A felesége javasasszony. Patécsot, döbröcöt, kelevényt gyógyít, törött csontokat összeforraszt, sorra járja csodaszereivel a tanyákat. Nem kell neki hozzá orvosi diploma.

A putri a rezidencia, a családi otthon. Földbe vajt része az asszonyi szalon: eresze, a bundával terített hársággyal meg a kenyértartó polccal a gazda lakása, télen úgy, mint nyáron.

Ámde a putrin kívül van még több mellékhelyiség a tanyán: a vasaló, ahol főznek, méhes, a dohányszárító, a kukoricagóré, mind nádból, csak a négy cölöpön álló gyógyfűraktár teteje épült előkelő kukoricaszárból, jó távol, a dinnyeföld végében, a csőszgunyhó, de ebbe már csak négykézláb szokás bemászni, végül még van egy jégverem is. Az egész telepre el lehet mondani, hogy „gunyhó, gunyhóbb, leggunyhóbb”.

Ezzel még nincs vége az alkalmatosságoknak. Egyik oldalát a telepnek egy kopár agyagpart határolja. Abba van vájva egy istálló a pöre* számára, a másik a tehénkének, a harmadik a kordénak. A sütőkemence is ott feketélik. Még azután több liklúk is van az agyagparton; azokból az alsókat ürgék, a felsőket a parti fecskék készítették a maguk kényelmére.

* számár

Az agyagpart ellenében terül a csincses. Valami lomha folyású ér csordogál valahonnan tekeregve, náddal és vízi növényekkel gazdagítva a lapályt, sötétzöld sáserdejéből tölcseres szulákok, ernyős elecsek, réti fűzények tarkállanak elő; szép a szemnek, de rossz kaszáló a tehénnek, a birka számára mételeyhozó legelő.

Az agyagpart és a tocsogó között van aztán valami húsz lánce termőföld. Ez a gányóé. Nem ura a teleknek, csak zsellérje. Fizet a föld birtokosának, aki a városi plébánia, egy szekér dinnyét, egy szekér kukoricát, meg egy bál dohányt.

A dombos homokterület be van futtatva dinnyeindákkal, amiknek sűrű levelei közül ezerével tolakodnak elő a csíkos héjú és sötétzöld, a barátmagú, a gerezdes és cserhajú kobakok, az ágyak széleit vadsáfrány és kukorica szegélyezi, hagyma is terem bőven, meg káposzta. De abból már nem kap a pap.

Azonban még egy kötelezettség van a gányó szerződéséhez kapcsolva. A birtok felekezeti jellegét képviseli egy feszület, bádogra festett Krisztus-képpel, dombtetőre emelve. Ennek a dombnak a pázsitos oldalát tartozik a gányó jó karban tartani, mindennap megöntözni. Ott emelkedik e szent jelvény a putri közelében.

Dugas Márton uram, a putri tulajdonosa, azonban kemény nyakú kálvinista. Csakis főképpen azért tart maga mellett nyaratszaka még egy csőzt is, hogy azzal öntöztesse a feszület-hordó dombot, mert azt az ő nyaka be nem veszi.

Vert út nem vezet ehhez a tanyához sehonnan. Napi járóra esik a hozzá tartozó várostól. A keréknyomot menten betakarja a futóhomok, a nyírfaerdőben, a cserekyésben elnyeli a sár.

Különben is semmi élő teremtesnek nincs oka erre felé kódorogni.

Itt ütötték fel a tanyájukat az alföldi magyar gerillák, ahonnan ki-kicsaptak az osztrák csapatokra, a cirkálóikat lekaszabolták, postáikat elfogdosták, s ha túlnyomó ellenre találtak, egyszerre eltűntek, mintha a föld nyelte volna el őket.

Valósággal úgy volt: elnyelte őket a putri.

Hajnal lett belőle, mire a menekülők a homokbuckákön, topolyafaerdőkön, ingoványokon keresztül idáig elvergődtek.

— Itthon vagyunk — mondá Gál Józsi, a gerillahadnagy, amint a putri előtt megálltak a szekérrel.

Dugasz Márton uram eléjük jött, s „dicsértessék”-kel fogadta őket; de hozzátette: „a szép asszony”. A kálvinistáknál így módosítják azt.

Azzal becsülettudóan kinyitotta a putri ajtaját: „Tessék besétálni”. — Besétálni?

Natália visszahőkölt a szíves kínálástól.

Hisz ez egy verem!

Hát biz oda garádicson kell besétálni.

Látható, hogy abban a putriban csak két ágy van, mely nyugvásra kínálkozik.

Most aztán előáll az igazi kanapéprocessus.

Ki foglalja el ezt a tanyát?

A gerilla hadnagy ajánlatos szóval igyekezett kedvet csinálni a helyzethez.

— Ez lesz a legbiztosabb rejtek számotokra.

— Rejteknek elég rejtek — mondá Negrotin —, de hogyan osztoznak meg rajta a híveink? Nekünk, férfiaknak, „minden bokor szállást ad”, de ebbe a putriba csak a sebesültet szállásolhatjuk el, meg még egy nőt, aki őt ápolni fogja, annak a nőnek a pajtásunk feleségének kell lenni. Melyiket adjuk ki a feleségének?

A két leány hallotta ezt. Mind a kettő parasztmenyecskének volt öltözve.

— Ha csak arra van szükség, itt vagyok én — ajánlkozott a Katona Katka. Ő nem kockáztatott semmit.

— Nem! Nem! Abba én nem egyezem! — tiltakozék Natália. Bántotta a féltés, hogy az ő vőlegénye egy markotányosnéval legyen bezárva egy verembe.

— No, hát kegyelmed akar mellette maradni?

Ez ellen megint a szemérem ösztöne tiltakozott. Egy ártatlan, tiszta hajadon egyedül magában ápoljon egy férfit, ha vőlegénye is! Az ellen föllázad minden női érzés. Az eddigi napokban ketten voltak ez ápoláshoz. A Katkái volt a durvább szolgálat: övé csak a gyöngéd virrasztás.

Kettévágta a nehéz csomót maga a sebesült, amint a szamárhordta nyugággal megérkezett, s aztán odavezették a neki szánt menedékhez.

Elszörnyedt rajta.

— Micsoda? Hogy én ebbe a verembe lemásszak? De, Isten uccse, én nem engedem magamat elevenen a föld alá dugatni. Énfölöttem még nem énekelitek el a circumdederumot.

Teljesen igaza volt.

A csomó tehát szerencsésen ketté volt vágva. Egyik leánynak sem kell Tihamér feleségévé szegődni.

De már most újabb kötést kellett csinálni.

Ezzel szolgált Dugasz Márton uram, a gazda.

— Mindennek van oka-foka. Menjen hát le ez a két debella a putriba: ott elnyújtózhatnak. Ez a nyavalyás Lázár meg dögölgjön le ide az én vackomba az eresz alá: ne féljen, nem kapja el a rézorrú bagó. Aztán ami szüksége lesz, azt majd el látja a banyám, a házi dorombom. Mink ketten ezzel az úrral majd eldégálunk a méhesben.

Hát ez okos beszéd volt: mindenki rászavazott.

Hogy a gerillák hova telepednek, az az ő dolguk. A „drómó” gondoskodik a saját keresztfiairól.

Leghamarább beletalálta magát a helyzetébe Tihamér, elhelyezkedve az eresz alatt a hárságyra.

— Gyere hát, te szipirtyó! — kiáltott a gazda nagy hangon.

Erre előcammogott a tehénistállóból a megszólított asszonyi állat, tejjessajtár volt a kezében.

A két leány kíváncsi volt rá, hogy milyen lehet az a hölgy, akire az ő féltett kincsük ápolása átruháztatik, maga Tihamér is érdeklődött iránta. A leányok meg voltak elégedve, Tihamér

kevésbé. Az asszonyi állat tökéletes mása volt a vasorrú bábának. Hát bizony putriban lakni, s Tündér Ilonának lenni nem adatik együtt.

A ráncos, bibircsós arcához, a kancsal szemekhez, a csontos termethez, a foltos öltözethez még a hangja is olyan mély és reszelős volt, mint egy színpadi sűgőé. Alig lehetett megérteni, hogy szidja-e, vagy üdvözli a vendégeit.

Mégis bebizonyította, hogy szívesen látja őket.

Apró szilkéket szedett le a polcról, s abba frissen fejt tejet töltögetett a számukra, hozzá spárgára fűzött pereceket osztogatott nekik. Végre egy füles kosárból meggyet markolt elő, s azt a leányok kötényébe szórta, hozzádörmögve, az e tájon jól ismert versmondást „ögyé kõnyeret möggyee, ha nem kõ, tõdd ee, maj mögöszöd rögge”.

Azzal a sebesültet vette a gondjai alá.

— No, hát neked, édes mézsem, mi hibád? Mid fáj? Kilyukasztották a fejedet? Kutyabaj! Mingyá segítünk rajta: rá se kell olvasni.

Negrotin emelni akarta a bajtársa tekintélyét:

— Csatában kapta a sebet.

— Csata? — veté oda félvállról a javas nő. — Mi az egy rác lakodalomhoz képest? — S azzal leoldá a köteléket. — Semmi baj. Nem kell ennek, csak egy kis nadálytő meg egy körömnnyi kutyaháj. Két nap alatt meggyógyul. Ebcson beforr.

Kéznel volt minden. A fekete nadálytő ott tenyészik a vízparton, kövér leveleit, rózsaszín virágfürtjeivel (akiről azt írja Diószegi, hogy az még a fazékban fővő húst is képes össze-forrasztani), az menten enyhülést szerez a sebesülteknek: minden órában frisset raknak rá. Lassankint már nem is érez semmi fájást. Jobban ért ahhoz a javasasszony, mint a tlógus.

Natalia ebben a világtól elzárt magányban igyekezett otthon találni magát. Mikor a betegápolásban fölvaltotta a Katka, ő elsétált a mezőre, virágokat szedett, azokból koszorút font,

hogy azt a mi idvezítőknek a keresztfájára kegyelete zálogául felfüggeszse. Az bizony hiányzott eddig onnan.

A feszületet környező pázsithalmot éppen akkor öntözte kannával a „sete”.

Az igazi neve Puczok András lett volna, de csak úgy szólították, hogy „sete”, mivelhogy a jobb karja meg volt meredve, csak bal kézzel tudott dolgozni.

Igen jámbor ember volt. Munka közben mindig zsoltárokat énekelt. Azokat a Clément Marot-féle zsolozsmákat, amikkel a kálvinisták a templommennyezetet megreszkettetik: „Oh mely boldog az oly ember életében”, „Perelj Uram perlőimmel”, „Az Úr énnékem őriző pásztorom”.

Natáliának olyan szokatlan volt ez a zsoltáréneklés. Az óhitűeknél maga a gyülekezet nem énekel, bízzák azt a kórusra: az énekkar ifjai aztán eldalolnak végtelen hosszú, népdalszerű ritmusokat, amik nagyon szépek, de szent Dávid zsoltárait ők nem harsogtatják. A nagy zsidókirály költészetének csak a kálvinisták a buzgó hirdetői.

Natália a maga vallásának igaz híve volt. Unokahúga egy óhító főpapnak, a görögöt tartá egyedül idvezítő hitnek.

Az is vala egyik alapja Lippay Tihamér iránti hajlandóságának, hogy ez is az ő hitvallását követte. Az alföldi rác ifjakat rendszeren odaküldték, abba a nagy alföldi városba, melynek híres kollégiumában a magasabb tudományokat elsajátíthatták. Ott kötött barátságot iskolatársával, a gerillahadnagy Gál Józival. Összecsatolta Natáliát a vőlegényével a hitvallás közössége.

No, ha szokatlan volt Natália előtt a sete zsoltáréneklése még idegenebb lehetett neki a gazda rossz szokása, a káromkodás.

Ez a magyar speciálítás. Úgy káromkodni, mint a magyar, senki sem tud. Ha valakinek eszébe jutna a káromkodások szótárát megírni, az lenne a legnépszerűbb ember az országban.

Mikor már Dugasz Márton uram a görögdinnyék megdátumozása után (ami szükséges az érési idő végezt) vissza-kerül az istállóhoz, s hallja, hogy a sete még mindig zsoldárt énekel, elkeríti nagy cifrán a kifordított áldást:

— Hát azt az istentiszteletben telhetetlen árgirusát az öreg-apádnak, nem hagyod-e már abba azt a virginálást?

A sete aztán, hogy kedvét találja a mérges gazdának, rágyújtott a zsoldárt paródiájára:

Uram, büntesd meg a hagyományt, Mért keserű.

Lám a répa mily édes.

Ha megfőzik disznólábbal, Vagy orzával,

Apád is megeheti.

— Ördög bűjjék a nótafikáló torkodba! Nem hallod, hogy bög a tehén. Nem adtál még ma tukorcát.*

Erre is talált a sete dicséretet: „Hallj meg a barom bölgését”

Natália nem állhatta ezt a lélekháborítást tovább, attól is tartott, hogy ez az ungorkodás felveri az álmából Tihamért; megszólítja előbb a setét:

— Ugyan, édes atyámfia, nem tudna kend valami kegyesebb nótát énekelni?

— Tudok biz én.

Azzal fogta a szénahányó villát, felszúrta rá egy csomó zöld takarmányt, s azt két kézzel magasra emelve, mintha búcsújáró népet vezetne, rákezdte a tréfás zsolozsmát: „Szentmártoni mákos rétes! Alleluja!! Kívül mákos, belül üres! De jó volna!” Így bicegett a tehénistállóhoz a tukorcával.

A gazda káromkodott. Emlegette a setének a hátrafordított fejű Júdás apostolát, s kívánta neki, hogy a fanyelű szent pofozza fel mind a két kezével.

Ezt már Natália nem hagyhatta szó nélkül.

— Ugyan, édes bácsi, mért káromkodik kegyelmed olyan pogány módra?

* A nád fiatal hajtása.

— Hát mit csináljak, ha elővesz a harag? Bicskát rántsak, s leszurkáljam, akire megharagszom?

— De legalább ne szidja az Istenét meg a szentét annak, akire haragszik.

— Hiszen ha az apját-anyját szidom, azt föl se veszi a perna-hájder; ha a lelkét szidom, az nincs neki, de szentje van, aztán nem törik bele semmi porcikája. Az ebadtának, kutyateremtettének.

(Utoljára még kiderül, hogy a magyarnak a káromkodás afféle biztossági szellentyű, melyen keresztül a felforrt indulat elrepül. Lesz belőle nemzeti virtus.)

Natália egy egészen idegen világban érezte magát, amilyenről eddig fogalma sem volt. A gazda meg a szolgálója rá nézve vademberek. Az asszony vaiákos nő. (Talán méregkeverő?) És ő egyedül van itt közöttük. A vőlegénye magával is tehetetlen Lázár: nem tesz emberszámot. A Katona Katka korán elment a szekérrel, vissza a sertéshizlaló-tanyára, élelmiszereket hozni, Negrotin a gerillákkal együtt távozott el, a vidéket kékímlelni, a menekülési utat keresni.

Magára volt hagyva. Egy leány, aki eddig püspöki kastélyokban lakott, minden ártó szellőtől, még a visszás hangtól is megőrizve. Nem hallott mást, csak áldó, imádkozó szót. Bár vademberek volnának, akik közé idetévedt, hogy ne értené a nyelvéket.

Elindult magában a csincsés felé, amerre azt az asszonyi lényt eltávozni látta, azt akarta felkeresni. Az ugyan csúf, visszaszító alak, de mégiscsak nő, a maga fajtája.

Térdig érő, virágos bozót között vezetett az ösvény. Olyan növényzetet látott maga körül, amilyenről képzelete sem volt; amik nem találhatók a püspöki üvegházakban: bokrok tele keresztcs virággal, függő fürtökkel, fekete bogyókkal, fenyegető, tüskés tobozok, ernyős elecsek, haragoszöld zászpák, rózsaszín füzények, össze-vissza növe tölcservirágú folyondárokkal, amik mind valami érzékingerlő szagot terjesztenek:

a sásliliom közül felcsillámló víz színén libegnek a vízitök széles levelei, a levélen zöld béka gubbaszt; ha rákezd az ümmögést, tízen felegetnek rá; ha brekegni kezd, ezren riadnak rá vissza. Odább magas nádon kell keresztültörtetni; a talaj süpped a léptek alatt.

Egyszer aztán valami különös hang üti meg a fülét, hasonlatos egy kínzott gyermek bömbölő sikoltásához.

A rémület bátorságot ad. Natália a félelmes hang felé sietett.

Amint a sűrű nád közül kitekintett, ott látta egy fűzfa tövében a gazda feleségét.

Csakugyan boszorkányhoz illő munkát végzett a vén banya.

Egy fűzfagallyra volt hosszú fonálra felakasztva egy parasztenyér nagyságú béka, a bőre barna testszínű, öt sor bibircsóval a hátán. Eleven volt még, kepickélt. Ez ordított olyan embermódra. A vénasszony egy csomó árvacsalánnal veregette a béka hátát és sárga hasát, annak az égésétől kínozva adta azt a rémséges üvöltő hangot a horgon akadt, nyomorult állat. A banya egy cseréptányérkát tartott alája.

Ettől a rémlátványtól száz lány közül kilencvenkilenc elszaladt volna: Natália volt az a bizonyos századik. Nála nagy akaratereő uralkodott az idegek fölött. Előlépett a nádasból, s megszólította a vénasszonyt.

— Jó napot, nénémasszony.

— Ha jó, edd meg. No, hát mért hozott utánam az ördög?

— A sebesült vitéz kéreti általam a segítségét.

— Ugyan ne hazudj. Alszik az most, mint a tők, míg én föl nem keltem.

— De édes nénémasszony. . .

— Nem édes: keserű! Hát nem látod, bolond, hogy most is abban fáradok, ami a maródi vőlegényedet meggyógyítja?

— Segíthetek talán benne?

— Hozzá ne nyúlj! Nem neked való az.

— Legalább hadd tanuljak valamit.

— No, hát űlj le oda a zombikra, és hallgass.

A vajákos nő megint rávert a fickándo­zó békára a csalánnal, amitől az újra rákez­dte a sírást; de már vékonyabb hangon.

— No, hát látod ezt a nagy varangyot? Ezt úgy híják, hogy „csirkebéka”. A bőre olyan színű, mint az emberé. Ha valakinek a bőréből egy darabot le talál­nak nyesni, ennek a békának a bőréből foltozzák ki: egészen odanő. S akinek ilyen békabőr van a testébe befoltozva, az megérzi előre az esőt két nappal elébb: esőpróféta lesz belőle, sok pénzt kereshet vele. — No, csak ne csinálj olyan kárvallott pofát, no! Ne félj, nem akarom a macádnak a bőrét a csirke­békácvál kifoltozni; csak be­kötöm vele, ez begyógyítja a se­bét; mire a békabőr megszárad, a se­be egészen be lesz forradva. Száz meg százszor voltam én már ilyen dologban. Csiga­vér!

— De hát mért kínozza néné­masszony ezt a nyomorult állatot, mért nem öli meg rögtön?

— Ó, te szajkó! Bizonyosan nem azért csiklándo­zom árva­csalánnal ezt a varangyot, mintha a fütyülésében gyönyörköd­ném, hanem hogy ennek a hátában vannak, láthatod, ezek a sok szemölcsök, amik mind tele vannak békaméreggel. Ennek a méregnek nem jó volna a seb­be szívárogni. Ha én ezzel az árva­csalánnal a béka testét megpörkölöm, az mind kifecskendi ezt a mér­get, amíg csak az utolsó cseppet is ki nem adja, amikor már olyan vékonyan fütyül, mint a húros rigó. Akkor az­után lehet a bőrét sebgyógyításra használni.

Natália értelmes nő volt, hirtelen belátta, hogy itt nem boszorkányos vajákolás esete forog föl­n, hanem hogy ez egy rendszeres gyógykezelési előmunkálat, s most már ő is helye­selte az élő állaton tett kísérletet.

Csupán egy dologban kért felvilá­gosítást a javasasszonytól.

— Hát azt a békátul kínjában kifecskendett mér­get miért gyűjti össze, néné­masszony, abba a kis zöld üvegbe?

— Azt te még nem érted, ostoba liba vagy hozzá. Majd megtudod, ha egyszer a főkö­ző szorítja a fejedet. Minden mé-

regnek megvan a maga jó volta. Egyik koporsóba visz, másik halottat támaszt. Aki ért hozzá.

Natáliának volt elég ereje végignézni ezt az undorító állatkínzást, egész a végső műtétig, mely után a javasszony vadászprédáját keserűlapuba takargatván, a gyékényszatyrába rejtette. A vénasszony megértette Natália hüledező tekintetéből a kérdést: „Talán csak nem?” „Dehogy nem! Azért csirkebéka ennek a neve.”

Erről a szóról más tárgyra lehetett áttérni.

— Ugyan mondja, édes nénémasszony, hogy lehet az, hogy én ezen az egész gazdaságon semmiféle baromfit nem láttam? Másutt mindenütt, amerre csak jártam, minden tanyán, pusztán szerteszt kapar tyúk és pulyka, gágog, hápog, a lúd, a ruca, itt fiát sem látom.

— Nem ám, babám; mert ez istenverte vidék, tele van mérges burjással. Amint egy házi baromfi ennek a magját, a levelét megeszi, felfordul tőle.

Aztán sorba megmutogatta a leánynak a ligetes mezőn az öldöklő erejű növényeket: „Ez itt a pokolvarfű, ez a kissárfű, azt ott a gyilkos csomorika, ez a kakasvesztő szironták, ez a felfutó a földi tök, ez a beléndek, ez a mákforma a maszlag, ez a méregcseresznye, még az út melléke is el van lepve csalfa növényekkel, aminek száraitra szamócák vannak felfűzve, és az is mind ölő mérég, amitől a baromfi pípet kap, és egymás után elhull.”

Rettenetes telep! Ahol a föld virágai halálos ellenségei a szép, szelíd háziállatoknak!

Meglehet, hogy maga a gazdasszony is oka volt a baromfi-pusztulásnak; aki örökösen kóborol a kuruzslószerével, nem gondoskodik a majorságáról; férfi pedig nem ért ahhoz.

Két puskalövés hangzott a közelben: egy falka vadlúd repült nagy gágogással, hosszú sort vetve a magasban.

— Negrotin jött meg! — mondá Natália, fölugorva a zombékről. S aztán nem törődött többé a vajákos nővel,

hanem törtetett a bozóton keresztül a lövéshang tája felé.

Onnan találta ki, hogy Negrotin érkezett meg, hogy a lengyel, amint e tanyára megérkeztek, meglátva az eresz alatt a gányó vadászpuskáját, alkuba állt a gazdával, s megvette a fegyverét száz forintért. (Boldog időkben tíz forint volt annak az ára.) Tehát a lövések biztosan az ő érkezését jelenték.

Úgy is volt. Negrotin jött a buckák felől, melyek a dinnyetelepet határolták. Vadászszákmányt hozott, egy lelőtt vadludat. A dinnyetelepen találkoztak össze, a középúton, ami vadsáfránnyal volt szegélyezve.

Natalia gratulált a vadásznak a szerencséjéhez.

— Ez bizony most szerencsének nevezhető — mondá Negrotin. — Ami egyebet találtam, az mind rossz hír. Majd elmondom, ha egyedül leszünk.

Harmadik is volt a dinnyeföldön, a gányó; természetesen szidta a lóférget, aki mind föltúrja a dinnyekupacokat, meg a mezei pocikot, aki kikezdi az érő dinnyét.

Dugasz Márton uramnak ugyanis nagyon fúrta az oldalát az a puskájáért kapott százforintos bankó. A gerillák szavai-ból kivehette, hogy görbére megy a dolog. Jó lesz a bankón túladni. Bemegy a városba, s vesz rajta lisztet a görögnél. És hogy dupla legyen a fáradság jutalma, megrakja a kordéját dinnyével, azt viszi be a vásárba.

— Nagyon éretlenek ezek a dinnyék — figyelmezteté Negrotin a gazdát.

— Nem érti azt az úr. Ez lesz jó a muszkának. Az én dinnyéimtől több muszka elmegy deszkát árulni földvára, mint valamennyi ágyúgolyóbisától a honvédeknek.

Valóságot mondott. Hogy minden hadiszállása a muszkának temetőt hagyott maga után, abban több része volt a dinnyeszüretnek, mint a csatatérnek.

Azonban Negrotinnak a gyakorlati élet szükségéi után kellett látni.

A napóra a dinnyekert közepén delet mutatott már. Ebéd-ről kellene gondoskodni. Kinek a hivatala az ezen a tanyán? A gazdasszonyé szokott lenni rendes háztartásnál. Natália borzadva gondolt rá, hogy a vajákosné főztéhez üljön. A kuruzslónő még tubákol is. Aztán ami míveletet most elkövetett! Undorodás rágondolni.

Megszabadította e félelemtől a sete, aki a vasaló nyílásába kiállva, elkezdett nagy hangon hörögetni:

— Héj, gazduram! Fölforrt már a víz a bográcsban, lehet puliszkát csinálni!

Ahá! Itten a gazda a szakács. Az ebéd mivolta is el van árulva. Kukoricapuliszka lesz, alkalmasint érett túróval.

No, ez éppen halálos betegnek való gyöngye táplálék.

— Megállj, sete — szólt odalépve a vasalóhoz Negrotin —, előbb ezt a vadludat kopasszuk meg abban a forró vízben.

— A bizony jó lesz.

A sete kihozta a vasalóból a bográcsot, letette egy fölfordított zsombékra (volt olyan tíz is: ülőhelyül szolgált bolyhos gyökereivel), aztán átvette a vadász úrtól a lőtt vadat. Jól megnézte megrázta a fejét, ami annyit jelentett, hogy ez már derék lövés volt: egyes golyóval éppen a fején keresztül.

— No, csak ide kell adni, majd elbánok én vele. Megtisztítom, meg is sütöm. Sütöttem én már zсібát eleget. Én csinállok itt mindent. Csak gazduram adja ki a szalonnásláda kulcsát a csizmaszára mellől.

Rábízott a földat.

Natália aggodalmát fejezte ki Negrotin előtt, hogy talán a sebesült Tihamérnak nem lesz éppen orvosi diétához alkalmas táplálék a vadlibasült.

— Drága kisasszony, Robinzon szigetén vagyunk. Nincs miben válogatnunk. Gerilláink szertesét száguldoztak a vidéken. Körös-körül minden tanya lakatlan. A házak ajtajai be vannak szegezve. A lakók elfutottak, s elhajtottak a mező-

ről gulyát, csordát, sertéskondát, birkanyáját, mindent túl a Tiszán, a baromfiakat kiverték a nádasba; így várják az el-
lenséget. Üres minden tanya.

— No, majd hoz a Katka eleséget a sertéshizláló tanyáról,
addig beérjük a vadlúddal.

— Meg a puliszkával.

Ezalatt előkerült a javasasszony is. Ahogy megmondá, a
betegnek addig aludni kellett, amíg ő föl nem költé.

Olyan szépen tudott vele bánni, amíg sebkötélékét fel
bontotta. Reszelős hangja egész édessé szelidült, olyan rebegeős
lett.

— No, édes angyalkám, látod, milyen szépen gyógyul már
a sebed. Egészen elmúlt a tüze. Hát még ha ezt a csudát rá-
tapasztjuk. Holnap már fűtyülni fogsz, holnapután lagzit
csapsz.

Fűzfavirág gyapotjából rakott rá tépést, arra a békabórt,
kerek tallérnyi nagyságban.

— Aztán ma délre nem kapsz ám egyebet, mint három
bíbictojást. Most szedtem a nádasban. A mátkád majd meg-
főzi. Tudom, hogy az ő kezéből jobb szereted. Tudod-e,
hogyan kell a bíbictojást megfőzni, te porcelán fruska? Szép
lassan kanállal ereszted a forró vízbe, s aztán elmondasz egy
pápista miatyánkot, az rövidebb, s kiszeded a vízből a szűrő-
vel; hideg vízbe mártod. Meg kell ezt tanulni. A vadzsiba
pecsenyéjéből nem kap a legényed; mert attól boszorkány-
nyomást kapna. Itókának pedig se bor, se pálinka nem jár
neki; hanem mandulatej. Majd azt is megmutatom neked,
hogyan csináld — dinnyemagból. Abból ihatik, amennyit
kíván.

Tanult hát már valamit Natália: bíbictojást főzni és mandula-
tejet csinálni dinnyemagból. Kezdett hálát érezni a mesternője
iránt.

Amíg lekuporodott a forróvizes vaskondér mellé tojást
főzni, odasöntörködött mellé a cirmos kandúr, odakuporodott

az ölébe, széles, buksi fejét a leány kezéhez dörzsölve nagy dorombolással. Pedig a sete éppen akkor boncolta a vadludat, s dobálta a földre a macskának való zsigereket. Az egyetlen háziállatnak jobban tetszett a leány kezének a cirógatása, mint a dús lakoma.

Nevetett is azon a sete nagy alattomosan.

— Özvegy kandúr ám a cirmos — mondá, a liba nyakát nyiszálva —, régen nem látott olyan szép cicát, mint te vagy, hűgám.

No lám, még hódított is Natália: egy kandúrt meg egy gányólegényt.

Mikor visszatért Tihamérhoz az elrendelt ebéddel, amihez még egy száraz perec járult, a javasasszony elkészült a seb-be-kötözéssel, s felülteté a hárságyon a sebesültet.

— No, édeském, hát nem tudsz valami asztaláldást evés előtt? „Aki ételt, italt adott, annak neve légyen áldott, Amen.”

— Hol az ital? — kérdé a sebesült.

— Meglesz mindjárt. Egy óráig evés után nem jó inni. Majd az italt frissen készítjük el a mátkáddal tüstüllést.

Azalatt, amíg a vénasszony Natáliát elvitte magával a távol eső kuruzslókonyhájába, az úri kisasszony egészen beleízlelt a parasztasszony hivatásába. Amíg a mozsárban törte a dinnyemagot, azon aggoskodott, hogy hát vacsorára mi lesz a kedvesének, ha addig a Katka nem kerül elő a tanyáról?

— Vacsorára majd kap mannát.

— Mannát? — kérdé kétkedő tekintettel Natália.

— Azt hát. Csak tanultál talán bibliát: No, hát tudod, hogy a Jehova nem hagyta éhen veszni a maga népét a pusztában; adott neki mannát. Hát majd nekünk is ád. Majd naplement után, ha a harmat leesik. Majd meglátod.

Ezalatt a férfiak is elkészültek a lakomával.

A lengyel meg a sete megsütötték a vadludat nyárson, szalonnával kenegetve: külön a máját serpenyőben. Márton gazda pedig elkészítette a pulizskát. Ott volt a forró víz a réz-

kondérban. Az nem baj, hogy már egy libát leforráztak benne. A kukoricadarát túrószacskóba töltik, úgy eresztik a forró vízbe, jól bekötve: tiszta munka az; mikor aztán jól megfőtt, kitöltik a fatálba, cinkanállal kiszaggatják dödöllének, túrót hintenek rá, annak a hegyébe öntik a libaszírt, a feldarabolt libamájjal, olyan étel lesz abból, „hogy a császár is megeheti” (Ez Márton gazda mondása.)

Amikor a gazdasszony Natáliával előkerül, s ők ketten a sebesültet ellátják itallal, akkor lehet feltálni. Négy zsombikot szögbe raknak, ötödiket középre, ez az asztal, arra teszik a nagy cseréptálat, s minden ember szed a tálból a bicskájával, kanálával. A sete félre az úri társaságtól falja a maradékot. Ő a legnagyobb úr, mert hason fekvé eszik. Natália kinyilatkoztatá, hogy ennél pompásabb lakomában sohasem volt része. Amellett a kandúrjáról sem feledkezett meg. A legkedvesebb falatját annak adta. Meg is könnyezte ezt a hűtelenséget. Eszébe jutott, hogy ez a Tihamérnak is kedves falatja: a liba zúzaja, s ő ezt nem neki dugta el, hanem a hízelgő macskának. De hát a javasasszony komolyan megtiltá. Majd kap estére mannát.

Majdan a lakoma után Márton gazda egy csobolyót hozott elő, s nyomtatóval szolgált a vendégség után. Azt mondta, hogy ez „bor”. Ízlett is mindenkinek, úgy itatta magát. Pedig hát azt a bort nem szőlőtőke terméké, hanem nyírfaderéké, azt csapolják meg fúróval, az csurgatja ennek a mustját. Nagyon jó az, kivált ha egy kicsit hagyják állni a mézes sonkolyon. De azért Tihamérnak nem adtak belőle, még fölhevülne tőle. Mérgező is volt nagyon, s keservesen vádolta a gyilkosait, hogy őt éhen-szomjan akarják elöltni. Aztán csak elaludt szépen, a javasasszony olyan okos volt, hogy egy kis mákfejet is tört a mandulatej közé.

Most már csak a mannára volt kíváncsi Natália, amivel a javasasszony felbízta.

Pedig hát ez nem bibliai legenda. Megvan ez az Istenküldte, népéltető növény egész Európában, Ázsiában. Kalásztermő fű-

fajta. A tudósok híják glyceriának, mannacsenkesznek, a parasztok harmatkásának. Ólnyi magas a szára, arasznyi a kalásza: a levelei a vízben úsznak. Vízben él, olyan vízben, mely lassan folydogál. Nem kell neki művelés, se szántás, se vetés, magától guvad fel a mocsárfenékből. A magja zöld és hosszúkas: jó ízben, tápláló erőben fölülmúl minden kalászos növényt és szágót. Kedvesebb ízű a rizsnél, mely szintén vízben díszlik.

A javasasszony elvezette Natáliát a mannatelephez. Olyan az, mint egy sűrű nádas, aranyzöld bugáival, amik tele vannak e mannakásával. Az egész csincsés part szélesen terítve van ezzel a tündérvetéssel. Ha az a tündér (a Gea) urak számára találta volna ki ezt a növényt, gazdaggá tehetne vele valakit. De hát a föld istennője szegény emberek számára teremtette ezt a világra. Ezt nem lehet learatni, kicsépelni, mint a búzát, egyszerre, mikor az érési ideje eljött, a mannacsenkesz kalásza nem adja ki egészben a termését: ez naponkint csak két-három szemet hullat el. A kalászos bugán ami mag nappal megérett annak este a harmathulláskor szétnyílik a toklásza, s a kásaszem magától kihull; a többi magtok zárva marad, éretlen magja aszú lesz, ha levágják, hasznavehetetlen.

A szegény embernek tehát mindennap el kell jönni azért az egypár szem magért, a vetés alamizsnáját beszedni. Kitart az késő őszig. A manna el nem fogy soha, csakhogy mindennap ide kell érte jönni, szépen kérni, megköszönni. Itt mindennap szüret van, folytonos a takarodás. Csakhogy ennek nem lehet parancsolni: koldulni kell érte.

Hogy miként takarítják be a mára megérett mannát, azt a javasasszony nagy hirtelen megmutatta gyakorlatilag Natáliának.

Ledobta a papucsait a lábáról, s aztán begázolt a tocsogóba, ahol a harmatkása bozótja kezdődik. A víz térden felül ér, a kalászos liget embermagasságnyi. Az asszony fölemeli a két kezével a ruháit egész válláig, s aztán elkezd a kalászos bozót-

ban táncot járni. A megrázott növénynek minden kalásza odahullat a szétnyílt korszovátából néhány megérett magot kiterjesztett szoknyájába. Így táncol előre-hátra a magtermő vetés közt. Mikor visszatér, magával hozza a mai nap aratását a fölemelt ruhájában, azt beletöltik egy szitába, hogy a port kiszitálják a mag közül. Így szüretelik be a harmatkását. Ínyencség az (delikatesz), csak hogy szegény asszonyok kellenek a beszerzéséhez.

Natália csak nézte, nézte, egy darabig, hogy mit csinál a javasasszony, aztán maga is kedvet kapott hozzá, segíteni akart neki. Megértette már a mannaszüretelés módját. Így csinálták azt a bibliai asszonyok is. Levetette a cipőit, lehúzta a harisnyáit, s a mannabozót másik oldalán ő is begázolt a térdig érő vízbe. S aztán ő is úgy tett, mint a javasasszony, fölemelte a ruháit, két kézzel a válláig szétterjesztve, s elkezdett a mannabozótban táncolni. Járt a keringőt, ropta a csárdást, akár egy bálban. Micsoda tünemény volt! Akár egy sellő, a vizek istennője, hófehér teste bearanyozva az alkonyégtől; a folyondárok belékapaszkodtak, a kalászok csókolgatták, a vízikorsócskák csintalankodtak vele. Micsoda kép volna ez! Egy tündéralak a sötétzöld bozótban. A tajtékból született Anadyomene. De hát nem látja senki, csak a nagy, zöld fejű békák, azok mondogatják rá: „ühüm, ühüm”. És ő táncolt vígan előre-hátra, mint egy szilaj tündér, és kacagott hozzá, hogy a kedvesének táplálékot gyűjtsön. Ki csinálja ezt utána?

A partra kiszállva találkozott a javasasszonnyal. Itt már le lehetett eresztetni a ruhát, s megnézni a szüretet, ki mennyit gyűjtött? Mára elég volt. Sok is. A harmatkása, ha megfőzik, nagyon feldagad.

— Jaj, ha valaki meglátott volna így mostan! — szólott szemérmes nevetéssel Natália, amint a mannát a szitába öntve, a térdeit betakarhatta a ruháival.

— Az a valaki bizony agyoncsapná a vőlegényedet! — mondá a vénasszony.

Aztán kiszitálta a nyert magból a port, kidobálta a szita közepén összegyűlt töreket, míg a manna tiszta lett. De közbe csak dűnnyögött.

— Biz én nem is tudom, miért kell ennek megélni? Micsoda uyámmnyila ember! Én a szájáról ítélek meg minden embert. Akinek ilyen kifordult ajka van, az mindig azt kívánja, ami nem szabad. Ezzel a legénnyel neked sok keserűséged lesz az életben.

— Szépen kérem, édes nénémasszony, ne mondjon rosszat a vőlegényemről, az nekem fáj.

— Jól van, no. Egy szót sem szoltam róla. De csak amondó vagyok, hogy ez a másik különb legény, az a szakállas. Nem vagyok boszorkány, jövendőmondó: de azt mondom, hogy az neked több szívdobogást fog okozni, mint a vőlegényed.

— Soha! Soha! Soha! — kiabált a leány, akinek a szívét sértette ez a jóslás.

Ezalatt felhúzta a harisnyáit, a cipőit, s fölugrott a pázsitról. Duzzogott.

Az öregasszony tovább okoskodott.

— Hát én nem látok se a szívekbe, se a vesékbe, csak azt látom, hogy ez a nagy mahumed ember, ez a szakállas, aki maga megehetne kilenc kozákot, mit lebszel itten, mikor még az iskolás diákok is fegyvert fognak; mit strázsál ezen a nyavalyás legényen? Hiszen nem is tud rajta segíteni. Biz a te két bogárszemed tartja eztet itten.

Natáliát nagyon meglepte a vénasszony okoskodása. Az ő lelkében is támadt ilyen homályos sejtelem. Mije neki ez a lengyel?

Nagybátyja, a püspök, adott neki erről valami felvilágosítást az utolsó órában, mielőtt útra keltek. Tudatta az unokahúgával, hogy az orosz pópának való öltözés arra való, hogy Negrotin a magyar vezérek passzusával az orosz táboron keresztülhatolhasson: a sebesült Tihamér magával vivése csak ürügy Negrotin számára, hogy szabadon útra bocsássák. Azt

is tudatta Natáliával, hogy végcélja ez útnak Komárom vára; oda kell eljutniok. Erősen lelkére kötötte, hogy mindenben Negrotin intézkedéseit kövesse, sorsa annak a kezébe van letéve.

Ez felfogható volt addig, amíg az orosz álköntöst viselték, s a püspök hintóján utaztak; de amint e maskarából kibújtak, s fölverték a magyar parasztköntöst, mi kötötte tovább Negrotint a sebesült Tihamérhoz, hogy azt számárhordta ágyon szállítsa tovább magával? Hogy elrejtse magát vele együtt egy világból kiesett pusztába? Elbújni a daliának! Hogy nem futott ő is tovább a gerillákkal? Elment velük; de visszajött. Pedig puskája is volt.

Egy magyarázatot talált a rejtélyhez. Tihamér most már nemcsak sebesült volt, hanem üldözött is, kinek fejére vérdíj van kitűzve, s Negrotin küldetése el van árulva a hírlapban. Ebből a kelepceből csak együtt szabadulhatnak ki. Neki a barátját meg kell menteni magával együtt.

Barátját? Hát olyan aransúlyú indulat az a barátság, hogy az még a dicsvágynak, a nemzeti bosszúnak acél-, ólom-súlyát is lenyomja? Nem terheli-e ezt a serpenyőt valami nehezebb csodaérzés, ami a csillagot lehullásra bírja az égből?

— Menjünk a tanyára, babám — mondá a vénasszony —, készítsük el a vacsorát. Megfőzzük a mannát tejen.

Natália iparkodott kivenni a fejéből ezt a nyomasztó töprengést.

Este volt már, mire a putrihoz visszakerültek.

Negrotin Tihamérral együtt jött eléjük az úton. A sebesült nem akart már fekvé maradni; barátja vállára támaszkodva sétált a jó puha homokban. Kérkedett, hogy nem fáj már a sebe. Ellenben rettenetes éhes. Alig lehetett visszatartani, hogy gyöngye kukoricát ne törjön; az volna jó sülve!

— No majd mingyá elkészül a vacsorád — biztatá az öreg lenne. — Csak sétáld ki addig magadat. — Azzal ment a főszakonyhába.

— Nem jött még vissza a Katka a szekérrel? — kérde Natália Negrotintól, miután vőlegényét átvette tőle, fülébe súgva: „Hogy vagy, édes?”

— Nem került elő.

Tihamér gondolkodott rajta, hogy mit válaszoljon a mátkája gyöngéd kérdésére? Azt-e, hogy „mint a kutyá a kútban”. Hát inkább csak azt mondta, hogy „jól”.

— Ezóta kétszer is megjárhatták volna az utat — mondá Negrotin. — Valami bajuknak kellett történni. Legjobban sajnálnám a szekeret. Hej, csak én az én Pluto lovamtól meg ne váltam volna!

Ebben a keserves fölsóhajtásban annyi minden el volt mondva, ami ennek az embernek a lelkében forrong. Lovát, kardját elhagyta. Kiért? Miért?

Este lett, a hold feljött az égre. Tihamérnak még mindig kedve volt kinn sétálni a szabadban, mátkája karján. Negrotin messziről kísérte őket. Az ég alja egyet-egyet villant. Mi volt az? Távoli villámlás vagy ágyúlövés? Negrotin lefeküdt a föbbe, fülét a földre téve: föl tudta ismerni, mennydörgés-e az, vagy ágyúdörgés? Csak mennydörgés volt.

Az öreg nenne megfőzte a vacsorát; ki is hozta a vasalóból. Az egy szita mannakása, tejbe főzve, egész bográcsot töltött meg, még túl is duzzadt a szélén. Felül megtrágyázták metélő-hagymával; az neveli a zamatját.

„Tessék egyék, nem lesz egyéb.”

Natália meg a két férfi letelepedett a zombékokra az illatpárolgó bogrács mellé, negyediknek meghívták a gazdát, aki előkerült az istállóbul; elébb elvégezve a vitáját az öreg szent Péter apostollal, aki szerinte egyenes oka annak, hogy a tehén bogárzik. A csobolyót azonban elhozta magával — azzal a bizonyos borral.

Hozzáláltak a lakomához ők négyen; az asszony **nem** ül az asztalhoz; annak a része az, ami megmarad.

De bizony alig maradt valami mőresnek.

Mindenki magasztalta a mannakását; de különösen Tihamér. Ennél fölségesebb komedenciával még soha össze nem találkozott. Nemhiába Isten adta manna. Hát még ha azt tudta volna! Hát ha még azt látta volna!

Az öreg gazda töltögetett a csobolyóból a sorba járó egyetlen üvegpohárba. Az is jó volt.

Natália látta, hogy a lengyel nagyon lehorgaszta a fejét. Kedvre akarta serkenten. Odanyújtá neki a poharat ráköszöntve: „Estye Polszke nye zginyela!”

Hát hiszen erre a mondásra sok poharat koccintottak már a két szomszédországban, egri bikavérrel, tokaji aszúval. „Nincs még oda Lengyelország! Nincs még vége Magyarországnak!” S volt is mindig nagy lelkesülés rá. De aki mannakása mellett, nyírvíz mellett tud erre lelkesülni, hogy a szeméből kicsordul a könny, az az ember.

Haj, haj! Két nemzetnek, két rajongó nemzetnek a kiríthatatlan vágya a feltámadás után! Nem érti meg őket senki a kerek világon. A hatalmas nagy nemzetek nem akarnak róluk tudni. A jajkiáltásaikat dobszóval, muzsikaszóval fojtják el. Csak ők ketten tudnak egymás sorsáról. „Wenger, polyák dwa bratanki.” — Ugyan mit törődik Európa meg a kerek világ azzal, hogy a magyar meg a lengyel két jó barát?

Natália észrevette az áruló könnyet a lengyel szemében.

— Ön az imént nagyot sóhajtott, hogy bár ne vált volna meg a Pluto lovától. Nekem a Katona Katka csodadolgokat beszélt az ön hőstetteiről a turai csatában. Azok jutottak eszembe. Ön volt a hőse a harcnak.

— Nem én voltam — mondá Negrotin. — A markotányosné csak egy kis részét láthatta e csatának, amibe történetesen mi kerültünk Tihamérral. Én érdemetlen babérokot viselni nem akarok. Vágtam, akit magam előtt találtam: ez az egész. Az ütközet diadala a magyar vezért illeti meg, aki a magyar sereg legvitézebb katonája, aki nem más, mint Dessewffy Arisztid tábornok. Ő volt a magyar huszárdandár vezére.

A csata utáni vacsoránál beszéltek el ezt a vele együtt harcolt huszártisztek. Ő maga nem jött oda az asztalhoz a csatában kapott alkalmatlan sebe miatt, amitől sántított. De más oka is volt rá, hogy a tábornokok asztalához le ne üljön. Nekünk az ütközet utáni vacsoránál beszélte el Luzsénszky Pista huszárszázados azt az egész csodálatos lovassági rohamot, amit Dessewffy intézett. A huszárezred, melyet vezetett, nem tartozott a régi, kipróbált hadcsapatok közé, újonc ezred volt: Károlyi-huszárok, csak az altisztek voltak veteránok; s ez az újonchad, mely először került csatátűzbe, a rendes orosz lovasságot, az Olga-huszárokat egy összecsapással szétrobbantotta. Elöl mindenütt a vezére, Dessewffy, s annak az oldalán a vitéz Ordináncz Károly káplárja. Az orosz vezér, huszárjai kudarcát látva, az ulánosait küldé az Olga-huszárok segélyére. A Károlyi-huszárok két tűz közé szorultak, s ez megrettenté a fiatal vitézeket. Ekkor Dessewffy odakiáltott nekik: „Hát fiúk, itt hagytok-e veszni engemet?” Erre a szóra hősi harag lobbant fel a derék legények szívében, nekivágtak a muszkáknak, s iszonyú vérontást követtek el közöttük. Maga a vezérük folytonos párharcban küzdött az orosz huszárok, dzsidások tömegében. Egy ulános nekirontott a dzsidájával; de a vezér egy hatalmas kardcsapással kettévágta a kelevézt, mire az ellenfél a dzsida eltört csonkjával a lábszárára csapott, s azon sebet ejtett, maga aztán széthasított fejvel bukott le lováról. Míg Dessewffy szemben támadó elleneivel harcolt, egy orosz tiszt a háta mögé került, s hátul akarta levágni. Észrevette ezt Luzsénszky kapitány, s odaugratva fekete lovával, gyorsan felfogta kardjával a vezér fejére mért csapást, s ő vállalta el a viaskodást az orosz tiszttel. Ez halálfia lett, de Luzsénszky is kapott a fejére egy vágást, amit ő föl sem vett; bekötött fővel jött oda a vacsorához. Vele együtt jöttek oda az asztalhoz még Dessewffy tábornoki tisztjei. Vattay kapitány, Újházy Albert főhadnagy; ezek beszéltek el Dessewffy hősköltevénybe való harcolását, diadalát.

— Hogy énnekem nem lehetett abban részem! — sóhajtja föl Tihamér.

— Bizony részed volt neked abban, bajtárs — biztatá őt Negrotin. — Homlokodon fogod viselni holtig a tanújelét.

— Hát Negrotin neve feledésbe fog-e menni valaha? — mondá Natália, kezét nyújtva a lengyel felé.

Kázmér megcsókolta a kezét.

— Engem a véletlen emel föl, s visszadob ismét a semmibe. Nevem elvész. A sors játékszere vagyok. Történetesen Perczel dandárához voltam beosztva dzsidás svadronnyal. A másik lengyel csapat, a vörös ulánusoké, Dembinszky parancsnoksága alatt állt. Desseffy a csata hevében odafuttatá nyargoncát a veres ulánusokhoz, azzal a paranccsal, hogy vágatva csatlakozzanak hozzá, amikor észrevette, hogy kozák csapat közeledik a harctérre. A veres ulánusok vezére, az ifjú gróf Párniczky, rögtön indulást vezényelt; de útjokat állta Dembinszky tábornok, aki ellenparancsot adott ezzel a szóval: „Én nem fogom az ulánusaimat egy huszárbravúr kedvéért fölláldozni”. Így kerültem én a magam svadronyával a csatába. Ez az ellenparancs volt az oka, hogy Desseffy nem jött föl a vezérek asztalához, a lábán kapott sebén kívül. Haj, haj! Vitézek volnánk mi, magyarok, lengyelek; de a vezéreink versengése elemészt bennünket.*

Erre az öreg gányó is megszólalt, mondván:

— Jobb is volna már, ha nem volna a világon se kormány, se vezér. Maga az ember jobban csinálna mindent, ha senki sem parancsolna. — Aztán pipagyújtás után hozzátette: „Csak én annak a Dembinszkynek egy kosár dinnyét küldhetnék!”

(Biz, azok történelmi dinnyék lettek volna.)

Az úri (parasztruhás) vendégek még örömet elbeszélgettek volna. Szép nyári éjszaka volt, holdvilágos, csillagos ég, a

* Az itt följegyzetteket egy régi honvéd huszártiszt adta kezembe, ki maga is részt vett a dicsőséges turai ütközetben, közel rokona a nemzeti vértanúnak.

nádasban békaszongás, bölömbikabúgás, nádiveréb-fütyölés; semmi emberi hang, semmi jele a mozgalmas életnek; azonban előkerült a parancsoló zsarnok, a javasasszony, a maga intő szózatával.

— No, mármost a maródi menjen lefeküdni. A sebnek nem jó a verácsolás. Nem bakterkodunk tovább. Te is, drága virágszál, jobb, ha alunni mégy. Még rád talál szállni a bagolyfejű pille. Kentek takarodjanak a méhesbe.

Nyomatékot adott a szavainak a csakugyan előkerült pille, a halálfejű szfinksz, mely a méhek pusztítója; éjjeli rém, aki merev szárnyaival körülsurrog, ahol fényeset talál, s mi lett volna fényesebb, mint Natália szemei? Őt repkedte körül. A gazda és Negrotin fölkerelkedtek, mentek a méhesbe; Tihamért gondjába fogadta az anyóka. Olyan szépen lefekette, betakargatta, mint egy anya az édes gyermekét.

Natália nem állhatta meg, hogy meg ne csókolja a vénasszonynak csúnya ábrázatját.

Akkor aztán őtet is bevezette a hálósobájába az öregasszony. Meg volt vetve az ágya, tarka dunnával; zsámoly téve mellé, kancsó vízzel, amit a jégveremből hoztak. Ott hagyott nála egy égő viasztekerccset, lelkére kötve, hogy égve ne felejtse. Aztán jojcakát kívánt neki, megígérve, hogy hajnalban felkölti.

Natália egyedül maradt a föld alatt. Amint elfújta a gyertyát, akkor kezdett el csak borzadozni a helyzet fölött, melybe a sors vetette.

Hol van ő most? Egy mély sírban, ahová nem hatol a külvilágtól egy derengő sugár sem. Ilyen valóban a sír.

A putri nádfödelében csiripelnek a prücskök. Ez a halotti zsolozsma.

Aztán elkezd a sír fenekén valami mozogni, kaparászni. A föld alatt lakó állatok jönnek a halottat meglátogatni: cincognak, szaladgálnak. Natália úgy félt tőlük. Ha az ágyára feljönnek, ha az arcát megharapják!

Nem láthatta őket, síri sötétség volt. Megkísérté elriasztani őket, a topánkáit a földhöz csapkodva. Pillanatra elcsöndesültek, aztán megint csak újra kezdték éjjeli zenebonójukat.

Egyszer csak a mély sötétségből fölvilianik két nagy, kerek, sárga szem, foszforeszkáló fényben. Egy ugrás hangzik, egy nyikkanás, egy mély morgás, s aztán csendes lesz minden. Megjelent a szabadító, az álomőr. Nincs már mitől rettegni. A sárga szempár föl-fölvilianik az ágy lábánál. Jó rend van ennél a háznál. Itt a vén kandúr!

Natália szemeit lezárja az álom. De álmában is utána megye a látvány. Az a két sárga szem, mely a sötétségben is lát, csak-hogy emberarcból tündököelve. Mindig ő, a mi lengyelünk, a mi jó barátunk. Nem tud tőle megszabadulni. Bántja az álomlátás, fölébred, meggyújtja a viasztekercset, körülnéz, keresi, hogy nem találna-e valami olvasnivalót? A kis polcon hever egy vaskos könyv, előveszi, fölnyitja. Az egy biblia. Sohasem volt ilyen a kezében. Ez nem a profán nép számára való olvasmány, hanem a kálvinistáknál ott van minden háznál. Kíváncsi volt rá, mi lehet benne. Éppen a Jézus Sirach könyvére nyitott.

8. JÉZUS SIRACH

„Édes fiam! Szabadítsd meg azt, akit a hatalmasak üldöznek, s légy rettenthetetlen az ítékezésedben.

Ne szolgálj a bolondoknak az ő dolgaikban, s ne ijedj meg az ő hatalmuktól. Hanem védj az igazságot mindhalálig.

Ne hányj el nagy szavakat; de tégy nagy tetteket.

Ne legyen a te kezed kinyitva, mikor venni kell, s bezárva, mikor adni kell.

Egy hű barát erős védelem, nagy kincs: Isten adománya; ha ilyet találsz, lelkedet bízd reá. A jó barátot aranyért el ne áruld.

Fordítsd el a szemedet a szép asszonytól, hogy uraddá ne legyen. Ha másé a szép nő, vigyázz, hogy a szívedet el ne veszítsd nála.

Ne higgy az ellenségednek, akárhogy hízeleg. Úgy jársz vele, mint a kígyóbűvölő, a mándrucszelídítő; ha a kígyó megmarja, a fenevad széttépi, nevetnek rajta: tudta, hogy kivel játszik.

Ne kösd magad a gazdagokhoz, a hiéna nem barátja a kutyának. Ha a gazdag elbukik, azt a barátjai felemelik, ha a szegény elbukik, azt elgázolják.

A bolond ajándékát el ne fogadd, mert hétszeresen veszi vissza tőled.

Hét napig gyászolnak egy halott felett; de egy bolond felett holta napjáig.

Tiszteld a más asszonyát, ne mondd azt: sötét van, nem látja senki. Isten szeme fényesebb, mint a napvilág, ő meglát, megbüntet.

Nincs oly ravasz fej, mint a kígyó feje, nincs olyan erős harag, mint az asszonyok haragja.

Nincs olyan fájdalom, mint a szívfájdalom.

Három dolog rettenetes: de a negyedik kárhozat.

Árulás, zendülés, ártatlan vér ontása; de legnagyobb szívfájdalom az, ha egy asszony a másikat a világ előtt rágalmazza.”

Ilyeneket lehet olvasni a Jézus Sirach könyvében.

Mintha az a kétezzer év előtt élt zsidó bölcs a mai kor embe-
reinek adna tanácsokat.

Hát nem ilyenek-e a mai korbéli emberek? S nem ilyenek lesznek-e kétezzer év múlva?

A bolond, aki mindenkit feláldoz szenvedélyének, s a szívbeli ember, aki önmagát áldozza fel ideáljának.

A gazdag, aki csúf tetteket követ el, s azokkal még dicsekszik, s a szegény, aki szenved a sanyargatást, s köszönetet mond érte. Kétezzer éve múlt, hogy ezt Jézus Sirach mondá, változott valami azóta?

És Natáliának megsúgta éles szemlélődetehtetsége, hogy ő ezt a két embert magával hordja, az egyiket is, a másikat is, hogy ezeknek az együvé kerülése az ő életének a végétét fogja képezni.

Nem mert elaludni: félt az álomtól. Milyen boldogok a halottak: nem kell nekik álmodni!

Végiggondolt az életén. Nem nagy út volt. Gyermekkorától mostanáig. Szülőit igen korán elveszté, az árvát nagybátyja, a főpap vette gondozása alá. Nem látott egész hajadon koráig egyebet, mint papokat, apácákat, meg egy vén gazdasszonyt, aki gondját viselte. Semmit sem tudott a világról. Hogy tánc és zene is van a világon, hogy lehet a Szentek hegedűjén kívül egyebet is olvasni, azt csak fölserdült korában tudta meg, amikor Lippay Tihamérral megismerkedett. Ezt az ifjút maga a püspök szemelte ki az unokahúga számára jegyesül. Fajtájának nagyon körülhatárolt volt a világa. Az óhitű főpap fogadott leányát nem vehette el más, mint felekezetebeli ifjú. Lippay Tihamér keresztfia volt a püspöknek, egyetlen örökös, kire nagy birtok vár, mihelyt nagykorúságát eléri. Nyalka, tüzes legény volt, aminő a nők eszményképe. Verseket is írt, s a politikában is szerepelt. A szabadságharcban lóra ült, s huszár-egyenruhában délceg alak volt. Aztán egyetlen férfi, akit Natália ismert. Csak a háborús időkben találkozott nagybátyja házánál egy másik férfival, Negrotinnal, aki újonc lengyel dzsidásait ott gyakorolta be. Itt kötött a két ifjú barátságot. Negrotin a tisztelet távolában tartotta magát Natália mellett, tudva azt, hogy jó barátjának a jegyese. Ez mind olyan idilli állapot volt, aminő csak egy püspöki lak szent falai között támadhat elő.

Akkor egyszerre jött a világfelfordulás.

A hadjátékból igazi csata lett.

A két ifjú barátak élethalálharcba kellett indulni, kivont kardját élő ellenséggel, erős ellenséggel összemérni.

A gyöngye szívű leány közelből hallotta az ágyúdörgést. Félelmesebb az az égzengésnél.

Mit tehet? Mije van, amivel segíthet? A hite. Imádkozik. Vívja az eget.

Aztán jönnek hozzá azzal a hírrel, hogy a mátkája elesett.

Ekkor megtudja, hogy ő nem gyöngé; lelki ereje föllobban. Elmegy éj idején kedvesét a halottak közül kiszabadítani, kihozza a sírból, életre költi. Mindent a maga erejéből, tüzes lelke sugallatából. Nem tudja: mi a félelem.

Aztán magára veszi a nehéz földadatot, hogy kedvesét elvigye oly biztos azilumba, ahol meg lesz menve. Nem gondol reá, hogy mit mond erre majd a világ, a bíráló világ. Hogy illendő-e ez? Álruhákat öltetni, úgy futni katonatisztekkel, markotányosnéval, egyik búvóhelyből a másikba; betakargatni apáca fátyolával, menyecske kötényével azt a féltett fejet, melyre vérdíj van kitűzve. Táplálékáról gondoskodni tündérek módjára. És utoljára itt hallgatni mély sírveremben a tücsök ciripelését, a vén kandúr duruzsolását, egyedül magában!

Az ébrenlét rémképei még iszonyúbbak, mint az álomlátások.

Hát még, amik ezután következnek? A jövő fantazmagóriái.

Innen is tovább kell futni? De hová? Merre? És mikor?

Futni a hóhér elől, a halálítéletől homlokunkon, a hurokkal a nyakunkon világtalan, sötétségben!

És amíg a futás ideje, alkalma elérkezik, amíg az egérút megnyílik, addig elbújni, s várni a rettenetes éjszakában a fenyegető nap feljöttét, és nem tudni semmit arról, ami künn a világban történik!

A leány keze megtalálta azt a kis keresztet, amit a nyakába kötve viselt. Eszébe jutott, hogy hiszen még van egy út a kétségbeesés verméből: föl az ég felé. A sírban fekvőnek is szabad imádkozni.

Sokáig aludt, arra ébredt föl, hogy valami dörgött odafönn — szekérsörgés volt.

Hirtelen felkapkodta a ruháit, s felkapaszkodott a putri ajtójáig, aminek hasadékain világosság szüremkedett be.

Hajnal volt már. A szekér megérkezett. Mindenki talpon volt, s körülfogta a szekérről leszállt két leányt, a Katkát meg a pilát. Tihamér is ott volt a csoportban. A szekéren nem volt semmi leemelni való.

A két leány egyszerre beszélt, egymás szavába vágva; az egyik rémülettől sivalkodva, a másik szörnyűködve; alig lehetett kivenni, hogy mit zagyválnak összevissza.

Szerezsánok, Jézus Mária-huszárok rajtatörtek a Mujkos uram szállására, a gazdát, a cselédeit vasra verték, elhurcolták a városba, haditörvényszék elé állítják. A pila úgy menekült meg, hogy elbújt a sütökemencébe, amíg a katonák garázdálkodtak. Akinek a házánál egy puskát megtalálnak, a gazdáját irgalom nélkül főbe lövik.

— Pu-hus-ká-hát! — rebegé rémülten a gányó.

Még jobban meg volt ijedve Tihamér.

— Akkor nekünk menekülnünk kell innen. Ha Mujkost elfogták, azt kínvallatás alá veszik, el fogja árulni rejtekünket. Végünk van.

— De nincs merre futni! — kiabált Katka. — Minden tanya meg van rakva grancsárokkal.

Csak Natália nem vesztette el a lélekjelenlétét.

— Ez a leány meséket beszél, amiket ijedtében gondol ki. Hogy láhattad te, hogy Mujkos gazdát elfogták, vasra verték, mikor a sütökemencében voltál elbújva?

— Hát hiszen nem láttam, de hallottam, hogy keresik nagyon, s csörgetik a láncokat.

— Hát te, Katka, láttad, hogy Mujkos uramat meg a cselédeit elhurcolták a szerezsánok?

— Én nem láttam, mert én kinn maradtam a szekérnél az erdőben, amíg a kocsis bement a szállásra.

— Akkor a kocsiszt kell előhívni, az tudhat igazat.

A kocsiszt odaszóltották. Natália fogta kérdőre.

- Volt kend a Mujkos uram tanyáján?
- Igenis, elmentem a disznóhizlalóig, ott találtam az etetőt, aki a disznóól alá volt elbújva.
- A pufitos Marcit? – kérde a gányó?
- Igenis, a pufitos Marcit.
- No, az tudja az utat a mi tanyánkhoz. Senki más.

Csakhogy azt el nem fogták.

Natália kérdezett tovább.

– Mit beszélt az etető a Mujkos gazdáról? Elfogták-e?

– Dehogyan fogták. Sokkal okosabb ember Mujkos uram. A gazda egész éjjel le sem feküdt, hanem a hóka lovára ülve, sorba járta a szállásokat, s megparancsolta a kanászoknak, hogy az állatokat verjék ki az erdőre, elő ne jöjjenek, ha mindjárt azt látják is, hogy ég a tanya, s aztán, mikor meglátta a sok katonát az úton, ráhúzgált a lovára, s úgy eliramodott előlük, hogy a patkónyomát sem találták.

– Hát akkor mit beszélt ez a leány vasra vetetésről?

– Jaj, kérem alássan, nem tud a leánycseléd igazat mondani, ha a haját húzgálják sem.

Natália ráförmedt a pilára.

– Hát hogy tudta azt mondani, hogy a gazdádat vasra verték?

– Kérem alássan, én féltemben azt gondoltam, hogy igaz.

– Hát te, Katka, hogy hitted el neki?

– Mikor olyan nagyon mondta.

– S te már úgy adta elő nekünk, mintha magad is láttad volna. Hát aztán hol késtetek annyi ideig?

– Nagy kerülőt tettünk, hogy a szerezsánokkal össze ne találkozzunk.

– Hát aztán élelmiszert hoztatok-e a tanyáról?

– Az bizony a nagy rémületben nem jutott eszünkbe.

– No, majd ha halálért kell küldeni valakit, titeket küldünk érte.

Negrotin elnevette magát.

— De jó auditor lett volna a kisasszonyból!

A pila félrehúzta a gányót, és sugdosva mondá:

— Pedig bizony Istók úgy volt, ahogy mondtam: a gazdát megfogták, a zsebeit is kiforgatták, ami Kossuth-bankót találtak nála, azt a szemé láttára a tenyerén elégették.

— Kossuth-ban-han-ko-hót? — dohogta a gányó, kezével a mellényzsebét tapogatva. — Hová lehetne azt eldugni? — Kitalálta: összegöngyölítve egy üres pipaszárba. Nagyon csendes hangon beszélt ettől fogva. Ellenben sietős lett az útja a szamaras szekérrel be a városba, dinnyeeladás ürügye alatt (hogy a százastól megszabaduljon). Dehogy ejtett volna ki a száján egy káromkodó szót. Olyan vékony hangon, mint a sárgarigó, szólongatá a feleségét a nevéen: — Mária!

A vallásosan nevelt kisasszonyt bántotta ez a koptatása a szent névnek.

— Hallja, bácsi, ne kiáltozza a feleségének azt, hogy Mária. Ezt a nevet csak a Jézus anyjának szoktuk kiejteni, mikor hozzá imádkozunk. Mondja neki Marcsa, Mariska, Mari, ahogy szokás.

— Jól van, no — dűnyögé a gányó. Olyan puha volt már, mint a vakandtúrás. Az a „pu-hus-ka-ha”, meg az a „ba-han-kó-hó!” egészen megszelídíté.

A vénasszony kérdé tőle, hogy mi kívánsága van?

— Főzzél nekem vadsáfrányt egy bögrében.

— Mi a hétágú ménkőnek kell kendnek az a vadsáfrány?

— Majd megtudod Már-Mara-Máriskó, csak főzd meg.

Jaj, de alázatos volt!

Az a híres káromkodó, akinek a tizenkét apostol nem volt elég früstökre, milyen szépen meghunyászkodott a „Pulver und Blei” kiáltványa előtt. A nagy szájhoz olyan kicsiny volt a szív.

Hagyták menni a dolgára a feleségével.

Natalia, Negrotin, Tihamér egymás között tanácskoztak.

— Nekünk tehát itt kell vesztegelnünk — mondá Negro-

tin —, amíg Haynau serege odább nem vonul, ami közelben várható. Attól, hogy elárultatunk, nem kell félnünk: itt biztos menedékünk van. A baj csak az, hogy a megrémült híveink élelmiszert nem hoztak, ellenben megszaportították a kolóniánkat három evő szájjal.

— Ne legyen az uraknak arra gondjuk — mondá Natália —, most bízzák magukat énrám. A Jchova gondoskodni fog az üldözött népéről. Majd én fogok parancsolni mindenkinek. Földet, vizet megadóztatok, csak engedelmesség legyen. Aztán egy fogyasztóval megkevesbülünk, a gányó megy a dinnyés szekerevel a városba.

Már közeledett is, a befogott szamarát kötőféken vezetve. Ennek bizony hosszú útja lesz a városig: egy nap oda, másnap a vásár, harmadnap vissza.

De alig lehetett ráismerni. Az arca egész sárga volt. Azt a vadsáfrány (szeklice) levében mosta meg.

Natália nem állhatta meg nevetés nélkül.

— Mi lelte, bácsi, hogy olyan sárga lett a képe?

A kegyetlen káromkodó most aztán vigyorgó sunyisággal felelt.

— Ha meglátnak, azt hiszik, korelás vagyok: nem mernek hozzám nyúlni.

Hát nem jó ötlet ez egy gányótól?

Útnak eresztették. A sete segített a szekeret átemelni a garádon, ahol bejárás volt, de híd nem volt.

Mármost következett a munkafelosztás.

Negrotin teljesíti a vadász feladatát: veszi a puskát, s lő vadludat, túzokot, gémet, amit a puskavégre kaphat.

Elment a méhesbe a puskájáért. Nem találta a szegen, ahová felakasztotta. Előkiabálta a setét.

— Hová lett a puskám?

— Hja a puska! Az a pu-hu-hus-ka. Azt biz' a gazda eldugta.

— Eldugta? Hová?

— Ha én azt tudnám. Elásta valahová.

Most aztán Negrotin tudott olyan cifrán káromkodni, hogy a gányó tanulhatott volna tőle. „Elásni az egyetlen vadászpuskát!”

Utána akart szaladni a gányónak, hogy nyakon ragadja, visszahozza: adja elő a puskáját. Natália eléje állt.

— Dehogy szaladsz! A gazdának igaza van. Most nem szabad itten lövöldöznünk, mert annak a hangja elárulja az itt-létünket: nyomra vezeti az üldözőket. Van lisztünk, szalonnánk, sütünk kenyeret, pogácsát. Nen halunk éhen. S ha éhezni kell, azt is kibírjuk: a hazáért szenvedjük.

Lassan-lassan lecsillapította szép szavaival a fölgerjedt haragot a két vitéz úrnál.

Mekkora kínja van egy háziasszonynak egy férfival, aki ideges, hát még kettővel, ha meg akarja szelídíteni!

A Máriskó asszony (most már nem vasorrú bába!) segítségére jött neki egy okos gondolattal. Előkeresett a kuruzslási cók-mókja közül egy játékkártyát (amit hihetőleg jóslatra használt), azt odaadta Tihamér kezébe:

— Menjetek, édeskéim, durnyizni. Egyéb dolog most nincs.

Tihamérnak egyszerre földerült az arca. Kártya! Ó, te drága, békeszerető talizmán! Te áldott csillapítója a haragnak! De jó, hogy a pusztá házban lehet belőled kapni!

Mennyi köszönettel tartozunk mi Teneked, ó Kártya! Mikor nehéz harcok után, keserves futás után letelepedhettünk Veled, elfeledtünk éhséget, kudarcot, reményvesztést, elfeledtük a hegedő seb sajtását. Nem hallottuk a fejünk felett kóválygó halálmadár sikongását; lelkünket elringattad, mint a dajka, elaltattad, mint a mákfej. De ám háladosok is vagyunk Hozzád, még most is, mikor már nem kerget a muszka. Hálánk örökké tart, s az átszáll unokáinkra... ó áldott Kártya!

Amíg a két vitéz a pikétben iparkodott egymást lekiabálni, Natália belemarkolt a gazdasszonyi gyakorlati intézkedésekbe.

A sete meg a kocsis kirendeltettek vadászni.

Vadászni? Mivel? Ha nincs puska.

Hát amivel a szegény cigányok vadásznak.

Sokféle vadja van a mezőnek.

Látta ezt valamikor Natália a nagybátyja birtokán.

A két leányzó segített az elkészítésnél. Vad lett elég. A Máriskó mámi (most már „mámi”) vitte a szakácsnői tisztet. Natália csak a vereshagymát aprította.

Délre olyan pompás pörkölt párolgott a bográcsban, hogy olyan igazán csak a kínai császár asztalára kerül ünnepnapon: ürgepörkölt! Aki azt nem ismeri, nem is tudja, hogy mi az életnek a legfőbb gyönyörűsége.

A Jehova fűrjekkel vendégelte meg a választott népét a pusztában. Bizonyára azonos ő a magyarok Istenével. Ő ürgeket rendelt a futó üldözöttei számára. Áldassék szent neve érte. Mindenki magasztalta a gazdag lakomát.

A másnapi ebédről is gondoskodott a földnek s víznek ura.

Ezúttal gyöngye becsinált került a közlakomára; ízletes combokkal, amiknek adakozóit a sete meg a kocsis fogdosták össze horoggal a csincsésből, az áldott jó kecskebékákat. (A taliánoknak ez az ingyenc eledelük!) Nem minden étlapon pompázik ennek a neve. Hozzá még drágalátos spenót is volt, ami nagyon jó, aki szereti.

Natália e néhány nap alatt bebizonyította, hogy a jóra való hitvestársnak legkitűnőbb tulajdonságát teljes mértékben bírja. El is danolták a magasztalásra az urak a hízelkedő nótát:

Nekem olyan asszony kell, Ha beteg is, keljen fel,
Főzze meg a vacsorát. Úgy várja a párját.

Ezt a tulajdonságot nagyra becsülik a magyarok az asszony-
nál.

Egyszer aztán csak megérkeztek a gerillák.

Meghozták a várvavárt jó hírt. Eltisztult az ellenséges tábor

a vidékről. Haynau levonult egész hadseregével Szeged alá. Szabad az út a Duna felé.

De az öröndetes híren kívül még hoztak magukkal egy eleven birkát is, meg egy csobolyó idei vinkót.

És ami legöröndetesebb volt, kerítettek valahonnan Negrotin számára egy paripát nyergestül, szerszámostul, ötszáz forint volt az ára.

Negrotinnak nagy öröme volt benne. De csak addig, amíg rá nem ült. Akkor tudta meg, hogy ez afféle betyárló, aki úgy jár, ahogy neki tetszik, a fejét fölhányja, hogy a lovasának állat felüti vele, a nyakát megmereszti, s se jobbra, se balra nem engedi hajlítani, ha sarkantyút kap, féloldalt farol, ha pedig rávág a vesszővel, szügyébe vágja a fejét, s elkezd vágatni, nem bánja, akárhogy rángatják a zabláját.

Ezzel sok kínja lesz a lengyelnek, amíg lóvá tudja idomítani. De csakhogy van! Mindjárt hozzá is fogott a dresszírozáshoz: kivitte a puszta.

A gerillák aztán mulattatták Natáliát az elmúlt napok alatt átélt kalandjaik elmesélésével. Nagy kergetőzés volt az. Hogy szedték rá az ellenséget.

Nekik csak játék volt ez, diákos multság: Emmaus.

Natáliának az volt az öröme, hogy Tihamér kedélye egészen földerült. El is felejtette, hogy sebet visel a homlokán.

Nem fáj már. A gerillák mind iskolapajtásai voltak. Egyszerre beszédes lett közöttük.

Natália, mikor vette észre, hogy csintalan dolgokról kezdenek el beszélni az ifjak, otthagya őket, s az alatt az ürügy alatt, hogy a tokány után lát, a főző asszony nép közé került. Csak néha-néha tekintett ki a férfitársasághoz.

Látta, hogy azok valami különös dologhoz készü nek.

Az volt elhatározva, hogy a menekülő utazást hold feljötte után kezdik meg. Addig el kell dégálni az időt.

Mi erre a legjobb módszer? Egy kis parázs ferbli.

Azt tartják a magyarok.

Kártya: az van minden hazafi zsebében. Inkább a kulacsot felejtené otthon, mint ezt.

Egy kerek köpenyeget leterítenek a gyepre: ez az asztal; azt körülülük.

Natália bámulva hallgatja a műszavakat, amik rá nézve teljesen idegen fogalmakat képviselnek.

Mi a vízi?

... Májzli.

Adom blindre.

Besser.

... Rebesser.

Káfoltatok. Kóstál ez a blatt.

Ki a fórhand!

Forpász, cupász, cukassza.

Farba, kunsztstukk, girigári.

... Gusztálok, mit rezerv.

De jól megtanultatok, édes magyarjaim, németül abból a harminckét lapos grammatikából.

A szavakat sem értette Natália, hát még az arckifejezéseket. Egészen ottveszett a tekintete Tihamérnak az arcán. Mennyi indulat váltakozott rajta: kapzsiság, nyereségvágy, düh a veszteségnél, káröröm a mások bukása fölött, veszekedés, gorombáskodás; a szitkot olcsón adták; milyen kifejezések járják: „Dagadj meg! Akasszanak föl a neved napján! Ördögök szánkázzanak a hátadon! Diót törjenek a csontoddal! Szolgabíró prédikáljon a temetéseden!”

Pedig itt még csupa jó barátok játszanak, piculában, a legapróbb nikkelpénzben, időtöltésből. Mi lesz később? Ha a macskából tigris lesz.

Lódobogás hangzott; Negrotin érkezett meg a lóidomítástól. A makrancos ló szügye csupa tajték volt. Erős leckét kapott: lovasára talált.

Most aztán hozzá lehetett ülni a vacsorához. A férfitársaság kedvre kapott, az ifjak dalolni kezdtek: „Poharat a kézbe,

Gondodat a légbe! Mert az ember egyszer él. Ki tudja, hogy mit cserél, Ha szűk hantja megnyílik, és lelke égbe száll.”

Amint a hold feljött, abbahagyták, fölkerelkedtek, lóra kaptak: Natáliát, Tihamér-, a Katona Katkát szekérre helyezték, a hátramaradtakat Negrotin bőkezűen megajándékozta, s azzal búcsút vettek a tanyától.

Natália élete legnevezetesebb napjainak fogja tartani azokat, amiket a putri pusztájában töltött.

MÁSODIK SZAKASZ

ÚJJÁ TEREMTVE

A TÓZSÓ

Az üldözöttek eljutottak szerencsésen Vácig. A futás változatai nemigen érdekesek. Bozót, ingovány, homokbucka, erdő, egymást felváltva. Semmi kaland.

A váci halmokon megpihentek egy kolnában. Onnan tudakozót küldtek be a városba, aki jó hírral került vissza. Váccon nincs semmiféle ellenség. Mind eltakarodott, ki föl, ki alá. Ki meg Komáromot ostromolni. Ellenben tele a város szekerekkel, amiken menekült hazafiak gyülekeztek össze. Egész népvándorlás volt ott, Dunáninnenről, Dunántúlról. Ha az a sok iramodó férfi mind kardot fog a kezébe, lóra ül, dandár lett volna belőle.

Negrotinnak nagy eszméje támadt. Az volt a szándéka, hogy ő itt a menekülőkből összetoborz egy lovascapatot, s azzal felkerülve a Mátyusföldre, ott a Zsitva és Vág közti jól ismert bozótokon keresztül áttör az ellenséges ostromzár gyűrűjén Komáromba.

Közölte a tervét Gál Józsival. Az is ajánlkozott annak a kivitelére. Markos legény akad elég: csak felszerelés legyen hozzá, paripa és fegyver! Negrotin biztosítá, hogy pénz van hozzá.

— Akkor meglesz minden. Itt a Tózsó.

Ki volt az a Tózsó?

Egy becsületes görög kupec. Keresztységben Theodoros. Abból az élelmes népfajból való, amely alig száz év előtt vándorolt be Magyarországra a török kegyetlenkedés elől

puszta kézzel, s itt az idők folyamán meggazdagodott, földbirtokot, házakat szerzett; magyar nemesi rangra emelkedett, magyarrá lett, tanácskozott őseinkkel a megyeház termében, arcra és termetre úgy hasonlított Árpád ivadékához, és aztán, sajna, elenyészett.

No, a Pap Tózsó nem volt a mintaképe a daliáknak. Alacsony, cingár emberke volt, keskeny fejű, sárgazöld arcú, apró bajuszkával, ami sohasem nőtt meg annyira, hogy kipödörhette volna. Hanem üzleti dologban tökéletes eszményképe volt a görögnek.

Ugyan kinek jutott volna eszébe az az ötlet, hogy a balszerencsét is haszonra lehet fordítani?

A magyarok ütközeteket vesztenek, a csatatért az ellenségnek hagyják. A győztes összeszedi az elhullott fegyvert, az elesettek egyenruháit. Mit csináljon vele? A magyar cünderes (nem kapszlis) puskát a maga katonái kezébe nem adhatja, mert azoknak tökéletes fegyvereik vannak; azt a sok mangalétát, fringiát, kovás püstit, amit a megrémült lakosság beszolgált a fenyegető kiáltvány rémhatása alatt, mint ócskavasat, nem hordhatja maga után szekérszámra: anélkül is elég nagy a poggyássterhe. Így helyzetben nagyon szívesen látott jó barát az olyan vállalkozó, mint Tózsó, aki odasomfordál a tábori felügyelőkhöz, s ajánkozik jó Almássy-bankóért átvenni a zsákmányul ejtett, hasznavehetetlen troféumokat, olyan árban, ami tréfának se járja. De csakhogy lerázhatta a nyakáról a felügyelő főtiszt a kelleetlen zsákmányt. Azt azután, hivatalos certifikatum mellett, szállíthatja szekérszámra, teljes tulajdonjoggal a Tózsó.

Hogy aztán a felvásárló görög mit kezd el az így felszerzett portékájával, az az ő dolga. Mire való neki a puska, kard, huszármente? Bírja békével.

De egyéb vásárra való is van. Huszárlovak. Az oroszok ezeknek sem tudják hasznát venni. Azoknak egészen más a dresszúrájuk: a legtöbb csökönyös, kemény szájú, nem tűr más

lovast a hátán, mint a régi gazdáját. Ez is mind kimustrálni való. Vesztegetik potom áron.

A barátságos görög itt is egyedül áll a vásárban. Úgy veszi a kimustrált paripát nyergestül, kantárostul, mintha csak bőrszámba adnák. Azokat is eltereli szabad járás-kelés biztosítása mellett ménesszámra.

Hogy hova spekulál ennyi hasznavehetetlen lóval, azt a Tózsó érti.

De a gerillahadnagy már ismeri a Tózsó üzletét, s amit tud felőle, azt közli Negrotinnal.

Ami fegyvert a Tózsó muszkától, némettől összevásárolt, azt ő mind felhordta Vácra, ahol az ellenség elvonultával folyton új magyar szabadcsapatok alakultak. Azoknak eladta százas nyereséggel. A paripáknak is akadt vevője busás árral,

Hát nem becsületes üzlet-e ez? És különösen nem hazafias-e?

Jutott volna-e ilyen vállalat magyar embernek az eszébe?

Pedig ez a titka a gyarapodásnak.

Az iskolai közmondás azt tartja: „Occasio fronte capillata, capite calva est”. (Az alkalom homlokán üstökös, tarkóján kopasz.) A görög mindig a homlokán tudja megragadni a szerencsét, a magyar mindig a tarkója után kapkod.

De hát így volt az jó. A görög vette a fegyvert a muszkától olcsón, eladta a magyarnak drágán; most aztán a magyaron volt a sor, hogy eladja az ellenségnek még drágábban.

Gál Józsi odavezette Negrotint és Tihamért ahhoz a nagy urasági kastélyhoz Vác mellett, melynek egyetlen főúri családtagja külföldön él, s azóta a palota üresen áll. A Tózsó bérelte ki ideiglenesen. Félreesik az országúttól, őserdőktől környékezve.

A kis görög szívesen fogadta látogatóit. Ott voltak együtt Tihamér, Gál Józsi, Negrotin; aztán Natália és Katka. A két első régi ismerős még a kollégiumos városból, ahol a Tózsó szatócskereskedést művelt. Ő tanította a diákokat tarokkot játszani. Az ő boltja volt a tanya.

A görög fölvitte az urakat a kastély padlására; ott volt a raktár. Szépen halomra rakva a montúrok. Szabott árban. Amelyikben szablya vágta hasadás, golyó szakította lyuk volt, az olcsóbb. Negrotin kiválasztott belőlük tizenkét darabot. Ennyi legényt szándékozott a gerillákkal együtt összetoborzani merész terve keresztülvitelére. Magának is szemelt ki egy huszártiszti mentét.

Azután megmutatta nekik a görög a fegyverraktárát.

Az már különös gyűjtemény volt. Nemcsak a csatában elhullatott fegyverek voltak ott halomra rakva, hanem mindenféle parádé, amivel jámbor assessorok a sédrián vitézkedtek, rezes fringiák, jurátusi szablyák, megyei hajdúk dohánylvágói, színházi koszperdek. A megrémült lakosság mindent odarakott a haragos vezér lábaihoz. Igazi kacattár volt. Negrotin bosszúsan rugdalta fel a földön heverő cók mókot.

Egyszer aztán Tózsó egy kémény vasajtáját kinyitva, előhúzott belőle egy hatalmas pallost, s odanyújtá Negrotinnak:

— Talán ez tetszeni fog uraságodnak?

Milyent villant Negrotinnak a szeme, hogy futott nevetésre minden arcvonása, mikor ezt a kardot meglátta:

— Ez az én kardom! Az én drága kardom!

Nem kérdezte, hogy került az ide, csak, hogy mi az ára?

— Ennek nincsen ára — mondá Tózsó —, se arany, se bankó. Mert ez a kard a gazdáját keresi, s örül, hogy rátalált. Ni, milyen kard!

S azzal azt a széles pallost két végén markolva úgy hajtotta össze, hogy mint egy övvel körülfonta vele Negrotin derekát.

— Ezt én adom tiszteletből a vitéz gazdájának.

Hogy Negrotin még egyszer kezébe foghatta azt a kardot, s egyet suhinthatott vele!

Pedig még nem volt vége az örvendetes találkozásoknak.

A fegyver- és egyenruha-kiválasztás után a rendelkezésre álló paripák után tudakozódott Negrotin.

Tózsó azzal is szolgált. Levezette a látogatóit a nagy istálló-

ba, mely száz paripa számára volt építve. Előrebocsátá Negrotint, ki udvariasan vezeté karonfogva Natáliát.

Egyszer csak szeles mozdulattal elbocsátja a lengyel a vezetett hölgy karját, s mint egy őrült rohan oda egy paripához, kacágvá, üvöltve: „Pluto! Az én Plutóm!”, s aztán két karjával öleli át a barom fejét, és csókolja a szemeit, amit az mind csendes röhögéssel viszonz, a fogait villogtatja az ínye alól, a fülcit lesunyja, s a sörényét rázza hevesen. Az állat emberi örömet érez.

Ezt is kimustrálták: senkinek se kellett; senkit sem vett föl a hátára: fékezhetetlen volt.

— Tíz forintért csapták a nyakamba! — mondá nevetve Tózsó — kegyelmednek odaadom kilencért.

A paripa gyöngéden végigharapdálta gazdájának a karját; de úgy, hogy a fogai nem hagytak rajta nyomot.

— Hozzák a nyergemet! — kiálta Negrotin.

Az is előkerült. Az sem volt más ló számára teremtvé.

Negrotin alig várta, hogy fönnülhessen a Pluto lován. Körülügette a kastély udvarát. Nem kellett annak a lónak se vessző, se sarkantyú. Megállt egy szisszenésre, mikor odaért a szép nő elé. Ott szépen elkezdett kapálni az első lábával, s a nyakát hajtogatta.

Tihamér arcán látható volt az irigység. Negrotin észrevette azt. Nagy könnyen segített rajta.

— Most már neked adom a szürkémet.

Tihamérnak egyszerre kiderült az arca. A megköszönést is elfelejtette. Sietett birtokába venni az ajándékot, felmászott a nyeregbe, ami nem ment minden küszködés nélkül; mert a jeles paripának az volt a jó szokása, hogy mikor a lovasának a fél lába a kengyelben volt, akkor elkezdett oldalogni, s körül-táncoltatta az urát. Amiért aztán Tihamér, amint egyszer a nyeregbe kaphatott, jót húzott rá a korbácsával. A szürke sem volt rest, úgy kiszáguhdott a kastély kapuján, mintha versenyt futna. Majd visszajön, ha kifárad.

Negrotin aztán még hat paripát választott ki Tózsó istállójánból a szabadcsapatját képező legények számára. Volt sok ajánlkozó; több az elégnél. Negrotin azt kérdezte tőlük: „Tudsz-e trombitálni”. Három értett hozzá.

Aztán három réztrombitát is vett a Tózsótól.

— Trombita jó szolgálatot tehet.

Gál Józsi ismerte a magyar történetet.

— Az ám, Rákóczi Ferenc is három részeg cseh trombitás miatt vesztette el a vadkerti csatát, nagy szégyenére a kurucoknak.

— Azok lengyelek voltak — dörmögé Negrotin, ki szerette nemzetét, de az igazságot még jobban.

Az alku hamar megvolt Tózsó és Negrotin között. A lengyel azután maga is paripájára ült, és elvágatott Tihamért elfogni valahol, ha lehet, lovastul együtt.

A hátramaradt hölgyeket meghívta a Tózsó a lakásába. Ma úgyis az ő vendégei lesznek, itt maradnak egy kis barátságos ebédre. Ez bizony elég jó biztatás volt a putrilakoma után.

A Tózsó a belső szobájába vezette Natáliát és Katkát, egyformán „kisasszonyozva” őket. Tudta már Gál Józsitól a kilétüket.

Egy nagy ócska almárium volt a szobájában, azt felnyitotta Natália előtt.

— Tessék, kisasszony! Nézze csak, milyen szép hölgygárderób van az én birtokomban.

Natália felsikoltott meglepetésében.

— Hisz ezek mind az én ruháim!

Rájuk ismert. Ezeknek a díszítéseit mind ő hímezte, csipkéiket ő tűzdelte, horgolta. Ez a piros merinó ruha, ez a kék kasmír, ez a sárga gros-de-Napel, ez a fehér batiszt az ő kedvencei, az ő büszkesége. Ott voltak a fehéreneműi is, saját maga hímezte előbetűivel.

— Hogy jutott maga ezekhez, Tózsó bácsi?

— Hát azt én a kisasszonynak el nem mondom; mert nem akarom megszorítani vele. Majd ha az urak előkerülnek,

azoknak elbeszélék mindent. Addig itt hagyom a kisasszonyt a szobámban a frajijával. Válasszon ki magának egyet ezek közül a ruhák közül, azt vegye fel e helyett a parasztruha helyett, ami nem is illik a természetére.

Azzal kezét csókolt a kis görög, s otthagya Natáliát Katkával a szobájában.

Natália eleinte mulatságosnak találta, hogy ő a futás alatt már harmadszor vált öltözetet, akár egy primadonna.

Hanem azután kezdett előtte rémledezni, hogy ennek valami nagyon szomorú előzménye lehet, hogy az ő egész ruhátára ekként utána jött, egy erdő közé rejtett pusztá kastélyba, véletlen találkozásra.

Kiválasztott a ruhái közül egyet: fekete szövetruhát, hímzett gallérral, azt vette fel.

Mikor a férfiak visszaérkeztek a nagy lókergetésből a kastélyba, nagy volt az elbámulásuk Natália új átalakulása felett. Igazi úri alak volt. Tihamér ráismert erre az öltözetre. Ő látta, mikor azt a csipkegallért hímzették azok a finom kezek.

Tózsó megnyugtatta, hogy itt van a menyasszonyának az egész kelengyéje. Nála megtalálják annak idejében. De most jöjjenek inkább ebédelni. Addig ne kellemetlenkedjenek.

De Tihamér pedig nagyon szeretne tudni, hogyan kerülhetett ide a váci kastélyba a turai püspöki kastélyból az ő jegyesénc a kelengyéje? Bizonyosan egyebet is szeretett volna megtudni.

Gál Józsi mondott valamit.

— Hát úgy, ahogy Negrotinnak a kardja, meg a Pluto lova idekerült.

— Uraim, hölgyeim, most ne historizáljunk, hanem ebédeljünk — sürgetőzék Tózsó, átvezetve vendégeit az ebédlőbe. Katkát is meghívta az úri asztalhoz, aki csak megmaradt a parasztruhájában.

Az ízletes ebéd s hozzá a tüzes abci bor teljes megelégedését vívták ki a szívesen látott vendégeknek, annyi sanyarúság

után; élénk volt a társalgás. A magyarnak az a jó tulajdonsága, hogy ha jól evett és ivott, akkor magáénak látja az egész világot. Tudja élvezni a mai napot, nem gondol a holnapra.

Van már paripa, fegyver, vitéz bajtársak; se távol, se közel semmiféle ellenség, szabad az út egész Komáromig, ott könnyű az áthatolás a gyatra ellenség körvonalán, Komáromban aztán ott van a világ közepe, ahonnan újjá lehet teremteni a drága hazát. Sok pohár csördült össze e boldog ábrándra.

Csak Tihamér nem ütögette a poharát a többiekéhez, még a menyasszony ajánlatát is alig fogadta el a koccintásra.

Negrotin jól látott a vőlegény lelkébe. Annak a fejében folyvást az a kérdés motoszkál, hogyan kerültek ide az ő menyasszonyának az öltönei? Ezért nem ízlik neki még a káposztás rétes sem.

A feketekávénál a gerillahadnagy kezdé meg a kérdés érdemleges tárgyalását.

— Látom, Tihamér pajtás, hogy neked nagyon fúrja az oldaladat az a talány, hogy mi módon került ide a váci kastélyba a te menyasszonyodnak a kelengyéje? Hát ha mi ketten a Tózsó barátunkkal összetesszük a tudományunkat, talán érthetővé fogjuk tenni ezt a mesét. Azon a napon, hogy ti útra keltetek a püspök hintáján, érkeztem meg én a csapatommal a főpap kastélyába, s aztán ott maradtam — amíg csak lehetett. Az oroszok ott voltak a szomszéd városban, Turában. A magyar dandár lehúzódtott Szeged felé. Pár napig csend volt. Ezt az időt a püspök arra használta fel, amire a közelgő halálát sejtő ember szokta fordítani utolsó óráit. Hivatalnokainak, cselédjeinek kiadta egész évre való fizetésöket. Kötelezvényei voltak elhelyezett tőkepénzekről, azokat az adós földesuraknak elküldte, lelkükre bízva, hogy őrizzék mármost maguk a saját adósleveleiket.

Tihamér dühösen ütött öklével az asztalra.

— De hisz akkor az öreg tisztára meg volt bolondulva.

Gál Józsi csillapította.

— Ne ütögesd, pajtás, az asztalt úgy, mintha pagát ultimót akarnál elfogni. A püspök a helyzetet megértve cselekedett. Azok a kötelezvények csak veszedelmre szolgálnak. Ha bukunk, ellenségeink kerülnek felül; azoknak a törvényszéke ítélt a pereinkben, el vagyunk ítélve. A püspök kölcsöneit elkobozza a fiskus. Az adósok ellenben úriemberek, hazafiak; meglehet, megfizetnek idő fordultával.

— Dejszen üthetjük annak bottal a nyomát.

— Egy napon aztán, mikor már gyakrabban kezdtek a kozákok mutatkozni a környéken, hirtelen eltűnt a püspöki kastélyból a főpap prelátusa, Aramics Cyrill; ahogy a házbeliek mondták, magával vitte a püspök százezer forintnyi készpénzt.

Tihamér valamit mondott, ami nemigen hasonlított az áldáshoz.

— Ezóta az átfutott Szerbiába.

— Ott ugyan nem vehetné hasznát a magyar bankjegyeknek — mondá a gerillahadnagy. — Mi másnap elkotródtunk a püspöki kastélyból, mert minden oldalról közeledtek a muszkák. Ami tovább történt, azt a Tózsó tudja.

— Én csak a kótyavetyére kerültem oda — mondá a kis görög —, amikor már az ellenség mindent lefoglalt. A püspök urat már elvitték foglyul. Az egyházi kincseit elszállították hadi préda gyanánt: egyéb holmiját eladták annak, aki vevőül jelentkezett. Történetesen én voltam kéznél. Jó barátom volt az auditor meg a kezelő ezredes. Drága barátok. Így vásároltam össze a sok ócskavasat, kimustrált lovat, kopott mundért és a menyasszonyi ruhákat, fehérneműket, amikre a kozákoknak semmi szüksége nincsen. Odaadok mindent abban az árban, amint én magam vettem.

Ezért a szóért mindenki sietett Tózsóval kezét szorítani; csak éppen Tihamér nem látta magát erre a barátsági nyilatkozatra indítatva.

Negrotin úgy olvasott a kedves barátja lelkében, mint a tudósok az obeliszkok hieroglifjaiban.

Ennek most csúnya féreg férja a szívét.

Mikor ő eljegyezte magát Natáliával, akkor a kisasszony abban a hírben állt, hogy ő a környék leggazdagabb pártija. A püspök kincseket halmozott össze, s azokat mind a nevelt leányára, unokahúgára fogja átruházni, sokat még az életében, még többet a halála után.

Ezzel a Tihamér nagy kiterjedésű nemesi birtoka szépen rendbe lett volna hozva.

És most egyszerre összeomlik az egész fellegvár. A dúsgazdag hozományból nem menekült meg egyéb, mint a menyasszonyi kelengye.

No, meg a menyasszony maga.

A vőlegény hosszúra nyúlt képen lehetett látni mindent.

Negrotin sürgette az asztalbontást. Beszéltnivalója volt Tózsóval, akivel nagy hamar bekocsiztak a városba.

A gerillahadnagy el volt foglalva az újoncai betanításával. Tihamérnak elég ideje lett volna a menyasszonyával sétálni a kastély parkjában. Ahelyett lefeküdt, fejfájásról panaszkodott. Pedig a sebe begyógyult már, csak egy selyemkendővel volt bekötve a feje lazán.

Natália azt hitte, hogy ez rendes dolog: a férfinak ebéd után álmosnak és mogorvának kell lenni. (Ha nincs parti.)

Késő este került vissza Tózsó Negrotinnal.

Nagy lármával jöttek, mint akinek jó kedve van. Kézcsókolással üdvözölték Natáliát, aki el nem tudta képzelni a két úr derült hangulatának az okát. Ittak talán?

Az meglehet; sőt talán az is, hogy áldomást ittak.

Tihamér még mindig a pamlagon hevert, s nem törődött sem a barátjával, sem a menyasszonyával. Csak a vacsorára került elő. De ott is olyan volt, mint a kényes gyerek: nem ízlett neki sem étel, sem ital. Natália többször szólott hozzá, de

nem kapott tőle feleletet. Minden arcvonásáról lerítt az a gondolat, hogy szeretne ő innen megszökni.

Negrotin értette ezt a lelkiállapotot. Aztán arra gondolt, hogy mikor a tengeren a hajó zátonyra kerül, akkor ki szokták dobálni a hajórakomány egy részét, hogy a terhét megkönnyebbsítsék, s a haváriát kitatarozzák. Ő is ilyesmire szánta el magát. Megfogta a kezét a villájával játszó Tihamérnak.

— No, pajtás! Ne csinálj olyan szomorú képet, mint akinek a csirke elkapta a kenyereét. Nem futott el a prelátus a püspök százezer forintjával világgá. Nekem adta azt át a püspök, mint Natália kisasszony hozományát.

Hah, hogy felvillantak egyszerre Tihamér szemei! Hogy kipirult egyszerre az arca.

— Százezer forint! Nálad van?

— Az ám. Énrám bízta a püspök, hogy tegyek velem valami okosat.

— Micsoda okosat?

— Hát, tudod, az a százezer forint csupa merő magyar bankóbul állt. Ezer darab száz. A magyar bankóprész ez idő szerint nem nyomott mást, csak százásokat: a többi sajtó szét van szedve. A hadsereget is százásokkal fizetik. A honvédek szétvágják ollóval a százast száz darabra, úgy osztják fel egymás között. Még most érnek valamit.

— Csak én azt a pénzt a kezembe kaphassam! — mondá lelkesülten Tihamér — majd tudom én azt fruktifikáni!

Negrotin csak mosolygott. Kitalálta Tihamér eszejárását.

(— Igen bizony. Azt gondolod: Csak te egyszer Komáromba eljuthass; ott van most összegyűlve a környék minden gazdag földesura, meg a sok tábori szállító, akinek a bugyellárisa duzzad a fölösleges pénztől; csak te egyszer azok közé kerülhess kártyázni, addig meg sem pihensz, míg a menyasszonyod

százezer forintját az utolsó bankóig el nem pocskéltad. Ezt nevezik a magyarok fruktifikálásnak).*

— Hát már azt a pénzt a kezedbe nem kaphatod, pajtás — mondá Negrotin —, mert Tózsó barátunkkal manapság szépen konvertáltuk.

— Konvertáltátok? — hüledezett Tihamér, akinek ez egészen új szó volt.

— Hát igen; papirosból fává fordítottuk.

— Mi az Isten csudája ez?

— Hát, tudod, most itt Vác alatt van megrekedve az egész felvidéki tutajozás. Az orosz fővezér lefoglalt minden tutajt, s azokból hidat veretett a Dunán. Azt nem szabad megbolygatni, amíg Paskievics engedelmet nem ad rá. A tutajokról minden épületfát kiraktak a kereskedői telepekre. Hát most mi a Tózsó barátunkkal összevásároltuk a hidat meg a többi tutajt és valamennyi épületfát a raktárokon.

— Megvesztetek?

— Dehogy, öcsém. Ez a legbiztosabb üzlet a világon. Budapesten kétszáz palota, középület, maga a királyi vár romban fekszik; azokat rövid időn föl fogják építeni; az épületfa ára magasra szökik fel; mi még nyereséggel kerülünk elő, s megszabadultunk a magyar bankóinktól.

Ez világos dolog volt: Tihamérnak meg kellett adni magát. Ez igazán bölcs gondolat volt: akár Negrotintól, akár Tózsótól pattant ki, hogy a veszendő papírost állandó fává fordítsák által.

* Egy ide tartozó adat jut itten eszembe. A debreceni országgyűlésen egy honatya is szorgalmasan eljárt a képviselők legkedveltebb gyülekezésébe, a „fürdő”-be. Ott voltak a kártyakompániák. Egy éjfél utáni órában nagy diadalommal került haza a honatya a feleségéhez: „Képzeld csak, az aranyaimat, amiket Pesten hét forintjával váltottam be, a „fürdőben” mind anbringoltam tíz forintjával darabonkint.” — „Hol a pénz?” — kérde a feleség. — „Hja, az ott maradt, a ferblinél fogadták el tíz forintban.” — Ezt nevezik a magyarok anbringolásnak.

— De csak nem vásároltad el az egész százezer forintot?—

— De bizony csak elhelyeztem mind. Mutassa csak Tózsó barátom a szerződéseket.

A kis görög előszedte a zsebéből az iratokat. Bizony fedezték azok a kerek összeget.

Pedig hát Negrotin nem mondott igazat. A favásárlás nem ment túl nyolcvanezer forinton, csakhogy Tózsó bírt annyi praktikus ésszel, hogy minden fakereskedőtől, akinek az áruít felvásárolta, húsz száztólival magasabb összegről szóló nyugtát adatott magának. Ez jó szokás az üzletvilágban.

Tihamér vallatóra fogta Negrotint.

— Hát aztán a szabadcsapatodat miből ekvipiroztad föl?

— Abból a pénzből, amit a magyar vezérektől kaptam erre a célra.

Ez sem volt igaz; de azért megellenezhetetlen.

Nem von le ez Negrotin jelleméből semmit. Neki a tarsolya titkait zárva kellett tartania Tihamér előtt. Szükség lesz az eltagadott pénzmaradéokra. Ott van ugyan még a tarsolyban a másik százezer forint Almássy-bankó; de azt meg ezen a vidéken, honnan eltisztult az ellenség, hazaárulás terhe alatt nem szabad mutogatni. Itt csak a Kossuth-bankó érvényes. Azzal is úgy van pedig minden ember, mint az ismeretes szalmaszál-társasjátékkal. Egy hosszú szalmaszálát meggyújtának, s aztán a körben ülő társaság tagjainak kézről kézre adják; ki-ki iparkodik azt a szomszédja kezébe juttatni, akinek aztán végül a körmére ég a csutak, hogy kénytelen eldobni, azt megzálogolják. A fakereskedők, akik ma eladták a faneműiket a magyar bankóért, holnap bizonyosan búzát, zabot fognak rajta venni, a gabonakereskedő rögtön gulyát vásárol rajta, a marhakupec posztót, vásznat, gyapjút szed össze a pénzen, a kalmár fut vele a hitelezőjéhez, fizeti vele az uzsorás tartozást, a tőkepénzes azon melegeben kiszolgáltatja azt a földesúrnak, akinek égető szüksége van a hypothékás kölcsönre, az pedig fut vele Komáromba, s ott elhelyezi a makaó-asztalnál. Itt

vége megpihen — az égő szalmaszál. Ez olyan pénzügyi művelet, amit senki sem tanított, mégis mindenki tudta.

Tihamér is meg volt félig-meddig nyugtatva. „Nincs még oda Lengyelország!” Megmenekült százezer forint. Az is valami.

Rögtön nyájas lett a menyasszonyához. Eszébe jutott, hogy mikor a püspöki kastélyból útra keltek, a jó öreg Helenka egy kis katulyát dugott a zsebébe, azzal a sűgással, hogy ebben vannak a Natália kisasszony fülönfüggői, viselje gondjukat. Két nagy értékű, rózsaszínű igazgyöngy volt, amit a püspök nagybátyja ajándékozott Natáliának utolsó születésnapjára.

Mindeddig nem volt rá alkalom, hogy Tihamér a függőket elővegye. Se az apácaszutánhoz, se a parasztkemencseregigánszhoz nem voltak azok viselhetőek. Most már lehetett őket érvényesíteni. Natália úrinőnek volt öltözve. Tihamér maga kapcsolta a drága gyöngyöket menyasszonya fülcimpáiba, aki nagyon meg volt hatva a gyöngédség által. Még Negrotin is elismerte magában, hogy Tihamér gavallér ember.

Az a két gyöngy megért négyezer forintot — és senki sem tudott volna róla.

De ezzel aztán Tihamér is jogot nyert a maga igényei előadásához.

— Hát jól van, hogy azt a pénzt fává konvertáltátok, hanem hát már most a róla szóló szerződéseket adjátok át nekem.

Ahá!

Negrotin túljárt az eszén.

— Nem, pajtás, ezeket mi nem vesszük magunkkal, mert ezeknek itt kell maradni megbízott ügynökünknel, Tózsó barátunknál, hogy, ha a budapesti építkezések megkezdődnek, ő eladhassa a felvásárolt épületfáinkat az építészeknek. A szerződések Angyalossy Natália úrnő nevére vannak kiállítva. Ő fogja aláírni a meghatalmazást Tózsó barátunk számára.

Tihamér bosszús ábrázatot fintoított. Negrotin nagyot nevetett rajta.

— De hát mi a patvart kezdenél te Komáromban ezekkel a szerződésekkel? Csak nem mondhatod a ferblinél: „Visszahívok egy tutajt zszindelyestül!”

Ezen aztán még Tihamér is kénytelen volt nevetni. S megnyugodni a helyzetben. És így Negrotin megmentette Natália hozományának egyik százezer forintját mindenféle szerencsétlenségtől: az osztrákoktól is, Tihamértól is.

A FEKETE KÖNYV

A hölgyeket aludni küldték, ki lehettek fáradva az egész éjén át folytatott viszontagságos úttól. A férfiaknak még sürgős feladataik voltak. Először is megállapítani az úttervet. Az első tervet el kellett ejteni: a Vág felől intézett behatolást Komáromba. Maga az út mivolta tette azt lehetetlenné: a Duna és a meredek hegyoldal között elvonuló országút, ha megtelik a menekülők szekereivel (pedig azok nyomban követni fogják a kis huszárcsapatot), az olyan zajt és feltűnést fog csapni, hogy okvetlenül fellármázza az ostromzároló osztrák csapatokat. Elhatározták, hogy megszöknek a szekértábor elől. Átkelnek a hídon a Duna jobb partjára. Ez a legegyszerűbb út Komárom felé. Ácsnál, Almásznál van az osztrák ostromzároló hadsereg zöme. Mocsánál csak gyalogság fekszik. Erről mind Tózsó értesíté őket.

Még azután fel kellett állítani az előőrsöket. Csak azután mehetett minden férfi pihenni, csak úgy öltözetestül leheveredve a földre terített gubára. Negrotin minden két órában felkelt az előőrsöket felváltani. Négy óraker már bejárta az istállókat, megnézni, hogy abrakoltak-e a legények. Ki van-e verve az ászokfára a hét sor por? Aztán kiosztotta a reggelire való gulyit a legénység között, azzal „nyergelj”, virradatra már mindenki nyeregben ült, a lányok a szekéren: csendben, trombitászó nélkül átkelt a kis esapat a Dunán a Szentendrei-

szigetbe, onnan a Duna kisebb ágán átcsékéltek kompon a budai oldalra, s azzal eltűntek a Vértes erdejében.

Ez az erdei út bizony csak bujdosóknak való. Szénégetők, mészégetők, taligacsinálók tanyái az útfélen. Fölvert szarvasok, őzek futnak az úton keresztül; egy-egy tilalomfa jelenti, hogy itt tilos a vadászat, fahordó szekeresektől, kondaőrző kondástól lehet tudakozódni az útirány felől. Ősvidék ez itten.

Elmúlt dél, mire kibukkantak az országútra. Itt meg kellett az erdő szélében pihenni a szekérrel. A lovasok elmentek kémszemlét tartani a főúton.

Ez volt a rendes közlekedési út Komárom és Budapest közt.

Gál Józsi maga futtatott gyors lován előre a látóhatáron feltűnő tornyos város felé. Nem telt bele egy óra, hogy vissza-került.

— Szabad az út. Tata előtt vagyunk. A vár ormán a nemzeti zászló lobog.

— Ah, az a tatai vár a legderekabb magyar dinasztia birtoka — mondá Negrotin. — Jól ismerem az urát. Gróf Esterházy Pál. Vitéz katona, mint ezredes szolgál Klapka hadseregénél.

Gál Józsi még többet tudott e főúrról és családjáról. Az ősapja is hatalmas úr volt, aki neve után ezt írta: „Dominus papae et mundi” („A pápának és a világnak ura”). Tudniillik, hogy Pápa városának az ura és Mundi nevű kasznárjának. Pál gróf a márciusi forradalom első napjaiban csatlakozott a szabadság táborához, roppant vagyonát a súlymérlegbe vetve, s mindvégig kitartott a nemzeti ügy védelmében. Tatai tisztartójának teljhatalmat adott a menekülők ellátására ősi várkastélyában.

Tata közel esik már Komáromhoz. Csak egy „hajrá” a különbség. Éjjel holdfeljötté előtt tizenkét bátor százarral könnyű lesz keresztülvágtatni a monostori sáncokig az álmos osztrák előőrsök zárvonalan.

A balsors (vagy a jó sors) közbehozott valami véletlen kalandot.

Amint a kis csapat a közbefogott szekérral a tatai urasági park közelébe jutott, egyszer csak felbukkanik a terepély fáktól takart országúton egy szembejövő lovascsapat. Tizenkét osztrák ulánus, kik a tábori postaszekér fedezetétől szolgálnak.

Szemben álltak a magyar huszárok s a lengyel dzsidások.

A magyar mind újonc, gyakorlatlan gerilla, diák, a lengyel mind veterán katona.

Az ulánok, amint a szembe jövő gerillákat megpillantották, egyszerre sorakoztak a postaszekér előtt, lándzsáikat bal kézre kapva, kardjukat kihúzva.

Számra egyenlő volt a két ellenséges csapat.

— Vágyunk közük! — kiáltá Tihamér fölgerjedten.

Negrotin ránézett.

Ha ez a sebétől elcsigázott ember most harcba elegendik, ezt itt a menyasszonya szem láttára fogják irgalmatlanul legyilkolni.

Mást gondolt.

Ráismert az ulánusokra. Ezek az ő katonái voltak, mikor még osztrák tiszt volt. Ismerte őket név szerint. Mikor a fél svadronyával átszökött a magyarokhoz, ezek hátramaradtak. A strázsamester régi jó cimborája. Hüvelybe dugott karddal léptetett eléjük. S elkezdett hozzájuk lengyelül beszélni. Miket mondhatott, azt a magyarok nem értették. Csak azt látták, hogy a dzsidásokat vezető őrmester hüvelyébe dugja a kardját, előreléptet, s kesztyűtlen kezét nyújtja Negrotinnak. Megcsókolják egymást lóhátról. S arra a többi ulánus mind hátraveti a karszíjra kötött dzsidáját, s elkezdí danolni a „Schnuricskámi pántlicskámi”, nótáját, ami a szabadságért harcoló lengyel legionáriusok dala volt. Negrotin elhódította az egész ulánus csapatot egy csepp vér kiontása nélkül: melléje állottak. Azzal a postakocsit megfordították, s vitték magukkal Tata felé.

A vár udvarára érve, a várnagy fogadta őket, s meghívta a kastélyba.

Negrotin megkérte a várnagyot, hogy legyen jelen a postakocsi felnyitásánál, melynek tartalmáról szabályszerű leltárt kell felvenni, hogy azzal a postakocsis és az ellenőr igazolhassák magukat a saját felsőbbsegeik előtt.

Volt ottan nagyszámú levél Bécsből Haynau hadparancsnokaihoz. Egy különösen tanulságos Colloredo tábornoktól, melyben erősítést sürget az ostromzáróló hadsereghez. Volt egy kis pénz is a tábori kémek megjutalmazására. Azt Negrotin kiosztotta a kíséretét képező katonák között. Tihamér is megkapta belőle a rá eső részt. Örült neki nagyon. Ez olyan, mint az ultimóosztalék a tourok végén.

De ami legbecesebb prédája volt az elfogott posta-szerkérnek, az a fekete könyv. Egy vaskos kötet, fekete tokban, laponkint összegyűjtve, melyet a bécsi titkos rendőrség állított össze.

Abban voltak följegyezve a magyar szabadságharcban résztvevéssel terhelt alakok nevei, bünei és bűnhődési osztályozásai. A vezéralakok neve után egy felfordított nagy L betű (Γ) jegyezve (akasztófa), a közepesek után egy lakat (börtön), a pénzt érők után egy karika (pénzbírság).

Ott voltunk valamennyien. Magyar író, költő, szerkesztő, harminchárom; mind Γ betűvel jegyezve. (Nem is volna rossz secessiókép: harminchárom író egy sorban felakasztva; akadna mai nap is vevője.) Kinek-kinek fel voltak jegyezve a gonosztettei nagy szorgalommal és túlságos igyekezettel.

Ezt a fekete könyvet azzal az utasítással küldték le Haynau-nak, hogy ahol e kipécézett alakok erős kezébe kerülnek, azokkal rövid úton bánjon el.

Kézirat volt a fekete könyv, tehát incunabulum. Egyetlen példány. Nagyon jó volt azt röptében elfogni. Negrotin eldugta azt a tarsolyába. Róla is volt benne sűrű megemlékezés. De Lippay Tihamérről még több.

Petőfi is ott volt a fekete könyvben, de már őfölte simára

taposták a hantot a kozák lovak patkói Fehéregyházánál — két nappal előbb.

A grófi tiszttartó személyesen sietett az érkező kedves vendégek elfogadására.

Hogyne tudta volna kilétüket! Negrotin, Lippay Tihamér meg a menyasszonya! Itt vannak bemutatva a Földeáki Lapokban. A fontos küldetésük, az álsruhás menekülésük. Azért újságíró az ember, hogy ezt mind frissiben közölje a publikummal. Ha még egy napig ott mulattak volna a dinnyész putrijában: azt is olvashatták volna nyomtatásban.

A tiszttartó igaz derék magyar hazafi volt. Nemcsak hogy szívesen látta nevezetes vendégeit, de közegei által szerteszét elhíresztelteté nemcsak Tata-Tóvárosban, de az egész környékben a megérkeztüket, meginvitálva a hazafiakat a dicső vendégekkel eltöltendő barátságos vacsorára. Azok özönlöttek is minden oldalról a tatai várba; egyik hintó a másikat érte.

Isten csodája kellett hozzá, hogy Negrotin és társai az ostromzároló ellenség kezébe ne kerüljenek.

Tihamér nyugtalankodott. Ez a vendégeskedés sokba kerülhet. Folytatni kellene az utat Komárom felé. Negrotin meg ellenzé. Fényes nappal nem lehet azt megkockáztatni. Majd ha besötétedik. Csak mosolygott Tihamér sürgetőldésein.

Van azzal úgy az ember (még az okos ember is), hogy ha valami bolond ötlete támad, arról le nem mond, hanem végrehajtja, ha mindjárt a világ a fejére szakad is.

Ilyen ötlet vajúdott Negrotin keblében.

Összegyűlt a barátságos vacsorára több mint harminc hazafi. Mind kiváló nevezetességek. Tatáról, Távórosból és a vidékről. Lóháton, kardoson jöttek, minden esélyre készen. A barátság meg lett kötve Negrotin és fegyvertársai között, folytatva a poharazás közben. Az áldomások egymást érték.

Egyszer aztán a lengyel is szót kért.

Elővette tarsolyából a fekete könyvet.

— Uraim! Nemes vitézek! Ismerkedjünk meg egymással

alaposan. Íme, itt a kezemben egy nagybecsű könyvecske, amelyben mindnyájunknak a személyleírása megtalálható: a bécsi titkosrendőrség fekete könyve.

— Lássuk! Halljuk!

Volt mit látni, volt mit hallani.

Kezdődött a bűnlajstrom a főalakokkal. A kormányzó, a miniszterei és a honvédelmi bizottság tagjai (a pénzügyminiszter kivételével), az országgyűlés elnökei és jegyzői, a kormánybiztosok mind legfejül. Azután következtek az alsóbbrendű kipécézettek.

Hosszú volt a vendégasztal, csupa hírneves férfiakkal körülvéve. Mind valamennyinek ott volt a neve, alfabeti rendben, utána jegyezve tettei a lázadás szításában., Γ jeggyel kísérve. Tökéletes főrendi tábla. Negrotin egymás után olvasta rájuk a vádat és halálítéletet.

Érdekes vendéglakoma volt: csupa halálítéletekkel. Maga az asztalfőn ülő tiszttartó is ott parádézott, hosszú létániájával az elkövetett gonosztetteknek. Neve után két Γ jegy volt firkantva. Ennek két horogszeg az illetménye.

De rögtön versenytársa akadt. Az előadó maga. Negrotin neve is két bitófajeggyel volt dekorálva. Elszöktetett magával a lázadókhoz egy egész század lengyel dzsidást a császári hadseregtől, lengyel légiót alakított, azzal kegyetlen vérengzést követett el a turai csatában, végül álruhában hadi parancsot vitt Klapkához a lázadók fővezérségétől.

Negrotin kivette az irónját a zsebéből, s odarajzolt még egy bitófabélyeget a másik kettőhöz, s kiegészíté a bűnlajstromot ekképpen:

„És elcsábított tizenkét ulánust lovastul, fegyverestül, elfogta a császári postakocsit, s elrabolta a hadipénztárt, a fekete könyvet; új szabadcsapatot toborzott össze.”

Humoros ötlet volt tőle. Igazi akasztófahumor.

De azért senki sem nevetett rajta.

Mindenki hallgatott.

Természetes volt az. Egy egész úri társaság, melynek minden tagjára ki van mondva a halál. A meggyalázó halál, mely nemcsak az elítéltet hantolja el, hanem annak a családját is földönfutóvá teszi, birtokát elkobozza, nemesi címerét darabokra töri. Kínhalál, becsülethalál!

Ennyi derék tisztességes úriember! A megyék, városok előkelőségei! Ősz fejű családapák, boldog vőlegények! Holnap, holnapután már kivégzett bűnösök. Siralomház ez itten!

Senki sem talált mondanivalót.

Negrotin leült a helyére.

Vele szemközt ült Tihamér, menyasszonya mellett.

A bekötött fejű, sebesült lovag teletöltötte a poharát borral, s aztán csöndesen hátrtolta a székét. Szólni kívánt.

Mindenki figyelemmel nézett rá.

Natália kezeit imára kulcsolva tekintte föl rá.

Egy másik nő is ott volt mellette. Látatlanul. A múzsa.

— Uraim! Bajtársaim! A mostani vacsoránk visszaemlékeztet Belzázár király lakomájára, ahol a dözsolés közepett megjelent a fekete kéz a vendégsereg feje fölött, s a bálványalakok falára felírta e három szót: „MENE, THEKEL, FARESZ”, amit Dániel próféta e szókkal magyarázott meg a királynak: „megmérettél, megítéltté, el fogsz veszni”. Íme, előttünk is megjelent a fekete kéz, mely e három szót a falakra fölírta. De mi nem vagyunk Belzázár satrapái és kéjhölgyei, akik a rémszavaktól halálra ijednek. E terem falait nem Bál és Astarte bálványai díszítik, hanem a négy hős Esterházy arcképei néznek le ránk onnan sötét rámáikból, kik a vezekényi ütközetben éltüket áldozták a magyar hazáért, és a szabadságért, ezek szólnak hozzánk, és azt kérdik tőlünk: „Ha előtettek áll a dicsőséges csatatéri halál, s a gyalázatos halál a vesztőhelyen, melyiket választjátok?”

Minden ember talpra ugrott az asztalnál.

Tihamér pedig még folytatta:

— Nem, uraim! Bajtársaim! Ez nem a Belzázár lakomája,

hanem a mi Urunk Jézus Krisztus utolsó vacsorája, ahol azt mondá a vendégeinek, megtörve a kenyeret: „Ez az én testem! Így cselekedjétek, ahogy én cselekszem!”, s mind valamennyien, akik vele együtt lakomáztak, az áruló öngyilkos, Júdás kivül, a mártírok halálával tettek tanúságot az igazi hit mellett. Közöttünk nincs Júdás. Mink mind a hazaszeretet és szabadság apostolai vagyunk. Ez volt a mi Úrvacsoránk! Választani fogunk a hősi halál s a gyalázatos halál között! Én a fekete kéz ítélete ellen a kardomra apellálok! Akinek kell a fejem, jöjjön érte! Drágán adom!

Ó, milyen szép volt ez a fiú a nemes föllelkesedés e pillanataiban! Bekötött feje körül olyan volt a kendő, mint a töviskoszorú.

A leány megdicsőülten tekintett fel vőlegénye arcára, melyet glória látszott körülderengeni. Ilyennek fogja őt látni maga előtt egykor — mindenkor — rosszkor. — Megragadta a kezét, és megcsókolta. Az ifjú talán nem is tudott semmit erről a drága csókról.

Valamennyi vendég odasietett hozzá, hogy összeölelje, csókolja, a lelkükből beszélt.

Az asztal elnöke a tisztartó fennhangon harsogtatá a régi nótát: „Nem magyar az, cudar az, ki kivont Karddal is esdekel és kér pardont”.

Tihamér költői föllelkesedésében, hogy látható képet is adjon a szerencsés allegóriának, fogta az asztalra letett fonott kalácsot, darabokra tépte, s úgy osztá azt szét a lelkesült bajtársak között: „Ez az én testem”. Mindenki sietett azt bekebelezni, mintha igazi sakramentum volna.

Csak Negrotin nem vette szájába a neki jutott kenyérfalatot.

Senki sem vette azt észre, csupán csak Natália, őneki aztán sokáig fúrta a szívét az a kérdés, hogy miért nem ette meg a lengyel a neki jutott heilige stricli darabkát, mikor az éppen a kereszt volt? (Bafoniet-imádó volna talán, akikről Aramics, a prelátus, annyi mesét regélt neki?)

A lelkesülés általános volt.

— Magam is lóra ülök! — kiáltá a tisztartó. (Hétgyerekes apa volt.) — Akinek kell a kopasz fejem, jöjjön érte: kérdezze meg a fringiómtól, mi az ára.

S nem maradt a pusztá fenyegetésnél. Nosza, nekiindította az urasági hajdúkat, erdőkerülőket, dobszóval, trombitával végigjárni az utcákat, fellármázni a fiatalságot, hogy akinek lova, puskája van, siessen a szabadcsapathoz csatlakozni. Nyerget, kardot osztatott, akinek az hiányzott.

Éjfélig száznál többre szaporodott fel Negrotin csapatja. Azok között voltak pápai diákok is, akiket még a kollégiumban betanítottak az ágyúk kezelésére, a haubiccal bánásra. (Akkor az volt a futball.) Puska volt elég.

Az urak és hölgyek ott maradtak a vendégség asztalánál, várva az érkező önkénytesek jelentkezését, akik a földszinti termekben nyertek bőséges ellátást. Negrotin, és Gál Józsi állandóan ott voltak közöttük, mustrálva, oktatva, előkészítve a csapatot.

Tihamér ováció tárgya lett. Ő adta vissza lelkét a csüggedő társaságnak. Ő volt a Tyrtaeus.

A terem ajtóhomlokzatát zászlók ékesítették. Azokat mind Esterházy daliák viselték vérengző harcokban. Némelyikben az Esterházy-címer volt griffmadárral, másokon a Patrona Hungariae képe a gyermek Jézussal. A tisztartó felhívta a vitéz vendégeket, hogy válasszanak ki egyet azok közül szabadcsapatjaik számára. Ő maga ajánlotta azt a szűzmáriás zászlót Negrotinnak, melyet Rákóczi Ferenc leghívebb hadvezére, Esterházy Antal hordott magával, aki végre fejedelmével együtt pihent el a rodostói számkivetésben. Drága ereklye volt! Talán nem is lett volna szabad elajándékozni.

Negrotin hozzá sem nyúlt a zászlóhoz. Azt mondta, hogy nem vezér kezébe való a zászló. Inkább ajánlotta rá Tihamért. Az azután nagy örömmel kapott rajta.

Natália a hajából leoldott rózsaszín szalagot kötötte a

zászló ezüst csidjére, ami annak a becsét még magasabbra fokozta.

Éjfél után két óra múlt már, és még senki sem gondolt arra, hogy az éjszaka az alvás ideje. Folyvást jöttek új önkéntesek.

Ekkor egy ágyúdördülés reszkettette meg a vár ablakait.

3. AZ UTOLSÓ DIADAL

S az első ágyúdörejre következett egy teljes üteg sorlövés. Mindenki talpra ugrott, és futott a lovát keresni.

Itt az ítélet napja!

Sötét az éj, mégis virrad!

Az első ágyúsortűz észak felől lobbant föl a láthatáron. A második követte keleten, a harmadik nyugaton. Egyre bevilágították a felhős eget. Virradat lett.

Mi a te hajnalfényed, nyomorult nap, közönyös tűzgolyója az égnek, az ágyúk virradatához képest? Ez az igazi hajnal-kacagás!

És annak a dörgése! Az a halott szívek életre keltője!

A mennydörgés azt hirdeti, hogy él az Isten! Az ágyúdörgés azt hirdeti, hogy él a nemzet!

A komáromi hadsereg kirohant sáncai közül az ostromló hadseregre, egyszerre minden oldalon.

Ácsnál van az osztrák hadsereg zöme, azt támadja meg Schulz honvédtábornok összesített erővel, két dandár Aschermann és Kosztolányi vezénylete alatt indult rohamra Almás és Mocska ellen, melyeket az ostromzáró hadsereg tart megszállva.

Száz ágyú bömbölése veri fel az éjszakát.

Negrotin a maga önkénteseivel, s a lengyel dzsidásokkal,

amint nyeregben ült, rögtön vágatott a közelebbi harcmező felé, a mocsai országuton.

A többiek követték. Az öregek lóháton, a diákok szekeren, Natália is velük tartott a Katona Katkával

Ott lovagolt a szekere mellett Tihamér, a szélről lobogtatott Esterházy-zászlóval.

Volt-e valaha menyasszonynak, vőlegénynek ehhez fogható nászutazása? Előre, a dicső halálba! Nem a szép Itáliába, hanem föl a még szebb mennyországba! Nászutazás száz ágyú tűzokádó torkába! Világít előttük a halálfény; egy perc nem múlik el ágyúlobbanás nélkül; ahány dörgés, annyi halálkiáltás. S ők vágatnak előre, mintha lakodalomra száguldanának.

Ezt nem ismétli meg a sors. Egyszer történt meg, soha többet!

Szent szakramentum az oltár előtt megkötött házasság; de ez a frigy, amit ez ágyúmennydörgés szentséges éjszakája megkötött, még talán annál is erősebb. Ez a „Kyrie eleison! In saecula saeculorum!”

Ó, be szép volt a vőlegény alakja! Ó be fölséges volt a menyasszony arca!

— Eredj, eredj a dicső halálba! Együtt megyünk! Veled megyek.

Hiszen mi lehetne egyéb a vége egy ilyen őrült rohanásnak, mint a halál!? Életüket elveszteni kész férfiak tusája az utolsó vérhullatásig.

S ki tudja, mi lehet még belőle?

Mi lett volna a világból, ha Szent Péter példáját követik a többi apostolok, s ők is kirántják a kardjaikat, s összekaszabolják a mesterük elfogására jött farizeusokat?

Született volna csak a názáretbeli király magyarnak, majd más vége lett volna ennek az evangéliumnak.

A sok kocsi és lovas szakadatlan sorban követte az előre-száguldó szabadcsapatot. Az a folytonos ágyúdörgés olyan

mámorító hatással van a lelkekre. Minden ember azt hiszi, hogy őt odahívogatják. (Nem az vitte-e Petőfit is oda, fegyvertelenül?)

A harc riadala nagy félkörben tombolt.

Negrotin csapata vágatva rohant előre.

Rövid nyári éjszaka volt. Már három óra után pirkadni kezdett az ég. Az ágyúvillamlás nem lobbant már, csak a füstje látszott. Az körül betakarta lomha ködével a láthatárt. Kelet felől lejjebb húzódott az ágyúfüst. Ez annak a jele volt, hogy a magyar dandár kiverte helyéből az ostromló hadsereget: annak az ágyúi már nem vegyülnek a koncertbe. De nyugat felől még gomolygó ágyúfüst emelkedik. Ott harcol a két tábor dereka.

Gál Józsi az ordináncával előrefuttatott, a terepet kikémlelni. Visszatéret értesíté Negrotint a tapasztalatról.

Mocsa körül foly a harc a komáromiak és azt ostromzárólok között. Az utóbbiak megerősített állást foglalnak el a helység házai és kőkerítései mellett, ahonnan szakadatlan puskatüzélést folytatnak a közeledő honvédcsapatok ellen, Az egyes tanyákat a helységen kívül szintén megszállva tartják. Az ágyúüzelés mindkét részről szakadatlan folyik. Az osztrákoknak van nyolc tábori ágyújuk és két haubicvetőjük. Azok egy kimagasló dombra vannak fölállítva, ahonnan nagy előnnyel működhetnek a fedetlen komáromi üteg ellen. Gránátjaik különösen gátolják a honvédség előnyomulását. Az ágyúüteg fedezetére szolgáló könnyűlovasság éppen odahagyta az üteget, hogy szembeszálljon a komáromi huszárcsapattal, mely Mocstát megkerülni készül.

Negrotin egyszerre készen volt a haditervével.

Csapatját fölállítá az út mentén (à cheval) két sorban. Első arcvonalban a huszárönkéntesek és a lengyel dzsidások, a második sorban az önkéntesek, a fegyverfogható hazafiak. Maga az ulánusok élére állt. Mikor sorakozva voltak, a csatába indulás előtt, odajött a vitézek elé a Katona Katka, s ahogy

eddig szoká, mindenkinek adott egy kupica törkölypálinkát a hordócskájából, ami nagyon jólesett. Mert szép az a hazafiúi lelkesedés; de egy korty pálinka a roham előtt az adja meg a lángját!

Azzal Negrotin megfúvatta a trombitákat: „Előre!”

S vágtatott harsonaszóval a vakmerő kis csapat a füzes bozótból kitörve, egyenesen föl a dombnak, mely az ellenséges ágyúüteggel a csatátért uralta.

A dombon ott állt a tűzércsapat fedezetlenül.

Arra nem gondolt a parancsnokuk, hogy hátulról is támadhat új ellenség.

Negrotin csapattja, mintha a föld alul támadt volna elő, rohant föl a dombra.

S erre ismétlődött a bibliai csatakép Gideon és a midianiták között.*

Egy maroknyi vitéz nagy trombitaszóval vad ijedséget keltett a megrohant tűzérc csapatban; eldobták a kanócot, ágyútöltő rudat, s rohantak a dombul alá hanyatt-homlok. Parancsnokuk, a derék tűzérkapitány hasztalan kiabált rájuk: „Fiaim, ne ejtsetek szégyent a császári zászlón!” Otthagyták magára. Szégyenében, kétségbeestében golyót röpített az agyába. Kár volt érte: derék katona volt.

Néhány perc múlva a szűzmáriás zászló lobogott a kétfejű sasos helyén a dombon. Az egész ellenséges üteg el lett foglalva.

Akkor villant meg a szemhatáron az első napsugár.

A szekéren jövő pápai diákok is megérkeztek. Azok rögtön rohantak használatba venni az ellenségtől otthagytott ágyúkat. Értettek ők ahhoz. Azért tanult az ember a kollégiumban trigonometriát, hogy tudjon az ágyúval bánni.

A haubicokat a domb alatt fekvő helység felé fordíták. Az ágyúkat a védősáncok ellen irányozták.

A szabadcsapat trombitásai hangosan harsogtatták a riadót.

* Bírák 7. fejezet, 20. vers.

A diákok kitétek magukért. Tűzmester akadt közöttük elég. Gránátjaik, miket a megszállt Mocsa ellen röpítettek, találtak és gyújtogattak.

Gál Józsi odakiáltott az egyik tűzmesterre:

— Ne a kálvinista tornyot célozgasd, spirité! Hanem azt a nagyobbikat.

És ebben nem volt semmi felekezeti fanatizmus; hanem az volt benne, hogy abban a magasabb toronyban voltak a hadintéző tisztek, akik onnan kommandírozták a csatát, ott volt kitűzve a császári zászló.

A két haubicvető mozsár aztán oda lett irányozva a kimagasló torony felé. Amint végre egy tűzokádó gránát belecsapott a torony tetejébe, s azt meggyújtotta, akkor egyszerre berántották a zászlót, s fehér lepedőt tűztek ki helyébe. Az egész dandár megadta magát.

Megtörtént az a hadak történetében páratlanul álló eredmény, hogy egy számra nagyobb, fegyverzetben tökéletesebb hadtest lerakta a fegyvert a támadó újonccsapat előtt. Csak a lovassága tudta magát keresztülvágni a huszárok és önkéntesek csapatján hírmondóul.

S amint a mozsárágyúdörgés megszűnt, az Almás felőli csatazaj is elnémult; az ostromzároló sereg onnét is elfutott, Bicskéig meg sem állt: otthagya minden ágyúját, hadi tárházait.

Csak dél felé, Ácsnál, növekedett egyre a harci zaj: mind a két fél új meg új hadcsapatokat vetett a küzdőterre, szaporította az ágyúütegeit; ott folyt az eldöntő ütközet egész késő estig. Akkor az ostromló sereg zöme is elfutott, rengeteg zsákmányt hagyva hátra a győztes kezében.

. . . . Vihette most már a vőlegény menyasszonyát Komáromba vígan; — eddig az vitte őtet.

Negrotin átadta Kosztolányi honvédezerednek a csapatja által elfoglalt ágyúkat, s engedelmet kért tőle, hogy ő maga kíséretével előrevágtathasson Komáromba a vezérek rábízott izenetével.

A parancsnok megírta a haditudósítást a hadvezérhez, Klapkához, s annak az átadását is rábízta Negrotinra.

A lengyel gyorsan intézkedett. Gál Józsira bízta a szabadcsapat vezetését a tábornok rendelkezése szerint. Aztán fölkereste Tihamért, kit könnyű volt neki megtalálni menyasszonya kocsjá mellett.

— Te pedig, pajtás, most siess gyorsan Komáromba a menyasszonyoddal, s láss utána, hogy szállást kapj; mert amilyen bizonyos, hogy Komárom vára bevehetetlen, olyan valószínű, hogy a házai is bevehetetlenek.

— Ó, énnekem biztos szállásom van Komáromban; ott lakik Dáriósné nagynénem, akinek úri háza van ott, mely nem égett le a nagy tűzvészben.

— De hátha az is tele van már katonatisztekkel?

— Olyan nincs. Dáriósné katonatisztet be nem fogad a házába. Eladó leányai vannak, s sajnálja a kauciót.

Ezeket hát előrebocsátva, maga Negrotin az ordináncával gyors kocogásban megindult Új-Szőny felé.

Jó magasan járt már a nap, mikor a külső erődítmények elé megérkezett. Ott, igazolva magát, bebocsátották a kapun, hogy közelebb jusson a céljához. A monostori erődítményhez érve, az őrségi tiszt utasítá, hogy Klapkát, a főparancsnokot, hol találja. Odafenn van a sáncon, tábornoki tiszteivel. Mindenütt szemközt jövő nyargoncokkal találkozott, akik az Ácsnál verekedő Schulz tábornokhoz siettek utasításokkal.

Klapka tábornok ott volt a sánc tetején, tiszteitől körülvéve. Eszményi férfialak volt, hollófekete, kerek szakállal,

hős lelket hirdető arccal. Tábori látcsövével vizsgálta a harcmező látható részét.

Soha jobbkor nem jöhetett volna Negrotin Klapkához azzal a turai kastélyból küldött vezéri utasítással. A hadparancsnok éppen akkor adta ki azt a rendeletet, hogy rögtön induljon egy ezred huszár az ácsi csataterre, minden huszár mellé hágyjon fel a kengyelbe egy gyalog honvéd, s így vágassanak a harcmezőre; kísérje őket egy repülő ágyúüteg.*

Negrotin megnevezte magát.

— Jól van, pajtás — mondá a hadvezér. — Tudom, hogy mit hoztál. Éppen abban járok, mint a rátóti csizmadia a komája sarujában. Olvastam már a hírlapban.

Nevetni lehetett azon.

— Bocsánatot kérek, egyebet is hoztam. Kosztolányi ezredes tudósítását a mocsai csatatrőről. Az ellenséges dandár lerakta a fegyvert.

— Ez már úri szó! — mondá Klapka, elolvasva a plajbásszal írott jelentést, s aztán odább adva táborkari tiszteinek.

— Jól van, pajtás! Neked is nagy részed volt benne. Ide van írva. Isten fizesse meg. Mármost eredj oda ahhoz a laffétához, s üld le magadat a mellé a másik úr mellé. (Ez ugyan germanizmus, de bír jogosultsággal.) Az majd elmondja neked a válaszomat a triumvirátusnak.

Negrotin tette, amit parancsoltak. A nagy, huszonnégy fontos várvédő ágyú laffétáján ült egy polgári öltözetű férfi, háttal fordulva a látóhatárnak; ráismert a lengyel. Almássy Pál volt ott, a magyar képviselőház elnöke.

A legszebb magyar férfi, akit valaha láttunk. Teljes hat láb magas termet, s amellet a legszoborszerűbb alak, rokonszenves arccal, nemes arcvonásokkal, s anilyen nagy termet,

* Hat ló volt az ágyú elé fogva, tüzerek az ágyún, szekereszek a nyeregben.

olyan nagy ész és szív: akiben európai műveltség egyesül rajongó honszeretettel.*

Hogy nem mondhatjuk el róla, ki volt ő, és miket tett — a hazáért, a szabadságért? Nem engedi a múltakra vetett fátyol.

Neki most nem kellett volna Komáromban lenni; hisz ő a magyar képviselőház elnöke, az pedig most valahol másutt volt. Ez a sokszáz fejű sárkány; de akinek a szájában nincsenek fogak.

Almássy Pál fölállt az ágyútalpról, mikor Negrotint közeledni látta; kezét nyújtá elé:

— Szervusz, Negrotin pajtás!

— Ön ismer engem?

— Hogyne ismernék! Az arcképed megjelent litografált mellékletül a Komáromi Lapokban.

Azért jó híres embernek lenni.

— A főparancsnok ide utasított önhöz, hogy a vezérek izenetére átvegyem a választ.

— Kérlek, tegezz. — Hát hiszen elmondhatok neked mindent, amiből a választ összeállíthatod; de itt, ezen a helyen, ne beszéljünk erről fönnhangon, mert ha valaki meghallaná, levágná a fejemet, s magyar kard által mégsem szeretnék meghalni. Gyerünk be a városba, a szállásomra: itt úgy sincs semmi lendíteni valónk. Már győztünk.

— Hol van a szállásod? — kérde Negrotin.

— Egy derék előkelő asszonyságnál, Dáriósznénál.

— Ah! Az éppen név szerint ismerős előttem. Őhöz készült magát a menyasszonyával beszállásolni az én védencem, Lippay Tihamér.

— Azt is ismerem híréből. A turai csatában megsebesült.

— De már a mocsai csatában részt vett, zászlót vitt.

* Nyáry Pál mondta egykor a forradalom napjaiban, egy hazafiakból álló gyülekezetben: „Ha majd minket mind fölakasztanak, ennek az Almássy Pálnak a csontvázát teszik el a múzeumba, hogy lássa az utókor, milyenek voltak a hajdani magyarok.”

— Annál kellemesebb társaságban leszünk.

S azzal fölkerekedtek, otthagyták a monostori erődöt. Majd elvégzi a többit Klapka.

A Dunán hajóhíd vezetett keresztül. A szigeti dobogóhidat lerombolta a nagy tűzi veszedelem a múlt évben.

Dáriósné asszonyságnak a háza azon félreeső negyedében volt a városnak, mely a tűzvészről megszabadult, közelében az épen maradt kálvinista templomnak s az ő veres födelű tornyának; díszes épület, kidülő vaskosarakkal az ablakain. Azok voltak alkalmasak fensterparádéra. Fel is használtattak.

Ütközben Almássy Pál elmondta az észrevételeit a Negrotin által hozott hármás vezéri utasításra, amit már a lapokból ismertek. Kárba vezett terv az. A három vezér közül kettő már nincs sehol, a harmadik pedig bár ne volna! Perczel Mór összeveszett a kormányval a már feladott aradi vár s az abban parancsoló öccse miatt: félrevonult. Mészáros Lázár privatizál; Dembinszky pedig mint fővezér intézi a rohamos hátrálást Temesvár (egy ellenségtől védett erősség) felé. Görgey hadserege Debrecennél csatát veszített az oroszok ellen. Az országgyűlés tagjai futnak, amerre látnak. Arról tehát szó sem lehet, hogy Klapka, dacára a mai diadálnapnak, serege zömével az Alföldre vonuljon. Almássy Pál a szőregi kudarcos ütközet után, látva a romlás bekövetkezését, elmenekült álaruhában Komáromig.

— Itt fogsz maradni? — kérdezte Negrotin.

— Nem maradok; amint nyílik az út, menekülök külföldre.

— Gondold meg. Komárom vára vagy ellenáll a romba döntésig; hát akkor szépen el leszünk temetve; vagy pedig kapitulál, s akkor azok, akik a sáncain belül vannak, mind teljes amnesztiát nyernek személyükre és vagyonukra nézve.

— Tégy kivételt. Négy ember nem kaphat semmi körülmény között kegyelmet. A kormányzó, az országgyűlés elnöke és jegyzője, akik a trónvesztés okmányát aláírták. Nekem futnom kell innen.

Tihamér a menyasszonyával és a Katkával akadálytalanul meg-
érkezett a városba.

A múlt évben háromnegyed részben leégett Komárom ez idő szerint kezdett romjaiból újra emelkedni; az utcákon, házudvarokon gerendákat faragtak az ácsok. A Szent András tornyai már be voltak tetőzve; de biz a rác templom tornya még csupa rom volt.

Volt egy egész épen maradt utca; annak a szögletén díszeskedett a Dáriósné asszonyság háza.

Tihamér leszállt a lováról, bekopogtatott az oroszlánfejű koppanccsal; a kocsis kijött, ráismert az úrfira, kinyitotta a kaput, bebocsátotta a szekeret, bevezette Tihamér lovát. Aztán előkerült az inas az oszlopos folyóson, lesegítette a kocsiról a hölgyeket, s sietett a vendégeket bejelenteni az uraságnak, visszatérve ajtót tárt előttük: tessék besétálni.

Dáriósné asszonyság szalonja egészen bécsi divat szerint volt berendezve, kiváló ízléssel, aminő ilyen kisvárosban elismerést érdemelt.

A cselédjei nagyságos asszonynak címezték, mert a megboldogult férje királyi táblai asszessor volt. Magas, sovány alak volt, feszes arcvonásokkal, éles, kampós orral. A két kisasszonya tökéletesen hasonlított a mamájához. Büszkeségtől redős volt az arcuk.

Dáriósné asszonyság a kesztyűs keze hegyét nyújtá Tihamérnak, éles, reszketős hangon szólalva meg.

— Nagyon örülök, édes uramöcsém, a szerencsének. Nekem ugyan elvem tartja katonatisztet nem fogadni el a házamnál; de kegyedre nézve, mint rokonomra, kivételt teszek.

— A mai diadálnap után azonban nagyságos asszonynéném is elismeréssel fog adózni a magyar katonatiszteknek, kik ma éjjel a legnagyobb díjjal diadalt vívták ki.

— Ah! Hát az éjjel háborús világ volt? Mi azt hittük, a szél rázza az ablakokat.

Azzal a lornyonját a szeme elé tartva, oda irányítá figyelmét a nagyságos asszony a Tihamérral együtt belépett nőnemű perszonákra.

Tihamér észrevette, hogy azokat be kell neki mutatni.

— A menyasszonyom: Angyalossy Natália kisasszony.

Dáriósné még hátrább feszítette a fejét szempilláit, összehúzta, mintha azokkal is kisebbre akarná összenyomni a végignézett alakot.

— A magyar tiszt urak mind magukkal hordják a menyasszonyaikat — mondá viperaédességgel.

Tihamér javítani akart a helyzeten.

— Komolyan mondom. Menyasszonyom az óhitű püspök unokahúga.

— Ah! Tehát a pap húgocskája? Nagyon szép!

Natáliának tűzláng lett az arca. Rettenetes hely ez itt!

Roszbabb szállás is van hát még a gányó putrijánál!

Indulattól reszketve csókolt kezét a nagyságos asszonynak, fejfájásról panaszkodva, s esedezve, hogy engedje most lefeküdni.

— Két éjjel nem aludt szegényke — mondá Tihamér.

— Ūhüm! Így van az, mikor menyasszony és vőlegény együtt utaznak!

Csupa darázsfullánk.

— Nálam azonban külön lakosztályuk lesz kegyeteknek. Azzal csengetett a komornának, s kiadá a rendeletet.

— Vezesse a kisasszonyt a kék szobába, s segítsen a toalettjénél.

A két házikisasszony egy szóra sem méltatta Natáliát.

Most a hátramaradt Katona Katkán akadt meg a szeme az úriasszonynak.

— Hát ez itten?

— Menyasszonyom kísérője

— S az a szíjra kötött hordócska az oldalán? Mit jelent?

— Markotányosné.

Az úrnő mind a két kezét elszörnyedésre emelte.

— Ha markotányosné, akkor az én házamban meg nem maradhat!

Tihamérban volt annyi gavallérság, hogy védelmére kelt a Katkának.

— Kedves asszonynéném, én ennek a nőnek köszönhetem, hogy a halálból megszabadultam; ő keresett fel a csatatérren, mikor már a halottakkal temetni vittek. Azóta is folyton ápolt, míg sebemből felgyógyultam. Én öneki holtig becsülője vagyok.

— No szép, szép, akkor hát itt maradhat. Menjen le a kocsisnéhoz, ott kap ellátást. De kijárni a házból nem szabad, Katka ugyan sietett elkotródni.

Dáriósné asszonyság aztán helyet mutatott a fotelben Tihamérnak, maga a dívánra telepedett le.

Igazolnia kellett szigorú magaviseletét a markotányosné kérdésben.

— Mivelhogy nem is képzeli, édes uramöcsém, micsoda Zsodoma-Gomora lett ez a mi városunk ezek miatt a markotányosnék miatt. Amióta itt van a nagy tábor koncentrálni, az egész várost elárasztották ezek a cafrangosok. S még honvédatillát viselnek! Úgy hogy Klapka kénytelen volt proklamációt bocsátani ki, hogy ahol egy leányt honvédatillában megkapnak, arról azt rögtön lerántsák, mert az csak lopott jószág lehet, s az ilyen perszonát a városból zsuppon vigyék ki.* Utoljára még azt a parancsolatot is kiadta a fővezér, hogy jövődre ne legyen szabad több markotányosnét tartani egy század honvédek, mint csupán csak négyet, a többi a városból kikergessék. Tehát eszerint harmincötezer honvédnél itt grasszál ezernégyszáz markotányosné! Hát nem szörnyűség ez?

* Per Schub.

— Megnyugtathatom asszonyénemet. Ő nem fogja szaporítani a markotányosnék számát, mert ő mint komorna fog leendő nőm szolgálataiba állni.

— Tehát még itt szándékozik uramöcsén az esküvőjét megtartani a — papkisasszonnyal?

— Mihelyt a szükséges előkészületeket megtettük.

A nagyságos asszony és a kisasszonyai összenéztek micsoda keresztnyilazás volt az!

— Gratulálok hozzá.

Tihamér engedelmet kért, hogy a szobájába távozhasson, hogy az úti porból, a harci füstből tisztákozhasson.

— Majd hívatni fogjuk az ebédhez uramöcsémet; de őexcellenciája hazaérkeztére várunk. (Ez volt az előkelő vendég, a képviselőházi elnök. Dáriósné asszonyság csak előkelő jövevények számára tartá nyitva a házát, aztán meg íróknak, akik az újságba cikket írnak az úri asztalnál élvezett lakomáról.)

Tihamér tapasztalhatá, hogy az urasági cselédség nem valami kedvező véleménnyel viseltetik az új vendégek iránt, akik parasztszekérrel jönnek, s úti bőröndöt nem hoznak magukkal.

A hős zászlótartó megérdemelte ugyan mai nap a babékoszorút; de többet érne annál — egy tiszta ing.

Az inas bejött a szobájába nagy sebbel-lobbal.

— A ruhakereskedésből érkezett egy szolga két skatulyával a főhadnagy úrhoz.

— Vegye át a Katka.

A Katka átvette a skatulyát, az egyik Lippay Tihamér úrnak volt címezve, a másik Angyalossy Natália úrhölgynek.

Mind a kettőben fehérneműk voltak. Mellékelve volt a kifizetett számla. Negrotin volt a vásárló.

Eszébe jutott a lengyelnek, mikor Almássy Pállal együtt a komáromi piacon végigballagtak, egy ruhakereskedés előtt, hogy az ő védenceinek nincs váltani való fehérneműjök, s betért a boltba, ellátni őket a szükségessel.

Ilyen ötlete a gyöngéd figyelemnek csak egy lengyel agyában fogalmazhat meg. Ebben az órában, amikor még az ágyúk dörögnek, a csapatok dobörgéssel robognak végig az utcán, arra gondolni, hogy egy fiatal, egymáshoz tartozó párnak olyan öltözetre van szüksége, amelyben úri társaság előtt megjelenhet.

A Katka egy ezüst húszast nyomott a bolti szolga markába, amivel a cselédség bámulatát hódította meg. Nagy ideje annak, hogy Komáromban élő húszast láttak fölbukkanni!

Negrotin a házelnökkel még hátra maradt a ruhakereskedésben. Maga is ruhát váltott. A magyar főúr által pedig egy teljes lakájlíberia rendeltetett meg, aki a saját termetéről vetetett mértéket. Estig el kell annak készülni.

Még azután arra is kiterjedt a figyelme Negrotinnak, hogy egy borbélyműhelybe betérjen, s meginvitálja a magistert, hogy tegyen vizitát egy tiszt úrnál, akinek a homloksebe már több nap óta nem részesült a kellő ápolásban.

Ilyenformán meglehetősen délután jutottak el az úri szálláshoz, útközben föltartóztatva sűrű népcsoportoktól, amiknek közepette lelkesült hazafi harsogtató rekedtes hangon a diadalhírt: „Nagyszerű győzelem! Fut az ellenség! Minden ágyúját elhagyta!”

A hölgyek az ablakba dőlve élvezték a gomolygó sokaság hullámvászásának változatait. Markotányosné volt közte elég.

Az országos nevezetesség és Negrotin megjelenése visszahívta a hölgyeket az ablakrostély-kosárból. Nagyon örültek a szerencsének. Aztán Tihamér is előkerült, rendbe hozott öltözettel, s újra bekötött fejjel.

Érdekes vendégek, akik most jönnek a csatatérről. Ezekről sok feljegyezni való hírt lehet összeszedni. Hiszen az is nagyon mulattató, ha egy premier előadás után a részt vett néző elmondja, mi volt a hatás, hogy játszottak a szereplők, mint fogadta a közönség az előadást? Hát még egy valóságos tragédia

részletei mennyire izgatók lehetnek, ahol igazi ágyúkkal lőnek, s a karddal nem csak markírozzák a vágást.

Ebben a tárgyban Negrotin nem volt nyilatkozásra bírható. A katona megy előre, s nem tudja, mi történik körülötte.

Natália után tudakozódott, akit nem látott a társaságban.

A háziasszonyosság felvilágosítá, hogy a kisasszony visszavonult a szobájába, s ki akarja pihenni a fáradságait: azért nem jön elő az ebédre. Jó menség volt.

Az utcán még folyvást tartott az örömrivallgás.

Az ebéd ideje itt lett volna már; alkonyodott is. A háziasszonyosság mentette a késedelmet. A szakácsnénak elébb a tábori ellátási parancsnokságtól kell beszerezni a húsilletékre való utalványozást, s csak annak ellenében szolgáltatja ki a mészáros az igényelt húsilletményt. Ez a mostani rend. A főoka a késedelemnek azonban egyéb volt. A legkedvesebb vendég megérkezéére vártak, a Komáromi Lapok szerkesztőjére, aki megígérte a nagyságos asszonynak, hogy amint a főkörmánybiztostól megkapja a mai nap bulletinjét, azt, mielőtt a nyomdába vinné, elébb ide fogja hozni, és megismertetni. Ez megérdemli a leveselhülést.

Mert mit az ország államférfiai, mit a csatatér hősei? Azok köznapi alakok, de az újságíró, az a nemzetkovász élesztője, az az ünnepelt férfiú!

Friebeisz Pista volt a neve a Komáromi Lapok szerkesztőjének. Az utolsó lapszerkesztő a magyar szabadságharcban. A többiek az erdőn voltak már.

Följegyzésre méltó alak volt. Termete vastag, pocakos, arca duzzadt, haja, szakálla lángvörös; étvágya fenomenális.

Mikor benyitott az úri szalon ajtaján, mindenki felugrott a helyéről, és eléje sietett. Győzte a sok kézszerítást viszonzni.

— Diadalhírt hozok! Itt van a bulletin! A holnapi lap számára. Hanem előbb lássuk azt a májgombócös levest!

Az bizony elébbvaló az ácsi ütközetnél.

Mind jó ismerős volt a jelenlevő urakkal. Nem volt az

országban hírnevesség, akivel pertu ne lett volna. Harsány hangon beszélt, senkit szóhoz nem engedett jutni. Amíg evett is, mindig beszélt. Tele volt dicsőséges hírekkel. A kabátja ujjából rázta ki a legfontosabb diplomáciai adatokat:

...Az angol követ megérkezett Füredre, s ott a magyar dandárvezérrel értekezik.

...Odesszát blokkolja az angol flotta.

...Ledru-Rollin közeledik a francia hajóhaddal és százötvenezernyi hadsereggel Fiume felé, az oroszok kiűzésére Magyarországból.

...Kossuth ostromolja a török hadsereggel Eszék várát.

...Bem egyesült Janku 40 ezernyi hadseregével a muszkák ellen.

...Perczel hadsereget gyűjt a csángó magyarok között.

...Dembinszky és Vysóczki Alpárnál 25 ezer muszkát a mocsárnak szorítottak, s fegyverlerakásra kényszerítettek. Szabadon bocsátásukért fejenként három aranyat követelnek.

...Tiszafürednél Görgey annyi muszkát fullasztott a Tiszába, hogy a malmok megálltak a hullák sokaságától.

...A zsidók emancipációja az országgyűlés által elhatározott. (Ez is örömhír: a nagyúri lakház melléktraktusát zsidó ószeres bérl.)

És ez mind olvasható lesz, nyomtatva, a holnapi Komáromi Lapokban.

Ezt mind elmondta egyfolytában a derék lapszerkesztő, a pulykacomb letisztogatása közben.

Az igazi diplomata, Almássy Pál, mosolyogva hallgatá mindezt végig, ezzel a megjegyzéssel:

— És mindennek az elhitéhez nem kell egyéb, mint jó gyomor és jó fantázia.

Nohát, hogy megmutassa a derék lapszerkesztő, hogy az általa elárult fontos adatoknak reális alapja is van, kihúzott zsebéből egy bőrbe kötött stammbuchot, s azt odanyújtá a korosabb házikisasszonynak.

— Ezt egy huszár vette el egy cheveaux-leger auditor tiszttól, akit a csatában levágott. Én vettem meg tőle tizenkét pengő forintért; a kisasszonynak ajándékozom emlékül.

Abban a stammbuchban ugyan nem voltak olvashatók sem az angol, sem a francia, sem a török intervenciók bizonyítékai; hanem igen akvarellekkel díszített mondatok a szabadság diadala fölött. Tehát íme, az ellenség katonái is a szabadság eszméjét hordják kebleikben.

Hát hiszen az igaz. A komáromi honvédsereg tisztjeinek nagy része német volt; Klapka a tisztí értekezleten, a jelenlevők engedelmével, németül szónokolt, hogy mindenki megértse. A rendes hadseregből a szabadságharcosok táborába áttért sorozredeknek csaknem egész tisztikara német volt. A bécsi német nép, a bécsi diákság, az aula, rajongó híve volt a magyar szabadság ügyének, s részvételét nemcsak pattogó frázisokban, de vért hullató tettekben is nyilvánítja.

Az ebéd vége felé a szerkesztő, kabátján könnyítve, végre elővette a nagy nap tanújelét, a teljhatalmú kormánybiztos, Ujházy László és Klapka György fővezér kiáltványát — a dunántúli és fel-dunai néphez.

Remeke az a forradalmi iránynak.

Egyszer volt helyén, soha többet.

Aminőt az üldözött szarvas kiálthat a szarvaival agyonsebzett farkasnak diadalmámorában.

„Áldott legyen e nap, testvéreink és osztályosaink a szabadság és testvériségben!

Áldott, mert győzelmet és üdvöt hirdetünk nektek.

Győzelmet, melyet a komáromi sereg folyó hó 3-án vívott, ellenállhatatlanul, csapást és veszteséget, melynek hírére a sárga-feketék nyomorú keblében megálland a lélegzet.

Ott panaszojják a szétvert zsoldosoknak maradványai le-sütött fővel már Pozsony vagy Bécs falai alatt rémült uraiknak futásukat és veszteségüket.

Mondhatják: veszítettünk.

30 és pedig többnyire 24 fontos ágyúkat, többeket futás közben a Dunába is taszítva be.

5000 lőfegyvereket.

30 teli lőszerkocsikat s azonkívül rakéta-készleteket.

Legalább ötven megrakott társzekereket.

2624 vágó ökröket.

804 hízó sertéseket.

35 mindennemű élelmicikkel és felszerelési szerekkel terhelt hajókat.

Elhullottak s foglyokká lettek közülök ezrenkint.”

Ez adatok mind igen örvendetesek voltak az asztaltársaság előtt, de már a rájuk következő ócsárlása az ellenségnek és a dicsekedés Almássy Pált kedvetlenül érinté, a végső felhívásnál pedig, mely e diadalhír kapcsolatán minden magyar férfit a harminc éven alul felszólít, hogy siessen Komáromba fegyvert fogni, s az utolsó csepp vérig harcolni a szabadságért, egészen indulatba hozta, hevesen kifakadt.

— Hisz ez a felhívás valóságos mánia! Most is harmincöt-ezer ember van már, csak harcoló, a városban; ha ehhez még új tízezrek gyülekeznek össze, ezeket nem tudjátok élelmezni, felruházni, felfegyverezni; ha az orosz—osztrák hadseregek körül fogják a várost, egy hónap múlva a huszárok lovait fogják megenni, meg az urasági fogatokat.

— Az én fogatomat is? — kiáltá fel rémülten a nagyságos asszony.

— Utoljára a kutyákra, macskákra kerül a sor. Tetszeni fog?

Ezen már nevetett a szerkesztő úr. Ezt az ő gyomráról nem lehet feltenni.

— Aztán most még nyár van, a tiszték maguk is kinn hálnak a gyepen. Eleget panaszkodnak is a mindenféle nyavalyákról. De majd mikor eljönnek a fagyos hónapok, hová szállásoljátok el a tenger sokaságot?

— Leszedjük a házak tetejét, s azokból csinálunk barakkokat — mondá a szerkesztő.

— Az én házam tetejét is? — szörnyűködék Dáriósné asszony.

— S hol veszitek a fűtőszert?

— Kivágjuk és behordjuk az egész ácsi erdőt. Úgyis utunkban van, s az ellenség védelmére szolgál.

Almássy Pálnak sok természetes humora volt. Szerette a hetvenkedő embereket ugratni.

— No, de nem kerül a kiéheztetésre a sor, légy nyugodt, pajtás. Annál hatályosabb stratagémái is vannak az oroszoknak. Legújabb találmányuk az ekrazit bomba. Azt ők a levegőbe felbocsájtott léggömb csónakjából hajtják alá, tetszés szerinti pontjára a várnak, vagy a városnak, s ahová az lecsap, ott szétpukkanik, s oly pusztító a robbanása, hogy ahol az szétpattant, ott abból a házból kő kövön nem marad.

Az ekrazitbomba ezúttal különös helyen robbant szét. Dáriósné asszonyság hanyatt esett a karszékében a nagy rémülettől:

— Az én házam! — hebegé. — Everlasztig-bombától!

A szerkesztő arcát is elhagyta a pirosság, csak a szeplők vereslettek rajta.

Dáriósné asszonyság kétségbe volt esve.

— Jaj! Csak el tudnám adni a házamat, rögtön menekülnék ebből a Zsodoma-Gomorából!

Negrotin eddig mélyen hallgatott. Tihamér a két házikisasszonyt igyekezett mulattatni, akik ez országos érdekű vita alatt csirke mellsarkantyút szakítottak (annak az eldöntésére, hogy ki fog közülök hamarább férjhez menni). Most aztán Negrotin is fölszólt:

— Nagyságos asszonyom! Én tudnék a nagyságod házára egy jó vevőt ajánlani.

— Micsoda? — szólt az úrnő, magasra föltartva a fejét, hogy jól lenézhesen a vendége fejére. — Aki készpénzzel tud fizetni?

— Igenis, aki rögtön leteszi nagysád kezébe ennek a háznak az árát.

— S ki volna az a bizonyos? Hol van ő?

— Itt van a nagysád házában. Lippay Tihamér főhadnagy úr jegyese, Angyalossy Natália úrhölgy.

— Ő akarna?

— Igenis. Ő akar Komáromban házat venni, azért, hogy leendő férje mellett lehessen, akit a katonaeszküje ehhez a várhoz köt.

Tihamér maga is kíváncsi lett erre a párbeszédre, azt hitte, hogy ez is a bor szülte tréfák folytatása.

— De én a házamat nem adom ám olcsón — mondá a nagyságos asszony.

— Tessék nyilatkozni az áráról.

— Húszezer forint az ára. (Megért tízezeret.)

— Így, ahogy áll, bebútorozással?

— Igenis, kivéve a garderobot meg az ekvipázst.

— Áll az alku. A pénz beszél.

Azzal Negrotin kivette a tárcáját, s leszámlált belőle az asztalra kétszáz darab százforintos bankjegyet.

(— A gazember! — dörmögé Tihamér. — Még húszezer forint maradt nála, amit eltitkolt!)

A nagyságos asszonynak és a két kisasszonynak nagyot villantak a szemei a pénzhalom láttára.

Bizony ez a szép úri ház már a szélvitorlája hegyéig úszott a pupilláris adósságokban. Ebből a vételárból azt mind lehetne törleszteni, s még maradna belőle annyi, hogy egy birtokot lehetne hozzávásárolni a falusi dominiumhoz, s aztán ki-költözni az ősi kastélyba ebből az elsüllyedésre ítélt városból.

— De hát komoly ajánlat ez a kapitány úrtól? — kérdező Dáriósné asszony.

— Egészen komoly, amire Angyalossy kisasszony nevelő atyja, a püspök úr által fel vagyok hatalmazva.

— Akkor én azt elfogadom. Ugye, leányaim?

A nagyságos asszony a szerkesztőhöz fordult.

— Kérem, édes szerkesztő úr, szíveskedjék elfáradni a kaszinóba, s idehíni a vicefiskális urat meg a pénztárnok urat, azok ilyenkor ott tartózkodnak, sürgős ügy elintézése végett.

Hogyne fáradt volna el a szerkesztő a megbízatásban.

A két kisasszony pedig (a mama intésére) felkerekedett az asztaltól, s átsietett abba a szobába, melyben Natália töltötte teljes visszavonultságban unalmas óráit. Nagyon örültek rajta, hogy már elmúlt a migrénje. Meghítták a családi lakomához. Segítettek neki a toalettjében. Nagy meglepetést fejeztek ki afölött, hogy Natália a ruhája fölé egy remek csipkegallért öltött fel, melyet ők ismertek a boltos kirakatából, de sokallták az árát. (Ezt is Negrotin választotta ki a számára.)

Ennek a lengyelnek érdemes volna udvarolni.

Natáliának képzelete sem volt erről a megváltozásról. Engedte magát kivezettetni az étterembe.

Még jobban meglepte az a nyájasság, amivel Dáriósné asszonyság fogadta. Odaültette maga mellé az asztalfőre, s felhordatta számára az egész úri ebédet; „kedves kisasszony” volt a megszólítása.

Almássy Pál is gratulált neki.

Natália bámulva kérde, mihez.

— Először a vőlegényéhez, azután a mi lengyelünkhöz.

Még nagyobb lett Natália meglepetése, mikor a lapszerkesztő visszatért a vicefiskális és a perceptor kíséretében.

Minden rendbe lett hozva.

Az obligációkra bevezetve a törlesztett kapitális. Az átíratás hivatalosan megpecsételve. A pénz átszámlálva, bezsebelve. Csak az adásvevési szerződést kellett a két félnek neve aláírásával megerősíteni.

Natália csak ámult és bámult, mikor Dáriósné asszonyság a szerződés két példányának aláírva a nevét, odanyújtá a kezébe a tollat.

— Mit csináljak én ezzel?

— Írd alá a nevedet. Mai napon megvetted tőlem a házamat. Ma éjjel már te vagy itt a háziasszony, mi vagyunk a te vendégeid, ha szívesen látsz bennünket. Minden a tied: még a zongora is.

Natália nem értette az egész dolgot. Hisz neki semmi szándéka sem volt azért jönni Komáromba, hogy itt házat vegyen, zongorástól. Kérdezte tőle valaki?

A mai napon ne kérdezze senki, hogy szabad-e csodáknak történni.

Még arra is rá hagyta magát venni, hogy leüljön a sajátjává lett zongorához, s eljátsszon egy cantatét, amitől mindenki el volt ragadtatva.

Almássy Pál félrevonta Negrotint, s azt súgta a fülébe.

— Nagy mester vagy; szépen kihúztad a szállásadó asszonyod feje alól a házat, s egyúttal megmentetted a védencednek húszezer forintját.

— Kegyelmes uram, te segítettél benne az ekrazitbombákkal.

Tihamér pedig egy szögletbe vonulva dörmögé magában.

„Ez a cudar lengyel megint kilopott a zsebemből húszezer forintot.”

S. ARAMICS CYRILL

Péntek nap volt, mely a fényes diadalt meghozta Klapka hadseregének. Neki is szerencsés napja volt a péntek, mint hajdan Bocskaynak, ki minden győzelmes csatáját pénteken vívta meg.

Másnap, szombaton már csendes volt Komárom.

Klapka a hadsereg pihent részével, tízezer emberrel, a futó ellenség üldözésére indult. Az Győr felé futott, gyorsított menetben. Bajosan lesz utolérhető. Az előző nap harcaiban kifáradt csapatoknak pihenés lett rendelve. Azok közé tartoztak Negrotin és Gál Józsi gerillái is. Az úri lovasok feltalálták ismerőseiket a városban.

Az utcákon alig járt ember.

Az úrféle otthon ült, és olvasta az újságot, vagy a kávéházban intézte az ország sorsát. A nagyszámú szekeresgazda, hajós, hajótömő, napszámos pedig tódult ki szekeresről Ácsra. Ujházy László teljhatalmú kormánybiztos falragaszokon tudatta a város lakosságával, hogy a hadműveleteket akadályozó ácsi erdőt siessenek tőből kiirtani; minden ember annyi tüzelőfát vihet haza a maga számára, amennyi a szekere fölfér — ingyen. Ingyen! Ilyen szót sem hallott még senki kormányférfiú szájából. Tódult is ki a népség apraja-nagyja az ácsi erdőhöz. Ezért volt olyan nagy csendesség a városban.

Natália úgy érezte magát a saját házában, mintha kivülesett volna a világból. A nagyságos család hajnalban eltávozott, egész csendben: őt fel sem költötték a búcsúzáshoz, amire jó okuk volt. Velük együtt utazott el a képviselőház elnöke is álruhában. Ezt titkolni kellett.

A Katka elkészítette a reggelihez való kávé, meghívta rá az uraságokat. Szomorú házfőlszentelés volt. Csak hárman voltak hozzá: Natália, Tihamér és Negrotin. Alig esett közöttük valami szó. Tihamér különösen kedvetlen volt.

— Édes lelkeim — kezdé el Negrotin. — Nektek így nem lehet ám ebben a városban megmaradnotok; mert így rosszabb lesz, mintha kolostorba volnátok bezárva. Az itteni úri osztály a pedánsáigig erkölcsös. Amíg csak jegyesek vagytok, addig senki a kilincsetekre nem teszi a kezét, és a látogatástokat el nem fogadja. Nektek meg kell tartanotok az esküvőtöket.

— Igazad van — mondá Tihamér, menyasszonya keze után nyúlva, melynek növendékujján ott volt már a jegygyűrű. Natália arca elpirult, feje helyeslést bólintott.

— Mégpedig minél előbb. Ma szombat nap van. Ha rögtön bejelentjük a papnak a házassági szándékotokat, az holnap, vasárnap kihirdeti azt a katedrából: két hét múlva megesik a harmadszori kihirdetés, s még aznap megtarthatjátok menyegzőtöket.

— Két hét! — sóhajtja fel Tihamér — hisz az egy örökkévalóság.

Ez a szó jólesett Natáliának.

— Azalatt te is teljesen felépülsz a sebedből, s nyílt homlokkal léphetsz az oltár elé, dicsekedve az élő diadémoddal.

No hát fölkerelkedtek, s mentek együtt hárman a rác templomot fölkeresni.

Haj bizony, keresni kellett azt! Volt annak még tavaly messze ragyogó sugár tornya, aranycifrázatos: most már csak egy lapos deszkafödél takarja, mint egy házisipka.

De nemcsak a templomra és toronyra nehéz rátalálni, a hajdani dúsgazdag hitsorsosokra még nehezebb, akiknek kedvéért a város legdíszesebb háziorát elnevezték „Rác utcának”. A házaikat még az ő nevükről hívják, a gazdáik elmúltak. Három ifjú Janicsáry a magyarok táborában harcol, utolsók e néven.

Az öreg sekrestyés kinn ül a parókia előtti márványpadon, üres pipáját szortyogtatva a szájában.

Tihamér megszólítja rácul. Itthon-e a pópa?

Az egyházi elébb kiveri a pipáját a tenyerébe, mintha lett volna benne valami, s csak azután dörmögi nagy kedvetlenül.

— Odabenn van.

— Mit csinál most?

— Főzi a tojást magának.

— Talán kalugyer?

Rájuk hagyja, hogy menjenek be, s keressék.

A pitvarban ácsorog a ministránsgyerek; azt nagy magyarázattal ráveszik, hogy nyisson be a lelkész szobájába, s adja hírül, hogy két úr meg egy kisasszony óhajt a színe elé kerülni.

Bebocsáttatnak.

A pópa csakugyan tojásfőzéssel foglalkozik; háttal fordulva a látogatók felé.

Tihamér üdvözli a szent atyát, mire az feleje fordítja az arcát.

Erre mind a hárman a meglepetés hangján kiáltanak fel:

— Nini! Hisz ez a mi Aramics barátunk!

Csak a pópa nem mutat semmi csodálkozást.

— Hát itt vagytok? Vártalak benneteket. Ugye hamarább ide találtam, mint ti. Hja, én Illés próféta tüzes szekeren jöttem. Egyszerű a magyarázat. A püspökünk (amikor még püspök volt) engem nevezett ki a komáromi ekléziába coadiutornak, a pópa elhalálozván. Így kerültem ide hamarosan.

— Ez nagy öröm ránk nézve — mondá Tihamér, kinek az öröme olyan nagy volt, hogy még kezét is csókolt a pópának, akivel eddig kuszipajtás volt.

— Nono, majd megrövidítem én ezt a te örömet. Hát most ti azért jöttetek ide hozzám menyasszonyoddal, hogy egybekelési szándékokat előttem kinyilatkoztassátok?

— Igen. Arra kérjük, hogy holnap hirdesse ki a gyülekezet előtt a házassági eljegyzésünket!

— Szép kis gyülekezet! Három vénasszony meg két sánta koldus. Az egyetlen úri familiát is, aki az első sorban ült, megszőktették már a városból. Tudok mindent. — Én nem fogom kihirdetni az eljegyzéteket a katedrából.

— Nono! Tisztelendő úr! Ez a kötelessége! — kiálta Tihamér.

A pópa pedig úgy játszott vele, mint a macska az egérrel. Csak úgy billegette az ujját az orra előtt.

— Tudom én jól, hogy mi az én papi kötelességem. Ha házasulandó pár jön elé, annak a nevét följegyzem, vasárnap kihirdetem, aztán még két vasárnap újra kihirdetem: aztán kopulálom őket. Ez az én kötelességem rendes halandó embereknél. Abban reménykedtél, ugye, gavallér öcsém, hogy majd neked is lesz két heted, ami alatt, mint a poltrás malac a garasos madzagon, kedvedre kitáncolhatod magadat a szép komáromi kisaszonyokkal, s kurizálhatsz a szép színésznőknek; de nem oda Buda! Nem lesz itt semmi templomi kihirdetés. Itt van a zsebenmben a püspöki dispenczió, hogy ahol nyakon kaphatom

vőlegény uramat, rögtön eskessem össze minden kihirdetés nélkül a menyasszonyával.

Aramics Cyrill kivágta a zsebéből a nagybecsű okiratot.

Erre a szóra Tihamér odarohant hozzá, átnyalábolta a fejét, összevissza csókolta a papot; aranyos pajtásának nevezte; sírt is, kacagott is örömeiben, s utoljára valcert táncolt vele. Alig tudott tőle a pópa megszabadulni.

Natália üdvözült volt vőlegényének e kitörő elragadtatása miatt. Hisz ez igaz szerelem.

Végre Negrotin is parolázott a pappal. Meg is dicsérte.

— Mondhatom, hogy én már sok derék komédiást láttam. De még így meg nem tréfált egy sem, mint te, szent atyám.

— No, majd leszek én neked még tragédiás is.

Tihamér nem állhatta meg, hogy meg ne ölelje a menyasszonyát (Pastore praesente). Tehát már holnap!

— No, most már csak menjetek dolgozókra — mondá a pópa. — Én majd gondoskodom a násznagyokról. Itt van Dumcsa uram, Buday uram: az utolsó rác honoráciorok. Ti menjetek Burján uram boltjába menyasszonyköntöst vásálni; van ott a raktáron menyasszonyruha elég, akiből elveszett a vőlegény.

Tréfás mondás volt az nagyon! Levetett menyasszonydíszek, vőlegények a fakereszt alatt.

Negrotin az ölelkező mátkapárra nézett. Valami sajnálatforma támadt az érzéseiben.

— Ne siessünk olyan nagyon azzal az esküvővel. Ez nem megy olyan gyorsan, mint a színpadon; hogy amint a kegyes atya kimondta a szerelmes párra az „áldásom reátok”-at, legördülhet a kárpit. A vőlegény katonatiszt. Neki a felsőbbbsége helybenhagyását kell elébb bírni a megházasodásához. Annak az előfeltétele pedig a menyasszony részéről a *kaució* biztosítása. Nohát erről gondoskodva van. A menyasszonynak háza van a városban, s arra a biztosíték betáblázható. De ehhez a városi tanács határozata szükséges. Gyorsaság nem boszorkányság;

beletelik egy hét. Azalatt utol lehet érni valahol a harctéren Klapkát és kieszközölni tőle a házassági engedélyt.

— Nem szükség azért a főparancsnokot keresni a csatatéren: elintézheti az ügyet a térparancsnok is, aki rögtön megtalálható — mondá a pap.

— Helyes! Tehát menjen a jegyespár a térparancsnokhoz.

— Neked azonban nincs ott semmi dolgod — mondá neki Aramics Cyrill. — Te maradj itt nálam egy szóra.

A mátkapár eltávozott, Negrotin ottmaradt.

— Gyújtunk rá — mondá Aramics Cyrill, vendégét leültetve maga mellé a bőrpamlagra, ami erősen be volt horpadva. (Az elébbeni pópa nehéz természetű volt.)

Jó véki dohányt füstöltek selmeci pipákból, Negrotin dicsérte.

— Hát, Negrotin pajtás — kezdé el a pópa —, azt te a magad csepp eszével is kitalálhatod, hogy ez az én komáromi installációm nem történt meg kiszámitás nélkül. Püspökünk ideküldött tégedet, vezéri megbízással és aztán az unokahúgával meg annak a vőlegényével. Helyes gondolat volt tőle, hogy engem is ideküldjön ebbe a városba, ahonnan hiányzik a rác pap, aki a jegyespárt összeeskesse. A szent házassághoz azonban három tényező szükségeltetik: vőlegény, menyasszony és hozomány. Megvolt minden. A vőlegényt kihúzták a sírból, azt megszabadította a menyasszony; de hova lett a hozomány? — Mikor én a turai püspöki kastélyból sötét éjjel elpárologtam, azt híreszteltek el felőlem, hogy én sinkófáltam el a püspök pénztárából a Natáliának szánt hozományt.

— Honnan vetted ezt?

— Nyomatva van. Itt van nálam Haynau körözüvénye, amiben elfogatásomat elrendeli, mint aki a püspök pénzét elraboltam, ami elkobzás alá esik, mint rebellis vagyona. Te is értesültél erről, mikor Vácra eljutottatok. Ekkor aztán kirukkoltál velem, hogy a püspök pénzét nem én vittem el magammal. Tetted pedig ezt nem az én irántam való nagy igazságszeretetből, hanem abból az alapos aggodalomból, hogy a szent

házasság harmadik faktorának, a hozománynak eltűnése miatt az első faktor, a vőlegény is el ne tüntesse magát.

Negrotin nem tudott rá mit mondani.

— Én ugyan nem azt tettem volna a helyedben — mondá Aramics —, hanem hagytam volna futni a vőlegényt, s magam vettem volna nőül a püspöki unokahúgot, a hozományával a tarsolyomban. — Bolondoknak!

Negrotin kifúta a pipájából a tüzet: nem ízlett neki a dohány.

— No, hát te nem azt tetted, hanem elővetted a magyar bankjegycsomagot, amiről sejtemed volt, hogy félév múlva pozdorja lesz belőle, s felvásároltad rajta a váci épületfa-készleteket. Ezt azután értésére adtad a vőlegénynek és a menyasszonynak, s mármost ezek meg voltak tartva egymásnak. Íme, élém jöttek, szándékukat kijelentve, hogy egybekeljenek. Még annyi pénzmaradékod is volt, hogy Dáriósné asszonyomnak a házat felvásároltad dupla áron. De mármost ha a százezer forintnyi magyar bankó nálad volt, akkor a másik százezer forintnak osztrák bankókban is nálad kell lenni; mert az is benne volt a püspök pénztárában, amit a konfiskáló osztrákok üresen találtak; pedig a számadásokban ott találták a nyomát.

Negrotinnak nyomasztó gyanúja támadt. Vajon nem a püspök maga közölte-e Aramics Cyrillel a rá bízott hozomány titkát, hogy aztán az ellenőrködjék fölötte? Azt kérdezte:

— Hát egyéb pénzerőt nem bízott rám a püspök? (Vajon a Rotschild-sorsjegyekről van-e tudomása?)

— Kötelezvényei voltak földesuraktól; de azokat énáltalam mind elküldette az illető adósoknak.

Tehát nem a püspök tudatta e titkot a prelátusával. Az bizonyosan a tisztartótól értesült a kétszázezer forint bérleti jövedelemről. A sorsjegyeket maga vásárolhatta a püspök Bécsben.

— No, hát a másik százezer forint osztrák bankjegyekben is nálam van — mondá, felállva a pap mellől.

Aramics a vállára ütött tenyerével.

— No, hát azt csak tartsad dugaszban pajtás, és ne mutogasd senkinek, amíg csak mind valamennyien lábbal nem állunk az ég felé.

6. A SZÉP ANGIOLINA

Az eljegyzett pár tehát sietett a térparancsnok lakását fölkeresni. Könnyű volt arra rátalálni; ott volt az a Városház-téri lábasházban, melynek oszlopcsarnoka alatt árulják az elképzeltetlen komáromi kenyeret, cipót, s ezzel együtt a cigánypecsenyét (aki ezeket nem ismeri, nem is tudja, hogy mi az a *kdlvinista mennyország!*). Annak a szabad tűzhelyen forró zsírban sütött cigánypecsenyének az illata valóban képes az embert a hitvallásában megingatni.

A nagy Dumcsa-háznak az egész emeletét lefoglalta a térparancsnokság. Hirdeté az messziről a padlás ablakából földig lelógó háromszínű zászló, öregbetűs felirattal TÉRPARANCSNOKSÁG. A lábasház minden oszlopa tele volt ragasztva hivatalos hirdetményekkel. A kapu előtt pedig ott járt fel s alá két medvebőr süveges granátos, karra vetett szuronyos puskával. (Granátoszázad is volt Klapka seregében, mely a vezérfiúk őrizetével szolgált.)

A huszártiszt láttára a két granátos haptákba vágta magát, s prezentált a zörgős mangaletával.

Tihamér a karjával megszorítá Natália hóna alá dugott kezét: „No, ugyebár?”

Hanem aztán, amint a lépcsőn fölmentek, nagyon kellemetlen tapasztalat várt rájuk.

A térparancsnok előszobája úgy tömve volt mindenféle emberrel, hogy annak az ajtaját nem lehetett betenni. Férfi, asszony, civil, katonatiszt, fuvaros, zsidó, cincár, maródi, ordinánc, nyargonc, fogoly tiszt, markotányosné, matróz egymáshoz zsúfolva. Micsoda gőzkör! Ezeket mind egyenkint bocsáták be az irodaajtón a kegyelmes úr elé, s mikor ez a bol-

dog ember visszakerült a hivatalszobából, ugyan erős, küzdelmeket kellett folytatnia, amíg az előszoba tömegén keresztül bírt furakodni, vörösre főtt ábrázattal.

Tihamér elképedve állt ott a menyasszonyával. Hogy törjön itt keresztül? Ez nem olyan könnyű, mint a mocsai ágyúüteg elfoglalása.

No, de segítségükre jött az áldott véletlen.

Megszólalt a hátuk mögött egy ismerős hang.

— Hát te, Tihamér pajtás, hol jársz itt, ahol a madár se jár?

S azzal a kérdező menten nyakába borul a kérdezettnek, s összevissza csókolja mind a két orcáját.

Ő volt az maga, a kedves Beőthy Laci.

Azért helyre kell igazítanunk azt a szavunkat, hogy „véletlen”.

Nem. Beőthy Lacival találkozni Komáromban nem a véletlen dolga. Neki mindenütt ott kellett lenni, ahol szükség volt rá, s hogyne volna szükség egy olyan eleven szellemre, aki a kétségbeesés kódét is szétűzi egy pattanó tréfával, egy villámló ötlettel. Nem fél ez senkitől, még egy asszonytól sem. Olyan híre van, mint egy spadassin párbajvívónak, csakhogy ő nem karddal vág, hanem éles szatírával, pattogó humorral lövöldöz. Tökéletlen volna az a történetíró, aki a komáromi nagy eseményeket úgy írná le, hogy Beőthy Laci alakját bele nem foglalná.

Összeölekeztek rögtön Tihamérral. Mind a ketten kecskeméti diákok voltak.

— Én huszártiszt vagyok a Károlyiaknál.

— Én pedig auditor hadnagy a térparancsnoknál. No, hát miben sántikáltok itten?

— A térparancsnoknál akarjuk bejelenteni a megkötendő házasságunkat, s kikérni engedelmét.

— Pompás gondolat! Házasság ágyúszó mellett. Hát aztán hoztatok-e magatokkal ladikot?

— Ladikot? Minek?

— Hát hogy keresztülevezetek vele ezen az emberözönön. Maga is nevetett rajta.

Beóthy Lacit nem látta, nem hallotta senki másként, mint nevetve. Senki: még a halál sem.

— No, hát ne menjetek neki annak a tohuvabohunak; majd én rövidebb úton bejuttatlak a térparancsnokhoz, s megkapjátok a házassági engedélyt. Hanem aztán egyszer azt ne mondjátok, hogy „az ördög hozott bennünket össze!” — Mert a Beóthy Laci hozott össze. Jöjjetek velem, én bevezetlek előbb az ezredesnéhez. Kapitális egy asszony. Majd meglátod.

— S teneked oda szabad bejárásod van?

— Hogyne! Én vagyok a nyelvmestere: velencei nő; de már igen jól beszél magyarul; csakhogy olaszosan selypít; de az igen jól áll neki. Csak egy percig várjatok, amíg a szobaleánnyal beszéllek.

Azzal az ordinánc káplárt félretaszítva az ajtóból, benyitott a szobaleányi szentélybe a Laci, s levéve fejről a csákóját, annak a belsejéből elővett egy négyszögletű papírdobozt.

— Vigye be csak szívem, Liszka, ezt a kis skatulyát a kegyelmes asszonynak, számóca van benne. A papirost el ne dobják, mert az egy halálítéletből van gabalyítva, amire szüksége van egy rekrutának, aki főbe akarja magát lövetni.

Azzal átadva a számócás dobozt a kis szukanak, csípett egyet az orcáján, amitől az nagyot sikoltott, aztán csípett egy másikat, amitől meg a káplár káromkodott nagyot.

A bájos olasz nőről azt mondta mindenki, hogy ő a legszebb hölgy a városban. Ami rendes időkben is nagy kockázat lett volna, Komárom városa híres lévén a női szépségeiről; de a mostani időkben éppen fenomenális volt, amidőn a fél ország szép asszonyai tódultak össze a szépségversenyre. Akinek csak fiatal felesége volt, mind idehozta.

A vendégeket bebocsátották az úrnő szobájába. Éppen reggelizett. Előtte volt a papírdoboz a számócákkal.

Amint Natália belépett, Angiolina felugrott, eléje sietett, megölelte, megcsókolta, aztán maga mellé ültette, az uraknak helyet mutatott.

Igazi olasz szépség volt, hosszúkás madonnaarc, nap aranyozta színnel, hollófekete, borzas hajjal, szemöldei nyilazó tegzekre emlékeztettek, nagy, fekete szemei magukra a Diánya nyilakra, piros telt ajkai ahány szót kimondtak, annyiféle idomra változtak. Termete olyan volt, mintha egy bronzszobor volna felöltözve. Csupa istennői erő.

A beszédében pedig valami különös varázs volt. A magyar szót is azzal sajtáságos felsőitáliai selypítéssel ejté ki, ami az sz-et s-nek, a z-t zs-nek, a c-t cs-nek hangoztatja, de az nagyon kedvessé tette, még inkább az a buzgó igyekezete, hogy a kiejtésre kerülő szóhoz az ajkait előre idomítani próbálta.

— Hozsta Isten! Vártam rád. Tudtam, eljös. Bolondos Lacsit tegnap este mindent elmesélt. Neki elmondta gérilla pajtás. Lesz belőle tárcsacsikk Komáromi Lapokban. Putri, ürgeragú, mannarisottó. Nevetni való. Hogy van feje hadnagy úrnak? Semmi baj már? Házsasodni akar? A la minuta? Hát te bolondos Lacsit, hol vetted azt a sęp samócsát? Nem láttam még a piacon.

— Nem ám, kegyelmes asszonyom; mert ez az ácsi erdőben termett, ahol eddig az ellenség tanyázott. Magam szedtem én azt tegnap a nagy hajcihó alatt, amíg a többi bolondok egymásra lövöldöztek; nekem semmi közöm hozzá; én hadbíró vagyok; ráértem számócsát szedni.

— Pompás ficskó ez a Lacsit! — szólta az ezredesné, kiöntve tányérra az epret.

— De ne tessék elhasogatni azt a dobozkát, mert az egy halálítélet!

— Halálítélet! — kiálta föl az úrhölgy. — Julcsa! Dobja a tűzbe!

— Itt van ni. Már most nem jut eszembe annak a dezentornak a neve.

— Ki nem állhatom a halálítéleteket! El nem tudom képzelni, hogyan foglalkozhatik fiatal gavallér azzsal, hogy halálítéleteket fogalmazzson. Maga hóhérlegény!

— Ugye, milyen szépen ki tudja már mondani a „h” betűt a kegyelmes asszony. Eleinte úgy mondta, hogy „uncsfut”.

— Mikor magát megsóltottam. No, mármost azs urak menjenek át azs ezredeshez, itt azs én sobámon kerestül. Mi Natáliával itt maradunk.

A hadnagy urak siettek kezet csókolni az ezredesnének.

— No, hát a menyassonyától nem ves búcsút? — kérdé Angiolina Tihamértól.

— Búcsút? — Nagyot bámult.

— Hát igen. Ezst nem kapja vissza, csak azs esküvő napján. Addig nálam marad. Én lesek neki a mamája. Ezs a regula. Menyassynak örömanya kell. Jobbra át! Indulj!

Tihamér belenyugodott. Ez bizony jó lesz. Azzal hagyta magát Beóthy Laci által az ezredesné szobáján keresztül a térparancsnok dolgozószobájába átvezettetni.

Angiolina azonban egész komolysággal ismerteté meg Natáliát a helyzetről.

— Neked nem szabad most a házsadba visszamenned egyedül. Azs egész világ kiátkozsna érte. Menyassony vőlegényével magában! Soha semmi társaságba be nem fogadnának. A múlt éjjel még ott volt a Dáriósné, azs gardirozst; de azsok már elutazstak. Ha Komáromba akars lenni, rettenetesen vigyázsnod kell a jó híredre, mert itt az asszonyok büskék, nagyon büskék.

Natália nagy hálával csókolta meg Angiolina kezét. Az első pillanatban fel sem tudta még fogni azt a nagy szerencsét, amiben részesült. Érezte, hogy valami nehéz helyzetből szabadult meg ezáltal.

A két hadnagy benyitott az ezredes irodájába a protekciós ajtón keresztül, s ott szépen szalutálva, zsinórra csapott kézzel megállt az ajtó mellett.

A térparancsnok rájuk se hederített. Nagy munkában volt: napiparancsot diktált az adjutánsának, aki az íróasztal mellett rágta a tollszárat.

A vitéz ezredes kitűnő vezér volt a hadakozásban. Ellenséges ágyúkat elfoglalni, hadsorokat keresztültörni, könnyű munka volt nála, hanem stilsztának gyöngé volt.

Alá s fel sétált a szobában hátratett kezekkel, s diktált a hadsegédnek.

„Napiparancs!

Dátum! Rév-Komárom! 1849. augusztus 4-én.”

Leírta ön? . . . Olvassa fel! . . . No a többit már magától is tudhatja ön. A legénység mai napon elismerésül friss szalmát kap. Elmehet ön!

Mikor aztán a hadsegéd eltávozott a benyílóba, az ezredes úr kegyeskedett észrevenni a tisztelgő hadnagyokat. Most már a mellén fonta össze a karjait.

Beóthy Laci sietett bemutatni a pajtását, ahogy az civileknél szokás, név szerint.

— No, hát nincs neki magának szája, hogy megmondja kicsoda, micsoda, mikor élém áll? — förmedt rá az ezredes.

Tihamér kezét szemöldökéhez emelve, hangoztatá:

— Lippay Tihamér, főhadnagy.

— Nix főhadnagy! — rivallt rá az ezredes, mérgeesen dobantva.

— Kérem, ezredes úr, engem Mészáros Lázár nevezett ki.

— A vén kófic!

— Hadügyminiszter volt.

— Csitt! Velem nem szabad feleselni. Klapka a hadügyminiszter. Klapka nevezte önt ki a tegnapi napon tanúsított vitéz magaviseletéért századosnak. Punktum.

Így már aztán kedves dolog a gorombáskodás; a megcáfoltatás előléptetés alakjában.

Tihamér sietett ezért háláját kifejezni.

— Itt van az ön neve a lajstromban: százados a 178-ik zászlóaljnál.

Ez megint hideg zuhany volt.

— Zászlóalj? — hebegé Tihamér. — Hisz ez gyalogság.

— Hát persze hogy gyalogság.

— De én huszártiszt vagyok.

— Nekünk nincs szükségünk huszárok szaporítására. Az is sok, aki van. Nem győzzük szénával, zabbal. Mire jó várban a huszár? Furazsírozni, rekognoscírozni. Aztán te Károlyi-huszár vagy, voluntér, téged a Miklós-huszárok agyon duellálnának, ha közéjük avanszírozol. No, hát csak semmi rezonírozás! Csináltatsz magadnak honvéd uniformist, s aztán még a Csillag-sáncba, rekrutákat begyakorolni; „Szénás lábad, szalmás lábad!”

— De esedezem alásson, én még sebesült rováson vagyok.

— Akkor meg még a tábori kórházba.

— Annyira megint nem vagyok maródi. Aztán nem azért jöttem én kegyelmességedhez, hanem hogy engedélyt kérjek a házasságom végrehajtására.

Most már aztán a kezeit csapta össze a kegyelmes úr.

— Micsoda? Te házasodni akarsz, ebben a háborús világban?

— Hiszen ezredes úr is ebben a háborús világban házasodott.

— Krucitürkenmaleficszapperment! Én tehettem, mert ezredes vagyok, de te csak százados vagy, neked kauciót kell letenned.

— Az meglesz. Menyasszonyomnak úri háza van, amire betábláztatik a biztosíték.

— No, ide nézzetek? Tegnap cseppenik ide az égből, s ma már menyasszonyt kap házastól. Kicsoda-micsoda a menyasszonyod?

— Neve Angyalossy Natália kisasszony.

— Van valakije, aki férjhez adja?

— Igenis van. Az ezredes úr nagyméltóságú neje. Ő lesz kegyes a menyasszonyomat, mint örömanya, esküvőig gondoskodásába fogadni.

Az ezredes úr szemet-száját nyitott erre a szóra.

— Hát így vagyunk! — Azzal a válla közé húzta a fejét. — Akkor hát írjuk meg azt a házassági engedélyt.

Leült az íróasztalhoz, s elkezdte percegetni a tollat.

Beőthy Laci halk hangon beszélgetést kezdett a pauza alatt Tibamérral.

— Láttál te már Congreve-rakétát?

— Láttam.

— Megszéppentél tőle?

— Egy kicsit.

Az ezredes lecsapta a tollat az asztalhoz, felugrott.

— Most rögtön takarodjatok ki mind a ketten, amerről jöttetek!

Kotródtak. Tihamér odasúgott a pajtásának:

— Te Laci, most miért haragudott meg ránk az ezredes?

— Azért, mert kitalálta az epigramm végét: mi az a Congreve-rakéta a szép Angiolinához képest, ha az megharagszik, és dühbe jön!

Az ezredes utánuk kiáltott:

— Százados Lippay, jöjjön vissza!

Aztán, mikor Tihamér előtte állt, odadörmögött a fülébe:

— Ne siessen ön gyalogsági uniformist csináltatni. Ha már a feleségem felfogadta az ön menyasszonyát pártoltjának, én felfogadom önt galoppinomnak.

. . . Mert vannak hősök, akik a Congreve-rakétától nem ijednek meg; hanem . . . et caetera . . . et caetera.

Natália egészen új, eddig nem is sejtett világban találta magát Angiolina házában. Egy művelt, fiatal nő vállalta el rá nézve az anya gondját. Új volt rá nézve az úrnő is, az anya is eszmében. Eddig fogalma sem volt róla. Az ezredesné első pillanatban varázskörébe vonta a leányt. Derült kedve, szipor-

kázó elméssége, elhatározott erélyessége meghódították annak egész lelkületét. Szépsége azonban valami nyugtalan érzést keltett a szívében: irigységet.

— Neked legelőször is menyasszonyi ruhát kell rendelned. Ha nincs annyi pénzesed, van hitel, én jótállok érted — mondá Angiolina. — Öltözzünk. Mihelyt azs urak visszajönnek, megyünk a sabóhoz.

— Van énnekem szép menyasszonyi öltözetem; de az most messze van, Vácon, a Tózsónál.

— A Tózsónál? — szólt tapsolva Angiolina. — Hisen azs nekünk kedves emberünk. Ő correspondeál a várparancsnoksággal galambposta útján. Rögtön idehívjuk. Hozza magával a staffíringot.

A tiszt urak eközben visszajöttek.

— Nos? Hát nem harapták le a fejüket? — kérdé nevetve Angiolina.

— Ellenkezőleg! — mondá az auditor-hadnagy. — Egy fej-jel megnöve tértünk vissza. Van szerencsém bemutatni Lippay Tihamér százados urat, az ezredes úr galoppinját.

— No, ennek gratulálok. Akkor hát mégis ki kell mennünk hogy új, nyalka dolmányt csináltassunk neki ehelyett a kopott helyett: vitézskötése sincs, ami galoppinnak musáj.

A szobaleány bejött, s új látogatót jelentett be:

— Negrotin százados úr.

No, ez csakugyan sívesen látott vendég. Hírből ismerte az ezredesné.

— Ő tinektek jó barátotok. Sívesen látom.

Negrotin lengyel udvariassággal üdvözlé a kegyelmes asszonyt.

— Bocsánat, hogy ily tolakodva rontok be; de sürgetős közlendőm van Natália kisasszonnyal. Most jövök a háztól. Megérkezett a Tózsó.

— Ah! A Tózsó! — kiáltának fel mind a négyen egyszerre.

— Ismeri a kegyelmes asszony Tózsót? — kérdé Negrotin meglepetve.

— Hogyan? Ő azs én galambjaimnak a gazsdája.

A komáromi várparancsnokság rendes postagalambszolgálatot tartott fenn, s annak egyik pontja Váccon volt, az erdei kastélyban. Tózsó volt az egyik közvetítő, a másik maga az ezredesné. Asszonyra voltak bízva a legfontosabb titkok.

Így lehető, hogy a kis görög a komáromi diadalnap után másnapra már ott termett Komáromban. Postagalamb útján értesült a vár felszabadításáról, s aztán éjszaka utazott ide gyorsparaszttal.

— Hol van a Tózsó — kérdé egyszerre mind a két hölgy.

— Ott van a háznál; segít a magával hozott öltönyöket kirakni a Katkának.

— Hát elhozta a kelengyémet?

— Mindent elhozott.

— Közte van a menyasszonyi ruhám is?

— Gondolom. Láttam valami fehér selyem, csipkés ruhát.

— Az lesz az!

Erre aztán tapsolt mind a két hölgy. Akkor minden rendben van; nem kell a más levetett nászköntösét felvenni.

De már erre aztán csakugyan sietni kellett Natália házához mind az egész társaságnak. Kelengyét mustrálni.

A kis görög már ott leste a Dáriosz-ház aytájában az érkezőket Társa is volt a várakozásban, Gál Józsi, a gerillahadnagy.

Mindenki összevissza ölelte a kis Tózsót, a hölgyek is; hisz olyan volt, mint egy kis játékbaba.

Aztán be a szobába, ahol szét voltak már terjengtetve székekre, pamlagokra a kelengyét képező szoknyák, viganók, zsüponok, vállak, pufándlik, rokolyák, smizlik, bajadérek, slipferek, wikklerék, iberrokkok; ki tudná mind elszámolni az akkori divat kedvenceit.

— Ezs már stafírun! — mondá Angiolina. — Fejedelmi stafírun. Mindennap más kostümben fogunk megjelenni. Ma ezzsel a pálmabordürössel fogjuk lázsadásba ejteni a sínházi publikumot.

Natália magánkívül volt örömeben. Mintha itt állna már a paradicsom megnyílt ajtaja előtt. Hogy jutott volna eszébe, hogy az utolsó magyar hadsereg, mely még verekedni fog, éppen most harcol élethaláltusát, hogy lábaink alatt horpad a föld, hogy a semmivé lét fekete napja lövelli szét fekete küllőit egünkön; ő csak a maga boldogságát látta ezen a napon, mely életének legboldogabbika volt.

S az öröme még fölfokozása is következett.

Mikor a Katka sorba rakta a zongorán a nagy ládából előszedett fehérneműeket (a többi bútordarab már mind meg volt terhelve), akkor a Tózsó fölmarkolt egy csomó kék szalaggal átkötött harisnyát, s azt a törülközők közé dobta.

— De hát még valami mást is hoztam kegyeteknek. Eladtam ezer forint árát az épületfánkából; azt hoztam el.

Tihamér a nyelvvel csettentett: „Pompás!”

Negrotin ellenben haragosan fölmordult.

— Jaj! Ha te a mi épületfánkat visszaváldod bankóra, akkor ott vagyunk, ahol a mádi zsidó; akár meg se vettük volna.

A kis Tózsó furfangosan mosolygott.

— Csakhogy a váci görögnek is van ám egy csepp esze. Nem adtam el én a fákat magyar bankóért.

— Hát osztrákért? Az még rosszabb.

— Sem, sem, sem. Igazi arany imperiálokért adtam el.

Azzal elővette a dohányzsacksóját, s leszámolt belőle a zongorán maradt tisztába száz darab imperiált.

Száz darab imperiál! Ennyi egész Komárom városában nincsen!

— Hogy raboltad te ezt össze? — kérdé Negrotin.

— Igen egyszerű volt a módja. Összeácsoltattam egy nagy barakkot, s azt följárlottam az orosz tábori intendatúrának; tudtam, hogy szükségük van rá tábori lazarétumnak. Alku nélkül megvették kétezer forintért. Az utalvánnyal aztán odamentem a tábori fő-fizetőmesterhez. A derék férfiú fölnyitotta előttem a nagy vasládát, s bele hagyott nézmem. Ott heverték

nagy tömegben egy szakaszban az osztrák bankjegyek, más szakaszban az orosz bankók, középen az arany- és ezüstpénz két fiókban. — Válassz, fiam — mondá a méltóságos fő-fizetőmester, — melyikből kell az utalványodra a kétezer forint: az orosz bankjegyekből vagy az osztrákokból? Ha azonban aranyban kívánnád kifizettetni a követelésedet, akkor kaphatsz száz darab imperiált a nyugtatványodért. Ez név szerinti értékben számítva ezer forint. No, már aztán én nem érdemelném, hogy Deucalion legyen az ősapám, ha nem az aranyakon kaptam volna. Így aztán a fő-fizetőmester is meg van elégedve, én is meg vagyok elégedve, s reményilem, hogy ti is meg vagytok elégedve.

Teljes siker koszorúzta az előadást.

Tózsó meghajtotta magát Natália előtt, odamutatva a leszámolt aranyakra. — Ez a kegyed tulajdona.

Natalia megdicsőült arccal lépett a zongorához, s csak úgy találomra kétfelé osztva az aranyakat, az egyik részt Tihamér felé hártá:

— Ezt én teneked adom!

Amit Tihamér nem utasított vissza; de a nagylelkűség sugallatából azt mondá:

— Én pedig ebből tíz aranyat az eskető pópának fogok adni stóla fejében. — Azt külön zsebbe félretette. Ami általános helyesléssel találkozott.

Beöthy Laci mindjárt szolgált egy kész történelmi adomával. Mikor Kossuth Lajos menyegzőjét tartá a jegyesével, akkoriban folyott a nagy valláspolitikai küzdelem a vegyes házasságok kérdésében. Kossuth protestáns volt, jegyese római hitű. Az esküvőre induláskor Kossuth tíz aranyat tett az egyik zsebébe az eskető pap számára, a másikba tíz húszast a sekrestyénck. A pap, felsőbb utasítása szerint, a vegyes házassági párt nem bocsátá be a templom szentélyébe az oltár elé, hanem ott végezte a törvény parancsolta szertartást a melléksekrestyében. Ezért aztán Kossuth a tíz ezüst pénzt adta át a papnak, a tíz

arany pénzt pedig a sekrestyésnek. — Ez is olyan igaz, mint a többi történelmi adományszöveg embereinkről.

Most már azután egyszerre tele volt az ég hegedűvel.

A mai nap sokszorosán örömnappal. Ezt meg kell ünnepelni.

Tihamér féktelen nagylelkűségtől érezte dagadni a keblét.

— Hölgyeim és uraim; ezt a mai, dicső napot meg kell áldomásoznunk ősi szokás szerint. Én ezennel meghívom az egész díszes társaságot a mai napon lakomára a Gärtner Franchoz. (Ez volt Komárom legnépszerűbb vendéglője.) Cigányokat is hozatunk!

— Helyes! Éljen! — kiáltott rá a hadnagyajtás.

— De a pópát is meg kell híni a lakomára! — sietett beleszólni Natália.

— Természetes.

— És különösen az ezredes urat.

— No, azs bajosan fog eljönni — ellenkezék Angiolina —, annyi most a dolga.

— Talán estefelé, amikor szabadulni fog.

Tihamér estig ott akarja tartani a társaságot: amíg csak az imperiálokban tart.

Jó szerencse, hogy van egy felsőbb gondviselés, mely a magasból igazgatja a földönjárók szándékait. Ez a magasabb világ a Dumcsa-ház emelete, ahonnan egy ordinánc pecsétes levelet hoz Lippay Tihamér úrnak, melyben kötelességévé tétetik, hogy rögtön nyergeltessen, s várjon a további parancsra az ezredes úr kapuia előtt. Ilyen a galoppin élete.

És így az örvendező társaságnak fenn lett hagyva az az élvezet, hogy a mai ebédet Angiolina asszonyosság vendégszerető asztalánál fogyassza el; Tihamér századosnak fennhagyatván, hogy egy komáromi gyürkés cipót, beleszorított cigánypecsenyével, a nyeregben ülve fellakomázzon.

Délután sétálni vitte magával védencét az ezredesné. Előbb gyalog bejárták a várost, azután kocsin a szigetet. Ez a hasonlíthatatlan szép paradicsomkertje Komárom városának augusztus

havában teljes díszében pompázott. A fák rakva nevető gyümölcsrel.

Egyik úri fogat a másikat érte a hosszú fasorok alatt. Deli úrhölgyek mindegyikben. Azok mind napernyőhajtogatással üdvözölték az ezredesét és a mellette ülő Natáliát. Ő azt hitte, hogy neki is kötelessége parazoljával viszonzni. Az úrhölgyek majd a nyakukat tekerték ki, úgy néztek hátra a találkozás után. Ezt Natália nagyon megjegyezte.

A kocsikázás után következett egy színházi előadás. A nyári színikör ott volt felállítva a dunai sziget sétányán. Jeles társaság volt, oda is elvitte magával Angiolina asszony a védencét. Neki szabadjegye volt és lózsija a színpad mellett.

Natália ismét látott valamit, ami rá nézve holdvilági kép volt. Színházi közönséget, a divat minden szeszélyes változataiban pompázó hölgyekkel, keverve tisztí egyenruhákkal; a szemüvegek mind az ő páholyuk felé voltak irányozva.

Eszébe jutottak a kecskebékák, akik a mannakása-szedést nézik. Ezt jobban szégyenlette.

Azután következett az előadás. Ilyet sem látott még soha. A püspöki kastélyban nincs színház.

Hunyadi Lászlót adták, Tóth Lőrinc koszorúzott drámáját. (Szerzője Komárom büszkesége!) Natália azt hitte, hogy neki csakugyan igazi könnyeket kell sírni az egymástól elszakított mátkapár gyászkiemenetelű sorsa felett, s kínozza Angiolinát azzal a kérdésével, hogy lehet ilyen verseket könyv nélkül megtanulni? Hisz ott a sűgő!

A páholyban, felvonás közt, látogatóik is akadtak: tiszt urak minden rangfokozatból, Beőthy Laci, Friebeisz Pista és a Natália hozzátartozói, Tihamér és Negrotin. A két irodalmi férfiú kész adatokkal szolgált a hölgyeknek, melyik színpadi szépségnek ki a deklarált pártfogója, azt lornyonnal megbírálták. Tihamér három sárgaviola-csokrot hozott magával; az egyiket Angiolina úrnőnek adta át, a másikat menyasszonyának; hát a harmadik kinek van szánva?

Az Gara Máriának nyújtatik át, a mai dicső szereplése jutalmául.

Hát ez szabad? — kérdé magában Natália. — Völegénynek a menyasszonya jelenlétében csokrot nyújtani egy művésznőnek? Nemcsak szabad, sőt, lovagias kötelesség. Így szokta azt egy gavallér.

A dráma befejezte után az egész művésztrupp sorba állt a színpadon, s rákezde a lelkesítő kardalt: „Búsul a lengyel hona állapotján” — utána folytatásul: „Nincs még oda Lengyelország, sorsa él bennünk: tört hatalmát visszaszerzi győztes fegyverünk!”

Beóthy Laci elkiáltotta magát odalenn a parterren: „Éljen Negrotin, éljen a mi lengyelünk!”, amire százszoros riadal támadt. Futott is Negrotin, mintha a hátát ütötték volna nogakával.

A színelőadás után az úri közönség tejföle a kioszkban gyűlt össze oszonnázni. Ott Natáliát nagy hirtelen bemutatta Angiolina asszony egy egész hölgytársaságnak. Hirtelen ment az ismerkedés. A politika, a hadviselés ki volt zárva: az a férfiak dolga, csak viszonyokról volt szabad szólni, hány köttetett meg, hány bomlott föl és miféle körülmények között?

Ilyet sem ízlelt még Natália soha; már tudniillik fagyaltot és pletykát. Tetszett neki mind a kettő. Ez teszi széppé az életet! Mi lenne a társadalomból, ha az emberszólást letiltanák?

Késő alkonyatra kerültek haza a hölgyek kísérőikkel, akiktől a térparancsnoki kapuban elváltak. Ma nem fognak találkozni többé. Az esteli órákra nagy föladatok várnak: a várost illuminálni fogják; már néhol ki is rakták a transparenteket: fáklyásmenet lesz háromszáz fáklyavívővel, Egressy Béni honvédenakarának előlvonulása mellett. Ez az ováció a térparancsnoksági palota előtt fogja a megnyilvánulását befejezni. A városbíró tartja a lakosság nevében az üdvözlő szónoklatot a diadalmas hadvezetőséghez, amire az ezredes fog válaszolni.

Hát ezért otthon kell maradni Angiolina asszonynak, hogy az

urának sűgja a mondókáját hátulról, mikor az az ablakban állva dikciózni fog.

Ez a nap a késő éjszakáig az öröm napja volt. Minden ember meg volt felőle győződve, hogy a tegnapi nagyszerű diadal után Komárom lett a világ középpontja. Innen fogják intézni az ország sorsát, Európa politikáját.

Estefelé már tolongott az utcákon a nép. Kocsival nem lehetett járni.

Az ezredeséknél siettek korán megvacsorálni. Angiolina asszony odarendelte a lakására Katkát is Natália kiszolgálására. Egy magányos leánynak nem szabad csupa férfiak által lakott házban hátramaradni. Nagyon helyes nézet volt.

Amint a kilenc órát ütötte a kálvinista toronyban, megindult a Rozália térről a díszmenet, a lakosság és a jövevények tömeges hozzájárulása mellett. Elöl a honvédszenekar, Egressy Béni vezetése alatt, a Klapka-indulót hangoztatva: nyomában a polgári nemzetőrség, kék dolmányban, azután a sokaság égrengető éljenzés mellett. Háromszáz férfi kísérte égő fáklyákkal a lobogó zászlókat. Igazán megkapó látvány volt.

A Városház térre jutva aztán félkört képeztek a fáklyavivők a Dumcsa-ház előtt. S az ünnepség szónoka, egy asztalra felállva, rákezdte a beszédjét. Az emelet nyitott ablakaiban voltak láthatók a tegnapi nap hősei, kiknek e triumfális megtiszteltetés szólt. Ott állt az ezredes mellett Schulz vezér is, az ácsi győző, aki olyan süket volt, hogy az egész dicsőségből nem élvezett egyebet, mint az öreg dob puffogását.

A szónok igen szépen beszélt — és igen hosszan. A világtörténelem minden nagy hőseit előhozta, hogy azokat a mi hős vezéreink mintaképeül felállítsa. Mikor azt ejtő ki, hogy Sámson egy szamarállkapcával verte le a filiszteusokat, az ezredes oldalba taszította Schulzot, odakiáltva a fülébe: „Hajtsd meg magad: Klapka teveled verte le az osztrákokat.” — Meghajtotta magát a dicsőséges vezér, aki magyarul egy szót sem tudott. Egyszer aztán csak vége lett a dicsőítő szónoklatnak,

s következett volna az ezredes válasza, ami szinte remeke volt az ékesenszólásnak, Friebeisz Pista szerkesztette. Ketten is súgták azt a magas szónoknak, de ő mindazt nem vette tudomásul, hanem jól kihajolva az ablakból, e magas mondást hangoztatá, dandárvezénylő erős hangon:

„Köszönöm szépen Klapka vezér nevében a hazafias megiszteltetést. Mármost takarodjanak az urak haza.”

Persze a „Komáromi Lapok”-ban a teljes szónoki remek lett közölve.

A vezérek aztán visszavonultak, hagyták az utcát tovább éljenezni, dalolni, muzsikálni. Fontosabb dolgok vártak rájuk. Sürgönyök érkeztek Klapka táborából.

Az ezredes Tihamér hadsegéde által kérte a hölgyeket, hogy még ne feküdjenek le, érdekes dolgokat akar velök közölni.

— Majd én azsoknál érdekesebbeket fogok közölni az eszredes úrral — mondá Angiolina. — Egyébiránt mi le fogunk fekünni, nem sokat várunk; ha eszredes úrnak les mondani-valója, bejöhet. Maga is. Budoárajtó nyitva les. Sobaleány kinyitja. Eldiskurálhatunk. Servus!

Natália ámult és bámult. Hát ez így szokás Velencében? Hölgyek ágyban fekvé fogadnak férfi látogatókat diskurálásra?

No, majd fel lesz ennek a lehetősége felől világosítva.

Angiolina karon fogta Natáliát, s elvezette abba az udvari kamrába, ahol a galambjait tartá. Egész berendezett galambház volt az. Az ablakban ott kopogtatta már az üvegtáblát egy most érkezett postagalamb, melyet Klapka táborából bocsáttottak el.

Angiolina kinyitotta az ablakot, s a kezes galambot gyöngéden elfogta. Azután lehúzta a farka tolláról az oda felcsavart hártypapíroszt, melyre siffrírozott írással volt megírva a mai haditudósítás. Annak a titkosírásnak a kulcsa Angiolinánál volt. Bevitte a papírszeletet a szobájába, elővette a titkosírás nyitját, annak a segélyével leírta az egész hadijelentést. Azt

odatette a vánkosa alá. Azt mondta, hogy nagyon jó dolgok.

— Mármost lefekszünk.

Becsengette a szobaleányt.

— Másik fraj is jöjjön be.

Az a másik volt a Katka.

A vetkőzésnél segítettek úrnőiknek.

Natália a szemeit le nem tette Angiolináról, amíg azt vetkőztették. Milyen bájak! Mily tökéletes termet! Félt tőle. Valami megnyugvást érzett, mikor az már a takarója alatt feküdt, karjait eldugva, amiket a milói Vénusz követelhetne vissza tőle: elvesztett sajtóját. Ő maga sebtén sietett lefeküdni.

A két szobaleány aztán már tudta a kötelességét. Az egyik betanította rá a másikat. Lefekvés után az úrnője lábát gyöngéden dörzsölni a tenyerével, az ágy szélén ülve, amíg az el nem alszik. Ez így szokás, Natáliának azonban ez egészen új volt. Fel-felsikoltott, mikor a talpát megcsiklandották. A Katka még nincs jól betanulva. Angiolina szobaleánya azonban nagyokat rikkantott, mikor az asszonya, enyelgésből, jót csípett a kövér karján a lába ujjjaival.

Aközben a két úrnő mesélgetett egymásnak a mai nap élményeiről.

— Hát nem jönnek már aszok asz urak? Mindjárt kizsárjuk őket!

Megjöttek. Az ezredes és a nyargonc.

Annak férji joga volt e szentélybe belépni, ennek pedig vőlegényi aspirációja.

Szék azonban nem volt a hálószobában, amelyre a látogatók leülhessenek. Azoknak állva kellett társalogni. A székek levett öltönyökkel voltak elfoglalva.

— Diadalhírt hozok — mondá az ezredes. — Klapka Györgi üldözte az ellenséget, onnan is kiverte, s bevonult a városba a lakosság örömiadala mellett. Gyorsfutár hozta a hírt.

— Eddig sól a tudósítás? — kérdé Angiolina.

- Nem elég?
- Akkor én többel szolgálhatok. — Azzal előhúzta vánkosa alól a kihüvelyezett titkos tudósítást, s átnyújtá a férjének: Az ezredes elolvasta:
- „Zsákmányul ejtetett kétszázezer mázsa liszt.”
- Két estendeig nem fogy ki Komárom a fehér csipőből — kiáltott közbe Angiolina.
- Tovább szólt a tudósítás.
- „Azonkívül több ezer osztrák egyenruha és ezer darab stíriai céllövő precíziós puska”.
- Az ezredes mérgesen gyúrte össze a markában a haditudósítást.
- De mi az ördögöt csináljunk mi az osztrák fehér frakkokkal? Aztán meg a stájer céllövő puskákkal? A mi honvédünk nem céloz, nem lövöldöz, csak szuronyt szegez, meg puska-tussal dolgozik.
- Megálljon csak, barátom — mondá Angiolina. — Nekem van egy jó ideám. Aszokra a fehér frakkokra piros zsinórokat varratunk, azstán ebbe öltöztetjük a markotányosnékat; aszoknak a kezébe adjuk a stíriai puskákat, csinálunk egy amazon-bataillont, annak a kapitányává megteszük a Katona Katkát. Les olyan zsáslóalj, aki asz ellenséget elkergeti.
- Az ezredes a fejéhez kapkodott a két kezével.
- Micsoda idea! Markotányosné-bataillon! Már látom eldefilírozni, fehér frakkban, piros zsinórral, puskával prezentírozni, general decharge-ot adni. Micsoda asszony ez!
- A Katka kérkedve avatkozott be.
- Be is tanítom én őket. Érték én ahhoz.
- No, még ez hibázott nekünk! — förmedezett az ezredes.
- No, de fordítsa meg a túlsó oldalára a tudósítást — mondta férjének Angiolina. — Itt is van valami érdekes hír.
- Ugyan mi? Mondja el.
- Mind a négy ezredest, ki a komáromi ütközetben dan-

dárt vezetett, a magyar hadvezetőség által a másodrendű vitézségi éremmel díásítik fel.

— Köszönöm. Ez a fogpiszkáló ahhoz a húshoz, amit majd kapni fogok.

Angiolina nagyot ásított.

— Mármost mehetnek az urak, alunni akarunk.

Az urak búcsút vettek, eltávoztak.

A szolgálók eloltották a gyertyákat, jó éjszakát kívántak.

A sötétségben Natália szemei előtt nyüzsgött még a mai napnak változatos képe. Milyen új, szokatlan világ kezdődik itt!

Egyszerre sóhajtá el mind a két nő az éjjeli ima végén az áment!

7. A BARAKKOK

Másnap már hajnalban zengett az utca. Jött seregestül a fiatal-ság minden vidékről a kitűzött zászló alá. Énekszóval jöttek, mintha lakodalomba sietnének; bokréta volt a kalapjukon, élelmitarisznya az oldalukon, kasza a kezükben.

Gyönyörűség volt őket elnézni onnan az ablakokból.

„Ha ez így megy, egy hadsereg gyűl össze egy hét alatt!” Így szólt Újházy, a teljhatalmú kormánybiztos, hazafiúi elragadtatásában a térparancsnokhoz.

Újházy volt a valódi mintaképe a forradalomnak. Arca oly kifejezésű, mely a sorsot fölhívja küzdelemre; homlokára oda van már írva, hogy ha egyszer ez egyenlőtlen küzdelemben elbukik végképp az ember, önkézével tud magának utat nyitni a túlvilágba, de meg nem adja magát.

Az ezredes térparancsnok azonban nem osztozott a kormánybiztos lelkesedésében.

— Mit csináljak én ezzel a szűrös, gatyás népfölkeléssel?

— Mind katona lesz ebből egy hét alatt, fegyver van elég.

— Lénung is van. Győzi a bankóprés.

Erre Újházy bosszúsan mordult föl.

— No, hát majd még jobban is fogja győzni.

A teljhatalmú kormánybiztos 30 és 15 krajcáros pénzjegyeket nyomtatott Komáromban, azokkal fizették a hadsereget; a piacon el kellett azokat fogadni főbenjáró büntetés terhe alatt.

— De hová tesszük ezt a csődületet, minden kasamáta zsúfolva van már, a legénység fele a mezőn hál, a tisztek a bokorban.

— Leszedetjük a házak tetejeit, s azokból építtetünk barakkokat a katonáknak.

A térparancsnok nagyot nevetett ezen. A kormánybiztos azonban be szokta váltani a kimondott szavát.

Ez időpontban ő volt ezen a területen a hazai földnek a kormány, a köztársasági elnök, a diktátor.

Rögtön kiadta a rendeletet, hogy minden komáromi háztulajdonos szolgáltatassa át a hadparancsnokságnak a birtokában levő épületfa-készleteket katonai barakkok készítése végett. Délben már kézbesítve volt minden háztulajdonosnak a rendelet.

Ó, te dicsőséges, te siralmatos Komárom városa!

A kerek földnek nincs olyan városa, mely annyit szenvedett, annyit áldozott volna egy hazáért, egy eszméért, a népszabadságért, mint Komárom városa, együtt és egyenkint minden lakója, s nemzete történetét annyi dicsőséggel halmozta volna el. Komárom városának minden egyes lakója megérdemli, hogy városa nevét mint nemzeti predikátumot viselje a neve előtt.

E roppant terjedelmű erősség bírhatása fölött tartós küzdelem folyt a magyar kormány és az osztrák kamarilla között. Az utóbbi egy osztrák tábornokot helyezett be a vár parancsokául, aki a vár ormára a fekete—sárga lobogót tűzette ki. Ezzel szemben a magyar kormány egy ezred nemzetőrt küldött a várba, a híres népszónok, Besze János vezénylése alatt; azok elfoglalták a vár pavilonjait, s ők meg kitűzték a nemzeti zászlót.

Ekkor a várparancsnok azt a stratagémát gondolta ki, hogy egy zászlóalj kipróbált hűségű osztrák katonát berendelt a várba, a Vilmosokat, akiknek az volt a feladatuk, hogy Győrből, mély éjszaka idején gyorsított menetben felvonuljanak Komáromba, s a vár kapuján bebocsátatva, a magyar nemzetőröket lefegyverezzék.

A terv meghíusult két komáromi polgár eszességén (Kollár Lajos és Keszler Ede), akik fegyverszállítási ügyben utaztak, s Gyöngyösön meghallották a korcsmában ezt a masírozási tervet. Rögtön visszafordultak, vágattak Komáromba, értesítették a polgármestert a fenyegető veszedelemről; az menten intézkedett, hogy a dunai hajóhidat kiszedjék, s minden hajót, dereglyét a komáromi partra átszállítsanak.

Az éj csöndjében megérkezett osztrák hadcsapat kinnrekedt.

A felsülésről értesült várparancsnok megkísérté a túlparton levő katonáinak élelmiszert küldeni hajókon, s aztán ugyanazokon átszállítani őket a várba. Volt hozzá három burdzsellája. Alig indultak el a hajók a vár alól, csoda módon mind a háromnak léket kapott a feneké; a hajósok rémülten tértek vissza a vár alá; ezekkel a hajókkal nem lehet a Dunán átkelni.

Szép vasárnapi nap volt: dél ideje. Ekkor egyszerre megkonduktak a vészharangok: tűz ütött ki a város szélén. Gonosz kéz rakta tűz. Irtóztató északnyugati vihar dühöngött. Mentésre, oltásra gondolni sem lehetett; egyik utca a másik után borult lángba. Egy óra alatt végigborította a tűzforogatag a várost a Duna-partig; ott sem állt meg, átcsapott a szigetre, fölgújtotta a Dunán levő kereskedőhajókat, meggyújtotta a dobogóhidat, elperzselt az élő fákat; estig háromszázhetven ház lett rommá égve, lakóik koldusbotra juttatva. Leégett négy templom tornyostul, harangjaik megoldvadtak. Elhamvadt a megyeháza és a városháza tornyával együtt.

Az elpusztult Komárom képét megható szavakban mutatja be Tóth Lőrinc a képviselőházban fölszólítva a törvényhozást, hogy a hűségeért megszenvedt város lakosságának leégett lak-

helyei újra fölépítésére szavazzon meg háromszázezer forint kamat nélküli kölcsönt. A Ház megszavazta, a kormány elvállalta a kölcsönadást. Mihelyt a pénzügyminiszter ezernyi sürgős kiadása mellett elő bírta teremteni a segélyösszeget, elküldték azt a komáromiaknak, s kiosztották azt kölcsönképpen a kárvallott lakosságnak. Amíg a város ostrom alatt volt, az ellenség bombái által folyvást pusztítatva, senkinek sem lehetett új építkezésre gondolni; csak azután, hogy a diadalmas magyar hadsereg fölszabadítá, lehetett a helyreállítást megkezdeni jövő nyáron. Mindenki sietett a háztetőjét készíttetni. Annyi száz háztetőn egész ezred ács dolgozott.

És akkor jön egy kormánybiztosi rendelet, mely megparancsolja, hogy abba kell hagyni minden munkát a félig kész épülettűt át kell engedni a hadparancsnokságnak; az ácsok építsenek abból hadi barakkokat a katonák számára.

„A haza így kívánja!”

A parancsoló úr háta mögött áll harmincötezer szurony és háromszáz ágyú, ki merne neki ellentmondani?

Egy elementumot azonban nem ismert még a teljhatalmú politikai kitűnőség: az asszonyi népet.

Háromszázhetven háznak ugyanannyi asszonya is van, s ha az fölkerelkedik, az aztán a förgeteg!

A reggel kibocsátott rendelet délutánra egész asszonytáborot csődített össze a városház piacán. Száz tagú küldöttséget menesztettek föl a kormánybiztoshoz, akinek a szállása ott volt a térparancsnoké mellett, csak egy átjáróajtóval elválasztva.

Mit tehetett ez ellen a gránátos silbak? Azt úgy odalapították a falhoz, hogy mozdulni sem tudott. Felrobogtak a kormánybiztoshoz, betörtek a szobájába. Egyszerre rátértek a tárgy érdemére. „Vissza kell vonni azt a rendeletet, ami minden isteni és emberi törvényeken keresztülgázol! Amit az ország az egyik kezével ad a tönkrejutottaknak, azt a másik kezével visszaveszi.”

A kormánybiztos elevenen tapasztalá, hogy két nagyhatalomnak hadat izenni még lehető dolog: de a harmadiknak, az asszonyi hatalomnak lehetetlen. Ha kell vakmerő bátorság az van az asszonynál, ha kell prókatori vádbeszéd, ahhoz is ért az asszony!

Hiába ismételte a hatalmas mondást szorongatói előtt:

— Első a haza!

— Ház nélkül nincs haza! — kiáltották vissza tízen.

Sőt olyan elhatározott amazon is volt, aki ezt vágta neki oda: „Vessen a világ, de legyen igazság!”

— Hisz ezek valóságos őrpatak!

— Komáromi asszonyok vagyunk! Akiknek a házuk mindenük, boldogságuk, egész világuk! Nem hagytuk el a leégett hajlékainkat, mikor az ellenség naponta, éjente szórta ránk bombáit. Próbálja meg az úr, bombáztasson ránk a várból: elfutunk-e előle?

— Próbálja meg az úr! — kiáltották valamennyien.

Már csak „az úr”!

Az ablakon pedig hangzott a többi száz meg száz asszonynak ádáz rivallása: ott már öklökkel és seprőkkel fenyegetőztek. A hajdani magyar asszonyok jól emlékeztek rá, hogy az ősi törvény jogot ad az asszonynak az egzekúciót opponálással, resistálással visszaverni, s ennek a jelvénye volt a felemelt seprő.

A teljhatalom kezelője fatális kelepcebe lett szorítva.

Ha enged az asszonyi erőszaknak, vége a tekintélyének. A diktátor nem hátrálhat meg. Ebből a helyzetből pedig senki meg nem szabadítja. A szoba zsúfoltan tele asszonyi alakokkal.

Valaki mégiscsak megszabadította, mikor már odaszorították az íróasztalához, s húzták-vonták a karszékébe.

Ekkor megnyílt az átjáróajtó, s belépett rajta a térparancsnok.

Ő volt a helyőrség legnépszerűbb alakja. Mindenki tudta róla, hogy otthon papucs alatt van. Most is bizonyosan a feleségétől

jön, annak a sugalmazására. Kard nem volt az oldalán, ami annál ajánlatosabbá tette.

Őelőtte szépen utat nyitottak a fellázadt matrónák, oda engedték lépni a kormánybiztos elé, akit katonásan szalutált.

— Tisztelt asszonyságok! — szólta az ezredes a nőkhöz fordulva. — Legyenek megnyugodva. A kormánybiztos úr vissza fogja vonni a rendeletet, én állok jól róla. Most menjenek szépen haza, lássanak a konyha után.

— Hát nem fogják a házuk födelét elvinni a fejünk fölül? — kiáltá a vezérszónoknő.

— Nem fogják. Én mondom.

— Akkor hát éljen az ezredes ur!

A szobát megszálló asszonyi tábor „éljen” kiáltása kihangzott az utcára, ahol azt a zajongó asszonysereg, mint kivívott győzelem hangját fogta fel, százszorosan adta vissza.

A hölgydeputáció aztán szépen kitakarodott a kormánybiztos hivatalszobájából, nem mulasztván el szószólója részéről az engedelmet kérést a korai látogatásért.

A kormánybiztos összefont karokkal állt a térparancsnok elé.

— Kíváncsi vagyok rá, hogyan fogsz te engemet arra rábírní, hogy én a rendeletemet visszavonjam?

— Igen egyszerű módon. Állítok eléd egy embert, aki az összes katonai barakkokat rövid időn elkészítteti.

— Kétszáz barakkot?

— Annyit.

— Két hét alatt?

— Hamarább.

— Szeretnék én annak a szeme közé nézni.

— Azonnal idehozom.

Az ezredes átment a saját lakosztályába, s pár perc múlva visszatért másodmagával.

A kormánybiztos, a vasból öntött ember, majd hanyatt dőlt a kacagás miatt, mikor az emberét meglátta.

- Hisz ez a Tózsó! A kis ezermester!
- Igenis, én vagyok.
- Hát maga akar kétszáz barakkot előállítani két hét alatt?
- Én és a consorsaim.
- A kabátja ujjából rázza ki őket?
- Igenis, onnan rázom ki. — Tózsón ezúttal szép Kossuth-dolmány volt, bő ujjakkal: azoknak az egyikéből kihúzott egy hosszában hajtott papirost. Az egy szerződés fogalmazványa volt, melyben Papp Theodosius és társai vállalkoznak a komáromi várparancsnokság megrendelésére kétszáz katonai barakkot ötezer ember befogadására két hét alatt felállítani az újszónyi Duna-parton ötszázezer forint fizetésért.
- Kik azok az ön társai? — kérdezé a kormánybiztos.
- Tózsó megnevezte őket. A legtekintélyesebb, vagyonos, komáromi polgárok voltak, derék hazafiak.
- Most már nem lehetett a dolgon nevetni.
- A kormánybiztos még kétkedett.
- De honnan veszik önök kétszáz barakkhoz az épületfát; az ellenség elzárta a Vág torkolatát, onnan talpakat le nem bocsátanak.
- Tessék végigolvasni a szerződést: ott vannak a föltételek. Az épületfa-készlet ott van felhalmozva Vácon. A várparancsnokságnak csak az engedélye kívántatik, hogy bocsássa a vállalkozók rendelkezésére a Komárom alatt horgonyzó hadiflottát, mely azt gőzöscivel felvontassa.
- A hadiflottát? — dörögé a kormánybiztos.
- Igenis, a magyar hajórajt, melynek admiráljával nemrég Erdélyi Adolf hajóskapitány neveztetett ki. A Duna most egész Vácig szabad az ellenségtől; négy nap alatt a gőzösök felhordhatják az egész váci épületfa-tömeget.
- De ki fizeti ki ennek az épületanyagának az árát? Pénzt is tud ön a kabátja ujjából előrázni?
- Azt is tudok — felelt Tózsó.
- Azzal a Kossuth-dolmány másik ujjából vett elő egy iratot, de

már azt se nem adta kezébe a kormánybiztosnak, se fel nem nyitotta előtte, csak a tartalmát mondta el.

— Az egész épületefakészletnek az ára már ki van fizetve. Mostani tulajdonosa engem ruházott fel teljhatalommal, hogy azt alkalomadtával értékesítsem. Itt az alkalom.

— Hogy híják azt a tulajdonost?

— Már engedelmet kérek, azt nem mondhatom meg. Ez üzleti titok. A meghatalmazás törvényes pecsét alatt van kiállítva.

A kormánybiztos még mindig nem akart bízni a dologban.

— De a magyar kormányzat itt Komáromban egy rézgarast sem előlegezhet erre a vállalatra! Értsék meg önök! Ez órában üres minden pénztár, míg Szeremlei el nem készül a dolgával.*

— Ó, mi nem várunk Szeremlei dolgára, a consortiumnak nincs szüksége egyébire, mint a várparancsnokság által aláírt szerződésre.

— S ki fogja önöknek ezt az ötszázezer forintot kifizetni?

— Hát ha mi győzünk, akkor a magyar kormány; ha veszünk, akkor az osztrák kormány.

— Ez igazi görögül van mondva.

— Görögül; de igazán.

A kormánybiztos meg volt győzve az ajánlat komolyságáról. Fogta a tollát, hogy aláírja a szerződést.

Tózsó utánakapott az írásnak.

— Kérem, ne tessék magát fárasztani az aláírással. Ezt Klapka fővezérnek kell aláírni. Majd elküldi hozzá a térparancsnok úr öngyméltósága.

A hatalmas úr nagyot nézett a kis görögre.

— Értem.

Tózsó rábólintott a fejével. Azt biz' értheti.

* Az a Szeremlei dolga abból állt, hogy a teljhatalmú kormánybiztos rendeletére 10 és 2 forintos bankjegyek lemezeit véste, amelyek a Kossuth-féle bankjegyeket helyettesíteni fogják.

A kormánybiztos a mutatóujja hegyével érinté Tózsónak az orrát:

— Ez a görög orr!

Hát biz' az a görög orr meg tudta szagolni, hogy ha ezt a szerződést a teljhatalmú kormánybiztos írja alá, akkor ez rebellis aktus, de ha a várparancsnok írja alá, akkor fortifikácónális kontraktus. Ami nagy különbség.

Az ezredes most kordiális hangon szólt közbe:

— No, ha már kezedbe vetted azt a tollat, írd meg velem a rendeletem visszavonását.

Megtörtént.

— No, Tózsó! — mondá a kormánybiztos —, eldicskedhetel velem, hogy te vagy Toldi, a János; mert az én derekamat nem törte be senki; te vagy az első és egyetlen, aki azt megtette.

— Mármost csak azt kérem, hogy méltóztassék intézkedni, hogy a gőzhajókat rögtön fűtsék; még ma tegyenek egy utat Vácra és vissza.

— Az az én dolgom lesz — mondá az ezredes.

Azzal elvonult Tózsóval együtt a megnyert csataterőről az átjáróajtón. Beóthy Laci ott settenkedett már; annak a kezébe nyomták a kormánybiztos visszavonó rendeletét, hogy vigye gyorsan a nyomdába. Az ajtóban elfogták Lacit a hölgyek; mutatta nekik az írást, mire nagy örömben törtek ki, Angiolina szerette volna a diadalért összecsókolni a férjét; de ismerte jól a szigorú embert, hogy a feleségnek a hivatalszobába betörni nem szabad. Natália ellenben nem ismerte a regulát, s minthogy a Laci nyitva hagyta maga után az ajtót, s ő meglátta Tihamért az ezredes előtt állni, odaszólt hozzá fuvolahangon:

— Tihamér!

— Csitt, mamsell! — förmedt rá az ezredes —, a kapitány rapporton van. Tegye be az ajtót!

A galoppinnek pedig, apróra megértetve vele az eddig történeteket azonnal lóra kellett ülni, és vágatni Győrbe, a barak-

kok felőli szerződéssel, Klapkát értesíteni, s még ha késő éjjel is, visszatérni.

Így múlt el Komárom felül az asszonyzendülés veszedelme egyszerű intézkedéssel. Ki ne ismerné fel ebben is Negrotin kezét?

8. VÉGRE VALAHÁRA EGYÜTTI

Tózsó mondhatta a kormánybiztosnak azt, hogy a szerződéses nagy épületfa-tulajdonos nevét nem szabad elárulni, mert az üzleti titok; de az üzlettársak előtt csak ki kellett rukkolni vele, hogyan és miképpen lett ez az egész, Vácon megrekedt épületanyag egy kézbe kerítve, és hogy annak a tulajdonosa nem más, mint Lippay Tihamérnak a menyasszonya. Ő az, ki ezt a „kincset” odaadja hitelbe az állmnak.

Nagy volt az elismerés! Angyalossy Natáliát egy rangba helyezték Rozgonyi Cecíliával, Kanizsay Borbálával.

Azt azután Száky József uramtól nem lehetett rossz néven venni, hogyha ezt a titkot elmondta vejének, a derék honvéd huszár kapitánynak, aki ezt rendén elbeszélte a szeretett feleségének, az rögtön elmondta a szép Molnár Károlynénak, az viszont azonnal közölte a Beöthy Zsimgmondnéval, úgyhogy egy nap alatt megtudta az egész város, hogy a nagy veszedelemből megszabadító honleány az a bájos idegen, ki a Dáriosz házát megvásárolta.

Nagy volt a föllelkesedés városszerte. Bizottság alakult hálaalbum szerkesztésére, melynek címlapjára Orbán Gábor rajzmester uram rajzolja az emblémás keretet; abba minden háztulajdonosné saját kezűleg írja be a nevét. Ezt a menyegzője napján fogják Natáliának átadni. A Domonkos és Kaliczacsalád hölgyei pedig gyönyörű térdeplővánkost hímeztek a számára, saját finom kezeikkel.

Elhatározott, hogy a nászlakomát a város fogja megtartani a „Fekete sas”-ban.

És azalatt elhalmozták az ezredesét a szigeti kert legszebb gyümölcszeivel. A Katkát kivallatták, hogy mi a kisasszonynak a kedvenc étele. Az találomra azt mondta, hogy a lúdmáj. Attól fogva minden lúdmáj Angiolina asszony konyhájába vándorolt.

És ezalatt nap nap után hordták fel a Dunán a gőzösök a tömérdék épületfát, aminek feldolgozásához rögtön nekiállították a vidékről beszegődtetett ácsokat, pallérokat. Nem vártak vele, amíg a galoppin meghozza a Klapkától aláírt szerződést. Aminthogy az nem is került elő három napig. Nem azért, mintha nem talált volna rá Klapkára, de mivel a fővezér első tekintetre visszahőkölt ettől a vállalattól. Ötszázezer forintot kockáztatni barakkokért! Amikor nincs pénz. A kormánybiztos azonban egyik futárt a másik után nyargaltatta a fővezérhez a kétségbeejtő örömhírrrel, hogy ismét ezer meg ezer önkéntes vitéz érkezett Komáromba; itt van az egész Csallóköz, a Mátyusföld, a Dunántúl, s még jönnek a nógrádiak: sürgős a barakkok felállítása, míg végre Klapka félrevetve az aggodalmat, aláírkantotta nevét a szerződésnek, s visszabocsátotta vele a nyaragocot a főnökéhez.

Tózsó ott leste Tihamért naphosszant a Duna-parton. Mikor meglátta végre, majd lehúzta a lováról. De leszállt arról Tihamér magától is. Agyon volt törve annyi nyargalászás után.

Tózsónak pedig kényelmes csézája volt: abba ültette fel Tihamért, úgy vitte be a városba. Útközben aztán Tihamér előadhatta a vele történeteket.

Meglepte azonban a fiatal vitézt, hogy ahány utcán csak végighaladtak, minden járókelő elkurjantja magát: „Éljen Lippay Tihamér!” Az ablakokból hölgyek, kendőkkel lobogtatnak üdvözlést feléje. El nem tudta képzelni, hogyan lett ő három napi távollét alatt ilyen egyszerre a közönség kegyencévé?

Még nagyobb volt a bámulata, mikor a Dumcsa-ház kapuja előtt megállapodva, a kocsirol leugrott, s szemközt találta magát azzal a hölgydeputációval, mely éppen visszatérőben volt nemes küldetéséből; tudniillik, hogy a komáromi hölgyegylet dísztagjául kinevező oklevelet vitték fel Natáliának.

A küldöttség vezérnöje, az alispánné, szemben találkozáván Tihamérral, megállítá az ifjút, a s kezét fejére téve, így szólt hozzá kenetteljes hangon:

— Áldott légy te, ki a haza legdicsőbb leányát választottad élettársul. Isten megjutalmazott már téged.

Követte ezt az áldást a hölgyküldöttség karszerű éljenzése, melyet a piaci kofák is lelkesülten sivalkodva visszhangozának.

Tihamér pedig mindennek nem tudta kitalálni az okát.

Sietett föl a térparancsnok lakására Tózsóval. A konyha felől került, hogy könnyebben bejusson. A högyeket csupa befőzöttcsinálásban találta. Ezt a sok ajándékba hordott gyümölcs okozta. Ha az ellenség ostrom alá fogja a várat, minden nap lesz barátfüle baracklekvárral.

A térparancsnok nagyon nyájasan fogadta Tihamért, ki a fővezér által aláírt szerződést a barakkok végett meghozta. A munka már javában folyik. Cserében aztán ő is megajándékozta Tihamért egy becses okirattal, a házassági engedéllyel, amivel aztán nagy hirtelen szaladt a városházára, onnan meg a parókiára: az elsőnél a kaució betáblázása végett, a másodiknál a vasárnapi esküvő kitűzéséért, amiket elvégezve, visszasietett az ezredésekhez, akik már vártak rá. A cséza be volt fogva. A két hölgy és az ezredes ezen ülnek, az úr hajtja a lovakat; Tihamér a Tózsó kocsián követi őket.

Egész Új-Szönyig minden utcán, piacon, megújulnak a közönség üdvnyilatkozatai: ezúttal Natáliához intézve, amit a hölgynek napernyő-hajtogatása jelez. Különös ez a nagy népszerűség!

Ó-Szöny felé kanyarodva a magas kőparton egyszerre láthatóvá lett a nagy munka: száz meg száz ács faragott, fuvarosok

vontatták fel a fenyőszálakat a Dunáról: egy-egy fölállított fenyő hegye virágokkal, szalagokkal ékeskedett. A kitűzött tér közepén azonban egy már egészen kész barakk volt összeállítva, mintájául a többinek, be is volt mázolva feketére, homlokzatára akkor pingálták föl kék betűkkel: „Natalia-hajlék”.

Tihamérnak egyszerre világosság lőtt az agyán keresztül.

— Te, Tózsó! Ezek a barakkok a Natalia váci fájából készülnek itt, ugye?

— Hát persze, hogy abból készülnek.

— Akkor az egész befektetett pénz fuccs!

— Ne kínlódj te azzal. Ha mi, többi vállalkozók nem féltük a magunk ötszázezer forintját, te ne jajgass a menyasszonyod része miatt. Ez magasabb spekuláció. Ehhez te nem értesz. No credj, nyújtsd a karodat a menyasszonyodnak.

Bizony majd elfeledte volna.

Sehogy sem találta lélcemelőnek ezt a nagyméretű ácsolást; minden szekercecsapásra azt szerette volna mondani: „jaj!”

Minek is konvertálta az az átkozott lengyel a rá bízott Kossuth-bankókat épületfává? Ha azok most megvolnának, lehetne velük urat játszani, rangunk szerint föllépni. Ez család volt, rablás, hűtlenség.

Ezekkel a szavakkal nyilatkozott Tózsó előtt, mikor annak a kocsiján visszatértek a városba.

— Az nem igaz! — verte vissza a vádat Tózsó. — A vállalkozás a jogos tulajdonos, Angyalossy Natalia teljes beleegyezésével történt. A haza, a hadsereg érdekében történt. És ha ennek az egyszerű, fiatal rác leánynak volt annyi szíve, hogy az egész vagyonát odaajánlja a hazának, teneked, a hősnek, a nagy úrnak, a költőnek szabad-e panaszra fakadnod menyasszonyodnak ily nemes tette miatt?

A kis görög tűzbe jött. Folytatta a leckétetést.

— Én és azok a hidegfejű kereskedők, akik azt elvállalták,

minden vagyonunkat feltettük a magyar nemzet becsületére, s nem félünk, hogy megcsalatkozhassunk. Te pedig ugrani készülsz, mikor megtudod, hogy a menyasszonyod hozománya ott áll a nyedámi Natália-hajlékban. No, hát ugorj mindjárt le innen az én szekereimből. Még nem esküdtél meg vele. Csináld vissza a házasságot. Én jótállok róla, hogy a kockára tett vagyonát visszaszerzem neki, ha égből, ha pokolból; de olyan vőlegényt, mint te vagy, faragok neki bükkfataplóból!

A kis emberke az ő haragjában oly szeretetreméltó volt, Tihamér majd megette.

— No, csak ne dobj ki a csészádból, Tózsócskám. Dehogy ugrom én el. Elveszem én a Natáliámat, ha egy szál ruhában marad is. S ha minden vagyonomat elveszítem, favágással fogom keresni a kenyeret, amivel a feleségemet eltartsam. Ne félts te engemet.

— No, ez már úri beszéd. Hát csak úgy tartsd magad. S ne csinálj a világ előtt olyan savanyú pofát, mint akinek apját-anyját megölték.

Tihamérnak használt a leckéztetés. Ha őeleibe valaki tükröt tartott, hogy megláthassa benne a torz arcát, gyorsan magához tért, megbánta a hibáját, s igyekezett azt helyrehozni.

Az a pár nap a mennyegzőig gyorsan eltelt: a katonáknál az újoncok betanításával. Az élelmezési osztálynak megsaporodott a dolga: az „Angliában” sűtőkemencét kellett felállítani a kenyérszükséglet előállítására. Győrből egyre szállították a posztót, a darócot, a bakancsnak való bőrt. Valahány szabó, csizmadia volt a világon, annak a keze mind tele volt dologgal. A diadalnap óta hat ezred új harcra kész legénnyel szaporodott meg Klapka táborra: ami elég dologgot adott a tiszteknek.

— Még két nap, még egy nap — mondák egyenkint az egymástól búcsúzó szerelmesek.

Másnap péntek volt: hetes fordulója a diadalmas komáromi ütközetnek.

— Nektek holnap kell megtartanotok az esküvőtetek —
ezzel a szóval lepte meg Angiolina a jegyeseket.

— Pénteknap lesz — rebegé Natália. — Én pénteken nem
esküszöm.

— Gyere be csak a melléksobámba egy sóra.

Bevitte magával a galambos házba. Tihamért magára hagy-
ták. Nem sokáig kellett neki várakozni. Hamar visszatértek.

A fiatal vőlegény csak ámult és bámult, mikor a visszatérő
menyasszonya egész derült kedvvel jött vissza a beleegyezését
hirdetni a holnapi esküvőbe; hisz a péntek a magyaroknál
szerencsenap. Nem vette észre, hogy annak minden tagja resz-
ket azalatt, amíg enyelegve, kacag, hízeleg. Ez az olasz asszony
bizonyára varázslónő, hogy három perc alatt így el tudta
enyésztetni a babonás félelmet.

Haj, haj! Siralomra méltó oka volt ennek a gyors megválto-
zásnak.

Angiolina egyazon órában érkezett postagalamb-tudósítást
mutatott meg Natáliának.

Guyontól jött; így szólt:

„Hajnal óta csatában állunk Haynauval. Bem vezet rosszul.
Ellenség túlnyomó. Veszteségünk bizonyos.”

— Hát én ezst a ross hírt holnapig a markomba zsárva tar-
tom. Mert ha Temesvárnál sétverték a magyar hadsereget,
akkor Komáromban nincs több lakodalom.

Tehát már holnap.

Még ezen a napon zeng az egész város a diadalmámortól.
A hírlapok csupa diadalhíreket közölnek. Bem vette át Dem-
binszkytól a főparancsnokságot, a legyőzhetlen Bem. Görgey
Artúr megérkezett Aradra az egész hadseregével. Paskievics
messze elmaradt mögötte Nagyváradon. Győzelmünk bizo-
nyos.

Az esküvő híre gyorsan elterjedt a városban. Örömanya
lesz a térparancsnokné, kiadó násznagy az ezredes, vőfély
Beőthy Laci.

A rác templom zsúfolásig megtelt hölgyekkel. Ott volt a színe-java.

A menyasszony elragadóan szép volt, a vőlegény délceg alak. A homloka nem volt már bekötve, csak egy tallérnyi fekete angol flastrom takarta a sebhelyét, ami még érdekesebbé tette az arcát.

Aramics Cyrill pópa végezte az esketési szertartást, görög rítus szerint, nagy áhítattal és szabályossággal.

Az összekötött házaspár a matrikula aláírása végett, tanúival és az örömannyával együtt átment a templomból a sekrestyébe.

Tihamér ott tartotta a markában a tíz aranyat, melyet stólául szánt a papnak.

Aramics Cyrill észrevette az adakozási szándékot, s büszke kézmozdulattal hártotta el magától; kenetteljes hangon mondta:

— Én nem fogadok el stóla fejében mást, mint egy csókot a menyasszonytól.

Különös ötlet volt. De hiszen Natália Aramics prelátnak bérmelegánya volt. Odatartotta az orcáját eléje, s engedte arra a papi csókot rálehelteni.

Ekkor aztán ismétlődött a Kossuth-adoma. Tihamér a papnak szánt tíz aranyat az egyházfi markába nyomta. Azzal karjára fűzte a hitvestársát, s igyekezett vele ki az utcára. Most már férj és feleség voltak: egy kocsiban foglalhattak helyet.

Az utcákon sorfalat állt a közönség, s hangosan éljenezte a volt Dáriosz-házig vágató házaspárt. Natália a vőlegényétől kapott fehér rózsával csokorral integetett az üdvözlésekre, Tihamér ellenben tudomást sem vett róluk. Láthatólag bosszús volt. Egész hazáig nem szólt semmit, mintha néma barátnak állt volna be.

Amint otthonukban magukra maradtak, Natália gyöngéden odasimult férje keblére, s csókra kínálta az arcát.

— A másik felét az arcának kérem: azt a pap csókja érte. Natália nagyot bámult rá.

— Ez téged bánt?
— Ördögadta papja! Előbb megcsókolta a feleségemet, mint magam.

— Hisz a pap csókja szakramentum. Ő kérte.

— De a menyasszony pofonja is szakramentum!

Natália elszörnyedt.

— Megütni a papot! Hisz ezért örök kárhozat várna ránk a gyehennában.

— Annak baj az, aki odajut.

Natália nem bírta felfogni Tihamér kedélyszökellését.

Hogy lehet egy papnak a csókjáért, az oltár előtt adott felszentelő csókért, megneheztelni?

Ez bizony elég nagy butaság volt Tihamértől, ami pártoltatásban nem részesülhet.

Ilyen hangulatban indultak el a lakodalmi vendégségre, amit a városi közönség rendezett kedvencei számára.

Ez egyúttal díszlakoma is volt a tisztikar ünneplésére.

Kétszáz tiszt volt vendégül meghíva. S ennek megfelelő az előkészület.

A sütőnek egy akkora kenyeret ajándékoztak a lakomához, hogy két ember cepelte saroglyán. Micsoda kenyér volt! Szeretnék olyan poéta lenni, aki a komáromi kenyeret le tudja írni. De hát ahhoz hiányoznak a szavak, a fogalmak, a kifejezések. A ragyogó héját, a duzzadó gyürkéjét még tán lehet; de hát az a foszlós bele, ami érthetővé teszi, hogy miért imádkozunk mi a mindennapi kenyérért.

Ennek a remekműnek méltó társa volt az a tizenöt fontos sárgadinnye góliát, akit Tassi János uram természetett a herkályi kertében. A tatai urodalomból egy egész szarvast küldtek a lakomához, a vitéz ezredes Esterházy Pál rendeletéből. — De minden csodának a netovábbja volt az a másfélmázsás tok, melyet Tuba István halászmester uram ajánlott fel a lakomára; saját fogása volt.

A város legkitűnőbb főzőasszonyai vállalkoztak az ételek

elkészítésére, s a kereskedővilág lelkes fiatalsága ajánlkozott a fel-
szolgálás tisztjére.

Így szokták csinálni a díszlakomát Komáromban.

A péntek nap itt hagyományos ünnep. Ez a halebédek napja. A komáromi halebédek mellett elbújhat Lucullus.

Erről mind tudomása volt Angiolina asszonynak; azért (és még valamiért) siettette e napra Tihamér menyegzőjét.

A vendég urak már mind ott ültek a patkó alakú hármas asztalnál, csupa férfitársaság volt; hölgy csak az örömanya és az új menyecske.

Amint az ifjú pár megérkezett, s helyét elfoglalta az asztalfőn, rögtön következett a tálalás. Első fogás volt természetesen a húsleves, csigával, ami nem valami csúszó-mászó állat, hanem orsóheggyel egyenkint csigává tekert tésztanemű. Ilyent csak püspökök kapnak, azok is csak a kálvinisták egyházkerületi-gyűlés ebédjén.

Aztán jött a sok hírhedett nemzeti eledel. Tihamérnak semmi sem ízlett. A bal oldali szomszédja volt a pópa. Annak igyekezett folyvást hátat fordítani. Pedig Natáliához sem volt valami sok szava.

A harmadik ételfogás után megcsengeté Aramics Cyrill a késfokával a poharát, annak jeléül, hogy áldomást készül mondani. Halljuk! Halljuk!

Természetes volt, hogy a legelső tósztt az ifjú párt élte. Azoknak kívánt a pópa holtig tartó, zavartalan boldogságot.

Mindenkinek feltűnt, hogy Tihamér üresen koccintotta a poharát a felköszöntőével.

A prelátus nem jött zavarba. A pohárcsengés elcsendesülte után még volt valami mondókája.

— Az én igen kedves barátom, Tihamér, úgy látom, hogy neheztel rám azért az atyai csókért, amelyet én bájos menyasszonyától stólaképpen nyertem. Hogy tehát a duzzogást kiengeszteljem, íme, ezennel visszaadom neki a menyasszonyától kapott csókot.

S azzal átölelte Tihamér fejét, s egy csókot cuppantott az orcájára, de azután még néhány szót súgott a fülébe.

Natália ijedten kapott férje kezéhez; azt hitte, hogy ez most rögtön pofon üti a papot. Dehogyan ütötte! A súgott szavak után egyszerre földerült az arca, mind a két karjával átölelte a pópa fejét, s agyba-főbe csókolá; végül karöltve brudert ivott vele.

Az egész társaság hangosan éljenzett és tapsolt. Mindenki azt hitte, hogy ez a pópa által visszaadott menyasszonycsóknak az eredménye.

Csak egy jelen levő vendég találta ki az igazi okot: Negrotin. Ő megfigyelte a pópa suttogását.

A vendégek mind sorba odasiettek az áldomás után az ifjú párral poharat koccintani. Negrotin hátramaradt. Mikor ő is sorra került, hogy üdvözlje az új házaspárt, ő is súgott valamit Tihamér fülébe:

— Amit a pópa súgott neked, az igaz.

Amire aztán Tihamér Negrotint is éppen olyan forró ölelésbe és arcul csókolásba részesítette, mint az imént a pópát.

Natália bámult ezen legjobban. Nem értette a talányt.

Pedig olyan egyszerű volt annak a megoldása. Aramics Cyrill ezt súgta Tihamér fülébe: „Negrotinnál még százezer forintja van Natáliának osztrák bankjegyekben.”

Negrotin kitalálta e súgást az arckifejezésekből, és sietett azt megerősíteni.

E mozzanattól kezdve Lippay Tihamért mintha csak kicserélték volna. Megjött az étvágya, beszédes lett, tréfálkozott a menyasszonyával és a pópával; áldomásokat mondott, s azokban sziporkázott a költő vénája.

A gazdag lakoma késő estig tartott. Vége felé, hagyományos szokás szerint, úgy illett, hogy az ifjú férj és feleség elhagyja a társaságot minden búcsúztatás nélkül, s szép osonva hazamenjenek karöltve. Nem szükséges versenyt inni a társasággal.

Az örömanytól mégis búcsút kellett venni. Az ott ült Natália mellett. Meg kellett neki köszönni az addigi anyai gondoskodást.

Angiolina megcsókolta a fiatal pártfogoltját, s tréfásan ezt súgta a fülébe: „Azstán le ne kapard a homlokáról azst az angol flastromot.”

Nem kísérte őket senki hazáig.

Mikor aztán annyi idő eltelt, hogy ők ketten hazaérhettek, boldog otthonukban elhelyezkedhettek, akkor Angiolina kihúzott egy keskeny papírlapot a korzettje alól, s odanyújtá a jobbján ülő férjének, odasúgva neki: „Olvasd el ezst, azstán sólj be a társasághozs.”

Az ezredes talpra állt, mint aki felköszöntőt akar mondani. Mindenki halljukot kiabált. Kezében volt a felemelt pohár. — De amint a felesége által odanyújtott iraton végigfutott a szemcivel, egyszerre kiesett a pohár a kezéből, ő maga lerogyott a székébe, s az arcát két kezébe temette. Sírt!

Ő, a csaták, rettenthetlen hőse, a hidegvérű hadvezető, zokog, mint egy gyermek! Mindenki bámulva tekintte rá.

Ekkor Angiolina kivette a férje kezéből azt az írást, most már ő maga áll fel, és szólt:

— Uraim! Magyar hazsafiak! Örömnapunknak vége van. Törjétek össe a poharakat. Gyás borult a hazsára. Itt a tudósítás galambposta útján Guyontól: „Temesvári csata elvesett, ellenség nagyon erős volt. A sereg teljesen sétveretett. Futunk mind Lugos felé, Bem vállperecsét törte.”

És ez a bámulatos asszony, ezzel a rémhírrrel a keble fodrai között, tudott végigélvezni egy hosszú nászszakomát, és vigadni a vigadókkal; nem rontani el védenecinek menyegzői ünnepét! Egy arcvonása el nem árulta, hogy micsoda temetőt hord belül.

Szavaira mély hallgatás következett. Kétszáz férfi, aki meg-némult! Ennél rettentesebb drámai jelenet nem lehet. Aki ennek a megsemmisült világot hirdető hallgatásnak tanúja volt, azt

soha holtig el nem felejt. Az nagyszerűbb a kripták hallgatásánál. Kétszáz élő hősnak múmiai némasága.

Ez a csend megrendítőbb, mint az égdörgés.

Ebben a kínos csöndben egyszerre megharsant egy erőteljes férfihang, Negrotiné volt: „Él magyar, áll Komárom még!” Egy pohár a falhoz csapva törött szét, s egy kard villant meg az asztal fölött.

A következő percben kétszáz pohár törött darabra a falhoz vágva, s kétszáz kard keresztezte egymást, hüvelyét elhagyva; egy közös kiáltás tölté be a termet: „Él magyar, áll Komárom még!” S ez a kiáltás aztán kiáradt az utcára, végigjárta a várost. A nagy, megrendítő gyászhiérnek ez volt a visszhangja. Megtelt vele a vár és a város, a sáncok, a kunyhók, a mezők. Tán még a halottak is utánakiálták. Nem volt álom ezen az éjszakán.

... Boldog ember csak kettő volt az egész városban: a ma összekötött fiatal házaspár. Ők kívülestek a világból. Ebből a rettenetes világból! Nagy hálát adhatnak érte annak, aki ezt számukra így rendezte.

9. A KOMÁROMI BANKÓK

Életet és vért!

Ó be sokszor hangoztatta e két szót a magyar! Be is váltotta tetteikkel. Életet és vért áldozott fölséges eszméért.

De ami a tetőpontját képezi a nemzeti áldozatkészségnek, azt ez a szó fejezi ki: „és pénzt!”

Pénz az ideghúrja a nyilazó tegeznek.

Pénz nélkül nincs hadsereg.

Mezítláb nem harcolnak.

Arra a lelkesedésre, mely Komárom várát és városát a legmerészebb ellenállásra buzdítja, az volt a legjobb intézkedése annak a kormánynak, mely most már Magyarország sorsát kezében tartá, hogy rögtön kibocsátá az előkészített önálló

komáromi pénzjegyeket. Két- és tízforintosok voltak. Kiállításuk elég tetszetős volt. Újházy-bankó volt a népszerű elnevezésük.

A komáromi piacon készséggel fogadták az új pénzjegyeket. Semmi sem lett drágább.

Azonban a pénzjegyek hitele megkívánja, hogy azoknak ércalapjuk is legyen. Erről a fővezér gondoskodott. Felszólítást intézett Győr város hazafias lakóihoz, hogy adakozzanak arannyal, ezüsttel egy komáromi állampénztár javára, mely a hadviselésre kibocsátandó pénzjegyek alapjául szolgáljon.

Mesemondásnak is merész volna a megtörtént valóság. Egyetlen városa Magyarországnak, az egy Győr város néhány nap alatt összehordta a magyar hadvezérhez az ércalapul szükséges százezretet, aranyban, ezüstben. Egy özvegyasszony maga egész élete megtakargatott kincsét, ötszáz aranyat s ezerötszáz ezüstforintot tett le a haza oltárára.*

Az így összegyűlt nemzeti kincset Klapka Komáromba küldte, a tábori pénztárnoka őrizete alá.

Senki sem emlegeti ennek a férfiúnak nevét. Pedig a szabadságharcnak ő volt a legnevezetesebb alakja. Ő kezelte a pénzt. Klapka élőszóval gyakran elmesélgetett róla. Hihetetlen csodatörténeteket. Holländernek hívták. Zsidó volt. Talán még most is él. Szegényül, elfeledten.

Újházy nem volt a félrendszabályok embere. Ő mindent radikálisan intézett el.

Néhány nap múlva a komáromi bankjegyek kibocsátása után kormánybiztosi teljhatalmánál fogva parancsot adott ki, hogy minden komáromi lakos szolgáltatssa be a birtokában levő minden fajtájú osztrák pénzjegyeket, hogy azok komáromi pénzjegyekkel kicseréltesse; maguk az osztrák bankók

* Szilágyi emlékiratai.

pedig a közönség szeme láttára az angliai sütőkemencében tűznek átadassanak.

Szankció is volt hozzá.

— Aki pedig eltitkolja s magánál rejtegeti az osztrák bankjegyeket, haditörvényszék elé állítatik és főbe lövetik. A feljelentő kapja a felfedezett bankjegyösszeg teljes értékét.

Ugyan sietett minden ember a maga félretett osztrák bankjegyeit felhordani az angliai tűzkemencébe.

— Meg vagyunk löve! — mondá Lippay Tihamér e rendelet után Negrotinhoz rohanva. — Tenálad százezer forintja van nőmnek osztrák bankjegyekben.

— Úgy van.

— Ha ezt följelenti valaki, engem is főbe lönek, téged is; de még a felcségem is bajba kerül.

— De hát ki tudhat erről?

— Ki tudhat? Ó, te naiv ember! Hát az a pap!

— Az Aramics Cyrill? Te képesnek hinnéd őt ily akávalóságra?

— Barátom! Pap ide, pap oda! Én nem hiszek már a szenteknek sem. Ha egy apostol elárulhatta harminc ezüstpénzért a Messiást, mért ne árulhatja el egy pópa százezer forintért két ilyen kellemetlen fickót, mint mi vagyunk.

— Jól van. Majd beszélni fogok erről a Holländerrel.

— De haladéktalanul.

Negrotin rögtön sietett a várba Holländert fölkeresni.

A komáromi belső várban volt a tábori pénztár elszállásolva, abba a kaszamátaboltba, melynek ablakát egy ágyúnak szánt lönyílás képezi; kívül is, belül is vasráccsal ellátva, az is a Dunára torkollik; négyöles meredek fal van alatta. A pincebolt ajtaja kovácsolt vasból van, hármas zárral, előtte két honvéd strázsál szuronyos fegyverrel. Azonkívül őrzik az ajtót a kulcsár, nehéz kulcsokat emelve a markában. Ez bocsátja be a látogatókat.

Minden látogatónak elébb nagy igazoláson és megmotozta-

táson kell keresztülesni, amíg idáig eljuthat. Negrotin keresztülküzdötte magát. A vasajtón túl egy szűk gádoron át kellett még az utolsó faajtóig elhatolnia, ahol a kulcsár a kézi lámpásával az arcába világított, hogy a szobában levő pénztáros a kémlőablakocskán át jól megnézhesse a látogatóját. Végre oda jutott hozzá.

Holländer nem viselt semmiféle katonai rangot, és így egyenruhát sem. Egyszerű, teveszőr kabát volt rajta, házispika a fején. A pénztár pinceboltjában nyáron is hideg volt.

Összes bútorzata volt egy festetlen asztal írószerszámokkal, mellette szalmaszék, egy sokfiókos polc vastag könyvekkel, aztán két vasláda, azok között egy hárságy szarvasbőr vánkossal, pokróctakaróval. Ő maga ott szokott hálni a pénztár szobájában. Az a két vasláda zárta magában az ország összes kincsét. Egyikben az arany, ezüst; másikban a bankó.

— Nos, Negrotin pajtás, hát mi jó hozott? — kérde a mindig nyájas emberke. — Hoztál vagy vinni akarsz?

— Még nem tudom. Talán mind a kettőt.

Azzal elmondta neki az egész tényállást, a püspök által rábízott menyasszonyi hozományról. A Rotschild-sorsjegyeket mégis elhallgatta.

Holländer egyet szippantott a tubákos szelencéjéből.

— Most mit tegyek azokkal az elkárhoztatott bankjegyekkel? — mondá Negrotin. — Ha az volna meghagyva, hogy azokat váltsuk fel a magyar hadparancsnokság által kibocsájtott pénzjegyekkel, nem volna semmi aggodalmam. A beváltott idegen pénzjegyek megmaradnak, s valamikor kárpótlást adhatnak. De a kormánybiztosi parancs azt rendeli, hogy az osztrák bankjegyek megsemmisíttessenek, tűzbe dobassanak. Kinek használ ez a kegyetlen eljárás? Csak az osztrák banknak. Annak ahány bankjegyét elégetik, annyi beváltandó adóslevélről szabadul meg. Kára csak a közönségnek lesz.

Holländer odahajolt Negrotinhoz, s valamit súgott a fülébe.

— Adok nektek egy jó tanácsot. Bíz rá a bankjegyeid kiszolgáltatását a Tózsóra. Többet nem mondok.

Negrotin nem sejtett ugyan semmit a jó tanács értelméből, de azért mégis követte. Magához hívatta a kis görögöt.

— Nézd, pajtás. Itt van nálam a védencemnek, Natáliának százezer forintnyi vagyona osztrák bankjegyekben. Most ezeket át kellene váltani komáromi bankókra. Én nem értek a pénzmanipulációhoz; neked a kisujjadbán van minden. Légy szíves helyettem ezt a dolgot elvégezni.

— A legnagyobb örömmel — mondta Tózsó. — Légy megnyugodva, pajtás. A legokosabban fogok mindent elvégezni. Már benne vagyok a prakszisában ennek.

Olyan furcsán vigyorított egyet a fél százával és fél szemével, mikor ezt a szót kiejtette: „prakszisában”.

Negrotin előadta a vasládájából azt az összeget, amit a püspök gondjaira bízott. Ezer darab százás volt, keresztkötésben, mely a püspök pecsétjével volt megerősítve. A keresztkötés négy szegletén kilátszott a legfelső és legalsó száz-forintos bankjegy mintázata.

Egy sor írás nélkül adta azt Tózsó kezébe. Hisz ő is írás nélkül kapta azt a püspöktől.

— Majd holnap visszajövök az eredménnyel. — mondá Tózsó.

Negrotin nem értette, miért holnap, miért nem ma.

Elég, ha Tózsó értette.

Másnap reggel a kis görög megjelent a pénzügyi hivatalban, mely az „Anglia” sütőkemencéje mögött volt elhelyezve. Egy auditor (fiskális) volt a végrehajtó közeg a bankóégetésnél.

Jó reggelt kívántak egymásnak Tózsó is, meg az auditor is: egész komolysággal.

— Hozott ön? — kérdé az auditor ridegen.

— Osztrák bankjegyeket elégetni.

— Összeg?

— Százezer forint.

— Meg van számlálva?

— Igenis, meg van.

Előadta a csomagot. A keresztkötés alól kivillogott az arany nyomatú százaz alól is, fölül is; a püspök pecsétje hitelesíté a tartalmat.

— Helyes.

Azzal az auditor és Tózsó együtt kimenének a tábori sütőkemencéhez, mely éppen erősen be volt fűtve; a láng a száján csapkodott ki, és ott hiteles tanúk jelenlétében az auditor belehajlítá a pénzjegycsomagot a lángoló kemence torkába.

A kemence nagyot hahotázott, mikor a prédáját megkapta, s még magasabbra csapott ki a lángja, fekete füstöt s égett papíroszlányokat okádva fölfelé.

Az autodafé végezte után az auditor Tózsóval visszament a hivatalszobába, s kiállítá számára a bizonyítványt, miszerint a Lippay Tihamérné tulajdonát képező százezer forintnyi osztrák bankjegyeket mai napon megsemmisítés végett kezéhez szolgáltatatta, melynél fogva neki ugyanannyi összeg a magyar kormány pénztárából magyar államjegyekben kiszolgáltatandó.

Ezt odaadta Tózsónak.

Azzal kezét szorítottak. Egymás szemébe néztek. És mind a kettő megállhatta, hogy el ne nevesse magát.

Elég, ha a kemence hahotázott.

Ennek a tűzgyomrú szörnyetegnek tökéletesen mindegy, hogy az égő poklába ledobott töltelék ezer darab bankjegy-e, vagy ugyanannyi szelt komáromi újság.

Tózsó sietett a kapott utalvánnyal Holländerhez.

A pénztárnok kitűnő kedvében volt ezúttal. A bankóprés hatalmasan működött, tele volt a kassza.

— Nos, Tózsó, hát mit hoztál?

— Egy kis utalványt. Csekélységről. Százezer forint elégetett osztrák bankó értékéről.

Holländer megnézte az utalványt: rendben volt. Beírta a főkönyvbe; nyugtát állított ki százezer forintról, s azt Tózsóval

aláírta. Akkor felnyitá a vasládát, mely a bankjegyeket őrzé, s kivett belőle tíz pénzcsomagot, keresztkötésben, mindegyiknek a hámjára rányomtatva: „1000 darab 10 forintos”, s azokat letette az asztalra Tózsó elé.

— Számláld meg.

— Én? Dehogyan számlálom! Amire az állam pecsétje van ráütve, az szentírás — s vizsgálatlanul elrakta a csomagot a táskájába.

Holländer odaállt Tózsó elé, s két kezét annak vállára téve, erősen a szemébe nézett, s aztán csaknem az orrához értetve az orrát, azt mondá neki:

— Te Tózsó! Kinek loptál te ma? Magadnak, vagy másnak? Ha magadnak, akkor akasztófa vagy, ha másnak, akkor számár vagy.

Tózsó erre mind a két kezével megfogta Holländer két kezét, s mosolyogva mondá: „Légy üdvöz, testvér.”

Azzal aztán sietett Negrotinhoz; az várt rá.

— Itt a beváltott összeg — mondá táskáját felnyitva.

— Nekem meg se mutasd. Ezek a papirosok nálam nem foguak megmelegedni. Vigyük egyenesen jogos tulajdonosukhoz, Lippaynéhoz. Rendelkezzék velük.

Natáliánál éppen kávézó társaság volt: Angiolina, Aramics pópa, az alispánné; Tihamér is otthon volt.

Negrotin előadta látogatása okát. A püspöki nagybátyjától kapott megbízás hozta ide. Eszerint neki a menyasszonyi hozományul szánt százezer forintnyi összeget (osztrák bankjegyekben) titokban kellett tartania. A titok kipattant, a bankjegyeket át kellett adni a magyar kormánynak, s elfogadni értük a komáromi pénzjegyeket. Ezzel Negrotin megbízatása feloldódott. Most ő ez összeget átszolgáltatja jog szerinti tulajdonosának, Lippay Tihamérné asszonyságnak.

Tózsó lerakta a tíz csomag tízezer forintot az asztalra.

Szép Mikulás-ajándék! Százezer forint egy halomban.

Natália el volt érzékenyülve. Nem gőzölte szorongatni

Negrotin és Tózsó kezét. Kávával is megkínálta őket (amit azok megköszöntek). Azzal az egyik csomag keresztkötését felszakítva, leszámílt belőle száz darabot, és azt a pópa elé tolta: „Egyházunk szükségére.” A többit pedig odarakta Tihamér ölébe: „Terád bízom, tégy vele tetszésed szerint.”

Tihamér nem mondatta ezt magának kétszer.

10. PÉNZMÁMOR

Lippay Tihamér nagybirtokos volt; de örökét nagykorúsága elértéig a vármegeye kezelte, jövedelmét apja adósságainak törlesztésére fordítá, ő maga szerény havi járulékkal volt kénytelen beérni.

A népszabadság kikiáltása után a nagybirtokok jövedelme is megzavarodott. Nem volt többé se dézsma, se robot, se füstpénz. A magyar törvényhozás megígérte az úrbéri kárpótlást; de azt csak évek múlva adta meg az orsztrák kormány. Addig a magyar nagybirtokos volt a kerek föld legszorongatottabb teremtese.

S most ennek a fiatalembernek egyszerre százezer forintot sepernek az ölébe. A tied! Költsd el!

Tudja jól, hogy ez olyan pénz, mely csak Komárom határán bír értékkel. Most még rövid ideig talán a szomszéd vidéken is. Addig pénz ez, amíg: „Él magyar, áll Komárom még!”

Az lesz tehát a virtus, hogy lehet ezt a tenger pénzt a körülzárt idő alatt szépszerével elkölteni?

Ebben a feladatban Tihamér valósággal virtuozitást fejtett ki.

Legelső a ló, a paripa, az ekvipázs.

Jött a négyes fogat, tüzes jukkerlovak, Sárkány uramtól felvásárolva, hozzá pompás hintó, Nyiszli uram híres gyárából. Amellett egy könnyű nájticsánka, mokány, ügető fogattal. Liberiás kocsisok mind a kettőhöz. Inas, huszár külön, asszonyoknak és úrnak. Utánuk is nézett minden ember, mikor ostor-

durrogással vágattak végig az utcán. Telivér paripa váltotta fel az eddigi nyergest. Ez jó lett a lovásznak.

Azután következett az asszony.

Anni csak arany ékszer volt kapható Üveges uramnál, az mind fel lett vásárolva, s ajándéku adva Natáliának és Angiolínának; Burján uram minden selyme és bársonya a hölgyek lábaihoz rakva, kik a város minden szabójának dolgot adtak. A marchand des modes boltoknak még a kirakatai is kiürültek.

És aztán az ingyenség. Borghese uramnak a pincéjében nem maradt egy pezsgős palack, rajnai, bordeaux-i, tokaji, sőt az ötvenesztendős neszmélyi is hordóستól napfényre hozatott, amiből eddig csak beteg számára adogattak ki, meszelyes palackkal. Csemege, pácolt hal, aszalt gyümölcs tonnaszámra. Fő gond volt a kávéra. Mert abból az asszonyság az arany javát szerette, gyöngykávéval keverve, míg az úr nem ihatott mást, mint mokaát. Férfiszakács lett szegődötve a konyhába, aki bordeaux-ival készítette az à la Richelieu bélpecsenyét. Nyílt asztal a nap minden szakaszában. Kávészás, likőrözés, aztán villásreggeli, falatozás, ebéd, ozsona, kvaterkázás, vacsora, puncs, korhelyleves. Ebből semmit sem enged el egy igaz magyar.

Hát már aztán a cigány hogy maradhatott volna el? Tihamér maga egyenruházta föl a szegődött bandáját; azok csak őneki húzták az ő kedvenc nótáit.

De hát örökös muzsikaszóból nem él meg az ember; a puncs és a korhelyleves között nagy idő fekszik, amit komoly foglalatossággal kell betölteni. Vacsora után hagyják az asszonyokat mulatni, nevetgélni fiatal tisztekkel, akiknek ez a mesterségük; a szolid uraságok félrevonulnak a pipázószobába, s ott előveszik a szent Dávidné zsoltárát; egy kis parázs ferbli összekerül. A házigazdának úgy illik, hogy veszítsen.

Aztán itt vannak a jó cimborák is. Játék közben megesik, hogy egy pajtásnak elfogyott a költőpénze; hogyne adna neki kölcsön Tihamér! Csak egy névjegyre kell neki fölírni plaj-

básszal, az összeget „megkaptam”. Elég az. Tihamér a svihákok bankárja.

De mindezek mellett is nagyon lassan akar fogyni az a sok pénz. — No, majd segítve lesz rajta, ha egyszer Tihamér rátalál a dúsgazdag liferánsok kártyabarlangjára, akik roppant összegekben játszanak; ott megkönnyebbítik.

Egyelőre úgy vélt magán segíteni, hogy kigondolta a revansot.

Viszontlakomát rendezett saját költségére ugyanabban a Fekete Sasban, ahol a nemes város az ő mennyegzője megünneplésére tartotta azt a híres díszlakomát. (Aminek a végéről ő szerencséjére elmaradt.)

Meghívta az akkori vendégeket mind. Megrendelte a vendéglősnél, ami jó és drága. A pezsgő a padlón folyt.

Ezúttal reggelig tartott a lakoma.

A Ponryó bandája egyre húzta a szebbnél szebb dalokat. A jobb hangú férfiak beleénekeltek.

Semmi sem zavarta meg a vidám mulatságot. Nem aludtak ki a lámpák egyszerre, nem szabadult a terembe se kukik, se denevér, nem zörgette meg az ablakokat titkos kísértet csontvázöklével.

Angiolina sem rejtegetett a vállfűzője fodrai között eldugott tudósítást. A temesvári hadsereg szétbomlása óta megszűnt a galámposta-izengetés.

Járták az áldomások, hangzott az éljenzés és a pohárcsörgés, kivilágoş kivirradtig.

Ezen a napon rakta le a muszka hadsereg előtt a fegyvert Görgey Artúr hadserege Világosvárnál.

Csak öt nap múlva jutott kezéhez Klapkának a Pressburger Zeitung egy példánya, melyben Haynau hivatalosan jelenti Görgey kapitulációját.

Klapka a szobájába vonult, és keservesen sírt, mikor e megölő hírt elolvasá! Fel van írva a krónikákban, hogy sírt.

Haj! Ha az a könny, amit e napokban férfiszemek sírtak, mind együvé gyűlne és kristályosodnék, az nagyobb volna a Kohinoor gyémántnál.

Most már nem lehetett többé merész előnyomulásra gondolnia; vissza kellett vonulnia hadtestével Komáromba.

Magára maradt.

Hadserege felszaporodott negyvenezer emberre.

Első feladat volt ezt a nagy tömeget egy egész évre ellátni élelemmel, ruházattal.

A mindenütt győztes ellenfél körül fogja zárolni a várat. Hadtömegei fölösen vannak hozzá. De majd jön a tél. A nyár is jó szövetséges volt; elhozta az ellenfél számára az indiai halált. A magyart nem bántotta az, mert az nem kap az éretlen gyümölcsön. De a tél biztosan meghozza a maga öldöklő angyalait. És ezalatt az európai viszonyok átalakulhatnak. Lehetetlen, hogy az egész művelt világrész elnézze közönnyel, hogyan fojtanak vérébe egy nemes nemzetet, mely előharcosa volt a kereszténységnek, a szabadságnak. A diplomácia közbe fog lépni.

Utópia volt: de hittek benne sokan.

A visszavonulásnak azonban egy súlyos következménye lett. A zúgolódás szelleme kapott fel a lovasság között.

A lovasság nem szereti a várbeli szolgálatot. Nincs egyéb hősködése, mint a széna-, szalmabeszerzés.

„Ha elfogy a vágómarha, a lovainkra kerül a sor. A lovainkat fogjuk megenni.”

Egy svadrony Bocskay-husár nyílt zendülésbe tört ki.

A temesvári ütközetből elszabadult pajtásaik bujtogatták fel őket.

A Bocskay-huszárezred önkéntes csapat volt, mely egy évre szegődött. Az év már letelt, sőt két hónappal meg is lett toldva. A temesvári ütközetben három svadronya a Bocskay-huszároknak vett részt, a fölbomlás után ezek nem vonultak Dessewffyvel Lugosra; ők nem mennek ki Törökországba, hanem egyes-nesen hazaszárguldoztak a maguk hajdúvárosaiba.

Most a komáromi negyedik svadrony is követni akarta társai jó példáját, s fölmondta az engedelmességet a tisztjeinek. Ők nem szolgálnak tovább; mennek haza.

Ez nyílt zendülés volt.

Roszbabb minden ellenségnél. Belső féreg.

A lelkesedésnek az ellentéte: az elbúsulás. Furcsa egy istenteremtése a magyar; ha föllelkесedik, akkor négy karja van, ha elbúsulja magát, akkor van négy lába.

Ha ez elharapódzik, mint a ragály, a komáromi hadseregben, akkor vége a szabadságharcnak.

Klapka rögtön kirendelt egy század honvédet a rakoncátlanokódó huszárok elővezetésére.

A parancsszónak engedelmeskedtek. Leszálltak a lovaikról, s azokat kantárszáron fogva vonultak a vár udvarára, minden huszár mellett egy honvéd, két kezében tartott szuronyos fegyverrel.

Maga a fővezér jött le közéjük. Tartott hozzájuk szívből jövő, szívhez szóló beszédet.

„Fiaim! A hős hajdúk méltó utódai! Most akarjátok-e elhagyni a szabadság zászlaját, amikor az egész haza szemé tirátok néz? Emlékezzetek rá, mily vitézül küzdtetek a Királyerdőben, Nagy-Sarlónál, túlnyomó ellenséggel szemben, győztetek halálmegvető vitézségtekkel! És most mikor minden vidékről tódul a lelkes fiatalság, a szent zászlók alá, ti akarjátok-e azt hűtlenül elhagyni? Veszni hagyjátok a hazát.”

A huszárok szószólója vakmerően vágott vissza a vezérnek:
— Mink már leszolgáltuk a magunk kötelességét. Cseléd sem tartozik tovább szolgálni a gazdáját a szerződésénél. Nekünk letelt az esztendőnk, túl is vagyunk rajta. Nem tartozunk a hazának többel.

Rettenetes gondolat volt! Nem tartozunk a hazának többel! Leszolgáltunk érte!

— Akkor én átadlak benneteket a haditörvényszéknek.

A parancsszó teljesítve lett; a huszárcsapat a honvédek kíséretében átvonult a belső várba, ahol a haditörvényszék szabad ég alatt tartá meg ülését.

A törvényszék elnöke, az ezredes, mindenekelőtt fölszólítá az engedetlen huszárcsapatot, hogy rakja le a fegyverét, ahogy vádlottaknál szokás.

A szószóló ellentmondott.

— Mi nem rakjuk le a fegyverünket, mert azt magunk szereztük. A lovainkat sem adjuk át senkinek, mert az is a sajátunk. Nekünk a kormány nem adott semmit. Zászlónk is a régi; a hajdani Bocskay-zászló. Azt is magunkkal visszük, ahogy őseink tették, akik kitörték a majtényi táborból, s nem rakták le a fegyvert a többi kurucokkal.

Ismerik ezek jól a hajdúk történetét!

Az ezredes e hallatlan vakmerőség megtorlására parancsot adott a honvédszázadosnak, hogy lövessen közé a lázadó huszárcsapatnak.

A százados vezényelt; de a legénység a vezényszóval éppen ellenkező mozdulatot tett. Ahelyett, hogy célzásra kapta volna a puskát, mind valamennyi lábhoz ereszté azt.

— Mi akar ez lenni? Mit jelent ez? — kérde a százados.

Arra a honvédcsoport közül is megszólalt egy mokány legény.

— Azt, hogy a hajdúknak igazuk van. Mi nem lövünk a pajtásainkra!

Ez már megdöbbenő volt. Az engedetlenség szelleme átterjedt már a honvédségre is.

Ezt nem lehetett büntetlenül hagyni.

A haditörvényszék elnöke most már egy egész zászlóaljat rendelt ki a veressapkásokból, hogy egyszerre elfojtsa a lázadás üszkét, mielőtt az fellobbanna. Ezek aztán lefegyverezték a huszárokat is, meg a honvédeket is.

Mind a két csapat a haditörvényszék elé állítottatott.

Az kimondta rájuk a halálbüntetést. Mind valamennyire.

Az aláírt ítéletet felküldték megerősítés végett a főhadparancsnokhoz.

Hetven husár volt a halálraítélt, és nyolcvan honvéd. Százötven ember egy tömegben.

Igen egyszerű lehetett a végrehajtás: ágyúval, kartáccsal, amíg valamennyi halomra nem dűl; aztán bele valamennyit egy nagy gödörbe, oltatlan meszet a tetejébe: azzal eltakarított minden. Tüzes vassal ki van irtva a pestis.

Klapka nem tudott a gyökeres bajirtásba belenyugodni.

Átváltoztatta a tömeges kivégzést megtizedeltetésé.

Csak minden tizediket fogják főbe lőni a legénység közül.

És ez a példaadás nyílt téren fog végbemenni; a Csigánymezőn, a hadcsapatok és a közönség szeme láttára.

Angiolina, amint ez érdekes hírt megtudta a férjétől, futott vele Natáliához.

— Roppant érdekes újdonságot hozsok. Ma délután les a nagy egzsekúció itt a Csigánymezsőn; a te ablakodból éppen a legjobban odalátni.

Natália nem értette, hogy mi az az egzekúció.

Angiolina aztán megmagyarázta neki: „Megtizedelik a husárokat meg a honvédeket, akik fellázadtak.”

— Talán csak nem komolyan?

— De bizony csak komolyan. Innen a te ablakodból mindent a legjobban megláthatunk, akár egy lózsiból. Látod, ott a Csigánymezső közepén van felállítva egy bitófa. Ezs arra való, hogy ha valamelyik delinkvens, makacsodik, azst hosszsa kötik. Mőgötte van egy deskapalánk, ami azs eltévedt

golyókat felfogja. Van operngukkered? Én elhoztam a magamét.

Natália borzadozott.

— Nem! Nem hiszem, hogy ezt az ítéletet végrehajtják. Én azt gondoltam, ez csak ráíjesztés fog lenni. Mikor ki lesznek állítva a bűnösök, az utolsó pillanatban jön trombitaszóval a fővezér futárja, fehér kendőt lobogtatva, s hozza a kegyelmet.

— Azst, kedvesem ne hidd. Ennek meg kell történni. Különben azs egész komáromi hadsereg sétbomlik, mielőtt ellenséget látott volna. Itt nem ismerik a komédiázsást.

Natália rá hagyta magát beszéltetni, hogy ő is kiüljön az ablakba Angiolina mellé, megnézni az érdekes látványosságot.

A Rozália tért nagy néptömeg lepte cí. A Cigánymezőről a katonaság visszazorította a közönséget. Az átelleni alacsony házak és fabódék előtt hat zászlóalj honvéd volt felállítva.

A kálvinista templom tornyában elkezdtek kongani a harangok, s a vár fokáról három ágyúlovés dördült el.

A Szombati utca felől közelgett a gyászmenet.

Elöl egy sor dobos. Hangszereik fekete posztóval bevonva, ami a hangot tompítja. Azután a hadbíróság s a tábori lelkészek lóháton. Majd a végrehajtásra kirendelt lövészek csapatja, egy kapitány vezénylete alatt.

Azután jött egyedül lóháton a főporkoláb, ő hozta, elől a nyeregkápában keresztülfektetve, a két zászlót. Mindenik becsavarva, s gyászfátyol közé burkolva. Akkor aztán következtek katonas hadsorban az elítélt huszárok, honvédek, százötvenen gyalog. Két oldalt huszárok lovagoltak, felvont sárkányú karabéllyal a kezükben. Bezárta a menetet a halott-hordók csapatja, a fekete Szent Mihály-lovakkal. Távolabb dőcögött egy fél üteg tábori ágyú, a rajta ülő tüzérek kezében égő kanóc.

A kálvinista templom tornyából nagy, fekete zászló lengett alá.

Natália még mindig nem hitte, hogy itt igazi temetkezés lesz. Hogy tizenöt szép, deli legénynek kell meghalni társai bűnéért.

Az elítélt két csapatot vegyesen állíták fel: egy huszárt, egy honvédet egymás mellé, két sorban. Hetvenöt jutott egy sorra. Nem számíthatták ki, hogy melyikükre esik a fekete golyó a megtizedeltetésnél, mert a végrehajtó tisztól függött, hogy melyik oldalon kezdje a számítást, s aztán melyikre térjen át.

Mikor készen volt minden az útra, hármás trombita jel-szóra előlépett a vértörvényszék elnöke, egy ősz bajszú őrnagy, s kibontva az összegöngyölt pergament, felolvasta róla az ítéletet, mely valamennyi vádlott fejére szólt, de melyet a fővezér megtizedeltetésre enyhített.

Egy vékony fűzfavesszőt tartott a kezében.

Ekkor a kíséretet képező huszárok legidősebb őrmestere leszállt a lováról, odajárult az elnök elé, katonás tisztelgéssel, s elmondá a szokásos kegyelmi kérést.

— Pardon, grácia, kegyelmet kérek a szegény bűnösöknek.

— Istennél a kegyelem! — mormogá a főtsiszt, s a ketté-roppantott vesszőt odadobta az ősz harcos lábaihoz, mire az visszatért a szakaszához, s felült a nyergébe.

Ekkor a lövészek parancsnoka elővezényelt hat vitézt, akik tizenkét lépésnyire a fölállított bitófától sorba álltak, puskáikat karra vetve.

Most következett a végrehajtó tiszt szereplése.

Tizenöt fekete golyó volt a társolyában. Egyet kivett belőlük, s a markába szorítá.

Azt a furfangot találta ki a tizes kiszámításnál, hogy nem az első sornál maradt, hanem az elsőről a másodikra tért át fennhangon számlálva. Mikor ezt a szót kimondta: „tíz”, akire az esett, annak odanyomta a fekete golyót a kezébe.

Az kilépett a hadsorból. Szép, délceg legény volt.

— Neved?

— Csurgó Tamás.

— Csurgó Tamás, ajánld Istennek a lelkedet.

A huszár tudta a kötelességét. Bátor, meg nem ingó léptekkel járult a szérűre, mely fehér poronddal volt behintve. A tábori lelkész kísérté odáig; kegyes vigasztalást mormogva fülébe.

Az elítélt nem engedte a szemét bekötni, s elkergette magától a papot, aki a feszületet kínálta eléje.

— Hagyjon el engem! Nem térdepelek le! Én kálvinista vagyok.

Azzal megállt a porond közepén, nagy mellét kifeszítve, s odakiálta a lövészeknek: „No hát, fiúk, most jól célozzatok. Éljen a haza!”

Natália még mindig azt hitte, hogy ez mind csak egy érdekes színjátás. Most jön mindjárt a költői megoldás: a kegyelem hírért vágtatva hozó nyargonc.

Hasztalan várta; az utca végén csak nem jelent meg a lobogtatott fehér kendő.

A tiszt vezényelt: „Célozz!” Hat fegyver csörrent.

Hát nem jön az a fehér kendő?

„Tüzelj!”

A fegyverek eldördültek. A délceg fiatal legény arccal esett a szép fehér porondra, pirosra festve azt a szíve meleg vérével.

Natália iszonyattal sikoltott föl, s kétségbeesetten rohant ki az utcai szobából, át a hálókamrájába, s ott az ágyába verve magát, eldugta a fejét a vánkosi közé — ne lásson, ne halljon többet semmit.

Hanem az a másik hölgy ottmaradt az ablakban. S volt neki walkür-szíve végignézni mind a tizenöt jelenetét ennek a valóságos szomorújátéknak.

És azután sorba el tudta mondani Natáliának e rettenetes opera variációit, amivel azt kétségbeejté; a pusztá elmesélésével.

A második volt egy kegyes fiú, aki szabályszerűen meggyónt a páternek, megcsókolá a feszületet, be hagyta kötni a szemét, s rákezdett a miatyánkra. A lövészek már nekiszégezték a fegyvereiket, a parancsoló már elkiáltá a „tüzelj”-t; megvárták, amíg bevégzi: „de szabadíts meg a gonosztól, ámen”

Aztán jött egy másik, aki érzékenyen fogta fel a dolgot. Arra kérte a vigasztaló páteret, hogy a véres ingét küldje haza a szeretőjének, aki azt az ő számára varrta. Az édesanyjának mondják azt, hogy a fia a csatában esett el.

A negyedik karakán fickó volt. Mikor a fekete golyót a markában érezte, nagyot ugrott: „Csihaj!” Aztán odaszólt a kegyelemkérő őrmesterhez: „Ugyan, strázsamester uram, adjon egy kortyot a pálinkás butykosából, ne menjek szomjan a másvilágra.” Azt megkapta: akkor aztán odament a helyére, ezzel a búcsúszóval: „Coki világ!”

Egy másik nagyon gyáván viselte magát, sírt, könnyörgött, kegyelemért esdekelt, a földhöz verte magát; egyre azt kiabálta: „Te Kossuth-isten! Te Klapka-isten! Irgalmazzatok nekem!” Ez igen kínos jelenet volt.

Egy legény meg éppen nem akarta magát engedni halálnak. El akart futni, úgy kellett visszahozni, a vesztőhelyen rúgott, harapott. Ki kellett kötözni a bitófához, és hat lépésnyiről hajtani rajta végre a halálítéletet.

Akadtt köztük egy szónok, aki harsány hangon tartott lázító beszédet a társaihoz. Átkozta a bíráit, átkozta a hazáját. A vezénylő tiszt pergő dobveréssel igyekezett elfojtani a szavait. Mikor a legény elesett, beleharapott a homokba, mintha a haza földjét akarná megharapni, hogy megvessen tőle!

Aztán jött megint egy víg fickó, aki folyvást fütyült, valami pajkos nótát. Mikor halálra találva összeroskadt, még akkor is fölemelte egyszer a fejét, és tovább fütyült.

Legborzasztóbb volt az, mikor az egyik elítéltet a lövészek rosszul találták el: nem halt meg, csak kínlódott és ordított,

amíg újra töltöttek, és megadták neki az élettől megváltó kegyelemlövést.

De a mesével határos volt annak a honvédnek az esete, aki a hat lövés után állva maradt, és vigyorogva bámult maga elé. Ez volt a tábortüzek kedvence, a vidám mesemondó, akit valamennyi pajtás szeretett. Mind a hat lövész, mintha összebeszél volna, melléje lőtt: golyók a deszkafalba fúródtak. Másik hatnak kellett őket felváltani.

Egy legény, akire a fekete golyó jutott, idegen ajkú, nemrég besorozott újonc volt, aki egy szót sem tudott magyarul. Ez egész komikus figura volt. Aki sehogy sem tudta megérteni, hogyan jut ő ahhoz a megtiszteltetéshez, hogy őt mostan főbe lőjék? Maga is nevetett rajta. Tréfás volt az eset.

A tizenharmadik egy cigány volt. Ez meg éppen kevély volt a sorsára, „Soha sem hittem volna, hogy prédikációs halott legyen belőlem!” Volt a zsebében egy doromb, azt a fogai közé szorítá, s rákezdte pengetni a nótát: „Túrót eszik a cigány.” A vesztőhelyen arra intette a lövészeket, hogy „Vigyázzatok, gyerekek, a dorombot meg ne sértsetek, mert ez kell nekem a paradicsomban”.

A tizennegyedik kevély uraság volt, afféle nemes ember, akinek nem tetszett ez a plebejushalál; amint a fekete golyót megkapta, odaugrott egy huszárhoz, kirántotta annak a nyeregkápatokjából a pisztolyt, s főbe lőtte magát. Megelőzte a bírák ítéletét.

A tizenötödik gazdag fiú volt; az apja bankár a fővárosban. Ő rekesztette be a sort. Mikor a fekete golyót megkapta, kivette az erszényét a zsebéből, odanyújtá a kezelő őrmesternek: „Itt van, pajtás, száz arany, vendéglé meg a társakat a mai nap örömére”. Azzal szétosztá a gyűrűit, óráját, melltűjét a végrehajtó tisztek között emlékül, s igaz gavallér módra lépkedett a helyére, s mikor letérdelt, a selyem zsebkendőjét teríté a térde alá, hogy be ne porosodjék.

És ezt Angiolina mind végignézte, végighallgatta.

Natáliát a hideg rázta csak elmondása után is. „Hogy tudtál ott maradni?”

Hát, kedvesem, ilyen előadást nem látni a milánói Scálában.

Sok asszonykép volt még ott a Rozália téren, aki végignézte ezt a gyászt, de azok legalább sírtak.*

12. AZ ORGYILOK

Ezzel a nappal vége volt az örömnapoknak Komáromban.

Elmúlt a farsang: következett a nagybőjt. A legnagyobb bőjt, csupa pénteknapból.

Egyik hióbposta a másik után jött nyomban.

A főparancsnok által kiküldött parlamenterek bevégzett tényekkel tértek vissza a várba.

Görgey hadserege lerakta a fegyvert.

Arad vára kapitulált.

Az erdélyi hadsereg megadta magát.

Kossuth Bemmel Törökországba menekült. A lugosi hadsereg átkelt a Dunán: a török hadsereg odaát lefegyverezte a menekülő dandárt, vezéreiket Sztambulba vitték.

Duschek átadta az ország arany-ezüstkincset a győztesnek.

Végre Pétervárad is megnyitá a kapuit a császári vezér előtt.

Komárom egyedül maradt.

Sehonnan semmi reménységár. . . !

Nincs már Magyarország! . . .

De nincs már Európa! . . .

A kétségbeesés álmatlan éjszakája borult a lelkekre.

Ez az utcákra is kiterjedt. Kihalt minden élet.

A hadparancsnokság betiltott minden mulatságot, a cigányokat, a fölösleges leányokat eltávolította a városból. Még a sebes

* Klapka emlékiratai.

hajtás ellen is szigorú rendeletet adott ki: aki ostordurrogatással vágat az utcán, a hídon át, azt le kell tartóztatni, akár polgár, akár katonatiszt.

A húst, a szénát a kormány adja ki szűken kiszabva úrnak és katonának.

És végül a hírlapok cenzúra alá vetteknek. (Ez az ostrom-állapot betetőzése.)

Natália érezte meg legkeservesebben az új sorsfordulatot. Egészen magára lett hagyva. Ha a Katka ott nem lett volna, akivel szót váltson: akár megnémulhatott volna. Senki sem járt látogatóba: nehogy még több rossz hírt halljon, mint amennyit már tud.

Angiolina is ritkábban járt Natáliához. Az emlékezetes gyásznapi után másnap még eljött hozzá, elmesélni a későbbi történeteket. Mikor a törvénynek elég tétetett, a holttesteket föltették a halottvívő szekerekre: az életben maradt társak kísérjék ki őket a katonai temetőbe. Egressy Béni honvédszenekara járult előre, Don Sebastian gyászindulóját harsogtatva. Az Isten kertjében egymás sorjában volt a tizenöt sír, abba helyezték el társaik tizennégy bajtársukat: az öngyilkosnak a temető árkában jutott nyugvóhely.

A temetőben, a sírhantolás után előbb a táborigazgató mondott a gyülekezeti előtti kenetteljes beszédet: utána a haditörvényszék elnöke jelenté ki hivatalos rövidséggel, hogy miután a büntető ítéletnek elég tétetett, az életben maradt legénység a szégyen alól föloldatik: kinek-kinek a fegyverzetet visszaadatik, a huszároknak a paripáik is, az altisztek lefokozása visszavonatik, tisztjeik a csapat élére állnak, zászlóik kibontatnak, s úgy fognak a Rácz utcán végigvonulni csengő zene mellett a Szent András templom előtti térre, ahol újból föl fognak esküdni a zászlóik alá.

Mindez akképp hajtattott végre a honvéd trombitások diadalindulója mellett; „meghalt a cselszövő, elmúlt a rút viszály”, egész a zászló alá esküvésig.

Mindezt Natália egy nappal később Tihamértől is megtudta, akit két napig nem látott a nagy rémtörténet után.

Alapos mentsége volt rá. A hadtestparancsnokság megduplázta a tisztek számát a Bocskay-huszároknál, s Lippay Tihamért is tetteles szolgálatba állította az élükre, mint századost. Ő is hajdúsági eredetű volt, Dorogról, ahol a magyar őhitűek fészke van. A csapatot pedig rögtön áthelyezték a monostori sáncok közé. És onnan a tiszteknek csak minden harmadnap volt szabad a városba átjönni kiszabott időre.

Natáliának, mint jó asszonynak, ezt mind el kellett hinni.

Belenyugodott a kényszerített özvegyiségbe. Hogy Tihamért csak minden harmadnap láthatja otthon vacsorára; de éjszakára már nem maradhat, vissza kell térnie a huszárjaihoz. Ez a hadi regula. Egy csók, egy ölelés, s aztán: „hí a kötelesség!”

Ezek voltak a mézeshetek.

Csak egy mindennapi látogatója volt Natáliának, aki a vacsorához rendszeren megjelent: a kegyes pópa, Aramics Cyrill; de az nagyon őrizte a nyelvét minden izgalomkeltő szótól. Ezt már megnyerte Tihamér azzal a biztatással, hogy ha Komárom vára kapitulál, elviszi magával udvari káplánnak a domíniumába. (A komáromi eklézsia kihalóban van már.)

Hát Negrotin? A mi lengyelünk? Felénk sem tekint már?

Azóta, hogy ama bizonyos százezer forintot átadta a védencének, sohasem jött hozzá, hogy bár egy pohár pezsgővel megjutalmazhatták volna ezért a kis barátságért.

Hát Negrotin nem jött Natáliához először és főképp azért nem, mert nagyon rossz tettető volt, nem tudott hazudni. Rögtön elárulta a képe, úgy elvörösödött, ha valami nem igazat mondott.

Márpedig folyvást hazudnia, komédiáznia kellett volna, mikor a fiatal szalmaözvegy sopánkodásait hallja a szigorú hadi regula ellen, mely szeretett társát tőle távol tartja.

Az igazat pedig csak nem mondhatta el az asszonykának.

Hogy az ő édes egyetlene mindennap átjár a Monostorról a városba délutánonként: látogatást tesz az ismerősöknél, Angiolinával együtt sakkozik, s ha ott találja az ezredes, s ráförméd, kergeti, hogy vagy menjen a feleségéhez, vagy a huszárjaihoz, hát akkor fut, de sem az egyikhez, sem a másikhoz, hanem a tiszti kaszinóba, ami rendesen tele van tilalomszegő tisztekkel. Ki győzné őket büntetni?

S még a kaszinó hagyján: de van annál rejtettebb otthon is, ahol hazárdjáték folyik, nagy pénzben. Tihamér virradatig ott mulat, vesztegeti az időt, kedélyt és pénzt.

Hát ezt nem mondhatta el Negrotin Natáliának.

De még nagyobb oka volt Negrotinnak Lippayék háza táját kerülni.

A tisztikarban két véleményáramlat fejlődött lassankint.

Egyik az elszántaké, másik a számítóké.

Győzelemre nem volt kilátás. Álmodni sem lehetett róla.

Választás csak két esély között lehetett. Dicsőséges elvérés, mint Zrínyi Miklósa volt Szigetvárnál, örök emlékül az utókorak; vagy hasznos megalkuvás a hatalommal a mai nap javára s a holnapi nap reményére.

A lengyelek az előbbi mellett tüzeskedtek; Negrotin is.

Itt pedig szemben találta magát Tihamért.

Ő a halhatatlanságért buzgott, ez az életrealitásért.

Negrotin nem akarta a nagy politikai és hadászati ellentétet még a családi otthonba is átszármaztatni.

S ez csak javára volt Natáliának.

Ő még abból a kínos helyzetből, amelyet mindenki érzett, nem is sejtett semmit.

A „Mártírok Oszlopa” nincs úgy teleírva szenvedésekkel, mint Komárom története e két hónap alatt.

Amit Dante isteni fantáziája a pokol számára kigondolt; amit Laokoon a kígyók fojtó szorongatása alatt, hazájáért küzdve, kiszenvedett; amit a leláncolt Prometheusból a folyton csapkodó saskeselyű kitépett, amiért a sziklahengerítő Sisiphus

hasztalan erőlködött, amivel Herkulest a Nessus-ing őrzöngésbe hozta, azt a komáromi hazavédők nap-nap után végig kiszenvették.

Sorsuk az elevenen eltemetett halotté volt; aki hallja a koporsó födelére zuhogó hantok dobogását, s nincs ereje tetszhalott álmát megszakítani.

Összeségükben még egy erős hadsereget képeztek.

Ha nyílt csatatéren egyenlő erejű ellenséggel mérkőzhetnek össze, azt elkeseredésükben a porig gázolják. De az ellenség csak távolban állítja föl táborait, minden oldalról: úgy nyomul előre. Nem támad, nem áll tűznek, csak csendesen, hidegen ostromol. Fölbérelt szökevényeket bocsát a magyar táborba, kik a közvitézket megpuhítják. Vezérei fennhézázó kiáltványokat küldöznek a magyar fővezérhez, melyben őt föltétlen megadásra szólítják föl.

„Soha!” Ez volt rá a válasz.

Az orosz és osztrák hadtestek egymás után érkeztek meg Komárom körülfalolására: háromszoros haderő állt a komáromi magyar várórség ellenében.

Osztrák és orosz főtisztok nyargalásztak a város utcáin. Parlamentérek voltak, kik vezéreik nevében feladási kísérleteket tettek. A népség nagy tömegekben leste a téren az eredményt, s ujjongott, mikor Klapka válaszárol értesült, amit az a daliás termetű Iszakov által az orosz cárnak küldött.

A föltétlen feladás megtagadtatik, a cár közbenjárása kériük bekövetkezendő egyezkedésekre. „Ha ezen egyezkedések alkotmányos és nemzeti jogaink alapján történnek, Komárom vára csak akkor vesz bennük részt, és adja beleegyezését: különben a nemzet ezen legerősebb és legdrágább őrbástyájának védői az utolsó emberig fognak harcolni, s inkább romjai alá temetkeznek, mintsem azt gyáván feladják.”

Ezek voltak Klapka saját kezűleg írott sorai.

A hatalmas ellenség erre jónak látta tizennégy napra fegyverszünetet kötni Klapkával.

Ez a két hét ismét pihenést hozott a társadalmi életbe. A látogatások, estélyek újra megkezdődhetnek.

Tihamérnak megengedettett, hogy otthon tartózkodjék a feleségénél. Ezt meg is tette. Amire nagyon jó oka volt.

A fővezér szigorú napiparancsot adott ki a tisztikarban elharapózott hazárdjátékdüh ellen. Az őrzérek utasítva voltak éjente óránként vizsgálatot tartani, rendőrtiszt vezetése mellett, a kávéházakban, s akiket ott szerencsejátéknál kapnak, följegyezni, bankjaikat elkobozni.

Így aztán Tihamér is kénytelen volt az otthonát szerető férj szerepét vállalni. Nyílt házat tartott, vendéglátó asztalt. Natáliára mozgalmas társadalmi élet földadatai vártak, amiknek mindennapos barátnéja, Angiolina segítségével kész asszonyként megfelelt. Esténként hölgy kártyatársaság került össze, akik a Komáromban ismeretes „Czapári-cvikk”-et kultiválták (persze karjáciban). A világ rendje aztán úgy kívánta, hogy az úri vendégek viszont más szobában, de nem is az úréban, mert annak az ablakai az utcára szolgáltak, hanem egy udvari szobában áldoztak a kártya bálványának (de már ezek nem krajcárban), így aztán a hazárdjátékok ellen kiadott parancs szépen ki lett játszva.

Mikor késő éjjel, vendégoszlás után, az ifjú férj és feleség magukra maradtak, az asszonyka tréfás zsémbeléssel mutogatta az urának kártyanyereségét: No, te csapodár! Miket véthettél ellenem szerelem dolgában; nézd, milyen halom krajcárt nyertem össze! Példabeszédes szerencsém volt ma. — Amire aztán a férjecske egy savanyú csókot nyomott hitvese ajkára, s azt mondá: „Bár te ne szeretnél olyan nagyon engem.” Ammi annyit jelent, hogy ma is jól megkopasztották. A vesztő férfi szomorú hálótárs.

Akármiről akar vele az asszony beszélgetést kezdeni, az mind felizgatja.

Pedig hát szeretne a folyamatban levő országos ügyekről egyet-mást megtudni tőle. Nyers válaszokat kap rá.

„Mit tudom én? Azt nem kötik az én orromra.”
Iszakovról kérdezik.
„Az egy muszka kém!”
Friebeisz Pistát említik.
„Az egy futóbolond.”
Újházy László csak derék ember.
„Mikor alszik.”
Thaly Zsigmond csak nagy hazafi.
„Mikor ébren van is álmodik.”
Hát a Tózsó?
„Országos tolvaj!”
No, de Klapka?
„Tirannus! Nagymogul!”
De a kedves vendégek, akik itt mulattak?
„Szemenszedett zsványok, útonállók.”
Végre Negrotinra kerül a sor.
No, annak egész litániája jut a szidalmaknak.
„Cudar, sehonnai, polyák kalandor, se Istene, se hazája.
Meg van vesztegetve.”
Így sorról sorra mindenki el van ítélve Tihamér által, amint a nevét kiejtik. Nem lehet vele nyugodtan beszélgetni.
Csupán Angiolina által tudott Natália némi értesítést nyerni a válságos napok fordulatáról. Mindennap találkozott vele. Úgy óhajtotta; pedig úgy félt tőle.
És csak ez az egy nő tudott neki arról az emberről beszélni, akit imádott: Klapkáról.
Igen, úgy volt. Tihamért szerette, Negrotint becsülte, de Klapkát imádta.
Mióta?
Attól a naptól fogva, amikor a vezér azt a sok ifjú életet kioltotta. Hisz aki így osztja a halált, az nem ember, az egy bálvány!
És az a bálvány méltó volt rá, hogy minden nő szíve imáddal teljen el iránta.

Mit nekünk Atlasz az üres földgömbjével? Klapka egy országot emelt a vállán, tele kétségbeesett népek millióival. És nem roskadt össze a terhe alatt.

Két út állt előtte. Az erős Komárom várát az utolsó emberig védelmezni, s ha ostrommal elfoglaltatik, a levegőbe röpíteni, romjai alá temetkezni: — vagy pedig a feladásért olyan árt követelni, mely az országot megnyugtatja.

Micsoda új Iliász hőskölteménye lett volna abból, ha az alkut nem ismerő harcot választják?

De Klapka az utóbbit kísérté meg.

Natália megtudta Angiolinától a magyar fővezér békeföltételeit. Amnesztia a nemzet számára; általános kegyelem az összes magyar hadseregnek, mely már letette a fegyvert, vagy ezután leteendő; a magyar kincstár által kibocsátott papírpénz értékesítése, útlevelek kiadása azon honfiak számára, akik külföldre akarnak költözni, mindenkinek a magántulajdona biztosítása, Komárom városa és lakosai számára teljes feledés, minden politikai üldözés kerülése, a várkormányzóság által kibocsátott papírpénz beváltása, úgyszintén a várkormányzóság által kötött szerződések kártalanítása.

Csak e föltételek teljesítése mellett kész Komárom várának hadserege a várat átadni, ellenkező esetben utolsó emberig védeni fogja a sáncait.

Derék föltételek voltak. De ezek is nagy ellenzésre találtak a haditanácsban. A tüzesebb hazafiak hallani sem akartak a fegyverletételről.

Dicső halál! Ez volt a jelszavuk. Csak két szavazattöbbséggel lett elfogadva az izenetterv a haditanácsban. Klapkának az ellenségén felül saját bajtársaival is kellett küzdeni.

Aztán következtek a furfangok, fortélyok, cselszövények az ellenség részéről.

Haynau hallani sem akart amnesztiáról: föltétlen megadást követelt. A pénzkérdések pedig egészen süket fülekre

találtak. A fegyverszünet alatt mindenféle eszközt kipróbáltak a megpuhításnak.

Először az ijesztgetést, fenyegetést. Ez nem fogott. Azután a csábítgatást, kecségetést. Megpróbálták Klapka nagyra-vágyásának hízelkedni; fényes jövőt tükröztetni eléje, ha meghajlik a hatalom előtt; azután bebocsátották a táborába Világosnál kapitulált honvédeket, tiszteket, kik mesés dolgokat beszéltek komáromi bajtársaiknak arról a nagy barátságról, mely a magyar és orosz hadsereg tagjai közt lábra kapott. Íme, ők mindenütt szabadon járnak, kardosan. Az orosz rokonszenv terjedt, mint a ragály. Azután proklamációkat nyomtattak, s azokat parasztok által a várba becsempésztették, s a honvédek között kiosztották, melyben azok az engedelmeség fölmondására lázítatnak, az előőrsök szökésre buzdítatnak.

Még rábeszélő női ajkak és szép szemek is eszközül használtattak a vezér megingatására. Mind hasztalan!

Klapka ideálja volt a férfinak, a hazafinak, a hősnak.

Egy napon Natália azt kérdezé a papjától, Aramics Cyrilltől: „Szabad-e egy nőnek a férjén kívül más férfinak a nevét az imájába foglalni?”

A pap azt felelte, hogy ha a jóindulat kútforrása tiszta, akkor megengedhető.

Natália aztán minden reggel, este belefoglalta bálványa nevét Istenhez némán elfohászokodott imájába. Nem vétett vele. A nő hitbuzgó volt, s bízott az imádkozás hatásában, mint ahogy sokan bíznak. Ahogy a királyi költő éneklí: „Éjjel kezem föltartom, az égre hozzád nyújtom!”

Mikor aztán már semmivel sem bírták a fondorkodók Klapkát megejteni, elővették a végső eszközt: a gyilkot.

A fegyverszünetet felmondta két nappal határideje előtt az osztrák főparancsnok, visszautasítva Klapka alkupontozatait.

Micsoda örömszaj támadt erre Komáromban. Tehát harc lesz életre-halálra! A nép ellepte az utcákat, a piacok meg-

teltek. Szent őrjöngés szállt meg minden szívet. Harcolni fogunk! Vége az alkudozásnak!

A polgárság az örömhírre fátklyászenét szándékozott adni Klapkának; de azt a fővezér betiltotta. Nem muzsikával kell erre válaszolni, hanem ágyúdörgéssel, kardcsattogással.

A csatározás körös-körül megkezdődött.

És akkor mutatkozott egész fényében a várvédő lovasság dicső feladata. Az ércabroncsot, mely a vár körül összeszorítottatik, széttörni, fölbontani.

Mindennap, minden ponton folytak a csatározások a magyar huszárok s az orosz kozákok és dzsidások között.

Angiolina minden csatahírt sietett Natáliával rögtön közölni. Az férje mint a dandárvezér működött: parancsnoksága alatt volt Tihamér a Bocskay-huszárszázaddal és Negrotin a lengyel csapatjával. A Bocskayak vitéz magukviselésével fényesen letisztíták a zászlójukon esett foltot. Tihamér is ki-tüntette magát.

Egy lovassági csatát maga Klapka személyesen intézett, melyben a huszárok hatalmasan összekaszaboltak egy kozák szotnyát, tizenkét foglyot is hoztak el magukkal.

De a honvédség is fényes próbáit adta csatákban edzett vitézségének, ahol szuronymszegezve kellett ellenség által megszállt falvakat, hidakat visszafoglalni. Még az öreg ágyúkra nem is került a sor, amik a monostori erdőt, a Csillag-sáncot, a Kossuth-vonalat védték, elég volt a huszárkard, a honvéd-szurony, az ostromló sereg visszatérésére.

Ez így tartott egy hétig.

A tábori szolgálat csupa kedélyeskedés volt.

Natália naponkint kikocsikázott Angiolinával a táborba, ahol férjeik sátoroztak. Hordtak magukkal ozsonnát.

Tihamér elmesélte a társaságnak előőrsi élményeit.

Amint a védelmi őrdombhoz megérkeznek, egy honvéd felkap a domb tetejére, s fehér kendőjét elkezdi lobogtatni, mire az átellenben felhányt őrdomb mögül előkerülnek a

kozákok a vezénylő tisztjükkel együtt, s aztán átbaktatnak a magyar előőrshöz, hátukra vetett dárdával. Ott egymáshoz kötözik a lovakat, s betérnek a honvédtanyára. A honvédek megtraktálják a vengédeiket jó komáromi cipóval, szalonnával; a kozákok pedig megítatják a honvédeket a pálinkás butykosaikból. Egymás nyelvét nem értik, de annyit megtudnak az oroszok, hogy a komáromi kenyér sokkal jobb mint az ő kétszersültjük, a magyaroknak ellenben jobban izlik az orosz rostopcsin, mint a hazai gugyi.

A magyar és orosz tiszt ellenben megérti egymást vagy németül, vagy franciául. Az orosz azt kérdi: „Sokáig tart még nálatok az a fehér cipó, szalonna?”

— Tizennyolc hónapig.

Amire az orosz azt mondja: „Szapperment!”

Azalatt ők megfagyhatnak idekinn.

És ez nem is hetvenkedés. Pár nap előtt jelentette be hivatalosan Asserman ezredes, a várkormányzó, hogy a hadsereg másfél évre el van látva élelemmel. Minden katona kap naponként egy harmadrész font húst, hozzá főzeléket, kenyeret, bort mértékkel. Nem kerül a lovakra a sor.

Egy este Asserman éppenséggel azzal lepte meg Komárom városát, hogy saját termeiben fényes bált rendezett, melyre az egész tisztikar, s a város előkelőségei asszonyságaikkal együtt meghívtak.

Az volt aztán a lakoma! A halál tornácában!

Künn a sáncokon a mozsarak durrogtak, idebenn a pezsgős palackok.

Szemtanú így írja le a bált:

„A gazdagon díszített és fényesen világított termekben minden rangú tisztek csoportja hullámmzott. Klapka, karján vezetve Károlyi grófnét, a Rákóczi-induló hangjainál nyitotta meg a táncvigalmat. (Elszámolja a fényes nevű vendégsereget.) Keveset táncoltak, és lehetetlen volt vidámságot és jókedvet színlelni, mely különben a vitézeket a véres harcok-

ban sem hagyá el. Egyetértő társalgás helyett külön csoportokat pillantott meg itt az ember, kik a magyar szokás ellenére halkán beszélgettek.”

No, de mindegy! Azért áthangzott a Dunán a Rákóczi-induló, s megtudhatta az ellenség, hogy „sírva is vígad a magyar”.

A bála következő napon aztán nagy dolog történt, ahogy azt Angiolina korán reggel Natáliának elmondta. Ő Klapka saját szájából hallotta ez eseményt. Úgy rohant Natáliához egész otthonkában.

— Képzeld csak, tegnap Klapkát meg akarták gyilkolni. Natália összerendezte.

Minő intézkedése a gondviselésnek!

Neki a tegnapi várkormányzói bálról férje távolléte miatt el kellett maradnia. Korán lefekhetett, imádkozott. Ha azon estén, felmegy a táncvigalomba, elmarad az imádság, s nem védi meg a bálványát!

— Hogyan történt? Az Isten szerelméért!

— Így beszélte Klapka: Egy idő óta egy gyanús külsejű embert láttak a városban kóborolni, ki Klapka járás-kelése után tudakozódott. A rendőrök letartóztatták. Nem volt semmi igazoló levele. Azt mondta, hogy Fehérhegyesinek híják. Azt kívánta, hogy vezessék Klapka elé, akinek fontos titkokat akar átadni. Odavitték. Klapka azt mondja, hogy sohasem látott utálatosabb akastófavirágot: félszemű, lelógó ajkú, ragyaverte pofa volt. Azt állította, hogy Amerikából visszatért magyar. Klapka határozott kérdéseket intézett hozzá, mire az amerikai csak összefüggés nélküli mondatokat dadogott, fejkapkodva nézgetett sét a sobában, s végül arra kérte a fővezért, hogy küldje ki a sobából a solgálattevő tistet: fontos titkait egyedül őneki mondhatja el. Klapka egyedül maradt az idegennel. Arra ez azt mondta, hogy ő Kossuthoz volt küldve fontos izsenettel, de ezst már nem találta Magyarországon: azért Komáromba jött, hogy Klap-

kának adja át ez s izsenetet. Klapka felsólítá, hogy adja hát elő, amit hozsott. Azs idegen erre a keblébe nyúlt; de Klapka észrevette a gyanús mozdulatot, s megragadta azs ember karját, s bekiláltá azs öröket. Azsok közsrefogták azs idegent, és motozsás alá vették. Megtalálták azs oldalzsebében a törst, mely már a hasnálat nyomát viselte magán. Azsonkíviül azs öltönye bélésébe bevarrva több iratot: egy menedéklevelet azs ellenséges főparancsnokságtól, s egy ajánlólevelet a bécsi rendőrségtől, melyben Weissenberget jól használható, bizsalmas embernek dicsérik föl. Klapka átadatta ezst azs embert a haditörvényséknék Ott kisült róla, hogy azs ellenség kéme, s ezsért halálra ítélték.

— No, ennek a kivégzését végig fogom nézni! — mondá Natália.

Ő, a gyöngé szívű, az ideges nő, látni akarja egy elítélt embernek az utolsó kínszenvedését. Mert ez az ő ideálját akarta megölni.

Ha ez volt a kívánsága, ez gyorsan beteljesült.

Még együtt voltak Angiolinával, amidőn megkondult a gyászt jelentő harang: közeledett a tompított dobverés; az utolsó útra kísérő csapat jött a maga rendében a Cigánymező felé. A bitófa előtti tér ismét be volt hintve fehér poronddal.

A hölgyek az ablakba támaszkodtak. Előttük haladt el a halálraítélt.

Natalia összeborzadt a láttára.

— Milyen vadállati torzarc! Valóságos ördög.

S nem érzett az ördög iránt semmi szánalmat. Kegyetlen tudott lenni.

Az elítéltet a tábori lelkész kísérte, kegyesen biztatva ájtatos szavakkal.

Mikor a vesztőhelyre megérkeztek, a halál örököse azt mondá a lelkésznek, hogy meg akar gyönni.

Ezt az áhítatos kívánságát teljesíteni kellett.

A pap odatartá a fülét az elítélt szájához, hogy az sűgva mondhassa el lelkének titkait, amikért bűnbocsánatot remél.

A gyónás titka szent: azt csak fölszentelt pap lelkének szabad befogadni, és soha el nem árulni.

De ez a megtért bűnbánó azt cselekedte, hogy amit titokban sűgva a papnak elmondott, azt a következő percben fennhangon elkiáltotta, hogy a végrehajtó tiszt és a lövészek is megmeghallhassák.

„Az én nevem Weissenberg Henrik.”

„Engemet felbéreltek, hogy Kossuthot megöljem.”

„Meg is öltem volna, ha rátálhatok.”

„Azután Klapka ellen küldtek el, hogy meggyilkoljam.”

„Kaptam érte száz aranyat.”

„A száz arany ott van a cimborámnál, aki hátramaradt Pesten; de be fog jönni Komáromba huszáregyenruhában, s ő fogja megölni Klapkát.”

A pap szörnyűködött.

A vezénylő tiszt megunt a dolgot: odakiáltott a páternek:

— Üsse már pofon azt a kóklert, s absóválja! Hisz ez estig is el fog itten gyónni!

Aztán végeztek vele.

És ezúttal Natália is úgy találta, hogy ilyen nem láthatni a milanói Scálában.

13. RESPUBLICA KOMAROMIBNSIS

Nap nap után telt. Folyt a nagy harc ostromlók és ostromlottak között. Nem karddal és ágyúval: annál hatalmasabb fegyverrel, a kaszával. Annak a nagy csontembernek a kaszájával, akit úgy hínak, hogy „halál”. Nem az Iliász, nem a Zrínyi-ász faltörő harca, hanem a dögvész dicstelen pusztítása. Minden táborhelyen temető támadt; a kórházak zsúfolva voltak

nyavalyásokkal, itt is, ott is. Komárom utcáin nem szünetelt a temetési gyászmenet.

Ez megpuhította a kőkemény szíveket.

Ó, ez a derék, becsületes Cholera Morbus a leghatalmasabb békebarát.

Bécsben is, Komáromban is kezdték átlátni, hogy amilyen dicsőséges feladat vitézül elvérezni a csatában, olyan szomorú sors elhullani dögben.

Kezdték megalkudni.

Haynau elengedte a föltétlen megadást, kényre-kegyre teljes bocsánatot kínált az egész komáromi hadseregnek, vagyon- és szabadságbiztosítást; Klapka felhagyott az egész országot érdeklő kikötésével, a hadsereget és a Komáromban összegyűlt hazafiakat kívánta megmenteni.

Haynau azt felelte neki, hogy ő csak a katonákkal egyezkedik, polgárookra nem terjed ki a kegyelme.

Klapka segített rajta. Valamennyi Komáromba menekült hazafit, aki a szabadságharcban részt vett kormánybiztost, tisztviselőt, író, mind kinevezett hadnagyokká, századosokká, kétszáz derék családapát, reményteljes ifjakat mentett meg ezzel az egy szíve sugallatával a bitófától, börtöntől, a koldusbottól.

„Annyi áldás szállott rája!”

Áldás? Szállott biz arra átok is. A nem alkuvó hazafiak átka.

Egyik nap a másik után a legviharosabb ülések tartottak a tisztikar gyülekezetében. Minő világgyújtogató beszédek. Rettenetes kitérősei az ékesszólásnak. Magyar és német nyelven. A honvédtisztek nagy része német volt; egynehány lengyel. Ezek voltak a legharciasabbak. Klapkának a saját tiszt-társaival volt a legnehezebb küzdelme. Eleinte a kormánybiztossal, Újházyval.

A békülni nem akaró elemet gyarapítá az összes tűzéréség és a mérnöki kar. Ők bíztak fegyvereik legyőzhetetlenségében.

Rendszeres liga képződött Klapka ellen, valóságos össze-

esküvés. Vezére volt egy fiatal főtiszt: Thaly Zsigmond. Vitéz bajnok, hevesfejű politikus.

A liga terve ez volt: Klapkát mint hazaárulót elfogatni, fővezéri állásától megfosztani, s azt Mack tábornokra átruházni, Újházyt is elmozdítani. És akkor kikiáltani Komáromot és a Csallóközt szabad köztársasággá, s folytatni a harcot a végtelenig.

„Respublica Komaromiensis.”

Milyen nevetés támadt a mai kor embereinél erre a szóra. Komáromi köztársaság. Csallóköz tartománnyal!

Hahaha!

Tiszteletre méltó volt az érzelem, mely ezt kigondolta. A végső elkeseredés e bukott haza sorsa fölött.

S nem volt az (az akkori idők viszonyai között) olyan észficamító hóbort, mint amilyennek most látszik.

A Csallóköz (a hajdani „Aranykert”) teljesen elégséges arra, hogy a komáromi várórséget évről évre eleséggel, szülességgel ellássa. Az évi termése túl gazdag volt.

A komáromi hadsereg elég erős a megszálló, ellenséges hadsereget a Csallóközből kiverni, sőt azt megsemmisíteni. S hogy új hadsereg jöhessen át e nagy szigetre, annak a meggátlására itt van a hadi gőzös. Azt erős vaslemezekkel fogják beburkolni, tizennyolc fontos ágyúkkal ellátni, s ez képes lesz megakadályozni minden hídverést a Duna-ágakon. Íme a komáromi ész öt évvel hamarább kitalálta a páncélos hadihajók tervét, mint az amerikai belháború létrehozta a Merrimac és Monitor példányait.

De hát télen, amikor a Duna befagy, s hosszában járható?

Akkor ott lesznek a mozgó őrcsapatok, melyek az átkelni akaró ellenség előtt a jeget fölrobbantják; lőpor van elég.

De hát a hadsereg fizetésére szükséges pénz honnan kerül elő?

Először is itt van a bankóprés. Másodszor a köztársaság követői bejárvák Poroszországot, Angliát, Amerikát, a komá-

romi köztársaság számára államkölcönt szerezni. (Hittek a Poroszország és Ausztria között kitörendő háborúban.)

És ami a legpraktikusabb volt (Friebeisz Pistától eredt): felállítunk Komáromban egy rulettbankot, az idecsődíti az idegen milliomosokat, annak a nyereségéből eltartunk egy hadsereget.

Ez a terv talált legnagyobb (titkos) helyeslésre. Ha megvalósult volna, most Komárom lenne az, ami Monte Carlo: a paradicsommá földíszített pokol.

Ez összeesküvés el volt már terjedve az egész hadseregben, és Klapkát még senki sem tudósítá róla.

Végképp elkéséríté a hangulatot az a hír, miszerint Haynau a már annyira lefokozott alkupontokból még a komáromi pénzjegyek érvényesítését s a várparancsnok szerződéseinek átvállalását is kitörölte. Ez már minden embernek az elevenjébe vágott.

Az összeesküvők elhatározták, hogy az egész komáromi hadsereget áthódítják a maguk köztársasági tervezetére.

Erre legjobb eszköz volt: dupla zsold a legénységnek, dupla havidíj a tisztikarnak.

De ehhez pénz kell.

Az is meglesz. Itt vannak a gazdag vállalkozók, akiknek érdekükben áll a harc folytatása. Thaly aláírást nyitott. Nagy összegek jegyeztettek.

Lippay Tihamér is hozzájárult tetemes összeggel.

Evégett azonban mégis a feleségéhez kellett fordulnia.

Időközben ugyanis Natália megtudta Tihamér szertelen kártyaveszteségeit, zár alá vette a megmaradt pénzét, s férjének indokolnia kellett minden egyes alkalommal, ha abból ki akart valamit kapni. Az efféle családi jeleneteket még egy vígjátékíró sem hozta színpadra. Pedig érdekes téma volna.

Mikor tehát Lippay Tihamér a hadi kasszába adandó összeget a nejétől meg akarta kapni, kénytelen volt vele közölni

annak a rendeltségét, s annak folytán az asszonyával megismertetni az egész államalkotási nagyszerű tervet.

El volt már határozva, hogy Klapkát elfogják vagy megölik, amikor a kapituláció oklevelét aláírni átmegy az ellenséges tábor közötti térre, minden kíséret nélkül.

S aztán következik a republika kikiáltása.

— De ezt el ne mondd Angiolinának.

— Nem mondom el Angiolinának.

— Esküdjél meg rá.

— Fogadom hitemre, szeretetemre.

És aztán átadta neki az egész összeget, ami még nála volt. Tegyen vele, amit akar.

Tihamér szaladt a megkapott összeggel Mack tábornokhoz.

Natália lelkében kínos küzdelem támadt: ellenkező kötelességek egymás közötti harca.

Mit tegyen most?

Józan esze azt súgta neki, hogy ez a komáromi köztársaság terve egy időtlen agyrém, mely kudarcon végződik. Lehetetlenség az, mely a részt vevők vesztével fog megpecsételtetni.

Eliszonyította az a képzelet, hogy a békét megakadályozzák, véres harcokat idéznek elő.

És még az ő lelki eszményképét, a hős, a bölcs, a jóságos Klapka fővezért is össze akarják törni!

Minő gyász, minő borzasztó felfordulás fog ebből következni az egész országra!

De hát az egész országgal, az egész világgal, magával a bálványképpel szembenáll a férj iránti hűség.

Szabad-e egy nőnek elárulni a férj által rábízott titkot? Ha abból mindjárt égszakadás következik is be? Megmenteni a bálványt s elveszteni a férjet.

A leggyötrelmesebb lelki tusakodásban vergődött az asszony.

Kit áldozzon föl? — Kinek a javára?

A kétségbeesésnek ezen órájában érkezett meg hozzá

Negrotin: a régi jó barát. Hosszú idő óta nem látogatta már meg védencét.

Mint szabadítót fogadta most.

— Úrnóm — mondá Negrotin —, bocsásson meg, hogy édes otthonában zavarom. Az ügy sürgető. Önnek a férje ez órában önnek összes megmaradt pénzösszegét átadta Mack tábornoknak. Ennek a pénznek az a célja, hogy a komáromi hadsereget megvesztegessék vele. Titkos összeesküvés koholják titokban, melybe én nem vagyok beavatva. Nem is tolokodom belé. Nekem elég a magam balsorsa. De kegyed irányában van egy kötelezettségem. Ezt nagybátyja, a püspök bízta a becsületemre. Két földadatot tűzött elém. Először önnek a völegényét, Lippay Tihamért, a turai csatamezőről halálra sebesülten elhozni Komárom várába, hogy itt felgyógyulva, kegyedet nőül vehesse. S aztán, biztos menedéket találva, bevárhassa, míg Komárom kapitulál, s a benne levő helyőrség közbocsánatot kap, hogy ekként Lippay Tihamér életét, szabadságát, ősi birtokát megmenthesse. A másik megbízása az ön nagybátyjának az volt, hogy az önnek szánt menyasszonyi hozományt megőrizzem. Annak egy része magyar, másik osztrák pénzjegyekben volt letéve. A magyar pénzjegyeket értékesítettem a komáromi katonai barakkokban, az osztrák pénzjegyeket becseréltem komáromi papírpénzzel, amit önnek egészben átadtam. Most mi következik? Ha az összeesküvők merénylete sikerül, a respublica pütkösdi királysága, a várkormányzó szerződését a barakkok vállalkozóival nem váltják be: önnek a vagyona odavész. De elvész a férje is. Két nagyhatalom egyesült ereje összetöri a szabadságharcosok seregét, Tihamér fogollyá lesz vagy földönfutóvá, ősi birtokát elkobozzák, kegyedre a végső nyomor vár. — Mármost gondolja meg kegyed, hogy nem kötelessége egy férjét szerető asszonynak ily válságos helyzetben magát, a férjét és még hatvanezernyi üldözött hazafit megmenteni: — egy kimondott szónak az árán?

Natália lelkében ki volt egyenlítve a nehéz küzdelem a két ellentétes kötelesség között.

Megszorította a kezét Negrotinnak, azt rebegeve: „Köszönöm.”

Felkészült.

Azt megfogadta Tihamérnak, hogy a vele közölt titkot nem mondja el Angiolinának. De azt nem fogadta meg, hogy nem fogja elmondani Klapkának magának.

Rögtön sietett fel a várba. Találkozást kért a főparancsnoktól. Elmondott neki mindent.

Klapka elszörnyedve hallgatá a fölfedezéseket.

Megtudta, hogy élete is fenyegetve van.

Ki van mondva fejére a halálítélet. Ha ellenszegül, a várbeli tüzérek a pavilonja ellen fordítandják ostromágyúikat, s azt rommá lövetik, őt is a romok alá temetik.

Klapkát! A félistent!

És a többi híveit a békés megalkuvásnak. Krivácsyt; még egy asszonyt is, gróf Károlyinét, kit a hír a két ellenséges tábor közötti alkuvivőnek jelölt meg. Kiszemelt gyilkosa ott volt az udvarlói között, akik a tiszti bálokon a feltűnő szépséget körülrajongták.

Mikor mindent elmondott Klapkának Natália, akkor térdre bocsátkozott előtte, s megfogta a kezét, és könnyeivel áztatá.

— Én szolgálatot akartam tenni önnek és hazámnak; de egyúttal megmenteni a férjemet. Adja nekem szavát, fővezér úr, jutalmul e szolgálatomért, hogy az én szegény férjemet, Lippay Tihamért, soha semmi vétségeért megbüntetni nem fogja, hanem kegyelmet fog iránta gyakorolni.

A fővezér mélyen meg volt hatva.

Íróasztalához sietett, s ott egy levélpapírra ezt írta:

— Én, Klapka György, a komáromi hadsereg főparancsnoka, lovagias szavamat adom, hogy Lippay Tihamért századosnak bármilyen vétségeért kegyelmet adok, és őt megbüntetni nem engedem.

Ezt odaadta Natáliának.

A nő összecsókolta ez írást, és keblébe rejté.

Egész megnyugtatott lélekkel tért haza.

Klapka rögtön összehívatta az egész tisztikart tanácskozási célra. Meglepett mindenkit, hogy lakása előtt egy század honvéd volt felállítva.

Mielőtt a tárgyra tértek volna, az elnöklő fővezér felszólalt:

— Kérem Thaly Zsigmond ezredes urat, tegye le a kardját, és menjen azonnal szobafogságra.

A felszólított engedelmeskedett. Letette a kardját az asztalra, de azt kérde:

— Szabad megtudnom, hogy mi a vétségem?

— Ön a hadcsapatot engedetlenségre izgatja.

Ezt nem lehetett eltagadni. Thaly Zsigmond a megelőző napon az egybegyűlt huszárságot nyílt téren buzdította végső ellenállásra.

Még aztán Friebeisz Pistát is elfogatta Klapka, s a lapját eldoboztatá.

Ezzel ki lett vágva a szíve az egész összeesküvésnek.

De az a gyakorlati eredménye megvolt, hogy most már az osztrák fővezér elfogadta a komáromiak ultimátumát. Odaát is belátták, hogy ha Klapkát megbuktatják, a kétségbeesés uralma következik be, s majd azzal megküzdeni drága multság lehet.

Másnap mindkét részről alá lett írva a kapituláció.

Lippay Tihamért a felesége előtt Negrotint káromolta.

— Bizonyosan ez a lengyel árulta el a titkunkat Klapkának.

Talán soha nem is találta volna ezt ki Tihamér, ha a saját bűne hozzá nem segítette volna.

Amint a kapituláció okirata kölcsönösen aláíratott, Klapka odahívatta magához a hadsereg főintendánsát, Holländer Leót.

— Mennyi ezüstpénz van a vasládában? — kérdezte tőle.

— Ötszázezer forint.

— Azt nem hagyjuk itten zsákmányul az ellenségnek. Fizess ki belőle minden tisztnek egy havi illetményt, a köztitűzeknek egy heti zsoldot.

Holländer sietett a rendeletet végrehajtani. Délután jelentkezett a fővezérnél.

— Még hátramaradt kétszázezer forint ezüstben.

— Azt sem hagyjuk nekik prédára. Vitesd el az összeget a városházára, add át a városbírónak. Most az árvapénztárban halomra van gyűlve a komáromi pénzjegy: mindenki sietett az árvapénztárnak lefizetni az adósságát papírosban, ami két nap múlva semmit sem fog érni: add át az ezüstpénzt alapul az árvák pénzének beváltására. Nekem hozz belőle tisztí fizetésemül száz forintot.

Holländer az utasítás szerint járt el. Késő este került vissza a fővezérhez.

— Végrehajtottam a parancsot.

Azzal átadta Klapkának a papírba göngyölt tekercset a száz ezüstforinttal.

— Hát a magad fizetését kivetted-e?

Holländer a homlokára csapott.

— Azt biz' elfelejtettem.

Klapka erre kettőtörte a pénztekercset, s felét oda akarta adni Holländernek.

— Csak tartsa ön meg — szólta az tiltakozva —, önnek szüksége lesz rá az úton. Engem majd hazasegít a fiam.

A derék Holländernek a fia is derék ember volt; mint őrnagy szolgált Klapka hadseregében.

El is osztogatta Klapka azt a száz forintot Pozsonyig utaztában kéregetőknek az utolsó pengőig.*

★

Ugyanazon napnak az estéjén felkereste Tózsó a mi lengyelünket a szállásán; hosszúkás bőrtáska volt a hóna alatt.

— Számoljunk le, pajtás uram, mielőtt szertesztét szaladnánk. Mi a juhainkat szárazra hoztuk (jó németül mondván), Haynau honorálta a Klapka szerződését a katonai barakkokra nézve. A pénzt hiány nélkül kifizették. Ebből a te védencedet, Natáliát százezer forint illeti meg.

— Csak nyolcvanezer forint árú volt az épületfa.

— A többi polgári nyereség. Tisztességes szerzemény. Csak te vedd el, s fordítsd haszonra. Együtt maradsz velük. Szükségük lesz rád. Tihamér téged tesz meg jószágigazgatójának. Nem ám háladatosságból; de mert tudja, hogy te rendezni fogod a nagyon megrigázott nemesi birtokát. Van némi sejtelve a barakkügy lebonyolításáról. Amíg pénzt érez nálad, addig nem fogja kitenni a szűrödet a házból, akárhogy kellemetlenkedel is vele. A legelső dolga az lesz, hogy a komáromi házat eladja, fele árban, mint amennyiért a felesége megvette. Az egy ideig fönntartja a békességet. Most nincs egyéb pénze, mint amit Hollandertől ezüstben s az osztrákoktól bankóban kapott századosi fizetésül. Ami az elégetett osztrák bankjegyekért a keze közé került, az mind szerencsésen föl lett dolgozva. Faraó tudja, mi módon. Őtet nem károsítja meg a kapituláció.

Ezalatt a kis görög, bőrtáskáját kinyitva, kivett egy bankjegycsomagot, s letette Negrotin elé. Ezer darab osztrák

* Ezt a szép adatot Keszler József barátomtól nyertem, kinek ezt maga Klapka beszélte el ekképpen — mikor már országgyűlési képviselő volt.

száz bankjegy volt. Negrotin a vasládájához ment, s beletette a pénzt. — Kell róla írás?

— Minek? Elég, ha én beírom az üzleti jegyzőkönyvembe. De ne zárd be még a vasládádat. Még van valami más átszámolnivalóm is.

Azzal egy másik pénzcsomagot húzott elő a táskájából. De ezt csak megmutatta, s megint visszatette.

— Emlékezel arra a százezer forintos pénzcsomagra, amit nekem hivatalos elégettetés céljából átadtál osztrák reichschatzscheinokban? No hát, az itt van in natura, ezerkétszáz forint híjával. Két darab százas kellett a csomag igazolására, alul-felül, tíz darab pedig egyéb célra. Ami közbe esett, az szépen kinyírott „Komáromi Lapok” papirosa volt: az került a kemencébe. Az igazi bankjegycsomagot most neked visszaadom.

Negrotin elszörnyedve kiálta fel:

— De hisz ez világos lopás! Mi átvettük a kiszolgáltatott bankjegyekért a magyar kormány által kicserélt összeget magyar pénzjegyekben, s helyettük értéktelen papírokat hagytunk elégettetni.

— Csak te ne tüzelj. Minek ez a nemes harag? Hát apád neked az osztrák pénzügyminiszter, hogy a bankjegyei el nem égetése miatt felgerjedj? Ami csak neki használt volna.

— De mi megkaptuk annak az egyenértékét!

— És el is csaptuk. Tihamér úr szépen elbánt velük. Ez az összeg igazán elégett. Megállj csak, ne dúlj-fúlj! Mikor én a bankóégetés után fölmentem az utalvánnyal Holländerhez, ez a derék ember így szólt hozzám: „No, te Tózsó, kinek loptál te ma? Magadnak vagy másnak? Ha magadnak loptál, akkor akasztófa vagy, ha másnak, akkor számár vagy.” No, hát ha neked nem kell ez a megmentett summa, akkor légy te a számár, majd én leszek az akasztófa, s eltűnök veled.

— Tűnnél ám, ha én eresztenélek, de én most vislek nyakadnál fogva a városházához, s átadom veled az eldugott

osztrák pénzt, kicseréltetve a város pénztárában összegyűlt komáromi pénzjegyekkel, amiket az adósok hordtak össze. Árvák vagyona van ott veszendőben!

— No, csak ne fogd még a nyakamat. Elkéstem a nemes gondoskodásoddal. Megelőzött Klapka. A fővezér a mai napon adatott át Holländer bácsival kétszázezer forintot ezüstpénzben az árvák vagyonának biztosítására. Aztán hidd el nekem, hogy széles ez országban nincs olyan oltalomra méltó árva, mint a te gyámleányod, Natália.

Ez az utolsó mondás kapitulációra bírta a lengyelt.

— Igazad van, Tózsó; ez a szegény gyermek a legnyomortabb árva.

— Bár özvegy lenne! — mormogá összeszorított fogai közül a görög.

Erre vállat vont Negrotin.

— Mikor úgy szereti azt az embert.

— Hát legyen boldog az ő hitében. Az asszonyoknak az a boldogságuk, hogy hisznek.

— Beszéljünk mi a magunk dolgáról.

— Jól van. Beszéljünk a pénzről. Hát melyikünk a számár?

— Te vagy az, Tózsó.

De már akkor ölelte a lengyel a kis furcsa emberkét, s az arcát csókolta.

Erre a kis görög elővette a táskájából a másik pénzcsomagot, s odaadta azt Negrotinnak, suttogó szóval mondván:

— Erről a pénzről sejtelve sincs se Natáliának, se Tihamérnak. Majd mikor igen nagy bajokba kerülnek, akkor segíthetsz rajtuk velem. Én nem szöktem el evvel a pénzzel! Én számár!

Negrotin elzárta a vasládába az összeget.

Tózsó egyszerre csak féktelen hahotában tört ki.

Negrotin bámulva tekintette hátra.

— Min röhögsz?

— Azon, hogy mégis csak te vagy a nagyobbik számár. Az indokolást elhallgatta.

„Azzal, hogy megtarthatnád magadnak a pénzt is, a szép asszonyt is, s őrzöd mind a kettőt olyan ember számára, aki se pénzt, se asszonyt nem becsül, s aki téged gyűlöl.”

— Megfogadtam annak az ősz embernek, aki ezt a feladatot rám bízta.

— És be is fejezted ezt szépen. Íme, védenced vagyonaát megmentetted a megsemmisüléstől; az elesett vőlegényt kihoztad a sírból, emberré titted, férjet csináltál belőle. Megmentetted ősi, nagy birtokát azzal, hogy ide hoztad Komáromba. Megakadályoztad, hogy örült módon berohanjon az örvénybe. Most már úr fog lenni, boldog férj, hazafi, sebhellyel dicsekedő hős, poéta! De én még mindig nem teszek le arról a reménységről, hogy ez az ember valami óriási bolondságot fog elkövetni, amiben a nyakát szegi.

— Vigyázni fogok rá, hogy ne tegye.

— Meglásd! Még két nap van hátra a kapitulációtól. A te védenced ezalatt fog tenni valami örült tréfát, amiben elpusztuljon. Nem hagyja ez el feleségstől Komáromot.

15. AZ UTOLSÓ LÖVÉSEK A SZABADSÁGHARCBA

Mindenki belenyugodott már az elfordíthatlan végzetbe. A meghódíthatlan Komárom megadja magát.

Tisztességes, minden katonai becsületet megőrző föltételek mellett. Az ellenállásnak semmi célja nincs már.

Csak két nap van még hátra a befejezett tény végrehajtásától. E két napra fegyverszünet van kötve.

A demarkációnális vonal térképíleg van megállapítva. A háttért mind a két fél előőrsi láncolattal szállja meg, egymástól jó puskalövésnyi távolban.

Ezt az utolsó két napot a várat elhagyandó katonák arra használták fel, hogy városi ismerőseiktől búcsút vegyenek.

Sok pohár ürült, és sok könny hullott a pohárba. Egymáshoz nőtt szívek szakadtak ketté. Tort ültek minden háznál.

Hát még odakinn a táborban, ahol ezerkétszáz leány siratta a regementjét, nem mehet többé utána! „Söprik a komáromi utcát!” De nem kérdezi már a kapitány: „Hová, háová barna kislány?”

Lippay Tihamérék házánál is búcsúlakomát tartottak. Ott voltak a vidám cimborák: az ezredesek, a gerillapajtások. Negrotinnak olyan majordomusféle szerep jutott, az illeti meg „a mi lengyelünket”. Feladata volt arról gondoskodni, hogy a pincében bor hátra ne maradjon a bevonuló ellenség számára.

Komáromban divat volt a piknik (falun batyubálnak hit-ták). Több család összeadta a közös lakomát; egyik a halfélét, másik a vadat, harmadik a sülteket, negyedik a tortákat, fagyaltokat; az urak gondolkodtak az italokról. Ilyen piknik tartódott Lippayéknál is, ahol a vendégnők egyúttal házi-asszonyok is voltak.

A lakomáról nem lehetett észrevenni, hogy az egy ostromolt városban tartatik. Volt minden bőségben. Az ámbitus alatt a gerillapajtások számára volt terítve egy hosszú asztal; azoknak is jutott bőven mindenből.

Csak éppen a vadpecsenye hiányzott. A folytonos lövöldözés úgy elriasztott minden vadat a komáromi határból, hogy egy süldő nyulat aranyért sem lehet kapni.

No, de van valami, ami a vadpecsenyét pótolja: a töltött galamb. Hisz a galamb is repülő vad: lőni való. Angiolina küldé egész tetés tállal: töltött galambokat.

Amint behozták a tálat, a legfelül levő galambot Tihamér pajkos pákosztossággal lekapta a villájára szúrva, s odakiáltott rá keserű tréfával:

— Hej, te cudar! Ugye te voltál az, aki a temesvári ütközet híret meghoztad?

Natália elképedve kapta meg Angiolina kezét.

— Te! Csak nem a postagalambot süttetted meg mára?
— De igen. Holnapután itthagyjuk a várost; csak nem hagyhatom azs én kedves galambjaimat azs ellenségnek.

Az ő kedves galambjait!

Hanem megsüttetni, azt lehet.

Natáliának könny gyűlt a szemébe.

Dehogy nyúlt volna hozzá ehhez a drága sültöz, melynek mindenik példánya egy kedves, jó barát volt, hűséges hírhozó távol messzeföldről, ellátva ösztönnel, ami emberi ésszel megfoghatatlan, hű szolgálja a gazdájának, drága hírhozója a szabadság táborának. Ez lett a jutalma!

Sok mindent meg tudott bocsátani Natália Angiolinának; de a postagalambokat örökre följegyzé a rovására. Ez háladatlanság, kegyetlenség volt tőle.

Angiolina kinevette az érzékenységeért.

Tihamér még meg is toldotta egy rossz élccel:

— Ezek olyan halottak, akikről csak jót lehet mondani.

Natália szerette volna ezért megtépní.

A lakoma végén a gyümölcsöt hordták föl. A szigetből ízletes körtét, szilvát, barackot hoztak. Minden gyümölcs paradicsomi bőségben terem ottan, csak éppen szőlő nem; az nem jut megéréshez.

— Istenem! — mondá Angiolina — azs mégis sörnyűség, hogy azs idén még nemcsak, hogy nem ettem szőlőt, de még nem is láttam.

Ez a zokszó Tihamérhoz volt intézve.

Erre Tihamér fölállt Angiolina mellől, s az asztal végére ment, ahol Gál Józsi ült; annak súgott néhány szót a fülébe. — Gál Józsi rögtön fölkel, s magához intve Cserna Pista hadnagyársát, kiment vele a tornácon vacsoráló gerilla kompániájához, azokkal trafikált valamit.

Negrotinnak feltűnt ez a titkolózó suttogás, melyet rögtön félbeszakítottak, amint őt közeledni látták. Itt valami nagy bolondság készül.

Katkának szólt.

— Vigyázz, Katka, az uradra ezen az utolsó egypár napon, amíg Komáromban leszünk. Kerülj a markotányosnék közé, s légy a sarkában egynehány leánnyal, akármerre megy. Ma éjjel különösen ügyelj rá.

Katkának könnyű volt az utcáról összeszedni a szükséges segítőköt, s azzal Tihamérnak minden lépése számon lett tartva. Nem is maradt Katka előtt sokáig titok a sügdosódás tárgya. A gerillák neki is elmondták.

Tihamérnak az a zseniális ötlete támadt Angiolina megkínánása folytán, hogy ő egy szüreti mulatságot fog rendezni, s szőlővel kedveskedik a szép olasz nőnek.

Hol fognak szüretelni? — Hát itt van a Monostor. Komárom egyetlen hegye. Annak az oldalában van Marczel uramnak az a nagy szőleje, ami azt a híres monostori bakatort termette, s ahol a még híresebb szüreti murikat tartotta a város kedvenc tréfamestere, a Szarka Jánoska. Az most a senki birto-ka. — Két ellenség közül azé, aki megszállja. A felső részén a magyarok sáncai emelkednek, az alsó részén az osztrákoké. Ez lehet a legjobb szüretelő telep.

A multság programját így állapították meg. Cserna Pista van kirendelve a zászlóaljának huszonöt emberével a monostori fegyverszüneti vonal előőrsi szolgálatára. Ezekhez fog csatlakozni Tihamér, Gál Józsi a gerilláival, ladikon kelnek át a Dunán a Monostor tövénél, s korán reggel megkezdik a szüretelést. Katkát is magukkal viszik, hadd hozza a garabót, amit szőlővel fognak megtölteni.

Az időjárás is kedvezett a tréfás merényletnek.

Reggel felé oly sűrű köd ereszkedett alá az egész tájra, hogy öt lépéssyire nem lehetett látni. Tihamérék a ladikkal átkel-hettek a Dunán, anélkül hogy az előőrsök rájuk kiabáltak volna.

A monostori hegy tövében aztán találtak Csernával, meg az őrködő csapatjával. Nagy tetszést nyert a tervezett vállalat.

Szüretet tartani! A csatatér közepén! Ezt is csak a magyar teszi meg.

No hát, fel a hegynek, amerre nincsen út.

Hanem egy körülményre nem számítottak a merész szüretelők. Arra, hogy az a szőlő, amit egy éven át magára hagytak, többé nem szőlő, hanem bozót: az se metszve, se karózva, se kapálva nem volt. A nyurga venyigék a földön futnak, mint a szederinda, túlnőtt rajtuk a paraj és méregsaláta; ha akad is azon a földön kúszó venyigén szőlőfürt, az soha napot nem látott, meg nem érhetett, annak az egresével, lőni lehet. Ez a szőlő csak rókát szomorítani való.

Hanem ahelyett találtak valami mást: az osztrák őrcsapatot a szőlő garádján csendesen nyugodva.

A cserepárok a közeledő léptek robogására felriadtak pihenésükből, s meglátva a közeledő csapatot, rémült kiabálással futottak a szőlőbozótton keresztül a túlsó árokpartig.

Hiába kiabált utánuk Tihamér: „Ne szaladj, brúder! Inkább gyere, segíts te is szőlőt keresni!”, nem vették komolyan. Sőt inkább nagyon is komolyan vették, s amint a szőlőskert túlsó árkához értek, ott elkezdtek a szemben levő csapatra puskázni.

Erre azután a magyar legényeknek sem lehetett mást tenni, mint hogy ők is visszapuskáztak az innenső árok garádjá mögül.

Nagy csetepaté fejlődött ki ebből. Az előőrsi lövöldözésre az osztrák tisztek talpra állíták az egész csapatjukat; mire a magyarok is hasonló hadmozdulattal feleltek, a Marczel szőleje birtoklása fölött nagy ütközet fejlődött ki. Cserna Pista átlátta már, hogy most ők nagy bolondságot követtek el; de már a becsület tiltá a meghátrálást.

A sűrű puskaropogásra az osztrákok elővontattak két tábori ágyút, s elkezdtek a magyarok felé durrogatni. No, ezt meg már éppen szégyen, gyalázat lett volna a magyaroknak viszonzatlan hagyni. Nekik is volt két ágyújuk, nosza hamarosan

felállították, s derekasan megfeleltek az ellenségnek. Jó szerencse, hogy a sűrű ködben egyik fél sem láthatta, hogy hová lő, maga pedig jó védett helyzetben torlaszolta magát: egy ember sem sebesült meg.

Olyan disznószívű fickó csak egy akadt, aki a süvöltő puskagolyók között, az ágyútekék bűgása közben az eredeti szándékát követte: a szőlőkeresést. Ki lett volna az más, mint a mi hősünk, Lippay Tihamér?

Szomorúan tapasztalva, hogy a földön futó szőlővenyigéken érett böngöt fölfedezni nem lehet, az a szerencsés ötlete támadt, hogy a kolna folyosójára felfutó szőlőtőkéhez folyamodjék. És íme, vitézi bátorsága meg lett jutalmazva. Annak a chasselas-tőkének egy felfutó venyigéje három szép, érett fürt piroslott. Azt az egész indát levágta, s vitte nagy diadallal a társainak mutogatni.

Ilyen drága szőlő sem volt még a világon!

Kereste Katkát, hogy szüreti zsákmányát annak a kosarába tegye. De azt már nem találta sehol. Az az első puska lövésekre rögtön elszaladt. Gyáva leányszív.

Hát aztán azt tette a szőlőleveles venyigével, hogy a csákója körül csavarta. Úgy nézett ki vele, mint egy Bacchus. Büszkén viselte, mint egy hadi troféumot. Egyébre nem gondolt.

Mit fog majd mondani, ha ezt meglátja a szép ezredesnő?

De mit fog majd mondani a még szebb ezredes?

A nagy ágyúzásra fölriadt mind a két tábor. Csattfűz fegyverszünet idején! Két nappal a kapituláció előtt! A vezérek innen is, túl is, rohantak kíséreteikkel a vélt csata színhelyére.*

Jaj azoknak, akik ezt elkezdték, minden népjog és katonai becsület ellenére.

Jól mondta azt a Tózsó, hogy Tihamér nem fogja élve el-

* Cserna István levele szerint.

hagyni Komáromot. Csinál az még valami bolondot. Útban van ő már a Cigánymező felé!

Csakhogy volt még valaki, aki e szomorú útját elállja.

Az a megvetett teremtés, a markotányosné.

A Katona Katka bizony elfutott, amint az első lövöldözés megkezdődött a honvédek és cserepárok között: meg volt ijedve; de nem magáért (volt ő már ennél külön hajcécóban is), hanem Tihamérért. Sejtette, hogy e tréfa halállal végződik: annak a halálával, aki ezt kieszelte. Rohant lélekszakadva a hídfő felé. Tudta jól, hogy Negrotin ott van az őrcsapatnál.

Talpon volt az egész őrség.

— Ki van odafenn a Monostoron? — kérde a markotányosnétól Negrotin.

— Tihamér úr szüretel.

Már ekkor az ágyúörgés is feleselt egymással.

— Szerencsétlen ember! Nem tudja, mit tesz! Hisz ez árulás! Fuss, Katka, az asszonyodhoz, mondd el neki a veszedelmet. Siessen Klapkához, kérjen kegyelmet az ura számára: ne késsék! Egy óra múlva főbe lövik a férjét!

Bizony meg nem menekült volna a haláltól Tihamér.

Negrotin a kocsiját kölcsönözte Katkának, hogy hamarabb hazatérjen.

Natália ugyanazon a szekéren vágatott a várba.

Keblében tartogatta azt az írást, amit a fővezér jó szolgálata fejében adott neki nemrég, amit ő vállfűzője rejtékében őrzött, mint egy kincset.

Betört erőszakkal a fővezérhez, aki a legnagyobb izgalommal osztá a parancsokat az örült csatazaj elnyomására. Az összes parancsnokok siettek az idéltlen harcot megszüntetni.

— Irgalom! Kegyelem a férjemnek! — sikoltzott Natália, térdre borulva a magyar fővezér előtt. — Nem ő a bűnös: én vagyok az, amiét nem tudom őt úgy szeretni, hogy ne gondoljon másra.

Klapka már ekkor értesülve volt a történekről.

— Az ön férje megérdemli a halált.

— De ön kegyelmet adott neki. Itt van a keze írása: „Én, Klapka György, a komáromi hadsereg főparancsnoka lovagias szavamat adom, hogy Lippay Tihamér századosnak bármennemű vétségeért kegyelmet adok, és őt megbüntetni nem engedem.”

A fővezér gyöngéden fölemelte a lábainál fetregő asszonyt, keserűen mormogva: „Ha ön meg tudja neki bocsátani, amit ma vétett, én is megbocsátom.”

Natália csókjaival árasztá el a fővezér kezét.

— Hát meg tesszük az ön könnyörgő szemeiért; de csak azokért, hogy ezt a gonosz epizódot, tréfa rovására írjuk. A csatazajnak halottja nem volt, hála a gondviselésnek. Önnek a férje bizonyára önnek köszönheti az életét.

(Hányadszor köszönheti már!)

A vitézkedő hősokeket ezalatt, lefegyverzett állapotban, felkísérték a várba: Tihamérral a csapat élén.

Valami haditörvényszékkéféle fogadta őket. Künn, a szabad ég alatt. Nem a rendes katonai tribunal, melyben minden fokozat képviselve van, az ezredestől a közlegényig: csupa pléhgallérosok voltak. Élükön Klapka.

Lippay Tihamér katonás, kimért léptekkel közeledett a fővezérhez, megállt előtte, tisztelgett, s kiegyenesíté magát.

— Százados Lippay Tihamér — szólt érdes hangon a főparancsnok —, mit követett el ön ez órában a hadi fegyelem ellen?

Tihamér olyan könnyedén, mint ahogy csúnyt tevő diák felel, adott számot a dolgáról.

— Megígértem egy bájos úrhölgynek, hogy hozok a számára érett szőlőfürtöt. Magyar lovag, amire szavát adta, azt be is váltja. Íme, itt van a szőlőfürt!

Azzal leemelte a csákóját a fejéről, s felmutatta a körültekert venyigét az érett szőlőfürttel.

Erre Klapka elnevette magát. S utána nevetett valamennyi pléhgalléros. Olyan tréfás volt az eset.

A fővezér aztán komolyságot erőltetett az arcára, s kimondá az ítéletet:

— Minthogy a félreértésből támadt lövöldözésnek semmi komoly következménye nem lett, ezúttal az abban részt vettek, szigorú dorgálás mellett, a megérdemlett büntetés alól fölmentetnek. Ki-ki vegye át a fegyverét, s térjen a had-csapatjához.

Tihamérnak a kardja Klapka kezében volt, oda kellett hozzá mennie, hogy azt átvegye.

A fővezér halkán ezt dörögte a fülébe:

— Ezúttal a nejének köszönheti ön az életben maradását.

Amiből Tihamér kieszelhette, hogy Natália volt az, aki Klapkának a merész összeesküvést fölfedezte.

Ezek voltak az utolsó lövöldözések a magyar szabadságharcban. Puskaropogás, ágyúdörgés — egy szőlőfürt miatt!

HARMADIK SZAKASZ

I. ORSZÁG KÉPE

Bizony új világ az, amiben most élünk.

Bizony tenger volt az, amin keresztül odaértünk. Vértenger. Hajótörött nép. Egy pusztas országba. Vademberek hatalmába.

Európa térképén volt egy kerek ország. Olyan kerek, mintha egy külön csillagteke volna. Rajta egy nép, mely ezredévet töltött be, dicsőséggel, küzdelemmel, szenvedéssel. Ekkor egy világromboló demiurgus vérbe mártott tenyerével végigtörült az ország térképén, s kimondá, hogy „volt, nincs!” Se ország, se nemzet többé.

Minden elveszett, amit a mostoha évszázadok meghagytak.

Nem maradt más, csak a föld és a nemzet. A föld pusztas, a nemzet fegyvertelen és néma.

Az új korszak jelszava felszabadítja a földet a jobbágyi szolgálat alól. Ezt a szabadságot vérrel pecsételte meg kétszázézer honvéd.

De a régi földbirtokosok munkáskezek nélkül maradtak. Jövedelmük: a dézsma, gazdaságuk: a robot elveszett.

Ahelyett kaptak eddig ismeretlen terheket: adót. Nemcsak pénzben, hanem vérben kivetett adót.

És jött a rémuralom.

Nem festem le azt.

El akarom felejteni — és felejtetni. Rossz álmom volt...

Az egész ország reszketett alatta.

Mindenkinek a feje fölött függött a pallos, aki csak hazafi volt. Minden otthon veszendőben. Az ősi birtok nem volt biztos az önkénnyel szemben.

És ekkor a félelmetes sivatagban, melynek Kronland Ungarn a neve, voltak egyes oázok, amik védve voltak a pusztító számum ellen: a komáromi kapitulálók ősi birtokai.

Egy ilyen istenadta szigetet a szárazföldön akarok itt megismertetni, ahogy emlékezetem segít. Írott sor kevés van e korszakról feljegyezve. Az én sokat megért fejem tartogatja az emlékeket.

2. MISERIA CUM SALE*

A rémuralom valahára véget ért (aminőt se Muszkaország, se Törökország története nem jegyez fel). Ugyanaz a háborodott fej, mely annyi gyászt hozott e nemzetre, egy hirtelen jött kedélyátugrásban egy éjszaka megszüntetett minden személyes üldözést, tűzbe vetette a lázadási periratokat: a kormányt tromfolta fel a kegyelemosztásával.

A bujdosók előjöhetnek rejtekeikből, s keresgélhettek a romok között.

Rommá volt törve minden.

Először maga az ország. A szép, nagy magyar királyság, melyet Árpád vérhullatással szerzett, melyet István, a szent király, megalapított, öt kerületre széthasogatva. Azok közül egyet úgy híttak, hogy „Vojvodina”. Az már nem volt Magyarország. Erdély is visszazállt nagyfejedelemséggé. Muraköz, Zala Horvátországé lett.

A magyar alkotmányt szétaposták. A hajdani nemesi konstitúció éppen úgy, mint a 48-ban megalkotott népképviselőt. Se diéta, se parlament, se megyegyűlés. A nemzet neve: „Hallgass!”

A megyéket elnevezték „bezirk”-eknek, amik együtt egy „kreis”-ot képeztek. A kreis kormányzója volt a kreishaupt-

* Nyomorúság sóval.

mann, a megye főnöke a bezirkschef, alsó hivatalnokai kommissárok. Minden hivatalnoki állást idegenekkel töltöttek be, kiket az osztrák örökös tartományokból importáltak, leginkább Csehországból — alacsony műveltségű emberekkel. Kintornások, trombitások, közsörűsök foglalták el a szolgabírói székeket, akiknek fogalmuk sem volt törvényről, igazságszolgáltatásról, közigazgatásról. Karikatúrája volt ez az adminisztrációnak. Hanem az adókiadásokhoz és behajtáshoz, ahhoz értettek. A magyar nemesnek még azt az adót is meg kellett fizetnie, amit a magyar kormánynak megadni elmulasztott.

És egyúttal megkezdték az általános elnemzetietlenítést. Német nyelven kellett a hatóságokkal tárgyalni. Idegen törvények halmazát hozták be, s azok szerint ítéleztek. Az iskolákban németül kellett a tantárgyakat előadni, a népiskolákban schulrathok ügyeltek fel, hogy a gyerekek németül tanuljanak. Két felvidéki kerületben a tót nyelv hozatott be a közigazgatás, a törvénytevés közegéül.

A boltcímerek cégfeliratait át kellett változtatni németre. A postán csak németül címzett levelek fogadtattak el. A fővárosi utcák német elnevezéseket kaptak. De még a vidéki városok neveit is németre fordították, s az adoma szerint lett Kardszagból Schwertgeruch, Püspök-Ladányból Bischofs-truhe.

A magyar ügyvédek megfosztották diplomáiktól, s eltiltották az önálló ügyvédi gyakorlattól, kényszeríték osztrák irodafőnökök alatt segédképpen szolgálni.

A zsidókkal fizettettek két millió forint bírságot, büntetésül a magyar szabadságharcban részvételükért.

Behozták a stemplit; minden okiratot bélyeggel kellett ellátni, hogy érvényes legyen, s aki nem helyesen találta ki az illetéket, annak fejére zúdult a befund.

Felállították a trafikot; az államé lett a dohány. Szűzdohányt színi csak titokban szabad: természeteni csak magas protekció

mellett, kormány engedélyével, finánc felügyeletével lehet. „Jaj már tenéked, nagypipájú, kevés dohányú magyar nemzetnek!” A borodat, pálinkádat is accisa terheli.

A magyar viseletet is megrendszabályozták. Kíratik, milyen széles szalagot szabad a kalap mellett viselni, mennyire szabad annak a karimán túl fityegni, veres pántlikának nem szabad lenni, tollat nem szabad mellette viselni. Magyar nemzeti színnek nem lehet a viseleten egyesülni: zöld kalap, veres mellény, fehér lobogós ing egyenes út a börtönbe.

Aztán jönnek a földkóstolók. A magyar földműves egy új szóval ismerkedik meg: „kataszter” (úgy hasonlít a katasztrófához). Tapasztalt férfiak sorba járják a szántóföldeket, szájukba veszik a csipetnyi hantot, megrágnak, ízlelik: ekként becsülik fel, hogy hanyadik klasszisba rubrikázható az adóköteles föld az adókimerésnél.

Utazni, látogatóba menni csak passzussal lehet, személyleírás mellett, s megérkezéskor jelentkezni kell a rendőrfőnök-nél, aki tartózkodási engedélyt osztogat.*

Aki muzsikáltatni akar magának lakodalom vagy névnap alkalmával, engedélyt kell rá kérnie a rendőrbiztostól, aki meghatározza az órát, ameddig a dáridónak kinyúlni szabad. A cigánynak ellenben be kell terjesztenie az egész programot, hogy mit fog muzsikálni, nehogy holmi Rákóczi-induló vagy Klapka-mars keveredjen közé.

A postai levelezést ellenőrzi a cabinet noir.

Nyerget, vadászfegyvert tartani csak különös protekció mellett szabad, gutgesinnt alattvalóknak.

* Saját tapasztalásom. Komáromban, szülővárosomban, ahol anyámat látogattam meg, rendőri vizsgálat alá fogattam mint gőzhajói tolvajsággal gyanúsított perszóna, s csak szállásadóm jótállása mellett bocsáttattam szabadon. Útlevelembé a morva hivatalnok Schriftsteller helyett azt írta, hogy S c h ä f s t e l l e r (Birkaaklos). Amaz nem volt előtte ismeretes.

Az állam figyelme kiterjed a kulturális intézményekre is. A Magyar Tudományos Akadémia működése felfüggesztetik, gyűléseket, felolvasásokat nem tarthat, új tagokat nem választhat. Pályadíjakat nem tűzhet ki, könyveket, folyóiratokat nem nyomathat, tagjainak szokott fizetésüket nem adhatja ki. A Kisfaludy Társaság ugyanezen figyelemben részesül. A Nemzeti Színházat csak igazgatójának erélyes fellépése menté meg, hogy a hatalmas főkormányzó el nem kobozta a német színtársulat számára. De az összes tagoknak a fizetése leszállítatik négyötöd részre. A szabadságharcban szerepelt primadonna és első hős a színpadról száműzetnek.

A Nemzeti Múzeum bezáratott a közönség látogatása elől.* Hisz ott még Rákóczi-féle emlékek is láthatók. Szó volt róla, hogy a múzeum egész régiségtárát fölviszik Bécsbe. Úgyis ott vannak már az Attila-kincsek.

Aztán jön a cenzor ollójával, vörös plajbászával. Ez a megfordított teremtmény. Az alkotás megakadályozója. Önkénynek alája van vetve a színpad és a sajtó. A cenzor kényszeríti az írókat, hogy új felvonást csináljon a franciából fordított drámába.

A társaság hemzseg az árulkodóktól. Minden elejtett szót besúgnak. A kipécézett hazafit mint az árnyék kíséri a denunciació. Mindenütt összeesküvést szimatolnak. Minden cseléd fizetett kém.

Az idegenből hozott hivatalnoksereg még nem olyan gyűlöletes, mint akik a magyar fajból álltak a kormány szol-

* Nem állhatom meg, hogy egy adatot fel ne jegyezsek ez időből. Ezen időkből a Nemzeti Múzeum igazgatójánál volt dolgom. Amíg vele értekeztem, bejött egy borotvált képű úriember, aki magát István nádor egykori komornyikjának mutatta be, egy szép, nagy, antik homokórát hozott magával, amit emlékül zánt a múzeumnak. De amint az én direktorom ezt a nevet meghallotta, úgy kiszaladt a szobából, mintha úzték volna. Hisz István nádortól ajándékot elfogadni már perduellió lett volna.

gálatába. Ezekről irtózik minden ember, s megtagadja, hogy velük ismerős és rokon.

A haza elbukásával kárba vész egy egész nemzeti vagyon, amelyet a magyar kormány által kibocsátott bankjegyek tömege képvisel. Nyolcvan millió forint (aminek arany és ezüst fedezetalapja is volt) porrá, hamuvá lett. Ennyivel lett szegényebb a nemzet. Mindenki nyögött a veszteség súlya alatt. Más boldog országot is hanyatt döntött volna ekkora pénzügyi romlás. Az ércpénz eltűnt egészen a forgalomból. A váltópénzt úgy hitták, hogy „kutyanyelv” (nagyon hasonlított hozzá), s a pénzt úgy váltották fel, hogy az egyforintos osztrák bankót ollóval négyfelé vágták. Firtliből állt az ország valutagazdasága. Akinek ezüsthúszasa volt, az azt óraláncon hordta, s az ezüsthatosokat karperecnek viselték — a jómódúak.

Ipar, kereskedelem mind meg volt bénulva: nem volt divat. Mentül kopottabb volt az öltöny, annál jobban illett a közhangulathoz. A színésznők otthon varrták a jelmezeiket. Sőt az a vállalkozás is lábra kapott, hogy az úri családokban a hölgyek cipészettel foglalkozzanak. Egy vidéki nagyvárosban facipőgyárt állítottak fel. Ez a szegénység legláthatóbb jelvénye. Facipő Magyarországon! Hát már a csizmadianemzet is elmúlik?

Kivetették az országra az adót; addig csak a jobbágy fizette azt (keveset), most a nemesi birtok is belekerült. A hivatalos lapban olvasható volt egy árverési hirdetmény egy nagy területű földbirtokra, melynél a kikiáltási ár éppen annyit tett ki, mint amennyi a terhére rótt egy évi adóhátralék.

Nem volt már „úr” Magyarországon.

S a pénzbeli adónál még terhesebb volt a „véradó”.

Minden épkézláb ember hadkötelesnek lett nyilvánítva.

Az egész volt honvédséget besorozták az osztrák ezredékbe. Azoknak masírozni kellett kultartományokba. Huszárt, bakancsot nem hagytak a hazája területén. Annak a dolga volt olaszt, lengyelt, csehet őrizni. Idebenn a zsandár tartott rendet.

Az kergette a futó szegénylegényt a pusztán. A betyár lett a népballadák hősalakja.

Egyszer aztán egy osztrák kormányférfinak az a bölcs gondolatja támadt, hogy behozta a megváltási rendszert. Akinek volt összekaparható ezer forintja, ezért a díjért megszabadíthatta a fiatal családtagját a katonai szolgálat alól. Milliókat gereblyélt össze e gazdasági üzlet az állam kazlaiba. S ugyanannyi ezreket zárt ki a hadseregből, színét-javát, értelmi osztályát a magyar nemzetnek. Az őrmester, a káplár, a fráter volt a hadcsapat vezére, tanácsadója.

Magyarország címere eltűnt a napvilág elől, a középületeken kétféjű sasokat szegeztek föléje. Kapu, sorompó kettős színe hirdette, hogy birodalom támadt az ország helyén.

Gyász volt minden háznál. Egyiknek halottja volt, másiknak élve eltemettetje. Nagynevű köztisztelettől környezett férfiakkal voltak tele a vársáncok odúi, akik ott tanulták el egymástól a fafaragás mesterségét. Egy általános divat volt a hölgyvilágnál: karcsuklóikon olyan fából faragott karpereceket viselni lánc formában, aminőket a börtönök hírneves lakói faragtak.

A külvilág, minden szabad ország el volt zárva. Külföldről hazautazóknak nagy furfang mellett sikerült egy-egy levelet, ruhabélésbe elvarrva, becsempészni, melyet valamely illusztris bujdosó írt itthon maradt kedveseinek. Jaj volt a levélhozónak, ha a szimatolók rajtakapták!

Megszűnt minden társasélet. Kongtak a kaszinók, s akik fennhangon beszéltek egymással, elébb a hátuk mögé néztek, nem hallgatózik-e rájuk egy harmadik?

Rossz emberek lettünk, gyűlöltük egymást, gyanakodtunk egymásra: elég volt valakinek jókedvet mutatni, hogy veszett hírét költjük.

A költészet halálálmát aludta. Befejezte a megaláztatást egy emlékszobor a budai várhegyen: arkangyal gázolja a lába alá a halott sárkányt. A sárkány te voltál, magyar nemzet.

Ilyen volt az ország képe.

Ó, ti mai kor gyermekei! Ha ti keresztüléltétek volna azt az időt, amit mi átéltünk, én és még néhány egykorú vén sas, akinek még kedve van az új korszakban gyönyörködni, hogy borulnátok le a földre, hogy csókolnátok a felszabadult haza hantjait, hogy áldanátok a nemzet választott Istenét, a sorsot, a gondviselést, a jóságos, igazságos, koronázott királyt, a törvényhozó testületet, a törvényőrző kormányt, hogy megvalósulva láthatjátok azt a boldog korszakot, amelyről mi, elbukottak, elvesztettek, csak álmodni mertünk!

Ha tudnátok, mint mi tudjuk, hogy honnan és hová emelkedtünk! — A pokloktól a mennyországig!

3. POÉZIS ÉS PRÓZA

Emlékezetre méltó jelcnetek vannak feljegyezve a komáromi vár feladás történetéből: fényes költészet és szürke próza.

Ami a dunai szigeten végbement, a magyar huszárság lefegyverzése, az volt a poézis, méltó egy balladaíró lelkesedésére. Mikor a hosszú arcvonalban felállított hősokeket saját ezredesük felszólítja, hogy szálljanak le lovaikról, s kardjukat, karabélyukat akasszák a nyeregkápára: egyszerre leszálltak, vezényszóra. De azt már nem vezényelte nekik senki, hogy lovaik nyakába borulva, harcaiknak hű társát megcsókolják. Ekkor a győztes ellenfél tartott hozzájuk buzdító beszédet, nemzetük nyelvén, felhíva a vitéz hadfiakat, hogy akinek a katonai pályához kedve van, lépjen át a császári seregbe, az altisztek ugyanabban a rangfokban, amit a magyar hadseregben viseltek. Egy sem lépett ki a sorból. Hanem egy szürke bajuszú őrmester megszólalt, a volt magyar fővezérhez intézvény mondását: „Miközülünk senki sem fog idegen szolgálatba lépni; hanem ha egykor a hazának ismét szüksége lesz ránk, s tábornok úr híni fog bennünket, mindnyájan ott leszünk.”

Még a Bocskay-huszárok közül sem lépett át egy sem, akiknek szakaszát csak nemrég szökési kísérlet miatt megtizedeltették.

Hát annak az ezerkétszáz leánynak (az ezred leányainak) a keservéről ki tud épopéját írni? Csak egy nóta emlékezik meg rólok: „Hajja cica, kis Katica!” Az elmond mindent.

A próza a zárt falak mögött játszódott le.

Minden embernél be volt fejezve egy élet. A hajótöröttek siettek egy-egy deszkát elkapni a roncsból.

A hazáról nem volt már szó: csak az „én”-ről.

Mi lesz „én”-velem?

A fegyverlerakást megelőző estén együtt voltak. Lippayék-nál búcsúlakomán az egymáshoz tartozó alakok, akiket a nagy események és az erős érdekek oly szorosán összekötöttek. Meg kellett osztoznoki a legközelebbi teendőiken. Mert még csak az sem volt saját akaratukra hagyva, hogy együtt távozhassanak el Komáromból. Lippay századosnak a maga Bocskay-husárjaival a monostori sáncoknál kellett a fegyvert lerakni: ott felkaphatott aztán szekereére, s mehetett a pereputtyával meg a cókómókjával Tata felé. Negrotin százados ellenben a vár-védő vonal ellenkező oldalán volt kapitulálendő, valahol az Apáli szigeten, ahonnan aztán vonulhatott fel Érsekújvárnak, mert Komáromon nem eresztették többet keresztül. De maga sem akarta. Más célja volt.

Lippay Tihamérnak Natália volt az útitársa meg a hűséges Katona Katka, aztán meg Aramics Cyrill, akinek szűk lett volna Komárom a császári uralom alatt. Így ez alkalommal ő is megmenekülhetett, mint tábori lelkész. Klapkának gondja volt rá, hogy valamennyi papot, aki hazafias prédikációival főbenjáró bűnvádra tette magát érdemessé, regimentspátérek-ké kinevezve a s hadsereg kötelékébe felvéve őket, minden üldözéstől megszabadítson. Az elveszett plébánia kárpótlásául Lippay kinevezte Cyrillt udvari káplánjának.

Negrotinnal már elébb megegyeztek, hogy a lengyel lesz a

lipovai uradalom jószágigazgatója, fizetés nélkül, percentuációra. Erre nemcsak a hála kötelezte Tihamért, de még inkább az érdekviszony. Negrotin kezelte Natália vagyonát, ami elfért egy táskában, s nem lehetett tudni, hogy mennyi; de hogy szükség van rá, az bizonyos.

Tózsó, a kis görög, maradt Negrotin társának.

Őt is kinevezhette volna Klapka valami hadiállásba, amivel bejutott volna a kapitulációba; de a görög megköszönte szépen a gondoskodást.

— Nem kell engemet félteni. Tudok én minden nemzetnek a nyelvén beszélni.

És mutatta a három ujja hegyével, hogy miként tud beszélni. Ez az igazi világnyelv, amit az a három ujj egymáshoz dörzsölése kifejez. Megértik ezt minden népek.

Legelső kérdés az volt, hogy mi történjék a komáromi házzal? Arra Tózsó szerzett már vevőt; fele árban, mint amennyiért megvették. Nagyon jó volt. Az árát készpénzben elhozta, s átadta Tihamérnak, aki azt számlálatlan zsebre dugta. A felesége pénze volt.

— Én azt tanácsolnám tinektek — mondá Negrotin —, hogy ti most még ne menjetek haza a lipovai kastélyba; hadd menjek én oda elébb mindent rendbe hozni. Ti pedig költözzetek be addig Pozsonyba, a „Zöldfához”, ott most szép társaságot találtok együtt magunkforma uraságokból, akik ott keresik az Ararát hegyét.

Tihamér hallani sem akart erről. Egyszerre nagyra nőtt a tarója.

— De bizony hazamegyünk egyenesen Lipovára, az én ősi kastélyomba. Hogy fog bámulni az én kis zsenácskám, ha azt meglátja! Mikor az én apám (Isten nyugtassa meg) vadászatokat adott, ötven vendég számára volt ott úri ellátás, egy hétig tartott a dínomdánom, húzta a cigány. Azok voltak a híres vadászatok! Ezerkétszáz hold a vadaskertünk, tele szarvassal, őzzel, vaddisznóval, külön a fácányos. Hatezer hold

az egész domínium. Van benne egy ősi vár romja, ahonnan négy vármegyébe látni. Verset is írt róla valami poéta. Egy esztendeje már, hogy az öregem meghalt (Isten nyugtassa meg). A temetésén sem lehettem otthon. Én akkor a római sáncokat ostromoltam. Csak egy hónap múlva tudtam meg. Levelet sem kaptam hazulról a nagy lótás-futásban. Egy fityinget sem küldtek utánam a jószág jóvedelméből. Ezóta a jó Hruszkay bácsit, a tisztartómat felveti a pénz. Csak számba kell vennem. A gazdaságot is körül kell tekintenem: most van a vetés ideje, a pálinkafőzés is most kezdődik. Oda mind a gazda szeme szükséges. De bizony egyenesen hazatartunk. Ugye, drágám, te is úgy kívánod?

Hogyne kívánta volna az asszony, amit a férje elhatározott!

Még a papot is a pártjára vonta Tihamér.

— Ugye, páterkám, mihelyt a kastélyunkba telepedünk, rögtön tartunk egy füstös misét. Van ám ott egy gyönyörű kápolna, tele szentképekkel, csupa aranyozás, aztán miscmondó ruhák, de milyenek! Mind ősanyáim hímezték saját kezeikkel.

Negrotin nem szólt semmit. Hagyta Tihamért kérkedni. Ő tudta jól, hogy micsoda állapotok regnálnak a lipovai uradalomban, s hogy néz ki az ősi kastély egy év múlva a pazarló, vén földesúr halála után. Az ő önkéntes csapatjában szolgáltak azok a béreslegények, akik a lipovai uradalomból szöktek ide. Azokat Negrotin a kapituláció napjai alatt mind visszaszegődtette. Nagy szükség lehetett rájuk. Tőlük tudott meg mindent.

Hagyta Tihamért menni a saját esze után.

Neki megvolt a maga terve.

A válságos napokban csináltatott magának egy falura való öltözetet. Egy jó, bő dókát, nehéz azúr posztóból, elől négy zsebbel, hátul kettővel, belől is kettővel, bő nadrágot és hosszú szárú bagariacsizmát. Kiegészíté a viseletet a sűrűke báránybőr süveg, s a derekat szorító marokinbőr tüző. Enélkül nem tökéletes az ember.

Ebben az öltözetben aztán, amint a fegyvert és katonaruhát letette, elindulhatott Tózsó barátjával együtt üzletet csinálni. — Lippayékkal nem is találkozott többet.

Legelőször is a városban felvásárolt minden patkánymérget, rézgálicot, perzsaport, ami csak kapható volt. Egy derék rattler kutyát is magához csatolt. A vásárosoknál tömérdek szerszámot szerzett be.

Ezt mind szekereére rakva, amibe két mokány ló volt fogva, áthajtatott a Vág-Dunai hídon az izsai pusztára.

Ott volt most a drága világ, jobban mondva: olcsó világ.

A várfeladás után fölöslegessé vált a megszálló seregnek egész felhalmozott élelmi készlete. Annyi ezer szarvasmarhaszállító társzeker, őrlésre szánt gabona mind nyűgnek maradt hátra. Az osztrák csapatok téli szállásaikra, a muszkák haza Oroszországba siettek, s gyors kótyavetyére bocsátottak mindent. Valóságos prédálás volt.

Sok jó ember köszönheti a gazdagságát annak, hogy jókor megjelent ezen az olcsó vásáron.

Tózsó remekbe ragyogtatta ez országos végeladásnál a tudományát. Összevásárolt Negrotin számára legelőbb is öt társzekeret, mindegyikhez négy igás ökröt. Tíz kapitulált önkéntes, megannyi béreslegény, készen állt a szolgálatra. A szekereket megrakták búzával, rozssal. Mire lesz ez jó? Egy hatezer holdas uradalomba gabonát szállítani százmérőszámra!

Ez hát a próza?

Dehogy a próza! Ez a poézis. Kitalálni a fantázia világitása mellett egy soha nem látott, eleven állapotot: megsejteni az új világot, és előre elhelyezkedni benne.

Tózsónak még arra is volt gondja, hogy mikor a kimustrált katonalovakra került a sor, a Plutót visszavásárolja Negrotin számára. Az a harapós fenevad nem kellett senkinek. Azt azután odakötötték Negrotin szekereének a saroglyájához. Nyergét, szerszámát eldugták egy búzás zsákba, mert azon már tilalom volt.

Natália pénzét úgy osztotta fel Negrotin, hogy abból száz-ezer forintot átadott Tózsónak: vigye el Pozsonyba, ott tegye be a takarékpénztárba. Ez volt az az összeg, amit a várkormányszóság a barakkokért kifizetett. A visszekerült százezer forintot oszták bankjegyekben, amikről rajta és Tózsón kívül (és még talán egy ember) senki sem tudott, magánál tartotta; úgyszintén a Rotschild-sorsjegyeket, amikről még Aramicsnak sem volt tudomása.

Még egy dologra volt gondja Negrotinnak. A barakkokat ingyen vesztegették, a szétbontási árban. Egyet megtartott belőlük. Hogy mire lesz az jó, azt ő tudta. Annak az elszállítására megint kellett négy társzekér. Azok elé már bivalyigás fogat került. Ezt a muszkák hagyták itt. Ehhez négy faragó embert kellett szegődtetni.

Ezzel „Isten hozzád fűgét mutató szűz!”, komáromi kőből faragott hadnemtő.

Ekkor aztán a kilenc társzekér clindulhatott az ógyallai országúton a nagy expedícióra a lipovai uradalom felé, versenyfutásra kelve Lippay Tihamér négylovas hintájával, aki Tata felől kerül haza.

Amint a fegyverlerakás végre lett hajtva, Lippay Tihamér azon módon prémcus huszárbekecsestül, kardostul felkapott az utazó hintájába, maga a kocsisülésbe, gyeplőt, ostort kezébe véve, Natáliát maga mellé ültetve. A libériás kocsis a saroglyás ülésbe került, benn a hintóban Aramics Cyrill és a Katona Katka helyezkedtek el kényelmesen. Követte a hintót a bricska, három lóval, azon volt a felhalmozott poggyász; a bakon a konyhás kocsis meg a Pista hajdú.

Így repültek aztán nagy csengettyűszóval és ostordurrogatással végig a poros országúton, hogy az emberek kiálltak a csodájukra a házuk kapujába, s összecsapták a kezeiket: Nini, egy eleven huszár!

Az egész úton csupa kecsegtetéssel tartá Tihamér Natáliát. Miféle mulatságok, válogatottak, várnak órájuk az ősi kastélyban.

— Az én tervem szerint egy napot, a mait, Tatán fogjuk eltölteni. Egyrészt azért, hogy az itteni jó ismerőseinket meglátogassuk. Hiszen emlékezel rájuk. Milyen szívesen fogadtak bennünket. Amikor még csak menyasszony és vőlegény voltunk. Illő, hogy bemutassuk nekik magunkat mint házastársak. Nagyon örülni fognak. De másrészt azért is itt kell egy napot eltarisznyáznunk, hogy a Pista a bricskával előremehessen, s a poggyással elébb megérkezzék, mint magunk. Írtam haza egy levelet; nem a tisztartónak, mert az megteszi, hogy a nyolc zsebe közül az egyikbe felbontatlan beledugja, s ott felejtí, hanem a cancellistának, a Rubiánkának. Az egy klasszikus fickó. Majd meglátod. Beszél mindenféle nyelven, hogy senki sem érti; de azért megesküszik rá, hogy angolul vagy olaszul volt. Minden állatnak a hangját tudja utánozni, kivált a leölt sertésnek az ordítását. És amellet ministrál a pópának, olyan hangon, mint egy igazi, részeg kántor. Tűzijátékot is tud csinálni. Megírtam a Rubinak, hogy megérkezésünk tiszteletére lovas bandériumot küldjön elénk, s estére tűzijátékot rendezzen. Majd meglátod, milyen rakétákat tud az felcregetni, csak úgy szórják a csillagot. A béresasszonyok, lányok pedig álljanak sort a diadalkaputól a kastélyig, virágcsokrokkal a kezükben.

Natália mindezt igen költői eszmének tartotta, s nagy hálát érzett magában, hogy férje ily gyöngéd módon igyekszik az ő örömeiről gondoskodni.

Déltájon érkeztek meg Tata városába, s nagy csengettyűszóval robogtak be a legelőkelőbb vendéglőbe, ahol Tihámér három szobát parancsolt a maguk számára. Azokban rang és nem szerint elhelyezkedtek.

Alighogy kitappogták a lábukból a zsibbadást, bekocogtott a vendéglős, aki alázatos hajlongások között egy nyomtatott úrlapot prezentált Tihamérnak.

Tihámér végignézett csúnya tekintettel a gyanús cédulán, az volt a címe, hogy „Meldungszettel”.

Így nézhetett Lehel vezér a német Konrádra, mielőtt kürtjével agyonkólintotta.

— Niksz tájcs! — kiáltá haragosan, s hátat fordított a vendéglősnek; aztán ment ki az ajtón, rendeleteket osztani kocsisoknak, pincéreknek, lovak ellátása, ebéd elkészítése felől. Csak úgy csörömpölt utána a kardja a folyosón és lép-csőkön végig.

A vendéglős aztán a másik férfivendéghez fordult az instanciájával, aki paphoz illő engedelmességgel kitölté az úrlap rovatait a maga egyéni meggyőződése szerint. A vendéglős nagyon vonogatta a vállát, de csak elfogadta a firkát.

Tihamér betekintett a nagy étkezőterembe egy pillanatra. Ez elég volt neki, hogy visszalépjön, s becsapja nagy garral az ajtót. Az étkező asztalai mellett osztrák katonatisztek ültek. Ezekkel ő nem eszik egy tálból. Pedig jól tette volna, ha egy pillanatra megáll a kinyitott ajtó előtt, mert annak a táblájára valami nagybetűs nyomtatvány volt kiragasztva, ami őt egyenesen érdekelte.

Miután a Pista hajdút indította a poggyászos kocsival és a hazaírt levéllel, visszatért és fennhangon parancsolá a pincérnek, hogy az ő és útitársai számára a szobájukban terítsenek fel, s oda szolgáltatassák fel az ebédet.

Ennek elég lett téve.

De alig nyelhetette le a betevő májgombóclevest, amidőn minden kocogtatás nélkül felnyitják az ajtót, s belép rajta egy ordinánckáplár, feltett csákóval, s minden szalutálás mellőzésével elmondja megjelenése okát.

— A vendég úr megidéztetik a térparancsnoksághoz azonnal jelentkezésre.

Tihamér akart neki valamit mondani az apja lelkéről, de a káplár feltárta a félig nyitott ajtót, rámutarva a folyosón kívül álló két cseréparra, akik szuronyos puskáikat „in die Balanz” tempóra tartották. Ha nem megy, viszik.

— Az Istenért! Eredj, ha hívatnak! — kérlelé Natália a férjét.

Minden ellenkezés bolondság lett volna.

— Mondok neked valamit — szólt Natália. — Vesd le ezt a huszáregyenruhát, tedd le azt a kardot, vedd fel a polgári ruhádat, úgy menj végig az utcán.

Csak azért sem! Hadd lássák, hogy aki úr, az a pokolban is úr. És úgy kísértette magát végig szuronyok között kardcsörtetve a térparancsnokságig. Az ordinánc elővezette a pléh-galléroshoz. Alezredes volt a hatalmas úr, tökéletes Haynau-szakállal, bajusszal.

Ráförmedt kegyetlenül, mielőtt a nevét kérdezte volna.

— Hogy merészkedik ön rebellis-egyenruhában, kardosan nyilvános helyen megjelenni?

Tihamér teljes tudatában a maga jogának, büszkén vonta elő piros tárcájából a maga igazait.

— Én komáromi kapituláns tiszt vagyok. Itt vannak a fővezérek által aláírt föltételek: közöttük az, hogy a tiszteknek a kardjuk meghagyatik.

— Hát hiszen meghagyatik, s otthon elteheti ön az almáriumába emlékül; de a kardnak és egyenruhának nyilvános helyen viselése a volt honvédeknek a főparancsnok egyenes rendeletére megtiltatott.

— Ezt a rendeletet én nem olvastam.

— Pedig olvashatta volna; mert oda van kiragasztva a rendelet nagy, vastag betűkkel a vendéglő ajtajára.

Hát biz azt Tihamér nem tudta, hogy a kocsma ajtajára kiragasztott rendeleteket elébb kell elolvasni, mint az étlapot.

— Ezért a kihágásért ön most elmarasztaltatik huszonnégy órai porkolábbbörtönre, melyet azonnal megkezdhet.

(Ez ellen nincs apelláta.)

— Szabad a feleségemnek levelet írnom a vendéglőbe?
— kérdezé a generalgewaltigertől.

— Ah, önnek a felesége is itt van? A magyar tisztek mind magukkal szokták hordani a feleségeiket?

Ez bizony kegyetlen tromf volt; de el kellett viselni.

— Avégett akarok neki írni, hogy küldje utánam a polgári öltözetemet.

— Azt megteheti ön odakinn az irodában.

Natália nagyon meg volt lepette, mikor a férje levelét megkapta, azzal az értesítéssel, hogy őt ott tartották a porkolábnál egy napig szívesen látott vendégül. És hogy a polgári öltöneyeit küldje haladéktalanul utána.

— Megmondtam neki előre, hogy ne viselje az úton a honvéd-egyenruháját! — mondá az asszony. Hiába, az asszony esze mindig helyes úton jár! Csakhogy ezt a férfiak nem akarják megszívlelni.

Natália ismét elő akarta venni több ízben bevált praktikáját, személyes közbenjárásával kiszabadítani férjét válságos balhelyzetéből. Kapta a kalapját s sálját, s futott elfelé. — De a lépcső ajtájánál útját állta egy sisakos fejű úriember, aki tudtára adta, hogy a most érkezett vendégek közül senkinek a házat elhagyni nem szabad.

Így tehát meg kellett nyugodnia abban, hogy Tihamérnak elküldje az öltöneyeit a profószhoz.

Nem soká kellett azonban afőlött ógni-mógni, hogy mi oka lehet ennek az internálásnak, megérkezett nagy hamar annak a felvilágosítása egy uraság alakjában, aki pofoncsapott kalapot viselt és hozzá zöld kabátot, sárga hajtókával, a zsebéből kandikált elő egy gyíkleső markolatja. Bemutatta magát, hogy ő Nemoda policájkomisszér, s bizonyos Cyrill úr után tudakozódott.

A pap vállalta a dolgot.

— Én vagyok Aramics Cyrill.

— Melyik az úrnak a családi neve? Melyik a keresztneme?

— Aramics a vezetéknevem, Cyrill a keresztnevem.

— Hát akkor mért írja az úr a családi nevét elől, a keresztnévét hátul? Ahogy itt a bejelentési lapon áll.

— Mert minálunk magyaroknál így szokás.

— Az régen volt. Most más szokás lesz. Újra kell kitölteni a bejelentési ívet, ami különben is tele van szabályellenes dolgokkal.

— Kérem, méltóztassék velem parancsolni. Diktálja uraságod, hogy mit írjak. Nem tetszik helyet foglalni?

— Köszönöm, én nem látogatni vagyok itt, hanem hivatalos eljárásból. Tehát először is a családfő neve: Lipáj Tihamér. Melyik a családnév?

— Lippay.

— Hát az a Tihamér micsoda?

— Az a keresztnév.

— Olyan szent nincs a kalendáriumban. Tirimír, az van, írja ön: „Tirimír Lipáj.” Aztán semmi „Husaren Rittmeister”. Az régen volt.

— Írhatom azt, hogy földbirtokos?

— Ha igaz, hát lehet. Hol a lakása? Nix Komitat! Az régen volt. „Bezirk.” Útitársa?

— A felesége.

— Van rá bizonyosság, hogy törvényes felesége?

— Magam vagyok a bizonyosság, a pap, aki összeeskettem őket.

— Passirt. Beírhatja ön. De most következik egy nehéz dolog. A negyedik személy: az a bizonyos Jámbor Katalin. Itt ön egy falsumot követett el, amikor azt írta a bejelentési lapba, hogy ez a személy a madame szobaleánya. Ez hamisítás. Valaki ráismert és feljelentette, hogy az egy markotányosné, aki híres volt a Katona Katka névről.

Aramicsnak csak kihullott a toll a kezéből, s tátva-nyitva maradt a szája. Egy új állatfajt tanult megismerni, amelynek eddig Magyarországon hírét sem hallották: a „spiclit”. Hát itt mindent besúgnak?

Védeni akarta az igazát.

— Kérem, amióta én a Katalin leányasszonyt ismerem, az semmiféle markotányosnői szolgálatban nem állt, hanem állandóul az asszonyság körül volt mint szobaleány.

— Van erre még önön kívül más tanú?
— Igen. Az urasági kocsis.
— Önök mind a hárman fel fognak engem kísérni a rendőrségi hivatalba.

— Behívhatom a kocsiszt.

— Nix da! Hogy összebeszéljenek? Azt külön fogják előállítani, mindenkit külön kivallatni, és végül konfrontálni. Tessék előremenni.

Az asszonyságnak azt sem mondta, hogy „Kisztihand”.

Natália egymagában maradt a vendéglőben.

Ott állt előtte a megrendelt ebéd, hozzá sem kóstolt. Dehogy volt kedve ebédelni. Mikor asztaltársait elragadták mellőle.

Pedig hát azok miatt kár volt aggóskodnia. Gondoskodik azokról a státus. Tihamérnak talál a börtönszobában a porkoláb felesége: pompás rántott levest, spenótot heringgel, s valódi, mintaszerű buktát, povidellel. Csakhogy ezt a finnyás úr ki nem állhatja. Nem kér belőle.

— Was? Kein Buchtel essen? — kiált fel elszörnyedve a porkolábné. Hogy ilyen vademberek is lehetnek a világon, akik a hírhedett Buchtel megvetik. Húsfélét pedig az áresztáns nem kap. Bort sem kap. Ez a Vorschrift.

A másik három vallatásra fogottról is lesz gondoskodva. Az őrszobában vaskályha van, azt folyvást fűtik, s a pléh tetején burgonyát sütnek. Valahányszor egyik gyanús személy kijön a vizsgálati szobából, ahol kivallatták, szembesítették, mindig talál sült krumplit készen. Nagyon jó az. Kivált reggel felé.

Natália nyugtalanul várt a visszatérőkre; de azok csak nem jöttek; pedig már esteledett is. Egyik aggodalma a lovak miatt volt: ki abrakolja, ki itatja meg azokat, ha a kocsiszt elvitték? Bárcsak Tihamér előre ne küldte volna a kisebbik kocsiszt meg a Pista hajdút, most azok elláthatnák a négy parádés lovat is.

Márpedig csak nagyon kell kívánni az embernek valamit,

hogy azt a sors beteljesítse. Natália folyton járt-kelt alá s fel nyugtalanul a szobában, s minden fordulónál kitekintett az ablakon, hogy nem tér-e vissza valaki a híveiből. Egyszer csak nagy meglepetésére azt látja, hogy nini, a bricskával visszajöttek. Ők ezek: a kis kocsis meg a Pista hajdú. Ide hajtanak be a vendéglőbe. Nagyon megörült. Kifutott eléjük a folyosóra. A kapubejárat alatt megállt a bricska. A Pista hajdú a hátulsó ülésben volt elhelyezkedve, ami urak számára rendeltetett. Nagyon nehezen tudott felkelni, s aníg a hágcson leszállt, az egyik kezét a háta mögött tartá, mintha féltene valami töredékeny portékát oda hátul.

Natália eléje kiáltott:

— Nos, Pista, hát mért jöttetek vissza?

— Azért, mert kergették! — nyögé a hajdú, savanyú pófát fintorítva hozzá, s aztán, amíg azon a hat lépcsőn felkapaszkodott a folyosóig, minden lépésnél nagyot jajdult: Jau, jau, jau...

— Valami baj történt?

— Történt hát. De csak nekem baj. Jau! Hogy a Krisztus pofozza fel!

— Gyere be a szobába. Ül le.

— Jau! Dehogy ülök. Nem jó az.

— No, hát mi történt? Beszélj.

— Verje meg a Jézus azt a Rubiánkát levelestül együtt! Hát az történt, hogy a vámsorompónál megállítottak bennünket, s vizitáció alá vették a bricskát, elébb a fináncok, azután meg a zsandárok. A dohányt a zacskóinkból mind kiöntögették a földre. Azután apróra kimotoztak bennünket. Énnálam megtalálták a tekintetes úr levelét a Rubiánkához; pedig jól el volt téve: a csizmám szárába. Azt az inspekciós tiszt felbontotta, elolvasta. No, azt a mérget kellett volna látni! Toporzékolt, a levélbe csapkodott, s szidta a szekérenment voltunkat. Még kanárinak is elnevezett. „Hát ti lovas bandériumot akartok verbuválni, tüzes rakétákkal akartok lövöldözni? Még

diadalkapu is! Hisz ez ribillió! No megállj! Majd adok én nektek kutyaporciót. Bank herauz! Fünfundcvancig!” Azzal előrántották a derest, engemet lekaptak a tíz körmömről, s olyan huszonötöt hegedültek el rajtam, hogy még a születésem napját is megátkoztam. Au, jau! Hogy a ragya verje meg azt a Rubiánkát!

No, ez a kijutás jól kezdődik! — gondolá magában Natália.

Aztán fájdalomenyhítésül a kárba veszett vendégséget átadta a két hazakergetett cselédnek.

A rendőrségre felhívottak közül leghamarább elbocsátották a kocsiszt, aki csak tanú volt. A Katkának elébb reverzalist kellett aláírnia, hogy semmi titkos izenetet nem rejteget magánál se Kossuthtól, se Bemtől. Hazatérve Natáliához, nem győzött vele eldicsekedni az úrnőjének, hogy az a magas rendőrtiszt (háromcsillagos) milyen nyájas, udvarias volt hozzá: elébb asszonyságnak, azután kisasszonynak szólította, leültette egy nádszékre, citromos vízzel kínálta; de miután ő állhatatosan megmaradt azon álláspontja mellett, hogy ő semmi más, mint egy cselédleány, végül azzal a szóval bocsátotta el, hogy „te Luther”. Valószínű, hogy lágyabb „t”-t használt hozzá, de a Katkának ez is nagy megtiszteltetés volt.

Ellenben Aramics Cyrillt egész reggelig ott egzaminálták a rendőrségnél. Igen sok megtudnivalójuk volt a hatalom képviselőinek. A neve ott fényeskedett a fekete könyvben. Azt szerették volna tőle megtudni, hogy hová lettek az elfogott püspök kapitálisai, miknek konfiskálás alá kellene esni? A komáromi bankóégetéssel minden kérdést be lehetett takarni. Aki többet akar megtudni, keresse a Tózsót.

Az majd beszél vele a maga nyelvén.

Natália egyedül maradt Katkával a vendéglőben éjszakára. Egyetlen igaz barátnéja volt ez a cseléd. (Ez a hősnő.) Felnyithatta előtte a lelkét. Elmondhatta neki, hogy mennyire igaza volt Negrotinnak, amikor azt tanácsolta, hogy Tihamér

vonuljon meg egy időre Pozsonyban, amíg az új világrend megülledik.

Az a Pozsony olyan okos város. Az egész szabadságharc alatt meg tudta őrizni a semleges állását; nem pazarolta el lakosainak se véréit, se pénzét. Ezért azután megvan neki az ő kiváltságos helyzete. Pozsonyt nem kell erőszakkal germanizálni, se rendszabályokkal engedelmességre hajtani, német az már és engedelmes. De csak a nyelve német; a vendégszeretete magyar. Klapkát és kapituláns tisztársait bizonyosan jól fogadják e mai napon a „Zöldfában”. A legjobb tokaji borokat rakják az asztalára (hatósági költségen). Koccintanak a városatyák a kiszolgált hősökkel. A mellékszalnál népekesek citeráznak, és dalolják mellé a népszerű pozsonyi nótákat: „Du sollst hamed kéhn, Dein Mann ist begraben. — So fressen ihn nicht die Raben”; — azután meg azt, hogy „Als die Schncider Hochzeit hatten, de waren alle froh”. — No meg azt, hogy „Hab i nid a schénsz Röckedl an, und drauf a schénsz Maschedl an?” — Milyen jó volna most nekünk is ott ülni közöttük.

4. AZ ÉDES OTTHON

A térparancsnok megkönyörült Lippay Tihaméron: reggelre elengedte neki a hátralevő szobafogságot, hadd kávézzon a feleségével. Még esernyőt is adott neki kölcsön a vendéglőig: az eső zuhogott. Előbb azonban jól megmosta a fejét azért a hebehurgya levélért, amely kézre került. Ilyen merényleteken többet ne törje a fejét. Bandérium! Rakéta! Nem szabad! Az amnesztia csak a múltakra szól, a jövőt nem fedezi.

Tihamér a gallérjába húzta a fejét, nem volt semmi szava. Egészen más ember az, aki kardcsörtetve, sarkantyúpengetéssel tör magának utat, mint az, aki civilruhában cafol, s a szemközt jövő esernyőkkel karambolázik.

Arról is le kellett tennie, hogy a szakadó záporban ő maga hajtsa gavallér módra a négyes fogatot, a kocsisokra kellett bízni a dolgot; az uraságok beszorultak a fedett hintóba, melynek leeresztették a bőrfüggönyeit; se eget, se földet nem lehetett látni. Az eső szakadt, az út rossz volt, a hintó nagyokat zökkent a kátyúkban. Hát bizony két esztendő óta senki sem javította az utakat. A robot megszűnt, a jobbágy nem kavicolt, s a vármegyének nem volt pénze útsináltatásra.

Egyszer aztán elhagyták az országutat, mellékútra tértek.

— No, már itt kezdődik az én domíniumom — mondá Tihamér. Rá lehetett ismerni az országút mivoltáról. Az nem volt kavicsal burkolva. Igazi ősi út volt, aminőnek Czobor vezér látta párját: jó, szívós agyag, ami, ha tartós esőben jól átázik, tengelyig elmarasztalja a kereket. Hajdúnak, kocsisnak folyton le kellett szállni az ülésből, s bicskával lefaragni a kerék küllőiről az odatapadt degetet. Ilyenformán nagy későre vergődtek be az útféli csárdáig, ami már Tihamér regáléja volt.

Itt meg kellett pihenni, leginkább a lovak miatt, amik egészen ki voltak állva. Az utasok kiszálltak, a vendéglős eléjük sietett. Ebéddel biztatta őket. Tihamér türelmetlen volt. Hisz ide a kastély már csak egy hajtás. — Jaj, de mekkora hajtás! — fohászkodik a csapláros.

Natália kíváncsi volt már meglátni azt a híres várromot, mely után a nemesi birtokot nevezik; de nem jutott hozzá. Azt az alatt járó felhők takarták, amik esőkárpitot húztak a tájakra. Csak annyit lehetett látni, hogy itt most erdős vidék következik.

Ebéd közben a kocsmáros igyekezett az ifjú uraságot a helyzettel megismertetni. Náluk már tegnap óta esik az eső. Az országúton is nehéz előrehaladni, de a falun keresztül éppen istenkísértés.

Az a falu szintén a Lippay család egykori úrbéri tulajdona. Van benne kétszáz hajdani jobbágytelck, ugyanannyi lakóházzal; meg egy sor zsellérház, no meg aztán egy fészek

cigányputri. Egyetlen széles utca az egész. Arra való, hogy az udvarokból kifolyó szennyvizet fölvegye. Nem jár azon senki szekérrel. Minden ember a kertek alatt kerül haza.

A vendéglős azt az ajánlatot tette az ifjú földesúrnak, hogy van neki két jó igás bivalya, fogassa be azokat a hintaja elébe, a gyeplős meg az ostorhegyes helyébe, azok majd átvontatják a falun. El kellett azt fogadni.

És így került haza a kastélyáig Tihamér Natáliával, szép kolompszó mellett, bivalyos előfogattal.

A kocsist (akire nem volt szükség, a bivalyos vezette az előfogatot) felültették a kifogott ostorhegyesre, s előreküldték a járható erdei úton, hogy jelentse be a tisztartónál az uraság megérkezését.

Annálfogva Hruszkay uram már ott várt az uraságra a kastély kapujában.

Az úrilak kívülről elég tekintélyes volt, husszita korabeli építmény, erős kőfallal kerítve, kettős háztetővel, középen bádogtetejű toronnyal, melyen kettős kereszt ékeskedett, homlokzatán, földszint- és az emeleten tizenkét ablakkal, melyek mind redőnyökkel voltak lecsukva, kivéve a földszinti sarok három ablakát, melyről még az üvegtáblák is le voltak szedve. A kastély szögletein gömbölyű donjonok rúgtak ki, szélvitorlákkal. A főbejárat bolthajtása fölött volt kőből kifaragva az ősi címer, ezzel a jelmonddal: „Non semper idem.” (Nem mindig ugyanaz.) Később kori díszítményül szolgált a falba vágott fülke, melyben színes terrakottából formált szobormű volt látható: szent Flórián alakja, amint egy sajtárból öntött vízzel az égő ház lángjait eloltja.

Hruszkay uram alakja egészen összeillett a kastélyával. Bizonyosan ő is a husszitáktól származott ide. Végtagjaiban csontos és sovány; de középett pocakos. Arca fakó volt, de az orra veres; orcáját borotválni szokta, de csak hetenkint egyszer, ezalatt fölverte azt a borosta (az ilyent népnyelven úgy híjják, hogy koldusszakáll). A bajusza ellenben annyira volt

megkurtítva, amennyire le tudta rágni. Az volt a szokása. Ellenben a szemöldökei bozontosak voltak, azokat nem vághatta le. A felső koponyájáról nem lehet részletes leírást adni, mert az egy állandó szürke báránybőr süveggel volt befedve, s azt ő soha le nem veszi, még a szobában sem, még vendégek előtt sem, az oda van nőve: benne szokott hálgni. Termetét szürke kabát takarja, melynek elől négy zsebe van, hátul kettő, belül is kettő. És az mind tele van papirossal: az egész uradalmi archívumot magával hordja. Ha alkalmilag kigombolkozik, látható lesz a csíkos pikétlajbli, leffentyűs zsebekkel: óra, pikszis, dugóhúzó számára, átszorítva bőrtüszővel, abban áll a pénz, ha van. A bő lengyel bugyogó mély zsebei pedig omniáriumok: van azokban minden, ami csak embernek kell. Hogy mindezt veres bagariacsizmák egészítik ki, az természetes.

Mikor a kastély udvarára a hintó megérkezett az uraságokkal (a bivalyokat elébb kifogták, nem vitték be), a hajdúk siettek a bőrfüggönyöket lecsatolni, s urat és asszonyságot kiemelni. Hruszkay úr egy roppant nagy, veres vászonzsernyővel eléjük járult, elérték alatta mind a hárman, s tartott hozzájuk üdvözlő beszédet, ami klasszikus rövidségű volt: „Isten hozott tekintetes urat, tekintetes asszonyságot ősi kastélyába. Éljenek sokáig — de legyen miből. Vivant!” Kevés szó volt, de sokatmondó.

Az öreg uradalmi hajdú sietett előre a karikára fűzött kulcsokkal. Vén legény volt már, itt öregedett meg a szolgálatban, s bajusza sárgára őszült; de kezét csókolni nem tanult meg senki asszonyának. Felnyitotta a kastély főajtaját, ami nem ment nyikorgatás nélkül.

— Tessék besétálni!

Tihamér visszahőkölt.

Itt volt a nagyszerű boltozatos tornác, melynek falait agancsos szarvasfejek ékesíték. Ezekre a diadaljelekre szokták felaggatni győzelmes hajtás után az összesereglett vadász urak

puskáikat, tarisznyáikat, vadkanölő dákosaikat. A boltív közepéről kiterjesztett szárnyú hegyisas lebegett alá. Ez az egész pitvar tele volt most töltve morzsolt kukoricával, egész a lépcsőgádig. A szarvasfejeknek csak az agancsaik meredtek ki a tengeriből, s a kőszáli sas ehetett volna belőle, amennyit akart, az orra előtt volt.

— Mi az Isten csudája ez? — förmedt fel Tihamér.

— Ez kérem alássan, kukorica, — mondá Hruszkay úr.
— Tengeribúza, Zea mais Linnei.

— Kukulj meg! Tudom, hogy micsoda; de hogy kerül ez ide a vadásztornácba?

— Hát, kérem alássan, ez az idei termés. Hát mit tuta tenni szegén ember? Robot megszűnt, paraszt nem gyüt szántani, vetni. Béresek elszöktek mind Klapkához önkényesnek. Szántóföldeket ki kellett adni felibe gazdáknak. Mit tud paraszt feles földbe vetni egyebet, mint kukoricát, kolompért? Kukorica már itt van.

— De éppen azt szeretném tudni, hogy mért van itt! Hát nincs magtár?

— Ott is tele van padlás, emelet csöves kukoricával. Majd eljön érte pálinkafőző, megfizet, mihelyt megkapja koncesszát fináncból, Bécsből.

— Hát a magtár feneke?

— Azt mostan birkaakolnak használtatik.

— Hát a birkaakolból mi lett?

— Az szerencsésen leégett. Tolvaj juhászgazda maga felgyújtotta, hogy be ne számoljon esett bőrökkel.

— Hát nem tudták újra felépíteni?

— Nincs volt miből.

— Nem volt biztosítva?

— Ne adj Isten. Öreg földesúr nem szekurált semmit. Azt mondta, Isten dolga vigyázni, csak szent Flóriánt festetett falra. Azóta birkabőröket, nagyobb bátorság okáért, mind felhordatom ide kastélyba.

- Az esett birkák bőreit a kastélyba?
- Innen senki el nem lophat őket.
- De lánchordtát! Én nem lakom egy házban dögbőrökkel!
- Csak lassan. Majd elgyűn bőrszedő zsidó, elvisz valamennyit, pénzt ad érte.

Tihamér kíváncsiságból benyitott egy mellékhelyiségbe, mely vidámabb időkben a vadászaton elejtett zsákmány felhalmozására szolgált, ahonnan a pecsenyének valót a szakácsok kiválogatták. Az is tele volt valamivel. De ő olyat sohasem látott. Egymásra rakva halommal kalap nagyságú, tenyérynyi széles, barna színű lepények, amikből valami különös illat terjedt.

- Hát ez mi a katymári fene?
- Ez, kérem alásan a, makuka.
- Makuka? Az apám sem hallotta hírét.

— Hja, az nagy úr volt. De nekünk bocskorszj szorít. Ami zab termett az idén földünkön, mind elrekvirálták a generálisok. Itt van zsebemben sok anweisung! Nem tudom, kin keressem. Még búzát, rozst is elvittek volna, de azt szerencsére meglepte rozsdá, szeme megszorult, csupa szemét, kutyának való, azt itt hattak. Hát már most lovakat tartunk makukával. Így hínak eztet, aki repcepogácsa, akiből kisattak olajat. Most ezt sulyokkal összetörünk, szecskával felkeverünk, vízben beáztatunk. Ez az abrak.

— De uccsegéljen, az én lovam nem viszi a makukát.

— Nono, csak azt lásson, hogy nincs más. Hát még majd széna helyett milyen jólesik neki repceszalma.

Tihamér még egy oldalajtón nyitott be; az volt a híres konyha, aminél tökéletesebbet nem lehetett találni. Most is megvolt, de minden tűzhely, katlan telerakva halmaz papirossal. Azt már nem is kérdezte, hogy ez a veszekedett sok papirossal hogy került ide?

Tihamér bosszúsán szaladt fel a lépcsőkön az emeletre. Láthatá, hogy a szép, rácsos mellvédek mind birkabőrökkel

vannak teleaggatva. Benyitott a nagy címerterembe. Még ott találta a közepén a ravatalt, amelyről apja koporsóját elvitték, azóta ezt a termet nem takarították. ki Be akart nyitni az apja szobájába, de ennek az ajtaja le volt pecsételve a vármegye és az alispán pecsétjével. Keresheti már azokat! A vármegye az örökös hazatértére várt, kinek holléte nem tudatott. Most már itt az örökös, de a vármegye holléte, nem tudatik.

No, de hiszen itt van még a női lakosztály. Boldogult édesanyja halála óta azokat a szobákat nem használta senki. Azok teljesen fel vannak szerelve, minden világi kényelemmel ellátva.

Az öreg Mátyás hajdú egyenesen odavezette fiatal úrnőjét Katkával. (Aramics Cyrill hátramaradt a poggyászos bricskával.) Natália azt mondta, hogy ő rögtön le akar feküdni, az elmúlt éj izgalmai, s a mai nap strapációi után.

Volt ott nagy dupla mennyezetes nyoszolya, párnákkal fölvetve, faragott tölgyfa bútorzat, a szoba azonban sötét volt, hideg és bűzös. Valami émelyítő bűz uralkodott benne. Katka sietett a bezárt ablakredőnyöket felnyitogatni, amivel azt nyerte, hogy egész serege az ott elhelyezkedett éjjeli bagolyfejű pilléknak repült a szeme közé: nagy, surrogó halálfejpillangók, amik aztán szétrepkedtek a szobában, Natália nagy rémületére. Növelte az ijedséget egy özvegy denevér, akinek szintén ott volt a lakása az ablak között, s aki nyugalomból kizavartatván, szintén berepült a szobába zezzugos suhogással. Natália elbújt előle az ágyfüggönyök mögé. Azt hallotta, hogy a bőregér szeret az asszonyoknak a hajába csimpajkozni, és sikoltozott, hogy verjék ki ezt a rémállatot a szobából.

— Hozzon frissen egy söprűt, Matyi bácsi, aztán fát is hozzon, fel hogy befűthessünk a kandallóba. Hideg van.

Mátyás hajdú tőle kitelhető gyorsasággal igyekezett a kívánatnak megfelelni.

Natália didergett, s az ágyfüggönyökbe takarózott. Valami gyanús zizergés vonta magára a figyelmét, aminek az okozata a nyoszolya fenekén létezett. Mi lehet ott?

A hajdú megjött a hosszú nyelű bartvissal meg egy nagy rőzseköteggel. A söprűvel aztán kikergette a denevért az ablakon a Katka, s betette utána a táblákat.

Most már csak be kellett volna fűteni. Katka vállalkozott rá, hogy ő majd megrakja a katlant, Matyi bácsi pedig tüzet gerjeszt. Ez nem volt olyan könnyű mesterség, mint manapság, Lipován még nem ismerték a gyufát. Úgy szoktak begyújtani, hogy tűzkövel, acéllal tüzet csiholtak ki, az égő taplót aztán beledugták egy szalmacsutkába, s azt addig csóválták, amíg lángra lobbant.

— Hol vesszük a szalmát? — tudakozá Katka.

— Van az itt az ágyban — vigasztalá meg a hajdú, s mint aki azt gyakorlatból tudja, odament a nyoszolyához, s lenyúlt a derekalj alatt elhelyezett szalmazsákba.

Ezzel aztán nagy katasztrófát idézett elő. Egyszerre rohant ki az ágyból cincogva egy egész család négy lábú, hosszú farkú, apró szörnyeteg.

— Csak pocikok — nyugtatá meg Mátyás hajdú az úrnőt, aki sikoltozva futott az ágytól a kandallóig, ruháit térdig emelve.

Ezek csinálták hát az ágyban azt a rejtelmes zizergést.

Valamennyi eltűnt egyszerre, egérlyuk volt a szobában elég.

No, de a szalmacsutak égett már. Katka leé térdelt a kandalló elé. Abban már készen találta a fűtésre megrakott rőzsét, régi maradványait a háztartásnak; csak az égő csóvát kellett alája dugni.

De mielőtt ezt elkövethette volna, a rőzsehalomból kiugrott egy szörnyeteg: olyan, mint az egér, csakhogy tízszer nagyobb, s keresztülszökve a Katka vállán, felfutott az ágy függönyein, végig a mennyezeten, onnan átugrott a szekrényre, ahol aztán eltűnt, s semmi fenyegetésre nem jött elő többet.

— Ez már egy patkány — magyarázá Mátyás hajdú. — Lesz ott még több is: majd kifüstöljük. S azzal kivéve Katka kezéből az égő szalmacsutkát, a rőzse közé dugta, ami egy-

szerre lángra lobbant, mire fertelmes sivítózás támadt a kandalló kürtőjében, s olyan robaj, mintha egy lovasszakasz vágatna végig rohanva a falban és a felső padozaton. Egész garnizon patkány lehetett ott bekvártélyozva. Ez az egyik csak előőrs volt.

Natália sírva fakadt.

— Biz ez csúnya féreg — dörmögé a vén hajdú —, de lesz ennél még csúnyább féreg is a kastélyban.

Szép biztatás.

Natália futott ki a szobából, de Katka is vele futott.

— Én ebben a házban nem maradok!

A férjét kereste.

Tihamér éppen abban a pillanatban, amikor Natália zokogva rohant be a címerterembe, mondá ugyanezt Hruszkay úrnak:

— Én ebben a pizsokfészekben nem maradok.

— Hja, bizom, boldogult édesatyja temetése óta senki sem takarította kastélyt. Cselédek absentáltak magukat.

Tihamér megölelte keblére boruló feleségét.

— Nem maradunk itten, megyünk a vadászlakba.

Hruszkay úr a süvege alá dugta az ujjait, úgy vakarta meg a tarkóját, s csendesen dörmögé Tihamér fülébe.

— Nem lehet, kérlek alázatosan, a vadaskertben divokminik grasszálnak.

Azért mondta tótul, hogy a fiatal asszonyka meg ne értse: nagyon megijedne. Azt teszi, hogy „orvvadászok”.

— Divokminik — szólt Tihamér bosszúsan —, hát a jáge-
rek mire valók?

— Azoktól elszedték puskákat zsandárok. Jelenteni kellett magukat.

— Inkább a divokminiktől szedték volna el a puskákat.

— Azok nem jelentettek magukat.

— Megyünk akárhová! — kiálta Natália. — A faluba, egy parasztházba! Itt én nem maradok.

A tisztartó megcirógatta a haragba jött úrnő ököltre szorított kacsóját.

— Ne tessék lamentálni. Dehogy megyünk parasztviskóba. Itt van szép nagy tisztartó lakás, lesznek az én vendégeim, amíg kastélyt kitarozunk. Van ott alkalmatosság elég. Lesz szíves vendéglátás. Zsenácskám olyan szépen gondját fogja viselni tekintetes asszonyságnak, hogy no. Igen derék perszona. Hiszen van szerencséje ismerni fiatal tekintetes úrnak.

— Ühüm! — dűnnyögé Tihamér. Nagyon is jól ismerte.

— Úgy lesznek nálam, mint odahaza.

Azzal udvariasan nyújtá a karját az úrnőnek. Natália hagyta magát vezetni, gyanúsán tekintgetve maga körül. Nem jön-e eléje az a hajdútól megjósolt féreg, ami még csúnyább az eddigi ijesztgetőknél?

Ismét keresztül kellett menni a kukoricás tornácon.

Ott csakugyan látott valami új fenevadat Natália. Az is valami egérfajta, de zömök, tompa orrú és kurta farkú.

— Jaj, mi az? — sikoltá fel Natália. — Ugye ez az a még csúnyább féreg?

— Ne tessék félni, — nyugtatá meg a tisztartó. — Ártatlan állatocska: gözű, ha nem bántják, hörcsök, ha ütik. Nem bánt, de imádja kukoricát.

Mi jön hát még?

Amíg a kastélyból az átelleni tisztartólakig átmentek, Tihamér szóba hozta, hogy hát Rubiánka hol van, hogy nem mutatja magát?

— Hja, kancellista most erdőt járja két urasággal szomszéd vármegyéből, azokat vezeti. Egyik Csunkó Dani, aki híres sertésproducens, ez keresi makkoltatást, másik Kókán Laci, kinek kell gubics. Ha erdőt megvizsgálták, megalkuszunk rá. Jó vevők, előre fizetnek. De nagyon kell alkudni velük. Ezt tessék rám bízni. Én kérek ötezer forintot, Csunkó kínál ötszázat, utoljára megegyezünk ezerkétszázba makkért, ezer-

egyszázba gubicson. Szép pénz. Makk, gubics. Akit nem kell se aratni, se szüretelni: magátul lehull fáról.

Natáliának fogalma támadt, hogy micsoda birtok lehet az, amelyen csak a vad fákról lehullott termék ezreket hajt be. Tudná csak, hogy mibe kerül az az erdő!

5. A FESTETT KÉPEK

Az ősi kastélyt három oldalról melléképületek fogták közre. Ott volt szemközt a L betű formára épült tisztartói lak; földszintes épület, nagy udvarral, kerttel, külön cselédházzal, istállóval, a kertben üveges tetejű virágház, az egyik oldalon több emeletes granárium, a kopók háza, félszerek ekék, szekerek számára, a másik oldalon a lovak, igás ökrök, tehenek istállói, a béreslakások. A juhaklok, a csikótelepek nem voltak itt, azoknak kinn a pusztán volt a helyük.

Az istállók előtti udvart egész hegydombok ékesíték megöröködött trágyából. Az egy esztendő óta nem volt kihordva a szántóföldre, s most nagy eső után olyan lomha, terjengő füstöt árasztott, mint Kainnak az oltára.

A nagy sáron keresztül, mely a kastélyt a tisztartólaktól elválasztá, egy sor téglából hevenyészett átjáró volt lerakva, azon keresztül kellett az úrasszonynak lépegetnie. Hruszkay úr fogta a karját: az ő bagariájának nem ártott a latyak.

A folyosón várta a vendégeket a kisasas, aki mindenkinek letisztogatta a lábtyűjét a sártól.

A szobák padlója úri módon be volt hintve fűrészpórral, s minden szoba kifüstölve cukorral, köménymaggal.

Egy nagyon piros képű szolgáló jelent meg az egyik benyíló ajtajában.

— Vezesd tekintetes asszonyt feleségemhez — parancsolá a cselédnek Hruszkay úr. (Ez nem az ő kötelessége volt.)
— Mi meg menjünk tekintetes úrral pipatóriumba; talán dis-

kurálhatunk valamiről, amíg a vacsora elkészül, s többi vendégek megérkeznek.

Tihamért éppen nagyon jó kedvében találta ez az indítvány.

— Nem jössz be a háziasszonyt köszönteni? — kérde tőle a felesége.

— Majd látjuk egymást a vacsoránál — válaszolt Tihamér. Követte a tisztartót. Jó kezekben hagyta a feleségét.

— *Placeat domine spectabilis.* Igazi kospallagi — mondá Hruszkay úr, odakínálva a dohányosbörböncét az ifjú földesúrnak. Maga is rágyújtott, levette magát a karosszékbe, s füstkarikákat fújva maga elé.

Tihamér nem ült le, a tajtékpipát a szája szegletébe vágta, s csak a füstön keresztül beszélt, mint egy ágyú, és nagy léptekkel mérte végig a szobát.

— Hallja maga, Hruszkay, én itt dezolátus állapotokat találok. A kastélyom lakhatatlan, a földeim szántatlanok, vetetlenek, az utak járhatatlanok, a leégett aklok felépítetlenek.

Hruszkay úr ki sem vette a szópókát a szájából.

— Hát mit tudta tenni szegin magyar úr? Amióta kiűtött a nagy szabadság. Dézsma, füstpénz fuccs, robotnak kampec. Úrdolgának „magad uram, ha szolgád nincs”. Isten törülte volna ki kalendáriumából azt a március tizenötödikét. „Talpra magyar!” No, iszen megfogadtak. Paraszt mind talpra állt, földesúr mind hasra este magát. Cselédek, béresek, azok is mind eltalpaltak. Csak öregek, sánták maradtak itteneg.

— Jól van, no. Tisztartó úr nem tudott a bajon segíteni. Ide radikális intézkedés kell. Én jószágigazgatót szerződtettem a birtokomra.

De már erre a szóra Hruszkay úrnak abba kellett hagynia a pöfékelést, annyira elővette a röhögési roham.

— Hahaha! Bonorum directort! A lipovai domíniumra! Diplomatikus ökonomust a hohenheimi akadémiából! No, arra kuriózus vagyok. Hogy fogja az lakkcipőben belépni trágya közé! Bizonyosan veterinárius is. Ki tudja húzni birka

fogát, felsőt. Kultiválni fog földeken indigót, pirosfestő krappot. Gipszezni fogja kaszálót, drenedzsírozni csincsét, merinóba ójtja birkát, jorksiribe disznót. Hahaha!

— Azt mind meg fogja tenni — hagyta rá Tihamér. — Sőt még annál lehetetlenebbnek látszott is létre fog hozni. Rendes számadást fog vezetni.

— Doppelte buchführungot! Hahaha! — De már erre két kézzel kellett a hasát fogni Hruszkay úrnak a nagy nevetés miatt. — Itt van nekem az egész számadás másfél esztendőőrül, ebben a nyolc zsebemben. Mindent rektifikálok. Ad amussim. Nevettem én azt a sok irkafirkát, rubrikázást, komputizálást, kollaudációt. Bliktri mind! Ami itt van a tüszőmben, az igaz. Ahogy oláh mondja: „Csej dá muna, ná mincsuna”.*

Félbeszakította a praktikus értekezést egy, a tisztartói lak udvarára behajtó kocsi zörgése. A bricska érkezett meg a hátramaradt pópával. Aramics Cyrill is megkerült annyi viszontagság után.

A hajdú bevezette az urakhoz. Az új vendég bemutatta magát.

Most már a pipázószobában a szilvóriumra kerül a sor, átérhetünk a másik szobába a hölgyekhez.

A tisztartóné elfogadószobája valóságos játékonysági bazár volt, ahol a felhalmozott tárgyak kisorsolásra várnak. Minden ízlés nélkül összeválogatott, cifra bútorok, edények, francia, velencei, ónémet műtárgyak, japáni szacuma székely kancsó mellett, itt egy darab perzsaszőnyeg, amott egy gobelin, vegyest kalotaszegi varrottással. Zongora is volt, de azon virágvázák álltak, három falióra tetszés szerint mutatta az időt; disputába is keveredtek; az egyik teljes hat órát ütött, a másik beleszólt, „de bizony csak háromfertály”.

Ezt mind nem ért rá szemügyre venni Natália (különben

* Ami a kezekben van, az neru hazugság.

sem értett hozzá), annyira lekötötte az érdeklődését maga a háziasszony személyes megjelenése. Csupa gömbölyűség és domborúság volt az alakja, feje és arca. Ez az arc lepte meg legjobban Natáliát. Úgy ki volt az festve pirosra, fehérre, az ajkai karmazsinra, szemöldei, pillái feketére, mintha színpadra készülne lépni. Látott ő ilyen arcokat a komáromi arénában; de hogy valaki otthon, a saját jókedvéből ilyen széppé idomítsa magát, annak az okát nem bírta kitalálni. S hozzá még ez a gömbölyű arc folyvást mosolygott, mint egy balerináé.

Az ajtóig eléje futott a vendégnőnek, üdvözlésül, átnyalábolta, kétszer megcsókolta.

— Hozott Isten, kedvesem! Ugye, tegezni fogjuk egymást? Mi a neved?

— Natália.

— Az enyim Lyubissza.

S harmadszor is megcsókolta. Odavezette a pamlaghoz, leültette maga mellé.

Natália egészen meg volt zavarodva. Távol esett a lelkétől minden büszkeség, minden rátartó követelés; de ezt mégis különösnek tartotta, hogy a tisztartó felesége úgy viseli magát az ő irányában, aki földesúrnő, mintha megfordított viszonyban állnának egymáshoz. Nem bírta ennek az alapját megtalálni. Úgy vette, mint falusias kedélyességet.

Lyubissza csengetett: belépett a jelre a szobaleány.

— Hozd az ozsonnát.

Sietve hozta a cseléd a tejeskávét, süteményt, kuglófot, gyümölcsöt ezüsttálán.

A szobaleánynak is ki volt festve at arca, de csak pirosra, a képe többi része meg volt hagyva barnának.

— Aztán küldd be hozzám a szakácsnét — rendelkezék a tisztartóné. — Megengeded, kedvesem, hogy a vacsoráról intézkedjem?

Hogyne! Így szokták azt, a szalónban, a vendégek előtt. A szolgáló odasúgott valamit a tisztartóné fülébe.

— Ah! — kiálta ez fel. — Egy pap is jött? Fialat? Csinos? Hívd ide! Még egy findzsát! Kávézzon velünk.

Natália felvilágosítást adott.

— A férjem udvari káplánja: Aramics Cyrill.

— Cyrill? Jaj, de kedves név! Én nagyon szeretem a papokat. Itt fog lakni? Legalább lesz kivel tarklizni. Tudsz te kártyázni?

— Nem értek hozzá.

— No, majd én megtanítalak rá.

Natália a fejét rázta.

Csakhamar bejött a szakácsné.

• Tenyrecs-talpas debella.

Az is ki volt festve, de csak fehérre. A pirosat majd hozzáadja a konyhatűz.

Úgy látszik, hogy ezen a vidéken általános népszokás az, hogy az asszonyok, lányok az arcukat kifessék.

— No, Jutka, mi lesz vacsorára? — Ez volt a napirend első kérdése.

— Hát majd csak lesz valami, hiszen ki van mán adva.

— De azóta új vendégek érkeztek.

— Hát 'sz a tensasszonynak való is lesz, meg a tekintetes asszonynak való is.

(Lám, a tapasztalt cseléd már ismeri a titulálást. A tisztartóné csak „tens”-asszony; de a földesúrné „tekintetes”.)

A pópa belépte nem zavarta meg az értekezést. Helyet mutattak neki a kávézóasztal mellett, s megkérdezték tőle, hogy édesen szereti-e? Szürcsölés közben ő is részt vehetett a konyhai tanácsban. Neki kellett rá megfelcni, hogy mik a kedvenc ételei Natáliának.

A férfiak számára már meg voltak nevezve a fogások. Bableves disznókörmel, csipedettel; hajdúkáposzta; malacpörkölt uborkassalátával; túrós, kapros lepény, gyöngö csöves kukorica, végül borkorcsolya. De a finomabb ínkek számára csirkebecsináltat kellett készíteni, karfiollal, citromos kókot, töltött galambot és befőttet.

— Szoktál bort inni? — kérde Lyubissza Natáliától.

— Soha.

— No, énnekem van pompás meggyborom. Azt majd megszereted.

A vacsorakérdés tehát fényesen el volna intézve.

A pópa megitta a kávéját, s aztán engedelmet kért, hogy visszamehessen az urakhoz a pipázóba. Helyes dolog ilyenkor a hölgyeket magukra hagyni.

Ebben az évben járta be a lapokat egy furcsa találmány híre.

Egy Jenki rájött a sodrony nélküli táviratozás titkára.

(Igaz, hogy még akkor se villany, se sodronytávíró nem volt.) Az amerikai ezt a kerti csigákkal hozta létre. Minthogy két egymáshoz hitvesi viszonyban álló kerti csigának (Helix) az a szokása, hogy aminő mozdulatot az egyik tesz, azt a párjának, bármilyen távolban legyen is, utána kell csinálni, ennél fogva két ilyen elválasztott csigával a föld egyik oldaláról a másikra lehet üzenetet küldeni, egy üvegtáblán, gyorsíró jegyekkel.

Hát a csigatelegráfot elhinni erős dolog; hanem azt el lehet hinni, hogy ugyanabban a pillanatban, amelyben Hruszkay úr azt a kérdést intézte Lippay Tihamérhoz hogy mennyi pénz lehet a feleségének a hozámnya, ugyanabban a percben ugyanazt a kérdést kockáztatta meg Lyubissza asszony Natáliához, anélkül, hogy a csigák mesés szimpátiája kötelezné őket ugyanazt gondolni és kifejezni.

Csak az oka a tudakozódásnak volt különböző.

A tisztartó azért volt erre kíváncsi, hogy lesz-e fedezet az új földesúr által projektált gazdasági plánokra? Lyubisszának azonban más kiindulási pontja volt.

— Azt mondom, kedvesem — szólt, közel hajolva Natáliához —, hogy a hozományodat, ami készpénz, ki ne add a kezedből, soha semmi esetre az uradra rá ne bíz; mert az csak addig fog szeretni, amíg a pénzedet a kezébe kapta. Azzal egyszerre vége lesz.

Natália egészen felháborodva tiltakozott e gyanúsítás ellen.

— Ah, az én férjem nem olyan ember!

— A férjek mind egyformák. Abban, hogy szép vagy, fiatal vagy, el ne bízd magadat. Nincs szép asszony a világon, nincs hű férj a világon. Ismerem én az uradat kívül-belül. Ez csak az igazi. No, de ne szólj szám, nem fáj fejem. Tudom én, hogy mire képesek a huszárcapitányok. A jó hírnek szárnyai vannak. Tudok én már mindent. Azt a monostori szüretelést ágyúszó mellett, az ezredesné szép szemei miatt, amiért Tihamért majd főbe lőtték, meg is teszik, ha te Klapka lábaihoz nem borulsz. Te! Igazán olyan szép ember az a Klapka?

Natália csak ámult és bámult.

— Jól van, no — folytatá Lyubissza. — Az ilyesmin nem kell fennakadni. Ha a kedves uram rangjához illő dámának kurizál. Az nem árt meg neki. Arra az egyik szemünket behunyjuk; a másikkal nagyot kacsintunk. Ha te úgy, én is úgy.

— De kérlek! Itt mi egészen egymásra vagyunk utalva.

— Az ám, most. Amíg az urasági kastélyban olyan fel-fordult világ van; amíg a nagy ijedtség tart, urak, úrfiak bujdosóban vannak. De legyen csak újra berendezve a kastélyotok, térjenek haza a régi cimborák, majd megindul újra a hajdani dínomdánom. Kivált, ha megtudják, hogy szép asszony van a háznál. Olyan az, mintha a darazsak megérik a mézszagot. Úgy nem ostromolták Komárom várát, mint ahogy téged fognak ostromolni.

Natália sértve érezte magát.

— De kérlek! Féltreismersz.

Lyubissza nagyot nevetett.

— Ismerem én jól a magam fajtáját. Mind Éva leányai vagyunk. Egyikünk már úgy született, nem tehet róla, hogy ha tüzzel járnak körülötte, lángra lobban. Másikat megejti a kísértés. Az ördög szép ember. Minden szép ember ördög. Meg másikat ráveszi a bosszúállás, a megtorlás, szemet szemért! Meg a sok példa. Látja, hogy így tesznek valamennyien.

Minek jónak lenni? Nem hiszik el. Nem fizetik vissza. Aki üt, kínoz, megcsal, azé a hatalom. Aztán mit vesztenek vele?

Natáliában felébredt az ellenmondási vágy.

— Nekem ellenkező elveim vannak.

— Bohóság! Hiszen tréfa az egész. Ki venné komolyan a játékot? Sohasem játszottál még vielliebchent?

— Mi az?

— Hát mikor lakoma végével a csemegére kerül a sor, aközött van feltöretlen mandula, amit az urak és hölgyek megropogtatnak. Akad közte olyan is, akiben dupla mandula van. Ha hölgy talált rá, férfinak, ha férfi, hölgynek, választása szerint mondja azt: „vielliebchen”, s megosztja vele a mandulát, amiért vielliebchen tartozik megszólítónak zálogot adni, s azt ajándékkal beváltani. Lehet ajándék ilyen vagy amolyan. Olcsó vagy drága — vagy ingyen. Páros manduláért.

Ezt ő csak dupla mandulának veszi!

Natália nem felelt semmit.

Lyubissza még nem volt készen a témával.

— Különböző az asszonyi természet. Némelyik szeret dicsekedni a hódításaival, másik meg szeret titkolózni. Egyik azt hiszi, hogy az dicsőség, másik azt hiszi, hogy az szégyen. Egyik csak azért kacérkodik, hogy valakit féltékennyé tegyen, visszahódítson; másik csak azért hízelkedik, hogy a féltékennyiséget elaltassa. Aztán vannak madonna arcok, akik érzéseiket elrejtik.

Ezt Natália magára vehette.

Lyubissza úgy tett, mintha más tárgyra térne át.

— Te! Ez a papocska igen derék figura.

— Az ám. Nagybátyám, a püspök káplánja volt, akinél növekedtem.

— Szemrevaló ember. Gavalléros kinézésű. Ez esketett benneteket össze Komáromban? Poétikus hajlandóságú ember. Ez kért az esketési stóla helyett egy csókot a menyasszonytól?

Natália arca lángra gyulladt.

Hát a pletyka még a körülzárt várból is kiillanik?

Lyubissza elnevette magát.

— Az urad eleinte megorrolt érte; hanem azután mégis idevette udvari káplánnak. Látszik, hogy milyen hatalmad van az urad fölött. Az én totyakos salabakterem engem olyan vén dögökkel vesz körül, akiknek már kihullott a foguk, vagy olyan kölykekkel, akiknek még nem nőtt ki.

Ezen Natália mégis kénytelen volt elmosolyodni.

— Mármost csak egy derék totumfacra volna szükség, hogy a háztartás legjobban be legyen rendezve, aki minden dologban kész segítségére van az asszonymak; aki disztíngvált ember, és amellet rezolutus, gavalléros, társaságba való; ahogy a francia mondja: cavalier servant.

Natália hüledezett. Vajon tud ez valamit? Suttogott már a pletyka valamit a lengyelről? Vagy csak az asszonyi ösztön előzi meg az ismeretet a divinációval?

Úgy beszélt Lyubissza erről a dologról, mint aki azt egészen természetesnek találja. Hát hiszen levegőből nem élhet az — asszony.

Natália kezdte sajnálni, hogy otthagya a kastélybeli szobát az egereivel és patkányaival.

— De te is jól kiválasztottad a szobaleányodat. Derék perszona.

Natália sietett a felvilágosítással.

— Ó, a férjem őneki köszönheti az életét. Ő mentette meg a csatatéren mint nehéz sebesültet.

— Akkor hát még nagyobb kötelessége az életét továbbra is megtartani. Ó, egy hűséges, odaadó szobaleány valódi kincs a háziasszonyra nézve.

Natália kezdte érteni, hogy miért van itt minden fehér személy orcája kifestve. Itt nem szabad elpirulni.

Lyubissza be akarta fejezni a felvetett témát.

— Hát, hogy visszatérjek az első szavaimra, ismét mondom neked, hogy ha az urad hűségét (amennyire lehet) kordában

akarod tartani: a pénzedet a kezére ne bízod. Most csak addig jó ember egy férj, amíg a pénzben nem dúskálkodik. Mikor türes a zsebe, mikor a filiszteusai a lejárt váltókkal szorongatják a nyakát, ó milyen kedves, milyen nyájas akkor a feleségéhez: csókolgatja, ölelgeti. Karonfogva sétáltatja, otthon ül, ostáblát játszik vele. Engedni kell, amíg odáig nem jön, hogy főbelövással fenyegetőzik; akkor is meg kell nézni, hogy megvan-e töltve a pisztoly? Aztán megesketni, becsületszavát venni, hogy több váltót nem ír alá, több kártyát nem vesz a kezébe. Ó, mert az eleven dánák nem olyan veszedelmesek, mint azok a kártyára festettek.

Natália olyan mozdulatot tett a kezével, mely azt fejezte ki, hogy van öneki már erről bőséges tudomása. A hozománya egy részét már elvitték azok a papírra festett dámák.

Kinn az udvaron ismét kocsizörgés hangzott, utána újon érkezett férfiak. hangja A tisztartóné ismerte e hangokat.

— No, megjöttek. A mi becses vendégeink. No, most majd megismerkedel egy pár ősemberrel, akik most is szakasztott olyanok, mint akiket Árpád fejedelem magával behozott. Eredeti alakok. Az egyik sertéseket tenyészt, a másik bőrcserzéssel foglalkozik — nagyban. Pénzes emberek, jómódúak. Azért járnak itten, hogy a makkot és a gubicsot megvegyék, most jönnek az erdőről a kancellistával. Nem kell őket fogadnunk. Hadd menjenek a kancelláriába a tisztartóval megalkudni az árakban. Ha megtudnák, hogy a földesúr megérkezett, levernék az árakat. Majd a vacsoránál megláthatod őket. Nem kell a külsejüktől megijedned. Ők öltönyt nem változtatnak, amiben utaznak, abban ülnek az asztalhoz. A szavakat ugyan nemigen válogatják, s komplimentírozni nem tudnak, de azért igen kedves legények.

— Legények? — kérdezé Natália.

— No igen. Nem mintha nagyon fiatalok volnának, de mivel nőtelnek. Ez már bevett szokás náluk: apáik, dédapáik is mind így éltek.

Ezt Natália nem bírta megérteni.

— Hát tudod, asszonyt tartanak ők, gyermekeik is vannak; de rendesen csak a halálos ágyukon esküsznek össze a gyermekeik anyjával, addig az csak gazdasszony. Ez így nagyon kényelmes élet. Az asszony megvan, de nincs papucskornió. S a rossz kölykek nem háborgatják az apjukat, amíg él.

Natália megint tanult valamit. Sok új dolog van még a nap alatt.

Hát bizony, vannak patriarkális életű emberek a hazában, akik igazi urak, jómódú birtokosok, sőt vagyonszerzők, akik el vannak látva minden földi jókkal. A közéletben tekintélyes szerepet visznek. Nagy szónokok, sőt diétai követek, mindenesetre táblabírák. Nagy házat visznek, asztalukat vendégek ülik körül. Mindenki tudja, hogy asszony is van a háznál; de az nem ül az asztalhoz soha, az ő dicsősége a kítűnő konyha. Valóságos élettársa a háziúrnak, aki azt boldogítja, hűségesen szereti, ha beteg, ápolja, háztartását vezeti, csak hogy nincs vele oltár előtt összekötve. Négyszemközt „anyjukom”-nak szólítják, mert hát gyerekek is vannak. A fiúk iskolába járnak, s az anyjuk családnevét viselik, a leányoknak nevelőnőjük van, s ők csak keresztnévvel bírnak. El vannak látva minden jóval. Az asszony kezes, csupa engedelmesség. Van nagy hatásköre. Ő regnál a cselédek felett, felpofozhatja, elcsaphatja őket, az úrnak semmi szava hozzá. Korlátlan ura a konyhának, kamrának, baromfiudvarnak, tehénistállónak, konyhakertnek, gyümölcsösnek, halastónak. Varrónét tarthat.

A cselédek „nagyasszonyom”-nak hívják.

Ellenben nem kell őt bálba, koncertbe hordani, vicispánéknak bemutogatni. Nincs joga zsémbelni, a férjével pörlekedni, azt számadásra vonni, s ha a kártyán veszített, azt a szemére hányni, ha soká elmaradt, megkérdezni, hol járt?

Aztán nem szükség őt félteni. Hiszen nem tehet kárt a férj becsületében. Nem viseli a nevét. Ha kikapós, hát jut is, marad is. Kinek mi gondja rá?

S aztán végül, mikor az embernek bal oldalát megsimítja a guta, akkor a halálos ágyához odahívhatja a papot. A jobb kezét még bírja. A lelkész (in extremis) gyorsan összeesketi sok évtizeden át hűséges életpárjával; a circumdederunt után viselheti az asszony az özvegyi főkötőt, a gyerekek az apjuk nevét. Hát nem praktikus élettrend ez?

6. AZ ŐSMAGYAROK

Amíg a kancellista a két vendég urat az irodába vezette, az alatt Hruszkay úr betuszkolta Tihamért a tisztartónéhoz.

— Maradjon itteneg, míg mi végezünk egymással.

Natáliának feltűnt, hogy férje, mikor a háziasszonyhoz belép, még csak jóestét sem kíván, se kezet nem ad; az sem áll fel a kanapéről, hogy elfogadja. Valami fanyar bizalmasság látszik közöttük otthonosnak lenni.

Tihamér tudja, mi a szokás. Kiveszi szájából a pipát, kiveri belőle a markába a hamut, arra való a köpőláda a szalonban, hogy a hamut abba szórják. Azután előveszi a saját dohányzacskóját, megtölti a pipát, a pipereasztalon van a kémiai gyújtó, annak érti a mesterségét, rágyújt nála úri kényelemmel, aztán levágja magát egy karszékbe, és pöfékel.

Mégiscsak a háziasszony szólal meg előbb.

— De megnőtt azóta, hogy nem láttuk. Egy fejjel megnagyobbodott.

— Pedig egy fejjel meg is rövidülhettem volna.

— Sőt meg is nősült.

— Amire tanúbizonyság az asszonyom.

— Akihez csak gartulálhatok magának. Tudja, hogy a felesége nagyon szereti magát?

— Mivel árulta el?

— Azzal, hogy egész lélekkel védelmezte magát, mikor én leszóltam.

— Hát már leszólt előtte?

— No, ez természetes. Mikor az asszonyok összejönnek, ugyan miről beszéljenek másról, mint a férjek rigolyáiról?

— Hát mi férfiak jobbak vagyunk; én nem fogok sem kegyednek a feleségemről beszélni, sem a feleségemnek kegyedről.

— Pedig ez utóbbi háladatos téma volna: ügye?

— Még csak reciprocitást sem kérek. Csak mondjon el kegyed rólam minden igazat a feleségemnek, hogy célcsap vagyok, csapodár, kötényvadász, korhely, dombérozó, kártyás, goromba. Tudja ő azt már énrólam mind. Az én dolgom a vétkezé, az övé a megbocsátás.

Natália odalépett a férjéhez, megölelte, megcsókolta az arcát:

— Nekem nincs mit megbocsátanom.

Tihamérnak erre a szóra mégis ki kellett venni a pipát a szájából, hogy visszaadja a hitvesi csókot.

— Beszélhet kegyed akármit énfelőlem a feleségemnek, ő rajtam kívül nem ismert soha férfit, azt hiszi, hogy valamennyi olyan, mint én.

— No, de majd ha egyszer ismerni fog másformát!

Itt ám a göcs!

Ilyenformájú évődések folytak Lyubissza és Tihamér között, amikből Natália asszonyi sejtelmé arra a következtetésre jutott, hogy Lyubisszának valami más szerepe is van itten, mint vendégeket megtraktálni.

Idő haladtával bejött a szalonba a tisztartó is.

— No, hát megvan — volt a szava. — Ezerkétszáz forint a makk, ezerszáz a gubics. Itt van pénz a tűszőmben.

— Micsoda pénzben fizettek? — kérde Tihamér. (Nehogy komáromi bankó legyen!)

— Nohát micsodában? Aranyban. Ősmagyar nem ismer más pénzt, mint aranyat. Azt hordanak kosborzacskóban övükbe dugva. Hah! Csunkó Dani, Kókán Laci más pénzt nem vesz el, nem ad ki, mint aranyat.

Ezek aztán urak!

Natália most már kíváncsi volt velük megismerkedni.

Lehet valakinek piszkos a keze, fekete a körme, de ha aranyat számlál le, gavallér az.

A szobaleány jött jelenteni, hogy a vendég urak már az étkezőben vannak; a vacsora feltálalva. — A pópa is előkerült.

A tisztartó illemszerűen nyújtá karját Natáliának, hogy az étkezőbe átvezesse. Ezt kellett volna cselekednie Tihamérnak a tisztartónéval; de ő el volt foglalva a pipája kikaparásával; a pópa vállalta el az udvariasság feladatát.

Az ebédlőben volt már a két vendég uraság.

Mind a kettő egészen egyforma viseletben. Tört báránybőr bekecs, csípőn alul érő, színes szironnyal kivarrva, prémes felével befelé fordítva, szarvasbőr nadrág, fénymázatlan, borjúbőr csizmák, a hosszú csizmaszár mellé dugva a kivert nyelű baranyai bicsak, az öv mellé csatolva a koszbőr zacskó, ujjaikon nagy pecsétnyomó gyűrűk, markukban hatalmas rézfokos, amit az ember soha el nem hagy magától, hanem étkezés közben a székéhez támaszt. Ez volt az egyforma viseletük.

Hanem arcban erősen különböztek.

Csunkó Dani barnapiros arcát sűrű körszakáll díszíté, mellyel megegyezett sötét gesztenyeszín haja, kétfelől a vállára leomló bajusza két ága dugóhúzó módra, kacskaringósan kisodorintva: igazi ősmagyar dalia. Széles melle, válla hozzá, dupla tokás nyaka.

Kókán Laci ellenben sovány volt arcban, cigánybarna bőre megfeszült a pofacsonton, s mély ráncot vetett kétfelől; bajusza, szakállá ritka, savószínű, szőke haja a homlokán üstökbe csavarintva.

De a látszatra sovány termet sámsoni izomerővel volt felruházva. Egy eleven ökröt fel bírt a vállára emelni.

No, most a két bemutatott ősmagyar közül találgathatta Natália, hogy melyik a sertésenyésztő, melyik a tímár? A daliás termetűt tartotta az állattenyésztőnek, a csupa bőr- és

csontemberre illett a bőrcserzés. Csak a neveiket mondták meg, de nem a foglalkozásukat, mikor bemutatkoztak. Az üdvözlés abból állt, hogy a csizmáik sarkait összeütötték.

Akkor aztán a rézfokost hátratette az ember, és ráült, mint egy székre, úgy beszélgetett az ifjasszonykával. Azt kérdezte, tőle, hogy éhes-e.

Natália azt felelte neki, hogy inkább fáradt és álmos.

— No, majd kimegy a szeméből az álom, ha a vacsorához ülünk.

Eközben belépett Tihamér is, nagy kordíálisan kezét szorított a két vendég úrral: régi ismerős cimborák voltak.

— Adjon Isten, ami nincsen — mondá a csavart bajuszú.

— Ejnye pajtás, de furcsa lyukat szereztél a homlokod közepére, amióta nem láttalak.

— Kozák dárda emléke.

— Jaj, pajtás, nem a fejeddel kellett volna ám azt paríroznod, hanem a kardoddal. No, de fene vakmerő fickó vagy. mondhatom, te Timár! Nem a haditetteidért, hanem hogy meg mertél házasodni, s ilyen szép asszonyt mertél elvenni feleségül, te Timár!

Natália megszólítja.

— Miért hívja az uramat Timárnak?

— Hát mikor olyan ménkű hosszú neve van: Ti-ha-mér. Rövidebb a Timár. Így legalább druszák vagyunk, mert én is tímár vagyok.

Natália most tudta meg, hogy tévedett: ez nem a sertés-tenyésztő, hanem a bőrcserző. Ez vette meg a gubicsot. Milyen Tuhutum-alak!

Közberontott az a másik: a makkoltató. Könyökével félretaszította a pajtását, aki a szép asszonynak előgetett. S maga foglalta el a helyét.

— Nem kell lefoglalni magunknak a szép asszonyt, hékás! Az az édes mindnyájunké. Esem a szívét a porcelán szentjé-

nek. De jó, hogy idejött erre a mi görbe vidékünkre. Búcsújárás lesz itt rövid időn mint, a csodatevő Szűz Máriához. Hát volt-e már a vadaskertben? Nincs ennek párja az egész Felvidéken. A tisztartó húszezer forintot fizet ki évenként kárpótlást a szomszéd birtokosoknak, amit a lipovai szarvasok, disznók okoznak. De most ne menjen ki az erdőre, mert a szarvasok rigyeznek, s ilyenkor megriaszítják az asszony-személyeket.

— A divokminik miatt sem mernék odamenni — mondá Natália.

— Divokminik? Vadászablók? Azt, amint meglátom, egybe ledurrantom, mint a farkast.

— Hát van önnek puskája?

— Puskám? Ott lóg a tarisznyámmal a fogason. Puska nélkül magyar ember nem jár.

— Hát azt nem kobozták el a zsandárok?

— Zsandár? Odajöjjön hozzám, kifordítom a bőrét, s dudát csinállok belőle.

— Asztalhoz, urak! — rendelkezék a tisztartóné. Az étel roppant nagy tálakban ott párolgott már az asztalon. Ki-ki helyet foglalt.

Natáliának, ki Lyubisszával együtt az asztalfőt foglalta el, Csunkó Dani jutott asztaltársul, a sertésenyésztő ült a házi-asszony oldalán, két oldalt foglalt helyet a pópa meg a kancellista, az asztal végén ült, patriarkális szokás szerint, a családíő, a tisztartó, mellette Tihamér, a földesúr. Magyar szokás szerint két dízhely van az asztalnál: alsó és felső; amaz az asszonyé, emez az úré.

A pap imádkozással kezdte a vacsorát, amit állva hallgattak meg, aztán mindenki a székére ült.

A vendég urak kihúzták a csizmaszár mellől a cifra nyelű késeiket, s ki-ki azzal szelt karajt a gyűrűs kenyérből elébb magának, aztután a szomszédjának. Villát nem használtak ők, hanem a kés hegyére szúrták a falatot, s a koncot körmük közé

fogták, úgy faragtak le róla a húst. Végül leszopta az ember az ujját. Az adja meg a zamatját.

Beszélni nem szoktak addig az ősmagyarok, amíg az éhségüket felében el nem csitították. Két úrnak nem lehet egyszerre szolgálni. A malacpörköltig senki fel ne nyissa a száját egyébre, mint falásra, azon túl szabad a szó.

Natália bámult ezen az étvágyon. Kétszer is megtetézték a tányért, azután a tálból mártogattak, utoljára megosztosztak a malacfejen; de becsülettudásból megkínálták a szomszédnőiket a velővel, sőt és borsot is szolgáltatottak hozzá. Natália megköszönte azt szépen; de Lyubissza levágta a malac orráról a bőrt magának, mert az szerencsét hoz. A csontokat ledobálták a kutyáknak, három kopó az asztal alatt eltakarította az ízeket rendén. Végül a tálat is kitörülték a puha cipóval tisztára. De hát ez válik dicsőségére a magyar háziasszonynak.

Ekkor tehát eljött az ideje az áldomásmondásnak, ami a krónikások szerint ezredéves ősi szokás. (Biberunt magnum áldomás.).

Hruszkay uram megcsengette a poharát, aztán teletöltötte borral, és szót emelt.

— Uram, uram, Kókán László uram, szállok az úrnak.

— Állok elébe — viszonzá a felszólított, székéről fölemelkedve.

Az áldomás ekképpen szól:

— Minthogy Úristen mindenható, tehát csudákat is tehet. Példa rá, eleven, a mi drága földesurunk, ki már egyszer meghalt a hazáért, de újra föltámadott; itt van, látunk őtet, sőt üdvözlünk. Kívánok néki, hogy Úristen tegye kedvéért még több csudákat, éltesse őtet olyan sokáig, mint boldogult édesatyját, de ne csak olyan sokáig, hanem olyan jó módban is éltesse, mint őreget, mindnyájunknak örömére. Vivat ad multos annos!

Ez bizony okos felköszöntő volt. Mindenki sietett poharat koccintani a felköszöntővel és a felköszöntöttel.

Erre úgy hozta az illendőség, hogy Tihamér mondjon áldomást.

— Uram, uram, Csunkó Dániel uram, szállok az úrnak:

— Állok elébe.

— Én is csudákat várok a magyarok Istenétől. Arra emelem poharamat, hogy ezt a mi drága hazánkat, mely e szomorú napokban az élők sorából a sírba vettetett, csodahatalmával támassa fel új életre, és tartsa meg örök időnkig boldogságban és dicsőségben.

Szép mondás volt a fiatal földcsúrtól, meg is kapta a jutalmát, mindenki odasietett hozzá, összecsókolta: az asszonyok kiváltképpen.

Alig csillapult el a hazafias fölpezsdülés, a hölgyek asztalvégéről hangzott a pohárcsendülés: a tisztartóné kért szót.

Nem szokatlan a magyar úri társaságban, hogy hölgyek mondjanak toasztokat. Ezt csak az olyan bezsindelyezett fejű salabakter, mint Hruszkay, nem bírja elviselni.

— No, most megint valami bolondot fogja mondani — dörmögé Rubiánkához fordulva.

— Uraim! — szóló Lyubissza. — Én egy hibát akarok helyrehozni, egy mulasztást, amit az uram elkövetett.

— Nono! Weib in Kukhel!*

— Amidőn földesurunkat toasztjában felköszöntötte, elmulasztá annak szeretett hitvesét befoglalni. Én tehát poharamat emelem annak a dicső nőnek az éltetésére, aki vőlegényét a csatatéren fölkereste, halálból megszabadította, ápolta, üldözéstől megmentette, aminek eltörülhetetlen emlékjele a mi drága földesurunk homlokán ékeskedő sebhely.

(Ez addig nagyon szép volt, mindenki helyeslően mormogott rá.)

No, de a befejezés.

* Asszony, a konyhába!

— Kívánom tiszta szívemből, hogy a mi szeretett úrnőnk ezt a sebhelyet a férje homlokán a szeretet koronájával takarja be.

Hát hiszen ez is szép mondás volt. De nem ilyen kutya-fülűeknek való, mint ez a perverzus férfikompanyia.

— Tudtam, hogy bolondot fogja mondani — förmedt fel Hruszkay uram.

A tisztartó kifakadására egyszerre kitört a röhej a férfiakból. Mindenki kacagott, nevetett. Rubiánka a markába vakkantott.

Natália nem értette ennek a jókedv kitörésnek az okát. Mi nevetnivalót találnak ezen a felköszöntőn? De még kevésbé tudta magának megmagyarázni azt a mogorva pofát, amit a férje vágott az általános derűtség közepett. Hát ezt mi lelte?

A nevetés végre elcsillapult a poharak csörgésében, melynek elmúltával Csunkó Dani állva maradt, s mutatta, hogy valami beszéd kívánczik ki a kebléből.

— Nem úgy van az, ahogy te mondad, Lippay Tihamér barátom, hogy a magyar haza el van veszve és el van temetve. Van még másik haza! Mikor én odakinn jártam Tatárországban, hogy eltanuljam a tatároktól a kordovánbőr-csinálás titkát, a sok szertesztékóborlásom alatt ráakadtam a magyarok őshazájára, ahol a régi magyarok laknak, akik Álmos elszakadása után otthon maradtak a nagy ázsiai pusztában. Most sem laknak azok városokban, hanem sátrak alatt. Hét nemzet-ségből állnak, mindegyiknek külön vezére van. Férfia, asszonya, gycrke mind lovon jár. Viseletük olyan, mint amelyet mi hordunk: bőr és vászon. A nyelvük szakasztott ugyanaz, ami a mienk, csak hogy az „ő” meg az „ü” betűt nem ismerik. „Tűz” helyett azt mondják „tuz”, „cipő” helyett „cipó”.

— Hát akkor a cipót minek mondják? — kottyant bele Rubiánka.

— Az „pikó”. Az ősmagyarok nem szántanak, nem vetnek, nem fonnak, nem szőnek.

— Hát akkor miből sütnek pikót, miből varrnak zekét?
— Ne kotyogj, Rubi! Elmondom én rendén. Körös-körül gazdag népek laknak, azok mind adót fizetnek az ősmagyaroknak gabonában, kész öltözetekben. Ezért az ősmagyarok őket fegyverrel segítik. Éppen, mint Álmos fejedelem idejében, amikor őseink Etelházában laktak.

Natalia áhítattal nézte a beszélő arcát. Azt hitte, hogy ez most mind igazat beszél. Olyan becsületes képe volt.

— Mind a hét nemzetségnek egyenkint hetvenezer lovasa van, akik puskával, karddal, lándzsával vannak fölfegyverezve. Mikor hadba mennek, minden ember annyi szárított húst visz magával az izákjában, amennyi egy hónapra elég. Lótejet isznak hozzá.

— Hát vallásuk van-e az ősmagyaroknak? — tudakozódott a pópa.

— Van nekik egy bálványuk, akit úgy hívnak, hogy „Damasek”. Meg egy nőstény bálványuk, akinek a neve „Bábolna”. Azokat nagy hadjáratban magukkal hordják teveháton. A papjaiknak a neve „garabonc”. Tűzhalmokon és források mellett áldoznak. Hiszik a másvilágot a nap mezején, ahol megölt ellenségeik fognak nekik szolgálni. A fejedelmüket úgy hívják, hogy „Vaskarú”. Már százhárom esztendő, de még most is olyan erőben van, hogy egy csapásával a taglójának leüti a fehér lovat, akivel áldoznak. Tőle kaptam emlékül ezt a rézfokost, akit azóta el nem hagyok magamtól.

Odatette közszemlére a nevezetes ereklyét az asztalra. Annak oldalára csakugyan volt mindenféle ákombák felvésvé, amit senki sem tudott elolvasni. Ez ősmagyar írás. Az ajándékozó neve: ez Vaskarú.

— Nohát, hogy a dolognak a velejére térjek, ahogy mondtam, Tihamér pajtás: ne féltsd te Magyarországot, hogy elveszett légyen, hogy eltemettétek, van még másik magyar nemzet! Az otthon népe. Odament most Bem apó egyenest, meghívni a Vaskarút, hogy kerekedjék fel egész erejével vérci-

nek felszabadítására. Az lesz a derendócia! Hétszer hetvenezer harcos, mind lóháton. Végigsepri az Bem apó vezetése alatt Muszkaországot, felszabadítja a lengyeleket, hozzácsatlakoznak a magyarok, megreszkettetjük Európát, mint Attila apánk idejében. Azért én Vaskarú fejedelemre emelem poharamat. Koszontsuk a dicsót (így mondják ősmagyarul).

Natália olyan különöset érzett.

Vajon van-e abban valami igaz, amit ez a daliás alak most itten elmondott? Vagy csupa hazugság?

Nem! Az ősmagyar nem hazudik. Csak képzelődik. Nem hazugság az, amit ő elbeszél, hanem fantazmagória. Ő maga szentül hiszi, hogy az mind igaz, amit ő most elmondott. Az ábrándkép az ősmagyar nemzetről. Azzal ő úgy teleálmodta már a lelkét, hogy képes rá megesküdni, hogy ott volt, hogy látta, hallotta, mindazt, amit továbbadott.

S e hitnek propagandája van. Rövid időn az egész országban elterjedt, nemzeti valláságazattá válik az ábrándkép a hét ősmagyar nemzetségről, aki jön elnyomott testvérei felszabadítására; még költője is támad, aki megénekelje a szabadítókat, akik jönnek vérciket vezetni „muszka, osztrák ellen, vérontó csatákba”.*

— Hát aztán a tatárokkal micsoda nyelven beszélt, nemzetes nagy jó uram? — kíváncsiskodék Rubiánka.

— Vakapád! Hát min beszéltem volna, mint tatárul? Tudsz tatárul?

— Hogyne tudnék.

Erre aztán Csunkó Dani intézett egy mondást Rubiánkához, valamit vad nyelven, amire az hasonló karakán szavakkal felelt vissza. És így értekeztek egész komoly képpel, a mondott szövegnek megfelelő kézmozdulatokkal — tatárul.

* Megjelent a kormány hivatalos közlönyében, egy betűszedő által becsempészve.

Nagyon valószínű, hogy egyetlenegy tatár szó sem volt sem az egyik, sem a másik beszédében.

Kókán Laci epés természetű volt, bosszantotta ez a tréfa.

— Ugyan ne kóklerkedjetek már, ti svihákok! — kiáltott oda nagy gorombán a szembentűlőknek.

Ezzel a pajtása sértve érezte magát.

— Micsoda? Énvelem akarsz te ujjat húzni?

— Nohát húzzunk ujjat, nem bánom.

Azzal a két férfi az asztalon keresztül egymás felé nyújtá az öklét, s a középső ujjukat egymásba akasztva, próbálkoztak, hogy melyikük bírja a másíknak az ujját kihúzni, ami nem ment csendes dulakodás nélkül.

Hruszkay úr vette észre, hogy Natáliát nyugtalanítja az az összetűzés.

— Ej, urak! Ne bomoljatok. Inkább danoljunk egyet. De elébb gyantázzunk!

Erre a két férfi elereszté egymás kezét, s hozzányúlt a hajdú által körülhordott poharakhoz, amikben rác ürmös volt. Ezt nevezik gyantázásnak. A hölgyeknek ellenben Rubiánka badacsonyi ürmöst töltögetett. Azt Natália is megízlelhette. Nem bor az, csak főtt must; konyt alá való.

Arra aztán Kókán Laci rágyújtott egy idei nótára.

„Barcikára nem mehetsz, ott gubicstot nem shehetsz. — Három a polyka. — Ott lakik az Óvári, Tötött puskával vári. — Három a polyka.”

Mindenki utánadanolta ez új nótát, és nevetett hozzá.

Natália nem értette se azt, hogy mit dalolnak, se azt hogy mit nevetnek.

— Mi az a polyka? — kérdezé Lyubisszától.

— Így hívják a Felvidékről idekerült szolgálókat.

(De hát mi köze annak a gubicsszedéshez?)

S az urak egymás után tízszer eldanolták ezt a hülye nótát, ami úgy látszik, hogy Csunkó Dani bosszantására lett költve: ő a gubicsszedő. S ez nekik jó mulatság.

Mikor aztán beleuntak, akkor meg Csunkó Dani gyűjtött rá egy közkedveltségű nótára, amit orrhangon szokás énekelni, hogy a dudát utánozza.

„Ha valaki vígan él, A kanász bizony úgy él. Az erdőben, A mezőben. Sétál, dudál, furuglyál, Billeg-ballag, meg-megáll.”

Ez is nagyon tetszett az uraknak. Valószínűleg a Kókán Laci nótája volt. Ezen legalább a kis menyecske is nevetett.

Aztán a pópára került a sor, annak is fűjtak egy nekivaló dalt.

„Komáromba kell menni, Létánia fog lenni. Héj az én rózsám a barát, Tartja a létániát.”

Cyryll maga is velök dalolt. Így szokás az az ősmagyaroknál.

A rác ürmös ellenben hozzá illő bordalt idézett elő, aminek igazán tetszetős a ritmusa.

„Igyál pajtás, jó a szállás. Van jó borunk, jóbarátunk: Van jó gazdánk, gazdasszonyunk. — Nincs — egy hajtás! — Tölts — tele — pajtás! — Mit nekem a bor egy pohárral? Három is elkél egy hujjával!”

Derék nóta! Meg kellett ismételni.

A vacsorának pedig még mindig nem szakad vége. Most hozzák a jó kapros, túrós lepényt, aminek nincsen párja Magyarországon. túl.

Az eszmetársulat felkölti az ismeretes nótát Denezsné asszonyomról, aki lepénnyel csalogatja a legényeket. Ezt csak el kell dalolni. Négy strófája van a néprománcnak; de mikor a harmadikat kezdi hangoztatni Csunkó Dani, ami a „bécsi piros pirosítós orcáról” emlékezik, megrúgja a sarkával az asztal alatt Kókán Laci, mire az észreveszi magát, hogy ugyan rossz helyen alkalmazza ezt a nótát a pirosítóról, s a végét elharapja, szája elé kapva a markát.

A háziasszony azonban lefőzi a felsült kukhót; kikapja a szájából a negyedik verset, s ő maga dalolja elől: „Azt sem Isten adta rája, Maga kutya-keze-körme kente rája!” (Da capo.)

Általános a tetszés és hahota.

Natália csodálkozott. Más háziasszony felugrott volna ilyen gorombaságra, vagy seprút kapott volna, s kiverte volna vendégeit; ez meg tréfának veszi. Nem! Az ősmagyarok nem ismerik a szégyent, se a megharaguvást.

Helyre akarta ütni a dolgot Rubiánka.

— Daloljunk el inkább, urak, magyar marseillaise-t. Talán még tekintetes asszony nem hallott aztat.

Bizony nem hallotta. A komáromi várban sok mulatságban volt része, de ezt a tábori dalt sehol sem énekeltek.

Nem tetszett neki a szövege. Csúnya nóta! Kár volt azt a világhírű szép melódiát elrontani vele.

Inkább hát azt, hogy „Sikolt, rikolt a sarkantyú. Csókot kér a nyalka fattyú: Adjon neki szép ifjasszony; Ne kívánja olyan nagyon”.

De ez a nóta aztán okvetlenül megkívánja, hogy a két ősmagyar kirúgja maga alól a székét, s egymással szembe fordulva, a szoba tisztán, csípőre tett kézzel eljárja a palotást, mely igazán gyönyörű tánc, aminőt nem produkálnak színpadon. Minő délceg mozdulatok! Méltóságos fejhordozások! Büszke dobbanások! Ennek már Natália is tapsolt.

A csemegét, gyümölcsöt hallgatva szokták elfogyasztani. Az ember kötekedik a szomszédjával. Az asszonyok összesúgnak: „Kinek adnád most a vielliebchent?”

Éjfél felé jár az idő. A krámpámpulira kerül a sor. Ezt elkészíteni a házigazda sorja. Őléje teszik a nagy, öblös cintátlat, megtöltve törkölypálinkával; a vendégek mind cinpoharakat kapnak. A pálinkát aztán a házigazda fidibusszal meggyújtja, s a kékkel, zölddel lobogó borszeszbe marokkal hinti a sárga cukrot, fűgét, mazsolaszőlőt, amitől a kék lobogvány közé piros lángnyelvek szökellnek. Ezt hívják a magyarok krámpámpulinak. Ebből a pokoli kotyvalékból aztán, mikor legjavában lobog, a házigazda nagy levesmerő kanállal osztogat a vendégek poharaiba, azon forrón, lángolón. Natália

bámulva nézi, hogy tudják azt meginni, mikor még táncol a lán g a pohárban az ajkuk előtt, kísérteties sárbolti fényt vetve arcaikra. Ő csak meg nem kóstolta volna azt egy viláért. De Lyubissza szürcsölt belőle.

Natáliának volt alkalma tanulmányozni az arccokat.

A bor vidámmá teszi az embert, a borszesz megvadítja.

Még a bohókás Rubiánkának a szemei is keresztbe állnak, sőt a tisztelendő pópa is a bajuszát pödörgeti. (A keleti hitű papok bajuszt, szakállt viselnek.)

Kókán Laci új nótára kezd, cinpohara fenekével ütögetve az asztalt: „Ha haragszik, gazda, Hogy mink itt mulatunk, Vigye el a házát; De mink itt maradunk”.

Mind vele dalolják. Csak a gazda nem. Rekedt hangja nem ahhoz való.

— Itt fognak ám ezek mulatni reggelig — súgá Lyubissza Natáliának, aki abba belenyugodott. Megszokhatta a komáromi életben, hogy ha az belekezdenek a mulatozásba, annak csak a hajnal veti végét. S a hölgyeknek is tetszik ez: kitartanak a tivornyázásban.

Szakácsné, szobaleány, hajdú mind tudja már a sorrendet, mi következik egymás után

Egyszer aztán csak kitört Csunkó Dani kebeléből az utoljára tartogatott nóta. Új népdal volt ez: az országromlás napjaiban keletkezett, valahol a Bükk-erdők rengetegében. Mély férfihangra volt szereve, sziklák, hegyszakadékok visszhangjának szánva, bujdosó csikósok, tanyázó pásztorok kiáltó szava a pusztában. Nagy hamar elterjedt az egész országban vidékről vidékre, amerre csak továbbvitték, új meg új verseket ragasztottak hozzá; s azok mind kegyetlen, átkozódó, bosszúálló, gúnyolódó indulatok kifejezései voltak, ahogy csak egy sárkánynak a levágott feje énekelhet, aki már tüzet nem tud okádni, csak mérget köpködni. A kezdő verse így szól:

Ajtó mögött a sajtár,
Beleesett a zsandár.
Dárum, madárum,
Uccu dárum madárum.
Agyonverünk a nyáron
Dárum, madárum.

Natália összeborzongott e dalra. Micsoda szörnyeteg lehet az a zsandár, hogy azt agyon kell verni a nyáron.

Márpedig ezt a riasztó dalt mind utánadalolták az urak, s az ökleikkel ütötték az asztalt, még Tihamér is, sőt a pópa is. Csak Hruszkay uram nem kontrázott benne, az asztalt sem ütötte. Nem tudni, az öklét sajnálta-e, vagy az asztalt, vagy a — zsandárt?

A második strófánál, mely szól a köcsögkalapos becirkereknek:

Nyí! a kalapod teteje,
Zsugorodik a két széle,
Dárum, madárum.
Uccu dárum, madárum,
Beverjük azt a nyáron!
Dárum, madárum.

Egyszerre csak felugrott a székéről Rubiánka, s magával rántva Aramics Cyrillt, ketten egy párban a vad nőta taktusára szilaj kanásztáncra keltek, lábfelrugdosva, toporzékolva, sarkon forogva, tarkóhoz kapkodva, csizmaszárt csapkodva, egymást öltre kapva, megpörgetve, feldobálva: „Uccu dárum, madárum!”

Natália ilyet sem látott még: papot ilyen helyzetben, de Lyubissza tapsolt neki, s még odakiabált: „Szorídd, Rubiánka, szorídd!”

A két ősmagyar is egész vad lángra lobbant, a rézfokosai-
kat elővették a székeik mellől, s hadjáték módjára egymáshoz csapkodták, hogy félelem volt rájuk nézni. — Mi lesz ennek a vége?

Az lett a vége, hogy a nagy toporzékolásra bejött a Mátyás hajdú, s galléron ragadva a ficánkoló Rubiánkát, annak valamit súgott a fülébe, ami varázsserejű szó lehetett, mert az írnok egyszerre egyenesre merevedett tőle, mintha nyársat nyelt volna, s aztán gyorsan odalépett Csunkó Danihoz, s annak a fülébe dörmögött valamit, amiből Natália annyit hallott meg, hogy „már itt vannak”. Mire a daliás alaknak egyszerre torkába szakadt a nóta. Ő meg viszont az átellenes cimborájának súgta a szót odább, mire mind a ketten cigány nyelven váltottak egymár szót:

„Irgundum gule?”

„Dikhec.”

Egyszerre olyan hallgatás lett az asztalnál, hogy akár mákot lehetne vetni. E csendet csak egy halk horkolás szakította meg. Tihamér elaludt egy ülőhelyében: neki nagyon meghasznált a krampampuli.

Csunkó Dani kihúzta a nadrághasítékjából az ezüst repetáló óráját (Apa Mihály óta ott van a magyar viseletnél az órának a helye) odatartá a füléhez és üttette.

— Uraim — szólt egészen elkomolyodva. — Ma már holnap van. Három az óra. A tekintetes úr és asszonyság ki vannak fáradva az út viszontagságaitól; pihenni kívánnak. Nekünk is sürgetős a dolgunk. Itt az ideje, hogy búcsút vegyünk szíves házigazdáinktól.

Natáliát nagyon meglepte ez a hirtelen támadt gyöngéd gondoskodás.

Lyubissza azonban nem akarta engedni a maga háziasszonyi előjogait.

— De bizony addig nem mennek el innen az urak, míg a korhelylevest el nem költötték. Én hiába nem csináltattam a korhelylevest. Hová mennének az urak ebben a sötétben? Még felfordulnának, nyakukat törnék.

— Hiszen gyalog megyünk előre, a kocsi utánunk jön. Mi a kerten megyünk keresztül, az erdőnek kerülünk.

De még a tisztartó is megpróbálta őket marasztalni.

— No, urak! Csak még a „haustus Sancti Johannis”-t. A szent János poharát. Azt el nem engedjük magunknak.

Már arra sem voltak rábírhatók. Behozatták a fűtős gubáikat, puskáikat a vállukra akaszták, hogy a guba teljesen eltakarja, a hölgyeknek jó éjszakát kívántak, a tisztartóval kezét szorítottak, a másik kettőnek azt mondták cigányul (vagy hogyan), hogy „sopphengyule gagyule”. Tihamért pedig nem hagyták felköltetni, az nem is ment volna könnyen. Azzal szép csendesen, minden énekszó nélkül eltávoznak. A hajdúnak adtak fejénként egy ezüsthúszast, rábízva, hogy a kocsit küldje utánuk, s a kutyákat tartsa bezárva, hogy rájuk ne ugassanak.

— No, ugye, hogy eredeti két daru volt ez a mi két vendégünk? — mondá Lyubissza Natáliának.

— Szeretem, hogy itt voltak; de jobb szeretem, hogy elmentek.

7. NAGY MESTER A SZÜKSÉG

A daruk eltávozása után mindenki sietett lefeküdni, az utasok különösen; Natália két éjszakára valót aludt, ellenben Tihamérnak rossz álmai voltak, sok alkoholt beszedett. Aztán az átellenes kastély táján egész éjjel annyit kalapáltak, kopácsoltak, szegeztek, mintha egy kovácsműhely volna ott berendezve. Mikor késő reggel kábultatos álmából fölébredt, minden hajszála fáj. A vén hajdú értesíté, hogy már erősen nappal van; az asszonyások ott várják a reggelivel.

Kedvetlenül ment át hozzájuk. Nagy savanyún jó reggelt kívánt, s engedte a feleségének, hogy a nyakra való csokrát újra kösse.

A hajdú behíta az urakat, a tisztartót, Aramicsot és Rubiánkát, s aztán felhozta a reggelit. Kávét volt, frissen sült kaláccsal

és korhelyleveles. A hölgyek a kávéval tartottak, az urak ellenben a korhelylevelest választották, Aramics kivételével, aki azt mondta, hogy neki ma fogadalmi böjtje van, s csak vizet ivott.

— Ugyan mondja csak, tisztartó úr — szólt kanalazás közben Tihamér —, mi az ördög kalapálás volt itt a kastély körül egész éjjel?

— Kalapálás? Kalapálás? Hát tetszett hallani? No, majd meg tetszik látni. Egy kis meglepetés lesz.

Tihamér kíváncsi volt rá. A reggelizőszobából nem lehetett a kastélyra látni.

A tegnapi nagy eső után szép, napfényes idő derült; Natália azt indítványozta, hogy reggeli után menjenek ki a kertbe sétálni.

De Tihamér a séta előtt meg akarta látni, hogy mi az a meglepetés, amin neki keresztül kell esnie.

Várakozáson felül lett kielégítve. Amint a folyosóra kilépett, az asztaltársaságtól követve, s megpillantá a kastélyát, nagyon szemébe tűnhetett, hogy annak a szegletesztálya ablakai fölé nagy, gömbölyű vastábla van fölszegezve, ezzel a körülfutó felirattal: „Kaiserliche und Königliche Gendarmerie-Expositur”. Ezt kalapálták olyan nagyon az éjjel.

— Hát ez mi az Isten csudája? — kérde elszörnyedve a mellette álló tisztartótól.

— Ez, kérem alássan, a császári királyi zsandárság bürója.

(Ott állt a szegleten a sárga-feketére csíkozott faköppönyeg is, mely előtt egy puskás rendőr ácsorgott silbakképpen.)

— De hogy kerül a zsandárság az én kastélyomba?

— Kivették, kérem alássan, alsó traktusból három szobát árendába. Fizetnek érte háromszáz forintot.

— De háromezer tüzes ménkű! A Lippayak kastélyában még nem volt árendás soha. Zsandárt pedig meg nem szívelek a házamban. Az én telkem nemesi kúria!

— Elvitte már azt a március tizenötödike!

— Én inkább felgyújtom a kastélyomat, de zsandárokkal egy ólban nem lakom.

— Nonno! Csak ne tessék tüzelni, tekintetes úr. Nagyon szükséges itt az a zsandár, Mikor rendelet kiadatott, hogy a jágereknek, tiszteteknek be kell szolgáltatni puskáikat, én remonstráltam, hogy ezáltal védelem nélkül maradunk, rablók feltörnek kastélyt, sok drágaságot elprédálnak, mire komisszárius úr megbiztatta: ne féljünk semmit, ide fogja bekvártélyozni zsandárposztmit, az majd megoltalmaz kastélyt, domíniumot valamennyi zsvány ellen.

— Nekem inkább kellene a zsványok!

— Mondtam, ugye? — dörmögé Natália háta mögött a vén hajdú — az elharapott mondást kiegészítheté az asszony-ság . . . hogy lesznek ebben a kastélyban még csúnyább férgek is.

Félbeszakította e szóváltást Rubiánka sebbel-lobbal felrohanása az utca felől, aki már az ajtóban kezdett kiabálni:

— Itt van! Megérkezett bonorum director!

Szekér állt meg a kastély kapuja előtt.

— Megjött bonorum director? — kiáltá Hruszkay úr. — De már sietek elejbe. — Kapott rajta, hogy a dühösködő földesurat elhagyhatja.

Tihamért aztán a felesége behúzta-vonta magával a szobába:

— Gyere be innen, ne kiabálj az utcára. Megjött már Negrotin. Hagyd őrá a dolgot, majd ő eligazít mindent rendén.

De Tihamér még odabenn is dühösködött, s szörnyen kérdezősködött a kardja után; ő kihívja egy szál kardra azt a zsandár komisszárust, s gulyáshúsnak aprítja.

Most aztán sokat megértett Natália a múlt éjjeli komédiából. A két ősmagyar daliának hogy szakadt egyszerre torkán a „dárum madárum”-nóta, amint az írrok a fülükbe súgta: „Már itt vannak!” Hogy szakíták félbe a tivornyát s, hogy alakultak át egyszerre udvarias gavallérokká, akik az útban kifáradt úrnő iránti gyöngédségből sötét éjjel búcsút vesznek a vendégszerető tanyától; itthagynak krampampulit, kor-

helylevest, s a kerten keresztül oszonnak el, amerre tág a világ. Mert hát az ősmagyar szeret nagyokat mondani, ménkü mód fenyegetőzni; hanem aztán, mikor eléje bukkan a veszedelem, akkor azt tartja, hogy „szégyen a futás, de hasznos”.

Mégiscsak különb legény náluknál az ő Tihamérja; mert az szembe készül szállni a félelmetes ellenséggel.

...Hruszkay úr sietett a kastély előtt megállt szekér felé, mely a bonorum directort hozta. Hogy fog ez a sárba lépni az ő lakkcipőivel!

Visszahőkölt, amint maga előtt látta. Ezen az úron tökéletesen olyan öltözet volt, aminőt ő visel.

— Ki volt az a huncut gazember, aki ezt elárulta neki?

— dörmögé Rubiánkához — nem te voltál?

Még nagyobb volt a meglepetése, mikor Negrotin megszólalt. („Még beszéli is az én szájjammal!”)

— Dobre ráno, sztari, pán barátocskám. Hát jak sza mátye?

— Pán Boh dáj! Hozta Isten! Hiszen te nem olyan vagy, hanem emilyen, kedves cimora.

Azzal összeölelkeztek, s nyakon-pofon csókolták egymást. Meg volt kötve a barátság. Negrotin pofáit éppen olyan koldusszakáll ékesíté, mint Hruszkay úrét: nem csúfolhatták egymást.

Az országút felől nagy kolompszó hangzott. Kilenc társzeker dőcögött a gazdasági udvar felé, négyes ökörfogattal.

— De hány ökrödmagaddal jössz te ide?

— Mind szükség lesz arra. Béreseket is hoztam mellé.

— Látok őket! Régi huncutok, kik elszöktek önkényeseknek. No, megálljatok! Majd megtanulom nektek magyarok Istenit. Hát aztán zsákokban mi van?

— Ausztráliai búza, vetőmagnak. Rozsdamentes.

— Ausztráliai búza? Soha öregapám se nem hallotta hírit.

— Öregapád zabkenyeret evett.

— Hát azon a többi szekéren mi van?

— Épületfa, Komáromból elhoztam egy kész juhaklot;

most azt a leégett helyébe az ácsok összeütik, estére a legelőről a birkák oda térhetnek be, a magtár felszabadul.

— Hát teneked már mindent elmondtak pernahajderek, ami itt van?

— Még azt is, ami nincs.

— Nohát, csak ne állj meg itt most szekereddél kastély előtt; ott nem lehet most magadat bekvártélyoznod Jöjj hozzám.

— Pedig bizony itt fogom felütni a hadiszállásomat. Találok egy priccset valahol.

— Megesznek patkányok.

— Majd elbánik patkányokkal az én Bokszi kutyám: kipusztítom őket rövid időn.

— De csak átjössz ebédelni? Asszonyok szívesen látnak.

— Köszönöm. Nem érek én arra. A hajdúm majd megfőzi az ételt a bográcsban nekem meg a cselédeknek. Egyik nap gulyáshús, másik nap vetrece, harmadik nap hajdúkása. Hoztam hozzá egy hordó sert: ez kitart.

— Kemény legény vagy, barátocskám.

— Jaki csont!

— De most csak bejössz lakásomra, uraságnak magadat bemutatni.

— Csak pomále, pomále! Mindent sorjában. Előbb ezeknél a még nagyobb uraságoknál kell magamat bemutatnom. Tudom én, hogy mi a regula.

— Ti rozumis? No már ilyen ember kellett ide. Zsandárhoz mégy? Földesúr nagyon expectoralja magát azért, hogy magukat ide bekvártélyoztak; ki akar őket dobni innen.

— Majd elvégzem én velük a dolgot.

Azzal Negrotin bement a kastélyba, otthagya a tisztartót a most érkezett cselédekkel veszekedni, Azok csendesen végezték dolgukat, legelébb az igavonó barmokat vezették be az istállókba. Biz azok nagyon hiányzottak onnan. Elfértek szépen.

A Bokszi sem volt rest. Összefogott nagy hirtelen az istállóban vagy tíz patkányt, s azokat megfojtva, odahordta a tisztartónak, minden módon a dókája zsebébe iparkodva a vadászszákmányt bedugni.

Negrotin elébb nagy sietve bejárta a kastély nyitva talált emeleti helyiségeit, futólagos értesülést véve az ottani állapotokról, tudomást vett a kukoricás csarnokról és a birkabőrös tornácról, azután szépen bekocogtatott a komisszárus úr ajtaján.

A hatalmas úr háromcsillagos fegyverkabátot viselt, arca előírás szerint volt kiborotválva, haja rövidre nyírva.

Negrotin bemutatta neki magát, mint ez uradalom jószágigazgatóját.

Schwalbe úr (ez volt a rendőrbiztos neve) nagyon rossz kedvében volt. Le sem ültette a látogatóját. Igaz, hogy nem is lett volna hová, mert minden szék tele volt hivatalos irkákkal.

Természetesen németül folyt a diskurzus.

— No hiszen, szép uradalom, mondhatom! Micsoda elátkozott kastély! Soha életemben ilyen kísértettanyába nem kerültem. Én ide küldöm előre a hivatalos aktákat, nyomtatványokat, rubrikákat, s mire az embereimmel megérkeztem, kikezdek az egerek, a patkányok. Ehun van a stemplis csomag. Megettek belőle az egerek öt forint ára stemplit.

— Az ám. A stempli enyvvel van bekelve, s azt az egerek különös ínyencségnek tartják.

— De ezer szakkermant! Ezek az uraság egerei voltak. Most ki fizeti meg nekem az öt forint ára stemplihíányt?

Hát ha Hruszkay tisztartóhoz vagy akár Rubiánka kan-cellistához intézte volna ezt a fohászkérdést Schwalbe úr, azok bármelyike azt felelte volna neki, hogy tessék a kartevő egereket bíróság elé állítani, az okozott kár megtérítésében elmarasztaltatni, be nem hajthatás esetében börtönbe csuktatni. Ámde Negrotin lelkületéből egészen hiányzott a humor.

Ő minden tréfát komolyra fordított. Szépen elővette a tárcáját, s kivett belőle egy ötforintost, egész komoly arccal válaszolva.

— Nagyon természetes, hogy az uradalom egerei által okozott kárért az uraság szavatós. Itt az összeg, kérem azt nyugtatványoztatni.

A rendőrbiztos nagyot nézett az embere arcába. Ez új volt előtte. Ezzel lehet valamit kezdeni.

Negrotin még folytatta is a felvett témát.

— Nehogy azonban e betörési eset ismétlődjék, én felkérem a tisztelt rendőrséget, hogy nekem a kártevők elleni alapos védekezésben segédkezni kegyeskedjék.

— Az nagyon természetes — helyeslé Schwalbe úr. Aztán egy kis ideig hhmhmetett, fejét csóválta, végre a vállára ütött Negrotinnak —, ön nekem megbízható egyéniségnek látszik. Egész bizalmasan közlök önnel valamit. Én ma korán reggel egy denunciáló levelet kaptam, melyben tudomra adatik, hogy itt, ebben a vadászcsarnokban felhalmozott kukoricatömeg között fegyverek és forradalmi proklamációk vannak eldugva: kerestessenek utánuk. Itt a névtelen levél.

Erre Negrotin nagy hahotába tört ki.

— Mit nevet az úr?

— Hát ez nagyon jó tréfa. Valószínűleg a mi flauzenmacherunktól származik, az urasági írnoctól. Ez a csarnokban felgarmadolt kukorica abban a veszélyben forog, hogy megfűlled, megkeseredik, s akkor minden feldolgozásra alkalmatlan lesz. Meg kellene forgatni. A tisztartó azonban sajnálja a pénzt a lapátoló napszamosoktól, hát az írnoct az a furfangot találta ki, hogy denunciációt küld a rendőrségnek: ez aztán megforgatja az egész kukoricát — ingyen.

— Du verfluchter Kerl! Nekem azonban nem lehet félretvetnem a feljelentést, mert ezzel goromba hivatalbeli mulasztást követnék el, s mégiscsak fel kell lapátoltatnom az egész kukoricát.

— Teszek én egy ajánlatot. Öt rendőr diszponibilis állapotban, a hatodik áll strázsán. Hát én felajánlok fejenként két forintot a közvitéz uraknak, ha énnekem ezt a kukoricát áttalicskázzák a magtárba.

— Ön ad tíz forintot a rendőröknek a kukoricalapátolásért? Hisz ön kitűnő férfiú!

Azonnal át is vette a kínált összeget Negrotintól.

Ez pedig még komolyabb arcot csinált.

— Biztos úr. Én érzem felelősségem egész súlyát, s nem hallgathatom el ön előtt, hogy e kastélynak van egy lakosztálya, mely a meghalt, öreg földesúr szobáiból áll. Ennek az ajtajai a hajdani vármegye pecsétjével vannak lezárva. Hogy ezekben a szobákban lesznek fegyverek, azt kétségtelennek tartom, s kötelességem önnek a figyelmét e tényre felhívni.

— Nagyon helyesen! Nekem teljhatalmam van minden helyiségbe behatolni, melynek megmotozása tanácsolva vagyon. A régi vármegye pecsétje ma már „null und nichtig”. Kérem, vezessen oda.

Schwalbe úr aztán Negrotinnal felment az emeletre, elébb rendeletet adva a rendőröknek a kukoricaeltalicskázás végett; ott saját kezűleg letépte a régi vármegye pecsétjeit az ajtókról. A hajdú felnyitá valamennyit. Azok vezettek az öreg Lippay szobáihoz, ahogy azok holta után maradtak. Fellegei a molyoknak tódultak eléjük, amiknek paradicsomi dolguk volt a sok medve- és farkasbőr lábszőnyegben.

Persze, hogy találtak ottan puskákat. Egész üveges szekrény volt tele régi Lazzarinókkal, újabb drótcsővű vadászfegyverekkel; lehetett biz ott hús fegyver is. Aztán kardok, ezüstös, rezcs fringiák, alabárdok, buzogányok, egész fegyvertár.

Egyedül voltak az üres szobákban.

Schwalbe úr halkán, súgva mondá Negrotinnak:

— Direktor úr. Ne vegyünk most tudomást ezekről a fegyverekről. Jön idő, jön tanács. Nem lesz ez mindig így. Majd megszűnik a fegyvertilalom, s akkor önök hasznát

vehetik a fegyvereiknek. Addig takarják be a szekrényeket ponyvával.

Hát ez emberséges beszéd volt.

Ilyen módon Negrotin hozzájutott az egész kastély fölötti rendelkezéshez, s rábízhatta a hűséges hajdújára, hogy az alapos takarítás munkáját a béresekkal együtt megkezdje.

Mire visszatértek a rendőrbiztos szobájába, már teljes működésben találták a rendőröket a kukorica eltoloncozásában.

Schwalbe úr még egy ügyet kívánt elintézni Negrotinnal.

Szobájába érve, egy vasládát nyitott fel, s abból egy vászonzacskót emelt ki. Aztán ezt a zacskót kihurkolva a kötelékéből, belemarkolt, s az asztalra leszámlált hetvenöt pengő forintokat három húszasával, három sorjában.

— Tessék.

— Mi legyen ez? — kérdé Negrotin.

— Az első évnegyed rátája a szállásbérnek.

Kétszázhuszonöt darab ezüsthúszas egymás sorjában! Kit ne szédítene el az ilyen látvány? Hisz ez a Dárius kincse!

Negrotin mind a két tenyerét tiltakozásra emelte.

— Mit gondol ön, uram? A Lippay-kastélyban soha vendég nem fizetett az ellátásért. Hogy fogadnánk mi el házbért az államtól? Örülünk, hogy szerencsénk lehet. Sőt, ha önök meg nem vetik, én felajánlom, hogy amit az én szakácsom nekem készíteni fog, azt önökkel megosztom.

Erre a szóra már éppen hanyatt esett a székébe a rendőrbiztos. Azt rebege: „hühetetlen!” (Nie dagewesen).

Akkor aztán odahúzott egy széket a magáé mellé, s azt mondá Negrotinnak, hogy foglaljon helyet. És aztán oly csendesen, hogy senki sem hallhatta más, elkezdett a fülébe suttogni. S egyet-mást, írott papirost megmutogatott neki. Végül leült az íróasztalához, s két levelet fogalmazott, borítékba tett, lepecsételt. Azokat Negrotinnak adta. A levelek tartalma rövidebb volt, mint a borítékra írott cím.

Aztán két kézzel kezét szorítva búcsút vett Negrotintól,

azzal a biztatással, hogy rögtön fogja a tiszteletét tenni a tekin-
tetes földesúrnál.

Oda, oda!

Mi lesz mindebből?

Tihamér össze akarja kaszabolni a rendőrfőnököt, s fel
akarja gyújtani a kastélyát, amelyben zsandárok telepedtek le.

A jószágigazgatója pedig vendégül fogadja őket, s még a
házbért is visszaadja nekik!

Ebből nagy katasztrófa lesz!

Negrotin együtt találta Tihamért Natáliával.

Hruszkay úr jól elbújta magát. Nem akart jelen lenni a
bekövetkező szcénánál. A zsenáját is figyelmeztette, hogy
most közjük ne menjen, ha az élete kedves.

Ellenben Rubiánkának meghagyatott, hogy az ajtón át
hallgatózzék. Kipróbált fülei voltak hozzá.

Tihamér az önfeltüzelés lázában volt. Semmi örömet nem
nyilvánított Negrotin megérkezte fölött; haragosan lépdel
végig a szobában. Azt sem mondta, hogy „hozott Isten”.

— Én itt nem maradok! Megyek akárhová! A pokol
fenekére!

Aztán, mintha véletlenül botlanék bele Negrotinba:

— Beszéltél a zsandárkomisszárral?

— Beszéltem. Mindjárt itt lesz. Teszi tiszteletét.

— No, majd azt a tiszteletet szedje fel, amit én teszek neki.

Natália összetett kezekkel tekintte Negrotinra, mikor Tihamér
hátat fordított neki.

Negrotin mosolygott.

Egyszer aztán kopogtattak az ajtón.

Negrotin mondá: „herein”.

Bélepert Schwalbe úr, plén parádban, kard az oldalán,
hóna alatt a tollas sapapájával, üdvözlé az urat, asszonyt, megmondta,
hogy kinek hívják, s mi hivatalbeli rangja.

Bánta is azt Tihamér, keresztüleresztette a fülcin. Forrt
benne a nemes felgerjedés.

— Bocsánatot kell kérnem — mondá Schwalbe úr —, hogy egy hivatalos küldetésben kell eljárnom uraságodnál. Egy felsőbbbségi parancs átadásával vagyok megbízva.

Arra a kebléből egy nagy pecsétetes levelet vont elő, s azt átadta Tihamérnak.

Tihamér felbontá a levelet, és elolvasta.

Mintha főbe ütötték volna, megtántorodott.

— Mi az Isten csudája ez? Engem megidéznek az assentirungs-commissióhoz, hogy járuljak a besorozási vizsgálat elé?

— Gondolom, hogy ez a tartalma.

— No, de ez infámia! Én komáromi kapituláns tiszt vagyok, akinek teljes amnesztia biztossított, életem vagyonom, és szabadságom dolgában.

— Hát hisz ez nem is érintetik.

— Engem a kapituláció felment minden büntetés alól, és most be akarnak sorozni közkatonának az osztrák hadseregbe.

— Hát hiszen ez nem büntetés, ez hazafiúi kötelesség. Fegyverrel szolgálni a hazát. Ez alól nincs kivétel. Egyéb-iránt magamat rekommendálok.

Azzal a sarkán fordult, és menni készült.

— De uram! — kiabált Tihamér, útját állva. — Én ez ellen protestálok. Ez perfidia! Így a törökök bántak a magukat megadott várőrséggel.

Erre Schwalbe úr mosolyogva vont arccal súgott oda neki:

— Nono, uram. Hisz nem eszik olyan forrón a levest, amilyenek főzik.

Azzal eltávozott.

Tihamér megzsibbadva állt meg a szoba közepén.

Negrotin hidegvérrel mondá:

— E biz úgy van. Minket a komáromi kapituláció nem mentett fel az esetleges besorozás alól. Én is kaptam hasonló idézőlevelet. Itt van. Biz ennek alá kell vetni magunkat. Katonakötelesek vagyunk. Az útban találkoztam egy csapat besorozott honvéddel; több ismerőst találtam közöttük, akik

a honvédseregnél tiszti rangban voltak: Podmaniczky Frigyes bárót, Egressy Árpádot, biz azok már viselték a hátukon a borjút, a vállukon a mangelétát, masíroztak, kerülve a pocsétát; vizik őket Lombardiába.

— Borjút és mangelétát! Én, Lippay Tihamér! Inkább főbe lövöm magamat.

— Rajtad áll a választás — szólt nyugodt hangon Negrotin.

— Válogathatsz benne, hogy mit tégy? Itthon lakjál-e a kastélyodban, a császári rendőrség oltalma alatt, vagy a milánói kaszárnyában, ahol bizonyára pallót és lépcsőt is fogsz súrolni, mikor a káplár parancsolja.

— Én! Inkább főbe lövöm magamat.

— Ugyan mivel? Hiszen puskád sincsen.

Natalia odament Negrotinhoz, a karjába kapaszkodott.

— Édes barátom, adjon tanácsot, segítsen rajtunk!

— Én adhatok tanácsot. Csak legyen, aki megfogadja.

— Hallgass rá, Tihamér.

— Ússe part! Hát mi legyen?

— Én bizony itthon maradnék az uraságomban. A feleséged is itt van. Minek hagynád el három esztendőre? Ennyi a szolgálati idő.

— De hogy szabaduljak ki a besorozás alól?

— Azt bízd te énrám, meg a Tózsó világnyelvére. Elmegyünk a városba most mindjárt ép egészségben, s hazajövünk olyan sánta, béna nyavalyásan, hogy a nőd nem fog ránk ismerni.

Erre már csak nevetni kellett.

— Itt van a zsebemben két ajánlólevél az intéző hivatalos urakhoz a rendőrfőnöktől. Ez a bevezetés.

— Nohát, üssön meg a mennykő! Fogj meg a szarvamnál fogva, és vezess.

Negrotin az ajtóhoz ment, majd betörte az orrát a hallgatózó írónak. A kocsiját rendelte elő.

— Aztán estére hívja meg a tekintetes úr és tekintetes

asszony nevében barátságos vacsorára a rendőrfőnök urat — mondá Negrotin fennhangon, hogy az odabenn levők jól hallhatták.

Rubiánkának majd az álla esett le bámulatában. Szaladt a principálishoz, elmondani neki a nagy fordulatot.

— Ennek az embernek spiritusza van!

Hruszkay úr megemelte a báránybőr sipkáját.

— Ez a veliki pán! — Aztán oldalba üté könyökkel az írkokot. — No, majd ma este danold el a dárum madárumot! Most pedig szaladj, fogass be, aztán mondd meg a szakácsnének, hogy vacsorára békacomb legyen spináttal és cseh talkedli szilvalekvárral. Aztat szereti a vendég uraság.

Tihmér és Negrotin, amint be lett fogva, kocsikázott a közel fekvő városba.

Negrotin sietett a rendőrfőnöktől kapott ajánlóleveleket a címzett főuraknak kézbesíteni.

Nem volt azokban egyéb ennél a szónál:

„Ez a rózsabogár!”

Mi az a rózsabogár? (*Cetonia aenea*.) Minden kertészember ismeri. Gyönyörű, aranyzöld rovar, szárnyfelele acélzománcú. A rózsák imádója, pusztítója. Hanem a természet históriáját csak a beavatottak ismerik: hogyan támad, hogyan fejlődik. A rózsabogár petéit a hangyabolyokba, szeméthalmokba rakja le, ahol a kikelt lárvák egész télen át kész táplálékot találnak az összehordott törmelékben. Ellenben ugyanezen sima bőrű, kövér lárvák valami édes mézgát izzadnak ki, ami megint a hangyák lárváinak szolgál táplálékul. Ezért a hangyák nagyon megbecsülik a közójük tévedt rózsabogárlárvát.

Ebből okos ember, aki természettudományt tanult, mindent megért. A levél írója pedig semmit sem kockáztatott; mert hiszen valakit rózsabogárnak nevezni csak nem korrupció.

Ne firtassuk a dolgot. A szükség a törvény fölött áll.

Estére visszakerülnek az urak a városból. Átettek az újoncozási vizsgálaton. Mind a kettő „untauglich”. Negrotinnak

gyógyíthatatlan asztmája van, Lippay Tihamér pedig szív-
visszér-tágulásban szenved, epileptikus rohamokkal.

Mindenre jó a Tózsó világnyelve.

Nagy volt az öröm odahaza a szerencsés megszabadulás fölött. Az örömpohárba ugyan egy kis ürömcsepp is vegyült. Az asszonyságok gyöngéledtek. Natália köhécsejt, meghűtötte magát az úton, Lyubisszának pedig migrénje támadt, be volt kötve a feje. Negrotin sietett rajtok segíteni, ő egy egész házipatikát hozott magával: Natáliának szolgált kodein-pasztillákkal, Lyubisszának pedig migrénkúpocskával, amivel saját kezűleg dörzsölte be a háziasszony homlokát, halántékait. Estére mind a két hölgy egészséges volt. A vacsoránál Schwalbe úr igen szívesen látott vendég volt. Ugyanazon helyen ült, ahol tegnap Csunkó Dani. A két vitézlett úr pedig asztal fölött kötekedve vagdalta egymás fejéhez: „te hektikás!” (Negrotin), „te nyavalyatörős!” (Tihamér.) Schwalbe úr lesütötte a fejét, és kuncogott.

Ezúttal nem danoltak a vacsoránál, sőt még toasztokat sem cregettek. Azonban a rendőrbiztos úr mégis mondott a vacsora vége felé egy minden áldomásnál becsesebb, hivatalos nyilatkozatot.

— Azok után, amiket itt tapasztaltam, indítatva érzem magamat, bizalmamnak megnyilvánulásaképpen a magasan és jól született földesúrnak kiszolgáltatni a fegyverengedélyt négy vadászpuska használatára.

S azzal letett az asztalra négy hivatalos blankettát.

Ez már igazi nagylelkűség volt egy rendőrfőnöktől. Ez fölülmúlt minden óhajtatást.

Rögtön kiküldetett Rubiánka, hogy siessen fel a kastélyba, s hozzon le négy darab vadászpuskát a fegyveres szekrényből.

Volt annyi esze, hogy a legértékesebbeket válogatta ki. Mikor visszakerült, hozta a vállára akasztva mind a négy puskát.

Tihamér hozzáfogott a szétosztáshoz. Egyet magának

tartott meg, eggyel Negrotint tette boldoggá, egy kell a kísérő vadászának, a negyedikkel pedig megajándékozta Schwalbe urat.

A rendőrfőnök fölötte kellemesen volt meglepetve ez ajándék által, s azzal fejezte be nagylelkűségét, hogy még két fegyverengedélyt adott ki a tiszttartó és az úrnok számára.

— Mármost hát csak vadászgassanak az urak szépen, nyugodtan a nagy vadaskertben; ha elfogy a puskaporuk, csak nekem szóljanak, én szolgálhatok vele.

Tihámér egészen meg volt nyerve Schwalbe úr részére; hisz ez egy hihetetlenül derék ember. Az asszonyok és a tiszttartó hálanyilatkozatokkal halmozták el a kitűnő férfiút.

Csak Negrotin nem rebegett semmit.

Ő átértette a helyzetet.

Nem nagylelkű bizalom ez, amiben ők most részesülnek, hanem hivatalos eljárás. Ők rendőri feügyelet alá vannak vetve. Úgy hívják ezt, hogy „internálás”. Nem szabad a falujok határát elhagyniok, csupán rendőri engedély mellett, zárt határidőre. Erre való a vadászati engedély, hogy itthon tartsa őket.

Hanem ezt nem mondta el Tihámérnak. Hadd higgye, hogy ő szabad ember. Hiszen puska van a kezében.

8. MINDENT EGYSZERRE

Másnap már hajnalban ott volt Negrotin a tiszttartónál.

— No már most, barátocskám, hozzá kell látnunk a dologhoz.

— Az lesz a szép.

— Hol van Rubiánka?

— Minek nekünk a kancellista?

— Hát hogy amiben a tanácskozásunk folytán meg fogunk állapodni, azt sorrendben protokollumba vegye.

— Protokollum? — kiálta fel Hruszkay, s összecsapta a

két tenyerét. Ilyennel ő nem élt soha! Hisz attól görbe háta lesz az embernek.

De azért Rubiánkát csak behívták leültették; az asztalhoz, s tudtára adták, hogy az eléje tett egész ív papiros nem arra való, hogy azt háromorrú emberfigurákkal telerajzolják, s hogy most jól kinyissa a fülét, mert meg kell örökítenie azt, amit hallani fog.

— Legelső dolog az urasági kastélyt lakható állapotba helyezni.

— Magam is azon véleményen vagyok. Kukoricát már vitéz zsandárok áttalicskáltak granáriumba. Fegyvert kerestek benne. Találtak egy fanyelű bicsakot.

Rubiánka farizeus pofával kérdezé:

— Beleírom ezt a protokollumba?

— Bele hát — mondá Hruszkay úr. — Kukoricamegforgatás került uradalomnak öt messzely pálinkába. Ez kiadásokba fölveendő.

Negrotin nem korigálta ki az adatot.

— Hát arra, kukoricára nem várunk vevőt, hanem a saját szeszfőzőnkben kifőzetjük saját magunk, a hibás rozssal együtt. Mint spiritusz el fog kelni. A burgonyát is így használjuk fel.

— Csak legyen spirituszfőző mester hozzá.

— Már van. — Mindenekelőtt a kastélyt alaposan ki kell takarítani, egeret, patkányt kipusztítani belőle. Ez pedig nem megy addig, amíg a halomra gyűlt trágyát ki nem hordatjuk a gazdasági udvarról; mert ez a fészük.

— Szekerünk, ökrünk már van elég hozzá.

— De utunk nincs. A falu egyetlen utcáján olyan feneketlen sár van, hogy hat ökr sem húz rajta végig egy félig rakott szekeret. Azt az utcát nekünk rögtön makadámoztatni kell.

— Makadámoztatni?

— Kidobolztatjuk, hogy a lakosság busás napszámot kap gyalogmunkáért, szekerczésért.

— Van pénz hozzá?

— Kell lenni. A trágyakihordás után a kastélyt hozzáértő emberekkel megszabadítjuk kelletlen zselléereiktől. Künn a mezőn gyorsan végezzük a szántást, sorvetőgéppel elvetjük az ausztráliai búzát.

— Sorvetőgép, ausztráliai búza! Scribat, amice. Tudja maga mi az? Nem tudja? Szamár! Én sem tudom.

— A szeszfőzőt kapcsolatba hozzuk marhahizlálóval. A kövér göbölőknek, amik a moslékon felhíznak, kész piacuk lesz Bécsben.

— Még ez is? Scribat, amice. Bonorum director úr ekképpen disponálja.

— Készen van nálam mindezen legsürgetősebb intézkedésekre a költségvetés.

— De hol a pénz?

— Az le van téve a pozsonyi takarékpénztárban.

— Takarékpénztárba? Sparkasszába? Ilyennek se nem hallották még híret Lipován. Ide még sparherd se gyűtt be soha.

— Azonban én kérdezhetném tisztartó úrtól, hogy hol a pénz? Ennek a nagy uradalomnak csak kellett másfél éven át jövedelménck lenni!

Hruszkay úr nagyot fújt.

— Szolgálhatok vele.

S azzal kipakolta a nyolc zsebében elhelyezett archívumát, mi jött be, honnan, hová ment?

Legnevezetesebb kiadás volt a vadaskert vadai által okozott károk megtérítése az uradalom által határos földbirtokosoknak. Horrendus összeg volt. Talán húszezer forint.

Negrotint ez az adat sem hozta ki a flegmájából. Azt kérdezte a tisztartótól, hogy hát a jövedelme mennyi a vadaskertnek?

— Hát bizony régi, boldog időkben, mikor boldogult urunk nagy hajtóvadászatokot tartotta, pozsonyi vadkereskedő

fizette hét-nyolcezer forintot leterített vadakért; de utolsó esztendőben öreg úr beteg volt, nem vadásztak; most az egész jövedelem a gubics meg a makk. Kiadás rémítő! Ezerkétszáz hold vadaskert be van kerítve palánkkal; azon ott ugrálnak keresztül szarvasok, ahol akarnak, vaddisznók kitúrják magukat kerítés alatta. Farkas, róka betör rozszant kerítésen, pusztít őzet, fácánt. Kapunk citatóriumot vetésekben elkövetett károkért vadak által. Convincálnak, egzekválnak. Lefoglalnak gulyát, ménest, birkanyáját, sertéskondát. Ki tudja ezen segíteni?

— Hát én majd találok olyan embert, aki tud rajta segíteni. Legelőször a vadaskertet összeszorítom négyszáz holdra. Ezt a területet pedig körülfontom két öl magas, sűrű sodronykerítéssel, amin se szarvas, se vadkan, se dúvad nem tud keresztüljönni.

— Sodrony, drótkerítéssel? Hisz ahhoz kell egy kapitális.

— Ami az első esztendőben visszatérül. Nem fogunk több károkat megtéríteni.

— Hát a többi nyolcszáz hold erdővel mi lesz?

— Azt értékesíteni fogjuk. Ez a legszebb tölgyerdő, ami párját ritkítja. Hatalmas patak határolja. Ezt felhasználjuk fűrészmalom-hajtásra, s feldolgozzuk a fát dongáknak.

— Dongáknak?

— A kivágott fák gyökerei végett pedig felállítunk egy tanningyárat.

— Ne adj Isten!

— A kiirtott erdő talaja lesz a legtermékenyebb cukorrépa-föld. Ehhez létrehozunk egy cukorgyárat.

— Még cukorgyárat is? S ki vesz meg tőlünk ennyi mindenfélét?

— Az is megvan. Ennek mind kész vevője egy világhírű bordeaux-i borgyáros, aki megveszi a dongafáinkat, spirítuszunkat, tanninunkat, szőlőcukrunkat; sőt ha még fekete mályvát is termesztünk, ami vörös bornak megadja azt a szép,

sötét színét, azt is fölvásárolja. Ez neki mind szükséges. És akkor a mi kedves gazdánk, Lippay Tihamér, mikor nagy traktamentumokat fog adni, s úri vendégeit megitatja igaz bordeaux-i borral, aminek tizenkét frank a palackja, elmondhatja büszkén, hogy ez az ő saját termése.

De már erre Hruszkay úr egész hahotával nevetett.

— Hahaha! Lipovai erdőn termett bordeaux-i bor! Nagyon jó! Excellent! És ezt mind meggyőzi pozsonyi sparkassza?

— És a többit. A pénzre nem nézünk. Ez az én gondom.

— Akkor te, kedves barátocskám, isteni ember vagy, aki napot ebédelsz, csillagot vacsorálsz. Leírt mindent, amice Rubiánka?

Biz az amice nem írt le semmit, hanem egy nyulat rajzolt a papirosra, aki pánsípon furulyál. Úgy volt szokva, hogy amit a tisztí széken az urak határoznak, abból vagy lesz valami, vagy nem lesz semmi; akár az egyik, akár a másik esetben mire való az a sok irkafirka? Úgysem tartja magát ahhoz senki. Majd felírja egy skartétára per apices az egyes tételeket, s leolvassa ő azokat onnan ex memoria.

9. A VESZEDELMEZ GUBÓ

Félbeszakította ez alapos gazdasági tárgyalást Tihamér közbejött. Minden kocogtatás nélkül rontott be a kancelláriába.

— Jó, hogy jössz — fogadá őt Negrotin. — „Res tua agitur.”* A gazdasági tervvel foglalkozunk.

— Jaj, hagyjatok most nekem békét minden gazdasági ügyvel. Nagyobb baj van annál. A feleségem térdén egy veszedelmes gubó támadt, melytől egész éjjel nem tudott alunni. Fáj és viszket. Nem bírja kiállni. Meg akarja magát ölni. Én is egészen ideges vagyok már miatta.

— De hiszen itt van Rubiánka úr. Ő kitanult borbély.

* A te dolgod tárgyalatik. — Julius Caesarnak mondta egykor az aedilis.

— Már volt a feleségemnél, megnézte. Azt mondta, hogy nem ismeri a bajt. Ez valami újfajta pestis. Az ő prakszisában nem fordult elő. Azt tanácsolta, hogy hozassuk le Bécsből Hebrát, a bőrbajokban speciális professzort: arra bízunk az operációt. Ez bele fog kerülni kétezer forintba. A pénz hagyján, de kétnapi haladék jár vele, s a feleségem ezt ki nem állja, inkább patkánymérget vesz be.

— De hát mit csináljunk? — kérde Negrotin.

— Tehozzád fordulok. Te általános kuruzsló vagy. Egész házipatikát hordasz magaddal: hátha tudsz segíteni. Jere a feleségemhez.

Különös kívánság egy fiatal férj részéről.

Negrotin felismerte a feladata fontosságát; zsebébe dugta a tárcát, mely sebészeti eszközeit rejté, volt ott lancéta, görbe olló, csíptető, fecskendő, szondírozó, tépés, gyapot: minden jó. Egy jószágigazgatónak ezt magával kell hordania.

Engedte magát átvezettetni az asszonytság szobájába.

Natália pongyolában volt, s egy karszéken ült. Mellette volt Lyubissza asszonytság és a Katka.

— No, hát nézd meg a bajt — mondá Tihamér, odavezetve Negrotint Natáliához.

A fiatal hölgy felijedt, tiltakozott.

— Nem! Nem! Őneki nem mutatom meg!

— Hiszen Rubiánkának már megmutattad.

— Az más. — De ez is más. Nem lehet.

A szemércmértzet erősebb volt nála a fájdalomnál.

Negrotin elővette a belső zsebéből a sebészi eszközök tárcáját, s tüntetőleg felnyitotta. Ő most operateur. Neutrális ember.

A nő arcán meglátszott a kín, amit szenved.

Negrotin, mint valami igazi doktor, a pulzusát kérte a szenvedőnek.

— Az érverés rendes. Láz nincsen. A fájdalom mégis beható.

- Mint a pokol. Nem bírom kiállani.
— Ej, minnek ez az ostoba prűdéria? — szólt közbe Tihamér.
— Ezt meg kell nézni!

Azzal egy indiszkrét kézmarkolással felrántotta Natália öltönyét, a térdéig megmutatva a fájdalom székhelyét.

Natália eltakarta az arcát a két karjával.

Negrotin előtt fölséges látvány tárult fel. Egy rózsaszín térd, egy klasszikus szépségű lábszár, mely a Knidoszi Vénuszra emlékeztet: csupa márvány és alabástrom. S e gömbölyű térd felett egy öreg mogyoró nagyságú gubó, szennyesfakó színnel, mely a fájdalmat okozza.

Negrotin elmosolyodott.

— Ez nem gubó. Hiszen hat lába van. Ez egy élő állat: egy kulláncs. Kegyed a kastélyban szedte ezt fel; a birkabőrök tele vannak ezzel a féreggel. Ez belefúrta magát a bőrébe, s folyton szívja a nedvet, amittől a bendője feldagadt, s gubó nagyságra nőtt. Ezt pedig kihúzni nem szabad, mert akkor a feje beszakad a sebbe, s akkor igazán kínos tályogot fog előidézni; hanem majd elpusztítjuk innen pár perc alatt.

Azzal az oldalzsebéből egy spirituszos üvegcsét vett elő, abba gyapotot mártott, s azt rátapasztotta a felduzzadt rovarra.

A spiritusz megöl minden hatlábú állatot.

Aztán elővette az óráját, s nézte rajta a perceket.

Talán nem is mindig az óráját nézte.

Öt perc múlva levette a spirituszos gyapotot a térdről. A gyilkos szörnyeteg ott hevert élettelenül, kihúzta a fejét a sebből, nem maradt ott egyéb egy kis piros vonalnál, körülvéve rózsaszínű daganattól.

- Ugye megszűnt a fájdalom? — kérdé Natáliától.
— Mintha lefűjták volna.
— Most még csak egy vizes köteléket csavarunk a térd körül, hogy a daganat elmúljon.

Ez is az ő operateuri feladata volt. Az orvos neutrális ember. De vajon Negrotin orvos-e?

Aztán lebocsáthatták a függönyt.

Bizonyára holtáig nem fogja elfelejteni azt a rózsaszínű gömbölyű térdet. (Et quae latent, meliora putat.)*

Mikor eltávozott, átvéve Natália hálás kézszorítását, Lyubissza asszonyság az ajtóig kísérte; ott futólag ezt súgta neki:

— Ön nemcsak bonorum director, hanem bonarum director is.

Tihamér szaladt a vadásztrófeummal a tisztartóhoz és Rubiánkához eldicsekedni. Nem kell már kétezer forint Hebrának!

Lyubissza pedig odahajolt Natáliához, diadalmas mosolygással, s súgott neki valamit, ami folytatása volt egy előrebocsátott témának: „Ez az igazi. Most már komplét a társaság.”

10. ADJAD URAM ISTEN, DE MINDJÁRT!

— No, a kulláncot szépen ki tudta húzni tekintetes asszony bőréből ez a Negrotin — mondá Hruszkay úr az operációról referáló Tihamérnak —, de hogy húzunk ki ezt a Negrotint mienk bőrünkéből, ha oda bekulláncsolta magát?

— Mit beszél, tisztartó úr?

— Azt, hogy ez a polyák valóságos svihák prima qualitát. Vegye csak elő, amice Rubiánka, registrumot; miket akarja bonorum director domíniumban kifundálni — mindent.

Rubiánka elővette a skartétát, s előszámlálta a terveket: „Spiritusfűzés saját szeszfűzőnkben — makadámozott utca — sorvetőgép — ausztráliai búza — göbolyhízsláló — drót-kerítés vadaskert körül — fűrészmalom — tanningyár — cukorgyár s a többi”.

— De hisz ez az ember meg van bolondulva!

* Ovidius mondja Daphne metamorfózisában.

— Magam is azt mondok. Fenekestül felforgat régi gazdálkodási szisztémát. Micsoda költségek! Hisz ez egy Rothschildot bankrottá tenne!

— Én ezt az embert elcsapom! Rögtön, amint a szemem elejbe kerül.

Csak ennyit hallott meg a Jutka szolgáló az ajtón keresztül. (Itt minden ember ki volt tanítva a hallgatásra. Rögtön sietett ezt az asszonyával közölni.)

— Mit? A mi lengyelünket el akarják csapni? — kiálta fel elszörnyedve Lyubissza asszony. — De majd abba még mink is beleszólunk! Natália, csinálj toalettet. Drága uraim! Ti gazda nélkül csináltátok a számadást. Natália, szedd össze magadat. Így nem szabad nyakadra hagyni nőni a tirannusodat! Az kéne csak!

Negrotinnak ezalatt sürgős dolga volt. A kastély előtt a diligencia állt meg. A bakon ülő postakocsis puskával volt ellátva, a stafétának pedig revolver volt az oldalán. (Régi amerikai Colt-féle, elöltöltő.) A postás paksamétát hozott Negrotin címére; de azt csak a rendőrbiztos irodájában volt hajlandó a címzettnek átadni, értékes küldemény volt.

Az árvevő aláírásán kívül még a rendőrbiztos elismerése is múlhatatlan volt, hogy az valóban azonos a címzettel.

Negrotin felvágta a pecsétet, s a hivatalnok jelenlétében győződött meg róla, hogy a küldemény valósággal bennfoglaltatik. Azzal azt zsebre tette, s visszament a tisztartói lakba.

Nem volt szükséges az ajtón hallgatózni, a kancellária nyitott ablakán kihallatszott, amit odabenn kiabálnak. Tihamér rikoltozott éles hangon: „Van teneked pénzed a pozsonyi takarékpénztárban?” Natália válaszát is lehetett hallani: „Tudtomra nincs.” — Az asszonyok ott vannak már az irodában.

Negrotin egykedvűen lépett be a szobába. Natáliát választékos öltözetben, Lyubisszát gyönyörűen kipingálva találta ott a három férfival szemben.

Tihamér hidegvért erőltetve jött eléje, s reszkető kézzel tartá szeme elé a veszedelmes tervlajstromot.

— A te terveid ezek?

— Igen. Az enyéim.

— Csináltál számítást, hogy ez mibe kerül?

— Csináltam.

— Tudsz rá pénzt előteremteni?

— Tudok. Itt van.

Azzal elővette a postán kapott csomagot, s átadta Natáliának.

Mindenki odadugta a fejét. Elhültek a bámulattól.

Takarékpénztári könyv volt, Pozsonyból. Lippay Tihamérné nevére betett százezer forintról.

Tihamér egyszerre meguhászodott.

— De hát micsoda pénz ez?

— Ez a komáromi barakkokért lett kifizetve az osztrákok által, s ez belőle a nődet megillető részlet.

— De hogy került ez a pénz Pozsonyba, s onnan a könyv róla ide mihozzánk?

— Gyorsparaszttal vitte el Tózsó, s gyorspostával küldte ide.

Hja, persze a Tózsó!

— Nohát, a pénz a tervezett beruházásokra itt van — mondá Negrotin. — Ezt a vasládába zárjuk, s valahányszor kiadásra kerül a sor, a tekintetes asszony fogja a részletet utalványozni, azt pedig be fogjuk tábláztatni az uradalomra, mint az asszonyság hozományát: ha Tihamér beleegyezik.

Hogyne egyezett volna.

Hruszkay úr nagy lélegzetet véve dörmögte:

— Sohase nem hittem volna, hogy bolond ember ennyi okosat mondjon.

Meghallotta ezt a szót Lyubissza asszony, s a mutatóujjával rákoppintva férje homlokára, mindenkitől hallható szóval mondá:

— Látod, te vén mamlasz, hogy jószágigazgató úr tudja, mit kezd. Te csak fogadd meg, amit elrendel, ezzel a másik fülessel együtt.

Negrotin nem időzött ennél a tárgynál tovább. Volta-képpen ugyan összefüggött az is, amire áttért, az eddigiekkal. Kutyákról beszélt Tihamérnak.

— Teneked rendeltem Bécsből egy pár angol vizslát, kitanított szettereket. Most kezdődik javában a fogolyvadászat, oda kellene.

A lelkéből beszélt Tihamérnak. Megölelte érte. Ez volt az ő vágyainak állandó tárgya: az angol vizsla, aki nem ugat, nem szaladgál, nem szeleskedik, hanem vigyázva üget nesztelenül, hűsz lépésnyire a vadász előtt, fürkészve, finom szaglású orrával nyomon kíséri a bujkáló vadat, s ha ráakad a fektére, nem veri fel, állja csendesen, csak a lobogós farka csóválásával adja tudtul, hogy van valami, míg a vadász lövésre fogja vállához a puskát, aztán egy „brrr” hangra felveri a vadat, foglyot vagy nyulat, még a lövés után sem csahol, felkeresi a sűrűben az elejtett zsákmányt, s odaapportírozza a gazdájához, jól vigyázva, hogy kárt ne tegyen benne.

Ilyen kutyára volt vágya Tihamérnak régtől; az öreg úr azonban sokallta az árát, drága dögök, nem is szeretett az öreg csak lesből vadászni, vagy hajtásban, s erre jó a kopó is; csakis az jó.

Jaj, de megörült neki! Mikorra érkehetnek meg? Kocsit fog küldeni Érsekújvárig, a vasútállomáshoz. Mi legyen a nevük? Natáliára bízta a név választását.

Natália ez egyiket „Mylord”-nak, a másikat „Dianá”-nak kívánta neveztetni. Tihamér beleegyezett. Kezet is csókolt érte.

Most aztán teljhatalmat kapott Negrotin valamennyi tanningyárra, cukorgyárra, fűrészmalomra, amit tervbe hozott.

Hruszkay úr dörmögött: „Ha én tisztartó nem vónám, vizslakutya lenni szeretném.”

A LEGNEHEZEBB FELADAT

Milyen tréfás dolgok ezek! Milyen szórakoztató kezdete egy új életnek! Nagy gazdasági átalakítás egy ősnemesi földbirtokon. Igazán érdekes feladat egy széles látkörű emberre nézve. Negrotin komolyan vette a feladatát. A jószágigazgatói tisztet úgy teljesítette, hogy egész nap kinn volt a „tag”-ban; az ispánt utasította, a béresek munkáját megszabta; a rengeteg nagy birtoknak minden részét előkészítette; az őszieket elvetteté, a többit ugar alá felszántatta, kimérte, hová kerül a nagy lucernás tábla, melyik lesz a repceföld, a csalamádés. Ezekről mind előre kell gondoskodni a tehenészet, a mén-telep fenntartására. (Angol ménnt nem lehet makukán tartani.) Hozatott is angol ménlovakat, aargauit, siemmensvölgyi teheneket. Új kertészt szerződtetett, aki az üvegházat délnövényzettel, virágokkal ellássa, s egyúttal a szőlőhegyet, a pincét rendben tartsa. Korán reggel már ott ült a Pluto lován, s bejárta a határt. Mikor hazakerült, fölment a kastély tornyába, ahonnan az egész birtokot be lehetett látni: szétnézett a messzelátójával, s ha rajtakapott egy bérest a heverésen, a szótülkén keresztül felriasztá: „Já vigyám! Ti sibenyec!” Az azt hitte, hogy lelkek kiabálnak rá, s sietett dologba állni.

Mielőtt az építkezésekhez kezdett volna Negrotin, fedezett egy nagy agyagdombot az uradalomban, mely kitűnő alkatrészt kínált téglavetésre. Azt rögtön foganatba vette, mésző is volt elég, abból meszet égettetett; az épületfát majd előteremti a fűrészmalom.

Szerteszét kóborlásai közben az erdős völgyek egyikében egy dúsán bugyogó forrást fedezett fel, mely jóízű savanyú-

vizet szolgáltatott. Azt kiásatta, földel alá vette. Nyaratszaka az a kastély úrnőjének kellemes fürdőhelyet fog fenntartani. Még majd divatba is jöhet. Az ásványvizet értékesíteni lehet. Nem kell hozzá egyéb, mint egy kezdetleges üveghuta, mely olcsó palackokat készít. Jó kvarchomok is van a közelben, hamuzsirt szolgáltat az erdő, meszet a szikla. A lipovai csevice még hírre kap az országban. Hát még, ha a tehenészet jó kezekbe kerül, hogy a sajtgyártás beválik. Csak az a kérdés, hogy az ementálival vagy a kaszkevéllal fog-e versenyezni.

Annyi szent, hogy a lipovai uradalomnak néhány év alatt meg lesz útszerezve a jövedelme.

Ez nem is mese. Az országromlás után a magyar földbirtokos el lett úzve minden közpályáról, rákényszerítette a szükség a földbirtoka rendezésére. Megszűnt a szónoklás, megszűnt a „nobile officium”. Minden magyar otthagya a mostoháját, a politikát; hazatért édesanyjához, a földhöz.

Az önkényuralomnak sokat köszönhetett ez a föld.

Öröm volt parasztnak lenni.*

Minden embernek egy külön világa volt: az otthon.

Ez volt a legnehezebb feladata Negrotinnak, ezt az otthont oly hozzájárulhatlanul körülzární, hogy a külvilág eseményeinek híre sehonnan be ne hatolhasson; ne tudjanak meg arról semmit, ami odakünn az országban történik. Hírlapot nem járatott Lippayéknak. Egy divatlap volt a heti olvasmány. Ő maga a rendőrfőnök bécsi hivatalos lapjából értesült az eseményekről. Rémséges korszak volt az! A borzalmas híreket magába temette. Mikor estenkint, munkában kifáradtan, összejött velük, derült arccal beszélt nagy terveiről, feladatairól, elmondatta magának Tihamérral vadászati sikereit, vitatkozott Hruszkayval, nevetgélt Rubiánka bohós-

* Nihil agricultura melius, nihil homini libero dignius. (Semmi sem jobb, semmi sem méltóbb a szabad emberhez, mint a földművelés.)

kodásain, mondott udvariasságokat a hölgyeknek; mikor aztán lakásába megtért, melyet a kastély egyik donjonjában választott magának, akkor végigvágta magát a pallón, és zokogott keservesen: hallottait siratta. Minő halottak! Mekkorra gyász! Mily égrekiáltó szenvedés! És ebből semmit sem volt szabad elmondania. Sejtelmük se legyen róla azoknak.

Látogatók nem jöttek a házhoz. Az a rendőri címertábla elég volt, hogy mindenkit tovariasszon. Tihamérnak sem volt kedve szomszédolni; tiltva is volt neki a faluja határát elhagyni. Kénytelen volt a felesége mellett maradni.

Lakható volt már a kastély, a földesuraság elhelyezkedett benne cselédségével. A felavatás ünnepéllyel járt. A kastély kápolnájában a pópa misét tartott. A felszentelésre Negrotint is meghítták. Nem ment oda.

Találhatott volna elfogadható ürügyet távolmaradására. Úgyis azt hitték róla, hogy Blandrata híve. Valami betegséget is színlelhetett volna. Vakmerő szóval mondá meg: „Én nem imádkozom!”

Rettenetes mondás! Jaj annak, aki megérti!

A vadaskert körül volt már fogva sodronykerítéssel, a vadak szépen elszaporodtak, s többé nem járhattak ki a szomszédok vetéseire kárt okozni. A pozsonyi vadkereskedővel ismét lehetett szerződést kötni.

Egyszer aztán kedve támadt Tihamérnak hajtóvadászatot tartani. Meghívta levélben a hajdani jó barátokat, földbirtokos urakat, és a szomszéd székvárosból a garnizonbeli tiszteket, s az előkelő hivatalnokokat. Az utóbbiak megjelentek, hanem az előbbieket mind elmaradtak, egyszerre valamennyinek a zsába állt a derekába. Ez nagyon lehangolta Tihamért. Kitalálta az elmaradás okát. Ezen segíteni kell. Az ember nem maradhat ki a világból. Közölte a szándékát Negrotinnal, ez helyeselte.

Lippay Tihamér nagylelkű ajánlatot tett a kerületi főnökségnek, hogy ő saját költségén fölépítteti a rendőrségi lak-

tanyát Lipova helysége közepén. Ajánlata nagy elismeréssel fogadtatott. A kiadást győzte az uradalom. A díszes, új épületbe átköltözött a rendőrség, a Lippay-kastély megszabadult attól a vastáblától, mely homlokzatát — díszíté.

Ennek a lojális áldozatnak azonban lejöttek a következményei.

Egy szép, tavaszi napon örvendetes hirdetményt közölt a kormány hivatalos lapja. A mindenható miniszter tudatá Magyarországgal, hogy a kormány elrendelé az úrbériség kárpótlásának kifizetését a volt földesurak számára.

Lippay Tihamér meghívót kapott a megyefőnökhöz. Jelenté magát a rendőrfőnöknél útlevel végett. Az tudtára adta, hogy e hó elsejétől kezdve az útlevelrendszer megszűnt Magyarországon, mindenki utazhatik kedve szerint.

A megyefőnök igen nyájasan fogadta. Kidicsérte a kormány-nak hozott nagylelkű áldozatáért, s aztán áttért a meghívás lényegére. A magas kormány elrendelte az úrbériség kárpótlásának kiszolgáltatását. Kategóriák vannak felállítva: legmagasabb váltságdíj telkenkint hétszáz ezüsterforint, a legalacsonyabb háromszáz forint. A kormány jóakaratótól függ, hogy melyik kategóriát alkalmazza. Lippay Tihamér számára a legmagasabb összeg vétetett föl. Ha a legalacsonyabbal taksálják, kaphat kétszáz telek után hatvanezer forintot, de a legmagasabb tételre emeltetvén, száznegyvenezer forint lesz az illetősége.

Ez bizony szép húsvéti pirostojás.

Tihamér egyszerre egy egész vagyonhoz jut, amire éppen nem számított.

A megyefőnök gyöngédcn figyelmezteté, hogy illendő volna ezt a gráciát személyesen megköszönni a miniszter úrnak.

Az nagyon természetes. Különben is fel kell Bécsbe menni, mert a kiutalványozott kárpótlási összeget úrbéri kötvényekben szolgáltatja ki a minisztérium, s ezeknek az árfolyam

szerinti értékesítése végett valami bankárral kell érintkezésbe lépni.

Natáliát is magával vitte: szándékozott neki egy gyöngy nyakkötőt venni.

Persze az audienciához frakkot és cilindert kellett beszerezni, ahogy illett.

Őexcellenciája a legelső között fogadta Tihamért. Szóhoz sem hagyta jutni: rögtön az elismerésen kezdte. Tudomása van a tanúsított kegyúri áldozatkészségről, mely a legelső elismeréssel találkozott. Lippay Tihamér a Lipót-rend keresztjével dekoráltatik. A magas kormányférfi saját kezűleg tűzte azt fel a frakk baloldalára.

Lippay Tihamér csak úgy szédelgett a nagy dicsőségtől.

A minisztertől a bankárhoz sietett, akire a kötvényei beváltását bízta. Az gratulált neki a mellén fityegő ordóhoz.

Aztán következett a kötvények átruházása. Minden egyes okiratot alá kellett írnia.

A bankár figyelmezteté, hogy a neve elé szükséges egy nagy B. betűt jegyeznie.

— Minek az a B. betű?

— Azt jelenti, hogy „báró”: a Lipót-renddel együtt jár a bárói rang.

Eleinte nehezen ment; de aztán csak hozzászokott a B. betűhöz.

Mikor hazakérültek a lipovai kastélyba, Hruszkay úr mélyen meghajolva „méltóságos úrnak, méltóságos asszonynak” titulálta az uraságokat.

... Ezzel aztán Lippay Tihamér mögött teljesen be lett zárva a régi világ.

NEGYEDIK SZAKASZ

I. A KEDVES BÉCS VÁROS

Nem! Azt nem lehet kívánni egy magyartól, hogy ha báróságot kapott, s hozzá még száznegyvenezer forint duzzasztja a keblét (olyan pénz, amihez a jószágigazgatónak semmi köze), akkor otthon maradjon a tót falujában, s a feleségének segítsen a fácányokat etetni a vadaskertben. (Kivált miután a vadkímélés ideje is bekövetkezett.) Ezt Cincinnatus se tette volna meg.

Aztán meg az a száznegyvenezer forint nem is igazi elkölthető pénz. Az államkötvényekben lett kiszolgáltatva a földesúrnak. S az állampapírral szemben még a bankónak is ázsíója van.

Az ekként meglátogatott földesúrnak többféle keresztútjai állnak válogatásra.

Ha ez az úr pakátus, sorsában megnyugvó alattvaló, s amellet rendezett állapotokban élő, jó gazda, akkor azt teszi ezzel a drága papirosomaggal, hogy elzárja a vasládájába, s mikor a határideje bekövetkezik, fogja az ollót, levagdálja a szelvényeket, beváltja azokat az állampénztárnál, s aztán lesi szép csendesen, hogy mikor sorsolják ki az ő papirosait teljes névértékben. Meglesz az, csak sokáig éljünk.

Ha pedig a kárpótolt földesúr kuruc hazafi, akkor a kapott államkötvényeket csüstül odadobja a pénzpiacra; meggyőződés szerint ez az egész Ausztria az összeomlásnak lévén átadotva, amikor aztán az állampapírajai örvendetes semmivé létele lesznek kárhozotva. Pustuljon a kár!

A harmadik útja az úrbéri kárpótlások értékesítésének

pedig a spekuláció. Ez az igazi! Erre találtak rá legtöbben. Összeköttetésbe lépni egy jó hitelű bankárral, s annak a tanácsossága mellett kieszelni, hogy mikor ugranak fel magasra a magyar földterhermentesítési papírok, s akkor csinálni kötelességet. Mert tudni való, hogy az osztrák állampapíroknak a saját firmájuk alatt is eléggé nyomott hitelük volt akkoriban a világpiacon, hát még a magyar titre alatt! Ez a sublimior mathesis: a börzejáték.

Évégett a boldoggá tett földesúrnak gyakorta fel kellett mennie Bécsbe.*

Ebbe a legutóbbi kategóriába tartozott Lippay Tihamér. A fejéhez vágott állampapírok rákényszerítették a spekulációra.

Rendes bankárja volt, aki az értékpapírjait kosztban tartotta. „Windstill” úr volt a firmája. Ott volt a banküzlete a Kärtnerstrassén. Ismerte azt minden ember; különösen minden színész (és nő).

Derék megtermett, férfiú volt, simára borotvált arccal, a haját közepén kétfelé választani már kevés fáradságába került. A derekát fűző közé szorítva viselte. Minthogy az orvosai arra oktatták, hogy a vizitáltól húzik az ember, hát inkább csak pezsgőt ivott. (Amiért a bohémvilágban úgy hitták, hogy „Sámpánszkuvát”.)

Ez az úr nagy barátságot kötött Tihamérral. Minden héten volt üzleti elintéznivalójuk. S a komoly tárgyalások után együtt mentek el a bécsi népéletet tanulmányozni, számozatlan fiakkeren.

A nagy császárváros három év múlva a forradalom után megint olyan kedélyes otthon lett, mint azelőtt volt. Feledve lettek a barikádok, az aula, elsimítva a kartácsok nyomai a házakon. A régi népmulattatók helyébe támadtak újak.

Az első kedélyrohamában ugyan Tihamérnak nagyralátóbb

* Pesten nem végezhette a dolgot. Ott nem volt börze; bankár is csak egy volt; de az is operát írt, egyéb munka hiányában.

követelései voltak a bécsi társadalommal szemben. Elhitette magával, hogy ő már most báró, tehát arisztokrata; — hat-ezer hold birtokosa, tehát nagy úr; — sőt kapitalista, s hogy a felesége úrhölgy. Bécs városa volt a központja a magyar főúri világnak. Abban szándékozott elfoglalni a helyét. A legközelebbi üzleti látogatás alkalmával felvitte magával Bécsbe a feleségét is. Aztán megtette a szükséges formalitásokat: sorba látogatta a magyar főúri palotákat, átadta a kapusnak a kettőjük látogatójegyeit, amikre a nemesi címere volt nyomtatva. Azután várta, hogy majd visszaadják a látogatását, hogy meghívót küldenek az estélyeikre. De biz az nem következett be. Schol sem vették tudomásul a világon létezését.

Emiatt nagyon felháborodott. Sérelmét közölte Windstill bankárral, aki azt tanácsolta neki, hogy egyelőre maradjon a színházlátogatásnál. De ott is rögtön észre kellett vennie a feltűnő mellőztetést, amit Natália érzett meg legkeserűbben. A nő hazakívánczolt a falujába, a főúri körök lenézése miatt. Ezeknek a magas uraságoknak az arcáról csak úgy fúj a hidegség. Ezt érzékeny asszony ki nem állja. Hogy tudnak ezek a szemek az emberen keresztül nézni! Nincs olyan röntgensugár.

— Én nem értem, hogy mi leli ezeket a mi bécsi magyar arisztokrata köreinket — zúgolódék Windstill előtt Tihamér, mikor a felesége hazabocsátása után ottmaradt magában (pénzügyek clintézése végett).

— Hát én fel fogom önt róla világosítani. Legelőször is ön e magyar dinasztikiák előtt a maga szerény hatezer holdas birtokával csak krautjunker. Ezeknek a domíniumai nem holdankint, hanem mérföldenkint számítanak. Ezeknek fényes, nagy palotáik vannak a rezidenciában, ahol a saját udvartartásukon kívül más lakó nem létezik. Címeres ekvipázsaik előtt kengyelfutók szaladnak, tollas sisakkal a fejükön, tollas bottal a kezükben, akik utat nyitnak a sokaság között, s félreterelik az útba kerülő kocsikat az aranyos hintó előtt.

Ezeknek a szemében nem is úr, akinek kengyelfutó nem nyargal a hintaja előtt.* A másik oka a mellőzésnek politikai felfogás. Ezek a bécsi magyar főurak most úgy hívatják magukat, hogy ókonzervatív párt. A forradalomban nem vettek részt, hívei maradtak az uralkodóháznak: most aztán rangjukat, címeiket megtartották, minden felsőbb ünnepélyre, mulatságra hivatalosak. Ezekben aztán feltűnően tudják éreztetni a felcseperedett, újabb kori méltóságokkal előkelő lenézésüket. Nemrég az udvari bálban egy magyar mágnás így szólította meg a mindenható minisztert: „Nun, lieber Doktor, wie gehts?” (A miniszter két év előtt még fiskális volt.) Egy másik magyar főúr pedig azt tette, hogy az udvari koncerten egy báróvá emelt, igen magas állású magyar főhivatalnok elé odaplántálta magát, s annak hátat fordított, két kezét a frakkja széthúzott szárnyaiba dugva, úgyhogy a főhivatalnok kénytelen volt a székéből fölkelni. Párbajjal végződött a dolog. Elképzelheti ön, hogy minő nézettel vannak ezen körökben egy forradalmi kapitányból báróvá átváltozott magyar úrról. De a legnagyobb akadálya önnek a magas körökben lehető elfogadtatásnál — bocsásson meg a szókimondásomért, de tiszta bort kell töltenem a pohárba —, az a méltóságos asszony. . .

Tihamér felindulva kiálta fel:

— Az én feleségem!

— Minden kétségen felül áll, hogy őméltósága a legtiszteletre méltóbb úrhölgy, az erény mintaképe, a szépség istenasszonya, aki, ahol megjelenik, úgy világít maga körül, mint a hold; — ámde nincsenek ősei, nem nemcsi származású. Mert volna bár akkora szája, mint a „fekete hercegnőnek”, s hozzá olyan éles nyelve, de lett légyen hét nemesi ősc, megannyi raubritterek, hát mindenki a lábához borulna; így pedig

* Még a múlt években látható volt a Karintiai utcán a régi, híres bolt „Zu den drei Läufem”, a tollas sisakú urasági kengyelfutókkal.

mindenki elnéz a feje fölött, mert nem látja rajta a tízágú koronát.

Ez végasztalan ítéletmondás volt Tihamérra, amely minden fennhéjázó tervét semmivé tette. Ő bizonyára a legjobb szándékkal volt eltelve, hogy nejeinek előkelő állást szerezzen a társaságban. Nem lehet. Ott van a kínai fal.

Nem! Ebből a bezárt Bécsből ott kinn született halandónak nem osztogatnak. Ide nem lehet behatolni se erényekkel, se milliókkal, se tudománnyal, se vitézséggel: — még hazatulással sem. (Majd lásd alább.)

No, de hát itt van a többi Bécs, a kedves, a kedélyes metropolis. Ha nincs út az Olympra fel: jöjj elé Pánberek!

Itt van az Elysium, a Fürst Színház, a Tingl-Tangelek, a Fekete Redoute, a népénekesek, és különösen a Ludlám-barlang. Ez is kiváltságos intézmény, hanem demokratikus alapon szervezve. Ide csak választás útján, érdemek árán lehet bejutni. Aki valami nagy bohóságot tud elkövetni, aki képes megnevetetni az egész társaságot, az előbb fölvetetik „árnyék”-nak, csak azután, ha kiérdemelte furcsaságaival, engedtetik meg neki, hogy „testté” változzon át.

Itt találta fel Tihamér azt a társaságot, mely kedélyének legjobban megfelelt. Ez a „Bohème”. (Magyarul talán: cigányvilág.)

Valahányszor Bécsbe felrándult (pénzügyi intézkedések végett), visszatért elhozott magával egy-egy jó pajtást a barlangból, s azt ott tartá a kastélyában, míg az meg nem szökött a vendéglátás elől.

Egyszer, kettős ünnep alkalmával, amikor a banküzlet zárva tartatik, lecsalta Lipovára magát Windstill barátját, ami attól nagy áldozat volt, mert ezen ünnepnapokra volt hirdetve Degen Jakab mechanikusnak a repülési kísérlete Tivoliban, amiről egész Bécs beszélt; de Tihamér olyan érdekes problémát tudott neki feladni, mely a bécsi lebecmannt rábírt a falusi látogatásra.

Megtörtént Lipován is, ami több magyar városban, hogy az utolsó görög vallású lakos is kimúlt az élők sorából.

Szatócs volt, de vége felé már meglehetősen üres volt a boltja, hagyatékából éppen csak hogy a temetési költsége telt ki.

Ennek az utolsó hívnék a halálával üres házzá lett a görög templom. Azt hajdanában egy Lippay ősapa építteté saját telkén és költségén; az épület az új rend alatt Lippay Tihamér nevére lett betelekkönyvezve. A hatóság nem késett a báró urat értesíteni, hogy az épület visszaszállt törvényes urára.

Mínthogy pedig a Lippay uraságoknak erre a helység piacán levő imaházra semmi szükségük nem volt, lévén nekik a kastélyukban egy saját istentiszteletre szolgáló, díszes kápolnájuk, és dúsan javadalmazott udvari káplánjuk, cselédjeik, hivatalnokaik pedig mind más felekezethez tartozván: ennél fogva előállt az az aktuális kérdés, hogy mi célra szolgáljon ezentúl a lipovai piac sarkán emelkedő ódon épület jövőendő időkben?

E tárgyban meg kellett tudni a közvélemény nézetét.

Mert ez idő szerint már közvéleményről is lehetett beszélni Lipova községében. A hivatalos személyek, úgymint a rendőrfőnök, adószedő, bírák, kurátorok, tiszteletesek, iskolamesterek, céhmesterek kategóriáján kívül maga az uradalom szolgáltatta hozzá a legerősebb járulékot.

Ott volt a tisztartó és a kancellista, az erdész, a szeszfőző, a fűrészmalom felügyelője, a tanningyár vezetője, a fürdőinspektor, az üveghuta официálisa, a cukorfőző faktora, a baromorvos, ki-ki az asszisztenseivel, a fiskus, a matematikus, a főkertész, valamennyinek az élén a jószágigazgató és az udvari pópa, koronájául a társaságnak a hölgyek: a báróné és tisztartóné. Ezekhez járult a két külföldi szakértő (akiket egy

magyar ankét nem nélkülözhet) Windstill bankár és a Ludlám-barlang kalifája, a veres mórnak elnevezett bácsi (a nagy veres orra miatt), akik már elismert tekintélyek voltak mindenfelé templomszentségtelenítési műveletben. Természetesen magának a földesúrnak hagyatván fenn a szuverén jog az előterjesztett tervezetek közül a neki legjobban tetszőt kiválasztani. Ezt a jogát nem kobozta el a jogvesztés kormányzati elve.*

Az eldöntést megelőzte a földesúr által elrendelt úri lakoma, melyre mindnyájan hivatalosak voltak az említett honoratio-rok.

Különben is sátoros ünnep lévén, mindenki legdíszesebb köntösében vonult fel a kastélyba, isteni tisztelet után, melyet az uraság saját kápolnájában, a többi felekezetet pedig falusi templomában végzett. Csak a bécsi vendégekre vártak még, akik elé négylovas hintó küldetett a vasúti állomásra. Azok

* De nehogy azzal vádoltassam, hogy én itt most a legvakmerőbb fikcióval teremtek lehetetlen tényeket, el kell mondanom ez alkalommal, hogy én magam is részt vettem egy ilyen ténykedésben. Nagykőrös városában történt, ugyanazon korban, amelyben regényem meséje folyik, hogy az utolsó görög, aki még a városban élt, onnan távozni készült. Ez volt Tomori (Theodorovich) Anasztáz, a kőrösi kollégium mathesisprofesszora, aki egy milliomos nagybátyát örökölve, katedrájáról lelépett, s beállt földesúrnak. Eltávozását nagy-szerű búcsúlakomával ünnepelte meg, melyre tanártársait és hajdani barátait meginvitálta. Azoknak a száma pedig nagy volt. Ott volt Arany János, Tompa Mihály, Szilágyi Sándor, Salamon Ferenc, Losonczy László, Vadnay Károly, Ballagi Mór, Gyulai Pál, Mentovich Ferenc és a többek között csekély magam. A hívek nélkül maradt görög templomot a város már korábban kiadta lakásul Mentovich tanárnak, aki annak a belsejét e lakoma alkalmára telefestette tréfás karikatúrákkal. Hát bizony ebben a szekularizált görög templomban mulatott az a víg társaság egy szép őszi éjszakán, világos virradtig. Ez történt a krími háború idején. A falra festett torzképek ennek az eseményeit tették gúny tárgyává. Ez alkalommal láttam Arany Jánost táncolni: soha többet más halandó nem részesült ebben.

is megérkezének jó idején, mégpedig nemcsak a meghívott két úr, hanem még egy harmadik is, aki önkéntesül csatlakozott hozzájuk; szintén egyike a Ludlám-barlang hőseinek; egy híres szobafestő. Nagy „gaudé”-val rontottak be az elfogadási terembe, ahol már a vendégsereg együtt volt, és szilvóriumozott. Egyik uraság a másikat mutatta be az elfogadásukra előlépett háziasszonyságnak (a Ludlám-barlangi neveiken). Legelőbb a bankár a kalifát: „der rote Mohr”, az után a kalifa a piktort: „Charon der Höllenzote”, végül a piktor a bankárt: „Protz von Sämpánszkúvát”.

Natália mögött állt Lyubissza asszony.

De amint azt megpillantotta a most érkezett három bécsi vendég, egyszerre tátva maradt a szájuk, s aztán, mintegy közös jelszóra, a kezüket kapták a szájuk elé. Lyubissza már jobban el nem vörösödhetett, mint amilyenre elő volt készítve; de a szemei szikráztak, s az ökleit emelte fel.

A piktor és a kalifa valamit súgott a bankár fülébe, az pedig teatrális udvariassággal hajtá meg magát a tisztartóné előtt, impertinens alázattal hangoztatva: „Kisztihand, meine Gnädige.”

— Ti vagabundok! Korhely-lóhere! — morzsolá fogai közt Lyubissza.

Úgy látszik, hogy ismerik egymást.

A fényes lakoma minden embert összebarátkoztatott, a jó borok feloldották a nyelveket. A feketekávéra átvonult a társaság, a gömbölyű terembe s ott ki-ki helyet foglalt a nagy kerek asztal mellett. Tihamér Natáliával és Lyubisszával egy donjonban húzódott meg: övé volt a döntés.

Az ülést a családi káplán, Aramics Cyrill nyitotta meg.

— Nagyságos, tiszteletes, tekintetes és nemzetes uraim! (Ezt magyarul mondotta, mivelhogy más nyelven ennyi titulust össze nem lehet hozni.) Engedjék meg nekem, hogy e tanácskozmányt a jelenlevő idegen vendégek kedvéért német nyelven folytassuk.

Hogyne engedték volna meg!

— A báró úr megbízásából én fogom e tanácskozást elnököl vezetni, s a jegyzőkönyv vitelére felszólítom Rubiánka Mihály uradalmi kancellista urat.

Rubiánka elbámult rajta, hogy őt úrnak nevezik, s hogy Miskából hogy lett egyszerre Mihállyá. De csak lenyomták a székre.

Aramics rákezdé:

— Én tehát, hogy irányt adjak a tanácskozmánynak, előre bocsátom a saját magam indítványát. Arról levén ugyanis szó, hogy a helybeli görög templom, hívei kihaltával, patrónusára és földesurára visszaszállván, jövendőben minő célra használtassék fel, én azt az ajánlatot teszem, hogy amint eddig szent helynek ismertetett, maradjon ezentúl is a kegyelet azilumának: legyen búcsújáró helynek szentelve, összekötésben a domíniumban felbugyogó gyógyerejű, forrással, melyet egy jól kiszemelt fiatal leányzó megjelenésével csodatevő forrásnak kiáltatnánk ki, s ahová aztán ezerével, sőt majdan százezrével zarándokolnának az egész ország szenvedő lakosai, sőt a külföldiek is, egész búcsújárással. Ide sereglenének a világ minden nyomorultjai, sánták, bénák, nyavalyatörősek, bélpoklosok, rákfenések, ördögösök, meddők, gutaütöttek, s csodás meggyógyulásuk hírét elterjesztenék a kerek világon, s amellet az uradalomnak is nagy hasznot hajtának.

Ez bizony nagyon praktikus indítvány volt Aramics Cyrill pópától, mely éppen őt esztendővel előzte meg a lourdes-i csodatevő forrás felfedezését Bernadatte parasztleányzó által, égi látomány nyomán. Ha ekkor ez elfogadtatik, most Lipova lenne a világ búcsújáró helye, miként manapság Lourdes, s micsoda nagy dicsőség volna ez Magyarországra nézve! Nem is számítva az erkölcsi nyereséget.

Talált is ez indítvány buzgó pártolókra. Az egyik volt a savanyúvíz-forrás inspektora, a másik az üveghuta felügyelője,

akik nem késtek szavazataikkal támogatni az indítványt. Micsoda felvirágzást adna ez a csevicének, meg a zöld palacknak egyszerre.

Azonban ez az ötlet a báróné határozott ellenszenvével ütközött össze.

— Nem! Én akkor itt nem maradok, ha ez mindenféle nyavalyások búcsújáró helye fog lenni. Belpoklosokat, ördögösöket én magam köré nem gyűjtök.

— Várd végét — biztatá őt nyugodtan Tihamér. — Majd jön a jobb.

A következő vélemény Negrotintól jött.

A lengyel azon idő alatt, hogy e jószágot igazgatta, minden üres idejét geológiai tanulmányokra fordította. Annálfogva az ő indítványa az volt, hogy az üres templomot ásványtani és ásatagi múzeumná kellene szentelni, amit rövid kijelentésben pártolt a főerdész, azzal a hozzáadással, hogy az ásványgyűjtemény mellett kitömött vadállatok zoológiai kiállítására is foglaljon helyet az üres templomban; ami a főerdész véleménye szerint pompásan egyesíthető volna egy egzotikus pálmakerttel és akváriummal.

Ez már inkább tetszett Natáliának.

Ezután Schwalbe úr, a rendőrfőnök jutott szóhoz:

— Én azt ajánlanám, hogy ezt az üresen maradt épületet engednénk át a magas kormánynak börtönhelyiségül. Mint biztos értesülesem tudatja, a kormány alkalmas, üres épületet, ha lehet, kolostort, templomot vagy affélét keres Magyarországon, melyet a magasabb büntetési kategóriákba tartozó elitelt gonosztevők számára berendezzen, akik tíz éven fejjel vannak elítélve.

Ez is gyakorlati indítvány volt.

Hanem Natália erőlyesen tiltakozott ellene.

— Soha! Soha! Fegyencházat a falunkba! Gyilkosok, rablók tanyáját a kastélyunk mellett. Nem tudnék nyugodtan aludni többet.

(A magas kormány aztán nagy hamar megvette az illavai üres templomot és monostort a gonosztevői számára, éppen szemközt a dinasztia földesúr kastélyával. Az nem volt ilyen skrupulózus.)

A meghívottak sorban nyilatkoztak.

A fűrészmalom igazgatója fafaragó-iskolát indítványozott a fiatalság számára a templomban; a tanningyáros serfőzőt kívánt belőle alakíttatni. A ludi magister a maticzának akarta odaajándékozni kaszinóhelyiségül. — Hruszkay úr legvégére tartotta a bölcsességét.

— Itt járta magát nálam nemrégén nazarénusok kurátor-sága. Derék, jámbor emberek. Azok offeráltak nekem ötezer kemény forintot, ha átengedünk nekik imádkozóháznak üres templomunkat. Szép pénz, aszondom, adjuk nekik oda, hadd imádkozzanak, amennyi beljük fér.

De már ez ellen a társaság legtöbb tagja hangosan protestált:

— Nem! Nazarénusoknak nem adjuk a templomot.

Még bíró uram volt hátra a véleményadással. Ő is csak felállt darabonkint, s végighordozva sunyi tekintetét az úri társaságon, egyet köhintett, és így szólt:

— Már én csak azt mondom, hogy Lipován nincs marhavásárnak való piac. Volt valamikor, de öreg földesúr oda-építette görög templomot. Hát én azt mondanám, hogy szekuráltassa be fiatal uraság ezt a templomot nagy pénzben: a németnél; aztán hagyjuk azt leégni: hadd fizesse ki az árát a német. Aztán lesz a helyén marhavásárpiac.

Persze, hogy mindenki nevetett rajta. Csak Schwalbe úr, a rendőrfőnök tartotta érdemesnek a komoly megellenzésre.

— Hallja, kegyelmed, bíró uram, ez az indítvány nemcsak hogy policájdírig, de nem is lehetséges, minthogy a görög templom átellenben esik a rendőrlaktanyával, s a strázsza a gyújtogatót rögtön lelőné.

Bíró uram nagy nyugodtan kétfelé törülte a bajuszát, és igyekezett magát tisztázni:

— Hiszen nem vagyok én olyan goromba. Nem gondolom én, hogy mink magunk gyúítsuk fel a templomot, sem pedig, hogy valami bojnnyikot fogadjunk fel a gonosztetre; hanem megvan annak a helyes útja-módja. A görög templomban van sok patkány. Azok szeretik a faggyúgyertyát meg a medovnikot, amit a görög ott tartott. Hátha mink szalmát hintenénk el a templom padlóján, aztán foszforusos pilulákat szórnánk el a patkánylyukak elé; a patkányok ezt megennék, a foszforus meggyulladna bennük, azt kiadnák magukból, a foszforustól meggyulladna szalma, szalmátul padok, templom szépen leégne; senki sem volna hibás, csupán csak patkányok.

Ez bizony elég gyakorlati módja volna a biztosított épület szakszerű felgyújtásának; de a rendőrfőnök elég szűkkeblű volt ezt is határozottan betiltani. Noha a szíve mélyében titkon bizonyára ezt tartotta minden ember a legalkalmasabb megoldásnak.

— Ezek mind buktak — szólt az asztalhoz lépve Tihamér. — Egyet sem fogadhatok el. Halljuk a külföldi szakértő urakat. Szóljon Windstill bankár úr a tárgyhoz.

Windstill úr felállt, meghajtotta magát, s kezével üdvözetet legyintve a hölgyek felé, így szólt:

— Én egy szóval kimondom, hogy mi legyen az elhagyott épületből: „teátrum”.

Minden ember hanyatt dőlt bámulatában.

Vakmerő gondolat volt.

Templomból teátrum!

Valamennyi terv között a leghetetlenebb.

Lipován színház! Kinek és kivel?

Azonban a piktor is felszólt.

— Én elvállalom az épületnek színpaddá átalakítását, a dekorálást, a kifestést.

A veres mór pedig ünnepélyes fogadalmat tett le, hogy ő kezeskedik a játszó társaságról.

Báró Lippay Tihamér, néhány szót váltva a feleségével,

kimendá a döntő határozatot, hogy az üres templom tehát czenitül a múzsák csarnokául fog felszenteltetni.

Lyubissza egész elragadtatással tapsolt ennek a rendeltetésnek, Natália is belenyugodott. Ő már látott Komáromban színelőadásokat: drámát, népszínművet; azt gondolta, ez is hasonló mulatság lesz.

Egészen indokolva volt Lyubissza asszonyság elragadtatása, mely abban nyert megnyilatkozást, hogy az úrnő odalépett a bankárhoz, s azt megölelte e magasztaló szóval: „Ön valóban zseniális ember.”

Windstill úr furcsa képet fintořitott e közvetlen szívélyességre, s amint az asszonyság másfelé fordult, sietett letörülni a frakkja válláról az odatapadt rizsport.

A fontos tanácskozmány be lévén fejezve, a társaság átvonult a báróné szalonjába, ahol az az élvezet várt reá, hogy Natália eljátszotta előtte Meyerbeer Prófétájának zongorakivonatát.

Negrotin visszatartotta Windstill bankárt, s amint egyedül maradtak, szelíd vallatóra fogta.

— Ön, uram, úgy látszik, régebb idő óta ismeri Lyubissza asszonyságot?

Windstill megszorítá Negrotin kezét, s a fejével igenlést bólintott.

— De mi az ördögért uramozzuk mi egymást, mikor mind a ketten egy osztályhoz tartozunk: az okos emberek ligájához. Van más címünk is: „self-mademan, streber”. Egyre megy. Ahogy hajdan minden úrienabernek kellett egy udvari bolondjának lenni, úgy most minden okos embernek azon kell lenni, hogy legyen egy úri bolondja. Ezen az egyen majd valahogy megosztozunk. — Hát persze, hogy régóta van szerencsém Lyubissza asszonyságot ismerni: még abból az időből, amikor Csárdás Lubinak hítták. Ott gyönyörköd-teté a bécsi közönséget a Caselli paradicsomában, ezclött valami tíz esztendővel.

— S hogy került onnan ide?

— Igen egyenes úton. A családfő, Tihamér apja sokat járt Bécsbe, ott megtetszett neki a kackiás, csárdástáncoló leány: ajánlatot tett neki, ami elfogadható volt; nőül vétette a tisztartójával, s attól fogva aztán Lyubissza volt itt az úrnő, aki korlátlan végrehajtó hatalommal intézkedett az egész uradalom felett.

Ebből Negrotin sokat megérthetett, aminek az okát eddig nem tudta. Különösen Tihamér fanyalgását Lyubisszával szemben. Ez rá nézve afféle mostohaanya volt. Félt tőle. A feleségének meg sem mert mondani, amit tudott felőle. Nem a csárdástáncoló korszakából, azon nincs mit hánytorgatni; hanem abból az időből, amikor ő táncoltatta itten a maga medvéjét. Ki tudja, nem fog-e még ezután is táncoltatni valakit?

— Nohát, nem bánom, tegezzük egymást — szólta Negrotin. — Kezdjük bizalmaskodáson. Hát ha mi okos emberek vagyunk, akkor miért kell nekünk egy jó barátunkból bolondot csinálni, aki azonfelül még urunk is?

— Szeretem, hogy egyenesen teszed fel a kérdést. Aki bolondnak van a sorstul kijelölve, az rátalál a maga fátumára, akárhogy válogat is a minőségeiben. S hidd el nekem, hogy az asszonyokért való megbolondulás a legszelídebb fajtája az örültségnek. Nem az érzékiség, nem az izzó szenvedély, hanem a hideg nagyralátás teszi semmivé a magával meghasonlott embert. Amíg a te védenced (szerinted: urad) beéri azzal a bolondsággal, hogy külön színházat tart magának, addig te őt ne féltsd: ez nem teszi őt tönkre. Ha majd egyszer arra a szédítőre jut, amelynek a végpontján a pisztoly csöve vár a halántékára, jó eleve figyelmeztetni foglak a veszedelemre. Tudom, hogy te mindent elkövetsz, hogy őt megtartsd. Mindent tudok rólad, és becsüllek érte, ámbár nem értem, hogy miért teszed.

Windstill bankár még aznap visszautazott Bécsbe a kalifával;

a piktor ott maradt: szerződést kötött a földesúrral a színház átalakítására. Bence foglaltatott egy előfüggöny megfestése is, ami potom négyezer forintba került. Másnap mindjárt hozzáfogtak a munkához. Korán reggel felhordatta Natália a templomi ereklyéket: az oltárképet, az evangéliumot, a thuribulumot, az inclangoriumot, a monstrantiát, az aspergoriumot, a kelyhet, a térdeplőt, a lámpást, az offertoriumot, azok mind elhelyezettek a családi kápolnában.

Aztán következett a kőműves munkája: a templom falainak lekaparása. A görög szentegyház tele volt festve temperaképekkel. Azoknak mind el kellett tűnni a teátrumból (a saját maguk érdekében), hogy új falfestményeknek adjanak helyet.

Natália kíváncsi volt megnézni ezt a munkát Negrotin, a tisztartó és a piktor kíséretében. Látta, hogy kaparja két kőműves a horzsolóval a falról a képeket. Biz azoknak nagy része nem volt megsajnálni való: a pokol ábrázolásai, kilógó veres nyelvű, szarvas ördögök fűtik, szítják vasvilláikkal a tüzet a katlan alatt, melyben elkárhozott gonoszok fürödnek forró szurokban, azután Heródes kegyetlenkedései; de volt ott olyan festmény is, aminek kár volt darabokra törtetni, egy istenanya-kép a gyermek Jézussal, mindkettő nagy aranykoronával a fején, széles bíbor paláttal a vállán. Ezt nagyon megsajnálta Natália. Amint a széttört vakolatdarabok lehullottak a falról, nem állhatta meg, hogy egy ép darabot fel ne szedjen a kötényébe, amelyiken még megmaradt a szent alak feje az aranykoronával. Letérdelt a földre, úgy válogatott a törmelék között.

És aztán durcásan tekintett a három kísérőjére, hogy azok nem segítenek neki ebben az ereklyegyűjtésben.

Hruszkay úr észrevette e haragos, sőt szemrehányó tekintetet.

— Ejj, hagyja el méltóságos asszony, nem érdemes földről fölszedni, silány mázolások: Zsidovszki Farbár Sárosbul pingálta.

— Zsidó? — szólt Natália, s azzal egyszerre kiszórta a kötényéből az összegyűjtött festménytöredéket.

Aztán nem törődött tovább a képek lehántásával.

Ellenben folyton nagy gyanakodással ügyelt a festő arcára. Annak is olyan tipikus, nagy, görbe orra volt.

Végére akart járni a skrupulusának. Egyenesen megintertellálta a piktort:

— Ugyebár, az helytelen dolog, hogy zsidó festőknek engedjék meg templomi szentképek festése, holott ezeket az ő vallásuk megtagadja?

Charon der Höllenzote (más nevét nem mondták meg) menten kitalálta a báróné gondolatjárását, s nagyot nevetett rajta.

— Ne tessék nyugtalankodni, méltóságos asszonyom. Én buddhista vagyok, s nem festek mást, mint görög mitológiai képeket.

Ebben Natália megnyugodott, ámbár nem értett belőle semmit. Sohasem hallott buddhistákról, azok valami nagyon jó emberek lehetnek. A görög mitológiát pedig nem magyarázták neki soha a püspök nagybátya udvaránál; ha görög, akkor bizonyosan rokonságban van az ortodox hitvallással, mert az is görög. Ez hát megbízható ember.

Charon úr felrándult Bécsbe, s onnan nagy hamar vissza-került a mesterségéhez való készülékkel, hozott magával tömérdek sok festékes fazekat, bögrét, pamacsot, ecsetet, összegöngyölt vásznakat, enyvfőzőt, aztán meg egy handlangert, aki a festésnél segítségére lesz, és a többek között egy fiatal dámát, akit e néven mutatott be Natáliának: „miss Salome”. Társadalmi állására nézve modell. Ezt a hivatást valami nagyra becsülte Natália. Meg is hívta magához miss Salomé-t, hogy itteni működése alatt lakjék a kastélyában, s ebédre, vacsorára az asztalhoz ültette. Beszélni nem tudott vele, mert a miss csak angolul értett, abban pedig Natália nem volt járatos. De legalább Tihamér sem udvarolhatott neki, mivel-

hogy ő sem volt tovább a haudujjudunál. A hölgy barna volt, fekete szemű és amazoni termetű. Ez tartott egynéhány napig, akkor Charon úr visszavitte a miszt Bécsbe, hozott helyette másikat, akinek a neve volt: „Frojlajn Luiza”. Ez már német volt, szőke hajú, kék szemű, karcsú termetű. Natália az első tekintetre megszerette. Ez már modellnek való teremtés! Az ártatlanság és szemérmesség mintaképe. Néhány napot ez is ott töltött, üres óráit, amikor a munka szünetelt, Natáliának szentelve. Igazán kiválasztott teremtések ezek a modellkissasszonyok! Harmadiknak aztán egy olasz hölgyet hozott magával Charon úr. Ennek a neve volt Signora Florinda. Ennek lángvörös haja volt, morbidezza színezetű arca, sűrű szemöldei, nagy, villogó szemei, korallpiros ajka, melyből gyöngy fogsor villogott elő, ez volt az igazi! Natália nem bírta elképzelni, hogyan bírja rá a piktör ezt a szilaj démont, hogy egy percig nyugton üljön előtte. Beszélt ez olaszul, németül, franciául összevissza, s azt az ember mind megértette, úgy tudott az arcvonásaival magyarázni. Ezzel nem jó lenne magányos erdőben egyedül találkozni (már tudniillik olyan ijedős embernek, mint Tihamér).

A festő zárt ajtók mögött dolgozott. Senkinek sem volt szabad a készülő nagy festményét meglátni, amíg az utolsó ecsetvonás meg nem adatott. Kivételt, természetesen, maga a báró úr képezett, neki szabad volt jelen lenni az egész művészi alkotásnál. Maga is költő volt, és egy kicsit festő is: szakértő lehetett. De Natália előtt el volt zárva a festőterem. Annál nagyobb leend reá nézve a meglepetés.

Két hét alatt készen volt az egész átalakítás — templomból színházzá, előfüggöny, kulisszák, szuffiták, orchesztrum.

A sekrestyéből lett öltöző, a parókiából színészherberg. A kórust felhasználták kakasülőnek a kétgarasos publikum (meg a potya) számára, az egykori gyóntatószék meghagyatott páholynak az uraság számára. A falak tele voltak pingálva úgynevezett mitológiai képekkel. Ha a lekaptak képek voltak a

kan ördögök, ezek lehettek a nőstény ördögök. Förtelmesek!

A színház-megnyitásra nyomtatott meghívók küldettek széjjel, amikre számos bécsi ismerős jelent meg a bárói kastélyban. A cselédség e napra új livré-t kapott.

Kora reggel négy hintóval hozták el a vasútról a színház felavatására felkért művészeket, ott volt az Udelek népénekves kvartetteje, egy kitűnő damenkapelle, Klapacsek, a kardelnyelő, Kratki Baschik, az eszkamotór, aztán a hírhedett Fiakker Milly, aki énekelve táncol és Miss Vanda, a levegők királynéja. A produkciók sorát hektografált színlap hirdette. Messze földről eljöttek annak csodájára.

Egy nagy meglepetés várt mindenkire ez alkalombul. A gázvilágítás. Ezt is Negrotin fundálta ki. A gázfőzéshez való gyantás fa volt az uradalomban elég.* A kastélyt, az új színházat ezzel világították.

Natália a férje karján lépett be a színházba. Megjelenésére a bécsi damenkapelle üdvözlő tust húzott, s a nézőközönség hangosan megéljenzte. A karzat is tele volt leányokkal, menyecskékkal. Szépek is voltak, s még szebbre kifestve.

A báróné a nagy üdvözlés viszonzása után csak a páholyába letelepedve jutott hozzá, hogy körülnézzen az új színházban. Legelőbb is a drága előfüggönyön akadt meg a tekintete. Az Bacchus felvonulását ábrázolta Ariadnéval a bacchán nők kíséretében. A csoportba festett hölgyek természetesen mind olyan állapotban voltak, mint amikor még a szabók és

* Tévesen jegyzi fel nagy lexikonunk, hogy a gázfőzést Budapesten, 1850-ben kezdték el; megvolt az már 1844-ben a Nemzeti Színháznál, melynek ott helyben volt a gázfőző-műhelye. Hentzi bombáztatása végetekor egy százötven fontos bomba éppen a gázfőzőbe csapott le, de oly szerencsésen, hogy éppen a nagy víztároló kádba zuhant, s ott elfojtódott. De ugyanezen időben volt már Világoson, a Bohuss-kastélyban is egy gázfőző, melynél gyantás fát használtak. Még tán most is használatban van.

takácsok nem voltak a világon, de még a szűcsök sem, akik prémes irhakkal serénykedtek a női bájaikat eltakargatni — anno 1. a paradicsomban.

És Natália felismerte ezeken az alakokon mindazokat az ő legközelebbi, kedves vendégeit, akiket a piktor modell címen neki bemutogatott.

A veres hajú volt az Ariadne.

— Skandál! — kiálta fel Natália, legyezőjét arca elé tartva.

— Mi az, kedvesem? — kérde Tihamér.

— Ezek a csupasz figurák ott a függönyön.

— Hát ez Ariadne felvonulása Bacchussal.

— De minden öltözet nélkül!

— Hát ott, tudod, nagyon meleg van.

— És én ezekkel a hölgyekkel mindennap kezet szorítottam, együtt ültem az asztalomnál!

— Azt én is megtettem.

— És nézted, amíg a piktor ezeket lefesti?

— De még segítettem is őket beállítani.

— Szemtelenek.

A damenskapelle rákezdte a „Nur ned kitzeln” polkát, miközben a Bécsből lejött habituék cukedliket dugdostak a zenélő művésznők szájába, amiért azok nem látszottak megharagudni.

Végre felgördült a Natáliát botránkoztató kurtina. Aztán következett az előadás.

Natáliának voltak már fogalmai arról, hogy mi az a színház, látott Komáromban arénát, Bécsben Burgszínházat. Amott színre hozták „Bánk bán”-t, „Rákóczi fogságá”-t, Szökött katoná”-t, emitt „Ravennai viador”-t, „Kabale und Liebe”-t, „Romeo und Juliá”-t. Azok mind igaz, épületes darabok. Itt meg jöttek a volkssängerek, meg az excentrique dalnoknők.

Jaj, de furcsa nótákat énekeltek. A férfiközönség tapsolt nekik. A hozzáértő hölgyek mormogták: „pfuj, Teufel!”

Natália nem is igen értette a szöveget, de annál inkább a **magyarázó** taglejtéseket.

Mikor aztán a közkedveltségű népcénekes rágyújtott erre a népszerű kupléra:

Té, té! fon da Damenkapelln
Té, té! mit te tsinellen,
Té, té, schlagt mir in der Brust hrum
Macht mit den Kopf tumm
Bumm bumm!

...akkor az egész férfiközönség együtt énekelt vele, s ütötte hozzá a taktust tenyerével, talpával.

Furcsa dolog ez a színház — gondolá magában Natália.

Azután következett a kardnyelő, aki meztelen kardokat görbített el a gyomrában, majd a lég királynéja, aki a két lábával fogózva a trapézon, egy férfit emelt fel a fogai közt a levegőbe. Felváltotta azt a számkivető pudli, majd a kaucsukember, aki le hagyta magát kötözni egy székhez, s aztán kicsúszott a hurkokon. Befejezte a csodákat a féllábon táncoló olasz.

Többet mit lehet kívánni egy színház felavatásakor, mely eddig görög templom volt?

Bevégezte az olympi ünnepélyt egy gazdag lakoma, melyben a helybeli celebritásokon kívül a szereplett művészek és művésznők s a Bécsbők meginvitált előkelőségek is részt vettek. Azzal, hogy a bécsi zoké-klub hangadó tagjai megjelentek, Tihamér bárónak a fél lába már fel volt segítve a kengyelbe. De csak a fél lába. Még messze van attól, hogy fel is kaphasson. Hát még hogy „nyeregbiztosan” (sattelfest) ülje meg a helyét.

A színelőadás utáni lakoma eltartott reggelig.

A háziasszony és a viceháziasszony is kitarottak világos virradtig. Ebben a nőknek különös természeti adományuk van. Elálmosodott nőt még nem láttunk soha.

Aztán eléggé mulatságos is volt a társaság.

A bécsi előkelő társaság ifjú (és örökifjú) legkiválóbb tagjai mind kedves társalgók.

Akik a társasághoz tartoznak, azok mind a gyermekkori kicsinyített neveiket viselik, ahogy ők hitták magukat, amikor még a kemény betűket nem tudták kimondani. „Dusi”, „Muci”, „Blitus”, „Mulcus”, „Fifi”, „Lulu”, ami nagyon helyes, mert ősi predikátumos családnév az van százával a világon, de „Blunci” csak egy van. Ha azt kimondják, rögtön előttünk áll az alakja. Mindenki tudja, hogy ez Bendegúz ivadéka, annak is ilyen volt a cvikkere, parókája.

Még Tihamér nem kapta meg a gyermeknevét; még nincs bevéve a klubba. Majd ha bejut egyszer, őtet úgy fogják hívni, hogy „Tityi”.

A poharazás közben ki-ki a maga kedvenc témáját igyekezik abroszra hozni. Dusinak a bécsi palotájában hírhedett a japáni terme, igazi szacumákkal: ő a keramikával kezdi.

Tihamér félvállról szól oda: „Ilyen van az én tisztartónémnak is. Az öregem hozatta neki Yokohámából.”

Ezt Dusi soha meg nem fogja Tityinek bocsátani.

A viperanyelvű Blitus felkapja a tárgyat, s tovább lódítja:

— Ó, a mi háziurunk sok olyan előnnyel bír, ami őt magasra emeli: van saját kápolnája és udvari káplánja.

— Én biz az égi jókról gondoskodást tartogatom késő vénségemre — szól bele Windstill bankár —, nagyobb uraságnak tartom annál a vadaskertetet. Az már úri fényűzés.

— Ilyen másnak is van — dörmögi az ideges Fifi. — Az

enyimben még bölények is vannak. Most láttuk a színházat. A mecénásnál kezdődik az úr.

A Lulu odasúgott a Bluncinak:

— Legnagyobb uraság az, mikor egy magyar úr saját lengyelt tart magának.

Negrotin nem hallotta a sűgást, de egy gűnyos oldaltekin-
tebűl megérthette, hogy őrá példálőznak.

Mikor valakit megszűlnak, olyankor szokás annak a vėdel-
mėre kelni — hogy mėg mėlyebben bemártsák.

— A lengyel csak olyan úr, mint mi vagyunk — mondá
Blunci.

— A birtokai persze Kamcsatkában fekűsznek.

Negrotin fűlkelt az asztaltűl, s eltűnt a mulatozű társaság-
bűl. Észrevette, hogy ő nem úr; nem valű ide.

Akkor aztán a fėnyes nagyurak szűba hozták a legmagasabb
minűsítėst az igazi úrnak: elkezdtek beszėlni a nemsokára
bekűvetkező freudenai lűversenyekrűl.

Ez az igazi!

Tihamėr megtudhatta, hogy melyik út vezet a Parnasszusra.

A versenylű-istállű.

Ezt ugyan kitalálhatta volna a cím után is.

A zsoké a protektor! A lű nemesít meg.

Akinek versenystállűja van, az fűrend, a társaság tagja:
akármelyik fiátűl szűrmazott is Noė apának. A dressz adja
meg a nemessėget, a turf a gradus ad Parnassum.

Elhatározta magát, hogy a másik lábával is felkap a kengyel-
be.

És cėlt ért.

A versenyparipái ugyan nem nyertek a futtatásűn, de a
gazdájukat bevitték az őhajtott paradicsomba, a zsoké-klub
szentélyėbe.

Ekűzben Negrotin is gondolt ki valamit, hogy ő se legyen
csak a „mi lengyelűnk”.

„Bez chleba” annyit tesz tótul, hogy „kenyértelen”.

Egy egész vidék a Kanahánnak csúfolt Magyarországra, amelyen nem terem kenyér. Semmi kalász, semmi magtermő fűszál, semmi tápláló gyökér. Isten átka nehezedik hegyenvölgyön. Ki lakhatik benne?

 Negrotin csak egy akkordot hallott meg belőle, és abból kitalálta az egész muzsikát.

„Igazi uraság az, ha egy magyar úr egy lengyelt tart magának.”

A többit egy kis sejtelemmel és tapasztalattal kitalálhatta belőle. Mit beszélnek őróla ezek az előkelő uraságok?

— Ami igaz, az igaz. A mi lengyelünk kiegészítő része az úri háztartásnak.

— Nélkülözhetetlen gyámolítója a családapának.

— Kárpótlás bizonyos nélkülözésekért.

— Villámhárító holmi revansötletek ellen.

— Hiszen nem kell mindjárt rosszat gondolni.

— Dehogy rossz.

— Sőt nagyon jó.

— S meg van mellette tartva a dekórum.

— Rendezett viszony. A lengyel percentet kap.

— Vajon mindenből?

— Hahaha!

... Negrotin ezt mind nem hallotta, de azért tudta jól, hogy így beszélnek róla.

Régen fúrta már az ő kedélyét ez a féreg.

S legjobban bántotta Tihamérnak a viselkedése.

A férj maga is éreztette vele, hogy ő — nem bánja ezt az állapotot. Nem azért, mintha nagylelkű volna; hanem mivel közönséges észjárású. Talán Lyubisszára inkább tudott volna

féltékeny lenni, mint Natáliára, s a Ludlám-barlang cimboráira inkább, mint a lengyelre.

Hogy Negrotin a birtokát jövedelmező állapotba hozta, az Tihamér előtt nem jött beszámítás alá. Hiszen önérdeke volt: százalékot kapott belőle.

A jövedelem évről évre növekedett, de annyira mégsem nőtt fel, hogy elég legyen.

A milliomosnak éppen úgy hiányoznak az ezresek, mint a napszámosnak a piculák.

Arról teljes tudomása volt Tihamérnak, hogy a komáromi vállalatba befektetett s onnan a kapitulációkor visszanyert százezer forintnak minden részecskéje be lett már ruházva az ő uradalmába. Az összeg a felesége nevére lett betáblázva, mint kölcsön. Ettől neki törvényes kamatot kellett fizetnie. Ezt az összeget Negrotin minden évben bevezette a számadások közé. Tihamér röviden átsiklott rajta. „Ezt majd elintézem én a feleségemmel, ez a mi dolgunk.” Sohasem adott Natáliának belőle egy gombostűre valót sem. Negrotin aztán annak a másik százezer forintnak a kamatját, melyet Tózsó ügyessége mentett meg a komáromi kemencétől, adta át Natáliának ezen a címen, amiért a nő nagyon háladatos volt a — férjéhez. Belenyugodott, hogy ez az ő betáblázott adósságának a kamatja. Ennélfogva nem zaklatta a férjét soha a saját szükségleteire való pénzért. Magának Tihamérnak pedig észébe sem jutott, hogy egy úrhölgynek még szüksége is lehet valamire. Falun! Elégnek tartá, hogy születésnap, névnap alkalmával egy gyűrűvel, karpereccel tanúsítá férji figyelmét.

Tihamér tudott bőkezű lenni, ahol egy igazi gavallér szokott. Víg cimborá váltóját olvasatlan aláírni (s lejáratkor természetesen beváltani) hazafiúi kötelességének tartotta; szép asszonyoknak, paripának az árára alkudozni pedig éppen eretnkségnek tartotta volna, hanem valami hazafias vagy jótékonyági, emberbaráti, közművelődési célra nem nyitotta meg se szívét,

se tárcáját. Ezekkel ha hozzáfordultak, félredobta a kérő levelet. A felesége aztán helyreépítolta a mulasztást, ő adakozott a saját pénzéből a férje nevében.

Éppen a legközelebbi napokban történt egy nevezetes eset.

A pesti Nemzeti Színház a bukás szélén állt. A régi művésznőket, művészeket elűzték, a kedvenc színdarabokat letiltta a cenzúra, a közönség elkedvetlenül, díszletek, jelmezek elrongyolódtak, a nemzeti szubvenció megfogyott. Ekkor egy nagylelkű magyar főúr a Nemzeti Kaszinóban hazafias felszólítást indított meg a magyar társadalomhoz egy új alaptőke összegyűjtésére, az utolsó hazai közművelődési intézet felemelésére. Műbaráti és hazafias indítványát nagyszerű siker követte. Maga a döblingi remete, akinek már nem kellett semmi színjáték e világon, tetemes összeggel járult az adakozáshoz. Természetes volt, hogy az illusztris kezdeményezők Lippay Tihamérnak is küldtek egy gyűjtőívet; hisz ő alakított ez időben saját színházat az úri birtokán: a hazai művészet joggal számíthatott a bőkezűségére.

És Tihamér ezt a gyűjtőívet visszaküldte a pesti bizottságnak három zérussal = 000 az adakozási rovatban. S még el is dicsekedett e stiklijével a feleségének. Natália aztán azt tette, hogy rögtön egy másik levelet küldött a színház pártoló bizottságnak, ilyen tartalommal: „Férjem ívéről kimaradt a vezető szám = 2 =, sietek azt helyreépítenni.” Mellékelve volt hozzá két ezres.

Tihamér megtudta a dolgot, és dühös volt érte. Hogy lehet a pesti magyar komédiásokra így kidobálni a pénzt? Mennyivel jobb lett volna ez a világhírű párizsi Rigolboche-nak, a groteszktáncosnőnek.

Negrotin lelkéből unta már ezt a viszonyt.

Léha, céda társaságok lenézték, szívének legszentebb érzelmeit kigúnyolták, ő volt a szétzilált nagyúri birtok újjáteremtője, fenntartója, s őt tartották a tányérnyalónak, az ingyenélőnek — és a cicisbeónak.

Pedig ő csak imádta azt a nőt, mint egy bálványt.

S ez az ő bálványa bolond hűséggel szerette azt a férjet, aki őt mellőzte, elhanyagolta, s az a nő egy vétkes ösztönt a szívében feltámadni nem engedett.

Bizonyára, akárhogy forgatjuk, egy szép asszony szeretőjének lenni nem megvetendő állapot; de egy szép asszony szeretőjének látszani buta egy hivatás. Ezt egy magyar sem állja ki sokáig, nemhogy egy lengyel.

Egy napon Negrotin felkereste Hruszkay urat a lakásán.

— Valamit mondok neked. Én lemondok az uradalom jószágigazgatásáról.

— Ah! És mit fogsz kezdeni azután?

— A jövedelmi százalékából van négy éven át megtakarított pénzem, húszezer forint, veszek magamnak egy kis falusi birtokot, s gazdálkodom rajta csendesen.

— Azt ugyan okosan teszed. Magam is régen úgy tettem volna, ha a feleségem vitalitiuma ide nem kötne.

— Ah, önnagyságának életjáruléka van?

— Igenis. Ő volt a megboldogult öreg úrnak utolsó éveiben az ápolója. Annak mindennap két tyúkból kellett levest főzni ebédre, haricskapuliszkát brinzával vacsorára, mást nem evett. Ezért hagyott neki tízezer forint vitalitiumot első helyen betáblázva.

Ez bizony érthető dolog. Tyúkleves, haricskapuliszka mindennap, megér tízezer forintot holtig. (Hozzá még szép asszony).

— Hát találtál már neked való birtokocskát?

— Találtam. Hivatalos lapban hirdetik az árverését.

— Szabad tudnom?

— Sőt, kérem. A valkóvári birtok.

Hruszkay felugrott a székéről, s a sipkájához kapott mind a két kezével.

— Valkóvári birtok! Te szerencsétlen Markovics!

— Ötezer hold terület.

— Ötezer hold terület, kikiáltási ár kétezeröttszáz forint. Jut minden holdra harminc kongó krajcár örök árban.

— Gondolom, hogy nem valami nagy ár.

(Harminc krajcár egy hold földért, Európa közepén, szép Magyarországon!)*

Hruszkay úr a két térdét verte a tenyereivel.

— Jaszna sztrela gladowa! Hisz azt a birtokot úgy hívják, hogy „Bez chleba”. Nem terem azon egy szál rozs, se árpa, se zab; nincs ott se erdő, se kaszáló: olyan az egész birtok, mint a fejem — s azzal levette a kucsmáját a koponyájáról: azon sem volt már kaszáló.

— De olcsón kínálják. Az ember kétezeröttszáz forintért ötezer hold birtokosa lesz Magyarországon, s akkor odaülhet a nagy latifundiumok földesurai közé.

— Hát tudod, hogy mért kótyavetyélik ezt a nagy darab földet ilyen potom áron? Ide hallgass. Nem lakik ezen senki. csak egy síflikár, vagy jobban mondvá medovnikár, aki méheket tart, mézeskalácsot süt, márcot kotyvaszt, aztán az egész birtokot árendában tartja, kecskéket legeltet, brinzát csinál, kecskefaggyú gyertyát önt, borovicskát főz, tóskotákat, fenyőmadarakat elfog, azokat eladja: ezért fizet földesuraságnak háromszáz kemény forintot árendába. Most kapta magát a felséges német kormány, kivetette adót valkóvári uradalomra. Hiszen nem sokat: csak ötszáz forintot. Esik belőle hat krajcár egy holdra. De földesúr így is ráfizet birtokára kétszáz forintot. Hát inkább clugorja birtokát, mint debreceni csizmadia szőlőjét.

— Nohát, én ráfizetek az clugrott birtokra, s megszerzem.

— Még egy várat is kapsz vele. Hegy tetején fekvő Valkó várat. Megvan jól, csak teteje nincs.

— Majd én befödetem.

* Azt ne higgye valaki, hogy tódítok. Előadhatom az árverési hirdetményt.

— Hát már most csak azt tanácsolok neked, hogy nézd meg előbb megvenni való birtokot. Járd be aztat. Se kocsi, se ló, se számár nem kell az útra, hanem szerezz magadnak jó, szeges talpú bocskort, hegymászó botot, kötelet, meg egy vezető nacelnikot, akkor aztán bejárhatod a domíniumodat.

Negrotin meghallgatta a jó tanácsot.

... A Bez chleba tökéletesen megfelelt a tisztartó leírásának.

Egy sziklasivatag az, mely hasonlít a dalmata Karszthoz, vagy az észak-amerikai elátkozott szirtpusztasághoz: kövek tartománya.

Hanem azért Negrotin megvette azt látatlanba.

A hivatalos árverésen rajta maradt kétezer-ötszáz egy forintban. Senki sem licitált rá. Bolondnak jó az.

Mármost hát ő is földesúr lett.

Egy jogi kérdés maradt fenn. Lehet-e Negrotinnak továbbra is lipovai jószágigazgatónak maradni, miután maga földbirtokot szerzett? Szerződés szerint nem lehet. Az egyik minőség kizárja a másikat. A Bez chleba birtoklás felől ugyan lehetne. A kétséges helyzetnek ő maga szakította végét: felmondta a hivatalát. Egy évre szól a felmondás. Abban az évben ütött ki a nagy világháború Anglia, Frankhon, Olaszország, Oroszország, Törökország és Szerbia között. A búzának az ára felment tizenkét forintra, rendkívüli termés volt, a lipovai uradalom jövedelme százezerre hágott.

Jó az a háború szegény agrárius népnek!

Ezalatt módjában volt az „új földesúrnak” terjedelmes birtokát vizsgálat alá venni.

Mikor az árverés után a hantot a kezébe adták a birtokba vétel jelképeül, egy valóságos hantot, melyen még fű is zöldült, s ő a dombtetőn állva végignézett a szerzett birtokán, az első gondolatja az volt, hogy egyszer valamikor mégis-csak életnek kellett ebben a mostani halálországban lenni, mert különben hogy lakhattak volna itt a legmagasabb hegytetőt koronázó várkastélyban úri családok.

Most egy pusztaság az egész, mint egy özönvíz után hátra-
maradt táj.

A kozjár viskójától, aki egyetlen haszonbérelője volt e
rengeteg uradalomnak, egy gyalogösvény kanyarodott fel a
hegyoldalra, azon elindult Negrotin egyedül. Vezetőre nem
volt szüksége: mit magyarázott volna az neki?

Az egész hegyoldal kopár, szürke mészkő, melynek hasa-
dékai közt csupán csak a boróka tengődik, a fenyőmadarak
kertje. Ami itt-ott piroslik, az nem virág, hanem tarjag. Mély
árkok szelik át néhol a hegyoldalt, egyenközű sorokban, ami-
ket a köznép ördögszántásnak nevez. Ez is derék férj lehetett,
a feleségét fogta be az eke rúdjaéhoz, azzal szántatta fel a szikla-
oldalt.

A sziklavilág változatos. Felváltja a mészkövet a bazalt.
Egymásra dőlt koloncok, feketék, mint a vas, prizmaszöglete-
sek, sorakoznak egymás mellé, mint egy orgona.

Elnyomja őket a gránit, egész hegybástya szabályos réteg-
ben, mintha óriások rakták volna szépen téglasorba, rétegeik
közül törpefenyők csüggnek alá.

Majd oszlopos koloncok vidéke következik: özönvízi jég-
áramtól gömbölyűre köszörült bálványok, olyanok, mint a
kővé vált gombák, festői képtelenségek.

Majd meg száz öl magas meredek fal mentén kell végig
haladni, keskeny sziklapárkányon, háttal a falnak támaszkod-
va, a szédítő meredek fölött, s onnan le a mély vízmosásba,
a görgeteg sziklák közé, egyik kőről a másikra ugrálva. Fel a
sziklafalra lépcsősor vezet: ki vájhatta azt? Ember-e vagy
kőszáli kecske?

A fellegtörő magasban óriás alakok, talán kővé vált titánok,
ölelkeznek egymással: népmesék tündérei. Lenn a völgyben
tornácós barlangszáda sötétlik, sűrűn benöve bozóttal, mely-
nek dértől csipett lombja veressel, sárgával tarkállik. Jó hely
a medvéknek.

Egy hepehupás hegy kiválik a sziklatömegből rikító színé-

vel, sötétveres az egész. S tőle a völgy éppen olyan veres-színű, ahogy a zápor folyvást alámossa. Lehet, hogy kincsbánya az: talán azzá lesz valamikor. E vörös hegyoldalba van beleékelve egy csigahegy. Csupa megkövült kagyló százezer év előtti világból.

Amint a várhoz kanyarodik az ösvény, mutatkozik valami nyoma az életnek, a hajdaninak, s a mostani nyomorúságosnak.

Egy hegytető lonkáján láthatók a kivágott őserdő törzsei. A gyökereik még most is élnek, de nem bírnak új gesztet növelni, mert a kecskék menten lelegelik a friss hajtást. Egy kőből rakott szárnyék szolgál a kozjárnak meg a pásztoruknak menedékkül a zivatar ellen. Ez az egyetlen emberi lakás az egész pusztaságban. Valami sziklával gömbölyűre körülkertetelt darab föld elárulja, hogy itt kertészkednek is, s a sziklaoldalnak egy keskeny fennsíkján, ahová a kecske nem bír eljutni, buján tenyészik az áfonya, a rizikegomba és a nemes gyopár.

A nagy mélységben még élő fák is vannak, oda út nem vezet, különben azokat is rég kivágták volna.

Ez a Bez chleba: a kenyértelen vidék.

Hetekén keresztül bujdokolta össze vissza e sziklatömkeletet új gazdája. Mit keresett benne? Ott még vad sem lakik. A puskát csak dúvad elleni védelemre hordta a vállán: medve, farkas az van. Saját maga elől bujdosott. Érezte, hogy az egész élete tönkre van téve: elemészti azt egy önmagának ellentálló szenvedély.

Imádja ezt az asszonyt, akinek a sorsa az ő kezében van téve. Nem lát meg rajta kívül más nőt se ébren, se álmában. Tudja jól, hogy ez a nő mily kínszenvedésteljes életet vonszol évek óta: elhanyagolva, meg nem értve, nem is ismerve attól az embertől, akiért magát föláldozta. A hű feleség nem pótolja a ledér némbert. Sohasem. Mindig a kacér nőé a diadal.

És Negrotin látja ezt az asszonyt szenvedni, és nem tud segíteni rajta.

Ha ez a nő egy szegény vagyontalan árva volna, tudná az útját a megszabadításának. Odacsatolná a saját szívéhez, kiszakítaná a kízó kötelékéből, új életet teremtené körülötte esze és munkája által, boldoggá tudná tenni. De útját állja a becsület. Natáliának vagyona van, s az őrá van bízva, becsület-szóra. Az ő lelkére van kötve, hogy ezt az örökösét egy szabadság-martírjának őrizze, pártolja; ha ezt elszakítja férjétől, és magához csatolja, akkor közönséges hozományhajhásszá süllyed alá. És aztán, teheti-e azt? Natália hitbuzgó. Hát Negrotin micsoda? Senki sem tudja kitalálni, hogy mi a vallása, semmi templomba be nem lép. Talán a bezpopov-cik közé tartozik, akik paptagadók, s csak magukban imádkoznak.

Úzte, korbácsolta a szerelem, békóba verte a becsület.

Talán itt a sziklatömkelegben megszabadul vagy a korbáctól vagy a békójától.

Minden hegyszakadékot, vízmossást, hegyomlást átkutatott, tanácskozott a nagy földanyával. Lehetetlen, hogy ily rengeteg kőtartománynak szava ne legyen. Beszél az bizonyára, csak legyen emberi érzék, mely szavát megérti.

Egyszer aztán magától rátalált arra az útra, mely a várkastélyhoz fölvezet. Tekervényút volt az, mely körülfutotta a kúp alakú hegyet, még jelölték az utat a félredűlt koloncok. Egy szakadék fölött még a híd boltozata is megmaradt, csak a karfái hiányzottak. A várkapuhoz vezető utat sűrűn belepte az árvacsalán, ez az elhagyott emberi lakok, váromok hűsége megszállója. A kapuboltozat még állt, bálványain bemohosult szobrokkal. A bástyafalat díszítette a kövirózsa, az udvar kavicstalaját betérítette a sárga székifű. A déli oldalon volt valaha a várkert. Egy árva bodzafa, elvadult rózsabokrok között, egy nagy rozmaringbokor, egy sor zsálya, ez tartogatta a hajdanai valkói várúrnök emlékét.

A lépcső még járható volt, alatta a pincegádor, hátrább a medveketrec.

Az egész várkastély nem volt nagyobb, mint egy mostani abbáziai nyaraló.

Az udvar közepén volt a várkút négy vasoszlopával, amikről a vízmerítő vedret kerékkal szállították alá s fel. Hogy ezt a vasat s vedret az idők folyamán el nem lopták, annak az lehet a magyarázata, hogy az egész vidéknek ez az egyetlen kút szolgáltatta az ivóvizet.

A várkút lehet kétszáz ölnyi mély.

Negrotin kitalálta, hogy itt lakik az, akit ő keres: — a földanya. E mélységen keresztül hall és beszél.

Megszólitá.

Egy röppentyűt vert le a puskájába, s azt belelőtte a kútba.

A röppentyű süstörékelve kigyózott alá, bevilágítva maga körül a kút oldalfalát. Csupa nyers kő volt az, kitéglázatlan. Egyszer aztán vakító fényű lobbanás követte a röppentyű sziporkázását, dörgő pukkanástól kísérve. Negrotinnak sietve kellett a fejét a kút kámvájától visszakapni: a kútból egész lángoló füstoszlop emelkedett ki, mely felcsapott a magasba.

A földanya felelt a kérdésre.

Negrotin megértette a szót.

Másnap visszatért a várhoz egy számárhajtó pásztorral.

Hozott magával egy kerékkal hajtható leszállógépet, turzó csákányt és sodronyfedett Davy-lámpát.

A gépet felszereltette a kút vederkorongjára, aztán maga belelépett a szállítókosárba, s elkezdé azt lassan aláereszteni.

A kút oldalfalán szemlélheté a sziklarétegeket, amiken az keresztül lett törve. Meg-megállt, hogy csákányával kitörjön belőlük egy darabot. Még csupa holt kő volt. A mérőszalaggal taksálta a föld alatti mélységet.

Már százhusz ölnyre szállt alá. Semmi izenet a földkebelből.

Mikor százharminc ölnyre alászállt a süllyesztő kassal, egyszerre megváltoztatta a fényét a Davy-lámpa, mely a bőr-övérc volt akasztva. Eddig fehér lánggal világított, most egy-

szerre megszűnt a láng, az egész lámpát megtöltötte a vészjelző, parázs fényű lobogvány, nehéz szagú, sistingő tűz.

Negrotin tudta, hogy mi az.

Itt lakik a föld istensége.

„Hittál, jöttem; kértél, hoztam. Én vagyok a kincset adó Isten, én vagyok a halálhozó angyal.”

Jól tudja, hogy mit jelent ez a tűzveres izzófény. Itt könnytődül elő a kőfalból. Ha egy percre felnyitá a Davy-lámpa ajtaját, repülne fel tűzoszlop közepett az égbe vagy a pokolba. És azzal be lenne fejezve életének a regénye. Tudja jól, hogy a könny az atmoszféri levegőnél könnyebb, az fölfelé nyomul. Neki tehát mélyebben kell aláereszkedni, ha többet akar megtudni. Az a köréteg melyből, a bányalég előtődül, mélyebben fekszik. Alább kell ereszkednie.

Az izzólámpa nem világítja meg a kút falait. Annak a fénye nem erősebb a parázsénál.

Negrotin tudta jól, hogy ki az, akit küzdelemre hívott ki. A földalatti kincsek őre. Hatalmas úr! De hatalmasabb az ember!

Azbesztöltöny volt rajta, mely fejét is takarta csuklyájával, száját bekötötte ecetbe mártott szivaccsal; a kötél, mely kosarát alászállította, nem kenderből volt, hanem acélsordonyból tekerve.

Legyen hát harc az ember és az elemek között. Jövel kő, lég, tűz egyetlen halandó ellen!

Még három ölnyire bocsátkozott alá. Itt egyszerre megszűnt a Davy-lámpa izzófénye, a mécses kőolaj lángja ismét fehér lobogvánnyal kezdett világítani. A kút oldalfalát lehetett vizsgálat alá venni.

Barna volt az jobbról és balról. A barna köréteg háromölnyi széles, törései csillámfényűek.

A jobb oldali falban egy kalap nagyságú tekervényes csiga tűnt elő. Negrotin ráismert; ez a goniatites sphaericus. Megvolt az nála az ásványgyűjteményében. Csakhogy az vasércce

alakult kövület volt. Ha ez is vas, akkor ezt veszedelem lesz a csákánnyal kivágni, mert szikrát ad, s attól az egy szikrától az egész kutat megtöltő bányalég fellobban. Ellenben ha antracit talál lenni! Akkor ennek az ára egymillió. Sok millió. Kimeríthetetlen kincsbánya.

Hadd szóljon hát a földisten. Itt a kérdés.

A kővé vált csiga kihullott a kőréteg egy foszló darabjával. Kőszén volt az.

Negrotin most a kútfal ellenkező oldalát vette vizsgálat alá. Csákánya csapásaira foszlott a kőzetréteg, s egyszer csak elégördült közüle egy ritka szépségű platycrinus tulipántoboz alakú kövülete. Ez is kőszénnel egyidős növény, most már lignit. Időtlen idők előtti lakója ennek a planétának. A világt teremtetés első napján született. A gyökere növény, a feje állat.

A vakmerő sziklabúvár visszatért a földanya ajándékaival a napvilágra. Bizonyos volt a dolgáról. Lábai alatt egy kincshalmaz fekszik. Nagyob a keleti tündérmesék drágaköves barlangjainál. A Bez chleba sziklasivatagán virágzó gyarmat fog egykor elterjedni! Város lesz itt félszázad múlva...

Negrotin sietett fel Bécsbe a talált kincselével Windstill bankárhoz. Előmutatta neki a leletét, elbeszélte, hogy jutott hozzá.

A bankár megvizsgálta a kőszéndarabokat és kövesült csigákat.

— Ez kőszén, a legjobb fajtából. Az a kérdés, hogy milyen terjedelmű a réteg. Azt majd megtudjuk a turzásból. Méreteid nyomán kiszámítható, hol kell a hegyoldalban a tárnát megnyitni. Szerencsés ötlet volt tőled a várhegy kútját felhasználni. vizsgálatra, ezzel meg lett takarítva az aknafúrás. Hanem erősen kockáztattad az életedet. Azt a kutat elébb ki kellett volna szellőztetni légszivattyúval.

— Davy-lámpa volt velem.

— Az megvéd a könenygáz felrobbanása ellen, de alább

okvetlenül széngáz következik, s az megfojt tüdőt s lángot egyszerre.

— A kút a köszénrétegen alul még hetven ölnyi mély, megmértem, a széngáz nehéz, alászáll a kút fenekére. Egyéb-ként előtte való nap röppentyűt lőttem le a kútba, ami nagy robbanást idézett elő, a bányalég feltisztult.

— Ej, de bolond merénylet volt ez is! No, de hát sikerült, te kincsbányára találtál; most csak a nyitját kell még megtalálni. Én már vettem tevékeny részt köszénbánya megnyitásban. Ahhoz kell befektetési tőke, egyelőre félmillió. A turzási bányaépítési munkálatok, raktárak, munkásházak építése és egy szárnyvasút a legközelebbi állomásig. A pénzpiac pedig most nagyon lanya. Az új orosz államkölcsön, a hosszúúra nyúlt krími háború a forgalom, az üzleti kedv ütereit alákötve tartják. A finanszírozás nehéz lesz. Szabad egy diszkrét kérdést kockáztatnom?

— Kérlek.

— Terád lett bízva Natália bárónőnek a hozománya, korlátlan intézkedési teljhatalommal. Maradt még ebből folyóvá tehető összeg az eddig beruházottakon fejlül?

— Maradt.

— Amit a báróné nevében a köszénbánya tőkéjéhez lehetne csatolni?

— Van még egy százezer forintja takarékpénztárban elhelyezve, de ezt az összeget nem engedem kockáztatni; mert ezt fenn akarom a számára tartani végső szükség esetére.

— Ami közelebb lehet, mint gondolnád.

— Azonkívül vannak Natáliának százezer forint névértékű Rotschild-sorsjegyei.

— Amiket te öt év óta a vasládában őrzesz. Nem néztél utána, hogy nem ütötte-e meg valamelyik a nyereményt?

— Nem találtam a hírlapi rovatokban semmi kimutatást.

— Azt nem is közlik az újságban, a Rotschild-sorsjegyekről szóló kimutatást csak a börzetagoknak és ügynököknek

küldik meg külön könyomatú lapon, akik arra előfizetnek. Nálam megvannak mind öt év óta.

— Akkor utánanézhetünk. Én a tárcámban hordom a sorsjegyek számát.

A bankár előkereste vasszekrényéből a hártypapírra nyomtatott, hiteles kimutatásokat, s elkezdte a vizsgálatot hátulról előre az idő szerint.

Egyszerre csak magasra ugrott fel a székéről, s elkezdett diadalmasan kacagni.

— Ez már dicső! Ez hallatlan! Kolosszál! Még a tavalyi húzásnál megütötte a ti 2679. számú sorsjegyetek a főnyereményt, a százezer forintot. Ezzel Natália most gazdagabb lett. Ezt az égből hullott összeget most be lehet fektetni a köszénbánya-vállalatba, anélkül, hogy az alaptőkét megcsorbítanók. Szerencsés kópé vagy, Negrotin: a földből is, az égből is omlik a lábához az áldás.

— — — — —
Egy esztendő múlva már ott állt az első bányásztelep Valkóvár lábánál, mely száz munkásnak adott bőséggel kenyeret; odafenn, a zöldre festett tetejű várkastélyban pedig közgyűlést tartottak az úri részvényesek, ahol határoztak a tiszta haszon felosztása felől; megválasztották igazgatónak Negrotint, felhatalmazták, hogy nyitasson a nagy veres hegyen vasbányát, és állítasson fel vaskohót és hámort; a hegyet köttesse össze a valkóvári teleppel egyik hegyről a másikra átrepülő sodronyvasúttal. Megszavaztak neki húszezer forintot, mint igazgatónak és bányatulajdonosnak.

Mit kezdett vele?

Legelőször is megszüntette az egész birtokán a kecskegazdálkodást; hagyta az új gesztet a régi erdő helyén felsarjazni, a kopár, vízmosta hegyvápákat teleültette csemetékkel, a záporok ellen gátat emeltetett, várkertjét új viránnal díszítette fel. A fölösleges pénzből pedig építtetett a munkások gyermekei számára iskolát.

Aztán meglátogatta a lipovai kastélyt is. Akkor éppen nem volt színházi idény. Natáliát egyedül találta.

— Ezer esztendeje, hogy nem láttam önt. Hol járt?

— A föld alatt.

— Mit kerestt ott?

— Kenyeret a szegényeknek; aranyat az uraknak.

S azzal átadott Natáliának tízezer forintot aranyakban. Ez bizony jókor jött.

— Honnan jön ez?

— Ezt küldi önnek a Bez chleba.

5. A MEGCSALT FÉRFI

Jaj, de banális egy cím! Hisz ilyen van minden évszakban egymillió. A kerek világon mindenütt van az bőven.

Nem! Ilyen nem volt, csak egy, nem is lesz több soha. Érdemes lesz meghallgatni a történetét.

Amint Negrotin elhagyta a lipovai kastélyt, s átköltözött saját valkóvári kastélyába, amit lakhatóvá idomított, Natália tanácsadó nélkül maradt. A férje egészen emancipálta magát az asszonyi uralom alól. Lovak és hölgyek dolgában a feleségnek semmi szava.

A szó ugyan nem maradt el, de annak semmi sikere nem volt. Zsémbelest, perpatvart rengeteg mennyiségben elbír egy egészséges konstitúciójú férjnek a gyomra. „Pörölj magad magadnak!” — ez volt az ismeretes örmény bácsinak a jelszava, amit azóta nagyon sok kegyes családapa tűzött fel a zászlajára.

A szcénák mindennap megújultak. Természetesen az asszony részén volt az igazság. De hát mit ér az igazság a tetteleges hatalommal szemben!

Hogy vétkek követtetnek el? — De hát védekezni csak kell! Hát mire való az élet? A föld még most is paradicsom, s nem

őrzi többé a kapuját a lángpallosos kerubin. Csak a beléptidj drága.

Natáliának senkije sem maradt más, mint Lyubissza, aki- nek a keblébe keserűségét kiöntse. Az éppen arra való volt.

Ugyanannál voltak letéteménybe elhelyezve Tihamérnek — nem a nyílt panaszai, hanem a titkos vágyai. Ő volt a köz- vetítő (hogy kíméletes kifejezést használjunk), ő ismerte a „brettlit”.

Amint Negrotin lemondott a jószágigazgatóságról, Tiha- mérnek azzal is megszapordott a jövedelme: megmaradt az igazgatói százalék.

S ahogy szaporodik a jövedelem, úgy fogy a hűség. Ez már csak aritmetikai szabály. Bolond példabeszéd az, hogy „sze- rencse a játékban, szerencsétlenség a szerelemben”; a szeren- cse a gyémánt, s annak arany a foglalatja.

Nyerj csak a kártyán, a börczén, a ruletten, a turfon egy vagyont, majd meglátod, hogy mennyi szeretőd támad; — veszítsd el csak rajta a vagyonedat, majd meglátod, hogy mind otthágy.

A nagy császárvárosban legújabb tünemény volt egy párizsi balett- és operastagione. A magasabb deszkákon működött, az opera comique-ban. Két elsőrendű sztárja volt: madame Rigolboche és mademoiselle Lucile, mind a kettőért bomlott a férfivilág. Amaz szilaj, tűzvérű maenade volt, emez szende, ideális tündér. Amaz csak „drága”, de emez elnyerhetetlen. Csoda a táncosnők országában.

Egyike az előadott darabjaiknak különösen nagy hírne kapott: „A Bráma és bajadér”, opera volt és balett. A férfi szereplő énekelt, a nő szereplők lejtettek. Költőileg szép volt maga a szövege is. A Bráma leszáll a földre, meg akarja ismer- ni, hogy mi hát az, amiért oly nagyon szeretik a halandók ezt a zöld planétát? Bajadérek közé jut, akik táncukkal ver- senyeznek az isteni férfialak kegyeiért. A Bráma énekli a tánc kísérő dalt: „Ganges szép vidékein És buja mezein Vigab-

ban él az ember. S édesben alszik el, Hol minden azt susogja, Itten szeretni kell'. Végre a szelíd tündér győz plasztikus táncával a szilaj vérű észbontó szokellései felett, s a Bráma Lucile-t viszi magával a sátorába.

Hát ez a sátor irigylésre méltó lehetett.

Csakhogy ahhoz Bráma legyen valaki, hogy ennek a függőyei összeboruljanak fölötte.

Natáliának mindent megírtak Bécsből (ott volt a sok irigykedő versenytárs), hogy Tihamér hogy hordja kocsiszámra a drága virágokat Lucile kisasszonynak minden előadásra, hogy kíséri a művésznőt az utcán, hogy áll meg vele a grabeni szegletbolt előtt, melyben a leghíresebb ékszerészkirakat pompázik, s tanakodnak együtt a drágaságok felett. Natália kétségbeesve sietett mindezt közölni Lyubisszával.

Lyubissza asszony korábban és alaposabban tudta mindent. Még eredetibb kútforrásból: magától Tihamértól.

— Hát ha akarod és megengeded, én adhatok neked ebben a kényes életkérdésben kioktatást; ha megfogadod, te magad veszed hasznát.

— Kérlek szépen.

— Hát előrebozsátom, hogy az élet nagy versenyében mindig a bajadérnak van előnye a hitvestárs fölött, s ennek legelsőbb is maga a feleség az oka. A feleség férjével szemben érzékeny, neheztelő, durcás, ideges, minden csekélységért haragot támaszt, minden hibát szemrehány, szüntelen zsémbel, civódik; ha védekeznek, tűzbe jön, kellemetlen igazságokat vág a férj szemébe, minden tréfás szóért megneheztel, amit pedig férfiszáj olyan könnyen elejt, a haragot hidegre teszi, hosszan eltartja; ha panasza van, sír átkozódik. Ha baja van, halni készül. És mikor a férj gyöngéd hízelgéssel közeledik hozzá, hidegen fogadja, érezteti vele, hogy szeretete csak kötelesség.

— Tükröt tartottál elém.

— És mosd lásd meg, hogy mi van a tükörnek a hátlapján.

Ott él és uralkodik a bajadér. Az mindig jókedvű, csapongó, vidám, csupaszív nő. Maga kezdi el a tréfás beszédet, nem pirul, nem neheztel. Erős tréfára még erősebbet vág vissza. Tudja mímelni a forró szerelmet; bír minden eszközével az érzeki vágyak felélesztésének, hűséges (a jelen pillanatra), s az a különbség közte és a feleség között, hogy az hűséges az egész életre, de nem tudja kimutatni; s aztán a bajadér tízféle alakra tud átváltozni, s az mind elbűvölő. A bajadér azt akarja, hogy választottja az ő lángjai között égjen el. Így aztán a feleségnek marad a hamu.

— Hát mármost mi a te tanácsod? Mi az asszonyok dolga?

— Versenyre kelni az asszonynak a bajadérral!

— Én ahhoz nem tudok. Ki tanít meg engemet arra?

— Itt vagyok én. Hát hiába lettem volna Csárdás Lyubissza?

Akarod kiragadni a mirtuszkoszorút a bajadér kezéből?

— Akarom.

— No hát tégy le a kezembe kétezer forintot, — nem nekem kell: visszakapod, aztán jársz el hozzám leckékre. Jót állok a teljes diadalról. Nézd körül magadat az állótükör előtt. Bízol-e magadhoz?

Natália megnézte magát a tükörből minden oldalról: „Bízom”.

— Hanem ahhoz legelébb is kell kétezer forint.

Natália még aznap elhozta a kétezer forintot Lyubissának. A tisztartóné azonnal elvitte azt Bécsbe Granichstätten ékszerésznek a Grabenen. Aztán felkereste a francia színész-társaság csillagait, s alaposan letárgyalta velük a dolgot.

Arról volt szó, hogy Lucile kisasszony egyszer séta közben megállt báró Lippay Tihamér kíséretében a grabeni ékszerész boltja előtt, s ott megnézegette a kirakatban pompázó kincseket.

Azok között megnyerte a tetszését egy szép gyűrű, nagy rubinttal a közepén, körülkeretezve ragyogó briliánsok sorával.

Oda volt írva az ára: „Kétezer forint”.

Ez a gyűrű nagyon megtetszett Lucile kisasszonynak.

— Én ezt a gyűrűt az ujjára fogom húzni önnek, ha ön egyszer eljártssa a Bráma és bajadért az én lipovai kastélyom színpadán.

— Az nem lehetetlen.

— De úgy, hogy a végjelenetnél én magam legyek ott a Bráma sátorában.

— Azt majd meggondoljuk.

Ez nem volt se beleegyezés, se visszautasítás.

Tihamér reményt kapott.

Vállalkozása nem volt mindennapi. A párizsi operett-társaság két csillaga az egész művészvilág egét beragyogta.

Rigolboche asszonyság a független, szabadelvű osztályhoz tartozott. Férje volt — kettő is. Az egyik tengerész, utazott, a másik köröztetett. Övé volt az egész világ.

Szívesen megjelent a kis vacsorákon, ha az étlap hátuljára egy ezerforintos volt ragasztva.

Ellenben Lucile kisasszony megnyerhetetlen volt. A színpadon az ártatlanság tündérét játszotta, táncban, taglejtésben az elképzelhető legnagyobb ingerrel, de arckifejezésben szűzies bájjal: a közéletben pedig tökéletes grande dame volt, szüntelen a mamája kíséretében járt, aki egy mexikói generálisnak volt az özvegye.

A bécsi vendégszereplésnek megvolt a maga jó (rossz?) oka. Az a csúnya világháború.

Az angol mylordok és orosz hercegek elvonultak Párizsból: beszólították őket a hadsereghez.

Lucile kisasszonynak volt egy angol earlje, aztán meg egy orosz bojárja, az egyik egy palotát tartott számára a rue des Capucines-on, a másik egy villát Versailles-ban. Most azokat elvitték Krímiába. Azalatt el lehetett menni Bécsbe vendégszereplésre. Párizsban holt idény volt.

Hát persze ez a kis jámbor Bécs, ahol már nyolc órakor üres,

az utca, nem pótolja Párizst. Amellett sok benne a szép asszony. Nagy benne a kínálat, aránytalan a kereslet. A bécsi pénzbárok nagy része, faji hajlamánál fogva, takarékos. Herceg van elég, de az álnév alatt köt ismeretséget, így kevesebbet kockáztat. A magyar arisztokrata ifjú elég gerjedékeny a színpadi szépségek iránt, de az mindjárt azon kezd, hogy felelőlegül veszi, akit megszeretett, s kitagadhatja magát.

Mit ér az ilyen kis udvarló, mint Lippay Tihamér, a nagy nábobokkal összehasonlítva?

Hiszen kedves fiú, nyalka vitéz, az a sebhely a homlokán hirdeti férfiúi értékét; de hát mi az? Összetűzés egy kozákkal. Ám az a két imádó, az angol és a muszka, most Armstrong-ágyúkkal lövöldöz egymásra Szebasztopolnál. Ez aztán hősi rencontre! De uraknak való!

És most ez a kis magyar nemes (a beduin sejk) egy kétezer forintos gyűrűvel iparkodik elcsábítani az erény tündérét a legfőbb kegyosztogatásnál. Egy magyar földesúrnak ez nagy pénz, azért ezer birkát kell neki megnyiraltnia! Nevetség! Hanem azért meg lehet a szavát hallgatni. A cápa elnyeli a hajóról tengerbe esett embert, hanem azért, ha egy szardínás doboz a tengerbe esik, azt is csak elnyeli. Hátha valami tréfát lehetne belőle kipattantani?

Lucile kisasszony meghallgatta madame Lyubisszát. Értettek egymás nyelvén. Menni fog az intrika. Mindenki meg lesz elégedve.

Elfogadtatik a világhírű két művésznő vendégszereplése a kis lipovai színházban — befejezett szereppel.

Csupán egy módosítást kötött ki Lucile kisasszony az alkuban. A bécsi ékszerész kirakatában két gyűrű volt látható egymás mellett. Az egyiknek a középső köve rubint, körözete brilliánt, a másiknak a főköve brilliánt, a kerete rubint. Az áruk egyforma; ő jobb szeretné emlékül ezt az utóbbit. Helyben hagyatott. Lyubissza asszony elintézte a dolgot az illető felekkel. Egy hét múlva ígértetett a nevezetes vendégszereplés.

Tihamér természetesen ezt a hetet Bécsben töltötte. Most már a Tattersalban is fontos hivatása volt. Egy nappal előbb az éjjeli vonattal hazautazott, hogy a művészársaság fogadtatásáról intézkedjék.

Mint előre tudható volt, Natáliát betegem találta. Ez már rendes állapot. Helyette Lyubissza asszony viselte a háziasszonyi gondokat. Annál jobb.

Natáliát csak egy percre látta. Be volt a feje kötve kendővel, a homlokára és a halántékára citromszeletek voltak alkalmazva. Előre tudatta, hogy a mai nevezetes színielőadásra nem mehet el ideges fejfájása miatt. Jobb is, ha fekvé marad.

Lyubissza előtt szóba is hozta Tihamér, hogy milyen fatalitás az, hogy a feleségnek éppen akkor kell betegnek lenni, mikor ilyen hírhedett vendégei érkeznek.

— Az ám — mondta rá Lyubissza.

— Lám, ezeknek a balerináknak soha nincs fejfájásuk — jegyzé meg elmésen Tihamér. — Én sohasem hallottam őket migrénről panaszkodni.

— Ez onnan van, mert igen sok testmozgást csinálnak, s nem fűzik magukat.

— Nagyon csodálom, hogy még valami orvos rá nem jött arra a kúrára, hogy az úri dámáknak balett-táncolást preskribáljon, mint csalhatatlan módszert a fejfájás elmulasztására.

— No, majd talán rá fognak jönni.

Tihamér aztán nem törődött az egész megszokott házi-bajjal többet. A Katka ott van az asszonyt ápolni. Csak nyugalomra van annak szüksége, meg jeges borogatásra.

Alig várta az előadást. Kitűnően ment minden.

A Bráma és bajadér ballabiléje volt az első, annak a drámai befejezésével következett meg Rigolboche asszonynak két produkciója, az egyik Pepita da Oliva hírhedt „El olé”-ja, a másik Taglioni klasszikus „Seguidilla”-ja, az kitöltötte az estét.

A földesúri páholyban egyedül ült Lyubissza asszonyság.

Tihamér nem volt látható. Neki a színpalak között volt jelenése.

Egyszer aztán a harmadik balett alatt előkerült a páholyába. Egészen meg volt dicsőülve az arca. Láthatta mindenki, hogy ő a Bráma.

— Nos, hát voltál a paradicsomban? — sűgá legyezője mögűl Lyubissza.

Tihamér csak a felmagasztalt arckifejzésével tudott felelni. De aztán beszédes lett.

— Nem lehet azt szavakkal elmondani. A Bráma sátora, a női öltöző a felső üvegfüdélén át kapja a világitást. Csak a hold fénye derengett, az is felhők között bujkált. Mikor a diadalmas péri belebent, mintha a mennyország nyílt volna meg előttem. Soha bájosabb tündéralakot nem láttam még ál-momban sem. Az volt az igazi almetánc! Minden mozdulata varázsló, elbűvölő. Hát még az édelgése! Tűvilági gyönyör! Életemnek ez volt a legmagasztosabb órája. Minden pillanatja fölér egy mennybeli üdvösséggel. Ez nem földi nő, ez egy istenasszony! Mikor a gyűrűmet az ujjára felhűztam, magához szorított; s én abban az őrjögésben egy hosszú, kegyetlen csókot szívtam a nyakára, aminek a rózsalevél foltját ott fogja holnap viselni a füle alatt.

— Ó, te boldog Bráma!

— Mármost arra kérem magát, édes Lyubissza, rendelkezék a főkertésznél, hogy korán hajnalra készítsen két pompás rózsacsokrot, egyet fehér rózsákból az isteni Lucile-nek, másikat piros rózsákból a démoni Rigolboche-nak. Korán reggel el fognak utazni, egyenesen Szentpétervárra, az egész társasággal; a hintó, postakocsi meg van számukra rendelve. A hölgyek jókor lefekűsznek, hogy kipihenhessék magukat, mi férfiak fennmaradunk, és poharazunk kivirradtig fide-lisen.

— Okosan teszük, majd én gondoskodom mindenről.

Az előadás végződött. Lyubissza asszony hazament a saját

bricskáján a tisztartólakhoz, elintézte a megbízását a fő-kertésszel, aztán még föllátogatott Natáliához a kastélyba, ott eltöltött egypár órát zárt ajtók mögött az úrasszonnyal, akinek, úgylátszik, hogy megszűnt a fejfájása (még a kacagását is lehetett hallani az ajtón keresztül), vacsoráltak is. Azután visszatért Lyubissza a lakására. Nem akart már lefeküdni, nyár volt, korán szürkült az ég, a fülemilék igen szépen hangicsáltak, kiment az urasági kertbe, az most harmathulláskor tele volt virágillattal, az ember szíve csak úgy éledt tőle.

A madárdal közé nemsokára trombitaszó vegyült, a postakocsisok túlkölése. Az illusztris vendégek indultak az oroszországi útra. Most játszatik le az érzékeny búcsúzási jelenet!

Lyubissza úgy nevetett magában.

Az ég pirkadni kezdett már.

Az utcán kocsirobogás hangzott.

Jön a Bráma.

Lyubissza visszahúzódott a filagóriáig, ott várt a megérkeztére.

A kertajtó nyikorgott: akit vártak, megjött.

Tihamér az előadás után átöltözött, vadászkontöst váltott, lábszárait gombos bőrkamásnik takarták, azokat paskolta kegyetlenül a lovagvesszejével minden lépténél, kalapja a fejébe volt húzva. A lugascölöpre is nagyot húzott. Persze, neki ment az ostoba cölöp. Különös haragja lehetett az útfélen virító georginákra, egy lángvörös meg egy pirossal tarkázott fehér került a szeme elé, a lovagvesszejével lecsapott róluk egy-egy kinyílt virágot. Azokat felvette a kezébe, és beléjük harapott, aztán megint feltűzte mind a kettőt a vadászkalapja zsinórja mellé. Továbbblődult. Mikor Lyubissza elé ért, megtorpant, mintha elégtételt akarna tőle kérni.

A delnő ismételten kívánt neki jóreggelt, de ő nem viszonozta.

— No, hát mi jót hoztál, fiacskám?

Erre durcás rekedt, hangon azt mondá:

— Azt szeretném tudni, hogy én vagyok-e a bolond, vagy az egész világ van megbolondulva?

— Hát ezt nehéz meghatározni.

— Hát hogy kék-e az ég vagy veres?

— Most bizony veres, mert hajnalodik; de egy óra múlva már kék lesz.

Erre Tihamér elnevette magát.

— No, látod, ez jó felelet volt.

— Tudok még jobbat is. Van egy drágakő, az opál, amit ha az egyik oldalról nézesz: lángveres, ha a másiktól nézed: világoszöld.

Tihamér a homlokára ütött a tenyerével.

— Hiszen te sejtetted az én dolgomat. No gyere, üljünk le ide a padra; mert ha állok, rugdalózom.

Leültek a jerikóirózsa-lugasba egymás mellé.

— Hát hallgasd meg, hogy mi történt velem, Lubi. Mi a vadászlatban szép kordíálisan kvartekázunk, anekdotázunk, dalogatunk a művész kumpánokkal, mikor a hajdú jön jelenteni, hogy a kocsik előálltak. No, még egy „schmollisz”, aztán ki-ki veszi az útiköpenyét; megyünk a hölgyekért, én hozatom magam után a főkertésszel a két rózsabukétot. A hölgyek már ott vártak a színház portikusa alatt, teljesen útnak öltözve. Én az anciennitás elvének hódolva, elébb a piros rózsacsokrot prezentáltam Rigolboche asszonyságnak, azután a fehér rózsást Lucile-nek.

— Bizonyos vagy felőle, hogy nem cserélted el a bukétokat?

— Nohiszen, csak nem vagyok részeg? A piros bukét nyele körül egy arany karpetec is volt csatolva.

— A fehér rózsacsokor ékszere már a helyén volt, ugye?

— Ez az, ami megbolondít. Lucile-nek a kezén már kesztyű volt. Mikor a rózsacsokrot odanyújtottam elé, ő leírhatatlan bájjal tekintette a szemembe, s gyöngéd érzellemmel sietett a kesztyűt lehúzni a kezéről, hogy azt csókra nyújthassa. S

amint a csokromat átvette, olyan attitűddel, mintha a rózsát szagolná, az ujjára húzott nagy, ékszeres gyűrűt szorítá oda az ajkaihoz: ez volt a búcsúcsókja. Én egész elragadtatással kaptam meg a kezét, hogy azon melegében érinthessem ajkaimmal azt a csókkal szentesített gyűrűt, amikor egyszerre visszatántorodtam, mintha csak egy anakonda fejét csókoltam volna meg.

— Nos? Hát mi volt ott?

— Mi volt ott? Egy gyűrű briliáнтtal a közepén, s rubintokkal körítve. Holott az én gyűrűm, amit a bajadér ujjára húztam a gyönyör eksztázisában, rubin közepű volt, gyémánt-foglalatban.

— Lehetetlen.

— De úgy van.

— A szemed káprázott. Sokat ittál.

— Csak nem fogod rám, hogy színvakságban szenvedek! Hogy zöldnek nézem a vereset. Hol van ez a georgina; hát nem jól látom, hogy minden szirma veres közepű és fehér szegelyű. Hát a te arcod nem piros közepén, nem fehér kétoldalt?

— Hagyj az én arcomnak békét! Részeg vagy, azt sem tudod, mit látsz. Eredj haza, feküdj le, aludd ki magadat. Most sem tudod, hogy ébren vagy-e, vagy álmodol. Majd ha kijózanodtál, akkor gyere vissza.

Tihamér csakugyan olyan álmos volt már, hogy majd elcjtette a fejét. Nagy szüksége volt rá, hogy Lyubissza támogassa, és elvezesse a lugason végig a kertajtóig, miközben egyre azt hajtogatta, ő nem részeg. Mivel pedig ezt legjobban be lehet azzal bizonyítani, ha az ember rágyújt egy nótára, elkezdte a kedvenc dalát: „Ganges szép vidékin”. — Hogy van tovább?

— „És buja mezein”.

A kapunál gyámolításra jött a hajdú, hogy a bricskába fölsegítse. De Tihamér addig nem engedte magát feltoltni az

ülésbe, amíg végig nem dalolja: „vígabban él az ember, édesben alszik el, hol minden azt susogja, itten szeretni kell”. Azzal jót húzott végig a lovagvesszővel a hajdúnak a hátán — (amiről annak különös fogalmai támadtak a Gangesz-parti szerelemről).

Délre járt az idő, amidőn Tihamér újból visszakerült Lyubissza asszonysághoz. A tisztartónét ott találta a budoárjában: hajbodorítással foglalkozott.

— No, most vagyok már meglőve! — Ezzel a szóval rontott be hozzá, s udvariasság kifejezéseül a kalapját a szegletbe vágta.

— Kérem, kérem. Kár azért a kalapért. Tegye fel inkább a fejére.

— Nem fér el rajta. Maga kívánta nekem egyszer, hogy azt a sebhelyet a homlokomon a hitvesi szeretet koronája takarja be. No, hát betakarta.

— Nono, fiacskám! Ne beszélj bolondokat.

— Világ csúfjává lettem!

— De mi köze ahhoz a feleségednek?

— Ördögös mennykő: Nagyon nagy köze van hozzá. Amint ma reggel kialudtam a krapulámat, átmentem az asszonyhoz. Egész jó kedvében találtam. Elmúlt a fejfájása. Elém jött, megölelt, megcsókolt. Kérdezősködött tőlem, hogy mint mulattam a múlt este? Szép volt-e az előadás? Azután karon fogott, átkaluzolt az étkezőbe, ahol készen várt a reggeli. Ő maga töltötte a csészembe a kávé. A szemem eközben rávetődött a kezére. Méreg és pokol! Mit pillantok meg az ujján? Azt az én rubintos gyűrűmet a gyémánfoglalattal, amit én tegnapi eksztázisomban a paradicsomi péri ujjára húztam!

— Ne mondd!

— És még ráadásul azt a megpecsételő rózsalevélfoltot a nyakán, ami az én forró csókomnak a nyoma.

Lyubissza hahotával kacagott.

Tihamér ellenben dühösen nyargalt fel s alá a szobában.

— Ördög és pokol, hát én a saját feleségemnek adtam szerelmi légyottot a Bráma sátorában!

— Ez megfoghatatlan, de ha te mondd.

— Mondom hát! Hisz minden jel arra vall.

— De hát te nem ismertél rá a saját feleségedre a paradicsomi találkozásnál? Sohasem láttad még?

— Holdvilág volt. Aztán ilyen csábító tánclejtéseket sohasem láttam őtőle. Milyen klasszikus görög pózok! Micsoda varázstánc. Ki az ördög taníthatta be erre?

— Magától tudja azt minden asszony.

Tihamér a feje hátulját ütötte az öklével.

— Én ló, én számár!

— Nohát, mit sírsz, mint akinek a macska elvitte a pecsenyét. Megkaptad a tündéredet. Itt is maradt neked. S a gyűrűd is megmaradt.

— De most már egész Bécs városa rajtam fog kacagni: egy férj, aki megcsalta saját magát! Csak azt tudnám, hogy ki csinálta nekem ezt a schabernackot? Hisz ahhoz pénz kellett, hogy valaki a másik gyűrűt megvegye, s elajándékozza.

— Bizonyosan valamelyik a jó pajtásaid közül: a Dusi vagy a Blunci, vagy a Windstill bankár.

Tihamérnak vérben forogtak a szemei.

Egészen be volt már rekedve.

— Bosszút fogok rajtuk állani!

6. URAK HARCA

Az apokalipszis rémcsoái között a legdühösebb szörnyeteg a megsértett férjhiúság. Ez vitte a hátán Tihamért.

Minden felláztott indulat kiengesztelhető, ez az egy soha.

A megsértett becsület nem fáj úgy, mint a kinevettetés.

Ez a Dejanira-köntös, mely Heraklést agyonkínozta.

Minden embernek kétféle esze van: egy jobbik esze, meg egy rosszabbik esze. Magától függ, hogy melyikre hallgasson.

A jobbik esze azt suttogta Tihamérnak: „Mit haragszol? Hogy tévedésből rátaláltál az igazi boldogságra? Meglelted a paradicsomot? A tied az. Nem kell a birtokáért vétközned, magadat tönkretenned. A szirén kinevetett, a hitves boldoggá tett. Most add te vissza a nevetést, s tartsd meg a boldogságot. Mikor a mennyet bírhatod, mit keresed az üdvöt a pokolban? Foglald el az édent minden gyönyöreivel, s te kergesd ki a paradicsomból a sátánt, a kígyót.”

Hanem a rosszabbik ész mást fröccsentett a lelkébe, az méreg volt: „Csúffá tettek, bolonddá tartottak! Ellopták a karjaid közül az elíziumi tündért, s helyébe csempésztek a mindennapi nőt, aki a tied régen, és minden órában a tied. Arra vesztegetted az őrzöngéseid vulkántüzeit. Ha mással csalt volna meg a feleséged, lett volna az a legaljasabb ripők, még megbocsáthatnád neki, de hogy saját magaddal csalt meg, az kiengesztelhetetlen csúfság.”

A kétféle „én” szava közül ki választ? Az a kicsiny kis, izmokból, idegekből és erekből összecsomósult hústömeg, akit úgy hívnak, hogy „szív.”

Ha ennek a kis életműszernek a működése normális, akkor a jobbik ész tanácsa vezet; ha nem, akkor a másiké.

Nem! Nem! A sértett hiúság nem hagy magával alkudni.

A neveltségessé létel megtorlást követel.

Hát hiszen urak, gavallérok között megvan annak a módja. Lovagias elégtétel.

Csak hogy ahhoz okvetlenül megkívántatik kiegészítő tényezőül — egy szembeálló ellenfél.

Az ám! Honnan vegye azt az embert?

Valaki: egy ismeretlen X okvetlenül lappang a cselszövény hátterében; az, aki az egész csalafintaságot tervezte, nyélbe sütötte — de ki volt az?

Aki Natáliának az egyetértését a táncosnővel közvetítette.

Ezt leggyenyesebben megkérdézhetné a feleségétől. Csak hogy az nem fogja a valót elárulni. Aztán meg nem akar többé

találkozni Natáliával. Gyűlöli a nejét. Megveti. Sohasem fog hozzá szólni többet. Ezt mind így diktálja neki az a rosszabbik ész.

Futott még aznap délelőtt Bécsbe.

Legelőször is az ékszerészt rohanta meg: ki volt az, aki a gyémántszolitères gyűrűt felvásárolta? Az hűségesen megfelelt rá: egy középkorú asszonyság, akinek személyleírása ráillett Lucile kisasszony mamájára. Az fizette ki a gyűrű árát.

Itt tehát zátonyra jutott a tudakozódás.

Hogy találjon a maga emberére?

Az okvetlenül a klub tagjai közül való.

Miről ismerjen rá?

Talán játék közben?

Ha a játszótársak valamelyike példálózni talál — a szerencséjére. Akkor ez a démona a cselszövénynek! Akkor ennek a szeme közé vágja az egész játékkártyát.

Nem, ez nem jó. Ezért kiballotálják a klubból, kizárják a turfról.

Aztán meg nem lehet a lovagias rencontre-re szolgáló ürügyet elmondani.

Asszonyért lehet párbajozni. A saját feleségeért, vagy a máséért.

Szeretőért is lehet. Táncosnőért is. De ebben az esetben éppen az a fájó kelés, hogy az a hírhedett táncosnő nem volt az ő szeretője. Azt, ami fáj, jobb elhallgatni.

Ejh, azt a játékkártyát magasabb bosszúra is lehet felhasználni.

Itt kínálkozik az igazi úri harc. A zárt szobában, a zöld asztal mellett. Életrc, halálra. A végkiirtásig.

Ebben a harcban nem kötnek békét, nem osztanak kegyelmet. Az ellenfélnek el kell pusztulnia. Hidegvérrel vágják el a torkát, húzzák le a bőrét.

Jöjjetek hát az úri tusára mindannyian! Ti büszke osztrák és cseh arisztokraták! Nem lesz számotokra irgalom. Le lesz-

tek vetköztette az utolsó kapcáig! Ez lesz az igazi úri bosszú! Így torolja meg a feltárhatatlan sérelmet egy magyar gavallér.

Csak az ám a baj ennél az úri harcnál is, mint minden más háborúnál, hogy az ellenfélnek is van löpőpor, s visszalövellődöz.

— — — — —
— — — — —
A valkóvári kőszénbánya- és vashámor-társaság legközelebbi igazgatósági ülésére Windstill bankár is lejött Bécsből mint nagy részvényes és tanácsos.

A folyó ügyeket elvégezve, ott maradt Negrotinnál vendégül. Ketten voltak: lehetett bizalmasan beszélni.

— Mikor találkoztál Natáliával? — kérdezé a bankár.

— Amikor a nyereség osztalékát elvittem neki.

— Hát amik azóta történtek Lipován, azokról semmit sem tudsz?

— Hermetice elzárkóztam az ottaniaktól.

— No, hát légy rá készen, hogy a szép báróné maga fog téged meglátogatni.

— Te találkoztál vele?

— Nem találkoztam, nem beszéltem vele, se levelet nem kaptam tőle; hanem azért bizonyosan tudom, hogy még ma meg fog látogatni zöld tetejű várásban.

— Mi oka lehet erre?

— Azt nem mondhatom el, mert becsületbíróság titka.

— Nem értem. Becsületbíróság előtt csak férfiak ügye szokott tárgyalatni, s azt nővel nem szabad közölni.

— Van rá eset. Majd megtudod tőle magától. Én most menekülök innen a villásreggeli után. Nem akarok vele találkozni.

Ez is valami! Egy viveur, aki egy beauté elől menekül.

Windstill bankár a részvénytársaság vasútján utazott vissza Bécsbe, így kikerülte az úton való találkozást Natáliával.

Negrotin végig gondolt a mondottakon, s könnyen kitalálta az egész rejtélyes helyzetet.

Hogy a bájos úrnő személyesen jön látogatóba az ő lengyeléhez, annak a rideg sasfészkébe! Erre csak egy ok lehet.

Negrotin rögtön rendeletet adott a szakácsnak, hogy vendéglátáshoz való ebédet készítsen.

Helyesen számított. Alig harangozták el a kastélytoronyban a déli tizenkettőt, lehetett látni a hegyoldal kanyargó útján a kettős jukkerfogatot felfelé vágtatni. Az úrnő maga hajtotta a lovakat.

Negrotin lesietett az udvarra, kedves vendége fogadására.

A tornác előtt megállt a szandlaifer. A házigazda segített a drága vendégének a kociülésből leszállni, a tenyerén vette le, mint egy bábút.

Natália útiöltönyt viselt, férfikalappal. Mikor az arcáról a fátyolt felvetette, Negrotin meglepetéssel mereszté rá szeméit. Natália orcái pirosak voltak és szempillái feketék. Ez a nő ki van festve!

Vajon mi oka lehet rá? Ez nem volt szokása.

Negrotin hamar kitalálta az okot. Ez a kísért szemeknek és a halovány arcnak az álcázása.

Hozzáillet az a vidám fecsegő hang is, amely észrevehető szándékossággal igyekezett a hangulatot meghamisítani.

— Jó napot, jó napot, kedves Negrotin! Hisz ön itt pompásan lakik: akárcsak a Himfy lovagvárának hősei! Milyen gyönyörű kertje van! Majd megnézzük. Olyan régen óhajtottam már az ön úgynevezett odúját megtekinteni. Vártam, hogy meg fog hívni. Most aztán eljöttem hívatlanul. Csak nem utasít ki az ajtón?

— Hát Tihamért nem hozta magával?

— Ő most nem jöhet, el van foglalva a versenyparipáival. De majd legközelebb.

— Azt hiszem.

Így, folyvást kedélyeskedve hagyta magát felvezettetni a báróné Negrotin által a lépcsőkön az egyszerű elfogadóterembe, melyet nem ékesítettek családi címerek, drága fegyverze-

tek, hanem érdekes kövületek és saját termelésű vasöntvények.

Negrotin segített levetni kedves vendégének az útikabátot. A báróné egészen leányos alak volt, az akkori divat uralkodó szőnyetegét, az abroncsos krinolint otthon hagyta.

— Hát engem nemcsak a kíváncsiság hozott ide (no meg a régi jó barátság) — szólta Natália egy karszékbe leereszkedve, s kalapját letéve, kesztyűit lehúzva —, hanem egy komollyá válható üzleti ügy is. Ön csodálatra méltó zsenijével egy kincsbányát nyitott meg ez elhagyatott sziklavilágban, mely az ön szavai szerint sok száz szegény embernek kenyeret, s sok úrnak aranyat szolgáltat. Ebben nekem is van részem az ön baráti gondoskodásából. Ön nekem ez évben tízezer forint osztalékot adott át, amiből én a magam asszonyi eszével azt következtetem, hogy nekem tetemes összeggel kell a vállalatnál alapítónak lennem.

— Ez úgy van — mondta Negrotin. — A báróné százezer forintnyi részvényvel bír a kőszénbánya- és vashámor-vállalatnál, de azok most már sokkal többet érnek.

— Hát énnekem most az az óhajtásom támadt, hogy én szeretnék ezekre az én részvényeimre százezer forintot felvenni. Itt van egy kínálkozó alkalom egy szép, ezerholdas földbirtok megvételére, amit magamnak szeretnék megszerezni.

Negrotin leült Natália mellé, s megfogta a kezét. Az forró volt és reszketett. Úgy szólt hozzá, ahogy apa a leányához:

— Kedves Natália, ez nem a kegyed mestersége. Ön nem tud hazudni; most próbálja először. Nem birtokot akar ön ez összegben vásárolni, hanem Tihamért akarja megmenteni, aki tökéletesen ruinálta magát, s most a tönkrejutáson kívül még százezer forintnyi, lovagi szóra kötött adósság van a nyakára hurkolva, aminek a kiegyenlítésére a bécsi becsületbírótság negyvennyolc órai határidőt adott neki. Ezért jött a báróné ide.

E szavakra Natália hevesen zokogni kezdett, arcát két kezével eltakarva: „Igaz, úgy van!” — rebege sírógörcsök között.

— Most menjen át a báróné a szobájába, mossa le az arcáról az útiport(!). Majd azután, ha nyugodtabb lesz, beszélhetünk arról, hogy mit lehet tennünk, és mit kell tennünk e nehéz helyzetben.

Natália engedte magát átvezettetni a számára berendezett vendégszobába, ott magára hagyták. Egy tenyeres-talpas szolgáló állt a rendelkezésére, ennek a segélyével végezhetette a toalettjét.

Az átöltözés, mosakodás után visszatért a szalonba. Nem volt már piros az arca, hanem halavány, a szemein is látható volt, hogy nagyon ki vannak sírva. Vége volt a komédiajátásnak.

Negrotin ott várt rá a teremben. Mikor bejött, eléje járult, megfogta a kezét, és ajkához értette.

— Így, mármost ráismerek kegyedre. Ez a régi Natália, a védszent. Én azóta végiggondoltam a helyzetet, s most már szavamot adhatom rá, hogy Tihamért a mostani veszedelméből ki fogom szabadítani.

Erre a szóra Natália a lábához akart borulni Negrotinnak, amit az megakadályozott, gyöngéden átkarolva a nőt, amire aztán a báróné nyakába borult, átölelte, összecsókolta arcát, szemeit, homlokát, amit Negrotin hagyott megtörténni; hiszen csak fél csókok voltak, vissza nem adtak.

— Köszönöm, köszönöm! Isten áldja meg érte! — rebege a nő. — És most engedje meg, hogy rögtön vágtsak e megváltó hírrel haza, szegény Tihamért megvigasztalni, akire nézve most minden perc egy örökkévalóság, egy pokol.

— Innen pedig nem futhat el a báróné, míg meg nem ebédelt, mert beteg fog lenni, fejfájást kap, pedig e válságos órákban önnek minden testi-lelki erejét össze kell szednie, mint-hogy éppen az ön kezében van a megszabadítás módja.

— Tehát küldjön legalább egy lovas futárt a férjemhez e néhány szóval: „Sikerülni fog”.

— Azt sem tehetem. Hiszen a báróné még semmit sem közölt velem az egész helyzet körülményeiről, amikből a baj nagyságát megértsem, azt sem tudom, kivel alkudozzam. Önnek el kell mondani előttem mindent őszintén, tartózkodás nélkül. Foglaljon helyet!

Natália engedelmeskedett a zsarnokának.

— Tehát: mikor látta a férjét utoljára úri kastélyában?

Natália halavány arcát gyöngye pirosság derengte át.

— A francia művészek ittlétekor.

— Volt önök között valami haragos jelenet akkor?

— Haragos nem volt.

— Féltékenység?

— Ellenkezőleg.

— Nem értem. Hát akkor mért hagyta el önt oly hosszú időre az ura?

Natália félrefordította fejét.

— Azt én nem mondhatom el. Semmit sem hallott volna ön?

— Kitől hallottam volna? Én sehova sem járok, s kémeket nem tartok. Ki tudhat arról, ami önöknél történik?

— Lyubissza.

— Én azzal a nővel szóba nem állok. Az önöknek mindnyájuknak megrontó démona.

— Ó jó asszony.

— Egy Jezabel. Arról tehát nem akar ön beszélni, hogy mi vadította el Tihamért hazulról. Szóljon hát arról, hogy mi hozta vissza.

— Ma reggel korán jött meg a férjem Bécsből.

— Az éjjeli vonattal utazott?

— Nem, postai gyorskocsival.

— Sürgős lehetett az útja.

— Alig ismertem rá, olyan feldúlt volt az arca. Szemei veresek, orcái kékek a hidegtől. Hát még az öltözete! Egész szabályszerű estélyi jelmez, fekete frakk, fehér mellény, lakk-

cipők, s annak a tetejében egy bolyhos lópokróc, derékon átkötve kötőfékkal. Didergett, amint a szobámba lépett. Nálam szerencsére égett a tűz a kandallóban, odasietett legelőbb is meggémberedett kezeit melegíteni. Valamit mondott, de a fogvacogásától nem értettem. — „Hogy van ön öltözve?” — kérdezém én elbámulva. Csak akkor vette észre az állapotját, s aztán elkezdte lebontani magáról a lópokrócot. „A felsőkabátomat otffeledtem siettemben, az úton aztán majd megfagytam, a bérkocsis megszánt, s bekötözött a lópokrócba.” — Nekem az volt a legelső dolgom, hogy a jó meleg hálókabátját előhozzam (legutolsó együttlétünk alkalmával itt vetette le a budoáromban); siettem azt ráadni. A tea ott párolgott az asztalomon; hirtelen grogot készítettem a számára, azt nagy mohón megitta, még kezét is csókolt érte. Azzal leereszkedett a kandalló elé egy taburettre, s elkezdett merően, bambán bámulni a tűzbe, a bal tenyere ujjait egymás után emelgetve, azután meg a jobb tenyerét, mintha számolna valamit. A fejét rázta: „Nem üt ki a számadás!” Összecsapta a tűz ujját. Azután a homlokához emelte a kezét, s a középső ujját abba a sebhelybe illesztette, mintha azt mondaná vele: „Miért nem mélyebb egy ujjnyival?” Én odaléptem hozzá, s megsimogattam a fejét, kérdeztem, mi baja? Erre fölállt, nagyot fohászzkodott, s azzal egyszerre végigvágta magát a pallón, átkarolta a térdeimet, s elkezdte a lábaimat csókolni, közben zokogott, és fuldokolva rebegte: „Bocsáss meg! Bocsáss meg!”

— Én fölemeltem a földről, s kényszerítettem, hogy odaüljön az asztalhoz. „Mi bajod? Mi történt veled!” — unszólám. Sokáig nem felelt, homlokát két tenyerébe támasztá, és bámult maga elé. Egyszer aztán lecsapta mind a két öklét az asztalra, és felkiáltott: „Tönkre vagyok téve!” Azt az arc kifejezést nem fogom elfelejteni soha. Ilyen lehet egy elkárhozotté. Kimeredt szemek, hebegő ajkak, vonagló arcvonások. Majd felugrott a helyéről, s elkezdett a szobában körül futkos-

ni, hagymázos kiáltásokat hörögve. „Semmi sem az enyim többé! Ez a kastély, ez a birtok! Uraság, boldogság, becsület, feleség! Semmi sem az enyim többé!” Én megragadtam a kezét: „Arról bizonyos légy, hogy a becsület meg a feleség mindenkor a tied marad.” Erre végigfeküdt a pamlagon, s kezemet megragadva, elkezdte azt zokogva csókolni: „Ó te drágám, ó te őrangyalom!” Én odaültem mellé. „Mondj el mindent én meghallgatom, bármilyen rossz.” Ekkor összeszedte magát, s elkezdett értelmesen beszélni. „Meg kell neked vallanom, drágám, egész balsorsomat. Nagy veszteségeim voltak, s én erőszakolni akartam a szerencsét. Minden bukás után kerestem a visszatorlást, s ez volt a veszedelmem. Mikor a készpénzem elűszott, hogy az örült visszaszerzést folytathassam, uzsorásokat kerestem fel, most a birtokom egész az ősi váram toronykeresztjéig el van merülve adósságokba: koldus vagyok!” — „Dehogy vagy az! Ha nagy az adósságod terhe, csődöt jelentesz be, az hosszú ideig eltart, azalatt összehúzzuk a kiadásainkat, sokat megtakaríthatunk, rendezzük a pénzvizonyaidat, ahogy sokan mások teszik, úr maradsz akkor is, nem vagy koldus.” — „De rosszabb vagyok a koldusnál, mert becsületbeli adósság tart fogva, amit ha negyvennyolc óra alatt ki nem egyenlítek, nem marad hátra más, mint hogy főbe lőjem magamat!” Most már én fakadtam sírva. „Nem! Nem! Azt nem fogod tenni. Nekem van pénzem, azt rögtön odaadom neked, fizesd ki vele a becsületbeli adósságodat.” — Erre Tihamér talpra ugrott: „Neked van pénzed? Mennyi?” — „Tízezer forint.” — Arra fittyet vetett: „Az semmi. Az én kiegyenlítendő adósságom százezer forint.” — Elszörnyedtem. Hát lehet az, hogy Istent hívó, keresztyén úriemberek ilyen harcot folytassanak egymás között? Hát Káin még most is öl? Csakhogy husáng helyett kártyával üti agyon a testvérét? Százezer forint! Egy nagy vagyon! Odadobva egy kártyaszaltra! Egy templomot lehetett volna belőle építeni! Itt van az Isten büntetése a profanált templomért! S aki ezzel a

veszteséggel adós marad, az meg van halva! Az főbe lőheti magát?

— Bizony, az nem tehet okosabbat — mondá Negrotin.

— Rettenetes gondolat! Hogy ezt a szép homlokot, melyet a hazáért kapott seb mélyedése dicsőít, nemsókára szétronszolva lássam! Hogy fölvegyem az özvegyi fátyolt, mikor még nem is ismertem az életből egyebet, mint a szenvedéseket. Hogy megtagadjam a kezemet attól, akit csak ez a kéz menthet meg a haláltól, s akinek a kezét az oltár előtti eskü kötötte az enyimmal össze.

— S aki arról annyiszor megfeledkezett.

— De aki most kétségbeesetten ragaszkodik hozzá.

— Nem akarom a bárónét hitvesi szeretetében megingatni. Szavamat adtam rá, hogy Tihamért kirántom a mostani nagy veszedelméből; de erős föltételeket kötök hozzá.

— Mondja el nekem azokat, kérem.

— Majd ebéd után.

— Miért nem ebéd alatt?

— Azért nem, mert attól tartok, hogy a föltételeim valamelyikénél a báróné fel talál ugrani az asztaltól, s itthagya az ebédet.

— Tehát több feltétele van?

— Négy.

— S egyet sem enged előre sejtennem?

— Nem. És abból a négyből egyet sem engedek el. A célt, amit el akarok érni, előre jelezhetem. Mind a bárónét, mind Tihamért, a jövőre nézve biztosítani. Teljesen biztosítani. Mert az a kérdés azután, hogy Tihamér barátom ma lője-e magát főbe, vagy egy hónap múlva, tökéletesen közönyös dolog az egész világra nézve.

Natália belenyugodott, s engedte magát az ebédlőbe átvezettetni.

A lengyelnél az ebéd rövid volt, de ízletes. Legényemberhez

illő konyhát tartott. Jó étvágyával maga adott példát. Egész hajnalban segített vasat kalapácsolni a munkásainak.

Natáliának még így is hosszú volt az ebéd. Szerette volna már megismerni a válságos föltételeket.

Negrotin a feketekávéhoz tartogatta a megnyilatkozást.

— Hát mármost szolgálhatok kegyednek a tervemmel. Én azt, hogy Tihamér a mostani halálos szorongatásából megszabaduljon, nem tartom elég jó célnak, ami a fáradságra érdemes. Mostani megtérése eszembe juttatja a latin epigrammot a „diabolus aegrotans”-ról. A beteg ördög, amíg a görcei kínozták, szerzetesi fogadalmat tett. Én meg akarom gátolni Tihamért, hogy az öngyilkosság lejtőjén alárohanjon. Legelső föltételem, hogy magát az én gondnokságom alá helyezze. Én a birtokai jövedelmeit úgy fogom felosztani, hogy neki jusson belőle évenként negyvenezer forint, a többi adósságai törlesztésére fordítassék. Ez az első föltételem.

— Helyeslem. Sőt az évi jövedelmet kérem harmincezerre eszállíttatni.

— Hisz a báróné is élvezi a részvényei után járó osztalékot. Úri módon megélhetnek. Hanem a másik három föltételnek is együtt kell elfogadtatni. Első az, hogy Tihamér lépjen ki a bécsi zsekéklubból, s azzal az egész főrangú társasággal semmi-féle összeköttetést ne tartson fenn soha többé.

— A lelkemből beszél ön.

— Hanem szépen maradjon idehaza, s teremtsen maga körül itthon úri társaságot.

— Nagyon helyes.

— A harmadik föltétel, hogy oszlassa fel a versenyparipastállóját, hiszen fogalma sincs a lónevelésről, lóidomításról. Kész balékja a zsekéknak és a versenytársaknak.

— Ezt én régen mondom Tihamérnak.

— És a negyedik föltételem, hogy hagyjon fel a lipovai, talusi komédiaházzal.

Natália megragadta Negrotin kezét.

— Az Isten áldja meg ezért a szaváért.
— ... No, hát mind a négy föltétel tetszésre talált.
— Ezt bizony bátran elmondhatta volna ön ebéd előtt is.
— De mind ez a négy föltételem annyira egymáshoz van csatolva acélkapcsokkal, hogy azokból egyet sem engedek el. Ha nem, hát nem. Engemet az ön nagybátyja, a püspök, az ön feledhetlen jóltevője, azzal bízott meg, hogy nevelt leányának vagyonát megőrizzem, számára megtartsam. Ezt megtettem, s ezután is tenni fogom. Lippay Tihamér iránt semmi kötelezettségem. Mint jó barát, mint fegyvertárs iránt megtettem, amit férfi véghezvihet. Megmentettem életét, szabadságát, ősi vagyonát. Ha ő mindezt el akarja vesztegetni, lelke rajta!

— Nem! Nem! Ő elfogadja bizonytal mind a négy kikötést.

— De én aztán azoknak a szigorú megtartására fel fogok ám ügyelni. Kegyetlen zsarnoka leszek a háznak. Visszafoglalom jószágigazgatói állásomat az északi donjonban, aminek külön bejárata van a hátulsó lépcsőn át, hogy bármikor bejuthassak a kastélyba, s ellenőrizhessem az ottani életet. Nem hiszek senkinek, és nem bízom senkiben.

— Énbennem sem?

— Önben legkevésbé. Hisz önt mind az öt érzéke megcsalja. Ön nem látja azt, amit minden ember lát, nem hallja azt, amiről a verebek is beszélnek a háztetőn.

— Ó, dehogynem látom, dehogynem hallom.

— Akkor hát annyira szerelmes abba a homlokba, azzal a sebhellyel a közepében, hogy mindent megbocsát.

— Ez igaz.

— Azért kívánom én, hogy maga Tihamér jöjjön el hozzám, és itt nálam tanúk előtt végezze el a föltételek dolgát.

— Rá fogom őt bírni. Bizonyos vagyok felőle.

— És most még egy föltételem van, ami egyenesen önnek szól, bárónő.

Natália bámulva nézett Negrotinra.

— Parancsoljon velem.

— Bizony szeretném, ha parancsolni tudnék; de csak inteni tudok. Tehát én arra kérem önt, báróné, hogy mindarról, ami az elmúlt órákban történt ön és a férje között, és mindarról, amiről mi ez idő szerint beszélünk egymással, semmit, egy szót se beszéljen el Lyubisszának.

Natália a fejét rázta: „Mi közöm hozzá”.

Negrotin nem ismert kíméletet.

— Ön kendőzött arccal jött ide: ezt nem tette önnel más, mint ez a nő. Ön nekem egy mesét mondott birtokvásárlásról, erre nem tanította önt be más, mint ez a nő.

Natália lehajtotta a fejét, megadta magát.

— Édes Natália — szólt gyöngéden Negrotin —, ön nem sejtí, minő örvény fölött jár. Ez a nő a rossz démona az egész családjának. Ellensége ez mindenkinek, aki csak az érdekkörébe kerül. Gyűlöl ez mindenkit: akire megharagszik, s akit megcsókol. Elcsábít nőt, férfit, gyermeket, egész népet. Kigondol bűnöket, amiknek még neve sincsen. Pokoli gyönyörűséget találja benne, hogy egymást szerető szíveket kölcsönösen halálra kínozzon, s végcélja, hogy azokból, akiknek a bizalmát megnyerte, őrzöngöket csináljon, s azokat a pokolba letaszítsa. Jaj annak, aki a szívébe be hagyja lopózni!

Mielőtt Natália Negrotin látogatására elindult volna, elébb fölkereste Aramics Cyrillt. Kettős oka volt rá.

A házikáplán éppen reggeli miséjére készült a kápolnába.

— Szent atyám, kedves barátom, azért jövök önhöz, hogy adja rám áldását. Nehéz útra vállalkoztam: a lehetetlenséget kell megkísértenem, csak Isten csodája segíthet rajtam.

A pópa megáldotta az úrnőt. A hit üdvözít.

— Azután arra kérem önt, hogy amíg én mostani utamból vissza nem térek, maradjon állandóul a férjem mellett, és egy percig se hagyja őt magára, vigyázzon minden tetteire. A vén hajdú és a Katka is legyenek közelében.

— Mindent értek. Mihelyt a szentmisét végeztem, sietek hozzá

Az ájtatoskodás után rögtön fölkereste Aramics Tihamért. A cselédek értesíték, hogy a báróné szobájában találja.

Különös foglalkozásban lepte meg az uraságot. A kandalló előtt térdelt, s annak a lángoló hasábjai közé egyet-mást hajigált, s nézte, hogy egyenkint hogy lobbannak el. Színes levélkék, egy-egy szárított virág, egy csokornak kötött hajfűrt, egy szalag, talán harisnyakötőről, egy miniatűr arckép, vénuszok és nimfák csábképei, bizalmas recipék, porocskák, majd egy egész emlékkönyvecske, teleírkálva gyöngéd mondatokkal; még egy lószőrből font gyűrű is, meg egy békateknő medaillon. Autodafét csinálnak itt: ahogy szokta az ember, aki az utolsó útra készül.

Tihamér annyira el volt foglalva, hogy nem vette észre a pópa beléptét a felesége szobájába. Mikor az utolsó áldozat is elhamvadt, akkor a térdein odacsúszott a Szűz Mária-képhez, s annak a kezcit összecsókolá, hallhatón rebegeve: Légy irgalmas, kegyelmes énhozzám, szent asszonyom.

Aramics Cyrill rámondta halk, mély hangon az „ámen”-t.

Csak ekkor vette észre a pópa ottlétét Tihamér.

Fölkelt térdéről, s egész könnyebült szívvel szólt hozzá:

— Légy üdvöz. Tán az utolsó szentségeket hoztad el a számomra?

— Hogy beszélhetsz ilyet, édes barátom?

— Láttad, hogy én már megáldoztam. Leszámoltam minden bűncimmel. Készen vagyok az útra.

— Erre nem szabad gondolnod. Légy Istennel.

— De Isten nincs velem. Sorsomat megérdemeltem, magam kerestem.

— Nőd segíteni fog rajtad.

— Te tudod legjobban, hogy az lehetetlen. Tudod jól, hogy én az ő egész vagyonát elpazaroltam a magaméval együtt. Nemcsak magamat tettem koldussá, földönfutóvá, hanem őt is. Most még ahhoz a kába reményhez ragaszkodik a nőm, hogy hátha régi pártfogója, gondnoka segíteni fog rajtam. Az most tehetné. De ez lehetetlen. Engemet még egy roppant becsületbeli adósság terhe is nyom. S egy iparvállalat tőkepénze nem arra való, hogy abból tékozló gavallérok kártyaadósságait törlesszék. El vagyok én veszve menthetetlenül, csak a halálnemekben válogatok.

— Hát azzal aztán segítettél a nődön, ha magadat elemész-tetted? Az öngyilkosság gyávaság!

— Nem igaz az! Az öngyilkossághoz emberfölötti bátorság kell, aminőt csak az örültség ad az embernek. Én irtózom tőle, mikor a szeme közé kell nézmem. Egyik arca félelmesebb, mint a másik, pedig választanom kell, hogy melyiket csókoljam meg. Idenézz csak!

Azzal a hálókabátja zsebeiből előhúzgálta az útikészületeit. Először egy mordályt.

— Ez a legbiztosabb, de a legfájdalmasabb. Erősen emlékezem rá, hogy mikor a kozákdárda hegye átfúrta a homlokomat, micsoda irtóztató fájdalom volt az, pedig csak a csontot törte át, hát még, mikor a golyó az agyvelőt roncsolja szét,

s amíg egyik halántéktól a másikig átfut, a szemek világát oltja ki, mit kell akkor szenvedni az összes idegeknek?

— Kérlek, tedd le azt a pisztolyt.

— Hiszen még rajta a gyutacs.

Azzal egy másik szerszámot vett elő a zsebéből. Az volt a borotva.

— Ez kevésbé fájdalmas. Egy nyisszantás a gégefő felett: az aorta átszakad, azzal bevégeztetett. Csakhogy a végső elvérzésig soká tart az agónia.

— Ugyan, ne rémítsd az embert! Add ide azt a borotvát! Erre Tihamér oldalszébéből egy üvegce került elő.

— Ez még a legbiztosabb szer: a ciánkáli. Csakhogy irtóztató kínokat okoz, amikhez képest megváltás a pokol.

Már ezt erőszakkal csikarta ki a pópa Tihamér kezéből.

— Hiszen egyik sem tetszik nekem — mondta a halálraítélt. — Mást gondoltam én ki. Éjszakára lecsavarni a szobában a gázt, s aztán engedni azt kiömleni, mikor végre a szoba megtelt hidrogénnal, akkor egy gyufát elsercenteni, s a felrobbanó gáz lángjában egy perc alatt megsemmisülni.

No, ez meg éppen kecsgetető terv azokra nézve, akik az öngyilkossal egy házban laknak.

Aramics Cyrillnek minden észbeli tehetségét össze kellett szednie, hogy Tihamért eltérítse ezektől a rémgondolatoktól. Egyre azzal biztatta, hogy majd visszatér a felesége, és csoda módon kiségetti a veszedelméből. Csak várjon szépen.

De ez a várás volt nehéz. Egyre az óráját nézegette, s számította, hány perce már, hogy odavan. Egy örökkévalóság! Minden kocszörgésnél kiszaladt az erkélyre, megnézni, hogy nem ő érkezett-e meg. S az ajtóféltre verte a fejét, hogy mégsem ő jött. Holott Aramics kiszámította neki percre, hogy mennyi időbe telik az út Valkóvárig oda, onnan vissza: aztán az a százezer forintos ügy nem hólyag, hogy azt fel lehessen fújni: az megfontolást követel.

— Én nem bánom: „igen” vagy „nem”. De rögtön: Aztán jöjjön, aminek jönni kell!

Aramics azt is felhozta, hogy ilyenkor ebéd ideje van: úri házigazda délben jött vendégét étkezés nélkül el nem bocsátja, amire Tihamér azt mondta, hogy az „nagy komizság!” S miután Aramics a maga álláspontját védelmezte, sőt nézetét annyira kiélesítette, hogy Tihamérnak azt mertte ajánlani, hogy jobb lesz, ha ő is felhozatja az ebédet, aminek itt az ideje, s mielőtt pokolra küldené magát, legalább áldomást iszik előtte, ettől Tihamér egészen dühbe jött, elnevezte a pópát „kukkó”-nak, akinek csak a hasa a mennyországa, s majd kidobta a szobából, végül felvilágosította róla, hogy déli harangszóra csak a paraszt ebédel meg a pap; igazi urak ebédideje délutáni hat óra.

Így aztán a házikáplánnak étlen-szomjan kellett a házigazdáját strázsálni.

Végre hangzott odakünn a várva várt kocsizörgés. Megismerjük mi azt már a távolból, száz közül kiválik annak a kerékszörgése, a lovak robogása. A házi kutyák is messziről megismerik, s köszöntik csaholással.

Tihamér rohant ki a szobából, le a lépcsőnkön, a pápa nem bírta utolérni. Mire a kocsi megérkezett az udvarra, már ő ott várta-leste.

Ahogy Natália arca ragyogott, arról kitalálhatta sorsa fordulatát. Odafutott a kocsihoz, s karjaiba fogva emelte le a feleségét a bakról. És aztán ott tartá az ölében: nem eresztette le a földre. Annyit mondott neki a nő, hogy „minden rendben van,” amiért aztán Tihamér még jobban magához szorította.

És aztán úgy vitte fel az ölében a kastélyba, csókolva a ruháját, ahol érte. Natália még azalatt, hogy a lépcsőn fölvitte a férje, elmondott neki mindent, amit az ügyében elvégzett; még a négy föltételt is, amikhez Negrotin a dolgai rendezését kötötte. „Úgy lesz minden” — fogadkozik Tihamér. Még ujjongott is, mikor Natália az örömtudósítást közlé

vala, hogy a lengyel harmincezer forint évi jövedelmet biztosít a számára a birtokából. „Hisz azzal herceggé leszek téve!”

Mikor aztán a neje szobájába megérkezett, térdre bocsátkozék, hogy könnyebben letehesse őt a szőnyegre, és aztán úgy maradt térdén, úgy csúszott oda a boldogságos Szűz Mária képéhez, két kezét hozzáemelve: „Hála neked, örök hála, mennybéli oltalmam! Hogy megsegítettél végső kétségbeesésemben, íme esküszöm a te szent arcád előtt, hogy egész életemet jóra fordítom ezentúl, bűneimnek szennyét lemosom magamról. Legyen áldva a te szent neved örökké!”

Natália odatérdelt a vezeklő férj mellé, s kezének ujjait az ő ujjai közé kulcsolva, s az összefont kezeket a szent alak csodatévő kezéhez emelve, segített neki az „Ave Mária”-t elrebegni, egész odáig, hogy „imádj Istent érettünk”.

A pópa halkán rámondta az „ament”-t.

Tihamér csak akkor vette észre, hogy Aramics is jelen van. Hirtelen fölemelkedett, amíg Natália még térdelve maradt, a Szűz Mári kezét csókolva.

— Vidd el ezeket innen — suttogá Tihamér Cyrillnek, az asztalon heverő öngyilkossági eszközökre mutatva —, ne lássa ő meg!

Aramics eldugdosta a zsebeibe a pisztolyt, borotvát s a méregüvegcsét, s átlátva, hogy itt most egy harmadiknak a jelenléte fölösleges, felment a szobájába. Ott azonban valami okos dolgot kívánt elkövetni, ami abból állt, hogy levelet írt Negrotinnak, melyben röviden vázolta az itthon történeteket. Tihamér nehéz küzdelmét, öngyilkossági agyrémeit, Isten szolgájához illőn, szépen leírva a bűnbánó megtérését, sűrű könyörgéseit a boldogságos Szűz Máriához, különösen az utolsó jelenetet a szentkép előtt, a vezeklést, a fogadalmat, a kegyes életre tett esküt. Ennek Negrotin mind nagyon örülni fog, ha megtudja. Ezt a levelet aztán átadta egy lovas legénynek, hogy rögtön vágtaessen vele Valkóvárra, hadd tudja meg

Negrotin minél előbb, hogy föltételei örömmel és készséggel fogadtattak.

A kastély csengettyűje ebédre hívogatott. Aramics lement az étterembe. Az uraság ott volt már, a legderültebb hangulatban. Még az ősök is vidámabb arcot vágtak arany rámaikban, mint az elébb. Bizony nagy nyomást (druck) állhattak ki (a kibicelő ősök), amíg ez a párti eldült.

Tihamér tokajit hozatott fel a pincéből.

És Natália másodszor is megebédelt. Mit meg nem tesz egy jó asszony a szerelmes ura kedvéért!

8. BUDDHISTÁK MAGYARORSZÁGON

Negrotin megkapta Aramics Cyrill levelét, átolvasta, és a zsebébe dugta. (Diabolus reconvalescens.)

Pár óra múlva megérkezett maga Tihamér. Először volt most Valkóváron. Eddigélé nem érdekelte ez új ipartelep megtekintése. Most aztán nem győzött rajta csodálkozni. Itt még egyenes vasúti összeköttetés is van Béccsel.

Amint Negrotint megkaphatta, még a kocsiból leszállva rohammal a nyakába borult, s össze vissza csókolta.

(No, ma csókszüret van — mondá magában Negrotin. Soha életében ennyi csókot nem kapott, mint ma.)

Tihamér Rubiánkát is magával hozta. Sejtette, hogy sok mindenféle irka firka fog származni a mai tárgyalásból, hadd kopjék annak a körme bele.

Hát aztán fölérkezve Negrotin dolgozószobájába, rögtön belebocsátkoztak a rendezkedés dologi érdemébe.

Negrotin elvállalta a százezer forintos becsületbeli adósság rögtöni kiegyenlítését; ezzel szemben megkívánta ez összeg biztosítását. Ez rendbe hozatott. A gondnoki megbízatás is simán folyt le az évi apanázs kikötésével; a versenylubból való kilépés; a versenyparipa-istálló feloszlata egyszerű levél-

váltás útján elintézetett; ami végül a lipovai színház megszüntetését illeti, azt Tihamér egész lelkesedéssel fogadta. Dehogy kell neki több komédia, orfeum, brettli! Pokolnak való mind! Elég volt ebből ennyi!

Új ember lett Tihamérból.

A rendezkedés bizony sok időbe került, mindent írásba kellett tenni. Magának Tihamérnak is sokszor kellett a tollat a kezébe fogni; a fejét ugyan nem törte, mert Negrotin diktálta, hogy mit írjon. Mindent stemplis papirosra írtak, ahogy az új korszak rendje követelte, s két tanúnak kellett hitelesíteni az iratokat, a második tanú volt a gyártelep ügyvezetője: morva uraság.

Öreg este lett, mire mindent rendbe hoztak: onnan egyenesen a vacsorához lehetett járulni.

Tihamérnak széles jókedve volt, beszédes lett, kifogyhatatlan a rá váró új élet magasztalásából. Ami elmúlt, az el van ítélve. A főúri pajtások, a csábító szirének mind por és hamu! (Ez is benne volt a pópa levelében: az emlékek elégetése.)

Végül a színházra került a sor.

— Soha többet komédiás néppel! A színházamból Buddha-templomot csinálók!

Negrotin azt hitte, hogy talán a fogalom lett eltévesztve.

— Hiszen Hruszkay bácsi is azt ajánlotta, hogy engedd át jó pénzért a nazarénusoknak imaházul.

— Semmi nazarénusok! Én a Buddha-vallást akarom meghonosítani.

— A Buddha-vallást?

— Igen. Az a legcélszerűbb, legvigasztalóbb, az emberi lélekre a legméltóbb vallás a földön. Bécsben tanultam megismerni, ahol számos követői vannak. A nirvána a túlvilági élet legtökéletesebb megoldása.

Negrotin hagyta őt beszélni.

Aközben Tihamér közelismerésre méltó munkát is végzett: bőlét csinált.

E fölséges italhoz ő maga hozta hazulról az alkatrészeket, a pezsgőt, a rumot és a narancsot: azokat egy nagy, öblös üvegtálban együvé keverte. Ezt levesmerő kanállal osztogatják szét öblös poharakba.

A bölészürccsülés magasabb régiókba emeli az embert. Tihamért arra lelkesítette, hogy összehasonlítást tegyen a Buddha-vallás és a keresztény vallás között, világos hátrányára az utóbbinak. Fejtegetéseit rögtön bekapta Rubiánka, mint a potyka a legyet. Különösen nagyon megtetszett neki az a párhuzam, amit Tihamér a két vallás másvilági dogmái között felállított. Amíg a keresztény dogma szerint a feltámadás napján egy trillió ember fogja kiabálni: „Hol a csizmám?“, addig a Sakjamuni nirvánájában a megboldogultak gondosan élvezik az örök üdvösséget — minden papucs nélkül. — Még drasztikusabb hatása volt Tihamér azon nyilvánításának, hogy hiszen a betlehemi anya fia tulajdonképpen nem is tette képes, mert annak mind a két karja a kereszthez van szegezve, míg a Buddhának négy karja van, s mind a négy cselekvésre van emelve

Rubiánka már felemelte a puncsos poharát, s nézte, hogy kivel koccintson áldomást a Buddha egészségére; de se a lengyel, se a morva nem nyúltak a poharaikhoz.

Ellenben Negrotin előhúzta a kabátzsebéből Aramics Cyrill levelét, s odanyújtá a hetvenkedő Tihamérnak:

— Olvasd el csak ezt a levelet.

Tihamér halálsápadt lett, amint ezt a levelet elolvasta. Halálítéletét találta benne. Kimeredt szemmel tekintett Negrotinra. A poharat reszketve tette le kezéből.

A lengyel nagy flegmával szól hozzá:

— Hát mármost, kedves apostolom, csak vágts vissza a kastélyodba, s borulj arcra a Buddha-bálványod előtt, és szólítsd fel, hiszen négy karja van, hogy segítsen ki a mostani nagy bajodból, s ha történetesen nem talál a kedvedért csodákat művelni, akkor csak vedd elő a görbe késedet, s hajtsd végre magadon a „harakirit”, a Buddha-imádók közkedveltségű

életkioltó módszerét, mert az a bizonyos betlehemmi anya, akinek a képe előtt ma délig térden csúszkálva imádkoztál, esküdöttél, s akit ma este, letaszítottál az oltárról, nem fogja a keresztre szegezett fiát a megszabadításodra leküldeni.

Tihamérnak minden arcvonása vonaglott. Hebegett, maga sem tudta, mit. Érezte, hogy a az kegyetlen megfenyítés teljesen meg van érdemelve.

Negrotin előszedte a zsebéből az okiratokat, amiket az imént megszerkesztettek, s nagyon nézegetett a háta mögé, ahol a kandallóban izzott a parázs. Világos volt a szándéka.

Tihamér kétségbe volt esve, kezébe szorítá azt a szarvascsont nyelű, hegyes kést, amivel étkezett. Mindent elrontott ezzel a hittagadó hengegessel!

E válságos pillanatban Rubiánka elkiáltotta magát:

— No, most beszélj már, szent Sakjamuni!

Erre Negrotin hangosan elkacagta magát, s az öklével jól hátba ütötte Rubiánkát.

— Ó, te bolond, aki kihúztad a kútból a követ, amit a bölcs belchajított. — S azzal visszadugta a zsebébe az iratokat.

S aztán kezét nyújtá Tihamérnak.

— Nye bojsza. Komám! De csak megszeppentél, ugye? Elhitted, hogy bosszút áll a betlehemmi asszony a megtagadó-ján. Ne félj semmit, ez az asszony megbocsát.

Tihamér nagyot lélegzett.

— Nem az asszonytól félttem én, hanem tetőled, azt hittem, te állsz bosszút.

Csak ki akartam próbálni, hogy mennyire áll benned erősen a lélek. Én vallási kérdésekbe nem avatkozom. Én minden vallást jónak tartok, csak a követői legyenek jók. A nagy hitalapítók bizonyára mindannyian jó törvényeket adtak a maguk népének: Mózes, Jézus, Mohamed, Konfucszé, Sakjamuni. Csak megtartsák azokat a törvényeket. Én mindenféle háborúnak meg tudom érteni a célját, csak a vallásháborúét nem. Miattam minden ember idvezülhet a maga hite szerint.

Ezért a nagy mondásáért megint rászolgált Negrotin, hogy Tihamér barátja újból átölelje, s összecsókolja.

Erre aztán Tihamér belemelegedve a tárgyba, egész valláspolitikai értekezést indított meg: onnan indulva ki, hogy éppen minálunk, Magyarországon van utasítva a nemzet, hogy békében meglegyen ki-ki egymás mellett, ahol annyiféle a hitfelekezet: római katolikusok, görög katolikusok, ortodox keleti hitűek, kálvinisták, luteránusok, unitáriusok, zsidók, szombatosok, nazarénusok, szabadkőművesek, miért ne foglalhatnának helyet közöttük a buddhisták.

Negrotin nem mondott neki ellent.

Mire gondolt a lengyel, amikor hagyta Tihamért ebbe a rögeszméjébe belemélyedni? Miért színlelte a felháborodást, amivel úgy ráijesztett? Miért változtatta meg egy közbejött, tréfás szóra? Ez rejtély marad talán a történet végéig.

Azt sem hozta fel Tihamérnak, hogy mi lesz a feleségével, ha a férje Buddha-hitre tér át? Az buzgó keresztény, akit nehéz lesz eltéríteni a Jézus és Szűz Mária imádásától. Vajon elhagyja-e a szenteit a férje iránti szeretetből?

Úgy beszélt az egész buddhizmusról, mintha akadémiai értekezést tartana, amiben ő, úgy látszik, hogy jártasabb volt, mint Tihamér.

— Hiszen szép hit az a Buddha-hit, tagadhatatlan; de úgy látom, hogy Tihamér barátom összezavarja azt a Brámahittel. Visszaemlékezés a „Bráma és bajadér”-ra. Ott vannak a négykarú bálványok, az előkelő istenségek. Sakjamuni rendes emberi alak, felruházva a férfiúi szépség harminckét tulajdonosságával. Aztán a Buddha nem ígér semmiféle világi gyönyörűségeket, se kincseket, hanem lemondást, türelmet, nélkülözéseket.

— Ezt a bécsi buddhisták másképp tanítják.

— Ismered te a Buddha történetét?

Ez a kérdés zavarba hozta Tihamért.

— Azaz, hogy

— Azaz, hogy annyit tudsz felőle, amennyit a bécsi Ludlám-barlangban felszedtél belőle. Ezt pedig a feleségednek bajosan mondhatod el. Hát majd én elmondok neked egyet-mást, amit majd Natáliával közölhetsz. A legendákban sok hasonlatosság van a Krisztus és Buddha között. A Buddha is églakó volt, Isten fia, akit az Isten azért küldött le a földre, hogy a romlott emberiséget megjavítsa. Előbb neki is egy ártatlan, tiszta nőtől kellett születni, akinek a neve volt Mahadévi. Ez a hitrege. A történelem szerint azonban Sakjamuni király fia volt, a Sakják nemzetségéből, szép, deli, harcias ifjú, akire a trón várt. Igen szép története van, hogy mi tette őt hitalapítónak. Egy ízben a kocsijával a városból kifelé hajtattott a gyönyörtűségek kertjébe. Útjába akadt egy emberi alak, ősz hajjal, összezszott testtel, ráncos arccal, aki csak mankóra támaszkodva tudott előrebigegni. Kérdezé a kocsisától: „Micsoda alak ez?” — „Ez egy vén ember.” A királyfi azt mondá a kocsisának: „Fordulj vissza.” S nem mert az élet örömeiben részt venni. Más ízben szintén kifelé kocsizott, amidőn meglátott egy alakot az útfélen heverni. akit a hideg rázott, és aki keservesen nyögött. — „Micsoda ez?” — kérdezé a kocsisától. — „Ez egy beteg ember.” — „Fordulj vissza!” — parancsolá a királyfi. S nem ment ki mulatni. — Harmadízben ismét egy rongyokba burkolt alakkal találkozott, aki a járókelők elé tartá a tenyerét. — „Hát ez micsoda?” — kérdezé. — „Ez egy koldus, aki mindenét elvesztette, tehetetlenné lett, alamizsnából él.” — „Fordulj vissza!” — Ismét elhagyta a mulatást. Negyedízben négy emberrel találkozott, akik egy ötödiket vittek hordágyra fektetve vállaikon. — „Mi ez itten?” — kérdé a királyfi. — „Ez egy halott.” — „Fordulj vissza!” — S azzal Sakjamuni felkereste a királyt, és azt mondá neki, hogy ő lemond az uralkodásról, elköltözik a vadon erdőbe, s ott fog elmélkedni afölött, hogyan lehetne az emberiséget megváltani a megvénüléstől, a betegségtől, az ínségtől és a haláltól.

— No, és kitalálta a módját?

— Hát ezt neked, mint Buddha-apostolnak jobban kellene tudnod.

— Én csak odáig ismerem a Sakjamuni történetét, ahol a vadon erdőben megjelenik előtte a sátán, Mara, hogy elcsábítsa. (Ebben is hasonlít a Jézus történetéhez.) Ekkor még Sziddharta volt a királyfi neve. Ez egy igen szép, költői és művészi jelenet, amit én is elő fogok adni a Buddha-tempломomban a híveimmel.

— De hát sajátítsd el legalább az alaptételeit a Buddha-hitnek, ha apostola akarsz lenni. Hát legelőször is, hogy miként kerülje ki az ember a megvénülést, erre Buddha azt tanácsolja, hogy ne siessen az ember élni, ne pazarolja el a fiatalságát.

— Ez bizony okos dolog, de félek, hogy már egynéhányan a híveim közül elkéstek vele.

— A második, hogy miként kerülje ki az ember a betegséget, ismét igen egyszerű hitágazat. Ne rontsa el a gyomrát, a tüdejét, ne éljen vissza a borral és szerelemmel, ne haragoskodjék, ne verekedjék.

— Bölcs hitágazat.

— A harmadik, hogy miként kerülje ki az ember az ínséget? Becsülje meg a vagyonát, ne prédálja el hiú multságokra, éljen a munkájából, s takarítsa meg az Isten adományát.

Tihamér a füle tövét vakarta.

— De jó lett volna egypár hónappal korábban buddhistává lennem.

— A negyediket, a halált pedig megorvosolja a nirvána, a tökéletes boldogság otthona. A lélek nem hal meg, de megboldogul, akit idelent megégetnek, az csak a porhüvely.

— Mármost teljesen ki vagyok tanítva. Nem vagy te magad is Buddha-pap?

— Nem vagyok az. Könyvből tanultam.

— Én csak praksziséből ismerem a Buddha-vallást.

— Még nem ismered, mert nem próbáltad hirdetni. Még

elmondok neked egy történetet, amit a te esetedben jó lesz figyelembe vened. Mikor már a Buddha nagy hódításokat tett a mennyei birodalomban, egyike a legkedvesebb tanítványainak, Purna, áldását kérte ki, hogy mehessen egy indus tartományba a Buddha-hitet terjeszteni. Sakjamuni le akarta róla beszélni. „Ne menj te Sránapevantába, annak a lakói kegyetlen, dühös, veszekedő emberek, akik téged bántalmazni fognak.” — „Eltűröm, ha szidnak, s azt mondom magamban: Íme, milyen derék, jó emberek! Csak szidnak, ócsárolnak, pedig azt is tehetnék, hogy üssenek, vágjanak, kővel dobáljanak.” — „És ha ütni, rúgni, kővel hajigálni fognak?” — kérde a Buddha. — „Azt fogom mondani magamban: „Íme, milyen jó, jámbor emberek! Csak pofoznak, rugdálnak, hajigálnak, holott azt is tehetnék, hogy husángokkal támadjanak rám, és elverjenek.” — „És ha aztán husángot ragadnak, s kegyetlenül elpáholnak?” — „Akkor azt fogom mondani magamban: Mégiscsak derék, jó emberek, hogy csak botokkai vertek el, holott kardot, lándzsát ragadhattak volna, és halálra kaszabolhattak, szurkálhattak volna.” — „És ha kardot, lándzsát ragadnak, s halálra kaszabolnak és szurkálnak?” — „Akkor azt fogom magamban mondani: Íme, milyen derék, jó emberek, milyen szépen megszabadították a lelkemet ettől az én megutált testemtől.”

— S azzal elment az apostol prédikálni a Buddha-hitet a kegyetlenek tartományába — végzé Negrotin.

— De nagy bolond volt! — dörmögé Rubiánka, az orrán keresztül fújva a szivarfüstöt.

— Érzesz-e te magadban hasonló erős elhatározást? — kérde Negrotin Tihamértől.

— Más világ van itt — felelt rá Tihamér.

— Az igaz, hogy itt más világ van. Könnyű volt Buddhának a maga vallását elterjeszteni egy világországban, ahol csupa egyforma képű, arcszínű, egy nyelven beszélő, százmilliónyi népek laknak. Azokat meg lehet nyerni a Buddha alázatos,

békülékeny tanainak. De próbáld meg te itt minálunk a népséget a közös szeretet eszméjének megnyerni, ahol a pánszláv gyűlöli a magyart, a magyar nem ismeri el embernek a tótot, mindketten szidják a németet, és mind a hárman üldözik azt a negyedik fajt, akinek görbe az orra. Vedd őket rá, hogy szeressék egymást.

Tihamér nem felelt; de Rubiánka annyit mondott, hogy „bizony nehéz lesz az!”

Negrotin tovább aggatózott.

— De hogy veszed rá a vallásfelekezeteket, hogy egy új hitért a régit elhagyják? Hogy a katolikus, az óhitű megtagadja Jézusát, Szűz Máriáját, védszentjét, hogy vízkereszt, gyertyaszentelő, búzaszentelő, úrnapja helyett a Buddha ünnepeit ülje meg? De hogy veszed rá a kálvinistát, hogy ő, aki még a Krisztus, a Szűz Mária, a szentek alakjait sem engedte a templomába bevitetni, most egy új bálványt helyezzen el az oltárára?

— Nehéz lesz, gazd'uram, nehéz lesz — mondá Rubiánka, a puncsot szürcsölve. Tihamér csak mosolygott minderre.

Negrotin még nem fogyott ki.

— Könnyű Kínában az egyenlőség, alázatosság dogmáit milliókkal elfogadtatni, ahol egy uralkodó kaszton kívül a többi nép senki és semmi; de minálunk minden ember valaki. Ha te a magyar parasztot kendnek szólítod, holott kegyelmed a megszólítása, kiver az udvarából; úr, ifjú úr, nagy úr, nemzetes úr, téns úr a címét el nem engedi. Hogy szoktadod valamennyit hozzá, hogy ezentúl a Buddha-hívók általános megszólítását fogadják el: még csak nem is azt, hogy „Te ember!” — hanem „Te portömeg”? S majd ha te a kocsisodnak azt parancsolod, hogy „Jancsi te, fogj be!”, az azt feleli neked vissza: „Te portömeg, ha kocsin akarsz járni, fogd be magad a négy lábú dögeidet: én most elmélkedem.”

Rubiánkának e szóra úgy a hamis torkára szaladt az itóka,

hogy orrán, száján prüszkölte vissza, mint egy szökőkúti vízi isten.

— De a földologra még most térek rá — folytatá Negrotin — Alig hat esztendeje, hogy Magyarországon a szabadságharc lefolyt. A legderekabb hazafiak most kezdenek hazatérni börtöneikből, ahol súlyos büntetéseiket leülték: itthon mindenkinek elpusztulva, birtokuk elkobozva, hogyan kívánod te a magyar hazafiakkal a Buddha-vallás közönyös tanait elfogadtatni, hogy azok most elfelejtsék hazájuk leigáztatását, lehajtsák fejüket a rajtuk gázoló idegen sarka alá, hogy a vitéz magyar faj lemondjon hazája, alkotmánya visszaállításáról? Hiszen a magyar faj őstermészete mellett két parasztleányt nem bírsz rábeszélni, hogy a kapott sérelemért véres bosszút ne álljon az ellenesén, hogyan akarsz egy egész nemzetet a megtorlás vágyáról lemondatni? És éppen te: a magyar szabadságharc egyik hőse, aki homlokodon viseled a hazaszeretet örök emlékét, hogyan akarsz apostolává lenni a gyáva megalázkodás tervezetének? Nem minden ember azt fogja-e mondani felőled, hogy mikor a vagyonodat ruináltad, akkor kétségbeesésedben bérbe adtad magadat a hatalomnak, s elvállaltad, silány mammonért, hogy nemzetedet eltérítsd a gyáva önmegeadás útjára?

Ez már nagyon erős szó volt. Tihamér hevesen talpra ugrott.

— Ezt csak nem teszed fel énrólam?

— Ha hinném, most nem ülnék egymással szemközt. Én elmondom őszintén, hogy mit hiszek rólad. Te megcsömrőlöttél a nagyvilági, túlfinomított gyönyöröktől, meggyűlölted az előkelő társaságot, egész hozzátartozó kíséretével, ahogy sokan mások előtted, s most átcsap a kedélyed a vallási rajongásba. Én szeretem, hogy ilyen nagy dologra vállalkozol, amiben sem egészségedet, sem vagyonodat, sem becsületedet nem kockáztatod. A nehézségeket majd meg fogod találni: az a te dolgod lesz.

— És azért én mégis fogadást teszek rá, hogy egy év alatt az egész vidéket, apraját nagyját meghódítom a buddhaizmusnak.

— A buddhaisták nem fogadnak.

No, de most jött még valami, végső ellenmondás.

A punci után hozták a korhelylevest. Ahogy mindnyájan tudjuk, annak az alkatrésze savanyúkáposzta, füstölt kolbászkákkal.

— Nohát, kedves apostolom, még egyre figyelmeztetek. A Buddha-vallás egyik alapföltétele, hogy semmi élő állatot nem szabad megölni, még az emberi testen élődő férget sem. Annál kevésbé emberi táplálékul szánt barmot. Én tehát elhiszem neked, hogy találsz magyarokat, akik megtagadják a Hiszekegyet, a Szentháromságot, de hogy olyan magyarokat találj, akik megtagadják a sonkát, szalonnát, kolbászt: nem hiszem, hogy másodikat találj.

— Á! Á! — hangoztatá Rubiánka, s teleszedte a tányérját kolbással. — Első se lesz!

A dogmatikus vitának véget vetett a vasúti őr, aki jött jelenteni, hogy a mozdony fűtve van, kész az indulásra az osztrák államvasút főállomásához. Sietni kell. Hisz tulajdonképpen az a feladata a mai összejövetelnek, hogy Tihamér becsületbeli adósságai rendeztessenek; a határidő a holnapi nappal lejár.

Negrotn magához vette a takarékpénztári könyvet, amire majd Windstill bankár a százezer forintot leszámítolja. Ez volt az a bizonyos, már egyszer elégetett százezer forint. Na, most másodszor fog elégni. Ez is ritka szerencse!

Rögtön kocsira ültek, s lehajtottak a vasúthoz; reggelre voltak Bécsben. Felkeresték a bankárt, aki a mindenféle iratok átvizsgálása után magára vállalta a becsületbeli adósságok kiegyenlítését.

Még ezen kívül valami más, becsületbeli ügye is volt függőben Tihamérnak. Minapi elkeseredésében a nagy veszteségei

fölött egypár gentlemannak valami sértő titulusokat talált a fejükhöz vágni, amikért azok most szatiszfakciót kértek. Egy kicsit pisztoly végére kellett volna állni. Jó szerencse, hogy Buddha szigorúan tiltja a vérontást és így a párbajozást is; erre figyelmeztetve, könnyen rávehette Negrotin Tihamért, hogy vonja vissza a sértő kifejezéseket, és kövesse meg a sértett bajtársakat.

Látjuk, hogy Buddha milyen tökéletesen megoldotta a párbajozást, a hadviselés megszüntetésének kérdését, amin az európai bölcsek és államférfiak oly sehogy sem tudnak megegyezni.

Negrotin aztán a legsürgősebb becsületbeli ügyek tisztázása után még a versenypárik eladásáról is gondoskodott, amikért befolyt tízezer forint. Az is eszébe jutott, hogy, miután már ezentúl Tihamérnak, a Buddha-apostolnak, hite és vallása tiltja a vadak lepuskázását, tehát a vadaskert ránézve egészen fölösleges fényűzést képez, egy bécsi vadkereskedővel szerződést kössön a lipovai vadállomány átvételére.

De hát annak nem tiltja a vadak leölését Buddha?

Annak nem, mert az görög katolikus.

Aztán értsük meg jól a dolgot. Buddha csak az élő teremtetsek legyilkolását tiltja el, de nem azoknak a megevését. Tehát vétenek Buddha ellen a vadászok, mészárosok, hentesek, halászok, szakácsok, akik az élő állatokat megölik, de nem a vendégek, akik a gyilkosok által készített lakomát bekebelezik, azok általánosan az igazhitűek.

Arról is van gondoskodva, hogy a férgek el ne szaporodjanak.

Csak a férfiaknak szól a tilalom, a nőneműek tehetik. Hisz nekik nincs ígérvé a nirvána.

Ez nagyon jól megérthető.

A Teremtő igen célszerűleg cselekedte, hogy a világ teremtetésekor a férfi mellé nőt is alkotott, mert szükség volt rá, hogy ez a föld benépesüljön emberekkel, akik szántanak, vetnek,

házakat építenek; de a nirvánában nem kell se szántani, se építeni, se szőni, se főzni, hát minnek oda asszony?

Ezt így magyarázta meg Tihamér az ő híveinek.

Azért a világon nincs is egyéb kötelessége a férfiembernek az asszonyember iránt, mint hogy szép ruhákban járassa, cukros falatokkal hizlalja, amíg fiatal, szeretgesse, ha megvénül, ne bántsa, mikor a férfi meghal, akkor a nőt magával vigye — a máglyatűzbe; a férfi lelke megy a nirvánába, a nő lelke elvegyül a füst között.

Azért a Buddha-ünnepélyekre nem is bocsáttatnak be mások, mint férfiak.

Ezt így adta elő Tihamér mindazoknak, akik hallgattak rá.

Negrotin azt az egyet találta ebben megnyugtatónak, hogy ha csupa férfiakból fog állni a Tihamér gyülekezete, akkor ott legalább nem lehet rendezni orgiákat.

Hogyan kezdett hozzá Tihamér a Buddha-hit megalapításához?

Negrotin hazakísérte őt Lipovára, ahol átadta a feleségének, épségben, egészségben. Tanúja volt a nagy családi örömnök.

Egyéb dolga is volt Tihamérral. A beváltott adósleveleken kívül átadott neki készpénzben tizenötezer forintot, mint az eladott lovak és vadak árát.

Hej, ha Sakjamuninak tizenötezer forintja lett volna, mikor a szektáját megalapította. Ezzel Tihamér egészen urává lett a helyzetnek.

Nem is titkolta Natália előtt, sőt kérkedve mondá el neki, hogy az eddigi vétkes életmódot egy új rend fogja felváltani. A Buddha parancsa szerint.

Natália azt hitte, hogy az a Buddha valami híres higienikus celebritás, amilyen volt nemrégiben Priessnitz és Baumscheidt.

Első fordulat az étkezésre vonatkozik. A húskételek számútnak az asztalról. Buddha nem enged mást a híveinek, mint növényi táplálékot.

Ezt az ő hazájában maga az istenáldotta föld is lehetővé teszi.

Ott az őserdő fáí mind gyümölcsstermők. A kenyérfa, a banán, a kókuszpálma, a datolya, a füge, a szágó; maga a borasszuszpálma millióit ellátja a lakosságnak mindennapi eledellel, s ott vannak a számtalan kenyérpóuló növények, amik ingyen, fáradság nélkül kínálják adományaikat.

Boldogság Kelet-Indiában növényfalónak lenni.

Nem is kell hozzá nagy lemondás, hogy az állatok húsától megtartóztassa az ember az étvágyat. Mit egyen meg? A tigris, a párducot, a szarvorrút, az elefántot, a majmot, a boát meg a patkányt?

De minek kövessük mi Buddhát Kelet-Indiába? Hát itt minálunk, Magyarországon nincs-e elterjedve a vegetáriánizmus? A hortobágyi pásztornép eledele a tészta kása, az erdélyi hegylakóé a puliszka. Hát amikben a magyar konyhaművészet remekel, a fölséges rétesek, bélesek, somodik (Székelyföld), pogácsák, fánkok, kalácsok, cipók, felfújtak, perecek, mézkenyerek? Hát a zöldségfélék: a spárga, virágos kel, répa, káposzta, saláta, kalarábé, dinnye, uborka, tök? És aztán a tömredék ízletes gyümölcs, alma, körte, szilva, barack, dió? És végül az örökké kedves, az elfogyhatatlan krumpli? Nem tanítja-e nálunk is a Buddha-vallást millióknak és millióknak a burgonya?

Ó, bizonyára nagyon könnyű nálunk buddhistának lenni.

Egyébiránt a húsétel tilalma Tihamér szerint csak a férfiakra nézve kötelező, a nőnemen levők nincsenek alávetve.

Ezen tehát szépen meg lehetett egyezni.

A nem igazhívők is ki voltak alóla véve, például Negrotin, aki nem akarta elismerni, hogy a birsalmasajt is „sajt”

Mind nem vetett erre ügyet Natália. Szegény asszonyka teljesen boldog volt, hogy férjét visszanyerhette, hogy az most már itthon marad a háznál; még csak vadászni sem jár: a vadaskertbe a feleségével jár sétálni, pálcával a kezében. Egész nap a dolgozószobájában ül Rubiánkával, rengeteg levelezést mívelnek; Tihamér nagy munkán dolgozik: a

Buddha-katekizmust írja; azt nyomatják, korrigálják. Még Buddha-zsoltárokat is költ lelkesedésében, s azokat énekhangra teszi. Délelőtt lenéz a konyhába, ellenőrizni, hogy a szakács az ő eledelébe zsírt ne tegyen, ebéd után a feleségével kocsikázni megy, ahonnan hazatérve ellátogat a Buddha-templomba, mely most már meg van nyitva a hívek előtt, akik ott szép számmal fogadják a prófétájukat. Ottan marad estig, akkor szépen hazaballag, s tanítja a feleségét sakkozni. — Ez már csak példás családi élet!

Hogy a megnyílt Buddha-templom mindjárt eleinte ilyen szép látogatottságnak örvendett, annak talán némi magyarázatául szolgál az a körülmény, hogy ott minden ember ingyen kávé és dohányt kapott.

Hja, ez nagy előnye a Buddha-kultusznak a többi vallások ceremóniái fölött, akik nem osztanak ingyen kávé és dohányt.

Negrothin egy ideig ott tartózkodott az úri kastélyban, szokott jószágigazgatói lakásában; aztán, mikor átlátta, hogy itt nincs semmi ellenőrizni való, hazatért valkóvári lakába. Előbb azonban elhozatott egynehány postagalambot hazulról, s azoknak a felügyeletét rábízta Katkára: ha netalán valami sürgős üzenetet akarnának vele közleni.

Egyébről is gondoskodott Tihamér Natália mulattatására.

Falujának népe híres volt a szép lányairól. Tihamér megbízta Lyubissza asszonyságot, hogy szegődtessen a falusi szép leányok közül tizenkettőt, akik párjával, felváltva feljárjanak Natáliát kiszolgálni, szórakoztatni. Ezek a leányok tudtak dalolni, táncolni, tamburázni, mesét mondani, tréfákat csinálni, naphosszant elmulattatták az úrnőt, aki részt vett a vigadózásaikban. Ő zongorázott, azok meg táncoltak, daloltak. Zengett a kastély a vidám kacagástól. Vasárnap összejött mind a tizenkét lány, s akkor nagy emmaus volt a kastélyban; pénteken ellenben egy sem jött fel: ez böjt napja volt, amit Natália szigorúan megtartott, nemcsak étel dolgában, de

minden szokásában, aznap még a zongora is zárva volt. A konyhán külön főztek olajjal Natália és a házikáplán számára.

Hát ez jó lakoma lett volna Tihamér és az ő úri vendégei számára is, akik e napra összegyűltek a kastélyban, az olajos bab éppen Buddha rendeletéhez illik. De érteni kell a dolgot. A péntek nap éppen a Buddha úrnappja. Ugyanaz, ami a zsidóknak a szombat, a keresztyéneknek a vasárnap. Ezen a napon tartják a nagy próbájukat, amelyen a Sátán csábítgatja a Buddha-hívőket mindenféle gyönyörűségekkel, többek között eledelkkel is: amiknek ellentállni a virtus. Ezért nem ebédelhet ezen a napon Tihamér a feleségével.

Nehéz elhinni a dolgot. De hát így mondták.

Pénteki napon tehát nagy csend volt a kastélyban. A háziúr és vendégei, kik e napra felgyülekeztek, mind a Buddha-templomba szálltak meg, melytől távol tartatott minden női ruhát viselő teremts. Onnan csak szombaton reggel kerültek elő. — Szörnyű nagy ünnep lehet a Buddha napja!

Natália parasztleányokkal való mulatozás közben kedvet kapott a népköltészethez. S kiváló tehetsége volt hozzá. Maga csinálta a verset és a dallamot hozzá, azzal a sugallattal, amit a virágos mező, a méhek döngése, a pacsirták zengése áraszt, amit a holdvilágos éj, a futócsillag álmodtat, s ezeket be-tanítaná a maga parasztleányainak.

Ez időben hangzott végig az országon egy közkedveltségű dal: a „Lujza-csárdás”, mely minden kávéházban, vendéglőben meghódította a közönséget, bálokban reggelig táncoltak rajta. Dallama oly buja, oly érzeki, hogy egy magyar költő (Vajda János) nyilvánosan felszólalt ellene mint erkölcsrontó nóta ellen.

Natália ehhez a dalhoz költött verset, amelyben a szöveg megfelelt a melódiának. Ezt betanítá a kedvenc parasztleányának, Helenkának. Helenka volt a falusi szemérmesség mintaképe. El nem danolta volna ezt a szerelemtől illatozó nótát

egy világerért mások előtt, egyedül az úrasszonyának; de ekkor is a szeme elé tartá a tenyerét.

Így terjedt szépen, idilli módon, a Buddha-vallás Lipováról. Belekerültek abba a kuruc magyarok, a gubics- és makkvásárló eredeti fickók, a Ludlám-barlang hősei, akik minden csütörtökön eljöttek — a másnapi szertartásra, és még sokan mások, távol és közel vidékről.

De hogy nem tűnt fel ez a mozgalom, egy új vallás keletkezése a hatóságnak, holott itt volt a rendőrségnek az állomása?

Hát a Buddha-hívek igen csendesen viselték magukat. Legelőször is az adójukat pontosan befizették, kocsmába nem jártak, amióta a Buddha-templomban ingyenkávával traktálták őket, a verekedések lekerültek a napirendről. Sőt, inkább nagyon üdvösnek találtatott ez az új hitvallás. Bárcsak mindenütt bevennék.

De még fontosabb kérdés az, hogy miképpen hunyhatott szemet keresztyén híveinek ázsiai hitre áttérítése fölött a pap? Hisz ez már köztudomású volt. És tisztelendő Silvatoris uram buzgó luteránus volt. És aztán a papbér, a stólakérdés is életbevágó dolog.

Hát legelőbb is a stólát és a papbért a buddhisták is pontosan megfizették.

Azután az állapot megértésére vissza kell térnünk valami húsz esztendő előtti időre.

Említettük már valahol, hogy Lipova híres arról, hogy rendkívül sok szép leány van benne.

Hogy Lipován olyan sok szép leány volt, annak a titkát sokan tudták, de senki sem beszélt róla.

A hajdani öreg földesúr nyakas kuruc volt: mindig azon törte a fejét, hogyan lehetne a németet rontani. Az ő kieszelése volt az a furfang, amit a lipovai pappal egyetértve hozott szokásba, hogy ott huszonöt év óta fiúgyereket nem írtak be a matrikulába: ott ahányat kereszteltek, az mind leánynevet kapott. A többi aztán a szülők dolga volt. A fiúkat leányruhá-

ban járatták egész addig a korig, amíg újoncozás alá estek. Az asszentáló bizottság nem talált itt egyebet, mint leányt. S minthogy a legénynek a kamaszéveiben már űtközik a bajusz, a szakáll a pófáján, tehát azt borotválni kellett, s nehogy annak a nyoma észrevehető legyen, azért találták ki a kendőzést; fiúnak, leánynak mind ki kellett festenie az arcát. Így lett olyan sok szép leány Lipován.

Az öreg földesúrnak az a konvenciója volt a pappal, hogy minden leánynak beírt fiúért fiztessék neki a patronátusi kasszából húsz forint, mikor pedig, a hadkötelezettség elmúltával a legény elcseréli a viganót nadrággal, s maga folya-modik a neve és neme helyreigazításáért az anyakönyvben, azért újból húsz forint fiztessék az eklézsianak. Ez a kötelezettség Tihamérra is átszármazott. Soha Lipováról újonc nem került az osztrák hadsereghez.

Erről valakinek az az ötlet juthatna eszébe, hogy itt van a helyes megoldása az örök béke biztosításának.

Ha egész Európában minden községben elfogadnák ezt a metódust, akkor huszonöt esztendő múlva nem volna állandó hadsereg, a generális urak maguk tolhatnák gyorstüzelő ágyúikat, s lőhetnének egymásra, amíg a töltényben tart. Csakhogy ez az okoskodás nem áll meg. Angliában nincs általános hadkötelezettség, nincs újoncozási törvény, azért mégis van, ha kell, nagy hadsereg, hadfogadás útján; jó felpénzért, derék zsoldért mindig jön ezerével a verekedni kész ember-tömeg. A múlt század közepéig még Magyarországon is dívott ez a rendszer, toborzás útján. Ha az új uraknak eszükbe jutott volna verbunkos huszárokkal végigjírati a lipovai utcát, bizonyosan ők is kaptak volna leányruhából kivedlett legényt, aki felcsapott volna rekrutának. Hanem ehhez pénz kell. Az van az angol miniszternek, de nincs az osztráknak. Ez nem hogy felpénzt kínálna a fegyverfogható legénynek, de még ő tartja a markát, hogy az váltsa meg magát a fegyver-hordozástól.

Lipován tehát minden ifjú arc ki volt festve, minden haj kontyba fonva, pántlikába kötve, bokorugró szoknya suhogott minden útfélen.

Natália úgy járhatott volna, hogy a mulattató leánycselédci közé egy borotvált arcú is keveredik. Szerencsére ott volt Lyubissza asszony, akinek tapasztalt szemei ki tudták ismerni az igazi leányarcot a hamisított közül.

De csodaszámba megy, hogy ezt a kényes titkot senkisémm árulta el Natáliának. Még Katka sem tudott róla. Sőt maga a pópa, Aramics Cyrill sem.

Ez a kedélyes élet így folyt huzamosb ideig. Natália mulatott az éneklő, táncoló fehércselédjeivel, csütörtökön a vidékről feljött vendégurakkal, akik a Buddha úrnapijára szedkőztek össze, pénteken komoly történeteket olvasott a pópával, vasárnap ellátogatott a kastélyba Negrotin, azzal lehetett beszélgetni az üzlet menetéről, a gazdaságról. Tihamér is előkerült, s mindenkor igen előzékeny volt a felesége iránt. Vidéki vendégei szombaton már továbbutaztak.

Natália nem lett volna asszony, ha nem gyötörte volna a kíváncsiság, hogy mi történhetik pénteken abban a Buddha-templomban? Eleinte a mulattató leányoktól akart valamit kicsalni; de azok azt felelték, hogy a Buddha-templomba csak férfiaknak szabad belépni, s azokat erős eskü kötelezi, hogy semmit a ceremóniákból el ne áruljanak. Azután Lyubisszához fordult a puhatolózásával, az aztán jól tartotta annyiféle hazugsággal, amiket állítólag Rubiánkától szedett kölcsön, hogy igazán nem tudta, mit higgyen. Utoljára Negrotint kérte fel, hogy szerezzen neki valami felvilágosítást a Buddha-templom misztériumairól.

Negrotin elég okos választ adott neki.

— Kedves barátném. A gondviselés egy oltalmat adott a nőnek: a nemtudást. Ha a nők mindazt ismernék, ami előttük el van rejtve, elvesztenék a kedvüket az élethez.

Ez éppen arra való volt, hogy Natália tudnivágását felfokozza.

Egy merész tervet gondolt ki, de azt nem közölte mással, mint Katkával.

— A Buddha-templomba csak férfiakat bocsátanak be. Nohát, mi ketten felöltözünk férfiaknak, s úgy lopjuk be magunkat a pénteki Buddha-ünnepélybe.

— De hol vesszük hozzá a férfiruhát?

— Itt van a Sztankó bácsi, a volt színházi szabó és öltöztető. Azt itt tartottuk kegyelemkenyéren a házunknál, ahol mindig akad a számára dolog. Az készít nekünk titokban egész öltözetet. Paróka, álbajusz, szakáll maradt itt a színházi cókmoékból elég. Olyan szépen elálcáz bennünket, hogy magunk sem ismerünk magunkra. Tebelőled derék juhászgazda lesz, én meg leszek a fiad, nyalka csizmadialegény. Majd meglátod, hogy bolonddá tesszük a világot.

Katka belement ebbe a bolondos tervbe. Csak az öreg színházi szabó volt még beleavatva, de az is csak a felöltöztetésig, hogy azután mi akar történni, arról nem értesült senki. Lyubisszának sem szóltak róla, se Negrotinnak, se Aramicsnak.

Sztankó bácsi azonban nem azért volt egész életén át öltöztető a színházaknál (de még milyen színházaknál!), hogy ne sejtett volna valamit. Az egész terv titokban hajtatott végre.

Mikor egy péntek este a vendég urak Tihamér vezetése mellett elvonultak a kastélyból a Buddha-templomba, egy óra múlva a kastély oldalajtáján még két férfialak távozott el.

Az egyik egy peckes csizmadialegény, hegyesen lépkedő, mintha tojásokon járna, kipedert bajusza, félhold alakú pofaszakálla, haja felkunkorítva a báránybőr süveg alá. Magyaros öltözete felett az ismeretes felleghajtó köpönyeg, mely nélkül csizmadialegény nem képzelhető. Nagyobb igazság kedvéért kurta szárú selmeci pipa a szájában. A sallangos kosboró dohányzacskó a sújtásos nadrághasítékban. A másik egy ködmönös gazdaember volt, vastag, lelógó szürke bajusszal, sűrű szemöldökkel, somfa bot a kezében; a haja csimbókva kötözve, régi gányó divat szerint. Olyan jól voltak álcázva, hogy az

utcán találkozó asszonyok elnézték az urasági [sajtosnak a gazdát, s úgy köszöntgették Pista bácsinak, azt is mondták: „Ej, de megnőtt a Laci fia!”

„Nem a kutyák gondja!” — dörmögé az öreg, az ifjú pedig olyan hegyeset tudott köpni a fogai közül, mint egy igazi cseszkő. Senki sem hitte volna, hogy ezek asszonynépek.

Természetesen gyalog kellett menniök a kastélytól a Buddha-templomig.

Este volt már, s lámpás nem égett sehol a környéken.

Őr nem állott a templom előtt.

Egy-egy köpönyegbe burkolt alak surrant be a hajdani sekrestye mellékajtáján, gyanakodó széttétkintgetéssel. Megtudták, hogy hol a bejárat.

Natália nagy szívszorongást érzett, mikor e végzetes lépésre elszánta magát: lelkében hangzott Negrotin óvó szava: „A nőnek legjobb oltalma a nemtudás”.

Megtörtént, benyitották a szögekkel kivert ajtót.

Katka lépett be elől, utána Natália (a csizmadialeány).

A hajdani sekrestyét egy, a boltozatról lelógó argandi lámpa világította be.

Egy asztal volt a középén, azon volt egy fényernyő, mely az asztal mellett ülő alakot eltakarta. Az asztalon volt egy vasládikó, mely mellől egy revolver csöve kandikált ki.

De Natáliát sem a vasláda, sem a forgópisztoly nem lepte meg, hanem inkább az alak, aki a fényernyő mögül előbukkant.

Férfinak volt szánva, bajusszal, szakállal, de a hozzá való termet gyanússá tette. Nagyon domború volt rajta minden, amiről lerítt a férfiúi gúnya. De meg ilyen tokát sem viselnek a hínnemű emberek.

Natália az első tekintetre ráismert. Hisz ez Lyubissza!

Első gondolatja az volt, hogy visszafusson.

Nem lehetett, ezzel elárulta volna magát.

Jó szerencse, hogy a Buddha-templom öre elébb Katkát látta meg. Őtet is megcsalta az álcázott hasonlatosság.

— Nohát, Pista bácsi, kend is elhozta a fiacskáját? — mondá mély, erőltetett hangon.

— Hát neki is itt a helye — dörmögé borízú rekedtséggel a Katka.

— Nyalka kölyök. Nohát nesze a bárcád!

Ezzel a vasládát felnyitva, kivett belőle Lyubissza egy négy-levelű, zöld, zománcos réz lóherét, fekete zsinórra kötve. A ládában egy halom bankjegy is volt.

— Vedd el, amit adnak — súgá Katka Natália fülébe.

Natália elvette a négylevelű lóherét, s a nyakába akasztá, Katka nem kapott belőle.

Sietve besuhantak a leeresztett bőrfüggöny mögött a Buddha-templomba. Az egész helyiség át volt alakítva, a színpadi díszletek helyett fenyőfák, díszbokrok, valóságos liget és pagony, indiai tájkép. A világítás argandi lámpák tompított fénye volt, nem gázlobogás.

A zenekarban oboákat, fuvolákat hangoztattak, cimbalom-pengéssel, valami bús, méla dallamot.

Natália meghúzta magát egy fülkébe, melyre árnyékot vetett egy tömör oszlop, onnan senki sem láthatta.

Ő azonban a legelső széttekintésre észrevehette, hogy a zenészek mind vakok. (Azon időben Pesten is nagy kelendő-sége volt a vakok zenebandájának.) Azt gondolhatta, hogy a vak zenészek nem árulhatják el a Buddha szertartás titkait. Igen, amit nem láthatnak; de hát amit hallanak?

A holdvilágszerű fény mellett kivehette, hogy a templom két részre van osztva. Elöl látható egy körönd alakú liget, egymás mellé sorakozó lugasokkal, azoknak mindegyikében heverész mohos ágyon egy fehér, lenge ruhába öltözött férfi-alak.

Mindegyikre ráismerhetett: az ő úri vendégei voltak.

A középső lugasban láthatta Tihamért, az is olyan fehér japonikát viselt, mint a többi. A fejét mirtuszkoszorú köríté.

A terem hátsó részében, ahol régen az oltár, később a

színpad állott, virágos bokrok voltak, közöttük egy terített asztal.

Egy tamtam-ütésre megelevenült a bokrok háttere, s elővonult nagy sípszó mellett a Buddha kísértője, a hatalmas sátán, Mara, aki az Urulviva berkében imádkozó Sziddhartha királyfit el akarja csábítani a maga birodalma számára. Lángvörös öltözete van, fején lepkecsápok. Ennek az arcára is ráismert Natália. Ez volt a piktör a Ludlám-barlangból. Kíséretében jött egy nagy csoport fiatal legény, mind kunkora bajuszú, de ezek közül egyre sem ismert Natália. Mind valamennyinek ott csüngött a nyakában a négylevelű lóhere jelvénye.

Aztán a szagatott zeneszó mellett megkezdődött a színjáték a Buddha és a sátán között.

A kísértő korholta az apostolt, hogy miért kínozza a testét, mikor az élet annyiféle gyönyörrel kínálkozik.

— Ismerem a fegyvereidet — felel neki vissza Sziddhartha s erre következik egy tarka művészi jelenet, melyet a Mara kísérői végeznek nagy színpadi ügyességgel, a szöveget maga magyarázza Sziddhartha. — Első katonáid a vágyak, azután az unatkozás, harmadik az éhség és szomjúság. (Ezalatt a kísérők ízletes étkekkel és italokkal rakják meg az asztalt.) Engemet és híveimet mindez el nem csábít.

Natália bámult. Hogy az ő férje s az ő vendégei az ilyen lakomát megvetik! Az ételek illatát ő is jól érezte.

Buddha folytatá:

— Negyedik fegyvered a szenvedély, ötödik a restség és az álom, hatodik a félelem, hetedik a kételkedés, nyolcadik a harag, kilencedik a tettetés; azután a nagyravágás, hízelkedés, a dicsvágy, a kevélység, a gyűlölet: ezekkel győződ te le az embereket és az isteneket, de nem Buddhát, az emberek megszabadítóját. Én ezeket a te fegyvereidet mind győztesen visszaverem!

Ez a szertartás eddig nagyon tetszett Natáliának.

KOMÁROM

1848–49-BEN

(NAPLÓ-JEGYZETEK)

IRTA

SZINNYEI JÓZSEF

A BUDAPESTI EGYET. KÖNYVTÁR ELSŐ ÖRE

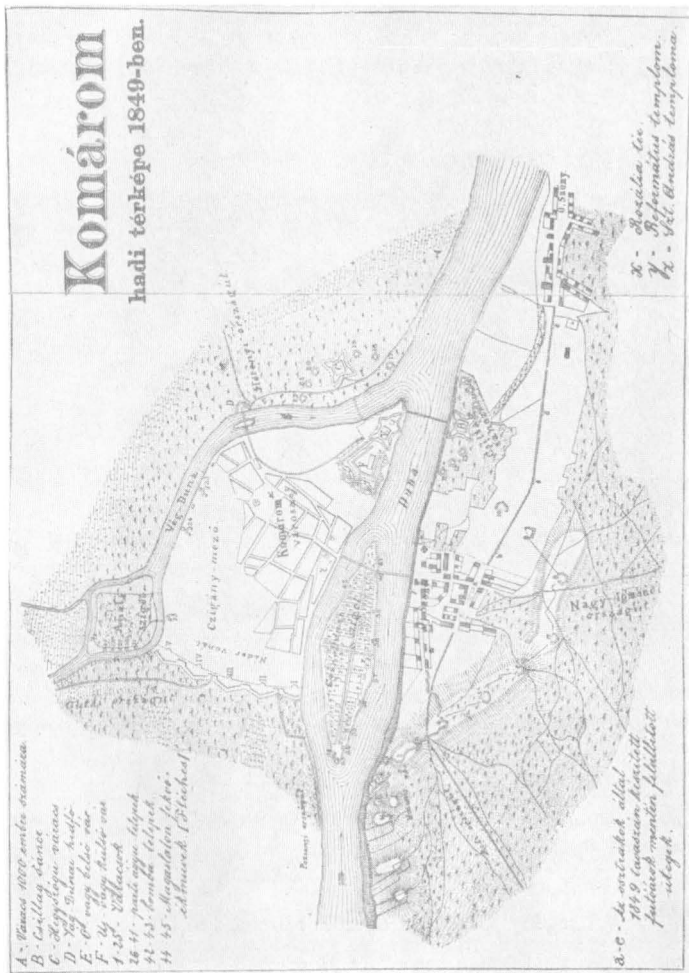
BUDAPEST

KIADJA AIGNER LAJOS

1887

A regény Komáromról szóló részének fő forrása

II.

Korabeli hadi térkép Komáromról

A Mara ördög mérgében kolofónium-villámot fújt végig a Buddha-templomon.

A vak muzsikusok csak a hangját hallották a sercegő színpadi villámnak; de abból is tudták, hogy most minő jelenet következik, s előveszik a dobokat, trombitákat, s hozzáillő lármát csaptak velük.

— Még nem ismered minden fegyveremet — rikácsolt a Mara. — Még hátra van az erő!

Azzal egy kézmozdulatára a kísérő férfiak bombákat, granátokat hoztak elő, s azokat nagy akrobatai ügyességgel kezdték el hajigálni a Buddha és hívei szellős lugasai felé, némelyik le is csapott. Natália eleinte megijedt, hanem aztán látta, hogy ez csak szemfényvesztő mutatvány, azok a bombák, granátok kaucsukból vannak, felfújt hólyagok, amik nem tesznek senkiben kárt.

Sziddhartha és hívei hahotával fogadták a sátán erőművészetét.

A sátán dühöngött.

— Nohát, ismerjétek meg legerősebb, a legellenállhatatlanabb fegyveremet: ez a szerelem!

Azzal a veres palástját feje fölé emelve, jelt adott a kísérő legénységnek.

Azok egyszerre lekapták a fejükről a süvegeiket, s felhajították a levegőbe.

Azután letépték a kunkora bajuszt ajkaik fölül.

És akkor elkezdtek levetkőzni.

Mindent, mindent, le az utolsó foszlányig, amíg paradicsomi périk lettek belőlük. Éva volt valamennyi, nem Ádám.

Az egész csoport valóságos Makart tableau; a hét „főbűn” közül a legingerlőbb: a luxuries.

És Natália ráismert az arcaikra e csábító nimfáknak.

Ezek az ő mulattató parasztleányai, akik övele együtt szoktak énekelni, muzsikálni, hancúrozni, mindennap, a péntek kivételével. Igen, a péntek ünnep az úrnőnek is, a nimfáknak is. Annak böjt, nekik Buddha-ünnep.

Ez hát az a titokteljes szertartás, mely messze vidékről idecsődíti a Buddha-hitű uraságokat.

S aztán elkezdtek a nimfák táncolni, énekelni.

Énekelték azokat a szerelmes dalokat, amikre őket úrnőjük tanította. Legingerlőbb volt közöttük a Helenka.

Az a szemérmes Helenka, aki a kezével takarta el az orcát, mikor a Lujza-csárdást kellett eldanolnia Natália előtt, most dévaj kedvvel, közben lejtve, forogva, ugrándozva énekelte azt végig, s mikor a csattanós végére ért a szilaj, buja dallamú csárdásnak, akkor odarohant a Buddhához, az ölébe vetette magát, és átölelte a fejét, csókjai csattogtak az orcáin. Buddha tűrte.

Hát mért kellett ezt megtudnia Natáliának?

A többi nimfák is rátaláltak a körönd lugasai alatt a maguk párjára.

A Sátán tapsolt, és kánkánt táncolt a diadalához.

Hisz ez nem Buddha-kultusz, hanem szaturnál!

Inyencek orgiája, akik beleuntak a városi kitanult szépségekbe, s most a falusi ártatlanságoknál keresik a fokozott gyönyöröket.

A lugasokból egy durva szó hangzott fel, amelyben Natália Csunkó Dani hangját ismerte fel.

— Hej, sátán! Mi az ördög? Hát nekem nem jutott? Csak tizenegy péri van a paradicsomban. Hova lett a tizenkettedik?

Natáliának e pillanatban egy rémgondolat villámlott át a lelkén: — ha ő most egyszerre letépné magáról a férfiruhát, s aztán előugrana a maga istennői szépségében leplezetlenül, szilajon kiáltva: „Nohát: itt a tizenkettedik!” S azzal odavetné magát a buja Silenus ölébe, a férje szemeláttára! Ez volna a drámai jelenet, amilyen még nem volt! — Egy modern költő el nem szalasztaná ezt az ötletet. S a darab hőse megérdemelné ezt a befejezést.

De hát a rémgondolat, a bosszú eloszlott. Győzőre felette a szeméremösztön.

— Fussunk innen! — rebegé Natália, megragadva Katka kezét, s vonszolta őt erővel az ajtó felé. Katka még többet is szeretett volna látni.

A sekrestyében még ott ült ama köpcös alak, az álcázott Lyubissza, a vasláda és a revolver mellett.

— Nos? Már ti mentek? — szólott hozzájuk. — Elég volt a jóbul? — Azzal felnyitá a vasláda fedelét. — No, hát váltsd be hamar a bárcádat.

Natália bámulva nézett rá.

— Nohát, száz forintot kapsz azért a lóheréért.

Száz forintot azért a lóheréért! Ez a bündíj! Egy percig arra gondolt, hogy felkapja az asztalról azt a revolvért, s agyonlője vele ezt a szörnyeteget, aki egy egész vidéket megmétélyez a lélekvásárlás cudar üzletével.

Aztán csak kifutott lélekszakadva a sekrestyéből, és futott, ahogy lábai bírták, a kastélyig; ott a kapuban összerogyott.

9. A VÉGZET

Natália bazaérkezve letépte magáról azokat az átkozott férfi ruhákat. Katka elrejté azokat a saját szekrényébe. Jobb lett volna, ha egyenesen a tűzbe dobja.

A szerencsétlen asszony a földre veté magát, úgy zokogott. Minek volt neki mindezt megtudni, meglátni?

Az egész világot megutálta.

Hát nincsenek már becsületes emberek? Nincsenek már szűz leányok? Sehoh! Még a búzakalászkok, még az erdők lilioimai között sem? Rettenetes világ! Ahol eladó minden, csak legyen egy bolond, aki árát adja.

Megnézte újra meg újra azt a négylevelű lóherét. Hát ezért ő ma száz forintot kaphatott volna, mint kapott a többi. Hát erre szórják ki az Isten adományát, amit annyi munkáskéz fáradsággal összegyűjtött? És vesznek rajta lélekkárhozatot.

Egész éjjel le nem feküdt, egyik szobájából a másikba vándorolt. Kegyetlen dolgokon törte a fejét. Várta haza a férjét.

Hiába várta azt. A Buddha a sátáné már! — Ez sem igaz: a sátán is a Buddháé. Hiszen komédia az egész Buddha-kultusz. Tihamér gondolta ezt ki a maga buja fantáziájával, a vallási rajongás csak álarca az érzéki szatíriazisnak.

Tihamért reggel felé hozták haza holtrészegen, azzal nem lehetett beszélni.

Korán reggel lehívatta magához Natália Aramics Cyrillt.

Meggyónt neki, mint papjának; elmondta a múlt éj történetét.

A pópa penitenciát szabott rá (hiszen nagy bűnt követett el), s nagy nehezen adta meg a feloldást.

És azután rögtön kocsira ült, elvágatott Valkóvárra. Otthon találta Negrotint.

— Nagy bajban jövök hozzád, édes barátom, ahol nekem, a papnak kell tőled tanácsot kérnem, a laikustól. Natália ma korán reggel meggyónt előttem, rettenetes titkokat közölve velem. A gyónás titka szent, amit az áldozárnak nem szabad senki előtt továbbmondani.

— Hát akkor ne mondd el.

— Azonban e bűnök, amik előttem fölfedeztetek, oly mélyen beleharapóznak az emberiség, a közerkölcs, a társadalmi élet lényegébe, hogy azoknak kiirtása kötelességévé válik mindenkinek, aki hazafi és becsületes ember.

— Nem tudom, hogy mit parancsol ilyenkor a dogma.

— Azt, hogy a hazafiúi kötelesség fölülte áll a papi kötelességnek.

— Erről nekem fogalmam sincs. Én nem gyónok, s nem kérek abszolutot. Ha vétket követek el, azért megbűnhődöm, ez több, mint isteni igazság: ez a logika. Az isteni büntetés alól kikönyöröghet a pap; de a logika következetessége alól semmi könyörgések, misék, jejuniumok, áldozatok, penitenciák

meg nem szabadítanak. A logika büntetését, legyen Dávid király, legyen Zeüs isten, ha magára idézte, el kell viselnie. Ha elmondod a gyónásból szerzett titkodat, én megőrzöm, mint a sír; de tanácsot nem fogok adni.

Aramics Cyrill tehát elmondott Negrotinnak mindent; amit Natália gyónásából megtudott. Negrotint meg sem lepte vele.

— Nekem az mind nem újság. Ez így volt, és így lesz mindig, amíg csak férfiak és nők lesznek a világon.

— De a legkárhuzatosabb e förtelemben, hogy ez most a nép legalsó rétegét, a földműves osztályt mételeyezi meg, egy új vallás ürügye alatt a fajtalanság édes mérgével támadja meg az eddigi erkölcsös osztályokat, a bujaság bálványá emelkedik a parasztnép előtt, s ez tönkreteszi az egész társadalmunkat.

Negrotin nem jött tűzbe.

— Hát mi különbség az a társadalomra nézve, hogy a féreg az almát rágja-e ki vagy a burgonyát? Eddig a táncosnők, az énekesnők gyönyörködtették az urakat, a pénztárrablókat, az örökségpocsékolókat bájaik leleplezésével, ezután a parasztnimfák fogják. Ezért ne nőjön ősz hajsza a fejedem.

— Én fel fogom jelenteni a hatóságnál ez istentelenséget.

— Gondold meg annak a következményeit. A rendőrség megteszi a maga intézkedéseit. De azokat csak jövő pénteken fogja foganatosíthatni, amikor az úri cimborák a Buddha-ünnep címe alatt orgiákat ülni összejönnek. Az eredmény drasztikus lesz. — De hogy marad ennek az előkészülete titokban hat napon keresztül? — Hiszed-e, hogy Natália bír annyi tettetési tehetséggel, hogy el ne árulja magát a jövő péntekig?

— Bízom hozzá.

— Vedd fontolóra, ennek a nőnek el kell titkolni, hogy ott volt férfiruhában a belzázari lakomán, hogy ő árulta el clőtted, meggyónva, amit látott és hallott, és nem lesz szabad neki észrevétni egy arcvonásán, egy reszkető szaván a hozzá közeledő férj előtt, hogy őt utálja, gyűlöli, megveti.

— Meg fogja tenni.

— No, én ilyen színésznőt nem ismerek, aki erre a szerepre képes volna. Te! Eltűrni a férjnek a csókját, amit az egy parasztnimfára pazarolt az ő szeme láttára!

— Képesnek hiszem rá. Hiszen minden bűnei dacára is szereti a férjét.

— És azután el kell neki tűrni, hogy azok a mulattató leányok, akiket igaz oka van kikorbácsolni a házából, minden nap feljöjjenek hozzá, egymást felváltva, táncolni, dalolni, s ő azoknak mindennap zongorázzon a most már meggyűlölt dalaikhoz.

— Meg kell neki tenni.

— Lyubissza gyanút fogott ellene, ki tudja-e játszani annak a furfangos nőnek a kémkedését, aki mindenütt sarkába lesz?

— Erre majd én fogom betanítani.

— És mármost végül, hogy ha hat napon keresztül sikerül ez a kinteljes komédiajátzás, a hetedik napon, azon a szörnyű pénteknapon, nem fog-e eszébe jutni a nőnek, hogy mi lesz a következése e förtelmes bűn fölfedezésének? Hogy férjét ezzel tönkre silányítja, világ példájává teszi, talán börtönbe juttatja, együttélésüket lehetetlenné teszi? Lehet, hogy a bosszúálló apák, akiknek a leányait elcsábította, agyonverik. S nem az fog-e következni, hogy abban a pillanatban amelyben, Tihamér a pénteki Buddha-ünnepre indulni készül, Natália a nyakába borul, visszatartja: ne menj oda, veszedelembe rohansz, titkod el van árulva, kelepcébe rohansz: hiszen te mondad, hogy milyen erős az asszony szerelme.

— De az asszony gyűlölete még erősebb. Ez is gyónástitok; de neked meg kell mondanom. A női büszkeség van megsértve: és ez sárkány.

— De még mindig nem jutottunk el odáig, hogy mi lesz ennek a vége? Hogy a megsértett női büszkeség képes az ilyen megtorlásba beleegyezni, azt lehetőknek tartom. Ha száz nőt megkérdeznék, mind a száz azt mondaná, hogy úgy kellett a

gazembernek. Bár lenyakanák a gonosztevőt! De nem nyakazzák ám le! Az osztrák kriminális törvények szerint a Buddha templomi szaturnáliákból lesz egy csinos bortányeset, amiben az alsó személyek, a bűnös lányok vezekleni fognak. De a felsők, az uraságok, tetemes pénzbírsággal szépen menekülnek. Lyubisszát az, egész intézőjét, talán elviszik Mária-Nostrába. De Tihamér a rendőrségi eljárás után hazabocsáttatik a kastélyába. Gondoltál te arra a jelenetre, ami akkor a férj és feleség között támadni fog?

— Bizony arra nem gondoltam.

— És ha Tihamér rájön arra, hogy a Buddha-ünnepe misztériumának feljelentése honnan eredt?

— Akkor az a végsőkre fog vetemedni.

— Arra készen lehetünk.

— Az asszony védelmére kell gondolnunk. Tudsz te valami kijárást ebből a tömkelegből?

— Én csak egyet tudok. Natália nem maradhat e botrány után többé együtt a férjével. Neki el kell őt hagyni, s elvonulni egy orosz apácázárdába. Ennek a közvetítését én vállalom magamra.

— Én pedig odáig öröködöm fölötte. Rögton beköltözöm a Lippay-kastélyba, mint hivatalos gondnok, s ki nem mozdulok onnan a fatális hét napig.

Ezzel be volt fejezve az értekezés.

A rendőrség megtette a maga intézkedéseit Aramics Cyrill feljelentése után. Megszaporította a csendőrök létszámát a helységben. A főparancsnokságnál Schwalbe úr azzal igazolta el eljárását, hogy a környékben gerillák mutatkoznak.

És jó szimaton járt.

Még ugyan csak egy gerilla jelent meg a vidéken, maga a vezér, az sem érintkezett mással, mint a kastély urával, akit a vadászlakba hívatott ki.

Üstököscsillag járt az égen. Volt is háború elég nagy. De mégse olyan nagy, hogy Ausztria is belekeveredett volna.

A szabadságért epedő magyarok nem várhattak tovább a külföldi segílyre. Java hős vezérek emigránsok voltak, csupa biztatásból éltek. Csak néhányan maradtak meg idebenn a hazában, kiknek a kapituláció meghagyta a személyes szabadságát. Azokra kellett számítaniok, ilyen volt Lippay Tihamér. Nagy vagyónú uraság. Híres bőkezűségéről. Ezzel a Buddhahit terjesztésével messze terjedő összeköttetéseket szerzett magának. Mindenki azt hitte, hogy ez csak álcázása egy nagy forradalmi összeesküvésnek. A régi fegyvertársak őt tekinték az első kezdeményezőnek. Egy gerillavezér meglátogatta titokban, és közölte vele a tervet. Számításba lett véve, hogy e vidéken lappang egy egész csapat fegyverfogható legény, aki leányruhában kerüli az osztrák újoncozást. Ezekkel lehet megkezdeni a gerillaharcot. Rendén fog az menni. Az első kitörésnél megrohanják a helybeli rendőrséget, lefegyverzik, s szétosztják a proklamációkat: arra az egész nemzet talpra áll. Az első puskalövésekre idebenn betör az Adria felől a magyar légió. Aztán lesz pénz elég! Napóleon és az észak-amerikai köztársaság ontják a milliókat a magyar fölkelés szervezésére.

A gerilla pajtás, hogy szavainak nyomatékot adjon, elő is adta a szűre ujjából a dobozt, amelyben nem kevesebb, mint százezer dollár volt becsomagolva, s azt Tihamér kezébe tette le. Ő viselje gondját. Gyönyörű szép kivitelű bankjegyek voltak, acélmetszetben a kormányzó daliás alakjával a címlapjukon, öt- és tízdolláros jegyek magyar és angol szöveggel.

Hogyne melegítette volna Tihamérnak a keblét ily tetemes összeg? Százezer dollár amerikai valutában. S ezt átadják neki, csak, úgy, hazafiúi szavára.

Csakhogy ezt még egy időre titokban és dugaszban kell tartani.

Tihamér elfogadta. Vannak a kastélyának rejtekei.

Azután megint egy napon találkozóra hívta a gerilla bajtárs.

Ezúttal proklamációkat hozott és szuronyos puskákat, szénásszekérbe jól eldugva. Azokat szekeresül együtt ott hagyta a szarvaszetető tanyán. Nemsokára majd előkerülnek.

Ilyenformán Tihamér azokat a napokat, amik a Buddha-pénteket megelőzték, messze kiható tevékenységben töltte el. Országdöntő nagy szerepre szánta el magát.

Komolyan ugyan nem gondolt erre a feladatra. Nem bízott az embereiben, de legkevésbé önmagában.

Megcsik ugyan néha, hogy egy élvhajhászó, léha férfi, ha egy nemes célú harc hevébe kerül, hős válik belőle; egy híres pesti kártyás a szolnoki híd ostrománál vezette diadalra a kaszás nemzetőreit, glaszékesztyűvel, a kezén; de az ilyen eseteket ritkaságképpen őrizi a hagyomány.

Eközben pedig Negrotin sem töltötte hiába az időt a Lippaykastélyban.

Sokat értekezett Natáliával a válságosnap után való teendőkről.

Radikális terve volt a balhelyzet megorvoslására, amihez Natália beleegyezése volt szükséges.

Kemény rendszabály volt, de sikert ígérő. Az akkori viszonyok között egyedül alkalmazható.

— Hiszen csak akkor vesszük alkalmazásba, ha elkerülhetetlen lesz — biztatá az úrnőt Negrotin.

— Mi lehet az az eset?

— Ha Tihamér elárult titka miatt örült dühbe jön, s önt megveri.

— Hogy engem Tihamér megverjen? Az lehetetlen.

— Sőt megfojtja, megöli.

Natália nevetett. „Engemet? Tihamér!”

Eljött a végzetes pénteknap. El is múlt.

Katka ott leste az eseményeket egy parasztszekér ekhója alól, mely a piac vásári oldalán állt, mintha a reggeli sokadalomra érkezett volna. A rendőrség nagy karhatalommal tört be éjfél táján a Buddha-templomba, ahonnan rövid időn előtódult az egész mulató társaság. Valamennyit csendőrök kísé-

rete mellett a rendőri épületbe szállították. Ott alapos vallatásnak kellett következnie, mely eltartott reggelig. Az urakat egyenkint bocsátották el; azok futottak reájuk váró kocsijaikhoz, fejüket köpönyegükbe húzva. Katka azt várta, amíg Tihamér is előkerül. Tudta, hogy őt sem tartják ott; de mint a Buddha-templom gazdáját, utoljára hagyják. Végre az is kijött a rendőrhivatalból, mégpedig Lyubisszával együtt. Dühös, fenyegető mozdulatai voltak. Szavait nem hallhatta Katka, de az öklei járásából megérthette: „Ki követte el ezt az ámulást?” Azt sem lehetett hallani, hogy Lyubissza mit dörmög erre a fülébe, de arca, kezei kifejezték, hogy ő a múlt pénteken két férfinak, öltözött alakot jegyzett meg, akik az orgiából futva menekültek; gyanúja erős, hogy az egyik Natália volt. „Jaj neki, ha ő tette.” Ezt már olyan hangosan kiáltá Tihamér, hogy Katka meghallhatta. Elég volt neki.

Tihamér a kocsisa után kiabált. Amíg az felszerszámozott, Katka közévgdalt a lovainak, s elvágtatott nagy gyorsan az ekhós szekerével, s megelőzte Tihamért.

Futott Natáliához, aki egész éjjel ébren virrasztott. Hevenyében elmondta neki a történeteket.

A távozó kocsik robogása, s az egész falu kutyáinak ugatása nyugtalanná tette az éjszakát.

Végre egy kocsi megállt a kastély előtt. Tihamér a saját kulcsával nyitotta ki a kaput. Hangzottak a lépései a főlépcsőn. De a tornácra érve nem tért sem a saját lakosztálya felé, sem a felesége szobáihoz. Oldalvást volt egy rövid lépcsősor, mely a szobalcány kamrájához vezetett. Oda rohant fel.

Fokos volt a kezében. Azzal felfeszítette a Katka szekrényének ajtaját.

Ott aztán megtalálta, amit keresett, a nőkre szabott férfiúi öltözeteket, az álbajuszokat, sőt magát a négylevelű lóherét is. Tűzlángba borult az agya; mindentől bizonyos lett.

Az ámulás tanújeleit markába szorítva, rohant le a lépcsőkön, neje lakosztálya felé.

Annak a külső szárnyajtaja be volt zárva. Erre volt Katkának gondja. De a fokos felfeszíté a zárt, betörte erőszakkal az ajtót.

E nagy dörömbözésre előrohant a maga szobájából Negrotin. Ő is ébren tölté az éjszakát.

Natália szobájából rémséges sikoltozás hangzott, keverve egy őrzöngő ordításával.

Negrotin a betört ajtó előtt találkozott a szemközt rohanó Katkával.

— Az Istenért, siessen! Az úr megöli az asszonyunkat!

Negrotin ott termett a szobában. (Ugyanabban a szobában, ahol a Szűz Mária kép előtt csúsztak egykor térden imádkozva.)

Most ugyanazon szentkép előtt rémlátvány fogadta.

A földre teperve fojtogat egy férfi egy asszonyt.

Az asszony a kétségbeesés erejével védi magát, két kezével tépve, karmolva gyilkosa haját és pofáját.

— Nem sikolthatsz, kígyó. — hördül a férfi veszett farkas hangján —, beléd fojtom a lelkedet!

Negrotin odaugrott, s megragadva a férfi karjait, felkapta őt a levegőben, mint egy kutyakölyket, s odavágta a szegletbe.

— Vigye úrnőjét a hálósobájába! — parancsolá Negrotin Katkának, elalélt asszonyát felemelve, s a szobaleány karjaiba téve. — Maradjon mellette.

Tihamér mint egy őrült bámult Negrotinra, a földön fekve.

Az pedig odament hozzá, megragadta a két vállát, s odavágta egy karszékre.

— Meg ne moccanj, te nyomorult, mert összezúrom a fejedet.

— Őrült voltam. Elvesztettem az eszemet.

— Hogy tudtad, te istentelen, a kezedet emelni erre az angyalra, erre a szentre, erre a mártírra? Nem emlékeztél rá, hogy ő szabadított ki téged a halálból, ő hozott ki a sírból,

mikor már hullák közt feküdtél, ő tartott meg az életben, ő adta vissza szabadságot, vagyonodat; mindenét feláldozta érted, aki neki nagy szeretetéért csak keserűségekkel fizettél, s most e gyalázat után, mellyel megszégyenítéd, még meg akartad ölni?

— Üss agyon, megérdemeltem.

— Ó, annál jobbat fogok veled tenni. Ne hidd, hogy ismételni fogom azt a történetet, amiről egyik őőd híressé lett, aki éppen így kínozte meg a nejét, a szerencsétlen Forgách Zsuzsannát, s akivel aztán a nejét védelmező lovag hosszú bűnbánó levelet íratott alá, s ebben bízva, otthagya a nőt zsarnokánál, hogy az börtönben tartsa, tovább kínozza. Én tégedet foglak kizárni a házadból, s a nődöt hagyom itten.

— Engem zársz ki a kastélyomból?

— És bezáratlak a börtönbe.

— Miféle börtönbe? Magyar, nemest mágnást nem lehet ítélet nélkül bezáratni.

— Van egy jótékony intézmény, mely éppen a nemesek és mágnások számára van feltalálva: ez az adósok börtöne. Áldott legyen az a kormány, mely ezt behozta. Te elfelejtetted, hogy nődnek roppant összegekkel tartozol, amiknek a kamatait évek hosszú során át nem fizetted, most ezért a tartozásodért kerülsz az adósok börtönébe. Az ítélet már ki van adva, én jártam el benne. A foglár itt van a kastélyod udvarán a zárt hintóval.

Tihamér reszketve ugrott fel helyéből.

— És nőm ebbe beleegyezett?

— Egy föltétel alatt. Ha te őt tetteleg bántalmazni találod. Ha te bűnbánólag, szeretettel közeledel hozzá, akkor ő megbocsát, és az elmarasztaló ítélet a zsebemben marad, nem lesz végrehajtva. Te őt durván bántalmaztad, meg akartad fojtani: eljátszottad a kegyelmet.

Tihamér a két öklével ütötte a homlokát.

— Ó, én bolond! Ó, én szerencsétlen!

— Viseld a sorsodat.

— Nem! Nem! Az nem lehet! Hogy egy nő így meggyalázza a férjét. Bocsáss hozzá! Hadd kérjem bocsánatát, hadd csókoljam a lábait. Én ki fogom őt engesztelni. Kutyája leszek.

— Volna bátorságod az elé az asszony elé lépni, aki a nyakán viseli a tíz ujjad vérfoltjait, mint valami drága nyakláncot?

S azzal elállta előtte a hálószoza ajtaját.

Tihamér a földre vetette magát, és hempergett, mint egy nyavalyatörős.

Negrotint undorítá e jelenet.

S midőn végre kétségbeesett ember térdre emelkedett, s úgy csúsz-mászott a Szűz Mária-kép elé, imára kulcsolt kezeit feléje emelve: „Ó, boldogságos Szent Anya, könyörögj értem!” Negrotin odaugrott hozzá, felrántotta térdeiről, s rárivallt:

— Ej, uram! Most nem vagyunk komédiások, hanem magyar nemesek és mágnások. Most menjen ön innen, és vegyen magára ehelyett a Buddha-japonika helyett más öltözetet. A börtönőr szólítani fogja.

És segített neki a szobájához jutni.

Amely percben a zárt hintó (leeresztett redőnyökkel) kihajtatott a kastélyudvar hátulsó kapuján (benne ült a fogoly földesúr), ugyanazon pillanatban gördült ki Negrotin, csészája a főkapun.

A lengyel egy percig sem maradt ott, hogy minden rágalomnak elejét vegye. Egy búcsúszó nélkül hagyta ott Natáliát.

Mit is mondhatott volna neki búcsúzóul? A testben, lélekben agyonkínzott, szerencsétlen nőnek? Azt-e, hogy „nyugodt lehetsz már: megszabadítottalak a férjedtől, becsukattam erős zár alá, a te beleegyezéseddel, ahonnan csak a te kegyelmedből szabadulhat ki. Most élhetsz magadnak.”

Hiszen megérdemelte: rászolgált, rossz ember volt; de

csak mégis elképzelhetetlen gondolat az, hogy egy feleség zárassa be a férjét, adósságok miatt. Még ez a durva megkínzás sem képes azt megérthetővé tenni.

Negrotin azzal nyugtatta meg a lelkét, hogy hiszen abban az órában, amikor ez végrehajtott, a nő nem volt ezen a világon, aléltan feküdt, eszméletén kívül, nem hallotta az elhurcolt férj átkozódását végig a tornácon, a lépcsőkön.

Negrotinnak nem volt szabad még csak istenhozzádot sem mondani Natáliának többet.

A férjjel együtt ő is száműzve lett a Lippay-kastélyból. Amíg Lippay Tihamér a börtönben ül, addig ő is ki van tiltva Natália közeléből. Nem szabad ismételnie azt az országos hírű bűnpert, melyben családi elődjét rágalmakkal tetézték, törvényszék elé állíták, házasságtöréssel vádolták. Neki otthon kell maradnia várában, s minden napról esküdt emberrel bizonyítványt adatni, hogy Natáliát se föl nem kereste, se magánál el nem fogadta.

Meddig fog ez tartani?

Amíg Tihamér adósságai, amikkel Natáliának tartozik, le nem tisztáztatnak. Az hosszú idő lehet.

Talán lehetne azt rövidíteni, ha az asszony válópört indítana a férje ellen. Alapul szolgáló ok volna rá elég. A férj sokszoros hűtlenségei, amik nyilvános botránnyá fajultak el; de legfőképp az, hogy a nejét megverte, sőt élete ellen tört. Ezért elválasztják. Levélben közölte ezt Natáliával.

Nem kapott rá választ. Natália félt ebbe a mocsárba belépni.

Azonban Tihamérnak is ugyanez a gondolat tölté meg a fejét ébren és álmában: meddig fog ez tartani?

Ő is kereste a börtönének a kulcsát.

A legfontosabb jogtudós ágenst hívatta magához, aki bennfentes volt a bécsi kormányznál. Az adott neki alkalmas tanácsot.

A börtönnyitó kulcs rosszabb ugyan a tolvajkulcsnál, de biztosan fog működni.

Csupán egy miniszteri rendeletet kell kieszközölni, mely röviden kijelenti, hogy házastársak között nincs helye az adósok börtöne alkalmazásának. Ez úgy nagyon természetes elvben is, mert hisz így az adósok börtöne útján kijátszhatók az egyházi kánonok, amik az elválást regulázzák. A váltótörvényszék nem prejudikálhat az egyházi fórumnak.

Erre a miniszter ingyen rájöhetett volna.

De a jelen esetben árát szabták e rendelkezésnek.

A bezárt uraságnak valami viszontszolgálatot kell tennie, ami a kormányt kedvező hangulatba hozza.

Mi lehet ez a szolgálat?

Pénze már nincs. Birtoka nincs. Semmije sincs, amit eladjon.

Dehogy nincs! Még a lelkét eladhatja. Tették ezt már sokan mások előtte.

Hogya adja hát el a megszorult ember a lelkét?

Tihamérnak eszébe jutott, hogy vannak az ő birtokában érdekes titkok, amik a magas körökre nézve nagy beccsel bírhatnak.

Azok az amerikai dollárjegyek . . .

Aztán meg a rejtett puskák és proklamációk . . .

Ezek érhetnek valamit.

De hisz ez förtelmes dolog. Árulkodóvá lenni!

A legutolsó foka az erkölcsi süllyedésnek.

Aki ezeket a titkokat rábízta, úgy hitt benne, mint egy nemzeti hősből.

Micsoda? Hát nemcsak a száj tud hazudni, hanem még az a sebhely nyílása is ott a homlokon?

A nemzeti hősből lehet-e pribék?

A bukott ember félelmesebb a veszett kutyánál.

Azután azokon a hosszú éjeken át kigondolta a mentségét saját maga ellen.

Hiszen nem lesz az hazaárulás. Ellenkezőleg, a hazának tett szolgálat.

Mit akar az a néhány heves fejű ember? Újra lángba boríta-

ni a hazát, megkezdeni a vérontást. Minden kilátása nélkül a sikernek. A hangya a legbátrabb lény a világon, de az armadillának hasztalan izen háborút. A magyar nemzet a hangya.

Nem szabad ennek az új fölkelésnek kitörni. Csak az áldozatokat, a vértanúkat szaporítanók vele, a láncokat tennők még súlyosabbakká országunkon.

De nem is törne az ki.

Hiszen a magyar nép vitéz nép. Ha úgy lenne, mint 48-ban, hogy a törvényhozás megszavazza a honvédsereget, a koronás király kinevezi bele a tiszteket, átadja a várakat, az ágyúkat, a bankóprést a törvényes kormánynak, s akkor egy őrült kamarilla odadobja a lázadás kanócát az országra, idegen hordák pusztítják az országot, ölik a véreinket: a magyar nemzet fegyverrel a kezében siet a romboló zendülést leküzdeni, s mikor benne van a harc tűzében, azt harsogtatják alá onnan a magasból, hogy „Tedd le a fegyvert! Országod a lázadóké!”, megtörténhetik, hogy akkor ez a hadsereggé tömörült, tűzben edzett magyar nép visszafordul megcsúfolói ellen, s a titánok elűzik az Olymp parancsolóit; hát ez megtörténhetett egyszer, akkor, de ki ismételheti ezt most, amikor le van a nép fegyverezve, s nincs eszme, amiért lelkesüljön? Szabadság, alkotmány, haza ismeretlen szentségek. A kitűzött zászlót ki fogják nevetni.

Jobb ennek a mozgalomnak, ha csírájában elpállik.

Hiszen még most az elfojtása nem kerül emberáldozatba. Személyek nem esnek kelepébe.

Egy csomó értéktelen, cifra papiros (képzelt pénzjegyek) fog kárba veszni, amit úgysem használhatna senki; egynéhány ócska fegyver, amit úgysem forgatna senki, és egy halom nagyhangú proklamáció, aminek úgysem hinne senki.

Maguk a pajtások majd odább loholnának.

Végre elhiehette magával, hogy hazafias és humánus dolgot cselekszik. Lefizette az árát a kiszabadulásnak.

A miniszter kiadta a törvényigazító rendeletet.

Az adósok börtöne házastársak között nem alkalmazható. Másnap már Tihamér utazott a börtönből hazafelé.

Egész úton azon gondolkozott, hogy mi fog történni most, ha ismét úrrá lesz a saját kastélyában.

Legelőször az árulkodó cselédeket börtönre vetteti, békóba vereti. Úgy fog tenni, mint hírhedett őse cselekedett, akiről a családi archívumok oly sokat regélnek. Ó, az a Forgách Zsuzsánna története nagyon jó tanulmány férjek számára. Befalaztatni az asszony szobájának az ajtaját, csak egy akkora nyílást hagyni a falon, aminőn ételt-italt lehet benyújtani. Azt is rabtáplálékot.

S nehogy ismétlődhessék az a történet, mely szerint a férje által bebörtönözött, megkínzott asszonyról hírt vehet az oltalmazó lovag, s egy éjszaka meglepi a kastélyt, mikor a férj holtrészegen aluszik, s betöri a falat, elragadja magával ideálját, akit mindig szeretett; hát majd afelől is gondoskodva lesz.

Tihamér megtudott annyit a gerilla cimborájától, hogy Valkóváron Negrotinnál is szívesen látott vendégek az összekülvők, nála is vannak rejtegetett titkok.

„Megállj csak! Majd szerzek én is neked jó, biztos szállást, ahogy te szerezted nekem. Ottan turbékolhatsz.”

Ez volt az utolsó gondolatja.

Senkivel sem tudatta előre hazajövetelét.

Egész nesztelenül nyitotta be a kastélya ajtaját.

Ott egy ismerős alak toppant eléje: a gerilla.

— Te elárultál bennünket: nesze a jutalmad!

Azzal a pisztolyával főbe lőtte.

Tihamér holtan rogyott össze a kastélya küszöbén, a gerilla elmenekült.

10. AZ ELFO RDÍTHATATLAN FÁTUM

Soha szomorúbb temetés nem volt, mint Lippay Tihaméré.

Senki sem jött el a végtisztességtételére a vidékről, se rokonok, se cimborák. Natália példa volt, elijesztő mindenkire.

Csak az alkalmazottai jöttek el a ravatalához, azok közül is hiányzott Lyubissza. Ez a halott ránézve kísértet volt.

Senki sem siratta. — Senki? — Még Natália sem? — Nem.

Tihamér megszokta útközben az eszméit, ötleteit feljegyezni egy kis tárcába, hogy el ne felejtse. Mindazt felírta plajbással, amit tervezett hazáig a neje és Negrotin megbosszulására. Ezt a tárcát átadták Natáliának. Elolvasta. Érdemel-e az a férj, aki ilyeneket tervez, egyebet a feleségtől, mint hogy az felrúgja a véres hulláját?

Mért nem hagyta ott a csatamezőn? Ezt az egyet sirathatná!

Egy könny nem jött a ki szeméből, mikor a pópa elmondta felette a gyászbeszédet.

Negrotin is ott volt. Az ő karjára támaszkodott a gyászba öltözött özvegy, mikor a koporsót a családi kriptáig kikísérték. A kripta homlokzatán felfordították az ősi címert. Tihamér volt családjának utolsó férfisarjadéka. Ő rekesztette be a sok száz éves családi történetet.

„Kyrie eleison!” Legyen neki könnyű — a túlvilág!

Mennyivel regényesebb lett volna ez a temetés, ha ezt a Buddha-hívek rendezék vala!

Mély gödörbe hatalmas máglyát raktak volna, annak a tetcjére fektették volna az elhunyt apostolt; a máglyát négyfelől meggyújtották volna, s mikor aztán a lángok összecsapnak a holttetem fölött, akkor a feleség, legdrágább köntöseibe öltözve, a gödör párkányáról beleveti magát a lángoló zsarátokba; oda, a drága férj porteteme mellé, azt átöleli, csókolja, s vele együtt ég hamuvá.

Mennyivel magasztosabb, mennyivel eszményibb volna ez a befejezése a regényes történetnek, mint ez a mi európai megszokásunk, hogy az utolsó circumdederunt elhangzása után a gyászoló özvegy karjába kapaszkodik az ő vigasztalójának, egy derék lovagnak, engedi magát hazavezettetni, s aztán otthon a bizalmas szobájában felhozatja a vacsorát (miután két nap óta keserű teán kívül egyebet nem vett magához), s most

a házibarát társaságában jó étvággal elfogyaszt egy sült fácánt pörkölt káposztával.

Bíz ez rettenetes próza! De hát ilyen az európai szokás.

Negrotin most már ott is maradt a háznál. Hiszen szükség volt a jelenlétére.

És azontúl nem vendégnek tekinték a Lippay-kastélyban. Otthon volt: ő volt az úr.

A cselédség úgy hitta egymás között, hogy „urunk”.

És szerette minden lélek. Tudott bánni az alárendeltjeivel. Felügyelete alatt felvirágzott az egész gazdaság. Megszűnt az egész eddigi örült pazarlás, szabad lopás. A hanyag urasági tiszték nyugdíjaztattak; Hruszkavék beköltöztek a városba, ahol jól megélték összeharácsolt pénzükből, a tisztartói hivatalt elfoglalta az értelmes kasznár, a gazdasági iparvállalatok bőven jövedelmeztek. Amellett a vaskóvári bánya- és hámor-telep is nagy lendületnek indult, a lipovai uradalomnak egy részét is megvásárolta, ahol vasbányákat nyithatott, s ennek a vételárával törleszthette a birtok terheit.

Negrotin valódi gondviselés volt az özvegy Lippaynéra nézve. Nemcsak a szív érzelmei, de minden reális érdek egymáshoz fűzte őket.

Az egész gyászévet ott tölté az özvegy közelében.

Együtt étkeztek, sétáltak, kocsikáltak. Estéiket együtt tölték, Natália zongorázott, Negrotin énekelt: szép bariton hangja volt.

Ezt minden ember igen természetesnek találta.

Ó, hogy szeretném ezt a regényt ezen a ponton befejezni! Lenne belőle egy mindenkit megnyugtató, becsületes családi történet.

Íme, itt van egy asszony, aki annyit szenvedett, annyit túrt, annyit áldozott, hogy kiérdemelte vele a mártírnő nevét: ifjú szíve tele vágyakkal, lelke csupa hűség, odaadás, s aki soha boldog nem volt, erénye visszatiltá attól a boldogságtól, amiben a csalódott nők méltán vigasztalást keresnek: most ez

felszabadult kínzó láncaitól, melyek mint, Andromedát, a szörnyeteg martalékául fogva tarták, keze és szíve szabad. övé az élet, a világ!

Aztán itt van az a férfi, aki ezt a nőt szereti, imádja, aki hű pártfogója volt éveken át, egy bűnhöz hasonló gondolat nélkül; egy eszményi férfi, dicsőséges viador a harcban, az isteni szabadságharcban; azontúl is hatalmas védelmezője azoknak, akiknek a pártfogása lelkére bízott — nem az a mi lengyelünk, akinek hivatása egy úri házat mulattatni, dőzsölve, minden bolondságot a gazdájával végig elkövetni, hanem aki ésszel, tapasztalattal rendbe tud hozni egy megrigázott ősi birtokot, aki a veszni induló nagybirtokost újból meg újból kiragadja a végveszély örvényéből, aki merész vállalkozószellemével, tudományos ismereteivel a sziklasivatagban kincsbányát nyit meg a vidék ínséges lakosságának, az egész országnak, s önmagát is gazdaggá teszi vele, aki mintaképe a férfiúi becsületnek, s aki imádja, szereti, bálványozza ezt az asszonyt, bár soha egy szóval, egy sóhajtással nem árulta el ezt neki.

— Hát nem kell-e boldoggá lenni ennek a két embernek?

Hát nem a szabályszerű költői igazság, de maga az emberi, az isteni igazság követeli-e, hogy ezt a két rokonszenves alak most végre, annyi visszás esemény után egymásé legyen?

Nem lehet! Nem lehet!

Végig kell folytatnom a történetet, a keserű befejezéséig.

Az isteni jószág hatalmas úr, de az emberi törvény hatalmasabb.

Az isteni akarat azt sugallja: „szeressetek”, az emberi törvény azt harsogja: „gyűlöljetek!” s, a szeretet gyöngeség, a gyűlölet erő.

Natália és Negrotin annyira voltak már, hogy tegezték egymást.

Mindennap együtt étkeztek. Eközben a férfiembernek sokféle furcsaságai kerülnek tudomásra.

Nálunk, magyaroknál furcsaság az, ha egy férfi nem élvezi a disznóhúst. Hogyan lehet az, a fölséges malacpörköltet, a drága, jó füstölt sonkát nem szeretni? S mikor mások a reggelizésnél nagy guszussal falatozzák a finom paprikás szalonnát, akkor ez az ember a vajaskenyérnek ad elsőbbséget.

Nohát lengyel! Ez elég magyarázat.

De hát a másik talány? Negrotin nem jár soha templomba. Pedig az az Aramics olyan szépen tud misézni. Hát nem ehhez a vallásfelekezethez tartozik? Ez is kimagyarázható. Vannak egyáltalában emberek, akik sohasem járnak templomba: azért kegyes, istenfélő emberek. A kápolna ajtóig elkíséri Natáliát, ott felnyitja az ajtót, bebocsájtja, s maga visszafordul.

★

Egy emlékezetes napon Natália fehér ruhában jött Negrotin elé, fehér főkötő a fején. A gyászruhát letette, a szomorú év letelt.

Negrotin alakján észre lehetett venni a megremegést. Nem tudott szóhoz jutni.

— Nos hát, hogy nézek ki ebben a fehér ruhában? — kérde Natália.

— Mint egy menyasszony.

— No, és kin múlik, hogy valóban menyasszony legyek?

Ez a kérdés annyira érzelemtől rezgő hangon volt intézve, hogy Negrotinnak térdre kellett volna borulni, s a kérdező hölgy kezét csókjaival elhalmazni. Nem tette. — Némán állt előtte, fején búsan lehajtva.

— Nincs rá válaszod?

— Szeretnék boldognak látni.

— Hát boldoggá tenni nem?

— Az lehetetlen.

— Lehetetlen? Nős vagy talán?

— Nem vagyok az.

- Más szeretsz? El vagy ígérezve?
- Nem szeretek senkit, nem köt semmi viszony.
- Hát talán máltai lovag vagy? Fogadalom tilt el a házasságtól?
- Nem ismerek semmi fogadalmat.
- Akkor mi áll utadban?
- A fátum. — Nem mondhatom meg.
- Becsület dolga?
- Becsületed tiszta. Múltamon semmi folt.
- Szegény vagy? Tönkrejutottál?
- Vagyonom elég, jövedelemem biztos. Úr lehetek.
- Akkor hát nincs más okod, hogy kezemet elutasítsd, mint hogy nem szeretsz, megvetsz, utálsz.
- Imádlak, mint egy szentet.
- De én nem akarok szent lenni, nem akarom, hogy imádjanak: én boldog akarok lenni! Én büszkélkedni akarok annak a szerelmével, akit magamnak választottam.
- Hát válassz magadnak hozzád méltót. Idehozom eléd az ország legdélcegebb ifjait; gazdag vagy, szép vagy, rajongani fognak érted. Akit választani fogsz, pártfogója leszek, áldásmat adom rátok, gyönyörködni fogok boldogságotokban, de én magam ezt a boldogságot neked meg nem adhatom.
- Nem bírom a titkodat kitalálni.
- Ne is találj ki soha. Az bennünket örökre elválasztana.
- Bűn?
- Teelőtted bűn lenne, nálam erény.
- Ebbe én belebolondulok.

Negrotin most megfogta Natália kezét.

— Kedves Natália. Te engem hét év óta simersz. Tudod jól, hogy mi csatolt először is hozzád. Nagybátyád, a főpap, aki balsorsát előre látta, hozzám volt bizalommal, a becsületes katonához, gondjaimra bízta unokahúgát, a menyasszonyt, a vőlegényét és minden kincseit. Külön is nehéz a megőrzés, hát még a három együtt összekötve, hát még a három egymással ellentétben. Én helytálltam minden helyzetben. Ellophat-

tam, eltitkolhattam volna előtted a kincseidet, ellophattalak volna tégedet a férjedtől, veszni hagyhattam volna őt magát. Nem tettem. Száz alkalmam volt rá, hogy elidegenítsem a szívedet attól az embertől, akire szerelmedet pazaroltad, s aki arra nem volt érdemes; volt rá alkalmam, hogy az ösztönt, a szenvedélyt, a női bosszúállást, ahogy millió férfi teszi, ahol mint bitang jószágot találok, a magam örömére lefoglaljam. Ugye, hogy nem tettem. Házibarátodnak, a te lengyelednek gúnyoltak: ugye, hogy soha egy sóhajtással egy epedő tekintettel meg sem sértettem női érényedet. Mi voltam hát rád nézve? Atyád voltam: szerető, hűséges atyád. Ha akarod ezentúl is az maradok. Nevezlek „édes leányomnak”. Ha ez terhedre van, egy tiltó mozdulatába kerül a kezednek, s én eltűnök előled örökre.

Most már Natália borult Negrotin előtt térdre, s megcsókolta a kezét: „Légy hát atyám!”

„Légy hát atyám!”

... Lehetetlen, hogy egy asszony ebbe a szóba belenyugodjon. Hogy egy vágyaktól ösztöngött szív elfogadja azt a képtelen helyzetet, hogy egy férfit, aki addig jó barátja, lovagja volt, egy élte virágában levő daliát, akinek a teste acél, a lelke arany, férj helyett, szerető helyett kegyes atyául ismerjen el. A mítoszi Myrrha megfordított története volna ez: képtelenség.

Meg akarta tudni az okát.

Hiszen vannak férfiak, akiknél az ízlés meghibbant, akik egy pirospozsgás parasztmenyecskét többre becsülnek egy kényes, ideges, szeszélyes úrinőnél; példákat látott maga előtt a sertéstenyésztő és cserző uraságokban.

Hátha Negrotinnak is ilyen állapota van. Lehet titokban tartott menyecskeje, sőt talán gyermekei is, miként amazoknak az uraknak, s azokat nem bírja magától eltaszítani, így lesz az!

A féltékenység nem hagyta nyugodni.

Katkával egy furfangos tervet főztek ki.

Katka minden járását-kelését szemmel fogja tartani Negrotinnak.

Amint az valahová kimegy, Katka azonnal leszalad a bálisnéhoz, s azt értesíti a feladatáról.

Ha Negrotin gyalog megy a falu felé, a bálisné hátára kapja a készen tartott batyuját, s követi az urat; amely házba az úr bemegy, oda a bálisné is benyit, hangosan kiabálva: „Vegyenek tejet, túrót, írósvajat!”, s aztán kitudakolja, hogy ki és mi lakik abban a házban. Ha pedig lóháton vagy szekéren távozik el az úr, akkor a bálisné felkap a szamarára, s úgy üget a nyomában, amíg az valami tanyára be nem tér.

Egész szabályos detektív rendszer.

Rövid időn megjött a rejtély megoldása; nem kellett sokáig folytatni a furfangot.

Egy napon Negrotin azt izente le Natáliának, hogy nem jöhet le a reggelihez, de ebédre se várják; egy kis változása van, ami ellen legjobb gyógyszer a szigorú böjt. Abban nem volt semmi különös.

A déleesti órákban azonban elhagyta a szobáját s kiment a kastélyból. Ünnepi öltözet volt rajta, s a vállára vetve egy sötét-zöld csíkos sál. Gyalog indult el a falu irányában. A kémkedő asszony utána settenkedett.

Natália is észrevette a donjon ablakából Negrotin távozását, s utánaküldé a könnyű kocsit. Ez még útban találta az urat; de az visszaküldé. Nem akar kocsira ülni.

Arra aztán a bálisné ült fel, s lassan követte az urat a falu végéig, annál gyorsabban vágtatott aztán vissza a kastélyhoz.

— Az úr a falu végén a legelső házhoz tért be.

Natália gyorsan futott le a kocsihoz, s a bálisnéval együtt egész a mutatott ház közeléig sietett. Ott leszállt, és egyedül ment ahhoz a házhoz. Benyitott a kapun.

Egyszerű kis parasztházikó volt, két lakásra osztva.

Hanem benn az udvaron emelkedett egy hatszegletű épü-

Klapka György, Komárom parancsnoka 1849-ben

IV.

Rajz az öreg Jókairól

let, oszlopos tornáccal, veresre festett falakkal, hegyes kupolával, kívül lépcsős feljárással.

A kapu alatt gunnyasztott egy öreg anyóka, aki a belépő úrasszonyt figyelmeztette, hogy nőknek a lépcsőn kell felmenni a karzatra, s valami igazoló jegyet nyomott a markába.

Natália felsietett a lépcsőkhöz, s benyitott az alacsony ajtócskán a karzatra. Ott csupa nők ültek.

Alant a földszinten pedig csupa férfiak álltak, feltett kalappal a fejükön, a szőnyeg a válluk körül csavarva.

Ez itt a zsinagóga.

(Még akkor a zsidóknak nem volt szabad az imaházukat úgy építeni, hogy annak az ajtaja egyenesen az utcára nyíljen, hanem egy lakóház udvarának kellett azt körülfogni.)

Natália reszketett és bámult.

Eszébe jutott mindaz a rémmese, amit a keresztény véráldozatáról hallott. Futni akart.

De a tudás vágya erősebb volt a buta félelemnél. Nézett és hallgatott.

Az az oszlopos baldachin ott a tóra.

Az a cifra szekrény ott a frigyláda.

Az a zsolozsma, amit a kántor mély hangon énekel, az a Kolnldre.

A zsidók hosszúnapja van ma, amikor egész nap nem esznek, nem isznak, kocsira nem ülnek.

És ott az ájtatosan imádkozók között felismeri a maga Negrotinját, éppen úgy szőnyegébe burkolva, mint a többi férfi.

Mindent megtudott.

★

Másnap korán reggel meglátogatta Negrotin Natáliát.

— Te zsidó vagy! — mondá neki az asszony.

— Az vagyok. Te ott voltál tegnap a zsinagógában: ott láttál.

— Ezért nem vehetsz nőül?

— Ezért. Emberi törvények tiltják, a különböző hitvallás szeretni nem enged, gyűlölni kötelez.

— S te nem tudsz ezen segíteni? Térj át az én hitemre.

— Nem teszem. A Jehova minden bűnt megbocsát, amit az ember életében elkövetett, csak egyet nem, a hittagadást, azé az örök pokol.

— S te félsz a pokoltól?

— Nem a pokoltól, de saját magamtól: önnön lelkenemtől. Az, ki meg tudja tagadni az Istenét, meg tudja az tagadni a szerelmét is, a hazáját is, s megérdemli, hogy azok is megtagadják őket. Most minden veszély között azt mondom: „Elöttem Rafael, mögöttem Michael, jobb felől Uriel, bal felől Gábiel, fejem fölött Izrael”. — De itt bennem Dániel. A törhetlen igazság. Én hitemet el nem hagyom: még szerelmemért sem . . .

Natália zokogva veté magát kerevetére.

— És most vedd át tőlem a szekrényem kulcsait, megtalálok benne az egész rám bízott vagytonodat, jól elhelyezve. Engemet pedig felejts el.

Azzal eltette a szekrénykulcsokat az asztalra, megfordult, és eltávozott egy búcsú-kézcsók nélkül.

Natália az ablakba állt, onnan nézett az eltávozó után.

Néhány percig az a gondolat lobogott az agyában, hogy felszakítsa az ablakot, s utánakiáltson a távozónak: „Jöjj vissza, maradj itt! Ha teneked tiltja a te Jehovád, hogy imádd az én Jézusomat, nekem nem tiltja az én Jézusom, hogy imádjam a te Jehovádat! Ha te nem lehetsz az én megkeresztelt férjem, leszek én a te nyírott hajú zsidóasszonyod! Jöjj vissza! Maradj itt.” Néhány percig lobogott a lelkében ez a láng, aztán csak kialudt csendesen.

. . .Sohasem látták többet egymást élve.

Halva igen. Natália Negrotint.

Hetek múltak. Egy napon hírül hozták Natáliának, hogy Negrotin a Bez chleba meredek sziklafaláról lezuhant. Nemes

gyopárt szakított le, leszédült, elcsúszott, s a kétszázöles mélységbe lebukott, szörnyethalt. Kezében volt még a leszakított gyopár, a zsebében pedig egy lepcsételetlen levél néhány sorral: „Itt küldöm neked ezt a magam szedte edelvciszt.”; Kívül a borítékon a címet: „Özvegy Lippay Tihamérnének” Kezéhez juttatták.

★

Évenként annyi száz lezuhant hegymászóról adnak hírt a lapok. Ez a legideálisabb neme az öngyilkosoknak, gyors, biztos és bebizonyíthatatlan mint öngyilkosság: baleset számba megy.

★

Azóta tenger idő elmúlt. A Bez chlebából, Valkóvárból egész város támadt, gazdag bányák, ipartelepek, gyárak milliókra menő jövedelemmel.

Arról a mártíroszlopról is, mely az első kezdeményező sírját jelöli, megemlékezik valaki, aki még most is minden évfordulón ráakaszt egy koszorút nemes gyopárból.

A szerencsétlen nők sokáig élnek.

JEGYZETEK

R ÖVIDÍTÉSEK

BpN	Budapesti Napló
c.	Című
é. n.	Év nélkül
HhM	Jókai Mór Hátrahagyott Művei 1 – 10. k. Bp. 1912.
It	Irodalomtörténet
ItK	Irodalomtörténeti Közlemények
JKK	A jelen kritikai kiadás
MBiblSzl	Magyar Bibliofil Szemle
Mikszáth Krk	Mikszáth Kálmán Összes Művei kritikai kiadás
NK	Jókai Mór Összes Művei. Nemzeti kiadás 1 – 100 k. Bp. 1894 – 98.
PH	Pesti Hírlap

[szögletes zárójelbe] a sajtó alá rendező kiegészítései

v Verso [kéziratnál a hátlap jelölése]

VilFigy Világirodalmi Figyelő

VU Vasárnapi Újság

Megjegyezzük, hogy az egyes Jókai művek lapszámát ha külön
nem jelczzük — mindig az NK-ból idézzük.

KÉZIRAT, KIADÁSOK, FORDÍTÁSOK

A mi lengyelünk c. regénynek 3 lapnyi kéziratörödekéről tudunk. A kéziratörödek 105., 106., 107. számozással van ellátva, és a *Végre valahára együtt* c. fejezetből tartalmazza a „Másnap péntek volt: hetes fordulója a diadalmas komáromi ütközetnek” mondattól az „Ilyen hangulatban indultak el a lakodalmi vendégségre” kezd. mondatig terjedő részt. A kéziratot a Magyar Tudományos Akadémia Kézirattára őrzi (Ms 342/h).

A regényt először folytatásos közlésben a Pesti Hírlapban kezdte publikálni Jókai. Meg is jelent a regény az elejétől az *Ország képe* c. fejezetig, majd a Pesti Hírlap és Jókai nézeteltérése következtében a közlés megszakadt. (Erről a mű *Keletkezése, forrásai* c. részben részletesen szólunk.) Hamarosan azonban a Budapesti Naplóban jelenik meg a regény teljes egészében.

A regényt a Pesti Hírlap és a Budapesti Napló az alább közölt részletezésben tette közzé:

1. PH. 1901. nov. 10. XXIII. évf. 311. sz. 2.

A regény elejétől a „Megteszem én, ha adsz egy csókot” kezd. mondatig. (I. rész 2. fej.)

2. nov. 12. XXIII. évf. 313. sz. 1.

Az eml. mondattól az „Igaza volt a szegény hívő leánynak” mondatig. (I. rész. 3. fej.)

3. nov. 13. XXIII. évf. 314. sz. 1.

Az eml. mondattól a „Mármost hát hallgasd meg” kezd. mondatig. (I. rész 4. fej.)

4. nov. 14. XXIII. évf. 315. sz. 1.

Az eml. mondattól a „Bizonyosan fényesen meghálálta” mondatig. (I. rész 5. fej.)

5. nov. 15. XXIII. évf. 316. sz. 1.

Az eml. mondattól a „Három órákor már felköltött” kezd. mondatig. (I. rész 6. fej.)

6. nov. 16. XXIII. évf. 317. sz. 1.

Az eml. mondattól az „Alighogy a tábori orvos” kezd. mondatig. (I. rész 6. fej.)

7. nov. 17. XXIII. évf. 318. sz. 2.
Az eml. mondattól a „Jó délig nem jött rájuk” kezd. mondatig.
(I. rész 6. fej.)
8. nov. 19. XXIII. évf. 320. sz. 1.
Az eml. mondattól az „Egyszer a sebesült megint elkezdett”
kezd. mondatig. (I. rész 6. fej.)
9. nov. 20. XXIII. évf. 321. sz. 1.
Az eml. mondattól az „Ezért már csak sárga” kezd. mondatig.
(I. rész 6. fej.)
10. nov. 21. XXIII. évf. 322. sz. 1.
Az eml. mondattól a „Hagyjuk most a hálálkodást” kezd. monda-
tig. (I. rész 6. fej.)
11. nov. 22. XXIII. évf. 323. sz. 1.
Az eml. mondattól „Az agyagpart és a tocsogó között” kezd.
mondatig. (I. rész 7. fej.)
12. nov. 23. XXIII. évf. 324. sz. 1.
Az eml. mondattól a „Natália ebben a világtól” kezd. mondatig.
(I. rész 7. fej.)
13. nov. 24. XXIII. évf. 325. sz. 2.
Az eml. mondattól a „No, hát látod ezt a nagy varangyot?”
mondatig. (I. rész 7. fej.)
14. nov. 26. XXIII. évf. 327. sz. 1.
Az eml. mondattól az „Olyan szépen tudott vele bánni” kezd.
mondatig. (I. rész 7. fej.)
15. nov. 27. XXIII. évf. 328. sz. 1.
Az eml. mondattól a „Natália csak nézte-nézte” kezd. mondatig.
(I. rész 7. fej.)
16. nov. 28. XXIII. évf. 329. sz. 1.
Az eml. mondattól a „Haj, haj!” mondatig. (I. rész 7. fej.)
17. nov. 29. XXIII. évf. 330. sz. 1.
Az eml. mondattól a „Natália szemeit lezárja az álom” mondatig.
(I. rész 7. fej.)
18. nov. 30. XXIII. évf. 331. sz. 1.
Az eml. mondattól „A két leány egyszerre beszélt” kezd. mondatig
(I. rész 8. fej.)
19. dec. 1. XXIII. évf. 332. sz. 2.
Az eml. mondattól a „Most aztán Negrotin tudott” kezd. monda-
tig. (I. rész 8. fej.)
20. dec. 2. XXIII. évf. 333. sz. 1.
Az eml. mondattól az „Ezt a tulajdonságot nagyrabcsülik” kezd.
mondatig. (I. rész 8. fej.)
21. dec. 3. XXIII. évf. 334. sz. 1.

- Az eml. mondatról a „De egyéb vásárra való is van” mondatig. (II. rész 1. fejt.)
22. dec. 4. XXIII. évf. 335. sz. 1.
Az eml. mondatról „A rájuk ismert” mondatig. (II. rész 1. fejt.)
23. dec. 5. XXIII. évf. 336. sz. 1.
Az eml. mondatról a „Negrotin értette ezt a lelkiállapotot” mondatig. (II. rész 1. fejt.)
24. dec. 6. XXIII. évf. 337. sz. 1.
Az eml. mondatról a *A fekete könyv* c. fejezetig. (II. rész 2. fejt.)
25. dec. 7. XXIII. évf. 338. sz. 1.
A fekete könyv c. fejezet elejétől a „Tihamér nyugtalankodott” mondatig. (II. rész 2. fejt.)
26. dec. 8. XXIII. évf. 339. sz. 2.
Az eml. mondatról „A terem ajtóhomlokzatát zászlók ékesítették” mondatig. (II. rész 2. fejt.)
27. dec. 10. XXIII. évf. 341. sz. 1.
Az eml. mondatról a „S ki tudja, mi lehet még belőle?” mondatig. (II. rész 3. fejt.)
28. dec. 11. XXIII. évf. 342. sz. 1.
Az eml. mondatról a „Soha jobbkor nem jöhetett” kezd. mondatig. (II. rész 4. fejt.)
29. dec. 12. XXIII. évf. 343. sz. 1.
Az eml. mondatról „A Dunán hajóhíd vezetett keresztül” mondatig. (II. rész 4. fejt.)
30. dec. 13. XXIII. évf. 344. sz. 1.
Az eml. mondatról az „Azzal a lornyonját a szeme elé tartva” kezd. mondatig. (II. rész 4. fejt.)
31. dec. 14. XXIII. évf. 345. sz. 1.
Az eml. mondatról a „Megnyugtathatom asszonyénémet” mondatig. (II. rész 4. fejt.)
32. dec. 15. XXIII. évf. 346. sz. 2.
Az eml. mondatról „Az igazi diplomata” kezd. mondatig. (II. rész 4. fejt.)
33. dec. 17. XXIII. évf. 348. sz. 1.
Az eml. mondatról a „De hát komoly ajánlat ez” kezd. mondatig. (II. rész 4. fejt.)
34. dec. 18. XXIII. évf. 349. sz. 1.
Az eml. mondatról az *Aramics Cyrill* c. fejezetig. (II. rész 5. fejt.)
35. dec. 19. XXIII. évf. 350. sz. 1.
Az *Aramics Cyrill* c. fejezet elejétől a „Tréfás mondás volt az nagyon!” mondatig. (II. rész 5. fejt.)
36. dec. 20. XXIII. évf. 351. sz. 1.

- Az eml. mondattól a „No, hát te nem azt tetted” kezd. mondatig. (II. rész 5. fejj.)
37. dec. 21. XXIII. évf. 352. sz. 1.
Az eml. mondattól a „Hozta Isten!” mondatig. (II. rész 6. fejj.)
38. dec. 22. XXIII. évf. 353. sz. 2.
Az eml. mondattól a „Ne siessen ön gyalogsági” kezd. mondatig. (II. rész 6. fejj.)
39. dec. 24. XXIII. évf. 355. sz. 1.
Az eml. mondattól a „Beóthy Laci mindjárt szolgált” kezd. mondatig. (II. rész 6. fejj.)
40. dec. 25. XXIII. évf. 356. sz. 6.
Az eml. mondattól az „Estefelé már tolongott” kezd. mondatig. (II. rész 6. fejj.)
41. dec. 28. XXIII. évf. 357. sz. 1.
Az eml. mondattól *A barokkok* c. fejezetig. (II. rész 7. fejj.)
42. dec. 29. XXIII. évf. 358. sz. 2.
A barokkok c. fejezet elejétől a „Próbálja meg az úr!” kezd. mondatig. (II. rész 7. fejj.)
43. dec. 31. XXIII. évf. 361. [!] sz. 1.
Az eml. mondattól az „Azzal elvonult Tózsóval együtt” kezd. mondatig. (II. rész 7. fejj.)
44. 1902. jan. 1. XXIV. évf. 1. sz. 7.
Az eml. mondattól a „Tózsó ott leste” kezd. mondatig. ((II. rész 8. fejj.)
45. jan. 2. XXIV. évf. 2. sz. 1.
Az eml. mondattól a „Még ezen a napon zeng az egész város” kezd. mondatig. (II. rész 8. fejj.)
46. jan. 3. XXIV. évf. 3. sz. 1.
Az eml. mondattól a „Negrotin kitalálta e sűgást” kezd. mondatig. (II. rész 8. fejj.)
47. jan. 4. XXIV. évf. 4. sz. 1.
Az eml. mondattól „A komáromi belső várban” kezd. mondatig. (II. rész 9. fejj.)
48. jan. 5. XXIV. évf. 5. sz. 2.
Az eml. mondattól a „Tózsó erre mind a két kezével” kezd. mondatig. (II. rész 9. fejj.)
49. jan. 7. XXIV. évf. 6. sz. 1.
Az eml. mondattól a *Látványosság* c. fejezetig. (II. rész 11. fejj.)
50. jan. 8. XXIV. évf. 7. sz. 1.
A Látványosság c. fejezet elejétől „A huszárok szószólója vakmőrően” kezd. mondatig. (II. rész 11. fejj.)
51. jan. 9. XXIV. évf. 8. sz. 1.

- Az eml. mondattól a „Csurgó Tamás, ajánld Istennek” kezd. mondatig. (II. rész 11. fej.)
52. jan. 10. XXIV. évf. 9. sz. 1.
Az eml. mondattól az „Angiolina is ritkábban járt” kezd. mondatig. (II. rész 12. fej.)
53. jan. 11. XXIV. évf. 10. sz. 1.
Az eml. mondattól a „Soha! Ez volt rá a válasz” mondatig. (II. rész 12. fej.)
54. jan. 12. XXIV. évf. 11. sz. 1.
Az eml. mondattól a „Csupán Angiolina által tudott Natália” kezd. mondatig. (II. rész 12. fej.)
55. jan. 14. XXIV. évf. 13. sz. 1.
Az eml. mondattól a „Natália aztán minden reggel” kezd. mondatig. (II. rész 12. fej.)
56. jan. 15. XXIV. évf. 14. sz. 1.
Az eml. mondattól az „Egy este Asserman” kezd. mondatig. (II. rész 12. fej.)
57. jan. 16. XXIV. évf. 15. sz. 1.
Az eml. mondattól a „Kezdték megalkudni” mondatig (II. rész 13. fej.)
58. jan. 17. XXIV. évf. 16. sz. 1.
Az eml. mondattól az „Úrnőm — mondá Negrotin” kezd. mondatig. (II. rész 13. fej.)
59. jan. 18. XXIV. évf. 17. sz. 1.
Az eml. mondattól a „Holländer az utasítás szerint” kezd. mondatig. (II. rész 14. fej.)
60. jan. 19. XXIV. évf. 18. sz. 2.
Az eml. mondattól a „Meglásd! Még két nap” kezd. mondatig. (II. rész 14. fej.)
61. jan. 21. XXIV. évf. 20. sz. 1.
Az eml. mondattól a „Tihamér még meg is toldotta” kezd. mondatig. (II. rész 15. fej.)
62. jan. 22. XXIV. évf. 21. sz. 1.
Az eml. mondattól a „Hanem ahelyett találtak” kezd. mondatig. (II. rész 15. fej.)
63. jan. 23. XXIV. évf. 22. sz. 1.
Az eml. mondattól az *Ország képe* c. fejezetig. (III. rész 1. fej.)
- Itt a regény közlése megszakad, de a lap hamarosan okát adja a közelmények elmaradásának.
- A PH (1902. jan. 26. XXIV. évf. 25. sz. 9.) a *Napi hírek* rovatában a következőket közli: „(A mi lengyelünk) cím alatt megkezdett regényét Jókai Mór, aki üdülés végett Abbáziába utazott, csak

pár hét múlva folytathatja. Közben Mikszáth Kálmántól közlünk hosszabb elbeszélést.”

A regény folytatását a PH-ban azonban már hiába keressük, mivel közben megszakadt a PH és Jókai kapcsolata.

1902. január 23-tól 1902. márc. 5-ig a közönség a regényről semmit sem tudott, csak a PH és Jókai ellentétéről olvashatott, ill. arról, hogy Jókai a Budapesti Naplóhoz szerződött, ahol hamarosan meg is jelenik ismét a regény, melyet Jókai előlről kezd közölni a következő részletezés szerint:

1. 1902. márc. 5. 7. évf. 63. sz. 11.

A regény elejétől *Az archangeli csodatevő szentkép* c. fejezetig. (I. rész 3. fej.)

2. márc. 6. 7. évf. 64. sz. 15.

Az archangeli csodatevő szentkép c. fejezettől a „Mármost ha a nagy-sarlói hős” kezd. mondatig. (I. rész 4. fej.)

3. márc. 7. 7. évf. 65. sz. 11.

Az eml. mondattól a „Te, ha Komáromból kiszabadultok” kezd. mondatig. (I. rész 5. fej.)

4. márc. 8. 7. évf. 66. sz. 14.

Az eml. mondattól az „Azzal felkerekedett, elszaladt a boltba” kezd. mondatig. (I. rész 6. fej.)

5. márc. 9. 7. évf. 67. sz. 14.

Az eml. mondattól az „Azok szép ájtatosan kezét csókoltak” kezd. mondatig. (I. rész 6. fej.)

6. márc. 10. 7. évf. 68. sz. 7.

Az eml. mondattól a „Mit? Az én szolgálaim” mondatig. (I. rész 6. fej.)

7. márc. 11. 7. évf. 69. sz. 15.

Az eml. mondattól az „Erre is talált a sete” kezd. mondatig. (I. rész 7. fej.)

8. márc. 12. 7. évf. 70. sz. 12.

Az eml. mondattól az „Aztán ma délre nem kapsz” kezd. mondatig. (I. rész 7. fej.)

9. márc. 13. 7. évf. 71. sz. 13.

Az eml. mondattól a „Natalia, meg a két férfi” kezd. mondatig. (I. rész 7. fej.)

10. márc. 14. 7. évf. 72. sz. 11.

Az eml. mondattól az „Ekkor megtudja, hogy ő nem gyöngé” kezd. mondatig. (I. rész 8. fej.)

11. márc. 15. 7. évf. 73. sz. 14.

Az eml. mondattól a „Negrotinnak nagy öröme volt benne” mondatig. (I. rész 8. fej.)

12. márc. 16. 7. évf. 74. sz. 14.
Az eml. mondattól a „Negrotin aztán még hat paripát” kezd. mondatig. (II. rész 1. fej.)
13. márc. 17. 7. évf. 75. sz. 7.
Az eml. mondattól az „Abból a pénzből” kezd. mondatig. (II. rész 1. fej.)
14. márc. 18. 7. évf. 76. sz. 12.
Az eml. mondattól a „De rögtön versenytársa akadt” kezd. mondatig. (II. rész 2. fej.)
15. márc. 19. 7. évf. 77. sz. 11.
Az eml. mondattól „A haubicokat a domb alatt” kezd. mondatig. (II. rész 3. fej.)
16. márc. 20. 7. évf. 78. sz. 15.
Az eml. mondattól a „Kedves asszonyócném” kezd. mondatig. (II. rész 4. fej.)
17. márc. 21. 7. évf. 79. sz. 15.
Az eml. mondattól a „No, de nem kerül a kiéheztetésre a sor,” kezd. mondatig. (II. rész 4. fej.)
18. márc. 22. 7. évf. 80. sz. 12.
Az eml. mondattól a „No, majd leszek én ncked” kezd. mondatig. (II. rész 5. fej.)
19. márc. 23. 7. évf. 81. sz. 21.
Az eml. mondattól az „Angiolina azonban egész komolysággal” kezd. mondatig. (II. rész 6. fej.)
20. márc. 24. 7. évf. 82. sz. 11.
Az eml. mondattól a „Beöthy Laci mindjárt szolgál” kezd. mondatig. (II. rész 6. fej.)
21. márc. 25. 7. évf. 83. sz. 12.
Az eml. mondattól a „Micsoda idea!” mondatig. (II. rész 6. fej.)
22. márc. 26. 7. évf. 84. sz. 7.
Az eml. mondattól az „Igenis, a magyar hajórajt” kezd. mondatig. (II. rész 7. fej.)
23. márc. 27. 7. évf. 85. sz. 12.
Az eml. mondattól a „Másnap péntek volt” kezd. mondatig. (II. rész 8. fej.)
24. márc. 28. 7. évf. 86. sz. 11.
Az eml. mondattól az „Azonban a pénzjegyek hitele” kezd. mondatig. (II. rész 9. fej.)
25. márc. 29. 7. évf. 87. sz. 11.
Az eml. mondattól az „És aztán az ínyencség.” mondatig. (II. rész 10. fej.)
26. márc. 30. 7. évf. 88. sz. 2. sz. melléklet. 4.

- Az eml. mondattól a „Pardon, grácia” kezd. mondatig. (II. rész 11. fej.)
27. ápr. 1. 7. évf. 89. sz. 7.
Az eml. mondattól az „Ő a halhatatlanságért buzgott” kezd. mondatig. (II. rész 12. fej.)
28. ápr. 2. 7. évf. 90. sz. 11.
Az eml. mondattól a „Szemtanú így írta le a bált” mondatig. (II. rész 12. fej.)
29. ápr. 3. 7. évf. 91. sz. 11.
Az eml. mondattól az „Úrnőm – mondá Negrotin” kezd. mondatig. (II. rész 13. fej.)
30. ápr. 4. 7. évf. 92. sz. 13.
Az eml. mondattól az „Ezt az utolsó két napot” kezd. mondatig. (II. rész 15. fej.)
31. ápr. 5. 7. évf. 93. sz. 15.
Az eml. mondattól az *Ország képe* c. fejezetig. (III. rész 1. fej.)
(Itt közli a lap, hogy a regénynek vége. A következő részek *Új világ* címen következnek számozás nélkül (ápr. 6-tól). Az első közleménynél feltüntetik, hogy az *Új világ* címen induló munka *A mi lengyelünk* harmadik szakasza.)
- [32.] ápr. 6. 7. évf. 94. sz. 1.
Az *ország képe* c. fejezet elejétől az „Aztán jönnek a földköstolók” mondatig. (III. rész 2. fej.)
- [33.] ápr. 8. 7. évf. 96. sz. 1.
Az eml. mondattól a *Póézis és próza* c. fejezetig. (III. rész 3. fej.)
- [34.] ápr. 9. 7. évf. 97. sz. 1.
A *Póézis és próza* c. fejezettől a „Negrotin nem szólt semmit” mondatig. (III. rész 3. fej.)
- [35.] ápr. 10. 7. évf. 98. sz. 1.
Az eml. mondattól „A vendéglős aztán” kezd. mondatig. (III. rész 3. fej.)
- [36.] ápr. 11. 7. évf. 99. sz. 1.
Az eml. mondattól a „Már pedig csak nagyon kell” kezd. mondatig. (III. rész 3. fej.)
- [37.] ápr. 12. 7. évf. 100. sz. 1.
Az eml. mondattól az „Itt meg kellett pihenni” kezd. mondatig. (III. rész 4. fej.)
- [38.] ápr. 13. 7. évf. 101. sz. 1.
Az eml. mondattól az „Ott is tele van padlás” kezd. mondatig. (III. rész 4. fej.)
- [39.] ápr. 15. 7. évf. 103. sz. 1.
Az eml. mondattól *A festett képek* c. fejezetig. (III. rész 5. fej.)

- [40.] ápr. 16. 7. évf. 104. sz. 1.
A festett képek c. fejezet elejétől a „Natalia egészen meg volt zavarodva” mondatig. (III. rész 5. fejt.)
- [41.] ápr. 17. 7. évf. 105. sz. 1.
Az eml. mondatról a „Lyubissza úgy tett” kezd. mondatig (III. rész 5. fejt.)
- [42.] ápr. 18. 7. évf. 106. sz. 1.
Az eml. mondatról *Az ősmagyarok* c. fejezetig. (III. rész 6. fejt.)
- [43.] ápr. 19. 7. évf. 107. sz. 1.
Az ősmagyarok c. fejezet elejétől a „Hát mikor olyan ménkü hosszú” kezd. mondatig. (III. rész. 6. fejt.)
- [44.] ápr. 20. 7. évf. 108. sz. 2.
Az eml. mondatról „A tisztartó kifakadására egyszerre kitört a röhej” kezd. mondatig. (III. rész 6. fejt.)
- [45.] ápr. 22. 7. évf. 110. sz. 1.
Az eml. mondatról a „Mi az a polyka?” kezd. mondatig. (III. rész 6. fejt.)
- [46.] ápr. 23. 7. évf. 111. sz. 1.
Az eml. mondatról az „Egyszerre csak felugrott a székéről” kezd. mondatig. (III. rész 6. fejt.)
- [47.] ápr. 24. 7. évf. 112. sz. 1.
Az eml. mondatról a „De Tihamér a séta előtt” kezd. mondatig. (III. rész 7. fejt.)
- [48.] ápr. 25. 7. évf. 113. sz. 1.
Az eml. mondatról a „Jaki csont!” mondatig. (III. rész 7. fejt.)
- [49.] ápr. 26. 7. évf. 114. sz. 1.
Az eml. mondatról az „Egyedül volt az üres szobákban” mondatig. (III. rész 7. fejt.)
- [50.] ápr. 27. 7. évf. 115. sz. 1.
Az eml. mondatról az „Erre már csak nevetni kellett” kezd. mondatig. (III. rész 7. fejt.)
- [51.] ápr. 29. 7. évf. 117. sz. 1.
Az eml. mondatról az „Ő átértette a helyzetet” mondatig. (III. rész 7. fejt.)
- [52.] ápr. 30. 7. évf. 118. sz. 1.
Az eml. mondatról az „És a többit” mondatig. (III. rész 8. fejt.)
- [53.] máj. 1. 7. évf. 119. sz. 1.
Az eml. mondatról az *Adjad Uram isten, de mindjárt* c. fejezetig. (III. rész 10. fejt.)
- [54.] máj. 3. 7. évf. 120. sz. 1.
Az *Adjad Uram isten, de mindjárt* c. fejezet.

- [55.] máj. 4. 7. évf. 121. sz. I.
A legnehezebb feladat c. fejezet (III. rész 11. fej.) [Itt a lap közli, hogy a 3. szakasznak vége van].
- [56.] máj. 6. 7. évf. 123. sz. I.
A kedves Bécs városa c. fejezet elejétől (IV. rész 1. fej.) a „Nem! Ebből a bezárt Bécsből” kezd. mondatig. (IV. 1. fej.) [Közölve, hogy kezdődik a negyedik szakasz].
- [57.] máj. 7. 7. évf. 124. sz. I.
 Az eml. mondatról a „Natália mögött állt Lyubissza” kezd. mondatig. (IV. rész 2. fej.)
- [58.] máj. 8. 7. évf. 125. sz. I.
 Az eml. mondatról a „Persze, hogy mindenki nevetett rajta” mondatig. (IV. rész 2. fej.)
- [59.] máj. 10. 7. évf. 127. sz. I.
 Az eml. mondatról a „Windstill bankár még aznap” kezd. mondatig. (IV. rész 2. fej.)
- [60.] máj. 11. 7. évf. 128. sz. I.
 Az eml. mondatról az „Egy nagy meglepetés várt mindenkire” kezd. mondatig. (IV. rész 2. fej.)
- [61.] máj. 13. 7. évf. 130. sz. I.
 Az eml. mondatról a *Mi kell ahhoz, hogy igazi úr legyen az ember c.* fejezetig. (IV. rész 3. fej.)
- [62.] máj. 14. 7. évf. 131. sz. I.
A Mi kell ahhoz, hogy igazi úr legyen az ember? c. fejezet.
- [63.] máj. 15. 7. évf. 132. sz. I.
A Bez-chleba c. fejezet elejétől (IV. rész 4. fej.) az „Azt ugyan okosan teszed” mondatig. (IV. rész 4. fej.)
- [64.] máj. 16. 7. évf. 133. sz. I.
 Az eml. mondatról az „Elnyomja őket a gránit” kezd. mondatig. (IV. rész 4. fej.)
- [65.] máj. 17. 7. évf. 134. sz. I.
 Az eml. mondatról a „Minden hegyszakadékot” kezd. mondatig. (IV. rész 4. fej.)
- [66.] máj. 18. 7. évf. 135. sz. 49. [melléklet]. Az eml. mondatról *A megcsalt férj c.* fejezetig. (IV. rész 5. fej.)
- [67.] máj. 21. 7. évf. 137. sz. 2.
A megcsalt férj c. fejezet elejétől a „Natália még aznap elhozta” kezd. mondatig. (IV. rész 5. fej.)
- [68.] máj. 22. 7. évf. 138. sz. I.
 Az eml. mondatról a „Tihamér természetesen ezt a hetet” kezd. mondatig. (IV. rész 5. fej.)
- [69.] máj. 23. 7. évf. 139. sz. I.

- Az eml. mondatról a „Leültek a jerikói rózsalugasban” kezd. mondatig. (IV. rész 5. fejt.)
- [70.] máj. 24. 7. évf. 140. sz. 1.
Az eml. mondatról az *Urak harca* c. fejezetig. (IV. rész 6. fejt.)
- [71.] máj. 25. 7. évf. 141. sz. 1.
Az *Urak harca* c. fejezet elejétől a „Windstill bankár a részvénytársaság vasútján” kezd. mondatig. (IV. rész 6. fejt.)
- [72.] máj. 27. 7. évf. 143. sz. 1.
Az eml. mondatról a „Nem, postai gyorskocsival” mondatig” (IV. rész 6. fejt.)
- [73.] máj. 27. 7. évf. 144. sz. 1.
Az eml. mondatról a „Hát már most szolgálhatok kegyednek.” kezd. mondatig. (IV. rész 6. fejt.)
- [74.] máj. 29. 7. évf. 145. sz. 1.
Az eml. mondatról *Az utolsó út előtt* c. fejezetig. (IV. rész 7. fejt.)
- [75.] máj. 31. 7. évf. 147. sz. 1.
Az utolsó út előtt c. fejezet elejétől a „Végre hangzott odakünn” kezd. mondatig. (IV. rész 7. fejt.)
- [76.] jún. 1. 7. évf. 148. sz. 2.
Az eml. mondatról az „A fölséges italhoz” kezd. mondatig. (IV. rész 8. fejt.)
- [77.] jún. 3. 7. évf. 150. sz. 1.
Az eml. mondatról a „Mire gondolt a lengyel” kezd. mondatig. (IV. rész 8. fejt.)
- [78.] jún. 4. 7. évf. 151. sz. 2.
Az eml. mondatról az „Eltűröm, ha szidnak” kezd. mondatig. (IV. rész 8. fejt.)
- [79.] jún. 5. 7. évf. 152. sz. 1.
Az eml. mondatról az „Ez már nagyon erős szó volt” mondatig. (IV. rész 8. fejt.)
- [80.] jún. 6. 7. évf. 153. sz. 1.
Az eml. mondatról a „Hogyan kezdett hozzá Tihamér” kezd. mondatig. (IV. rész 8. fejt.)
- [81.] jún. 7. 7. évf. 154. sz. 1.
Az eml. mondatról az „Egyébről is gondoskodott Tihamér” kezd. mondatig. (IV. rész 8. fejt.)
- [82.] jún. 8. 7. évf. 155. sz. 1.
Az eml. mondatról a „Hogy Lipován olyan sok szép” kezd. mondatig. (IV. rész 8. fejt.)
- [83.] jún. 10. 7. évf. 157. sz. 1.
Az eml. mondatról az „Ez éppen arra való volt” kezd. mondatig. (IV. rész 8. fejt.)

- [84.] jún. 11. 7. évf. 158. sz. 1.
Az eml. mondatról a „Natalia elvette a négylevelű lóherét” kezd. mondatig. (IV. rész 8. fej.)
- [85.] jún. 12. 7. évf. 159. sz. 1.
Az eml. mondatról az „Azzal a vrees palástját” kezd. mondatig. (IV. rész 8. fej.)
- [86.] jún. 13. 7. évf. 160. sz. 1.
Az eml. mondatról *A végzet* c. fejezetig. (IV. rész 9. fej.)
- [87.] jún. 14. 7. évf. 161. sz. 1.
A végzet c. fejezet elejétől az „Én fel fogom jelenteni” kezd. mondatig. (IV. rész 9. fej.)
- [88.] jún. 15. 7. évf. 162. sz. 1.
Az eml. mondatról „A rendőrség megtette” kezd. mondatig. (IV. rész 9. fej.)
- [89.] jún. 17. 7. évf. 164. sz. 1.
Az eml. mondatról az „Eljött a végzetes péntek nap” mondatig. (IV. rész 9. fej.)
- [90.] jún. 18. 7. évf. 165. sz. 1.
Az eml. mondatról az „Őrült voltam” mondatig. (IV. rész 9. fej.)
- [91.] jún. 20. 7. évf. 167. sz. 1.
Az eml. mondatról az „Amely percben a zárt hintó” kezd. mondatig. (IV. rész 9. fej.)
- [92.] jún. 21. 7. évf. 168. sz. 1.
Az eml. mondatról a „Hogy adja hát el a megszorult” kezd. mondatig. (IV. rész 9. fej.)
- [93.] jún. 22. 7. évf. 169. sz. 1.
Az eml. mondatról „*Az elfordíthatatlan fátum*” c. fejezetig. (IV. rész 10. fej.)
- [94.] jún. 24. 7. évf. 171. sz. 1.
Az elfordíthatatlan fátum c. fejezet elejétől az „Óh, hogy szeretném ezt a regényt” kezd. mondatig. (IV. rész 10. fej.)
- [95.] jún. 25. 7. évf. 172. sz. 1.
Az eml. mondatról a „Mint egy menyasszony” mondatig. (IV. rész 10. fej.)
- [96.] jún. 26. 7. évf. 173. sz. 1.
Az eml. mondatról a „Légy hát atyám!” mondatig. (IV. rész 10. fej.)
- [97.] jún. 27. 7. évf. 174. sz. 1.
Az eml. mondatról a regény végéig.

A regény folytatásos közlése közben a PH a következő hirtetést teszi közzé. „November 10-diki számunkban kezdtük meg A mi

lengyelünk címmel Jókai Mór új történelmi regényének közlését . . . Új előfizetők külön lenyomatban megkapják a regény már megjelent részét.” (1901. nov. 24. XXIII. évf. 325. sz. 11.). A közleményt még a következő számok is megisméltik: 1901. nov. 29., 1901. dec. 3. 7., 1901. dec. 5. 12.

KÖTETKIADÁSOK

- I. *A mi lengyelünk* Bp. 1903. Révai Testvérek 434 l.
- II. a) Bp. 1912. Révai Testvérek 432 l. (Jókai Mór Hátrahagyott Művei 8.)
b) 1932.
Címlapkiadás (Közművelődési Könyvek)
- III. 1–2 k. (Egybe nyomva vele *A börtön virága.*) Bp. 1932.
Franklin–Révai 1. k. 255 l.; 2. k. 224 l. (Centenárium Kiadás 94–95.) *A börtön virága* 2. k. 97–224. l.
- IV. Sajtó alá rendezte, a jegyzeteket és az utószót írta Görög Lívia, Győry Miklós rajzaival. Bp. 1961. Szépirodalmi Könyvkiadó 440 l.) Jókai Mór Válogatott Művei)

A mi lengyelünk c. regénynek idegen nyelvű kiadásáról nem tudunk. Ismert bibliográfiáink: Ferenczi Zoltán: *List of the translations of Jókai's works into foreign languages* (MBiblszle 1925. 177. és 265.), Gál János: *Jókai élete és írói jelleme* (Bp. 1925.), Demeter Tibor: *Magyar szépirodalom idegen nyelven* (Bp. 1952. Kézirat.), Jean Ślaski: *Jókai lengyelül* (VilFigy 1958. 38–57) nem említik, és nagy könyvtárainkban sem akadtunk regényünk idegen nyelvű kiadására.

Főleg az a szembetűnő, hogy a regénynek lengyel fordítására sem akadtunk, és Jean Ślaski sem ír arról, hogy miért nem fordították le lengyel nyelvre a regényt. Jókai kultusza Lengyelországban nagy volt korában is, és ma is a legismertebb magyar írónak számít. Sokan ismerik regényeit, hőseit, az irodalomtörténészek elemzik a lengyel prózafrókra gyakorolt hatását. Igazi kultusza azonban 1890 után aláhanyatlott. Ekkor a feltörő hazai realista próza Prus, Zeromski művei háttérbe szorítják a Jókai-kultuszt. Ez lehetett az oka, hogy a századfordulón született Jókai regényt — noha központi hőse lengyel — nem ültették át lengyel nyelvre.

KELETKEZÉSE, FORRÁSAI

RÉGI EMBER – ÚJ VILÁG

Kissé furcsa leírni a következő mondatot: Jókai a huszadik században. Az az író, aki gyermekfejjel a reformkor levegőjét szívta, fiatal férfiként 1848–49 részese volt, majd végigélte, végigírta, végigpolitizálta a század egész második felét, most a XX. század társadalmi és művészi viszonyai között próbál tájékozódni, és megkísérli hűnek maradni továbbra is önmagához, az íráshoz.

Jókai generációja már régen halott, és Jókai XIX. százada is a múlté. Csodálkozhatunk-e azon, hogy Jókai idegenül érzi magát a XX. században.

Mikor a fiatal Mórícz 1900-ban Budapestre jön, és tájékozódni próbál az irodalmi viszonyok között, úgy érzi: Jókai, Mikszáth és Gárdonyi olyan magányos jelenségei irodalmunknak, mint az utolsó bölények a kiirtásra ítélt rengetegben.

De nemcsak idegen Jókai a XX. században, hanem egyre gyengülő ember is. Gyengül fizikuma, fiatalságában sem erős akarata, írói ereje. Öreg ember a nagy mesemondó. A svábhegyi villa kertjében végzett reggeli sétáin már hosszú botjára támaszkodik – így örököltette meg Fesztyné, Jókai Róza pasztellképe is. Vonásaiban, tekintetében sem találjuk már a régi biztonságérzetet. Fejéről ritkán kerül le a meleg sapka. Így őrizte meg alakját az utókor számára Faragó József rajza 1903-ból. Pedig ugyancsak keményen harcolt a megöregedés ellen. Még az utolsó években is lázasan dolgozott, igazolva kívánván ezzel, hogy jussa van még az élethez, a boldogsághoz, jussa van saját életének irányításához.

„Mint az öreg korban más talajba átültetett fa, gyorsan hanyatlott az öregúr, kivált testileg, bár szellemben sem volt többé a régi, írásai színtelenebbek, zamat nélküliek és még lazábbak a szerkezetben. *A mi lengyelünkben még megvillámlik egy-egy jószű gondolat, egy szilánk, egy szikra, de már sok hamu közt. Sőt egy pompásan megrajzolt alak is előfordul benne, a fűvek titkait ismerő öreg asszonyban.* Testileg soványabb, nyaka szertelenül vékony, szempillái fárad-

tan tapadoznak szemekre, hangja tompább, termete kissé meghajlik, orra föltűnően megvastagodott, csak a járása nem öreges, még bírja magát, ahogy mondani szokták; a modora, mint mindig, most is disztíngvált, sőt nagyúrias, a kezei szép fehérek, hanem az ajkai körül egy keserű vonás elveszi az egész hosszúkás arcnak a régi jellegét.

A föllépése, ha ugyan lehetséges elképzelni, még szerényebb, mint azelőtt, mert most valami röstelkedő alázatosság is járul hozzá, mintha mondaná: „Én már nem a régi Jókai vagyok” az nagy úr volt én hozzám képest, én már csak a mostani Jókai vagyok.” — Íme Mikszáth Kálmán remek pillanatfelvétele a XX. század, *A mi lengyelünk időszakának Jókaijáról*. Vö: *Jókai Mór élete és kora* (Mikszáth Krk 2. k. 180.)

Zsigmond Ferenc utal arra, hogy Jókai már a századvég a „fin du siècle” világából is egyre erősebb nosztalgiával kívánczik vissza „a századközépi tisztas időkhez”. (Vö: *Jókai* Bp. 1924. 243.) Már ekkor, 1890. után látnia kell, hogy az új kor, az új irodalom kérelhetetlenül eldübörög mellette. Pedig még külsőségekben nincs hiány. „Az újságírók egyesülete egy Jókai-serleget szerzett . . . Ebből a serlegből minden március 15-én nagy áldomást isznak a sajtószabadságnak Jókaival kapcsolatos emlékére.” — írja Mikszáth (2. k. 176.). Az újságírók harsány vivátja látszólag feledteti azt a fricskát, amit Jókai a Pesti Hírlap szerkesztőségétől kapott, de csak látszólag. A tény az tény — mint majd erről részletesen is szólunk — a Pesti Hírlap úgy kiadta Jókai útját, nem törődve azzal, hogy regénye, *A mi lengyelünk* még csak a középig haladt, mintha csak egy kis újságíró-gyakornokot menesztett volna, aki elvettette azt a hangot, amelyen a tisztelt szerkesztőség énekel. Az írókirályra, a próza fejedelmére nincs szüksége többé a Pesti Hírlapnak.

Igaz, hogy Madarász Józsefet, aki rezes hangján fogott hozzá ahhoz a beszédéhez a Ház szószékéről, mely így kezdődött: „Én a megnevezett Jókai Mórt hazám ellen vétkes egyénnek ismerem”, az általános felháborodás vihara söpörte ki a teremből, de mégiscsak elhangzottak ezek a szavak. (Mikszáth I.m. 369.) Így csak akkor mernek a sakálók vicserogni az oroszlánra, amikor az már fogait, karmait is elhullatta.

Madarász József eme botrányos kijelentése 1902 áprilisában hangzott el. Révay Mór János a következőképpen írt erről: „Nem sokkal ezután, ugyanez év április havában újlag egy botrány középontjába jutott a Jókai neve, teljes ártatlanul. Ezúttal a képviselőházban keletkezett a vihar. A költségvetés tárgyalásánál történt. *Wlassics Gyula*, akkori kultuszminister helyénvalónak találta, hogy Jókai azt az összeget, melyet 17 éven át, mint az *„Osztrák-Magyar Monarchia”*

magyar főszerkesztője kapott, továbbra is tiszteletdíjúl élvezze a munka befejezése után, mégpedig a költségvetés terhére. Ezt a költségvetésben indokolta is Jókainak a mű létesítése körül és általában a hazai irodalom terén szerzett kiváló érdemeivel. A pártpolitika ezt a tételt kikezdte. Azt állították többen a néppártból, hogy ez a tétel be van csempészve a költségvetésbe. Oly nyilatkozatok estek azután, amelyek nem voltak méltók sem Jókaihoz, sem a magyar parlamenthez, sem az illető szónokokhoz. Tetőpontra hágott a megbotránkozás, amidőn az öreg *Madarász József* felrohant az előadói székre és onnan belharsogta a terembe, hogy „Én nevezett Jókai Mórt hazám ellen vétkes egyénnek esmérem” . . . Óriási vihar tört ki erre és tombolt mindaddig, amíg az egész ház módját nem ejtette annak, hogy Jókainak a legteltesebb elégtételt szolgáltatassa. Másnap az egész sajtó Jókairól vezércikkezett. A Jókai fény és dicsősége újra a közvélemény elé állíttatott. Az összes lapok szébbnél-szebb cikkeken versengtek, hogy a nemzet kegyeletén ejtett sérelmet helyrehozzák, hogy pellengérré állítsák azokat, akik elfogult pártszempontokból rendezték ezt a botrányt és igen helyesen állapította meg ez alkalommal írt szép vezércikkében *Vérsi József*: „Ha Jókai a mienk, az egész magyar nemzeté, hát ma az egész magyar nemzet megmutatta, hogy ő is a Jókaié.” (*Irók * Könyvek * Kiadók* Bp. 1920. I. k. 299.)

Joggal fakad ki keserűen Mikszáth „Óh ne áltassuk magunkat, mondjuk ki az igazat: ennek a nagy embernek az alkonya végtelenül szomorú volt” (2. k. 378.).

De a közéleti kellemetlenségek csak egy kis része az öregkori keserőségek forrásának. Az igazán keserű pirulákat a magánéletben kell lenyelnie, kizárólagosan azért, mert az öreg ember nem vén ember elve alapján másodszer is megházasodott, kiváltva ezzel családjának a féltékenységen és egészséges életfilozófián egyaránt alapuló felháborodását, és az olvasók egyes rétegeinek sokszor kaján élcclődését.

Mikor Jókai második házasságának küszöbén állt, akkorra már szakított — ha nem is önként — a politikával, a közéleti szerepléssel, 1896-ban Karcagon lép fel képviselőjelöltnek, Madarász Imre ellen a szabadelvű párt jelöltjeként, de megbukik. Több mint harminc évi képviselőség után mandátum nélkül marad. Politikai kudarcai ezzel betetőződnek. Ritkábban találkozik Jókai régi társaságával is, a klubban sem rendszeres vendég már. A „történelmi tarokkparti” egyre gyakrabban ül össze önelküle. Majd innen-onnan, a legilletékesebb helyről, Fesztyéctől, igaz, hogy humoros formában, de már szállingóznak a hírek az öreg író és valami fiatal színésznő szerelméről. Hamarosan a színésznő neve is nyilvánosságra kerül. Nagy Bella,

aki az „Apotheosis”-ban, a „Dalmában” is szerepelt, a nagy író kései szerelmével dicsekedhet.

1899. szept. 16-án Jókai feleségül vette Nagy Bellát. Az előzmények, de még inkább a következmények egyaránt alapvetően meghatározták Jókai életének utolsó öt évét.

Pe dig miként ezt a Jókai-irodalom is hangsúlyozza, az öreg író azért a harcát megvívta önmagával is.

Zsigmond Ferenc írja: „Az önmagát túlélő öregség tragikuma, nagysokára és lassan-lassan ugyan, de végre is kikezdi a Jókai kedélyét is. Érzi, hogy hova-tovább kivénül a világból nemcsak mint ember, hanem mint költő is. Az öregkor problémája fájdalmasan alkalomszerűvé lesz számára mind a két említett vonatkozásban, előlötti töprengésének irodalmi emléket is állított, de az ilyen problémák azért oly igazán tragikusak, mert ha sikerül is elméletileg megoldanunk, a megoldást nem sikerül valóra váltanunk a gyakorlati életben. Jókai is megható lelkiismeretességgel igyekszik megcsinálni a nagy számadást önmagával: az öreg embernek van-e joga a szerelmi boldogsághoz? Meghányja-veti a probléma különféle lehetőségeit, s a példák mind, mint megannyi tiltó szózat, azt felelik: nincs joga; az öreg szerelmes, ha fiatal nő sorsát köti a magáéhoz: vagy magát teszi szerencsétlenné, vagy mindkettőjüket (*Öreg ember nem vén ember*). Csakhogy amelyik öreg ember lelkébe ez a probléma belefészkelődött, hiába menekül az eszéhez, a számadás vége az, hogy a fiatalon maradt szív veszi át az uralmat.” (I. m. 270.)

Ezt a kérdést vizsgálja Nagy Miklós is, hangsúlyozva: Jókai fél attól, hogy szerencsétlen, nevetséges vagy becstelen figurává válik, ha egy 50 évvel fiatalabb nőhöz köti életét, és „végeredményben katasztrofálisnak látja jövőjét, ha enged vágyainak”. (*A magyar irodalom története 1849-től 1905-ig*. Bp. 1965. 314.)

A gyengülő jellem a vágyainak engedett. Jókait ez a házasság ciszakította családjától. Fesztyék, Hegedűsék egyaránt elmaradnak, és Jókai sem megy hozzájuk.

Házassága nem kárpótolja azokért, akiket elvesztett.

Ha csak a fele igaz annak, amit ennek a házasságnak brutális oldalairól írtak és beszéltek, akkor is elég, hogy láthassuk, nem arról volt szó, hogy egy szolid, megértő fiatal nő együttérző melegséggel vesz körül egy kedves öregurat a naplemente óráiban. (Ezekről az utolsó évekről nyújt tanúvallomások felsorakoztatásával megdöbbentő dokumentumokat Fényes László: *Jókai Mór utolsó évei* c. munkája. Bp. 1904.) Nagy Bella erre a szerepre nem vállalkozott.

Arról azonban még az óvatos, az eszményi Jókai nagyságára, tisztaságára vigyázó Mikszáth is megemlékezik, hogy Jókait „úri

barátai kocszini látták hébe-hóba két nővel, és az mindig furcsa megemlegetni való látvány volt. A két nő ült hátul, az aggastyám pedig a gyermeküléscn kuporgott.” (I. m. 367.)

Ilyen körülmények között fog hozzá Jókai *A mi lengyelünk* írásához, annak a cselekménynek a felépítéséhez, melyben felvonultatja gazdag életművének nagy témáit, írva Komáromról, a szabadságharcról és a Bach-korszakról, felvillantva a *Jövő század regényéből* ismert ázsiai magyarság délibábos elméletét, a *Bálványosvd* és a *Kiskirdlyok* pogány romantikáját, regényeinek, novelláinak még számtalan kedves motívumát. És mindezt talán az életmű összegezésének igényével, sajnos azonban már későn. 1900 után nincs ereje ahhoz, hogy megírja az életműve összegezését, betetőzését jelentő regényét.

Mindehhez talán még azt is hozzáfűzhetjük, Negrotin és Natália tragikus szerelme, soha be nem teljesülő boldogsága Jókai második házasságának keserűségét is felvillantja — természetesen sokkal poétikusabban, mint az élet.

Pest Hírlap — kontra Jókai.

Miként a kiadásokat feltüntető részben láttuk, a regény folyóirati közlésével az a furcsa — és a Jókai-regények történetében ritka — dolog történt, hogy a regény a Pesti Hírlapban indult meg, majd a Budapesti Naplóban fejeződött be. Ennek oka a Pesti Hírlap és Jókai között kibukkanó ellentét.

Erről az ellentétről kezdetben a közönség nem tud. A Pesti Hírlap egyik közlése (1902. febr. 11.) arról tudósít, hogy a regényfolytatások közlése Jókai elutazása miatt szakadt meg. „Jókai Mór elutazván, félbeszakítja rövid időre *„A mi lengyelünk”* című hosszabb regényét. Mikszáth Kálmán munkatársunkat kértük meg, hogy közül egy beszélyt írjon, mire azt felelte levelében: *„Ha Jókai elhallgatott az ő lengyelükkel, hadd álljon elő rövid időre a mi lengyelünk. Egy lengyelt egy másik lengyellel még lehet pótolni, de Jókait egy másik íróval már nem.”* (PH. 1902. febr. 11. 24. évf. 41. sz.)

Mikszáth Kálmánnak *A mi lengyelünk* c. novellája 1902. febr. 11-én indult, és 1902. febr. 15-ig öt folytatásban látott napvilágot.

Talán felesleges is hangsúlyoznunk, annak ténye, hogy az új történet is *A mi lengyelünk* címen lát napvilágot, sem a Pesti Hírlap, sem Mikszáth Kálmán részéről nem volt korrekt dolog. Nyilvánvalóan ezt mind a szerkesztőség, mind pedig Mikszáth tudhatta, de üzleti célokat tartva szem előtt — nehogy csökkenjen a lap vásárlóinak száma — megtették.

Néhány nappal később aztán felszínre kerül a folytatások elmaradásának igazi oka. A PH (1902. febr. 16. 46. sz. 6.) *Jókai Mór és*

a *Pesti Hírlap* címen a következőképpen kommentálja a kérdést: „Arról van szó, hogy Jókai Mórnak a Pesti Hírlappal való munkatársi viszonya a mi nézetünk szerint összeférhetetlenné vált azzal, hogy Jókai mint a Magyar Nemzet című félhivatalos szubvencionált lap megnevezett főszerkesztője, annak a lapnak az élén állónak van megnevezve, mely lap a Pesti Hírlap politikai magatartását igazságtalanul és goromba hangon támadta és személyes motívumokkal a tárgyi vitakozás területéről a gyanúsítások terére lépett.”

Nehezményezi, sőt összeegyeztethetetlennek tartja a PH, hogy a Magyar Nemzet főszerkesztőjének van feltüntetve Jókai, és a lap éppen azt a PH-t támadja, melynek Jókai főmunkatársa. Ezt a PH kiadótulajdonosa levélben is közölte Jókaival.

A PH elpanaszolja továbbá még azt is, hogy a Budapesti Újságíró Egyesület a PH bevonása és meghallgatása nélkül ítélte el az ügyet, majd ismét hangoztatja, hogy Jókai Mór személye iránt a legnagyobb tisztelettel viseltetnek, és Jókai kiválásával a PH lett a vesztes fél, de mivel Jókai nem jelentette ki, hogy a Magyar Nemzet támadásaival nem ért egyet – szakítaniuk kell.

A lap a következő napon (1902. febr. 17. 47. sz. 4.) *Jókai Mór és a Pesti Hírlap* címen ismét visszatér a kérdésre. Hangoztatja ismételten Jókai iránti tiszteletét, és sajnálatát fejezi ki, hogy a PH hibáján kívül „a munkatársi összeköttetés felbontására került sor”. Itt tudósít a cikk arról is, hogy Jókai levélben kereste fel a PH szerkesztőségét, melyben megírta, hogy ragaszkodik az 1902-es évre megkötött szerződéséhez, és a vele járó anyagiakhoz. Erre a PH hajlandó is. Majd így folytatja a cikk: „Egyes lapok rosszakarató híresztelésével szemben, mintha Jókai a lapunkban megkezdett regényének megszakítására kényszerítettetett volna, s a regényt most a közönség ilyen vagy amolyan félrevezetésével Mikszáth Kálmán folytatná, elég legyen arra hivatkoznunk, hogy Jókai Mór január 22-én fejezte be *„A mi lengyelünk”* c. regényének második részét, s aznap levélben bejelentette, hogy üdülés végett elutazik és a regény írását egy időre kénytelen abbahagyni... Időközben Mikszáth Kálmán *„A kétszeres lengyel”* címen elbeszélést írt. Csak az történt, hogy Mikszáth tréfából a rövid elbeszélésnek eredeti címét *„A mi lengyelünk”*-re változtatta, megjegyezve, hogy egy lengyelt könnyű más lengyellel pótolni, de Jókait más íróval nem lehet.” Nos, lehet-e ezek szerint az említett gyanúsító közlemények indító oka más, mint rosszakarát, vagy legjobb esetben tudatlanság? Mindegyik esetben kár volna több szót vesztegetni rá.”

A kérdés boncolgatását a PH cikkeivel párhuzamosan a Magyar Nemzet is megkezdi. Első közleményének címe: *Jókai Mór ellen*

Légrády Károly. (1902. febr. 16. 41. sz. 10.) A cikk rossz néven veszi, hogy a PH „rövid úton kiadja az útját Jókai Mórnak. Légrády Károly — Jókai Mórnak.” Majd hangoztatja, mennyire jogos volt a Budapesti Újságíró Egycsület felháborodása is ebben az ügyben.

Két nappal később (1902. febr. 18. 42. sz. 8.) már azt közli a lap, hogy Jókai a Budapesti Napló szerkesztőségének kötelékébe lépett, majd idézi Jókainak a Budapesti Naplóban (1902. febr. 17.) *Az én elcsapatdsom* címen megjelent cikkét is, melyben így ír: „Hát biz, én rajtam megesett ma, a mi még sohasem: hogy elcsaptak a szolgálatból, tüstüllést, felmondás nélkül, márul holnapra . . .

Mi még azt sem mondhatjuk, amit a délamerikai rabszolgotartónak mondott a vén néger, akit a gazdája felszabadítás címén el akart bocsátani: „De édes gazdám, ha már megetted a husomat, hát most edd meg a csontomat is!”

Csontot még talán; de szellemet nem.

Magam vagyok a hibás.

Mi történt?

A trónörökös útrakészült Szent-Pétervárra.

Kisérőül egy magyar főurat választ ki.

Az a magyar főúr egy ellenzéki pártnak a vezére.

Ezt megtudja a király oldala melletti miniszter s tudatja a kormányelnökkel.

A kormányelnök előterjesztést tesz a királynak e személyválasztás miatt.

Én, a ki megírtam a „Jövő század regényét” s abban a minket fenyegető minden lehetséges veszedelmeket, azt az egyet nem értem utól a fantáziámmal, hogy engemet magamat fog elgázolni a muszka kolosszus.

A király erre itthon marasztja a magyar főurat.

Ez eset, hogy, hogy nem, nyilvánosságra kerül.

Az ellenzéki lapok e miatt a kormányelnököt hevesen megtámadják.

De még érzékenyebben támadja meg egy szabadelvűpárti lap, mely őt minisztertársa elleni perfidiával gyanúsítja.

E gyanúsítást erélyesen visszautasítja a kormánnyal benső viszonyban álló hírlap, melynek homlokán az én nevem olvasható, mint egyik főszerkesztőé [a másik név: Beksics Gusztáv].

Erre a szabadelvűpárti lap engemet, mint regényírókat kidob a szerkesztőségéből.

Tehát nekem, mint költőnek, mint regényíróknak nem szabad politikai véleményemnek lenni. Írhatok akármilyen regényt, ha a ki-

adó politikájával nem vagyok egy színvonalon, a szépirodalmi műveimre kötött szerződésemet a lábamhoz dobják.”

A cikk a következővel zárul: „Jókai Mór a Pesti Hírlapban *„A mi lengyelünk’* címmel regényt írt, melynek közlése természetesen abban maradt. Néhány lap azt állította, hogy Légrády Károly a közönség megtévesztése céljából Mikszáth Kálmánnak a Kisfaludy Társaság nagygyűlésén felolvasott beszélyét közlé *„A mi lengyelünk’* címe alatt. Mikszáth Kálmán most egy hozzánk beküldött nyilatkozatban tiltakozik az ellen, hogy ő Jókai regényét folytatta, mert, ez a legnagyobb abszurdum lenne.’ Erre vonatkozólag megjegyezzük, hogy Mikszáth Kálmán beszélyének címe, mikor a Kisfaludy Társaságban felolvasta, ez volt: *„A kétszeres lengyel’*. A Pesti Hírlapban a beszély mégis *„A mi lengyelünk’* címmel látott napvilágot. A Pesti Hírlap mai számában azt írja, hogy Mikszáth a címet *„tréfából’* változtatta meg. Talán mégis több volt a tréfánál?”

Ezek voltak a leglényegesebb cikkek ebben a kérdésben. A többi kisebb frás is ezekből idéz és pro vagy kontra, foglal állást ebben a Jókait joggal elkeserítő rosszindulatú ügyben.

Erről a kellemetlen, rosszindulatú esetről ír Révay Mór János (*Írók * Könyvek * Kiadók* I. k. 298.) és Lengyel Géza is (*Magyar újságművészek* Bp. 1963. 35.). A kérdést természetesen érintenie kell a Mikszáth Krk 15. kötetének is. Bisztray Gyula azonban tompítva a helyzet élet úgy tünteti fel a dolgot, hogy Mikszáth *„mintegy beugrott’* Jókai meséjének pótlására”. (I.m: 168–69.)

Minden bizonnyal Mikszáth is érezhette eljárásának inkorrekttségét, hiszen utána bárhol jelentette is meg kisregényét vagy *A kétszeres lengyel* vagy *Fili* címen tette közzé.

A RÉGI TÉMÁK ÚJJAÉLEDÉSE

A szabadságharc témája

Mint már említettük, Jókai nagy témái élednek újjá a regény lapján. A regény első, jelentősebb felében a magyar szabadságharc utolsó fázisáról kap képet az olvasó.

Hogy mit jelentettek Jókai számára 1848–49 mozgalmas napjai, lírai költemények, novellák, regények sorából olvashatjuk ki. Ezek az írások, ha különböző művészi szinten is, de egyöntetűen sugározzák a hazaszeretet lelkesítő pátosát.

Az első lelkesült sorok 1848-ról Jókai forradalmi publicisztikájában szólalnak meg a márciusi napokban. „Tartsátok tiszteltben e napot,

mellyen a nép szava először megszólalt. Martius 15-dike az, írjátok föl szíveitekbe és el ne felejtsetek. A magyar nemzet szabadsága e naptól kezdődik.

A nemzet történetében ez volt az epochalis nap. Ezentúl minden nap új dicsőséget fog számotokra hozni; a nép fölébredett, a nép követelte századok óta megfogadott jogait, a nép kivítta jogait, miknek láncait legközelebb találta". (Vö.: *Cikkek és beszédek*. 2. k. 5–6.)

Az utolsók pedig *A mi lengyelünk* lapjain, ahol büszkén vallja: „Ezt nem ismétli meg a sors. Egyszer történt meg, soha többet!”

A mi lengyelünk után már csak egy alkalommal utal 1848–49-re, a *Börtön virága* c. regényében, ahol még egyszer megfogalmazza azt a véleményét, melyet 50 év írói tevékenységéből is sugárzott: Magyarországnak 1848–49-nél fényesebb korszaka nem volt, és nem is lesz soha (i. m.: 12.).

A költemények, novellák és regények vallomásai mellett ott vannak az önéletrajzi frások megnyilatkozásai is. Ezek is a „mesés harcok, a mámorító diadalok” napjairól, a népátalakító fordulatról beszélnek. (*A Jókai jubilleum története*. 119.) Arról, hogy az 1848–49-es szabadságharc élménye egész írói tevékenységére meghatározó erővel terjedt ki (HhM 5. k. 3.).

Zsigmond Ferenc: *A szabadságharc hatása Jókai írói egyéniségére* c. cikkében (It 1918. jan–febr. 31–47.) Jókai 48-as magatartásánál fontosabbnak tartja azt, amit annak bukása után az emlékek ápolása terén tett. „Nem az ... a főfontosságú ... hogy milyen volt Jókai eszmevilága a szabadságharc esztendejében, hanem az, hogy ennek az átélт rendkívüli eseménynek az emléke hogyan fészkeli meg magát írónk lelkében s az idő ködén át miként nyer fölemelő, csodás arányokat” (i. m. 37.).

„Jókainak sokkal később is, elvakul a szeme, ha e nap, istenarcára visszatekint, amely napon – saját szavai szerint – látta ezredévek bálványait egyszerre leomlani, látott egy korszakot egy perc alatt megszületni, látta az Istent (*Életemből*. 27.)” (i. m. 39.).

„Több mint fél évszázaddal élte túl ezt a nevezetes esztendőt (48/9), de soha bele nem fáradt dicsőítésébe. Nemcsak saját képzeletét tudta meggyőzni arról, hogy kizárólag valóságos eseményeket és igazán élt embereket válogat ki a nagy harc történetéből, hanem – mondhatni – az egész magyar olvasó szívét-szemét is, évek hosszú során át ...

Úgy érzi, hogy a végzet neki a magyar történelem egyik legnagyobbserű fényét engedte meg szemlélni és átélni, sőt – pusztulástól megóva – mintegy elhívta arra, hogy a nagy szabadságharc

korszakát . . . főtáplálékul válassza egy bámulatosan hosszú frói pálya egész tartalmán keresztül” (i. m. 41–42.).

Valóban így van ez még az utolsó szabadságharcról szóló regényében is. 1848–49 cseményeihez tartozónak érezzük a regény elején még jellemesebb Tihamért, a tipikus Jókai-hős Negrotint és a markotányos Katkát, akinek megformálása ismét meggyőz bennünket arról, hogy Jókai mellékfigurái élőbbek, mint a központi hősök. De az elhivatottságot, az emlékek őrzését is fellelhetjük még itt, életének alkonyán is.

Hogy miként jelentkezik az 1848–49-es téma Jókainál, részletesen rajzolja meg Szekeres László részben a *Politikai divatok* (JKK 14.), részben *A készlű ember fiai* (JKK 27.) c. regények jegyzeteiben.

Így jelen kötetünknel a vázlatos áttekintés is elégségesnek ígérkezik.

1848–49 először novellákban, visszaemlékezésekben elevenedett meg (*Csataképek, Egy bújdosó naplója*). E novellák feladata (pl. *Az ércledny*), hogy azt a hősi harcot, melyet „mítoszinnak” érez Jókai, megőrizze, az irodalom tüzevel, erejével leheljenek bele örök életet, hogy a hősök tetteiből megfognák a sohasem hervadó babérszorút (*Párbaj a csatatéren*).

Az államhatalom azonban hamar megtiltja az írónak, hogy forradalmi témákról írjanak.

Ekkor – mint arra Szekeres László is utal – Jókai csak egy álspanyol novellában (*A szökevény*), illetve később egy, a török időkben játszódó elbeszélésben (*Az utolsó budai basa*) emlékezik Budavár ostromára, 1849-re. (JKK 14. k. 490–91.) Eltekintve azonban ezektől az „ezópuszi nyelven” írott művektől, a szabadságharc ábrázolását mintegy egy évtizeden keresztül hiába keressük Jókai művészetében.

1860 után aztán előbb kisebb írásokban, majd 1863 januárjától a Honban közölt *Politikai divatok* c. regényben tér ismét vissza 1848–49 bemutatásához.

A szabadságharcos téma legragyogóbb írása az 1867-es kiegyezés után született. Az 1869-ben publikált *A készlű ember fiai* c. „regény-csoport” szinte elhomályosítja azokat a kisebb terjedelmű, szabadságharcos témájú írásokat, amelyek a nagy regény körüli években születtek (Pl. *A zsolcai hős*).

Az 1881-ben megjelenő *Akik kétszer halnak meg* c. Jókai-regény érdekes kétcárúságot mutat. Erről így ír Gergely Gergely: „Jókai 48-ról ebben a regényében is pátosszal szól ugyan, de azért összegeyzetethetőnek tartja, hogy az udvarhú Temetvényieket a szabadsággért lelkesedő Illavay mentse meg. Egyformán szimpatizál a bécsi nép torradalmával és az ez elől menekülő udvarhú arisztokrata Pálmával.

Másképpen értelmezi már Jókai a szabadságot; a Gorombolyi-féle mindent kockára tevő áldozatot álmodozásnak tartja, s az lesz a valódi hős szemében, aki az illúziókat szerzefoszlatja.” (JKK 39. 443.).

Itt tehát már azzal a Jókaival találkozunk, aki az 1875-ös fúzió szemüvegével nézi 1848–49 eseményeit. Hasonló ítéletet alkothatunk az 1877-ben kiadott *Egy az Isten* erdélyi vonatkozású részeinek történelemszemléletéről.

Innen jutunk aztán el a 48–49-es téma vizsgálatában *A tengerszemű hölgy* c. regényhez és az 1890-es évek kisebb szabadságharcos tárgyú írásaihoz. A 90-es évek írásainak elemzése kapcsán Nagy Miklós a kritikai hang elmélyülését hangsúlyozza.

„A leginkább kritikai műltszemélet azonban az *Emlékek a szabadságharcból* c. 1899-i kis memoár lapjain található. Természetesen e mögött sem áll teljesen egységes és következetes felfogás. Gyakran csak a minden forradalmat elítélő liberális szóval meg, hogy aztán helyet adjon a félmegoldásokat, elmulasztott alkalmakat felpanaszoló hazafinak. Keserű lapokat tölt meg Dembinszky és Görgey, Kossuth meg Görgey egyenetlenkedéseinek felsorolásával, kitér Kossuth külpolitikájának illúziósságára is. Van szava a Schwechat előtt elmulasztott nagy lehetőségekről... De a legsúlyosabb igazságokat a Szemere-minisztérium intézkedéseiről mondja el. Szavai nyomán kibontakozik Budavár ostromának értelmetlensége, a kormány elrendelte böjtös-imádságos kereszties hadjárat demoralizáló hatása, az országos zűrzavar... Nyári Pál kiábrándult tisztánlátása szólal meg itt, s hogy mennyire nem futó hangulatról van csupán szó, azt a főbb pontok megismétlődése mutatja *A magyar nemzet története zárófejezeteiben*.” (*A köszlív ember fiai*. ItK 1958. 234.)

Így jutunk aztán el a 48–49-es téma vizsgálatában jelen kötetünkig, ahol Jókai ismét sokkal inkább a reálpolitikusok álláspontját mutatja követendőnek, mint a forrófejűek elképzeléseit, akik a komáromi köztársaság és a többi délibábos ábránd alapján a harc továbbfolytatása mellett kardoskodnak. Jókainak ez az álláspontja természetesen nem jelent lemondást arról, hogy 1848–49-et ne heroikusnak, ne a magyar történelem egyedülálló jelenségének mutassa be.

Jókai és Komárom

1850-ben, a szabadságharc bukása után írja meg Jókai első olyan munkáját, melyben gyermekkorának feledhetetlen színhelyére, szűkebb hazájába, szülővárosába vezeti az olvasót.

A novella címe: *Komárom*. Az első kép az „elpusztult, kiszzenvedett” várost mutatja, a szabadságharc alatt romba döntött, felperzselt középületeket, a szabadságharc utolsó bástyáját. Innen vált vissza a történet a szabadságharc időszakába, és mutatja meg a város védőinek egy napját, mikor a robbanó bombák mellett is vigalmat ülnek, és poharat ürítenek a magyar szabadságra.

Felvillantja Jókai Komárom ostromának néhány jelenetét a *Politikai divatok* c. regényében is. És ugyancsak figyelemre méltó tény az is, hogy Jókai, aki ebben a regényében a forradalmi küzdelem történetéből viszonylag keveset ad, arra mégis módot talál, hogy szülővárosának szerepére utaljon.

Komárom — mint erre Nagy Miklós egyik tanulmánya is utal — először Jókai novelláiban elevenedik meg. „Jókai valamiképpen terep-kutatónak, könnyű lovasságnak is szánta az elbeszéléseket . . . példa erre az is, hogy komáromi miliőt először elbeszélésekben láthatunk.” (Jókai: *Válogatott elbeszélések*, It. 1956. 231.) Ezek a novellák: *Az elcsétt neje*, *Komárom*, *Kötél áztatva jó*, *A hazajáró lélek*; Későbbiek: *A három királyok csillaga*, *A nagy ellenség* és a többiek, csakúgy a szülőföld varázsos poézisét őrzik, mint a részben vagy teljes egészében komáromi tárgyú regények: *Az elátkozott család*, *Politikai divatok*, *Az arany ember*, *A tengerszemű hölgy*.

Jókai komáromi színhelyű írásait éppen az a melegség jellemzi, mint Mikszáth palóc tárgyú írásait.

Harsányi Zoltán arra is felhívja figyelmünket *Az elátkozott család* jegyzeteiben, hogy „mennyire összekapcsolódott az író lelkében a szülőváros képe a várost ért nagy katasztrófák emlékével” (JKK 11. k. 287.). A *Komárom* c. novella arról beszél, hogy a császári ütegek ágyúgolyói a lakosság egy részét hajléktalanná tették. A *Politikai divatokban* olvashatunk a dunai hajóhíd leszakadásáról és az 1848 szeptemberében pusztító nagy tűzvészről csakúgy, mint *A tengerszemű hölgyben*.

Ezekről a katasztrófákról — mint erre a *Tárgyi és nyelvi magyarázatok* c. részben majd kimerítőbben utalunk — sok szó csak jelen regényünkben is.

Hogy Jókai Komárom iránti szeretete megfakult-e bizonyos mértékben az öregkori esztendőkre, vagy sem, nehéz lenne eldönteni. Az kétségtávolú igaz, hogy sokan örökre elmentek már azok közül a hozzátartozók közül, akik Jókai számára csaknem egyetlen jelentettek a szülővárossal. A Feszty-családdal való szakítás is lazíthatott ezeken a kötelékeken.

Lehet, hogy *A mi lengyelünk* Komáromja már nem *Az arany ember* „mese” Komáromja, lehet, sőt bizonyos, hogy Jókai tolla alól most

nem kerülnek ki olyan „elevenéggel és bájjal” alkotott részek, mint *A tengerszemű hölgy* írásakor. Most már nem sikerül úgy megfiatalodni témájával együtt, mint *A tengerszemű hölgy* alkotása közben, de az hogy élete alkonyán, utolsó terjedelmes regényében a szabadságharcról és azon belül Komárom szerepéről ír, vallomás az író részéről.

A Bach-korszak krónikása

A mi lengyelünk c. regény második részében a Bach-korszak viszonyai között élnek a regény hősei. A Bach-korszak ábrázolása is fontos témája Jókainak. Egy késői nyilatkozata ugyan megtévesztő kissé számunkra Jókai és a szabadságharc bukása utáni idők viszonyának megítélésében. 1896-ban ugyanis *Az én dolgom a Pesti Naplónál* c. önéletrajzi jellegű írásában így nyilatkozik: „Most is édesen gondolok vissza azokra a szép, csendes időkre, a miket úgy hívunk, hogy *Bach-korszak*.”

Schmerlingnek sikerült a Bach elődeit rehabilitálni.

A Bach és a Schmerling-éra úgy áll egymás mellett, mint a Nirvána meg a Dante pokla: amott a semmivéporlás elmállasztó lassú zsibbadása, emitt a torturák minden fajtájának keresztülpróbálása.

A magyar újságíróknak a Bach idejében az volt a jelszava: „ne szólj szám, nem fáj fejem”. Schmerling uralmában meg az, hogy ha szólsz is, megbánod, ha nem szólsz is, megbánod.” (HhM 5. k. 288.)

Ezt a korszakot azonban, melyre oly „édesen” gondol vissza az író regényeiben, akár a 60-as évek, akár a századforduló alkotásait nézzük, nem mutatja olyan édesnek.

Az új földesúr ugyan — nem hiába tette a konzervatív irodalom-szemlélet kötelező Jókai-regénnyé 1945 előtt — rózsaszínű szemüveggel nézi az eseményeket, és ellenállásra még annyira sem buzdít, mint a *Politikai divatok*, de ugyanakkor „ragyogó szatírával kacagtatja ki Jókai csaknem minden egyes lapon a Bach-rendszer kétbalkezes közigazgatását, szemellenzősségét”. (Vö.: *A magyar irodalom története 1849–1905*. Bp. 1963. 160.)

Az a Bach-rendszer, amit Jókai *Az új földesúr* lapjain némi humorral szemlél, tompítva ezzel kritikájának élet, az öregkori Jókai-regényekben egyre ellenszenvesebbé válik, ítélete jóval tárgyilagosabb lesz. Állításunk igazolását szolgálja mind *A fekete vér*, mind *A mi lengyelünk*.

A fekete vér Lenke Simon bárója, a „*Vatermörder*” erkölcsi hullává válik a Bach-korszak szolgálatában, és a rendszer, amelyet szolgál,

dermesztően nehezedik az ország lakosságára. Ez a kritikai hang szólal meg aztán *A mi lengyelünk* c. regényben is.

Jókai véleményét a Bach-korszak szép, csendes időszakáról tehát inkább csak pillanatnyi impresszió megnyilatkozásának tarthatjuk, mint alapos, megfontolt kijelentésnek. Olyan megnyilatkozásnak, amely a Bach-korszak – Schmerling-korszak párhuzamba állítása kapcsán születhetett, túlzó ellenpontként az általa mindig is sokkal rosszabbnak tartott Schmerling-korszak jellemzésére.

A KOMÁROMI ESEMÉNYEK FORRÁSAI

Jókai a komáromi események megrajzolásához ragyogó anyagot talált idősebb Szinnyei József (1830–1913) *Komárom 1848–49-ben* c. naplójegyzeteiben, melyet szerzőjük 1887-ben, Pesten jelentetett meg.

A fiatal Szinnyei, a győri jogakadémia hallgatója – mint abban az időben fiatalságunk nagy része – az új idők eszméitől hevülve tér haza 1848-ban húsvéti szünetre Komáromba. Itt a városi nemzetörségbe került, és együtt gyakorlatozott civil ruhás, rosszul felfegyverzett polgártársaival.

Júniusban befejeződött a tanítás a győri akadémián, ahova közben visszatért Szinnyei. Innen Pestre vezetett az útja. Hallotta a parlamentben Kossuth gyűjtő beszédeit. Ki állhatott ekkor ellent ennek a hatásnak? Szinnyei József is Komáromba siet, és itt a honvédség soraiba kerül.

„A naplóírást októberig nem végeztem rendszeresen – vallja Szinnyei –, hanem a márciusi napok után történeteket, melyeknek részben magam is szemtanúja voltam, levelekből, meg az egykorú iratok, – és könyvekből állítottam össze. Október közepén azonban már mindennap jegyezgettem, nem ugyan nagy fontosságú, de mindenesetre a közvetlenségből merített egyszerű élményeimet. Becsessé teszi ezen naplójegyzeteket az is, hogy egy napot sem mulasztva el, az eseményeket ugyan aznap tettem papírszeletekre, tinta és toll hiányában, olykor frónnal, mikor azok megtörténtek. Ezen naplójegyzetek eredetiségén most sem változtatok.” (i. m. 3–4).

Jókai itt tehát egy olyan forráshoz jutott, mely „közvetlenségből merített” élményeket tartalmaz. Meg is szerezte Szinnyei könyvét, csakúgy, mint a komáromi vonatkozású könyvek közül számos egyebet, és meg is maradtak ezek a Jókai-hagyatékban. A jelen kiadás is azt a példányt használja, mely Jókai asztalán feküdt *A mi lengyelünk* írásakor.

A forrásvizsgálatnál itt is az előző köteteknél már jól bevált módszert követjük, mely szerint a nagyobb, jelentősebb „fő koncepciót adó” egycések vizsgálatát itt, a mű *Keletkezése, forrásai* c. részben adjuk, míg a kisebbeket a kötet *Tárgyi és nyelvi magyarázatok* c. részében.

A komáromi hadi eseményeket lényegében *Az utolsó diadal* c. fejezettől az *Ország képe* c. fejezetig terjedő részben ábrázolja Jókai, illetve a *Poézis és próza* c. fejezet elején. Ez a rész az egész regény gerince.

Az utolsó diadal c. fejezetben írja meg Jókai a komáromi sereg kirohanását és diadalát a várost körülvevő osztrák seregek felett. Színyeitől tudjuk, hogy a kirohanás 1849. aug. 3-án volt. Itt Jókai részben Szinnyi nyomán halad, de természetesen módosítani is kell bizonyos tényeket, hiszen ebbe a csatába be kell iktatni Tihamért és Negrotint is.

Szinnyi ír arról, hogy „éjfélkor Asserman Ó-Szőnyben összedezte hadoszlopait és Almás felé ment . . . a helységet rohammal elfoglalta s az ellenség makacs ellenállás után Esztergom felé visszavonult”. (i. m. 235.)

Szinnyeitől értesült Jókai arról is, hogy az ellenség ütegei milyen előnyös helyzetből léhették a magyarokat (i. m. 236.), majd arról, hogy „még egyszer igyekezett az ellen magát Ácsban fentartani, de rövid harc után a zászlóaljak rohama által innen is elűzött”. (i. m. 236.)

Az *Almásy Pál* c. fejezetben feltűnik az 1848-as országgyűlés elnökének alakja is. Menekülés közben száll meg Komáromban, és elmondja Negrotinnak a súlyos vereségeket.

Almásy megjelenése Komáromban történelmi tény, csak az a különbség, hogy a fájó híreket a valóságban Klapkával tudatja, míg a regényben Negrotinnal.

Így ír erről Szinnyi: „Vég poharazás közben, midőn Kossuthra, Görgeyre, a haza fölszabadulására, az ellen vesztére, Magyarország jövőjére emeltek poharat, este felé lehetett, Klapkát félre szólították, hogy valaki sürgős dologban akar vele beszélni. Almásy Pál, az országgyűlés alsóházának elnöke várt reá künn, szegényesen: csaknem fölismerhetetlenül volt öltözve. Meghatottan és a fájdalom által megtörve adta tudtára Klapkának, hogy ő csak futása közben tért be hozzá, s szerinte minden veszve van. Nagy Sándor serege Debrecennél szétveretett, Dembinszki-é Szeged és Szőregnél megveretett, Bem serege Segesvárt föloszlott; a kormány és országgyűlés körében csüggettség és fejetlenség uralkodik, végül azt is mondta, hogy Haynau ezen tények után Komárom ellen nagy sereget képes küldeni” (i. m. 255.).

Ebben a fejezetben tűnik fel Friebeisz Pista figurája is, és hallunk a Komáromi Lapok híreiről.

Jókai a Komáromi Lapokat bizonyosan ismerte, de rengeteg anyagot találhatott ezzel kapcsolatban Szinnyei könyvében is. Szinnyei ír a Komáromi Lapok munkatársairól, és arról is, hogy Komáromban és helyi lapjában bizony sokszor láttak napvilágot felnagyított, alaptalan hírek.

„Az álhírek terjesztése talán sehol se volt oly divatban, mint épen Komáromban. Ezt a sajátoságos helyzet magyarázza meg, mert városunk a szabadságharc alatt, néhány hónap kivételével, csaknem mindig cernirozva volt; hirlap, később hír is, csak mint fehér holló, jött be hozzánk; azt sem hittük föltétlenül, mert ha jó volt, többet kívántunk, ha pedig rossz volt, akkor épen nem hitte senki” (i. m. 39.).

Majd később konkrét adatokat is találunk, melyek a regénybe beilleszkedtek. 1849. aug. 11-én jegyzi fel Szinnyei a következőket: „Hazamenet újságot vettem, melyben igen jó hír volt, t. i. Alpárnál Dembinszki és Visoczky 25 ezer muszkát veszítettek bele a mocsárba” (i. m. 192.). Ez az adat szó szerint épült be a regény anyagába. Majd ugyanitt ír Szinnyei a szóban terjedő kedvező hírekről is „hogy az angol követ Füreden van, Fiumét, Odessát az angolok a mi részünkre bloquirozzák; a muszkáknak augusztus 16-ig ki kell takarodniok” (i. m. 192.).

Ezeket a délibábos híreket aztán szívesen publikálta a komáromi sajtó, noha a komolyabb emberek aligha hittek ezekben.

„A várórség működéséről természetesen minél ritkábban és minél kevesebbet írt a lap, de annál többet a haza távol részein működő seregeinkről és a sokat emlegetett angol, francia és török intervencióról; ezen fölcsigázott hírek bármily hitetlenek voltak is, de mindenki kapva kapott rajtok és a lap ilyenkor 1000 sőt 2000 példányban is elkelt; az álhírek közlésének maga a várkormány is szemet húnyt, mert eléggé tapasztalhatta üdvös hatásukat; csak midőn a várórség és a haditanács dolgaiba avatkozott, lett Klapka szigorúbb, egy ízben néhány napra a lapot is betiltotta, a szerkesztőit pedig fogságba helyezte, őrt állítván ajtaja elé” (i. m. 229.).

De fellelhetjük Szinnyeinél a Jankura, Kossuthra, a csángó magyarokra vonatkozó hírek anyagát is.

„A kávéházba menet sógorommal Beöthy Zsigmonddal találkoztam, ki a következő jó híreket beszélte: Bem 25 ezerből álló serege Erdélyben egyesült Janku 40 ezerével és ezekkel kijött Magyarországra; Perczel a csángó-magyarokat lázította fel; Kossuth pedig a törökökkel Eszéket ostromolja” (i. m. 208.).

Jókai itt a forrásában különböző helyeken szereplő adatokat hozza egy helyre.

Ebben a fejezetben beszél Jókai az Ujházy – Klapka-féle kiáltványról is, mely 1849. aug. 6-án falragaszokon is nyilvánosságra került. Itt lehetünk tanúi annak, mikor Jókai szó szerint idézi forrását, idézőjelbe téve.

A kiáltvány szövege így hangzott!

„Áldott legyen e nap, testvéreink és osztályosaink a szabadság és testvériségben!

Áldott! mert győzelmet s üdvet hirdetünk nektek.

Győzelmet, melyet a komáromi sereg e folyó hó 3-án vívott ellenállhatatlanul; csapást és veszteséget, melynek hírére a sárga-feketék nyomorú kebelén megálland a lélekzet.

Ott panaszolják a szétvert zsoldosoknak maradványai lesütött fővel már Pozsony vagy Bécs falai alatt rémült urinak futásukat s veszteségüket.

Mondhatják: veszítettünk.

30 s pedig többnyire 24 fontos ágyúkat, többeket futásközben a Dunába taszítván le.

5000 lőfegyvereket.

30 teli lőszer koczikat, s azonkívül rakéta készleteket.

Legalább 50 megrakott társzekereket.

2624 vágó ökröket.

804 hízó sertéseket.

35 mindennemű élelmi cikkekkel s felszerelési szerekkel terhelt hajókat.

Elhullottak s foglyokká lettek körülünk ezrenkint. . .”

Majd jön Klapka felhívása: „Csatlakozzék tehát a sereghez minden háztól egy férfi, hol többen vannak egy hajlék alatt” (i. m. 238 – 239.). A kiáltvány szövegét közli még Hamary Dániel: *Komáromi napok 1849-ben* (Pest 1869.) c. könyve is. (12.).

Az *Aramics Cyrill* c. fejezetben kevés hadi cseményt említ Jókai, így nem volt Szinnyei munkájára oly mértékben utalva, mint az előzőekben.

A szép *Angiolina* c. fejezetben tűnik fel Beöthy Laci és a szép ezredesné figurája. Beöthy Lászlóra, aki Komáromban hadbíró lett, számtalan helyen utal Szinnyei könyve is, de Angiolina alakja is, noha a név költött, Szinnyei műve nyomán kelt életre, az ötletet onnan kapta Jókai. Erről külön fejezetben szólunk majd. Ugyancsak Szinnyei a forrása még a fejezet több apró mozzanatának is. Így a fáklvás zenéről, Klapka győri sikeréről, a négy ezredes kitüntetéséről Szinnyeinél olvasott Jókai. Ezeket az egyezéseket a kötet *Tárgyi és nyelvi magyarázatok* c. részében mutatjuk meg.

A *barakkok* c. fejezetet is Szinnyei adataiból építi fel Jókai. Forrásból értesült az ujoncozásról, az Ujházy-bankók kiadásáról, a város elfoglalására irányuló manőverekről, Kollár Lajos és Kesztyer Ede éberségéről, az augusztus 17-én dúló nagy tűzvészről, Tóth Lőrinc képviselőházi beszédéről.

Ennek a fejezetnek a középpontjában a barakkok ügye és az ehhez kapcsolódó asszonylázadás leírása áll. A regénynek ez a része azonban a költői fantázia eredménye. Valóban épültek barakkok Komáromban, de a polgári lakosság részére, akik a Cigánymezőre menekültek a bombázások elől. Szinnyei több helyen is ír arról, hogy voltak a város területén fabódék, sebesülteket helyeztek el bennük, de ezek már régebben épültek. (Vö: Szinnyei i. m. 115–116. 250.)

A *Végre valahára együtt* c. fejezetben is inkább a magánéleti események dominálnak. Néhány kisebb történelmi megjegyzés azonban itt is igazolja Szinnyei könyvének forrásjellegét.

A *komáromi bankók* c. fejezet elején visszatér egy előzőekben már említett eseményre, az Ujházy által kibocsátott bankjegyekkel kapcsolatos dolgokra. Itt azonban tovább bővíti a kérdést, és elmondja, hogyan teremtették meg ennek a pénznek nemesfém-fedezetét. Jókai szerint — és ezt ismét Szinnyei műve alapján állítja — Győr városának lelkes támogatása tette lehetővé a nemesfém-alap megteremtését. Így ír erről Szinnyei: „Győrről éreztük először a pénzhiányt. A hadi pénztár csaknem kiürült már. Klapka ekkor fölhívtást intézett a lakosokhoz, hogy a komáromi garnisonnak nyugtatvány mellett előlegezzenek pénzt. Ezt a győriek készséggel teljesítették; tehát azt a mit adtak, nem kényszerítésből vagy hadi sarcként, hanem önként adták. Ezzel az első szükség fődözve lett, mert valóban szép összeg jött így be. Többi közt egy özvegy asszony 500 darab aranyat és 1500 forintot ezüstben — csaknem összes vagyonát — ajánlotta föl Klapkának, ki — Szillányi emlékiratai szerint — elég nemes szívű volt, azt visszautasítani. Az egykorú 'Komáromi Lapok' szerint azonban Klapka az aranyakat ugyan visszautasította, de az ezüst pénzt nyugtatvány mellett elfogadta” (i. m. 244.). Jókai csillag alatt Szilágyi emlékirataira utal, de a fenti idézet világossá teszi, hogy Szillányi Péter alezredesterről van szó, nem Szilágyiról.

A *Látványosság* c. fejezet elején írja Jókai, hogy Klapka a *Pressburger Zeitung* egy példányából értesült a világsi fegyverletételről és a kemény katona a hír hallatára sírva fakadt.

Ezeket az adatokat pontosan megtalálta Szinnyei naplójában.

„Klapka augusztus 18-án szállása előtt föl-alá járva, éppen Szillányinak, tábornoki főnökének, a szükséges utasítást adta a seregnek

bevonulását illetőleg, midőn a Győrből elküldött egyik kém megérkezett és a 'Pressburger Zeitung' egy számát nyújtá át Klapkának; ez feszült kíváncsisággal olvasván azt, hirtelen elhalványodott és hátrátántorodva a lapot kezéből kiejt. Szillányi fölvette azt és a következőket olvasta: . . . Haynau tábornoszernagy futár által, ki a mai esti vonattal érkezik Schönbrunnba, tudatja ő felségével a császárral, hogy f. hó 13-án Világosnál a rebellesek főnöke Görgey, serege nagy részével, 30–40 000 emberrel, föltétlenül letette a fegyvert. . .

Midőn Szillányi körültekintett, Klapka már szállására távozott, Szillányi követte, szobájában a pamlagon ülve s keservesen sírva találta őt. A küldöncnek és Szillányinak a legmélyebb titoktartást parancsolta, azután visszavonult" (i. m. 256–257.).

Ennek a fejezetnek a középpontjában a Bocskay-huszárok felladása és megtizedelése áll.

A huszárok megtizedelése történelmi tény. Szinyei is ír róla, de elég szűkszavúan, nem olyan részletesen és színesen, mint Jókai.

Szinyei följegyezi, hogy szeptember első napjaiban, már a katonák közül néhányan elszökdöstek Komáromból, majd így folytatja:

„Komolyabb alakot öltött azonban, sőt már nyilvános lázadásá fajult a Bocskay-huszárok ellenszegülése, midőn ezek nyíltan követelték elbocsáttatásukat. Midőn a horvátok 1848 nyarán fegyvert fogtak a magyarok ellen, a Bocskay-huszárok, mint egy éves önkéntesek zászló alá álltak; később ugyan, midőn novemberben a huszárczredeket szervezték, ők is rendes huszárokká lőnek. Így történt, hogy egy éves szolgálatuk már két hónap óta letelvén és a huszár előtt mindig gyűlölt várbeli élet állván emlékülükben, elbocsáttatásukat kérték. Ezen derék ezred emberei, többnyire szép fiatal népség volt a hajdúvárosokból, kik minden alkalommal bátorság és fáradhatatlan buzgalmukkal tűntek ki. Azonban a fentebb említett úton tudomást szereztek arról, hogy ezredük három osztálya, mely Temesvárnál harcolt, már hazájokba visszatért, még inkább sürgették elbocsáttatásukat. Igyekeztek őket megnyugtatni s többeket közülök; kik mint családapák fontos okot hoztak fel, elbocsáttattak. Az emberek látszólag nyugodtan tértek tábor helyükre.

Azonban alig 24 óra múlva, szeptember 4-kén, midőn ezen ezredből egy század az előőrsök fölváltására vonult ki, két társuk által felbujtva, tisztjeiknek megtagadták az engedelmesseget, eldobták fegyvereiket és rögtön elbocsáttatásukat fenyegetéssel akarták kioroszakolni. . .

Midőn erről Klapkát értesítették, ő azonnal megparancsolta, hogy őrkéséret mellett szállása elé vezessék őket. Egy osztály gyalogság

födözete alatt, lefegyverezve és lovukat kantárszáron vezetve érkeztek a főparancsnok szállásához.

Klapka is igyekezett őket jószággal tévedésük felől felvilágosítani; ők azonban makacsul ragaszkodtak követeléseikhez, azt hajtván szüntelen, hogy „szolgálati idejük már lejárt”. Ekkor Klapka nehéz szívvel bár, átadta a szánalomraméltó 60 áldozatot a rögtönítélt törvényszékeknek, mely mindnyájokat halálra ítélte. Hasonló ítélet hozott a többi szökevényekre is.

Ezen halálos ítéletet Klapka a Bocskay-husároknál tizedelésre, a 60. z.-alj szökevényeinél pedig csak a 8 legbűnösebbnél erősítette meg. Mely ítélet még azon nap délután 4 órakor 7 huszáron és 8 honvéden golyó és lőpor által a cigánymezőn végrehajtatott” (i. m. 304 – 305.).

Nem szabad azonban megfélekedezni arról sem, hogy az elmondottakhoz Szinnyei érdekes lapalji megjegyzést fűz, amely ugyancsak felvillanyozhatta a színes, fordulatos anyagot kereső és kedvelő Jókai fantáziáját.

„A Bocskay-husárok megtizedelésének idejét Klapka ‚Memoir’-jában hibásan szeptember 14-ére teszi. . . Klapka említett művének, még az a nagy hibája van, hogy azzal mintegy hatni akarván, e miatt az egyes helyeket kiszínezte, fölösleges sallangokkal kicicomázta, még pedig nem ritkán a történet hátrányára; így például a Bocskayakról azt írja, hogy azokat a megtizedelésnél 6 zászlóalj fogta körül, ezenkívül minden z.aljtól 24 ember volt jelen, azután leírta a hatást, hogy sírtak a nézők stb. Ez nem így történt, mert alig tudott arról néhány ember, kik épen véletlenül jelen voltak a kivégzésnél. . . Klapka dicséretére legyen itt följegyezve Krivácsynak nyilatkozata, ki az ítélet aláírásánál jelen volt és hallotta szavait, midőn mondá: ‚Fáj lelkemnek ezen halálos ítélet aláírása, de meg kell tennem, ha azt nem akarom, hogy az egész várórség végképen felbomoljék.’ Klapka tehát igen jól cselekedett, midőn legújabb becses művéből az ‚Emlékeimből’ kihagyta ezen részleteket. – Végül meg kell emlékeznem a szabadságharc után közvetlen oly rohamosan is alkalomszerűleg megjelent munkák közül egyről, mely 1850-ben ‚Scenen und Bilder aus dem ungarischen Revolutions-Kriege’ címmel névtelenül látott napvilágot Pesten Heckenastnál. Ezen tendentiosus fércmunka ‚Die Dezimierung der Bocskay-Huszaren’ cím alatt. . . egész fejezetet szentelt a szomorú eseménynek, melyet szeptember 11-re helyez, igen meghatóan és érdekesen ír le, csak hogy abból a címen kívül egy szó sem igaz” (i. m. 305.).

A fejezet végén maga Jókai is utal Klapka emlékirataira. Mivel az 1886-ban Pesten megjelenő *Emlékeimből* c. műben Klapka említést

sem tesz a Bocskay-huszárok megtizedeléséről, így csak a német nyelvű munka a *Memoiren von Georg Klapka April bis October 1849* (Lipscse 1850) jöhetett számításba. Ott valóban leírja Klapka az eseményeket. Szinnyei és Klapka leírása között sok azonosság található. Itt Klapka művéből csak azokat a részeket idézzük, amelyek nincsenek benn Szinnyeinél Klapka visszaemlékezését ismertető soraiban, és Szinnyeinél hiányzó megállapításokat tartalmaznak, így tehát minden kétséget kizárólag innen kerültek a regénybe. Ez mindössze néhány sor: „Megrázó volt ennek a borzalmas kivégzésnek a hatása a jelenlévők kedélyére. Mindenkit mélyen megragadott ezeknek a bátor, de aljas módon félrevezetett és elvakított embereknek szánandó halála. A nézők közül sokan sírtak, és mindnyájan újból megesküdtek arra, hogy a hazáért életüket és vérüket ingadozás nélkül felajánlják. A párttűz huszárok felismerték gaztettük nagyságát, és csak azért kértek kegyelmet, hogy a legveszélyesebb helyre állítva őket magatartásukkal az előbbi bűnükért vezekeljenek” (Vö: i. m. 264.).

A *Scenen und Bilder aus dem ungarischen Revolutions Kriege* említett fejezetében nem találtunk olyan mozzanatokat, amelyek az előbb említett forrásokban nem szerepelnek, csak Jókai regényében és a *Scenen und Bilder*ben. Így ennek ismeretét illetve felhasználását nem tételezhetjük fel.

A *Scenen und Bilder* lényegében azokat az eseményeket mondja el, amelyeket Klapka és Szinnyei művéből is megismertünk. Van azonban egy érdekes megállapítása, ami sem Klapkánál, sem Szinnyeinél nem szerepel.

A névtelen munka a következőket írja a husárokról: „Halálos csend uralkodott az ítélet felolvasásakor. Ez a lázadó huszárok tizedelését mondta ki. Ellenvetés nélkül megadták magukat sorsuknak, de szándékuktól elállani nem voltak hajlandók. Dacosan, kihívó arccal, anélkül, hogy a legkisebb félelmet vagy megbánást mutatták volna, térdelt le a kivégzésre kiválasztott tíz áldozat. Egy kivégző osztag közülük hatot földre terített. A másik négynek azonban, mivel a halálfélelmet kiállották, megkegyelmeztek.” (*Scenen und Bilder aus dem ungarischen Revolutions-Kriege*. Pest, 1850. Verlag von Gustav Heckenast. 86.).

Ez feltétlenül érdekes mozzanat. A négy honvéd, aki a halál közvetlen közelében is bátran viselkedett, kegyelmet kapott. Ha Jókai ismeri a kérdéses művet, ezt a rendkívüli eseményt feltehetően beveszi regényébe.

Az *orgyilok* c. fejezet elején Szinnyei nyomán beszél Jókai azokról az akciókról, melyek a 14 napi fegyverszünetet eredményezték. Oldalakon keresztül szinte minden sorhoz hozzáfűzhetjük volna,

hogy hol találta meg az adatokat Jókai Szinnyei művében. A jelentősebb egyezéseket a *Tárgyi és nyelvi magyarázatok* c. részben fel is tüntetjük.

Ebben a fejezetben írja le Jókai azt a fényes bált, melyet Assermann adott a városban lévő tisztek, előkelőségek számára. Erről Szinnyei így tudósít:

„Ezen napon esti 9. ó. Asserman várkormányzó napi parancsban zencestélyre hívta meg a táborkari és szolgálaton kívül levő törzstiszteket. Az estélyt egy szemtanú írja le, ezen leírást követtük mi is . . .

A gazdagon díszített és fényesen világított termekben minden rangú tisztek csoportja hullámozott. Klapka karján vezetve Károlyi grófnét, a Rákóczi-induló hangjainál nyitotta meg a táncvigalmat. Jelen voltak: Thaly ezredes és térparancsnok, Kosztolányi ezredes . . . stb.” (i. m. 311.)

Ebben a fejezetben meséli el Angiolina Natáliának a megdöbbenő hírt, hogy Klapkát meg akarták gyilkolni.

Ez történelmi tény, és Szinnyei is megemlékezik róla Klapkát idézve.

„Szeptember 17-én (Klapka szerint 10-én) jelenték nekem, hogy a városban egy idő óta, egy gyanús külsejű ember bujkál, ki alkalmilag személyem és mindennapi dolgaim után tudakozódik . . . Elfogatása alkalmával azt kívánta, hogy elém vezetessék, mert négy szem közt nagy fontosságú leleplezéseket kell nekem tennie . . . Soha sem láttam utálatosabb akasztófa virágot; félszemű, lelógó ajkú, ragyás képű ember volt. Fejérhegyesnek (Weisenberger) s amerikaiak vallotta magát és nyers kérdéseimre zavarba jött s néhány összefüggés nélküli mondatot dadogott; végre körülnézett a szobában, s megkért, távolítanám el a jelenlevő szolgálattevő tisztet, hogy fontos közléseit megkezdhesse. Vallomása szerint Kossuthhoz igyekezett jutni, de mivel már nem találta Orsován, visszafordult és azzal a szándékkal jött Komáromba, hogy a Kossuthnak szánt titkot reám bízza. Mivel további kérdéseimre nem akart beszélni, s fokozódó zavara és zavaros nyilatkozatai mindig gyanusabbakká váltak, szándéka iránt nem lehetett tovább kétségem, őrizet alá vétettem és megmotoztattam. Egy kopott tört találtak nála, mely más alkalmakkor már tehetett szolgálatot, azután ruhájába varrva több papírt, köztük egy útlevelet, mely egyszersmind menedéklevel is volt Haynau főhadiszállásából, gr. Hoyos ezredes aláírásával ellátva, melyben minden cs. k. hatóság felhivatott Fejérhegyest hivatalosan támogatni, mivel az illető Kossuth kézrekerítése végett van kiküldve. Nyomorult színeskedés! Egy másik frás egy bécsi rendőrségi hivatalnok szolgálati ajánlata volt, mely az előmutatót, nagyon jól használható és bizalmas egyénnek nevezé.

Mivel világos volt, hogy ezt az embert Kossuth meggyilkolására bérelték fel, átadtam a rögtönítélő bíróságnak, mely rövid kihallgatás után, mi közben kémmek vallotta magát, de a többire nézve a tagadásban maradt, halálra ítélte s még az nap (szept. 10.) agyonlövötte. Csak az utolsó úton, mikor a kegyelem minden reményét elveszté, vett rajta a megbánás erőt és az őt kísérő M. lelkésznek bevallotta, hogy engemet meggyilkolni szándékozott. Másnap a lelkész közölte velem ezt a vallomást, melyet a delinquens azzal a kéréssel tett neki, hogy bocsánatomat kikérje. Még intett is, hogy társától óvakodjam, ki jelenleg betegen Pesten maradt ugyan vissza, nemsokára azonban hasonló szándékkal Görgey huszárseregéből valónak öltözve Komáromba érkezik. Többi vallomását nem tudtam meg; ez a gyónás titka maradt; de hogy borzalmasak lehettek, azt bizonyítá a különben csendes lelkész mélyen megrendült lelkiállapota, ki megkísérlé a gonosztevőt a vallás utolsó vigaszával ellátni" (i. m. 312–313.).

A *Respublica Komaromiensis* c. fejezetben mondja el Jókai Komárom fanatikus védőinek utolsó, reménytelen, utópisztikus elképzelését a csallóközi köztársaságról, Klapka félreállításáról. Ehhez a fejezethez is Szinyei könyvéből olvashatta a következőket: „Komáromban a capitulatio előtti napokban csallóközi köztársaságot akartak létesíteni . . . a terv Thaly Zsigmondtól származott . . .

A szept. 24-ki . . . értekezlet utáni este Thaly szállásán az összecsküdtek a következő főpontokban állapodtak meg: Klapkát ártalmatlanná teszik, új parancsnokot választanak, ministeriumot alkotnak, kirohanásokat tesznek, tért foglalnak, újoncoznak, élelmet szereznek és ha kell, egy lábíg elvesznek . . . Azután új várparancsnokság állíttatnék fel, melynek élére az aug. 22-én szabadságát visszanyert Mack tüzér alezredes helyzetetnék és az ellenséggel való alkudozás félbeszakíttatnék. A kivégzendők névjegyzékében volt fölírva . . . Károlyi grófné is, kit az összecsküdtek az ellenség ágensének tartottak. A lázadás kitörése a vár átadásának napján volt kitűzve" (i. m. 377–378.).

A későbbiekben ír aztán még Szinyei arról is, hogy Thalyt Klapka elfogatta és ezzel az összecsküvés méregfogát kihúzták.

A fenti idézetek és a *Tárgyi és nyelvi magyarázatok* összevetései egyaránt igazolják, hogy Jókai csaknem kizárólagos forrásul használta a történelmi események megrajzolásához Szinyei művét, és ezek köré szötte a magánélet epizódjait, képeit.

A *leszámolás* c. fejezetben olvashatunk Klapkának arról az intézkedéséről, hogy Holländer Leóval kifizettettek minden tisztnek egy havi, minden közkatonának tíz napi zsoldot. Ezt valóban engedélyezte Haynau is, és elismerte a kapituláció feltételei között.

„A tiszteknek egy havi díj, a legénységnek 10 napi zsold adatik osztrák bankjegyekben, cs. kir. szabályszerű hadi illetmény szerint” — olvashatjuk Szinnyi könyvében is (i. m. 387.).

Az *utolsó lövések a szabadságharcban* c. fejezet anyaga tipikus Jókai-anekdotának tűnik. Fegyveres összetűzés pár fürt szőlőért! Jókai ugyan Cserna István levelére hivatkozik, ez így igaz, de a fejezet forrása változatlanul, itt is Szinnyi könyve, mivel Cserna, a bálványosi református lelkész (1885. júl. 9-én kelt levelében) az érdeklődő Szinnyeinek írta meg az eseményeket, aki aztán be is olvasztotta a levelet könyvébe.

Cserna így mondja el az anekdotikus eseményt. A szép Kosztolányiné — alakjára a regény szereplői című részben is visszatérünk majd — panaszkodott neki, hogy az idén még nem evett szőlőt, mire a lovagias tiszt így szólt: „No . . . holnap megtraktálok nagyságodat szőlővel. — Másnap hajnalban jó 25 legényt, két káplárral, kirukkoltattam. Én vezettem őket az ó-szőnyi szőlőkbe. Az árkon belül állt a németek forposztja. Mikor mi a szőlő gypújén által másztunk, az egész csatárlánc megrémülve retirált. Ha azok a nekiiramodott vitézek fel nem verik a csatárláncok mögött nyugodtan alvó tisztjeiket, én is hamar elkotródtam volna, mind a ki éreztem, hogy ez a magam szakállára merészelt csetepaté miatt még botba is ütközhetem. De meg, hamar átláttam, hogy az azon évben még nem mívelt szőlő között, nem hogy érett fürtöt találni: de az őserdővé sűrűsödött bozótban, lépésről lépésre előrehaladni alig lehetett. — De a sógorok golyót küldtek utánunk. — ‚Ne hadd magad magyar!’ kiáltám harsányan és szuronyszegezve neki mentünk a sűrű bozótban. Egy jó negyedóra multán, a szőlők Grebics felé eső oldalán, kívül a kerítésen, kezdte a német megfutamodott seregét felállítani. Velők volt két ágyú is: azok is hamar bele kotnyeleskedtek a hecbe s mi jó gyors lábbal ott hagytuk a szőlős kerteket. — De a német nem hagyta annyiban. Utánunk jött. A reggel szürkületéhez hozzá járult a köd. És a ködben, csak úgy találokra egyre ágyúzott reánk. Ennek hallatára mi volt természetesebb, mint hogy a mi tüzeink is, kik a szőnyi temető alatt bivouakiroztak, felmozdonyoztak, és hamar visszafellegtek a német ágyúknak. Ti erre, ki benn Ó-Szőnyben aludtatok az igazak álmát, a huszárokkal egyben, hamar kirukkoltatok, és olyan jóra való nótát kezdtünk, hogy a föld is rengett az ágyú zenére. — A többit tudod. Mily kétségbe esve rohant ki Komáromból az egész vezérkar, nem tudván megmagyarázni a harc okát, meg lévén már a capituláció is állapítva. — Hogy senki el nem esett, oka volt a harapni való sűrű köd. A csata színhelyén ott termettek közt volt a szép olasz menyecske is férjével Kosztolányi ezredessel. Én kerestem

egy alkalmas pillanatot. Oda lovagoltam melléje. — Nagysád! mondám, én voltam a szőnyi szőlőben, de ott az idén senki nem kapált ennélfogva, fájdalom, szőlőt sem hozhattam. — Ez volt az utolsó harcnak, melyet mi vívtunk, az oka.” — Eddig tart Cserna István levele, majd Szinnyei is hozzáfűzi: „Ez volt szabadságharcunk utolsó csatája, itt lőtték el az utolsó töltést, itt villant az utolsó szurony, az utolsó kard; és ezt a csatát egy szép menyecske tüzes pillantása idézte elő” (i. m. 384—385.).

A *Poézis és próza* c. fejezet elején írja le Jókai, hogyan vettek a komáromi huszárok könnyes búcsút lovaiktól, fegyvereiktől. Ennek a szomorú aktusnak lefolyását is Szinnyei nyomán formálta meg az író.

Az osztrák katonai szolgálatra való felhívásra felelő öreg őrmester szavait sem Jókai fantáziája alkotta, ezt az epizódot is megtalálta Jókai Szinnyei könyvében.

„Ekkor felszólítja gr. Nobili Klapkát, intézné a huszárokhoz azon kérdését, vajon volna-e kedve valakinek közülök az osztrák szolgálatba lépni? Klapka ezt is megtette. Fölszólítását mély csend követé, senki se lépett ki a sorból. — Egy vén altiszt azonban hangosan és nyugodtan így szól: „Tábornok úr! az osztrákokhoz nem lépünk át, de ha a hazának ismét szüksége lesz reánk, mindnyájunkra számot tarthat ön!...”

Mit a halálra ítélt érez, midőn a szép világnak búcsút mondvá a vérpadra lép, oly érzelmek szállhatták meg ezen vitéz huszárokat, midőn lovaikról leszálltak. Fájdalomtól jajveszékelve borultak lovaik nyakára, s ezek mintha harcosaik mély fájdalmát éreznék, búsan horgaszták le fejüket” (i. m. 409—410.).

A fentebb idézett részek és a *Tárgyi és nyelvi magyarázatok* c. fejezetben közölt összevetések igazolják, hogy Jókai itt is alaposan kiaknázza írásos forrását, akárcsak a többi öregkori regényében. Az egyre gyengülő írói fantázia szívesen veszi a kész anyagot, melyeknek felhasználása megkíméli a nagyobb írói erőfeszítésektől, és egyben írásának történelmi hitelét is alátámasztja.

A REGÉNY KISEBB FORRÁSAI

Jókai főforrása tehát a jelen kötet esetében Szinnyei naplója volt. Mellette azonban egyéb művek is az író asztalára kerültek, mikor a regény cselekménye formálódott.

A Jókai-regények, elsősorban a történelmi tárgyúak esetében és ha meggondoljuk, hogy *A mi lengyelünk* megszületését több mint

egy fél évszázad választja el a lapjain ábrázolt időszaktól, és hogy forrásmunkák nélkül aligha boldogulhatott volna Jókai, akkor ezt a regényt is kissé történelmi regénynek érezhetjük — a forráskutatás számtalan esetben megmutatta, hogy a főforrás vagy főforrások mellett Jókai egyéb művek anyagát is felhasználta.

Így van ez jelen kötetünk esetében is. Ezeket a kisebb jelentőségű forrásokat az alábbiakban elemezzük.

A turai ütközet leírásának forrásai

Jókai a regény elején bemutatja a szabadságharc egyik jelentős csatáját, az 1849. július 20-án megívott turai ütközetet. Innen indítja hősei útját.

Az ütközet leírásához az anyagot részben Gracza György 1879—1898 között megjelenő, nagy terjedelmű, adatgazdag és a maga korában nagyon népszerű könyvéből merítette (*Az 1848—49-i magyar szabadságharc története*), részben pedig barátjának, Degre Alajosnak szóbeli közléséből.

Gracza munkája Jókai könyvtárában is megvolt, és a Jókai-hagyaték anyagaként a Petőfi Irodalmi Múzeum őrzi.

Jókai Gracza könyvéből értesült arról, hogy a magyar sereget Perczel Mór vezette, egységében lengyelek is harcoltak, és arról is, hogy a magyar sereg hirtelen toborzott, rosszul felszerelt csapat volt. (5. k. 610.)

Ugyancsak Gracza nyomán ír Tolsztoj tábornok hadmozdulatairól, haderejéről (5. k. 610—11). Forrásában találja meg Wujcsik százados nevét (5. k. 612), akinek hősi halálát szintén Gracza nyomán mondja el.

Sokszor aprólékos pontossággal követi Jókai Gracza leírásait, szinte minden sorához kapcsolni tudjuk az idézett mű megfelelő sorait. Itt is megfigyelhetjük, milyen remek érzékkel válogatja ki Jókai forrásából a regényes leírásba beleillő részeket és azokat, amelyekből hőseit formálhatja.

A fejezet címe: *Hősök harca*. Így természetes, hogy Jókai is említést tesz arról az öreg huszárról, aki egymaga 11 ellenséget vágott le. Gracza is ír erről (5. k. 612).

Mindössze egy helyen figyelhetjük meg, hogy Jókai kissé módosítja forrása egyik megállapítását. Szerinte ugyanis a csatatér ura Perczel maradt, míg Gracza könyvéből az tűnik ki, hogy a magyarok vonultak el a túlerő elől a csatamezőről (5. k. 611).

A regény és Gracza könyve között mutatkozó nagyszámú egyezést a *Tárgyi és nyelvi magyarázatok* c. részben mutatjuk ki.

Jókai szabadságharcos visszaemlékezéseiből azonban az is látszik, hogy erről az ütközetről — ha nem is olyan részletesen, mint Gracza könyvéből — már jóval előbb, a szabadságharc napjaiban Degré Alajos szóbeli közléséből szintén értesült.

Jókai Szegeden találkozott Degré Alajossal. A találkozást így írja le: „Sétaközben összekerültem régi, jó pajtásommal, Degré Alajossal, ki huszárszázadosi egyenruhában, de kard nélkül, botra támaszkodva, bicgett a sétányon végig. Ő beszélt nekem a jászfényszaru (vagy a stratégák szerint turai) lovassági ütközetről, melyben ő is sebet kapott egy kozák dárdától a bokáján. Perczel Mór tábornok intézett egy merész rohamot Paskievics serege oldalába. Tizenhat század huszárja volt és négy század lengyel dzsidása, tizenkét ágyúval, vele szemben ötezer muszka lovas, Tolstoy tábornok alatt, kinek újszerűtű serpentín-ágyúú vannak, melyeknek golyói bűgásukkal rémületet gerjesztenek. De a magyar lovasság csodáit mívelte a vitézségnek. Egyenkint verte szét az orosz huszárezredeket s a félelmes kozák dárda-erdőnek is közéje rontott. Egy öreg huszár egymaga tizenegy kozákot vágott le. De a lengyel légió is kitett magáért. A forradalmi dzsidások éppen a cári ulánusokkal kerültek szembe: hasonló fegyverzetűekkel. A mi lengyeleink parancsnoka volt Thworniczky czredes, ki a roham előtt átadta a vezényletet a csapatjában közlegényként szereplő Dembinszky altábornagynak s arra ő vette a kezébe a közlegényi fegyvert, a dzsidát s előre rohant az ellenség közé: „megálljatok, majd én tanítalak meg, hogy hogyan kell a pikával dolgozni!” S egymaga kilenc muszka ulánust leszűrt a viadaldalban.

Én szokva voltam Lojzi pajtásomnak a mondásait készpénzül fogadni. Pedig ezek százas bankók voltak.

S még aznap teljesen igazolva találtam e nagy szavakat, a midőn Nyáry Pált meglátogattam. Ott találtam nála Mészáros Lázárt (a volt hadügyminiszter és fővezért), ki csakugyan beváltá a szavát s Perczel huszárjai közé sorakozott közvitéznek. Ő is részt vett abban a nagy petekben, s dacára a szürke szakállának, maga is kioltotta egynéhány kozáknak az életmécsét. Mert a kozákdárda hatalmas egy fegyver, de mikor a magyar huszár félreacsapja a dárdát s aláfurakodik, akkor vége a hatalmának, a huszár kardja az erősebb fegyver. Így lehetett egy öreg huszárnak tizenegy kozákot lekasabolni. A kozák nem szűrhatott a dárda csidjével, csak a nyelével üthetett. Az öreg hős nem restellte élő tanúbizonyságot megmutatni nekünk a saját hátát, mely a kozák dárdanyelek ütéseinek kék foltjaival volt keresz-

tül-kasul léniázva. Dicsőséges foltok! Annyi halálai lettek megfizetve!'
(*Az én életem regénye.* HhM 5. k. 127–28.)

Erre az adatra Nacsády József tanulmánya (*Jókai műveinek lengyel alakjai*, Szeged 1961. Irodalomtörténeti dolgozatok 19. k. 99–100) hívta fel figyelmünket. Ez az adat annál is becsesebb számunkra, mivel itt sikerült megtalálni Negrotin alakjának csfráját.

A bécsi vonatkozású események és utalások forrásai

Mikor 1880-ban megjelenik Moriz Bermann nagy monográfiája az *Alt-und neu-Wien. Geschichte der Kaiserstadt und ihrer Umgebungen. Seit dem Entstehen bis auf den heutigen Tag und in allen Beziehungen zur gesammten Monarchie.* (Wien, Pest, Leipzig, 1880.) azon nyomban felkelti Jókai érdeklődését, és több regényének bécsi vonatkozású fejezeteihez szolgált forrásul. Erre különben már Jókai korában is utalt a szakirodalom (*Rákóczy fia*, Élet 1892. jan. 31. 1. sz. 37. V-o cikk-író) és elemzi a JKK is. (*Szeretve mind a vérpadig* 1. k. 425–429.) stb.

Az *Alt-und neu-Wien* valóban fontos forrása a *Szeretve mind a vérpadig* és a *Rákóczy fia* c. regényeknek, de használta Jókai – ha nem is olyan jelentős mértékben, mint az előbb említett történelmi regényei esetében – *A mi lengyelünk* megírásához is.

Tihamér bécsi lumpolásai, császárvárosi barátainak lipovai látogatásai fontos részei a regény második részének. Tihamért és barátait a Ludlám-barlang elnevezésű egyesület tartja össze.

A Ludlám-barlang elnevezésű asztaltársaság valóban létezett Bécsben, és Bermann elég részletesen ír róluk.

1816-ban Bécsben néhány jókedvű színész és íróbohém asztaltársaságot alapított, amely rövidesen a Ludlám-barlang nevet vette fel. A név eredetére vonatkozóan szó szerint idézzük Moriz Bermann ide vonatkozó mondatainak fordítását.

„Ekkor történt, hogy a Theater an der Wien-ben első ízben került előadásra Adam Oehlenschläger *Ludlám-barlang* c. színdarabja. Az említett asztaltársaság ekkor összebeszélte, hogy együttesen vesznek részt az előadáson, és utána Haidvogel vendéglőjében a Schloßer utcában találkoznak, hogy véleményüket kicseréljék. Oehlenschläger (1779–1850) is megjelent itt... és rendkívül jól érezték magukat hajnali két óráig...

Az egyesület elnökévé kalifa címmel az igen jólelkű, minden tréfában részt vevő Karl Schwarzot, a Hoftheater művészt választották meg, aki mindig a legvidámabb tréfák céltáblája volt, és kifejezetten rossz néven vette, ha békét hagytak neki. Így uralkodott

tehát ő, akit Füstös Szivargyűrű Kalifának hívtak, mert rendkívül sokat dohányzott, vagy Vörös Mórnak, mivel Schwarz volt ugyan a családi neve, de a nagy orra úgy vereslett, mintha cinóberrel kenték volna be. A Ludlám-barlang mindig híresebb, közismertebb és látogatottabb lett.” (i. m.: 1085.)

Ezek a vidám bécsi bohémek életre kelnek a regényben is. Bermann ugyan név szerint csak a Vörös Mórt említi, Jókai sem mulasztja el, hogy elmondja: nevét „nagy veres orra miatt” kapta — de ez nem akadályozza meg szerzőnket abban, hogy írói leleménnyel vagy esetleg más, általunk ismeretlen források alapján a többieknek is ne adjon hangulatos, egyéniségüket tükröző neveket: Charon der Hölzote, Protz von Sampanszkuvát.

Jókai azt is megemlíti, hogy a társaság tagjának lenni nem volt egyszerű dolog, az arra érdemes bohémet először csak „árnyéknak” vették föl, és csak akkor válhatott „testté” az asztaltársaságban, ha furcsaságaival azt kiérdemelte.

Ez az adat is Bermann művéből került a regénybe, aki így ír: „Örökös árnyéknak Franz Hassaurek nagykereskedőt választották meg, ugyanis az asztaltársaságba való felvétel alkalmából az új tag egy ideig árnyék nevet kapott, és csak később lett belőle test. Hassaurek mint árnyék olyan kiválóan viselkedett, hogy örökös árnyéknak választották meg, emellett még árnyékmester lett, azaz az összes árnyékok feletti felügyelettel bízták meg” (i. m. 1086).

A társaság a regény cselekményének idején ugyan már nem létezett — szerepeltetésük tehát szigorú mértékkel mérve anakronizmusnak tekinthető — minden bizonnyal sohasem jártak az akkori Magyarországon, de hogy remekül illenek be a lipovai rafinált orgiák és az 50-es évek bécsi bohémvilágának rajzába, azt senki sem vitathatja.

A társaság felosztásáról elmondja Bermann, hogy 1826-ig voltak együtt, akkor a gyanakvó rendőrség felosztatta őket. Noha azt is hozzá kell tennünk, hogy a későbbiekben is több bohém igyekezett a nagyhírű Ludlám-barlang hagyományait folytatni, de kevés sikerrel. A Ludlám-barlang a fénykorát az első alapítók vezetésével, a Vörös Mór uralkodása alatt élte.

Jókai néhány kisebb utalásának alapját is Bermann könyvében találtuk meg (a Fürst Színház, Fekete Redoute, Degen Jakab mechanikus repülési kísérlete Tivoliban), de szerepelnek a regényben olyan adatok is, melyeknek nem sikerült az ismert monográfia alapján a nyomára bukkannunk. Ezekkel kapcsolatban a kötet *Tárgyi és nyelvi magyarázatok* c. fejezetében részletesebb utalásokat adunk.

Jókai ebben a kötetben lényegében már előbbi témáit éleszti újjá. A *Buddhisták Magyarországon* c. fejezetben viszont olyan témához nyúl, melyet addig még egyszer sem említett műveiben.

A regény, mint tudjuk az 1850-es években játszódik és a századfordulón jelent meg. 1850 és 1900 között egyes buddhisták már lehettek ugyan Magyarországon, de buddhista közösség illetve közösségek csak 1920 után alakultak.

A regény említett fejezete kétségkívül arról tanúskodik, hogy Jókai bizonyos jártassággal rendelkezett a buddhizmussal kapcsolatban. Forrását illetve feltehetőleg forrásait azonban a kétszer kettő négy bizonyosságával kimutatni meglehetősen nehéz.

Először is Jókai személyes kapcsolatait kutatva próbáltunk eredményhez jutni. Jókai baráti körét ismerve nem tudunk olyan egyénről, aki buddhista lett volna. Az azonban feltétlen figyelmet érdemel, hogy Feszty Árpádné — mint ezt Feszty Masa szíves közlése alapján tudjuk — nagyon érdeklődött a buddhizmus iránt, és el is olvasott mindent, ami erre vonatkozólag hazánkban megjelent.

Fesztyné baráti körében is megfordultak olyan művészek, írók, akik közel állottak a buddhizmushoz.

A Feszty-szalón egyik illusztris vendége volt Mednyánszky László báró (1852—1919), a neves tájképfestő. Róla írja az új *Művészeti lexikon* a következőt: „Igen érdekesek humánus gondolkodásáról tanúskodó naplójegyzetei, amelyek bizonyítják, hogy a panteisztikus világszemléletére a buddhizmus hatott.” (3. k. 278.). A Feszty-család íróbarátjáról, a nazarénus elveket valló Justh Zsigmondról is könnyen feltehetjük, hogy érdeklődött a buddhizmus iránt.

A Feszty-szalón egyik gyakori vendége volt a Feszty-körkép titkára, Gárdonyi Géza is. Gárdonyi a századfordulón már spiritiszta szeánszok vendége. Tanulmányozza a tibeti nyelvet, a buddhizmus tanításait — azokat gyakran szabadon idézi műveiben —, hisz a reinkarnációban, a lélekvándorlásban. (Részletesebben lásd: Bilkei Ferenc: *Gárdonyi és a buddhizmus*. Bp. 1925.)

Lehet, hogy Jókai figyelme itt fordult a buddhizmus felé, hiszen világnézetében már korábban is voltak olyan vonások, amelyeket aztán a buddhista tanokban is felfalált. Jókai is kacérkodott a spiritizmusmal, a lélekvándorlás gondolatával, és egész életében nagyon szerette az állatokat. A lélekvándorlás gondolata és az állatok szeretete, védelme a buddhizmus alapvető tanításai közé tartoznak. Ezt a gondolatot fogalmazza meg Nagy Miklós Jókai monográfiája is, mikor így jellemzi írónkat: „templommal, pappal, szentségekkel nem sokat

törődik... az erősen leegyszerűsített protestantizmust buddhista hatással színezi, amikor hisz a lélekvándorlásban, s azt az eszmét hirdeti, hogy más csillagokban kell majd vezetelnünk bűneinkért.” (Jókai. A regényíró útja 1868-ig. Bp. 1968. 18–19.)

Érdekes számunkra az az adat is, mely Jókai legutolsó jegyzetfüzetében szerepel. Ez a füzet elsősorban Jókai 1900-as párizsi útjának, a világiállításon gyűjtött impresszióinak emlékét őrzi. Az említett jegyzetfüzet egyik bejegyzése [17. V.] így hangzik: „XXXI. Indiai kiállítás Bajadérek Férfiak Bálványok ékszerek”, majd közvetlen utána [18. V.] a következő olvasható XXXII Thibeti kiállítás Bálványok Shamánok”. (Vö: JKK *Följegyzések* II. k. 436.)

Jókai a világiállítás indiai és tibeti pavilonjában is találkozhatott olyan kiállított tárgyakkal – az általa említett bálványok minden bizonnyal Buddha-szobrok voltak –, amelyek figyelmét esetleg ismételtelen felhívták a buddhizmusra.

A regény megjelenését megelőző évtizedekben már könyvtárnyi anyag jelent meg – elsősorban német és angol nyelven – a buddhizmusról. Ezek áttekintése és összevetése a regény buddhizmusról szóló fejezetével megoldhatatlan munka. A magyar nyelvű kiadványoknak és a regény kérdéses fejezetének összevetését azonban elvégeztük. Ebből a következők állapíthatók meg.

A buddhizmusra vonatkozó első utalások Kállay Ferenc: *A pogány magyarok vallása* (Pest, 1861.) c. könyvben láttak napvilágot. Kállay műveit Jókai jól ismerte, fel is használta történelmi tárgyú írásaihoz.

A nemes székely nemzet eredetéről, régi hadi s polgári intézeteiről c. műve a *Bálványosvár* egyik forrása. Az előbb említett vallástörténeti műve pedig *A magyar nemzet története regényes rajzokban* c. munka egyik, Jókai által is megjelölt forrása.

Kállay könyvének utalásait azonban nem tudtuk a regényben kimutatni.

Hasonlóképpen nem sikerült jelentősebb egyezéseket találni a Duka Tivadar munkájaként közzétett: *Kőrösi Csoma Sándor dolgozatai* (Bp. 1885.) c. munkában sem, noha Sakjamuni ismeretes kocsiakázásai itt is szerepelnek (i. m. 279).

1893-ban viszonylag nagy visszhangja volt a magyar sajtóban is egy buddhista kiadványnak. Ekkor jelent meg Szubhádra bhikshu: *Buddhista Káté, Bevezetésül Gotamó Buddha tandhoz* (1893. Máramarossziget) c. munkája. A kötet címdalán található megjegyzéshez: „az európaiak használatára összeállította és jegyzetekkel ellátta Szubhádra bhikshu” – hozzá kell fűznünk, hogy a bhikshu szó nem tulajdonneve a szerzőnek. A szó annyit jelent, mint kolduló barát.

Az eredetileg német nyelvű munkát — nevének feltüntetése nélkül — Hollósy József, Hollósy Simon festő öccse fordította magyarra. A *Buddhista Káté* előszavát lefordította Madách Antal, a költő fia is (vö. MTA kéziratára Ms 5233/42), akihez a Hollósy testvérek a maguk fordítását is elküldték bírálatra (vö: Madách Antal levele Hollósy Istvánhoz: MTA kéziratára Ms 5233/42.).

A *Buddhista Kátét* 1896-ban újabb kiadvány követte, a *Buddha-mondák* (Máramarossziget). Ennek a műnek a szerzője nincsen feltüntetve. A *Buddha-mondák* bevezetője áttekinti azt a sajtóvisszhangot, mely a *Buddhista Káté* megjelenését követte, és a Magyar Hírlap, Egyetértés, Budapesti Hírlap, Fővárosi Lapok, Pesti Napló, Debreceni Ellenőr, A Hét, Vasárnapi Újság, Honvéd, Zemplén, Pester Lloyd, Pesti Hírlap, Magyar Állam, Máramaros c. lapok elismerő megjegyzéseit közli.

A *Buddhista Káté* 1900-ban, ugyancsak Máramarosszigeten már második kiadásban látott napvilágot. (Kiadásunk ennek a számozását használja.)

Az élénk sajtóvisszhang, majd a *Káté* gyors, ismételt megjelenése felhívta Jókai minden kuriózumra, egzotikusra azonnal reagáló figyelmét a könyvre. Jókai ismerte a *Buddhista Kátét*, és a benne foglaltakat beillesztette *A mi lengyelünk* c. regény buddhizmusról szóló fejezetébe.

Jókai leírja, miként lépett Sakjamuni királyfi arra az útra, melyen megvilágosodva, Buddhává válhatott. A négy találkozás történetéről részletesen ír a *Káté* is (14–16). Ez magában még nem lenne perdöntő bizonyíték amellet, hogy Jókai a regény írásakor a *Kátét* használta, hiszen ezt valamennyi, a buddhizmussal foglalkozó munka elmondja. Arra azonban felfigyelhetünk, hogy Jókai egy mankóval vánszorgó öregemberről ír, és a *Káté* is hangsúlyozza, hogy az öreg hindu „botra támaszkodva, fáradtságosan vánszorgott tova” (i. m. 15).

Jókai egy helyen a következőt mondhatja Tihamérral „Én csak odáig ismerem Sakjamuni történetét, ahol a vadon erdőben megjelenik előtte a sátán, Mára, hogy elcsábítsa. (Ebben is hasonlít a Jézus történetéhez).” Ennél az adatnál — a zárójeles mondatot véve elsősorban figyelembe — bukkanunk arra az adatra, mely kétséget kizárólag igazolja, hogy Jókai a *Buddhista Kátét* forrásul használta. A *Káté* erről így ír: „Mára, e világ kísértője és fejedelme a buddhista legendában majdnem ugyanazt a szerepet játsza, mint a keresztényben a sátán, a sötétség fejedelme. Sőt Krisztust is megkísértette az evangéliumi legendák szerint a pusztában az ördög úgy, mint itt Buddhát Mára” (i. m. 18).

Itt a Buddha—Krisztus párhuzam hangsúlyozása aligha teszi két-ségessé a *Buddhista Káté* forrásjellegét.

Tihamér buddhizmusa lényegében csak arra szolgál, hogy kicsapongásaikat leplezve, a gyönyöröket az egzotikummal is fokozza. Jókai már *A mi lengyelünk* előtt is írt arról regényeiben, hogy különböző vallási szertartások féktelen kicsapongásokhoz vezettek. (*Egy hírhedt kalandor a XVII. századból, Rákóczy fia*).

Tihamér a Buddha-templom egyik orgiáját azzal vezeti be, hogy eljuttassa Buddha megkísértésének jelenetét. Ennek a résznek a felépítésc is azt igazolja, hogy itt ismét a Buddhista Káté a regény forrása, mely így ír:

„A szent könyvek a magányban élő aszkétának . . . benső küzdelmét ragyogóan ecsetelt nagyszerű képletben, mint Gótamó harcát Márával, adják elő. Mára fölismeri, hogy a döntő pillanat bekövetkezett. Oda lép a boddhi-fa alatt mély szemlélődésben ülő Gótamóhoz és még egyszer megkínálja őt a világalommal. Gótamó megvetéssel utasítja vissza; a becsvágy csábjai nincsenek többé rá hatással. Most feldühödik Mára és fölhívja hadseregét, a romboló elemi erőket a vakmerő ellen, ki tőle az emberi szívek fölött való uralmát éppen elragadni készül. Minden elem fellázad. Mennydörög az ég, cikkáznak a vilámok, földrengés rázza meg a földet, felhőszakadás árad alá és mindent elnyeléssel fenyeget a víz, az orkán gyökerestől tépi ki köröskörül a legnagyobb fákat és a hegységről alágördülő szikladarabok szétzúzással fenyegetik a bölcsét, ki ezen rémségek között nyugodtan és semmi veszélytől nem félve, fúzi tovább gondolatának szálait. A félelem sem képes őt többé megrendíteni. Mára ekkor utolsó és legveszedelmesebb fegyveréhez nyúl. Igéző szép leányait, Ródsát, Arátit és Tanhát (a kéjgyönyört, gyűlöletet és életösztönt) küldi hozzá. Ezek, miután a vidék tündérekertté változott, minden művészetüket kifejtik, hogy a világgyűlölő aszkétát elkápráztassák és behálózzák. De Gótamó átlátja valódi természetüket és utálattal fordul el a csábító alakoktól. Ezzel a harc eldőlt. Mára kétségbeeséssel eltelve futásnak ered; érzi, hogy trónja inog” (i. m. 22).

A színjáték színpadi kellékeinek beiktatását — kolofónium-vilámok, kaucsukbombák — könnyen gondolhatnánk Jókai frói leleményének, de a *Buddhista Káté* megfelelő részével történő összevetés után világos számunkra, hogy itt a forrásmű anyagának költői fel dolgozásáról van szó.

Ezek a kétséget kizáróan kimutatható nagyobb egyezések Jókai regénye és a *Buddhista Káté* között.

Kisebb egyezést azonban még kimutathatunk néhányat kötetünk és a *Káté* között. Ezek a következők: Buddha pénteki napon született

(*Káté*: 13), a Nirvána jellemzése (*Káté*: 38–39), az élőlények, élő állatok kímélése (*Káté*: 46).

Jókai beiktat a regénybe egy buddhista mondát is, a Stránapevántéba [költöttek tűnő földrajzi név] tanítani induló Purna és Buddha beszélgetését. Ennek nyomára bukkanni forrásainkban nem sikerült, de miként Dr. Hetényi Ernőnek, a Magyarországi Buddhista Misszió tartományfőnökének közlése alapján tudjuk — akinek szíves segítségét, melyet a buddhizmussal kapcsolatos dolgok magyarázataihoz nyújtott, ezúton is köszönjük —, ehhez hasonló monda számtalan akad.

Bár Jókai a kötetünket megelőző *Egy hírhedett kalandor* c. (1879) regényében friss mesélőkedvvel számol be hőse indiai kalandjairól, az idevágó 8. részben a buddhizmusnak nem szentel különösebb figyelmet.

Színes, és az európai olvasó számára hihetetlennek tűnő képek mutatják be a brahmanizmust és egyes szektáit valamint az indiai mohamedánok s a párszik hitvilágát, szertartásait, csupán a Buddha vallás esetében éri be a szerző a futólagos említéssel. Mint a JKK jegyzeteinek megfelelő része (314–18.) megállapítja Jókai a *Le Tour du Monde* c. francia folyóirat két útleírásából merítette ismereteit, s Horlai Györgyné szerint ezek sem tértek ki a buddhizmus alaposabb tárgyalására.

Míndez igazolni látszik korábbi megállapításunkat, hogy Jókaira maradandóbb hatást csak a századvegen tett ez a nagy keleti hitrendszer.

A REGÉNY SZEREPLŐI ÉS ÉLŐ MINTÁI

A történet forrásait vizsgáló részben már néhány utalás történt arra vonatkozólag, hogy a regény fiktív szereplőinek megformálásakor hol kisebb, hol nagyobb mértékben valóban élő történelmi alakok szolgáltak mintául.

A három főszereplő közül Negrotint kötik a legerősebb szálak a valósághoz. Mint már utaltunk rá, Negrotin megformálásához Jókai az ötletet Thworniczky ezredes szerepléséből merítette. Itt azonban valóban arról van szó, hogy Degré ismeretes elbeszélése csupán ötletet adott Jókainak, hiszen Negrotin egész regénybeli szerepét, önfeláldozó segítségét, néma szerelmét, tragikus elmúlását az írói fantázia gondolta ki. Negrotin nem olyan történelmi hős, mint Ocskay László vagy Martinuzzi György, akiknek megformáláskor Jókai vaskos életrajzok adatait rendezgethette, ahol valóban sokkal tetemesebb anyag állott az író rendelkezésére a jellem megé-

pítéséhez. Itt csak az ötletet merítette Jókai a forrásból, és az orosz-lánrészt a jellem megformálásakor az írői fantázia vállalta.

Tihamért még annyi sem kapcsolja a valósághoz, mint Negrotint. Azt azonban meg kell említenünk, hogy Tihamér egyik tettét — a romantikus szőlőszedést a szép Angiolina kedvéért — egy komáromi honvédtiszt, Cserna István követte el. Így tehát, amint Negrotin kissé Thworniczky kulcsfigurája, úgy Tihamér a Cserna Istváné, illetve mint majd később látni fogjuk a Révay Ferencé.

Natália, ez a szokványos, ideális Jókai-hősnő teljes egészében az író fantáziájának szülötte.

Többet tudunk azonban mondani Angiolina és a valóság viszonyáról. A szép Angiolina alakját mindenki a Jókai-fantázia szülöttjének tarthatná. A sajátosan idegenes kiejtéssel beszélő, vonzó olasz nő azonban valóban ott volt Komáromban 1849-ben. Kosztolányi Mórncé, született Mambrino Franciska szolgált élő mintául a térparancsnokné megformálásához. Szinnyei naplójában szerepel Cserna István egyik levele (Cserna Istvánnak erre a levelére Jókai is hivatkozik), mely bemutatja a szép olasz nőt.

„Ezredesünk, Kosztolányi szeptember 26-án, mikor már az alkudozások jól le voltak tárgyalva, forposztot visitált. Kíséretében volt szép, olasz nemzetiségű felesége is. Ennek a szép fekete szemű asszonynakának felségesen illett a magyar beszéd. Én, ki akkor adjutáns voltam, szintén a kísérethez csatlakoztam. És volt annyi érzésem, hogy a szép olasz menyecske oldala mellett lovagoltam. Ott nyargaltunk az ó-szőnyei szőlők alatt. — Istenem! mondja Kosztolányiné azs mégizs sörnyűség; én azs idén nem csak nem ettem sőlőt, de nem izs láttam” — (i. m. 384).

Jókai ebből a kis adatból formálta a regénynek egyik legelevenebb figuráját, Angiolina alakját. Éppen csak annak keresztnevét (Franciska) változtatja az olaszosabb hangzású Angiolinára.

Azonban feltehetőleg nemcsak egyedül Kosztolányiné Mambrino Franciska szolgált mintául az ezredesné megformálásához. Jókainál már máskor is tapasztalhattuk, hogy egy-egy hőseben több élő személy jellemző tulajdonságait, tetteit gyúrta össze. Így lehet a jelen esetben is.

Angiolina ugyanis híres postagalambjai segítségével a regény szerint jelentős hadititok birtokába jutott, és előbb értesült az eseményekről, mint maga Klapka. Jókai meg is állapítja: „asszonyra voltak bízva a legfontosabb titkok”.

Szinnyei ír arról, hogy a komáromi politikai események alakulásában bizonyos szereppel rendelkezett Károlyi grófnő — kinek alakja a regényben is szerepel —, akit azzal vádoltak, „hogy . . . a törvény

ellenére az előörsökön bármikor átjő és a főparancsnokkal, meg más magasabb rangban levő egyénekkel értekezik". (I. m. 330–31.) és a Klapka ellen összeesküvők az „ellenség ágensének tartották” (i. m. 378). Lehet, hogy Jókai az ő szerepköréből is — noha ismételni kell, személyesen is szerepel a regényben — belegyűrt valamit Angiolina cselekedeteibe.

Végezetül azt jegyezzük meg, hogy ha Kosztolányiné Angiolina kulcsalakja, akkor a térparancsnok ezredesé maga Kosztolányi Mór. Ez azonban nem olyan egyértelmű, mint az asszony esetében, hiszen a források és a regény között nem találunk olyan jellemző egyezéseket, mint a szép olasz asszony alakjánál.

Forgách Zsuzsanna története

A regénynek *A végzet* c. fejezetében így dorgálja Negrotin a magáról megfélekedező, feleségét fojtogató Tihamért: „Ne hidd, hogy ismételni fogom azt a történetet, amiről egyik ősőd híressé lett, aki éppen így kínozta meg a nejét, a szerencsétlen Forgách Zsuzsannát, s akivel aztán a nejét védelmező lovag hosszú bűnbánó levelet íratott alá, s ebben bírva, otthagya a nőt zsarnokánál, hogy az börtönben tartsa, tovább kínozza.”

Jókai szívesen épít be regényeibe történelmi érdekességeket. Itt azonban többről van szó, mint csupán ennek az egy adatnak magyarázatáról, forrás vizsgálatáról.

Jókai ugyanis nemcsak Tihamér ősenek mondja Forgách Zsuzsanna férjét, Révay Ferencet, hanem láthatóan Révay Ferenc néhány tettét s jellemvonásait Tihamérra ruházta. Ezt azonban csak a regény vége felé sejteti. Így mutatja be Jókai a regény fiktív alakjainak bizonyos tetteit a hajdan élt emberek cselekedetei nyomán.

Jókai könyvtárában, miként erről a Petőfi Irodalmi Múzeum Jókai Hagyatéka tanúskodik, Deák Farkas két könyve is megvolt, a *Magyar hölgyek levelei* (Bp. 1879.) és a *Magyar történelmi életrajzok* c. sorozatban megjelenő *Forgách Zsuzsanna* (Bp. 1885.) c. művek. A *Magyar hölgyek levelei* c. munkából részben, a *Forgách Zsuzsanna* címűből részletesen megismerhette ennek az egyrészt tragikus, másrészt romantikus életet élő nőnek a történetét. Ebből fakadt aztán az ötlete, hogy ennek az anyagnak az alapján a Forgách Zsuzsanna, Révay Ferenc, Bakics Péter szerelmi háromszög történetéből néhány motívumot a regény cselekményébe építsen. Így válik a XVI., XVII. század fordulóján élő Forgách Zsuzsanna, Révay Ferenc s Bakics Péter története bizonyos fokig forrásává annak a regénynek, amely Natália, Tihamér és Negrotin sorsát kíséri végig.

A *Forgách Zsuzsanna* c. életrajz elmondja, hogy Zsuzsanna nővére révén, aki Révay Péter felesége volt, ismerkedett meg annak öccsével, a „kevésbé tetszetős, beteges, de könnyen hevülő”, egy-két pohár bor után mindenkivel kötözködő fiatalemberrel, Révay Ferencel, és annak daliás termetű unokaöccsével, Bakics Péterrel (i. m.: 15).

A szép, egészséges Zsuzsanna természetesen sokkal inkább vonzó-dik Bakics Péterhez, mint Révay Ferenchez, jobban is illenék hozzá, akárcsak Natáliához Negrotin.

Az öreg vajákos asszony — aki ugyancsak józan realitással és nagy tapasztalattal szemléli az életet — meg is állapítja, mennyivel jobban illenék Natáliához Negrotin, mint ez a nyafogó „nyámnyila” Tihamér, akinek a kifordult ajka nem sok jót ígér.

Forgách Zsuzsanna azonban főleg családi hatásra 1598. ápr. 25-én Révay Ferenc felesége lett, és férje otthonába, Szklabinya várába került. Bakics Péter itt is gyakran megfordul. „Forgách Zsuzsanna és Bakics Péter között a legmélyebb s legtisztább szerelem fejlődött ki . . . Bakics . . . hamar észre vette, hogy a nő szerencsétlen” (i. m.: 25–26).

Bakics lebilincselte a nő lelkét, aki eddig még senkit sem szeretett igazán. Így, ha meg nem is bocsátható, de megérthető, hogy Zsuzsanna várta beteges, sokat ivó férje halálát.

Révay Ferenc és Forgách Zsuzsanna közben a Pozsony megyei Szent-Jánosra költöztek.

Révay Ferenc változatlanul részeges és durva volt. Így történt aztán még az a jelenet, melyet Deák Farkas könyve családi levelek alapján őrzött meg, és amely később Jókai regényébe is beépült, csak éppen a szereplők nevei változnak meg.

Így ír erről Deák Farkas: „Egyebek közt egyszer április hó 24-én jött oda Bakics s a mint megérkezett, a cselédséget rémületben találta: részegesen ordító férje meg akarta fojtani [feleségét].

Bakics szétválasztotta a dühöngőket s kijelentette, hogy ez tovább nem tűrhető s ő az asszonyt viszi a nagyszombati vagy a pozsonyi zárdába és az asszony megkezdi a válópert. Révay a szavakra kijózanult s megrémült. Egész hatalmával támadt fel örült szerelme és az iszonyú gondolat, hogy nejét örökre elvesztheti. Kérte is Bakicsot, hogy ne tegye, mert ő megőrül ha ezt teszik s különben is esküszik a mennyre, földre, hogy megjavítja magát. Bakics nem tárgyalt s az asszony készülődött. Révay ismét csak könyörgésre, esküvésekre, erős ígéretekre fogta. Elégszer ígérted, mondá Bakics, soha se tartottad meg. De ha ígéreted megtartása komoly szándékod, add írásba, hogy viselted magadat eddigelő miket tettél, tégy fogadást, esküt, hogy többé nem teszed és tégy bele erős feltételt, hogy ha ismét el-

felejtkezni magadról, feleségednek joga van itt hagyni téged s oda menni, a hová neki tetszik. Ez az írás pedig nálam lesz eltéve, különben nincs biztosítva az asszony élete. Révay elkészítette a megalázó iratot s másnap Bakics kezébe adta, elvetvén ezzel a kockát mind hármuk jövőendő sorsa felett.” (i. m. 32—33.)

Jókai ezeket az adatokat azonban meséjének megfelelően kissé átalakítja.

Natáliát ugyan éppúgy Negrotin szabadítja ki Tihamér kezéből, mint Bakics Zsuzsannát. A megalázó kötelezvény motívumát azonban Jókai előbbre helyezi. Tihamérnak akkor kell azt átadni Negrotin kezébe, mikor minden vagyonát a bécsi kártyások kezében hagyta. Arról, hogy Natália zárdába vonuljon — mint ahogy Zsuzsanna esetében is szó van róla — szintén már előbb beszél Jókai.

Deák Farkas életrajza több ízben említi, hogy Révay egy-egy brutális kitörése után sírva kérte felesége bocsánatát. Ez Jókai regényében is így van. Mikor Tihamér bajban volt, mindig könnyezve térdepelt Natália előtt.

Közben egyre többet beszéltek Zsuzsanna és Bakics viszonyáról, mire Révay Ferenc kemény őrizet alá helyezte feleségét. „Forgách Zsuzsanna szigorú fogságban tartatott, midőn étel és ital megvonatott tőle, Bakics cselédei loptak be neki kenyeret, bort, pogácsát”. (I. m. 50.)

Mikor Tihamér a börtönből hazafelé tart, elhatározza, hogy befalaztatja feleségét, és vigyáz, nehogy úgy járjon, mint őse, akinek fogságából Bakics Péter megszabadította Zsuzsannát. Itt említi is Jókai az erre utaló „családi archívumok” anyagát.

Erről valóban olvashatta ezeket Jókai a *Forgács Zsuzsanna* c. életrajzban:

1607. jan. 27-én, mikor Révay Ferenc egy lakoma után részegen aludni tért, Bakics az őrséggel cimborálva kibontatta annak a bástyának a falát, hol Zsuzsanna volt elzárva — ha nem is elfalazva —, és megszöktetve szeretőjét Detrekő várába vitte.

Jókai azzal, hogy Tihamért Révay Ferenc leszármazottjának tartja, jogot érez ahhoz, hogy hősének jellemvonásait és tetteit Révay Ferenc jellemvonásai és tettei alapján mintázza meg.

Révay Ferenc tehát itt a regény végén joggal tekinthető bizonyos mértékben Tihamér kulcsalakjának. Natália és Negrotin azonban már nem ily mértékben. A valóságban ugyanis Forgách Zsuzsanna Bakics Péter szeretője volt. Az eszményi Natália és az erkölcsi tökély Negrotin esetében ez azonban érthetően lehetetlen lett volna.

Íme ismét tanúi lehettünk annak, hogy Jókai a történelem egy érdekes epizódjáról, valóban élt emberek sorsáról olvasva rögtön elrakta az anyagot, és egy adandó alkalommal beépítette regényébe.

A mi lengyelünknek, akárcsak Jókai öregkori műveinek általában, nincsen gazdag irodalma.

A regényt folytatásos közlésének befejeztével nem méltatták, és a későbbiekben is csak elvétve találkozunk idevágó értékelő sorokkal. Így a sorozat többi köteteihez hasonló fogadtatásáról nem is beszélhetünk.

Az első utalást regényünkre a Kecskeméti Lapokban találtuk (1904. máj. 8. 107. sz. 3.). Sz. K.: *Jókaindl* c. cikke a következőt írja: „Tavaly húsvétkor beszéltem Jókaival utoljára. Egy kis tavaszi kirándulásra mentünk Vészi Józseffel Olaszországba, s miközben az anconai hajóra vártunk, meghallottuk, hogy Abbáziában van. Bekopogtattunk hozzá az Imperiale-ba . . . Kopogtatásunkra felesége szaladt elibénk nagy örömprepesve: — . . . nagyon meg fog örülni az uram! Dolgozik most is! s a mellékszoba ajtajára mutatott. De a magyar szóra nyomban megjelent a költő király is . . . Marasztalt bennünket ebédre . . . Dicsértük nagyon az új regényét, *Az utolsó lengyelt*, mely akkor folyt a Budapesti Naplóban, s fölragyogott a szeme, mikor hallotta, hogy az előfizetők erősen megszaporoedtak a regény kedvéért.”

Aligha lehet kétséges, hogy *Az utolsó lengyel* elferdített cím és *A mi lengyelünkről* van szó. De meg kell jegyeznünk azt is, hogy a cikk az említett találkozást hibásan helyezi 1903 húsvétjára. Nyilván 1902 húsvétjáról lehetett szó.

Beöthy Zsolt: *Jókai Mór emlékezete* c. írásában („Felolvasatott a Kisfaludy-Társaság 1905. évi május 31-dikén tartott Jókai-emlékünnepeén.”) olvashatjuk, hogy Jókai műveiben a „forradalom lángja, dicsősége és gyászja a nagy regények egész sorában jelenik meg a *Politikai divatok* c. regénytől *A mi lengyelünk* c. munkáig”. (Beöthy Zsolt Munkái: *Irodalmi tanulmányok*. Bp. én. 215.)

Zsigmond Ferenc terjedelmes cikke: *Jókai írói egyénisége* (It 1918. jan—febr. 31—47) több alkalommal említi, párhuzamot vonva a

többi szabadságharcos tárgyú regénnyel. Ezek közül a párhuzamok közül többet idézünk a *Tárgyi és nyelvi magyarázatok* c. részben.

Zsigmond Ferenc cikke Jókai és a szabadságharc viszonyának megvilágítására *A mi lengyelünk* című regényből idéz.

„Jókai szerint a mi szabadságharcunk nem olyan volt, mint más mozgalmak, azt nem ismétli meg a sors, egyszer történt meg, soha többet” Majd később a következőket írja: „E küzdelem végső heteiben — vallja Jókai — a komáromi vár védői nap-nap után átéltek mindazt a gyötrelmet, amit Dante a pokol számára kigondolt, amit Laokoon a kígyók fojtó ölelése közben, a leláncolt Prometheus a saskeselyű karmai alatt, a sziklahengerítő Sisyphus pokolbeli bünhődés-képen, Hercules a Nessus-ing kínjai közepette elszenvedett. . . . Jókai mindig hiszi saját szólamainak legalább a felét és csakhamar egészen megittasul tőlük. De soha sem annyira és oly könnyen, mint mikor a szabadságharc köréből meríti témáját. Ilyenkor a leghangosabb szólalmokat meri előszedni, mintegy szándékosan bizonyító erejének érdekében hívja ki maga ellen a kritikát, hogy aztán ‚adatokkal’ feleljen neki”.

Zsigmond Ferenc: *Jókai* (Bp. 1924.) c. könyvében is elemzi regényünket. „*A mi lengyelünk* két eszményi jelleme, Negrotin és Natália, ez a két mártír-lélek nem lehet egymásé, mert mikor a külső akadály megszűnik közöttük, vagyis mikor Natália özvegyen marad: akkor eléjük mered a vallási és társadalmi előítélet tilalomfája; Negrotin — akiről addig csak annyit tudtunk, hogy lehetőleg mindenféle vallási szertartáson való részvétel alól kivonta magát — a regény legvégén megvallja, hogy ő — zsidó és hitét el nem hagyja még szerelméért sem; Natália lelkében néhány percig heves harc folyt keresztényen hithűsége és Negrotin iránti szerelme között, de aztán — ő sem a szerelmi szenvedély parancsára hallgatott; Negrotin öngyilkossá lett, Natália egyedül maradt bánatával hosszú-hosszú ideig; ‚a szerencsétlen nők sokáig élnek’. Íme a Chateaubriand *Utolsó Abenszerázdsának* befejezése egy — XX. századi Jókai-regényben, melynek ezt a szinte anachronisztikusan romantikus befejezését egészen sajátos érdekességűvé teszi a benne lüktető fojtott lírizmus: a zsidó vallás elleni társadalmi előítéletnek, mint a házasság boldogságát vagy legalább nyugalmát megrontó átoknak a súlyát saját-magának kellett éreznie az agg költőnek” (261—62).

Budai Dezső: *Jókai lelke* c. tanulmányában (Nyugat 1925. I. k. 326—343.) több helyen utal *A mi lengyelünk* c. regényre is. *A hanyatló jellem* c. fejezetben írja, hogy ezek a hősök, „boldogságon kezdik, és a boldog házasságból csöppennek át, többnyire a nagyravágyásnak és a sértett hiúságnak az útjain át a démon karjaiba, aki azután egykettőre

végez velök". Ez így illik Lippay Tihamér-ra. Majd így folytatja: „Nagyobbszerű rajza csak Ocskay bukásának van, ahol beleszövődik ebbe mesteri rajza a Rákóczi-felkelés tétovaságának. Harter főispán a Szerlem bolondjaiban a közéleti korrupció posványába süllyed. Éppen így Lippay A mi lengyelünk-ben. Áldorfay Ince az Enyém, tied, övében éppen így súlyed alá.” (330.)

Utalás történik regényünkre *Az alsóbb néposztályok* c. részben is, ahol így ír Buday Dezső: „A zsidóság sem volt még abban az időben igazán társadalmi osztály. Egypár szimpatikus zsidón kívül (Salamon a Kőszívű ember fiaiban, Róth Eizel a Rab Ráby-ban), keveset ír Jókai a zsidókról. Az, hogy egyik legkeresztényibb hőse Kázmér, a Mi lengyelünk-ben zsidó vallású, merőben véletlenség, mert a zsidót elfelejti benne” (334.).

Megállapítja a cikk, hogy Jókai „a feledhetetlen gyermekkori benyomások alapján ír Komáromról, legalább is tíz regényében”, és itt említi *A mi lengyelünk* c. munkáját is (348.).

Végezetül – igaz, hogy tévesen – megjegyzi Buday *A vallás és a papok* c. részben, hogy Jókainak „a görög papokról is van szava. Nathália apja [!] a Mi lengyelünk-ben igazi görög pap; vagyontgyűjtő, ravasz, de családjának élő és hazafias” (341.).

Gál János: *Jókai élete és írói jelleme* (Berlin 1925.) c. könyvének *Az alkony és a vég* c. fejezetében Jókai elszigetelődéséről beszél, majd így folytatja fejtegetését. „Megpróbált újra dolgozni, 1901-ben írja meg a *Mi lengyelünk* c. regényét, mely az összeroskadó zsenialitás szomorú jeleit viseli már magán. Kortársai, régi barátai sorban kidőlnek mellőle. 1898-ban Erzsébet királynét gyilkolták meg – megint kevesebb egy hűséges olvasójával. A ‚magyar vaskancellár’ se lehet kivétel, 1902-ben Tisza Kálmán is meghal.” (91.)

Az Est Hármaskönyve, mely 1925-ben a százéves Jókai emlékének szentelve jelent meg *Az Est*, *Pesti Napló* és a *Magyarország* c. lapok előfizetői számára, a Jókai-életrajzban a következőket írja. „Az alkonyatra aztán, pár csendes esztendő után, elkövetkezett az éj is. Jókait ebben az időben alig lehetett látni. Erzsébet körút 44. szám alatti lakásáról elmaradtak a régi látogatók. De nem is igen volt Pesten. A nyarat Balatonfüreden, vagy svábhgyi villájában töltötte, a téli hónapokat pedig Abbáziában vagy a Rivierán. Azért a tollhoz nem lett hűtlen, bár írásai már nem a régiek voltak. Csak *A mi lengyelünk*-ben villan fel még egy-egy szikra.” (29).

Bernfeld Magdolna: *A németiség Jókai Mór megvilágításában* (Bp. 1927.) c. művében *A mi lengyelünk* c. regényét idézi, mikor arról írt, hogy a bécsi aula milyen elismeréssel viseltetett a magyar szabadságharc írónt. (69.)

Pintér Jenő: *A magyar irodalom története* (Tudományos rendszerezés 7. köt. Bp. 1934. 334.) c. munkájában a következőket írja: „A mi lengyelünk. Regény. Budapest, 1903. (Két fejkölt lélek szerelmi boldogsága megsemmisül, mert a zsidó férfi nem változtatja meg vallását, a keresztény nő nem mehet nőül zsidóhoz; a férfi öngyilkos lesz, a nő lelke összetörik. A szinte anachronisztikusan romantikus befejezést, írja Zsigmond Ferenc, egészen sajátos érdekességűvé teszi a benne lüktető lírizmus: az agg írónak sajátmagán kellett tapasztalnia a zsidó házassággal járó társadalmi elszigeteltség átkát.)” (334.)

Révész György: *A zsidó Jókai regényeiben* c. tanulmányában (Nyíregyháza, 1940., különlenyomat a Magyar Zsidó Szemle dr. Kiss Arnold emlékkönyvéből) végigkíséri Jókai pályáját, és megállapítja: Jókai zsidóbarátságának dokumentumaként „csaknem minden regényében van valami zsidó vonatkozás” (3.).

A tanulmány természetesen *A mi lengyelünk* c. regényre is utal. Megállapítja, hogy Jókai „különös melegséggel rajzolja Holländer alakját: „Senki sem emlegeti ennek az embernek a nevét. Pedig a szabadságharcnak ő volt a legnevezetesebb alakja, ő kezelte a pénzt, Klapka élőlészóval gyakran elmesélgetett róla. Hihetetlen csodatörténeteket’ . . . Egy ilyen csodatörténetet a regény is megörökít. Klapka Komárom átadása előtt kiosztja a vár kincstárának minden pénzt, nehogy az ellenséget gazdagítsa vele. Félmillió forint van Holländer kezében. Kifizeti a tiszteket, 200 000-et visz az árváknak. Estig jár küldetésével. Ekkor jelentést tesz Klapkának. A fővezér megkérdi: „Hát a magad fizetését kivetted-e?” — Holländer a homlokára csapott: — „Az t bíz elfelejtettem.’ De nem fogadja el azt az 50 aranyat, amit Klapka a magáéból akar neki adni. „Csak tartsa ön meg, önnek szükségére lesz rá. Engem majd haza segít a fiam.’ Mert a fia is Klapka seregében szolgált: őrnagy volt . . . A sorok között szinte felsóhajt az író: Ha ez az ember lehetett volna a magyar kormány pénzügyminisztere.” (11.).

Majd így folytatja: „Negrotin a legelső, aki csak vallására zsidó. Egyébként annyira nem az, hogy ezt senki sem sejtí róla, egészen addig, míg Natália kíváncsiságból a zsinagógáig nem kíséri” (11.). *A mi lengyelünk*-kel kapcsolatban ez a tanulmány leglényegesebb megállapítása. A tanulmány írója éppen ezen az alapon találja Vigárdyt (*Tégy jót*) Negrotin figurájához hasonlónak. „Vigárdy a zsidóvallású magyarnak tökéletes mintaképe. Csak vallásában különbözik a többi magyartól, akárcsak Negrotin.” (12.)

Révész György rámutat arra is, hogy „Lippay kastélyát és pénztárát az fogja rendbehozni, hogy eljön a børszedő zsidó, elviszi az összegyűjtött bőröket és pénzt ad értük”. (12.).

A tanulmány hangsúlyozza, hogy „az ország határán kívül aránylag kevés Jókai regény visz. Zsidókkal itt-ott elég szép számban találkozunk. Rothschild feltűnően sok regényben szerepel, s a görög püspök igen nagy tisztelettel beszél üzleti képességeiről”. (13)

A továbbiakban Révész arról ír, hogy *A mi lengyelünk* zsidó hősei nem öltöznek zsidósan. „Negrotin katonai vagy pedig foglalkozásának éppen legjobban megfelelő öltözképet visel, Holländer egyszerű teveszőr kabátot és házisapkát.” (16.)

Révész még azt is megállapítja, hogy „a zsidó foglalkozása mindig és mindenhol a kereskedelem . . . lengyel zsidó megy Turára, a csatában elpusztult lovak bőrét megvenni”. (20.)

Majd így folytatja: „A zsidó élelmesség még a legnagyobb bajban is, a Szabadságharc veszített csatái között is megtalálja a maga hasznát. Említettük már a lengyel zsidót, aki egylovas fakó szekerével megy Turára, mert ott nagy lovas csata volt. Sok ló ottfelajezte a bőrt. Azt a cigányok lehúzták. Most ő olcsón felvásárolja tőlük a lóbőrt . . . Negrotin nagyszerű üzleti érzékéről veszedelmes dolog beszélni. Ő ugyanis *A mi lengyelünk* főhőse, s a Jókai főhősök már nem emberek. Egyáltalában nem meglepő, hogy az 1849-es zavarokban mind a 300 000 forintot megmenti, sőt megsokszorozza. Ért a pénzhez, de nem azért, mert zsidó, hanem azért, mert hős.” (26.)

Révész végezetül kiemeli, hogy Jókai a zsidó vallásról, étkezési szokásokról, a legnagyobb ünnepről, a hosszú napról sok helyütt ír és itt utal ismételten *A mi lengyelünk* c. regényre is.

Sarkadi Imre: *Jókai ürügyén* (Művelt Nép 1954. okt. 10.) c. cikkében a következőket írja a szabadságharcról szóló Jókai-regények kapcsán: „A szabadságharcról szóló regényei furcsa írások. Furcsák, mert egyike-másika görcsös önigazolás. Annak az igazolása, hogy az cleve reménytelen ügyet (a szabadságharcot) minden jó hazafinak kötelessége volt túlélni. Nem, nem mondja ki ilyen nyíltan, — végülis őt szállagozta fel későbbi felesége március 15-én a Nemzeti Színházban, végülis annak a halhatatlan csodaszeneinek, gránit jellemű forradalmárnak volt kortársa és sokáig barátja, s az sokmindenre mégis kötelez — nem ilyen nyíltan, de sokszor mégis félreérthetetlenül kimondja.”

Nézzük czekek a szabadságharcról szóló könyveit. A cikk először *A kőszívű ember fiairól* ír, majd áttér *A mi lengyelünk* méltatására.

Ezt írja: „*A mi lengyelünk* hősei egy kabaré-katasztrófán keresztül vergődnek, s kivergődnek, mert ott van köztük a realpolitikus, aki az ország bukásának pillanataiban is a titokban imádott nő anyagi érdekeire vigyáz” — Világosan látszik, hogy itt Negrotinra utal Sarkadi.

Nagy Miklós tanulmánya *A későlví ember fiai* (Itk 1958. 231.) mindössze egy helyen utal *A mi lengyelünk-re*. Az *Enyém, tied, övé* az *Egy az Isten és az Akik kétszer halnak meg* c. regényekkel kapcsolatos megjegyzések után említi, hogy „viszonylag kiegyensúlyozottabb alkotás a kései *A mi lengyelünk*, amelyben az ostromlott Komárom utolsó hónapjainak megjelenítése csak az idealizálásról, de nem a nagy harc egészének átéréséről jelent lemondást”.

Alicja Mazurkiewicz, a varsói egyetem magyar-szakos hallgató-nője tanári szakdolgozatát Jókai életművének lengyel vonatkozásairól készítette, s munkájának egy része *Polska i polacy w utworach M. Jókai* (Lengyelország és a lengyelek Jókai M. műveiben) címmel látott napvilágot a *Przegląd Humanistyczny* c. varsói társadalomtudományi folyóiratban. (1960. 6. sz. 145–53.) A szerző megállapítja, hogy Jókai a lovagiasságot a lengyelek egyik fő jellemvonásának tartotta, s ennek példaképét írta meg *A mi lengyelünk* c. késői művében. A cselekmény ismertetése során Mazurkiewicz kiemeli, milyen lenézően bánt Lippay Tihamér Negrotinnal, akinek birtokai a magyar urak hetyke megjegyzése szerint „Kamcsatkában fekszenek”. Pedig Negrotin minden tekintetben az átlagember fölött áll: bátor, lovagias, minden önzés távol áll tőle, tanult és kitűnően ért a szervezéshez. Túlságosan eszményi alakja gyengíti is a regény hatását — zárja fejtegetéseit (147.) a lengyel kutató.

Görög Lívia a regény 1961-es kiadásának utószavában (Szépirodalmi Könyvkiadó) sok értékes gondolatot vet fel „Gyengébb kéz írta, fáradtabb képzelet teremtette, mint a nagy Jókai-regényeket — hiába, a szerző már 77-ik életévében jár, és egyre idegenebbül él e világban, amikor életet ad szelleme e későszülöttének.

Pedig lelkéből lelkedzett magzata ez is. Csak éppen jobban kiütököznek gyengéi, halványabban csillognak erényei, mint elődeinél. A mondandó — ahogy ő nevezte egy írói vallomásában, a vezéreszme — itt nem ‚véletlen, lelet, ajándék’, mint sok regényénél, hanem a legszemélyesebb, legátérzettebb gondolata, közvetlenül helyzetéből, sorsából fakad. Ha úgy tetszik, polémia *A mi lengyelünk*, persze, egy szelíd, mindig is kiegyezésre és békére hajló író polémiaja, az öngazolás szándéka választatja vele a témát. Két éve házasodott másodszer Jókai. A zajosabb botrány, a hírlapi szenzációvá nagyított családi perpatvar, amelyet a nála fél évszázaddal fiatalabb színésznővel, Grosz Bellával kötött házasság a fejére zúdított, ugyan már elült, ám a családi és baráti kör bojkottja, tartózkodása változatlanul tart. . . . Nos, ebben a regényben hozzájuk szól, a hűtlen, értetlen rokonokhoz, barátokhoz — s mert az ő élete már régen egy, a családi körnél tágasabb, színpadon zajlik — a közvéleményhez, az olvasók-

hoz: értsétek meg, lássátok be, azt tettem, amit tennem kellett, hisz a szerelem lebráthatatlanul erős érzés, minden másnál erősebb. Olyan erős, hogy gátat nem is lehet vetni neki, s ha útjába áll bármi: társadalmi előítélet, felekezeti fanatizmus, átcsap azon is, így vagy úgy — ha nem vihet a beteljesülésbe, elvisz a halálba.

¶ Ami a mondanivaló első felét illeti — a szerelem mindenhatóságáról — az kétségtelenül naív, felnagyított probléma, hamis pátoszú közhely a romantika kelléktárából. De a másik fele, a társadalmi és felekezeti előítéletek szenvedélyes elítélése (még hozzá éppen a legkiélezettebb és leggyakoribb, a század végén különösen virulens jelentkezési forma, a zsidókkal szembeni előítélet kapcsán) az méltó Jókai pályájának legszebb teljesítményeihez, s nem kis erkölcsi bátorságra vall. . . Mennyi szépség, mennyi 'aranyzemcse' van ebben az öregkori műben, ebben a 'gyenge regényben'!"

Jónak tartja Görög Lívia a komáromi élet képét, a Bez Chleba leírását, Natália mannagyújtó táncának, az esküvői lakoma leírásának a képét is, majd így folytatja:

„S a főhősök elmosódott rajzáért itt is sokszor kárpótolnak a mellékfigurák: akadnak köztük kitűnőek. Mindenekelőtt a gányó felesége, a javasasszony, füvek és lelkek titkának ismerője; de emlékeztetes alak Tózsó is, az élelmes kereskedő; jól talált zsánerkép a tisztartó, Rubiánka, a hidegvérű írnok, s annak indul Katona Katka is — kár, hogy később a mese peremére szorul s elfakul.

S csaknem érintetlen fényben ragyog az író legsajátosabb erénye, elbeszélő modorának bája, könnyedsége, kellemes áradása, amely az olvasót ellenállhatatlanul sodorja előre a mese hullámain. S nem fogyatkozott meg humora sem, itt is, ott is felvillant egy szikrát, előcsal egy mosolyt. Olykor igaz, a szerző lapalji jegyzeteibe szorul, de ott is csak olyan szívderítő és talpraesett, mint a szövegben.

Egyszóval: rajt' a nagy író kézjegye, ezen a regényen is".

A *mi lengyelünk* c. regényről Görög Líviához hasonlóan rangos fejezetet ír Nacsády József is *Jókai műveinek lengyel alakjai* c. úttörő jellegű munkájában (Irodalomtörténeti dolgozatok 19. k. Szeged. 1961. 98—114.) A viszonylag nehezebben hozzáférhető, kis példányszámban publikált tanulmány kiváló elemzését adja regényünknek. A következőket írja: „Egyetlen olyan hazai tárgyú regénye van Jókainak, amelynek főhőse lengyel, a Pesti Hírlapban 1901-ben folytatásokban közölt *A mi lengyelünk*. A Jókai-irodalom keveset foglalkozik vele, besorolja az erőtlén öregkori művek közé. Zsigmond Ferenc csak a zsidó-keresztény vegyesházasság problémájára figyelt fel benne (*Jókai* 261.), Nagy Miklós *A köszlű ember fiainak* elemzése során szabadságharc jelenetei miatt említi. Sőtér István — úgy

látszik — nem tekinti említésre méltónak, az írónak a *Sárga rózsza* utáni korszakát így foglalja össze: „Nem amaz alkotók közé tartozott, akik öregkorukban még nagy summázásokra, betetőzésekre képesek” . . . Amikor fenntartás nélkül elfogadjuk, amit Sőtér a summázó betetőzés hiányáról, Jókai kiábrándulásáról, meneküléséről mond, szükségesnek tartjuk megjegyezni, hogy az öreg író legalább megkísérelte a summázó betetőzést és kiábrándulásának nemcsak menekülésével adta tanújelét, hanem a problémákkal szembenézve megírta a „kiábrándulás regényét” is. A summázás-kísérlet, a kiábrándulás regénye pedig nem más, mint az *A mi lengyelünk*. E regényben nemcsak a keresztény-zsidó vegyesházasság problémája rejlik, nemcsak a szabadságharcról, Komárom ostromának utolsó heteiről nyújtott képei jelentősek. Hogy Jókai mennyire egész életművét summázó szándékkal írta ezt a művét, az abból tetszik ki elsősorban, hogy motívumait tekintve nem is egyéb, mint a XIX. századi témájú Jókai-művek leglényegesebb problémáinak és ismert jellemeinek néhol már szinte unalmas gyűjteménye. Ami a kiábrándulást illeti, arra előjáróban elég talán egyetlen példát említenünk: a regény magyar hőse, Lippay Tihamér lényegében Baradlai Richárdként jelenik meg a regény első lapjain és úgy fejezi be életútját, mint az *Akik kétszer halnak meg* önérdékből hazaáruló, Lipót-renddel kitüntetett, pipogya Opatovszky Kornélja. — S vele szemben, szinte már roskadozva hordja széles vállain az összes előző Jókai-hősök minden erényét a lengyel Negrotin Kázmér, aki ráadásul még nem is nemes, hanem a magyar társadalomban szinte áttörhetetlen előítéletekkel elszigetelt polgár-típus: zsidó. Azonban Jókai sokkal többre törekszik, mint jólismert motívumainak mechanikus összegezésére és kiábrándulásának sem csupán az eddig mondottakból sejthető, sémaszerű módon ad kifejezést. A továbbiakban erre szeretnénk néhány példát felsoraköztetni.”

Nacsády ezután néhány mondattal vázolja a turai ütközetet, kiemelve a szabadságharc katonáinak hősiességét, majd így folytatja: „Itt tűnik fel két hősi alak: Lippay Tihamér huszár főhadnagy és Negrotin Kázmér dzsidáskapitány. Mindkettőjükben van valami Baradlay Richárdból: Negrotin úgy dűl az ellenséges lovasság között, mint ahogy Degré Thworniczkyról mesélte, illetve mint Richárd a Királyerdőben, s Lippay fejsebével úgy marad a csatatéren a holtak között, mint Richárd . . .

A főlemelő jeleneteket azonban az elkerülhetetlen vég atmoszférája lengi körül a királyerdei lovascsata diadalmas pátoszával szemben. A két főszereplő jellemfejlődésének útja innen kezdve szétágazik és amíg Negrotin folytatja a Jókai hősöknek említett

genealógiáját, Lippay Tihamérről előbb csak olyan gyengeségek derülnek ki, hogy nehezen tűri a szenvedést... , majd hogy hozományvadász, hogy rossz, fegyelmezetlen katona, kártyás, tékozló, szőszegő stb. — Pedig radikális forradalmár volt, paskvillusokat írt, amikért az osztrákok főbelövetnék.

A mi lengyelünk — cselekményét és színhelyét tekintve — legközelebb az *Akik kétszer hálnak* meghez áll. Negrotin éppen úgy gondviselője Lippay menyasszonya, majd felesége vagyonának, sőt Natália érdekében egy ideig Tihamérnak is, mint Illavay Ferenc hebehurgya unokaöccsének. Azonban Negrotin is, Lippay is más, mint elődeik. Negrotinban már említett elődeinek minden jótulajdonságán kívül a belterjes, gépesített, racionálisan művelt mezőgazdaság Jókai-féle meghonosítóinak, az ipari nyersanyagokat geológiai módszerekkel feltáró, hámor- és kohóépítő regényhősöknek a folytatóját is megjeljük.

Lippay Tihamér sem egyszerűen mása vagy folytatása Opatovszky Kornélnek. Nem holmi gyámságra szoruló félbolond, még csak nem is a konjunktúra-forradalmárok karrierista típusából való... Lippay meggyőződéses forradalmár volt, őszinte lelkesedéssel harcolt — csak éppen gyenge jellem, aki könnyen hevül és könnyen kihül. Amikor az ügy, amelyre életét tette, elbukott, összeomlik egész lelki tartása és a lehető legmélyebbre zuhan... Negrotin és Lippay jellemének ellentétét kitűnően mutatja meg Jókai a cselekmény Komárom körül és a várban játszódó jeleneteiben. (A színhely és számos szituáció a *Tengerszemű hölgy*ből, illetve a *Politikai divatok*ból ismerős.) Az őrsereg diadalmas utolsó kitöréseiben még egyszer felülkerekedik a magát elhagyó Lippayban a lelkes hazafi. Szava, tette, lelkesedése másokat is magával ragad, vakmerősége szinte csodát tesz — de már ekkor elhomályosítja zászlót lobogtatva sáncokra hágó alakját a higgadt, előrelátó Negrotin. Lippay minden vakmerősége, hadisikere értelmetlen hősködéssé válna Negrotin kevésbé tetszetős, de körültekintő magatartása nélkül. A Komáromba zárt sereg fokozatos demoralizálódása éppen a Lippay Tihamér típusúakon jelentkezik elsősorban s a Negrotin-félék a legellenállóbbak vele szemben.

És így folytathatnánk a következő fejezetek sorravételével annak a megmutatását, hogy Jókai milyen kiábrándult kritikával szemléli saját osztálya szabadságharc alatti és utáni magatartását, megmutatva, hogy a legkurucabb, hazafias összeesküvésekben résztvevő magyar úr is milyen könnyen 'beadja a derekát', ha vagyonról, tekintélyről van szó, s mennyire meghatódik a 'legfelsőbb elismerés'-től, a bárói rangtól. Méltó büntetése Lippaynak, hogy elárult összeesküvő-társa lövi agyon.

Túlás volna azt állítani, hogy Jókai a magyar középnemesi réteg realista kritikáját adja e regényében, bár Lengyel Dénes Jókai-tanulmányának a regényről szóló részében mintha erre is utalna. (*Nagy magyar költők* II. k. 135.) — A regénynek egyébként valóban szép realista részletei vannak: pl. a bujdosás idején a gányó- és pásztorélet bemutatása. Sokkal inkább az illúzióiból végképpen kiábrándul. romantikus író szenvedélyes ítéletmondása jelentkezik a regény sorában a lángolóan lelkesedni tudó, de helytálló, következetesen hűnek maradni nem képes, „nagy pipájú, kevés dohányú”, birtokát tékozló, mértéktelenül önző, mások áldozatkészségét értékelni, sőt érzékelni képtelen magyar nemes fölött.

Ezzel a magyar nemessel Jókai a hűség és helytállás népének megismert lengyeliség egy fiát állíthatta csak szembe. Azét a népet, amelyik Jókai szerint is a magyarságnál sokkal kedvezőtlenebb körülmények között vívta harcát szabadságáért és soha sem adta fel reményeit, nem tántorult el eszményeitől. Negrotin Kázmér — mint láttuk — nagyszerű katona. Nemcsak az ütközetben, hanem az idgőrlő várakozások idején is, az ostromzár alá vett várban. . . . A politikában távol áll minden szélsőségtől. Amikor tudomására jut, hogy a vár tisztikarának egy része a Jókai szerint derekas kapitulációs feltételeket szabó Klapka életére tör és kétségbeesett hőbortosságában holmi, *Respublica Komaromiensis*-t, siralmas pütkösi királyságot tervez, Negrotin nemzetközi perspektívában szemlélve a dolgokat („két nagyhatalom egyesült ereje összetöri a szabadságharcosok seregét”), rábírja Natáliát, hogy leplezze le az összeesküvést, s ezzel nemcsak Tihamért és Natáliát menti meg vagyonukkal együtt, hanem megmenti a magyarságot attól, hogy dicső harca véres komédiával érjen szegyeteljes véget.

De mindezek az egyéb, hasonló témájú Jókai-művekből ismert jellemvonások mellett különleges tulajdonságai is vannak Negrotinnak. Ezekben talán Illavay Ferenchez hasonlít, bár — mint már utaltunk rá — a gondjaira bízott Tihamérral szemben nem olyan könnyű a dolga, mint Illavaynak a csak félig beszámítható Kornállal. Illavaynak könnyű erkölcsi fölényben maradnia. Negrotin sokkal súlyosabb helyzetben kell, hogy helytálljon, hogy hű maradjon önmagához és makulányi folt se essék becsületén. Lippay Tihamér végeredményben teljesen önálló, felnőtt férfi, akihez Negrotint rokon kapcsolatok sem fűzik. Ami egyedül kötelezhetné, az adott szava. Ennek kötelező ereje azonban megszűnt akkor, amikor Negrotin világosan és véglegesen belátja, hogy Lippay nemhogy boldoggá tenné Natáliát, hanem teljesen összezúzza testét-lelkét. Nem is a formális szó tartja vissza Negrotint attól, hogy hagyja vesztébe ro-

hanni Lippayt, hiszen akkor cselekedne adott szava szellemében, ha megóvná Natáliát a Tihamér oldalán reá váró szenvedésektől. Natália iránt érzett titkolt szerelme, amelyről tudván-tudja, hogy beteljesíthetetlen, okozza végeredményben mindhármukat végzetes veszélybe sodró tartózkodását, amellyel elutasítja a számtalanszor felkínálkozó alkalmakat a lehetetlen háromszögnek gordiuszi csomó módjára való kettévágására. Ezzel az emésztő problémával a szívében tart ki a szerencsétlen házaspár mellett, mint földi gondviselés. Vállal méltatlan szemrehányásokat. . . és vállal gyalázatot a világ szemében.

Negrotin mérhetetlenül szenved ebben az erkölcsi kényszerhelyzetben. Alakja éppen ebben a szituációban magasodhatnék elérhetetlen erkölcsi magasságokba, messze az őt megelőző Jókai-hősök fölé. Sajnos az öreg Jókainak már nincs elég ereje, hogy ezt a lelkiállapotot mélyen elemezze (legalább annyira mélyen, mint Tímár Mihályt az *Aranyemberben*). Negrotin vívódásait csak külsőséges eszközökkel szemlélteti s így óhatatlanul az a látszat fenyeget a regény lapjain, hogy szegény Negrotin . . . a regényíró önkénye miatt nem cselekedhet saját temperamentuma és jelleme szerint. Mindezt Jókainak az a fogása is megerősíti, hogy Negrotin zsidó voltát az utolsó pillanatig titokban tartja, . . . Ekkor viszont Natália nem képes előítéletein túltenni magát, . . . Negrotin sorsa tragikus: szinte már az esztelenség határát súroló hűsége és helytállása csak tragikumhoz vezethet. Eleve látja, hogy Natália sohasem lehet boldog azon az úton, amelyen neki kell vezetnie, hogy Lippay érdemtelen Natália kezére, viszont ő maga, aki mélyebben és hívebben szereti, úgysem kaphatja meg. Végeredményben tehát a hűség és helytállás is értelmetlen, csak az eszményi erkölcs szempontjából van értéke. Ennek az értéknek viszont vajmi kevés köze van az egyes emberek boldogságához. Némi joggal mondja Sarkadi Imre az *A mi lengyelünk*-re is célozva, hogy Jókai hősei „nem azért nem lesznek árulók, mert az ügyet vágyják és szeretik, hanem mert becsületesek, valami elvont és érdek nélküli értelemben”. (*Jókai ürügyén* Művelt Nép 1954. okt. 10.) — Csakhogy ez az elvont és érdek nélkülinek látszó becsületesesség magában foglalja — Jókai szerint — az összes valódi emberi értéket. Hogy az ügyet az emberek többségének gyarlósága miatt nem lehet megvalósítani, az nem az ügy, az eszme hiábavalóságát, hanem az emberek hitványságát mutatja, amely nemcsak az egyetemes nagy eszméket, hanem a becsületesek egyéni boldogságát is megvalósíthatatlanná teszi — vallja a kiábrándult, öreg Jókai.

Túlzónak érezzük Sarkadi sommás megállapítását: „A mi lengyelünk hősei egy kabaré-katasztrófán keresztül vergődnek, s kivergődnek, mert ott van közöttük a realpolitik, aki az ország bukásának

pillanatában is a titokban imádott nő anyagi érdekeire vigyáz. (Uo.) Mint láthattuk, Negrotintól távol áll az ilyen önzés és a nemzet ügye iránti érzéketlenség. Reméljük, sikerült megmutatnunk — a valóban gyenge regény mentegetése nélkül —, hogy sokkal többről van szó a műben anyagi érdekeknél és kabarekatasztrófánál. Az óhatatlan, hogy a kiábrándult Jókainak a szabadságharc utolsó napjairól rajzolt képe — amikor bizony oly ritka volt az erkölcsi bátorság, amely legfeljebb mártírkoszorúval kecsegtetett, vagy azzal sem — ne idézzon valamit *A nagyidai cigányok* keserű komédiájából. . . .

Nagy regényírónk lengyel alakjai általában elmosódott arculatú, elvont hősök. Nem hordanak magukon jellegzetes nemzeti vonásokat sem. Jókainak nem volt módjában közelebbi, bizalmas viszonyba kerülni lengyelekkel. Viszont életének egyes, éppen válságos korszakaiban, amikor honfitársaiban csalódott, amikor eszményeinek beszennyezését, porbahullását látta, minden igaz eszmény megtestestítőjét látta bennük. Ehhez minden oka meg is volt azok után a tapasztalatok után, amelyeket 1848–49-ben velük kapcsolatban szerzett. Ez a lengyelek emberségébe, hűségébe, hősies helytállásukba vetett hit melegíti át alakjukat, teszi rokonszenvenné számunkra mindannyiukat. *A gyémántos miniszter* becsületére kényes emigránsától kezdve *A mi lengyelünk* tragikus sorsú dzsidákapitányáig”.

Nagy Miklós: *A magyar irodalom története 1849–1905 c. munkában a következőket írja regényünkről: „A szabadságharc idején lepergő regényeiben (Akik kétszer hálnak meg, A tengerszemű hölgy, A mi lengyelünk) igen jellemzően lemond a nagy küzdelem tüzetesebb politikai–katonai bemutatásáról s főhőseit elsősorban a magánélet területén mozgatja.” (Gondolat Könyvkiadó, Budapest 1963. 172.).*

A magyar irodalom története 4. kötetében Nagy Miklós (Akadémiai Kiadó Bp. 1965.) a következőket írja a regényről: „A századvég széprózájában igen nagy helyet foglal el a dzsentrí és általában a hazai földbirtokos osztály nógátása, ostorozó leleplezése vagy épp halotti búcsúztatója. Éppen ő maradt volna érzéketlen ez iránt? A példák azt mutatják: Jókai csak egy rövidke időre próbálkozott meg ez új témavilággal, holott egy-két korábbi munkájával (*Szerelem bolondjai*, 1869; *Fnyim, tied, övé*, 1875) ugyancsak kivette részét az új szemlélet előkészítéséből.

Két regényében (*A kis királyok*, 1886; *A mi lengyelünk*, 1902) mintha rádöbbenne arra: a birtokos nemesség zöme nem szaklt az időszertlen hagyományokkal, s így ki kell hullnia az idő rostáján. Csakhogy ezt a felismerést a sok különösség és díszítőelem mindkét esetben igen viszonylagos értékűvé teszi. . . .” Majd a *Kiskirályok* bizonyos hiányosságait elemezve megjegyzi: „Részben hasonló

hiányok jellemzők *A mi lengyelünk*-re (1902), amely sok tekintetben a *Szerellem bolondjai* (1869) párdarabja: itt is renegáttá és kéjenccé züllik a szabadságharc egykori vitéz nemesi harcosa. Futólag már Jókai aggkori, egyéni gyökerű problémája is felcsendül: köthet-e keresztény és zsidó házasságot egymással?" (i. m. 310—11.)

Lengyel Dénes: *Jókai Mór* c. tanulmányában (*Nagy Magyar Költők*. II. k. Segédkönyv az általános iskolában tanító magyar szakos nevelők számára. Bp. 1905.) a következőket írja.

„*Jókai hatyúdála A mi lengyelünk* című regénye (1903). Ebben a szabadságharc utolsó nagy küzdelmét, Komárom várvédelmét írja meg. A szülőföld és a haza szeretete hatja át a regényt. . . A regény főszereplője, Negrotin, a mi lengyelünk' a külföldi segítséget, a nemzetközi összefogást képviseli a szabadságért harcoló lengyel lovassággal együtt. Ez a hős a mesékből lépett elő, olyan, mint a beavatott táltos: minden helyzetben feltalálja magát. Kitűnő katona, pénzügyi manőverei pedig elkápráztatják a szereplőket és az olvasót, egészen meglepő fordulatokat számít ki előre. Negrotin tipikus Jókai-hős: bátor, önfeláldozó, előrelátó és reménytelenül szerelmes. . . Mintha újraéledne Jókai optimizmusa, amely egykor a magyar kapitalizmus fejlődésében a haza függetlenségét látta. Negrotin Natáliába szerelmes, de erről nem szólhat, mert zsidó. Azért boldogtalan, mert hitét nem képes feláldozni szerelmének. Jókai a társadalom előítélete ellen harcol, amikor Negrotin nagyszerű lemondását ábrázolja. Ez az előítélet egy eszményi emberpárt tett boldogtalaná, akik a haladás eszméjéért küzdöttek a szabadságharcban. Kik voltak a szövetségescik? Jókai elismeréssel szól Klapkáról, mellette a görög Tózsó és a guerillák szerepét emeli ki. . .

A mi lengyelünk csatajelenetei és tájleírásai Jókai alkotóercjének fellobbanásáról tanúskodnak. *A putriban* című fejezet a gányó életének reális ábrázolása. Jókai egy néprajzi gyűjtő alaposságával írja le a putrit. A leírás pontossága mellett szemléletes és ugyanakkor derűs is. . .

A mi lengyelünk helyenként romantikus túlzásokat tartalmaz (a bécsi színház világának ábrázolása stb.), mégis általában a valóság hű képét nyújtja. Jókai fejlődése nagymértékben megmutatkozik a guerillák szerepének hangsúlyozásában. Ezekről éltélő véleménnyel volt 1849-ben. Jókai világnézete haladt *A kőszívű ember fiai* megírása óta: reálisan meglátta a magyar földbirtokos-osztály bűnét, és ebből következő bukását is. Negrotin megoldása: a magyar kapitalizmus fejlesztése ebben a korban már anakronizmus volt. Azonban a negatív ítélet is jelentős: az öreg író szakít előbbi felfogásával, és elítéli a nemességet. A regény művészeti hitelessége és ereje nem mér-

közhet ugyan Jókai nagy műveivel, de az anekdoták előadása, a leírások és az emberábrázolás szépségei sok helyen a férfikor tehetségét mutatják.” (166–69.)

Lényegében ugyanezeket a gondolatokat fejtegeti Lengyel Dénes abban a *Jókai Mór* c. tanulmányában is, mely a *Nagy írónk* c. tanulmánygyűjteményben jelent meg. (Bp. 1966. 297–98.)

A Jókai szakirodalom legfrissebb alkotása, Nagy Miklós *Jókai* (A regényíró útja 1868-ig) c. monográfiája (Bp. 1968) is utal regényünkre. Jókainak szülővárosa, Komárom iránt érzett szeretetét elemezve írja. „Gondolatai szüntelenül körülötte jártak: Fesztynétől tudjuk, festőművész vejét kiváltképp azért szerette meg, mert Komáromban járt iskolába, s esténként órákig elbeszélgetett vele a Civitas Komaromiensis történetéről. Van valami jelképes abban, hogy utolsó befejezett nagyobb regénykompozíciójában, *A mi lengyelünk*-ben is számos fejezet során ünnepli a vár hősi védelmét a császári csapatok ellen” (8.).

Kiadásunk *A mi lengyelünk* 1903-ban megjelenő első kötetkiadásának szövegén alapul, de tekintetbe vettük a regény első folyóirati közlését is: Pesti Hírlap 1901. nov. 10 – 1902. jan. 23, illetve Budapesti Napló 1902. ápr. 6. – 1902. jún. 27.

Az első kiadás és a folyóirati közlés összevetése azt mutatja, hogy a szerző a regény kötetkiadásának előkészítésekor figyelemre méltó stilisztikai jelentőségű változtatásokat, jelentősebb szövegbővítést – két esettől eltekintve – vagy kurtítást nem nagyon hajtott végre. Ez, figyelembe véve az öreg költő munkamódszerét, érthető is. Hogy a kisebb jelentőségű eltérések Jókaitól eredtek-e, vagy a szerzőktől, technikai szerkesztőktől, nehéz eldönteni. Az alapszöveg eltéréseit, melyek mind a Pesti Hírlap-beli, mind a Budapesti Napló-beli közlés esetében mutatkoztak – az alább felsorolt esetek kivételével – egyenként regisztráltuk.

Az első kiadásban szereplő *o* helyett a mai helyesírásnak megfelelően *ó*-val írtuk és egyenkénti szövegváltozatnak nem tüntettük fel a következő szavakat: *aggoskodott, jojcadái, mondoka, perszoma, sohajt*.

A következő szavak régi *ó*-ját változtattuk *o*-ra: *Plutó, utól, zsargon*.

Hasonlóképpen *ö*-vel írtuk az első kiadás következő *ő* betűs szavait: *bögöly, bőjt, elől* (hol?), *gőzü, őrdöngős, őrvény*.

A *dzsidás* – *dsidás* alakok ingadozva szerepeltek, mi *dzsidás* alakra egységesítettük.

A JKK-ban alkalmazott helyesírási korszerűsítésből következőleg az 1903-as kiadásban található rövid mássalhangzós alakok helyett a ma szokásos hosszú mássalhangzós formákat alkalmaztuk (egyenkénti feltüntetés nélkül) a következő esetekben: *aféle, ahoz* (ahhoz is), *alakítat, boszu, csüg, eféle, épen, fen-, fön-,* (Pl: *fenkölt, fenhangon, fenhéjázó* stb.), *fuldnk, galy, képen, kocint* (*koccint* is), *köny, menykő, sokal, sugalat, sülyed, zöldel*.

Kiadásunk a következő hosszú mássalhangzós alakok helyett rövid mássalhangzós alakot használt: *agyonlőjje, ballerina, barrikkd, értette, kevésbbé, lögg.*

A mai helyesírási elveknek megfelelő alakokat alkalmaztuk a következő szavaknál is: *exotikus, higyje, kesztyü, küzködés, ldndsza, léleket, padgydsz, tekintet, ucsegélyen, utcu.*

Kiadásunk nagy kezdőbetűvel írta a következő kis kezdőbetűvel szerepeltetett szavakat: *felföld, fiastyuk, Földedki újság, madonndm, nemzeti kaszinó, nemzeti szlnhdz, szűzanya.*

Kiadásunk kis kezdőbetűvel írta a következő nagy kezdőbetűvel szerepeltetett szavakat: *Brudert iszik, Gányó (dohánykertész), Garabonc, Hióbposta, Istenostromló, Matica, Nirvána, Röntgen-sugdr, Sdtán, Szdmum, és a kötetben előforduló kártyaműszavakat: Blatt, Cukassza, Cupdsz, Girigári, Kunsztstukk stb.*

A földrajzi nevek írásánál is módosításokat hajtottunk végre. Nagy kezdőbetűt alkalmaztunk a következő esetekben: *cigánymező, karinthisi utca, rácz utca, szent András tér, szentendrei sziget. A Dunapart, Rozália-tér* alakok helyett a *Duna-part, Rozália tér* formát alkalmaztuk.

A *Ludlam-barlang, Ludlám-barlang* alakokat *Ludlám-barlang* alakra egységesítettük. A *Pdris* forma helyett a *Pdrisz* alakot használtuk.

Jelen kiadásunk megszüntette a következő tulajdonnevek ingadozó írásmódját. Az *Angiolina, Angolina* formákat *Angiolina* alakra, az *Aramics, Ardmics, Áramics* formákat *Aramics* alakra, a *Rigolboche, Rigoldoche* formákat *Rigoldoche*, a *Sampanszkuvát, Sámpanpszukvát* formákat *Sámpanpszukvát*, a *Wujcsik, Wujczik* formákat a lengyeles *Wujczik* alakra egységesítettük.

A helyes formát alkalmaztuk a következő tulajdonnevek esetében is: *Almdsy, Arthur, Diószeghy, Hunyady, Jelachich, Rdkóczy, Shirach.* Az általunk alkalmazott formák: *Almdssy, Artúr, Diószegi, Hunyadi, Jellasics, Rdkóczy, Sirach.*

A mai írásformát alkalmaztuk a következő idegen eredetű szavak esetében: *amnestia, apocalyptikus, appelláta, aquarel, asylum, atmosphaera, bacchans, ballet, battiszt, boudoir, bowlé, cantate, capitulatio, cautio, chiffrirozott, chinai, chorus, diplomatia, disciplina, dispenczió, dynasta, emancipatio, emmenthali, excellentia, extatikus, fantasmagoria, fauteuil, football, guerilla, hallucinatio, hieroglyph, honoratior, idylli, indiskrént, interventio, jockey, kathedra, klenodium, legio, liberia, lorgnon, maecénds, martyr, mythologia, paedagogia, parochia, partie, pavillon, praelatus, protectio, requirdl, revanche, rithmus, roulette, salon, seminarium, shawl, stilista, systema, strategia, theatrdlis, thema, toilett, yankee, walzer.*

A mi lengyelünk. (PH: A mi lengyelünk. Történelmi regény négy szakaszban.)

Lap: Sor:

- 5 : 3 *Ágyúval* (1903: *Agyuval*)
12 *Kmety* (PH; 1903: *Kmethy*)
- 6 : 3 29, 8 : 11, 13, 31 : 26 *Tolsztoj* (PH; 1903: *Tolsztoj*)
29 *kozák lovasságot* (PH: *kozák lovasságot*)
- 8 3 *osztva a kardcsapást* (PH: *osztva kardcsapást*)
- 9 9 *azután felült* (PH: *ezután felült*)
2 *polyák* (PH: *polyak*)
5 *előrohanását* (PH: *előrohánását*)
8 *szép huszárhadnagyot* (PH: *szép fiatal huszárhadnagyot*)
- 10 : 12 *Cerni Bog* (PH: *Czerni Bog*)
22 *magyar és lengyel* (PH: *magyar, lengyel*)
- 12 18 *nehány ágyúlövésnyire* (PH: *nehány ágyúlövésnyire*)
- 13 17 *ajtatós* (PH: *ajtatos*)
- 14 9 *suhogását* (PH: *suttogását*)
23 *könnye* (1903: *könyje*)
- 16 7 *sietniök* (1903: *sietnök*)
- 17 : 3 *akik előbb* (PH: *akik előbb*)
- 21 7 13 *üzenetét* (PH: *izenetét*)
20 *üzenetvivést* (PH: *izenetvivéts*)
18 *nem magyarázza ki* (1903: *nem magyarázza aki — sh. —*)
21 *énreám* (PH: *én rám*)
23 *Komáromban* (PH: *Komáromba*)
- 22 30 *e jelszót* (PH: *a jelszót*)
- 23 29 *Bizonyosan* (PH: *Bizonydra*)
- 24 1 *Svdjc* (PH: *Schweic*)
12 *ha Lippay* (PH: *ha a Lippay*)
- 25 11 *mindjárt* (PH: *mingyárt*)
14 *abból kiveve* (PH: *abból kivett*)
23 *cselédeim* (PH: *a cselédeim*)
- 26 1 *százezeret* (PH: *százezeret, 1903: százezeret — sh. --*)
- 27 : 14 *pincetokba* (PH: *pincetokban*)
15 *rézkondérben* (PH: *rézkondérban*)
21 *szövege le van* (PH: *szövege szépen le van*)
- 28 : 29 *eszükbe jut* (PH: *eszünkbe jut*)
- 29 : 34 *Peliacs Achilles* (PH: *Peliadesz Achilles*)
- 30 7 *Peliacs* (PH: *Peliades*)
9 *heróon* (PH: *heoon*)
20 *Peliadó* (PH: *Pleiades*)

Lap: Sor:

- 30 : * Péleusfi Achilles (PH: Péliczfi Achilles)
31 : 33 művelt orosz (PH: művelt orosz)
34 azt azután (PH: ezt azután)
32 : 7 ordonánc (PH: ordinánc)
15 Peliades (1903: Peliadesz)
21 passepartout-t (PH; 1903: passepartout)
34 : 3 velük holnap (PH: velünk holnap)
19 Krist eleison, Kyrie eleison (PH: Kriszt eleison, Kyrie eleison)
37 : 21 szerteszéjjel (PH: szerteszéjyel)
41 : 34 mnogája léra (PH: mno gája lésa, 1903: mno gája léta)
42 : 23 fölhevült (PH: felhevült)
24 fölhevültek (PH: felhevültek)
45 : 10 csizmaszára mellől (1903: csizmaszára mellő)
46 : 8 félre kell (1903: félre kell — sh. —)
* elnevezése (PH: elnevezése. J. M.)
47 : 24 Timárkát (PH: A Timárkát)
31 ijesszék meg (PH: ijesszük meg)
48 7 hát a kocsis (PH: hát az a kocsis)
13 a kackiás (PH: a két kackiás)
49 : 1 felül nyitva (PH: felyül nyitva)
3 a bogrács lóg (PH; 1903: a bogrács lógg)
7 függőnyt képeznek (PH: quirlandot képeznek)
30 azokból (PH: de azokból)
50 : 26 Vert út (1903: Vertt út — sh. —)
51 19 helyezethz (PH; 1903: helyezethz — sh. —)
53 14 mögöszöd rögge (PH: mögöszöd röggée)
16 mi hibád? *Mid fdj* (PH: mi hibád)
55 11 orjával (1903: orrjával)
57 : 12 egy paraszttenyér nagyságú béka, a bőre (PH: egy óridsi nagy béka, akkora, mint egy paraszttenyér, a bőre)
61 15 kopasszuk meg (PH: koppasszuk meg)
64 : 10 ötödiket középre (PH: ötödik középre)
66 : 3 kiterjesztett (PH: a kiterjesztett)
68 : 8 azt számárhordta (PH: azt még számárhordta)
31 gyöngé kukoricát (PH: gyenge kukoricát)
70 : 16 kiürthatatlan (PH: kiürthatlan)
71 : 14 ulánosait (PH: uhlánusait)
73 : 1 nádiveréb-fütyölés (PH: nádiveréb-fütyülés)
29 csiripelnek (PH: csirpelnek)
76 : 4 álomtól (PH: álmaitól)

Lap: Sor:

- 76 : 20 politikában is (PH: politikában)
77 : 11 illendő-e ez? Álruhákat (PH: illendő-e ez? *Lehetséges-e ez?*
 Álruhákat)
 22 homlokunkon (PH: a homlokunkon)
79 13 jőjjenek (1903: jőjjenek)
80 13 Mária (PH: Mári)
81 : 23 ötlet ez (PH: ötlet-e ez)
83 : 10 csak a kínai (PH: csak chinai)
 17 földnek s víznek (PH: földnek és víznek)
 24 néhány (PH: néhány)
 26 magasztalásra (PH: magasztalásúra)
 28 várja a párját (1903: várja párját)
 34 Meghozták (PH: Meghozzák)
85 3 köpenyeget (PH: köpönyeget)
88 : 3 tanácskozott (PH: ott tanácskozott)
 23 felügyelőkhöz (PH: felügyelőkhöz)
89 12 felhordta (1903: lelhorotta — sh. —)
91 2 udvariasan (1903: udvariassan)
 28 küszködés (PH; 1903: küzködés)
92 6 Trombita (PH: A trombita)
94 10 a poharát (PH: a poharat)
 19 oldaladat (PH: oldalodat)
95 : 22 monda (PH: monda)
100 10 értékű (1903: értéki)
101 6 szerencsétlenségtől (PH: szerencsétlétéstől)
104 15 az a fekete (PH: az fekete)
105 : 22 sürgetőlődésein (PH: sürgetőlődésén)
109 : 26 szabad csapatjaik (PH: szabad csapatjuk)
 27 zászlót *Negrotinnak* (PH: zászlót)
 33 Az azután (Az aztán)

110 6 reszkettette (PH: reszketteté)
 27 veri fel (PH: veri föl)
111 18 Kyrice eleison (PH; 1903: Kyrice eleizon)
 32 evangéliumnak (1903: évangéliumnak)
112 : 24 gránátjaik (PH: gránátjaik)
 27 szembeszálljon (1903: szembeszálljon)
117 : 10 kezét nyújtá (PH; 1903: kezét nyujta)
120 : 16 Ah! Tehát (PH: Áh! Tehát)
121 1 Mit jelent (PH: Kit jelent)
122 : 11 tisztákozhasson (PH: tisztákozhasson)

Lap: Sor:

- 123 : 17 *a kellő* ápolásban (PH: ápolásban)
19 népcsoportoktól (PH: népcsoportoktól)
- 124 : 24 szerkesztőjének (PH: szerkesztője)
- 125 : 8 *Ledru—Rollin* (PH: *Le Dru Rollin*)
- 127 : 9 élelmicikkel (1903: élelmicikkel)
- 129 : 3 *Hol van ő?* (PH: *Hol volna ő?*)
4 nagysád (PH: nagyságod)
8 katonaeszküje (PH: katonai eszkije)
- 132 : 24 pedánsságig (PH: pedánságig)
- 134 : 21 *Ez a kötelessége* (PH: *Ez kötelessége*)
33 *lesz itt semmi* (PH: *lesz semmi*)
- 135 : 20 raktáron menyasszonyruha (PH: raktáron; *van ott* menyasszonyruha)
26 *azzal az* (PH: *avval az*)
- 137 : 24 egyéb pénzerőt (PH: egyéb pénzerőt)
- 139 : 31 engedelmet (PH: *az engedelmet*)
- 140 : 24 csípett egy (PH: *csípett rajta egy*)
33 *A vendégeket bebocsátották* (PH: *A vendégek bebocsátották*)
- 142 : 13 *vissza* (1903: *vissza*)
- 144 : 9 *Furazszirozni* (PH: *Jurazszirozni*)
- 145 : 31 *művelt, fiatal* (PH: *művelt fiatal*)
- 146 : 7 *sabóhoz* (PH: *sabóhoz*)
- 147 : 1 *Hogyan?* (PH: *Hogyne?*)
4 *az ezredesné* (PH: *az erdészné*)
- 147 : 19 *kell a más* (PH: *kell más*)
- 148 : 3 *verekedni fog* (PH: *verekedni tud*)
- 150 : 9 *vendéglője* (PH: *nyári vendéglője*)
- 151 : 6 *kötelessége* (PH: *kötelessége ezt*)
- 153 : 16 *hangoztatva* (PH: *harsogtatva*)
- 155 : 11 *a milói Vénusz* (PH; 1903: *a millió Vénusz*)
33 *örömiadala* (PH: *örömiadala*)
- 156 : 21 *bataillont* (PH: *batalliont*)
- 157 : 19 *Újházy* (PH: *Újházy László*)
- 158 : 19 *te siralmatos* (PH: *oh te siralmatos*)
- 159 : 12 *intézkedett, hogy* (PH: *intézkedett róla, hogy*)
- 161 : 1 *tapasztalá* (PH: *tapasztalható*)
4 *ahhoz is ért* (PH: *ahoz ért*)
- 162 : 10 *kiáltá* (PH: *kiálta*)
- 166 : 22 *házát* (PH: *házat*)
- 167 : 4 *kisasszonynak* (PH: *kisasszonydnak*)

Lap: Sor:

- 167: 5 Az taláalomra (PH: A taláalomra)
17 önkéntes (PH: önkénytes)
18 Mátyusföld (PH: Mátyásföld)
- 168: 2 találta magát (PH: találkozott)
22 amivel aztán (PH: amivel az)
31 a hölgynek (PH: a hölgyek)
- 169: 23 hűtlenség (PH: hűtelenség)
- 170: 20 őlcibe (PH: ő elejbe)
- 171 5 melléksobamba (K: mellékszobámba)
33 vőfély (K; PH: vőfény)
- 172: 2 a színe-java (K; PH: a város színe-java)
3 a vőlegény délceg (K: a vőlegény is délceg)
26 Natália a vőlegényétől (K: Natália a »kordban« vőlegényétől)
- 173 16 közönség (PH: község)
21 cepelte (PH: cepelte fel)
28 herkályi (PH: harkályi)
31 csodának (PH: csodáknak)
- 174 17 nemzeti eledel (PH: nemesi eledel)
24 tósz (PH: toaszt)
- 175 2 néhány (PH: nehány)
30 a költő vénája (PH: a költői vénája)
34 szükséges (PH: szükség)
- 176 21 áll fel (PH: állt fel)
- 177 22 áldozott (PH: áldott)
- 179 8 tűzkemencébe (PH: tűzkemencéjébe)
- 181 21 püspöktől (PH: püspöktül)
- 182 4 alól is, fölül is (PH: alul is, fölyül is)
- 184 1 kezét (PH: kezeit)
- 185 5 Angiolinának (PH; 1903: Angiolinának)
11 hordóstól (PH: hordóستul)
23 muzsikaszóából (PH: muzsikaszóából)
bandáját (1903: bándáját)
- 187 9 Kohinoor (PH; 1903: Kohinor)
21 ezalatt (PH: az alatt)
- 188 15 a magyar (PH: az a magyar)
- 192 16 képező (PH: képző)
- 194: 17 kegyelemért (PH: kegyelmért)
- 198: 2 rémtörténet (1903: rémtörtémet — sh. —)
- 199: 1 Monostorról (PH; 1903: Monostorral — sh. —)
- 200: 1 amivel Herkulést (PH: amivel Herodest — sh. —)

Lap: Sor:

- 200 : 10 távolban (PH: *nagy* távolban)
21 parlamentérek (PH: parlamenterek)
- 203 : 1 földgömbjével (PH: földgömbölyével, 1903: földgömblyével)
16 költözni (PH: *kiköltözni*)
- 205 : 20 szotnyát (PH; 1903: szotniát)
31 előőrsi (PH: *az* előőrsi)
- 206 : 32 Elszámolja (PH: *elszámlálja*)
- 207 : 15 imádkozott (PH: *imádkozhatott*)
23 vezessék (1903: vezessék)
25 akasztófavirágot (1903: akasztófavirágot)
- 208 : 5 motozsás (1903: motozás)
9 Weissenberget (PH: Weissenbergert)
10 *ezst azs* embert (PH: embert, 1903: *ezt az* embert)
- 209 : 19 estig *is* (PH: estig)
22 *ilyent* nem (PH: *ilyet* nem)
- 210 : 7 elvérezni (PH: *elvérezni*)
30 kormánybiztossal (PH: kormánybiztos-*biztossal*)
- 211 : 26 az amerikai (PH: *azt* az amerikai)
27 példányait (PH: *példányaiban*)
- 212 : 3 *a* legpraktikusabb (PH: legpraktikusabb)
23 *Thaly* aláírást nyitott (PH: aláírást *nyitottak*)
- 213 : 34 órájában (PH: *nehéz* órájában)
- 214 : 6 összes (PH: *az* összes)
- 215 : 24 és hazámnak (PH: és *a* hazámnak)
- 216 : 11 Letette (PH: *Levette*)
- 219 : 4 De ne zárd (1903: de ne zárd — sh. —)
- 220 : 29 elzárta (PH: *elszórta*)
- 223 : 4 Az *ő* kedves galambjait! (PH: Az *én* kedves galambjaima)
24 *nemcsak*, hogy (PH: *csak* hogy)
- 224 : 20 telep (PH: *terep*)
- 227 : 1 bolondot (PH: *nagy* bolondot)
8 *e* tréfa (PH: *ez a* tréfa)
- 228 : 16 Hányadszor (PH: Hanyadszor)
A PH közlése itt megszakad, folytatása a Budapesti Naplóban történik, így a szövegváltozatok szempontjából most már a BpN folytatásait vesszük figyelembe.
- 233 : 7 karikatúrája BpN; 1903: karikatúrája)
- 234 : 4 *A magyar viseletet is megrendszabályozzák* mondattól az *Azután jönnek a földköstölök* kezdetű mondatig terjedő rész. a BpN-ban hiányzik.

Lap: Sor:

- 235 7 fellépése (BpN: föllépése)
238 : 13 komáromi vérfeladás (1903: komáromi vérfeladás — sh. —)
27 intézvéⁿ mondását (BpN: intézve mondását)
239 : 32 megszabadítson (BpN: megszabadítá)
242 : 14 téli szállásaikra (BpN: déli szállásaikra)
26 a fantázia (BpN: fantázia)
245 : 24 betevő májgombóclevest (BpN: bevezető májgombóclevest)
246 19 a kardnak (BpN: kardnak)
247 : 20 az öltönyeit (BpN: az úri öltönyeit)
248 11 a keresztnév (BpN: keresztnév)
249 16 s valódi (BpN: és valódi)
253 : 24 nem jutott (BpN: nem juthatott)
254 5 két jó igás (BpN: Jó két igás)
6 gyeplős (BpN: gyeplős)
15 a kastély (BpN: kastély)
255 19 Hruszkay (BpN: Hrasz kay)
20 hozzájuk (BpN: hozzájuk)
256 : 28 felépíteni (BpN: fölépíteni)
257 : 22 akiből (BpN: akiből)
22 kisatultak (BpN: kisutultak)
259 : 28 szörnyeteg (BpN: rettenetes szörnyeteg)
260 : 23 a vadaskertben (BpN: vadaskertben)
263 1 a vacsora (BpN: vacsora)
264 10 Ad amussim (BpN: Ad amussim)
12 kolludációt (BpN: kolludációt)
14 a praktikus (BpN: e praktikus)
25 kancsó (BpN: cserép kancsó)
266 1 kiálta ez fel (BpN: kiálta az fel)
12 Az is ki volt (BpN: Ez is ki volt)
15 lányok (BpN: leányok)
267 5 el volna (BpN: el volt)
25 ugyanazt (BpN: ugyanezt)
268 9 amiért Tihamért (BpN: amiért Elemért)
269 11 férfinak (BpN: férfinak)
270 30 miért van (BpN: miért van)
272 : 20 a leányoknak (BpN: a lányoknak)
273 1 bal oldalát (BpN: a baloldalát)
6 életrend ez? (BpN: életrend-e ez?)
10 hogy férje (BpN: hogy a férje)
274 7 háládatos (BpN: háládatos)

Lap: Sor:

- 277 6 disznók (BpN: vaddisznók)
7 rigyeznek (BpN: rigyعتnek)
- 279 : 24 befoglalni (BpN: belefoglalni)
- 280 : 15 A nevetés végre (BpN; 1903: A nevetés végre — sh. —)
- 281 12 izsákjában (1903: izsákjában — sh. —)
- 288 31 az urak ebben (BpN: ebben)
- 289 18 lefeküdni (BpN: lefekünni)
- 290 15 Várakozáson felül (BpN: várakozáson felyül)
18 fölszegezve (BpN: felszegezve)
- 291 15 kezdett (BpN: elkezdett)
29 egyszerre torkdn (BpN: egyszerre a szdjában)
31 itt vannak (BpN: itt vannak A zsandárok)
- 293 1 legelőről (BpN: legelőről)
18 ez kitart (BpN: az kitart)
32 dolgukat (BpN: a dolgukat)
- 294 7 a birkabőrös (BpN: birkabőrös)
22 megérkeztem (BpN: megérkezem)
- 297 : 28 aztán oly (BpN: aztán olyan)
- 298 : 16 örömet (BpN: örömöt)
22 zsandárkomisszárussal (BpN; 1903: zsandárkomisszárussal)
- 299 : 25 Hisz nem (BpN: Hiszen nem)
- 301 : 23 a hangyabolyokba (BpN: hangyabolyokba)
- 302 : 8 rajtok (BpN: rajtuk)
13 helyen (BpN: a helyen)
28 főfülmúlt (BpN: főlyül múlt)
- 304 : 17 fölveendő (BpN: felveendő)
- 305 : 28 uradalom által (BpN: uradalommal)
- 307 : 2 akkor a mi (BpN: akkor aztán)
8 Excellent (BpN: Excellens)
- 309 18 beszakad (BpN: beleszakad)
19 pár perc (BpN: néhány perc)
- 313 14 ráakad (BpN: ráakadt)
27 küldeni (BpN: értük küldeni)
- 314 4 földbirtokon (1903: földbirtokon — sh. —)
- 315 21 hozzájárulhatlanul (BpN: járulhatlanul)
- 321 18 uraságoknak (BpN: uraságoknak és asszonyiságoknak)
27 ön e magyar (BpN: ön ezek előtt a magyar)
- 322 25 felül áll (BpN: felyül áll)
- 323 18 az előbb (BpN: az elébb)
- 326 9 Höllenzote (BpN: Höllenrose)

- Lap: Sor:
- 327 2 megbízásából (BpN: *kegyes megbízásából*)
5 öt urnak (BpN: *ötet urnak*)
- 328 : 18 főerdész (BpN: *főkertész*)
- 329 4 skrupulózus (1903: *skrupolózus*)
12 nekem (BpN: *nekem*)
- 330 : 6 medovnikot (BpN: *mădovnikot*)
- 331 16 zongorakivonatát (BpN: *zongorakivonatait*)
31 Lyubissza (BpN: *Ljubissza*)
- 332 : 9 nem tudta (BpN: *nem tudtam*)
19 azonfelül (BpN: *azonfelyül*)
- 333 6 thuribulumot (BpN: *tuhuritulumot* — sh. —)
33 fölszedni (BpN: *felszedni*)
- 335 1 volt tovább (BpN: *volt odább*)
2 egynehány (BpN: *egynehány*)
27 reá nézve (BpN: *rá nézve*)
- 337 20 Nur ned (BpN: *Nur nid*)
- 339 : 4 még nem (BpN: *meg nem*)
- 342 20 kemencétől (BpN: *kemencétül*)
- 343 : 28 párizsi (BpN; 1903: *párisi*)
- 345 : * lóditok (BpN: *lódítok*)
- 346 12 kétezeröttszázegy (BpN: *kétszer ötszázegy*)
- 347 : 15 Egymásra dőlt (BpN: *Egymásra dűlt*)
24 háttal a falnak (BpN: *hátul a falnak*)
- 348 11 kozjár (1903: *koziák*)
- 349 15 korbáctól (BpN: *korbácsától*)
- 350 2 abbáziai (BpN: *abbaziai*)
5 s vedret (BpN: *és vedret*)
- 351 3 mi az. Itt lakik (BpN: *mi az. A halál országdba jutott. Itt lakik*)
13 előtódul (BpN: *elétódul*)
- 352 5 Kimeríthetetlen (BpN: *Kimeríthetlen*)
- 353 1 s lángot (BpN: *és lángot*)
- 354 : 11 főnyereményt (BpN: *főnyeremént*)
12 *Natdlia most* (BpN: *most Natdlia*)
29 a régi (BpN: *régi*)
30 hegyvázakat (BpN: *hegyvázakat*)
- 356 : 34 vidékein (BpN: *vidékin*)
- 358 11 asszonyok dolga? (BpN: *asszony dolga?*)
16 JKK, BpN: *Akarom. No hát tégy le a kezembe kétezer forintot, — nem nekem kell: visszakapod, aztán járdj el hozzám leckére. Jót dllok a teljes diadalról. Nézd körül magadat az dlló-*

Lap: Sor:

- tükör előtt. Bizol e magadhoz? Natália megnézte magát a tükörből minden oldalról: „Bizom”. Natália (1903: Akarom. Hanem ahhoz legelőbb is kell kétezer forint. Natália.) [Értelmi okokból választottuk a BpN szövegét!]*
- 360 : 20 hajóról (BpN: hajóruul)
24 intrika (BpN; 1903: intriga)
- 361 : 29 ballabileje (BpN: ballebiléje)
32 „Seguidillá”-ja (BpN: Segridillája)
- 365 : 19 piros közepén (BpN: piros középén)
- 370 : 2 sérelmet (BpN: sérelmét)
- 379 : 27 homlokba (BpN: *gyönyörű* homlokba)
- 380 : 10 önnel más (1903: önne más — sh. —)
- 381 : 8 üdvözlt (BpN: idvezit)
15 fölkereste (BpN: felkereste)
21 harisnyakötőről (Bp: harisnya-kötőrül)
- 383 : 11 *Tihamér* oldalzsebéből (BpN: az oldalzsebből)
- 385 : 9 szent arcád (BpN: szent orcád)
- 386 : 29 a versenylubból (BpN: a *zsoké*lubból)
- 388 : 14 nélkül. — Még (BpN: nélkül. -- *Ez roppant derűtséget idézett elő Rubiánkdnál* — Még)
24 ezt a levelet (BpN: azt a levelet)
- 389 : 9 megszerkesztettek 1903: megszerkeztettek — sh. —)
25 asszonytól (BpN: asszonytul)
- 390 : 20 buddhizmusról (BpN: buddhismusról)
23 szép hit az (BpN: szép az)
- 391 : 8 nőtől (BpN: nőtül)
- 394 : 12 Jézusát (BpN: a Jézusát)
- 395 : 28 gyönyöröktől (BpN: gyönyöröktül)
- 397 : 26 *dítaldnosan az igazhitűek* (BpN: *drtatlanok és igazhitűek.*)
- 402 : 16 fontosabb kérdés (BpN: fogasabb kérdés)
- 403 : 11 elcseréli (BpN: felcseréli)
17 helyes (BpN: a helyes)
- 405 : 10 cók mókból (BpN: cók mókbul)
- 408 : 29 hízelkedés (BpN: a hízelkedés)
- 409 : 12 aztán látta (BpN: aztán *rdjött*)
18 legerősebb (BpN: a legerősebb)
legellenálhatatlanabb (BpN: legellenálhatlanabb)
- 410 : 11 az orcáin (BpN: az orcán)
30 modern költő (BpN: *skandináv* költő)
- 411 : 16 lábai (BpN: a lábai)
- 415 : 8 arra a jelenetre (1903: arra jelenetre)

Lap: Sor:

- 416 : 3 néhányan (BpN: néhányan)
418 : 3 rájuk váró (BpN: rájuk váró)
419 : 27 *Az pedig* (1903: *a pedig*)
423 : 3 úgy nagyon (BpN: ugyan nagyon)
7 ingyen (BpN: ingyen *is*)
425 : 2 börtönből (BpN: börtönből)
24 nyitotta be *a* (BpN: nyitott be)
426 : 4 Tihamér *megszokta* (BpN: Tihamér *szerette*)
427 : 33 boldogságtól (BpN: boldogságtul)
429 : 16 év *letelt* (BpN: év *betelt*)
431 : 8 Ugye hogy nem (BpN: Ugy, ahogy nem)
434 : 8 önön lelkemtől (BpN; 1903: önön lelkemtől)
23 Nehány (BpN: Néhány)
29 Nehány (BpN: Néhány)

TÁRGYI ÉS NYELVI MAGYARÁZATOK

MOTÍVUMROKONSÁG

Jegyzeteinkben több ízben utalunk majd azokra a rokon motívumokra, melyek regényünk és a többi Jókai-mű között felismerhetők. Itt csupán a két központi szereplő, Tihamér és Negrotin személyéről állapítjuk meg a következőket.

Lippay Tihamér a regény elején a magyar szabadságharc vitéz bajnoka, Negrotin méltó társa. Joggal von itt párhuzamot Nacsády József is hőseink és Baradlay Richárd alakja között. Negrotin úgy harcol, mint Richárd a királyerdei csatában, és Lippay Tihamér is úgy marad fejszével a haldoklók között, akárcsak Richárd. Tihamérnak is van védelmezője Katona Katka személyében, aki épp úgy védi a daliás tisztet, mint Pál huszár Richárdot. Később azonban Tihamér letér a hősiesség útjáról, és egyre inkább a jellemtelen, szélhámós Opatovszky Kornélhoz lesz hasonló (*Akik kétszer halnak meg*).

Lap: Sor:

- 5 6 *a turai mezőn* — Tura, község Pest megye aszódi járásában. Az említett ütközet 1849. júl. 20-án volt. Jókai a számadatokban Gracza művét követi „Perczel tizenkét huszár-századdal, s a lengyel legio négyszáz pikásáival, összesen: mintegy kétezer lovassal és tizenkét ágyúval... Turánál... támadáshoz fog.” (5. k. 610.)
- 7 *Perczel Mór* — a szabadságharc kiemelkedő egyénisége, Vörösmarty Mihály neveltje (1811–1899). Élet- és jellemrajzát részletesen adja Gracza (2. k. 110–114.), kiemelve: „A kezdeményezés embere volt; s jó felfogási tehetséggel, gyors elhatározással” rendelkezett. Utal személyére Jókai az *Akik kétszer halnak meg* c. regényében is. (JKK I. k. 188.)
- 9 *minden vezér (a hetumogerek) a maga dandrával külön hadakozott, a saját haditerve szerint* — Gracza így jellemzi az 1849 májusában kialakuló helyzetet: „Sajna, nekünk nem volt

Lap: Sor:

komoly, egységes haditervünk. Mint az eltévedt vándor a zivataros éjszakában tanácstalanul állottunk a fenyegető vesztély közepette. Pedig ha vezéreink közt egyetértés uralg... talán kedvezőbb fordulatot vesznek az események" (5. k. 508.).

- 5: 9 *hetumoger* — a hétmagyar. Anonymus krónikája szerint a honfoglaló hét vezér.
- 12 *Klapka Komáromban* — Klapka György (1820—1892) komáromi szerepét a későbbiekben részletesen ismertetjük.
Kmety túl a Duna — 1849 júniusában a „VII-ik hadtest és a Kmetty hadosztály Győr és Marcali felől tüntető támadások által az ellenséget abban a véleményben igyekszik tartani, hogy Győrtől a Duna jobbpartján Bécs felé nyomulunk" (Gracza 5. k. 509.). Kmety, másképpen: Kmetty György (1810—1865) jellemzését lásd Gracza (5. k. 974.)
- 13 *Guyon a Bánátban* — Guyon Richárd, az angol származású katonatiszt 1849 nyarán a Bácskában harcolt — ekkor már tábornokként — Jellasics ellen, majd a túlérő elől a Bánság területére vonult át. Guyon jellemrajzát részletesen leírja Gracza (3. k. 78.). Alakja feltűnik az 1850-ben frott *Komárom* c. Jókai-novellában is. (Vö.: *Csataképek* 154—61.)
- 13 *Bem Erdélyben* — Az utalás azokra a csatározásokra történik, melyeket Bem 1849 nyarán Erdélyben folytatott a három vonalon benyomuló, Lüders altábornagy vezetése alatt álló cári seregek ellen.
Görgey fél Magyarországon körös-körül — Görgey — Jókai tisztelt hadvezére — és az ellenség kergetődzését részletesen írja le Gracza (5. k. 612—13). Görgeyről ír Jókai még másutt is: *Az én életem regénye* (71, 76, 274.), *Emlékeimből* (107—112.).
- 14 *Dembinszky hátvéd hadműveletben* — Dembinszky Henrik 1849 nyarán (júl. 30.—aug. 9.) a Tisza, Maros felé vonuló magyar sereget biztosította Haynau osztrák főserégével szemben. Ő is egyike volt a magyar szabadságért harcoló lengyeleknek.
- 15 *Perczel Mór új hadseregalakításban működött* — Kossuth parancsára Perczel valóban „nagy buzgalommal lát a sereg szaporításához és felszereléséhez" (Gracza 5. k. 555.).
- 18 *től-túl fegyverzetten, rossz kaszákkal* — Gracza is így állítja: „Perczel. bár seregének legnagyobb része kaszás volt, szeretett volna valami fényes haditettel kedveskedni a nemzetnek." (5. k. 610.)

Lap: Sor:

- 5 : 23 *Görgey maga után hurcolta az egész orosz hadsereg zömét — valóban így volt. Paskievics az egész orosz fősereggel „mint a kopófalka” üldözi Görgeyt (vö: Gracza 5. k. 614.).*
- 24 *Paskievics — ... azt tervezte — Paskievics Iván (1782—1856), nehogy Görgey a „ravasz és fürge, újlag kicsúszhasson” kezei közül, intézkedéseket tesz (Gracza 5. k. 614.)*
- 6 : 3 *Tolsztoj tábornok — Erről így ír Gracza: „Turánál tömör csatarendben már ott várja Tolstoy. Mindegy, ha még anynyi is az orosz: Perczel támadáshoz fog” (5. k. 610.).*
- 4 *csapatai előre hírvül adtk — Gracza: „Lovasdandárunk... egy cirkáló kozákcsapatra bukkant, s a kozákokból két embert el is fogtunk. A többi elvágtatott, hogy Tolstoy tábornoknak hírvül adja közeledésünket.” (5. k. 611.)*
- 5 *Az orosz dandár kétszerte nagyobb volt a magyarndl, s ágyúparkja háromszorta erősebb — Gracza könyvéből az derül ki, hogy az orosz scregnek nemcsak ágyúparkja volt háromszorta erősebb, hanem hadilétszáma is. Hiszen a 2000 magyarral szemben 10500 orosz állott, 12 ágyúnkkal 38 nézett szembe, sőt Labintzow megérkezése után még ötezerrel nőtt az ellenség tábora. (5. k. 610—11.)*
- 6 *szerpentinágyú — Jókaihoz hasonlóan jellemzi Gracza is. A forrás tehát itt sem lehet kétséges: „Az oroszok közönséges lovas-ütegeiken kívül régi modorú úgynevezett szerpentin-ágyúkat is használnak; ezek az ágyúk igen messze lönek, s bugásuk olyan különös, hogy lovasságunk egészen megzavarodik”. (5. k. 611.)*
- 10 *cserkesz — a Kaukázus északi vidékének lakója. Ma Adige Autonóm Terület lakói az OSzSzK-ban.*
- 12 *peloton-tűzzel — rajvonaltűzzel (feu de peloton)*
- 15 *Mészáros Lázár, a volt hadügyminiszter, mint közlegény — A Mészáros Lázár emlékiratai (Pest 1867.) c. mű ismeretében valótlannak tűnő állítás, hogy közlegényként harcolt volna. Jelenlétéről a turai harcban Gracza is ír, de a közlegénységet ő sem említi (5. k. 611.). Mészáros Lázár (1796—1858) az első felelős minisztérium hadügyminisztere volt, de Debrecenben lcköszönt miniszteri tárcájáról. A szabadságharc vége felé Kossuth őt nevezte ki Görgey helyére fővezérnek, de ez a kinevezés már csak papíron történt meg. (Vö. még Jókai HhM 4. k. 108.)*
- 18 *A volt (és leendő) fővezér, az ősz Dembinszky — Jókai ezen állítása nem felel meg a valóságnak. Dembinszky ugyanis*

I ap: Sor:

- a leváltása után (1849. márc. 4.) sosem kapta vissza fővezéri funkcióját. Az északkeleti hadtest parancsnoka lett.
- 6 : 20 *Wujczik százados* — Wujczik nevével és szerepével is Gracza könyvében találkozott Jókai: „Veszteségünk holtakban és sebesültekben 100 ember, köztük a lengyel legió ütegpáncsnoka: Wuyczik. A vitéz tüzérszázadosnak egy ellenes ágúgolyó a fejét sodorta el.” (5. k. 612.) — Jókai később hősi halálát is úgy mutatja be, mint Gracza.
- 25 *Olga-huszárok* — a később szentként tisztelt orosz fejedelem-asszonyról elnevezett huszárság. Olga I. Igor felesége volt, aki férje halála után (945) tíz évig ült a trónon.
- 27 *szerteszét zúdítva menekült . . . ágyúütegei és gyalogsági négy-szögei mögé* — Itt is csaknem szó szerint követi Jókai Gracza megállapítását: „Perczel huszárai oly hevesen vágnak az orosz Olga-huszárok közé, hogy ezek rövid ellenállás után megfordulnak, s az ágyuk és a gyalogság háta mögé robognak vissza”. (5. k. 611.)
- 29 *a kozák lovasságot küldte huszárai segítségére* — Gracza: „Tolstoy egy szotnya kozákokat ad megrettenő huszárai mellé” (5. k. 611.)
- 7 8 *a lengyelek* — Nacsády József: *Jókai műveinek lengyel alakjai* (Irodalomtörténeti dolgozatok 19. Szeged 1961.) c. tanulmánya Jókainak a lengyelekhez fűződő érzelmeit 1848–49 szemszögéből vizsgálja. „Amint Jókai életének legelhatározóbb élménye az 1848-as magyar forradalom és az azt követő szabadságharc, úgy a lengyel néphez és szabadságmozgalmaihoz való viszonyát is az 1848–49-es események határozzák meg.” (i. m. 98.).
Megállapítását jelen kötetünk is igazolja. Jókai legmegragadóbb lengyel alakja, Negrotin is a szabadságharc alatt forr össze Magyarországgal, a regény magyar szereplőivel. Természetesen Jókainál nemcsak 48-as tárgyú regényekben, novellákban tűnnek fel lengyel alakok. Negrotinhoz hasonlóan központi alak a *Szomorú napok* c. regényben a szabadságeszméhez, szerelméhez egyaránt hű lengyel Kamienszka Mária. Lengyel származású Leonóra is (*A régi jó táblabírdé*), akárcsak a *Szabadság a hó alatt* romantikus rajongója, Krizsanovszky. Jókai történelmi regényeiben szintén találunk lengyel alakokkal Pl: *Szép Mihál, Egy hírhedett kalandor a XVII. századból, Péter Péter, Egy asszonyi hajszál, A lőcsei fehér asszony, Fráter György*).

Lap: Sor:

Ellenszenves lengyel figura csak egy helyen, a *Rdkóczy* *fiában* tűnik elő Ladoiszka hercegnő személyében.

Negrotin megformálása mellett hadd utaljunk még a Bem-portrékra (*A kis szürke ember, Bem apó*).

Jókainak van néhány lengyel tárgyú költeménye is, pl: *A lengyelek fehér asszonya* (Költemények 1. k. 228), *Legenda*, (uo. 1. k. 231.), *Smolkához* (uo. 1. k. 118.), *Két lengyel menekült* (uo. 2. k. 301.), *A lengyelekhez* (Üstökös 1863. márc. 14.), *A lengyel kardja* (Üstökös 1863. márc. 28.)

- 7 : 8 *dzsidások* — a könnyű lovasság egy fajtája; ulánusok; eredetileg hosszú, két méteres dzsidákkal voltak felfegyverezve. Nálunk főleg a lengyel ulánusokat nevezték így.
- 9 *Negrotin kapitány* — a név ebben a formában költött. A vitéz katona, aki keménysége és határozottsága mellett is rendkívül gyengéd a nőkhöz, emlékeztet Baradlay Richárdra (*A köszlívű ember fiai*), Vértessy tábornokra (*Szomorú napok*) és Simonyi Józsefre (*A legvitézebb huszár* — *Novellák* 355—57.).
- 12 *csid* — a dárda hegyes vége, hegye
- 18 *molodcik* — legények, karakán fickók
- 21 *oroszlány a bölénycsordában* — elég képtelen hasonlat, hiszen ahol bölénycsordák legeltek, ott nem éltek oroszlánok, legfeljebb az úgynevezett amerikai oroszlán, a puma
- 25 *a porosz pluto fajtából való* — A lótenyésztés körében ismert a pluto fajta. A lipicai őse volt. Színe szürke, de lehet vadszerez is, Alacsony, zömök testalkatú, tanulékony, könnyű mozgású ló. Hátaslónak vagy parádés lónak használták. Nem volt harci mén! A pluto fajtát Spanyolországban kezdték tenyészteni 1580 körül. Innen került Ausztriába, majd Magyarországra. Szilvásváradon tenyésztik. A szakszerű magyarizációt Gelics Mihály versenylovasnak köszönjük.
- 28 *megbikacsolja magát* — megmakacsolja, megköti magát.
- 8 5 *egymaga tizenegy kozádot vágott le* — Gracza: „Itt történt, hogy egy öreg huszár egymaga tizenegy kozákot vágott le”. (5. k. 612.)
- 6 *ahogy azt a . . . orosz tiszték is elhíresztelték* — „Huszárjaink pedig bátorságuknak és vitézségüknek oly fényes tanujelét adták, hogy az orosz tiszték is a legnagyobb dicséret hangján emlékeznek meg róluk.” (Gracza 5. k. 612.)
- 11 *Estefelé Tolsztoj magához vonta* — Erről ír Gracza is: „Ekkor jött meg Hatvanról Labinczow tábornok vezetése alatt az

Lap: Sor:

ötezer főnyi orosz segélyhad. Vezéreink tehát, nem akarván egyenetlen harcba bocsájtkozni, felhagytak a további küzdelemmel, s Nagy-Kátára, innen pedig Abony felé húzódtak". (5. k. 611.) Itt találkozunk először azzal, hogy Jókai megváltoztatja a Gracza által közölt tényeket, hiszen ő arról beszél, hogy „a csatater ura Perczel maradt”.

8: cím: *A markotányosné* — Jókai Katona Katka személyében a regény egyik sikerült alakját teremtette meg. De ír a markotányosnőkről *A mi lengyelünk* c. regény ide vonatkozó részeihez hasonlóan másutt is. „A markotányosnék eredeti kiegészítő része egy hadseregnek, kiknek pálinkás hordója gyakran egyenlő szolgálatokat tesz a csatában a munitiók szekerekkel. Bár nem vesznek részt a csatában, nekik is ott kell lenniök, a hol legnagyobb a veszély, mert hisz az ágyútűz meleg, a katona megszomjazik benne s ha ilyenkor egy ital frissítőhöz juthat, új erőre kap tőle.

A schwechati csata idején egy markotányosné ott forgolódva a huszárok körül, hol legsűrűbben hullottak a golyók, figyelmeztették a jó hadfiak, hogy menjen az útból, mert még valami éri. S íme, alig mondá, hogy nem megy, jön egy hatfontos golyó, s épen a háta mögött esik le a földre. A föld akkor épen rendkívül sáros volt. A puha földrétegből nem ugrott fel oly erővel a golyó, mintha kemény földre esett volna, de annyi demonstrációt mégis tett, hogy a markotányosné háti kosarát meglökve, azt kosarastól vagy három lépésnyire eltaszította. — Ejnye! — kiált fel az, szidva a tova guruló gömböt, inkább magamat ütött volna agyon, minthogy valamennyi pálinkás üvegemet összetörte.

Kívánsága nem sokára beölt. Ugyanazon huszárok, a kik akkor figyelmeztették, mikor egy óra múlva visszavonultak, az árokokban látták fetrengeni a markotányosnét. Egy golyó mindkét lábát elszakította. Könyörgött nekik, hogy öljk meg, s harminc pengő van a keblében, azt vigyék el, nehogy üldözőinek maradjon.” (Vö: *Adatok a magyar szabadságharc kisebb történetéből* c. frás *A markotányosnék* c. rész HhM 4. k. 105–06.)

23 *laptika* — kétkerekű kis taliga

9 : 3 *Szekéren ment, gyalog együtt* — Egyes nyelvterületen tréfás ráripakodás, amelynek kezdete a szakrament szóra emlékeztet. (Vö: O. Nagy Gábor: *Magyar szólások és közmondások*

Lap: Sor:

- Bp. 1966. 623.) Vö: Jókai: *Szekéren ment, gyalog jött.* (Modern ballada) Üstökös, 1860. aug. 18.
- 9 : 11 *ricochettdl* — ugrál, pattog
17 *főhadnagyot* — Jókai a továbbiakban hadnagynak mondja Tihamért, majd ismét főhadnagynak
Hajja Cica, kis Katica! — Bartalus István: *101 Magyar Népdal az Ég a kunyhó, ropog a nád . . .* 2. versszakaként említi
- 25 *csincsés* — mocsaras, lápos
- 10 : 2 „*Wenger, polydk . . .*” a szöveg helyesen lengyelül a következő: PolakWegier dwa bratanki, i do szabli i do szklanki. Jókai Üstökös c. lapjában (1870. máj. 12.) nagyszámú idegen szólásmód között ezt is említi: „Wenger polyak dwa bratanki, jak do szabli, tak do sklanki” formában, s fordítását így adja: „A magyar lengyel két barátok, ha kard vagy pohár van nálatok” (Tallérossy Zebulon szájába adva a szót).
- 12 *Cerni Bog* — az ördög. Szó szerint a fekete isten. Helyesen írva: Černý Bog (szlovákul).
- 13 *Jaszná sztrela gládowa* — Jókai fordítása elfogadható, noha helyesebb lenne így tolmácsolni: „Üssön meg a jeges mennykő”. A mondat helyes szlováksággal: *Jaszná sztrela l’adova*. Pontosan ezekkel a szlovák szavakkal szidja Gáspár úr a hajdúját is (*Szeretve mind a vérpadig* JKK. 2. k. 50.).
- 14 *kopogós* — a csárdásnak, főként a gyorscsárdásnak az a formája, amelyben a sarokkopogató mozgások uralkodnak
- 20 *Igyes do pekla* — Menj a pokolba, helyesen írva szlovákul: *Ideš do pekla*
- 11 II *báskírok* — baskírok. A finnugorokkal keveredett török fajú nép a Déli Ural hegység Nyugati lejtőjén. 1557-ben orosz fennhatóság alá kerültek. A XVIII–XIX. században határőrszolgálatot teljesítettek.
- 17 *moja Kohanyicska* — kedveském. A kifejezés jelentésére — kissé pontatlanul — maga Jókai utal egyik írásában, mikor a krakkói diákok csatadalának szövegét írja le:
Jáczi, táczy, vajáczi,
Klapczy krakoviáczi,
Cservena csapicska
Moja kohanyicska —
A dal fordítását is megadja: Ezek a katonák, a krakkói fiúk, a piros sapkások, az én kedveseim. (Vö: *A szolnoki ütközet.* HhM 5. k. 80. és *Az elesett neje* c. elbeszélés 10. k. 59.)
- 25 *marodeur csapat* — rabló, fosztogató csapat

Lap: Sor:

- 12 : 4 *geszt* — a fa törzse. Ligetet, fás területet is jelent, s Jókainál ezzel a jelentéssel gyakran szerepel.
- 12 *garád* — földből, cserjékből készült kerítés, illetve földhányás, töltés
- 14 *Krámfűtterek* — limlomszedők, akik összeszedik a csatatéren ottmaradt holmit
— *Ne süssétek itt most a makkot* — ne lebzseljetekek, gubbasszatok itt (Vö: O. Nagy Gábor: *Magyar szólások és közmondások.* 461.)
- 26 *bébillér* — konyhalány, cseléd, konyhai kisegítő
- 13 16 „*Stabat Mater dolorosa*” — „Állt az anya keservében.” A Jacopone da Todinak (kb. 1230–1306) tulajdonított megrázó vers kezdő sora. Itt minden bizonnyal a Giovanni Pierluigi da Palestrina (1525–1594) által megzenésített formára utal Jókai, noha a megzenésítők között szerepel: Pergolesi Haydn, Rossini és Verdi is. A *Stabat Matert* akarják eljátszani Árpáddal Eveline hangversenyén. (*Fekete gyémántok.* JKK 2. k. 154.) Ezt a zeneművet énekelte el diákjaival Ocskay László is. (*Szeretve mind a vérpadig.* JKK 1. k. 335.) De szerepel Jókainál másutt is: *Egy magyar ndbob* JKK 1. k. 222., *A bardtfalvi lévita* 102, *Öreg ember nem vén ember.* 151–53., *A lőcsei fehér asszony.* JKK 1. k. 25.)
- 16 : 5 *Menjetekek az anydtok paradicsomdba* — eufemisztikus formája egy drasztikus, sértő szólásnak.
- 17 4 *előbb a sátrak alatt letelepült katondiek ellátásról gondoskodtak*
Ocskay is előbb katonái étkezéséről gondoskodott, és csak legvégén ült ő maga az asztalhoz (*Szeretve mind a vérpadig* JKK 1. k. 48.).
- 18 7 *haudegen* — harcos, kardforgató
- 33 *cernirozó körsereg* — ostromzárszerűen bekerítő hadműveletet végző sereg
- 19 11 *összpontosítsuk a haderőnket Szegeádnél* — Arra nincsen bizonyított, hogy ezt a tervet Dembinszky dolgozta volna ki. A kormánynak azonban — katonai szakértőinek véleménye nyomán — valóban az volt a terve, hogy a Tisza–Maros szögébe koncentrálja a hadseregét és összpontosított támadást intéz előbb a cári, majd az osztrák haderő ellen.
- 24 *pátrizál* — tanyázik
- 20 : 2 *repülő gép* — Az első motoros repülőgép 1903. dec. 17-én rajtolt, Jókai fantáziája azonban már jóval előbb megalkotta a repülő gépet (Vö: *A jövő század regénye*).

Lap: Sor:

- 20 : 17 *soloveszki klastrom* — Szoloveck a régi Arhangelszk nevű orosz kormányzósághoz tartozó szigetcsoport, melynek egyik szigetén egy hosszú fallal körülvelt kolostor áll, mintegy 300 szerzetes otthonaként. A kolostort sok ezer zarándok kereste fel az elmúlt század éveiben. Helyesen: szolovecki klastrom.
- 21 : 22 *divóddolok* — itt: átgázolok.
- 22 : 3 *kiverte a hét sor port* — régi iratlan törvény szerint a kocsinak, a huszárnak hétszer kellett a vakaróval a ló testén végigmenni, és minden művelet után a vakaró porát a ló faránál levő gerendán ki kellett verni. Így, ha a gazda, vagy a huszártiszt látta, hogy a lóápoló hétszer verte ki a vakaróból a port, tudhatta, hogy a ló tiszta, hiszen hétszer mentek végig a szőrén vakaróval és a kefével.
- 29 „*rabok vagyunk; szabadság kell*” — Nyilvánvaló utalás Petőfi *Nemzeti dal* c. versének híres soraira: „Rabok legyünk, vagy szabadok”.
- 33 *a patriarcha az ótestámentomban* — az Ótestamentum patriarchái, Izrael ősatyái: Ábrahám, Izsák és Jákob
- 24 : 3 *ahány nemzet, annyi kanton* — Svájc a múlt században 22 kantonból állt, melyek közül 3 ismét 2–2 részre oszlott.
- 30 *mind amnesztiát kapnak* — a komáromi kapitulánsok valóban menlevelet kaptak. És mivel erre a regény folyamán több utalás történik, közöljük ennek a menlevélnek eredeti szövegét: „Geleitschen für den . . . welcher von hier ungehindert in seinen Heimatsort . . . Comitat . . . zurückkehren kann, und als zur Garnison von Komorn gehörig, der derselben gewährten Begünstigungen rücksichtlich der Sicherheit der Person und des Eigenthums theilhaftig ist. Komorn, am 1. Oktober 1848. Bayersfeld, k. k. Feldkriegskommisär.” Ennek magyar fordítása a következőképpen hangzik: Menlevél . . . számára, aki innen akadálytalanul visszatérhet . . . megyei születési helységébe . . .-ra, és mint a komáromi helyőrséghez tartozót megilleti őt minden személyi és vagyoni biztonsággal kapcsolatos kedvezmény.
- 26 : 2 *reichsschatzschein* — osztrák birodalmi bankjegy. Említi Jókai *Az új földesúr* (JKK. 29.) és az *Egy az Isten* c. regényében is. (I. k. 341.)
- 4 *Kossuth-bankó* — melyet 1848 júniusban Kossuth mint a Batthyány-kormány pénzügyminisztere saját aláírásával bocsátott ki. 1849 aug.-ban újabb fedezet nélküli bankje-

Lap: Sor:

- gyek kerültek Kossuth aláírásával forgalomba, összesen 61 millió forint értékben.
- 26 : 8 *Rotschild-részvények* — híres bankárcsalád részvényei. Európa pénzügyeiben nagy tekintélynek örvendtek. Bankházaik mintegy 150 évig működtek.
- 27 17 *pincetok* — rekeszekre osztott láda üvegpalackok szállítására
21 *kaligrafázva* — itt: másolva, másoltatva, idegen kéz által leíratva
- 24 „*Ha a sipkém tudná*” — Írásos nyoma nincsen ennek az állításnak, de ez a komoly titoktartás jellemző Dembinszkyre. Horváth Mihály írja: „Dembinski fő sajtóságai közé tartozott, terveit még a hadtest-parancsnokok előtt is titokban tartani.” (*Magyarország függetlenségi harcának története, 1848 és 1849-ben*, Genf 1865. 3. k. 444.
- 28 : 24 *zatracena* — elkárhozott, átkozott
csert — ördög
- 30 *aki egy mély, gyilkos kardcsapással* — Az utalás Görgey Arturra vonatkozik. A sebet a peredi ütközetben kapta (1849. június 20–21.).
- 29 : 6 „*Elvégeztetett!*” — a keresztre feszített Jézusnak tulajdonított mondas a halála előtti pillanatban. „Mikor azért elvette Jézus az ecetet, mondá: Elvégeztetett”. (*Újszöv. János evangéliuma* 19 : 30.)
- 25 *Egy szotnya kozák* — egy századnyi kozák lovascsapat. A szotnya szó önmagában is lovas kozák századot jelent.
- 26 *pikét* — állandó bevetésre készen álló katonai egység (a francia piquet szóból), az előörs egy része.
- 30 7 *Ménin alde Thea* — Az itt következő rész az *Ilidsz* első három sora, görög betűkkel:
„*Μῆνιν αἰεῖδε, θεα, Πηληϊάδεω Ἀχιλῆος οὐλομένην, ἣ μυρὶ Ἀχαιοῖς ἄλφει ἔθθηκεν, πολλὰς ἰφθίμους ψυχὰς Αἰδι προΐαφεν ἥρωων . . .*”
Mivel az *Ilidsz* első sorainak fonetikus formáját sem írta kifogástalanul Jókai, itt közöljük a kérdéses részt helyes átirással: „Ménin aeide, Theá, Péleíadeó Achiléosz ulomenén, hé múri Achaióis alge ethéken, pollasz d’ ipthimúsz pszüchász Aidi proiapszen héréoon . . .”
Ugyanez a rész Devecseri Gábor fordításában a következőképpen hangzik: „Istennő, haragot zengj, Péleidész Akhileuszét,/

Lap: Sor:

- vészest, mely sok ezer kínt szerzett minden akhájnak;/
mert sok hősnék erős lelkét Hádészra vetette.” — A jegyzetben Jókai által adott Iliász-fordítás az általunk ismert fordítások egyikével sem azonos.
- 31 8 *gospodi pomiluj* — Uram irgalmazz! A szláv nyelvű görögkeleti liturgia szövegéből. A *s* hang *sz* ejtésű. Jókainál vegyesen írva szerepel.
- 24 *Tura egy nagy alföldi község kilencezer lakossal* — A kilencezer lakos kissé soknak tűnik a cselekmény idején. 1941-ben 7047, 1960-ban 8190 lakosról tudunk.
- 32 2 *arnika* — Jókai itt az arnika-fajták közül a hazánkban is ismert *Arnica montana* nevű növényre gondol, mely illó olajat és az arnicin nevű keserű anyagot tartalmazza, melyet régebben izgatószerül használtak kimerült emberek gyógyítására, majd afféle háziszserül zúzott, könnyebben gyógyuló vagy üszkös sebek borogatására
- 15 *Peliades Achilles* — görögösen: Pélcidész Akhileusz
- 18 *pazsura* — menlevél (48–49-ben az erdélyi román felkelők használta szó)
- 19 *Heroon* — hősöknek a
- 33 : 17 *Haynau Steckbriefje* — Haynau körözőlevele
- 34 : 10 *országos orbáncot* — hatalmas, erős orbáncot. Az orbánc fertőző megbetegedés, magas lázzal, hidegrázással jelentkező bőrgyulladás, mely leggyakrabban a száj s az orr nyálkahártyáján lép fel.
- 34 12 *Úr napja van : vasárnap* — nem tévcstendő össze az Úrnapja ünneppel, mely pünkösd után másfél héttel van.
- 19 *Krist eleison, Kyrie eleison* — Krisztus irgalmazz, uram irgalmazz.
- 35 30 *paticsfa* — hajlós karó; hasított husáng
- 32 *Ezeknek ez most képviselőválasztás* — Utalás a régi képviselőválasztásokkor szokásos ingyenlakomákra.
- 36 : 7 *takarodó szekeret* — a termést behordó szekeret
- 17 *fakó szekér* — olyan szekér, mely nincs megvasalva
- 24 *maszematte* — üzlet
- 34 *veres köpenyeges szerezsán* — A szerezsánok (vörös köpenysek) az osztrák határőrvidéki ezredekhez beosztott lovasok voltak, akiket rendkívüli szolgálatra, felderítő tevékenységre osztottak be. Ruházatuk kék dolmány, vörös köpeny és sapka volt. A határőrvidék bekebelezésével 1868-ban szüntették meg ezeket az ezredekét (Vö: *Rab Ráby* JKK 6.). *Jellasics-huszárr* — Jókai az *Enyim, tied, övé c.* regényében a császáriak egyetlen és leggyöngébb huszárcsapatának ne-

Lap: Sor:

- vezi. (JKK 1. k. 168.) és ott mondja, hogy a Jellasics-huszárokat „Jézus Mária huszár”-oknak is nevezik. (Vö.: *Akik kétszer hálnak meg* JKK 2. k. 167.)
- 37 : 34 *csévelegni* — tekeregni, kószálni
- 39 : 24 *rágyújtott vele a pipdra* — Jókai feljegyzései között szerepelt a „Bankóval rágyújt” bejegyzés (Vö.: *Följegyzések* JKK 1. k. 73.)
- 40 : 16 *plundra* — térd alatt vagy bokában összeszűkülő, bő férfinadrág
- 21 *Szvinya* — helyesen írva szlovákul: Sviňa — disznó
- 24 *Kolkó?* (Hány?) — helyesen írva: kol'ko
- 25 *szest* — hat, helyesen írva: Sest'
- 41 1 *pila* — sürgőforgó, szeleburdi leány; szolgáló
- 2 *dómitorium* — étvágygerjesztő
- 19 *schéda* — cédula
- 20 *discipulus* — tanuló, tanítvány
- 34 „*Mnogója léta*” — „Sok esztendő” a címe a hazai szerbség népszerű, orosz nyelvi hatást tükröző dalának. Nacsády József a *Fekete gyémántok* [JKK 2. k. 52. 287.] utal arra, hogy ezt a pravoszláv éneket Jókai Komáromban hallhatta a görögkeleti vallású rác és görög kereskedők körében. Fel is tűnik a dal Jókainál több helyen (*A három királyok csillaga* [218.] *Rab Ráby* [JKK 49.]).
- 44 : 14 *A gerillahadnagy* — Mint később kiderül, Gál Józsinak hívják. Ez a név költöttnek tűnik, de feltehetjük, hogy Jókai Lisznyay Kálmán személyéről formálta, aki márciusi fiatalból lett gerillavezérré, és 1849-ben Jókainénak hírt vitt Komáromba Jókairól és Petőfiről. (Vö.: Váli Mari: *Emlékeim Jókai Mórról*. Bp. 1955. 80–81.)
- 21 *Majd kötélbe szaladatok* — Csaknem elfogtak benneteket (Vö.: O. Nagy Gábor: *Mi fán terem?* Bp. 1965. 194–95.)
- 25 *Földedki Újság* — ilyen újság nem létezett
- 45 11 *skartéta* — papírlap
- 25 *bratindzni* — poharazni
- * *Hasonló eset történt meg* — A történelmi tényeknek megfelelő, való állítás.
- 47 : 4 *belecsomoszolhatod* — belegyömöszölheted
- 4 *posztószél tarisznya* — a posztónak a többi részénél bozontosabb, durvább széléből készült tarisznya
- 9 „*Az egyikben száz forintos bankó*” — Közismert népdal sora.

Lap: Sor:

Be van az én szűröm ujja kötve
Barna kislány ne kotorássz benne,
Az egyikben acél, kova, tapló,
A másikban száz forintos bankó.

- 47 : 30 *Pulver und Blei* — lőpor és ólom, azaz: agyonlövés
- 48 cím: *A putriban* — Az *Egy bíjdosó naplója* c. művében is arról ír Jókai, hogy egy öreg csikós rejti el a világosi fegyverletétel után a szabadságharc résztvevőit a kihalt pusztaságban. (*Csataképek*. 216.) Boksa Gergő is eldugott pusztai nádkunyhóba vezeti Ödönt a bukás után (*A kőszlű ember fiai*. JKK 2. k. 226.). Ezzel kapcsolatban Vö.: Nagy Miklós: *A kőszlű ember fiai*. Itk 1958. 243. Topa betyár hajléka is földbe ásott putri. Jókai akkor járt ebben a putriban, mikor Kossuth amnesztialevelét vitte Rózsa Sándornak. Így ír erről „topa betyár hajléka a földbe volt ásva. Putrinak híjják azt ott a vidéken. Az egy igen lakályos épület: négy fala, pádimentoma az istenadta föld; teteje kukoricaszár. De a lakója független úr. És bizonyosan boldog ember.” (Vö.: *Emlékek a szabadságharcból*. HhM 5. k. 9.)
- 49 : 1 *vasaló* — előfordul a *Sárga rózsza* c. regény 9. fejezetében is
2 *a pestes a szolgálóval* — tűzhely a bográcstartó fával
4 *békateknő* — kagylóhéj
9 *gányó* — dohánykertész, majoros. Nincstelen, szegény ember jelentéssel szerepel a szó *A háromszínű kandúr* c. novellában. „Aki még tíz forintot sem tud letenni a haza oltárára, az már nem polgár, csak gányó...” (*Van még új a nap alatt*. HhM 1. k. 54.)
- 13 *patécs* — lázas betegségből származott vörös vagy kékes foltok a testen (febris petechialis), illetve kiütések, elváltozások
döbröc — más néven dobroc. A döbröc a baranyai szójárásban rüh jelentéssel, a göcseji nyelvjárásban dobroc alakban égető pörsenés jelentéssel szerepelt. Jókai korában és az író által sokszorosan kiaknázott Ipolyi Arnold-féle *Magyar Mithologia* c. műben is (1. k. 100.) kiütések jelentéssel is szerepel. A szó előkerül több helyütt is Jókainál: *Bdvlányosvár*, *Levente*, stb.
- 28 *pöre* — Jókai maga mondja, hogy a szó szamarat jelöl. A Pöre tulajdonképpen női név, az Erzsébet becézett formája.
- 50 : 4 *tölcséres szuldk* — hajnalka (*Conorbulus*). Tekerődző szárú, felfutó növények. Hazánkban főleg két fajta a *Convolvulus arvensis* és a *Convolvulus cantabricus* ismert.

Lap: Sor:

- 50 : 4 *ernyős elecs* — mocsarakban élő, a víz felszínén úszó növény
réti füzény — a füzényfélék (*Lythrum*) családjába tartozó
növény. (*Lythrum salicaria*). Nedves réteken, folyópartokon
gyakran fellelhető, liláspiros virágai vannak.
- 7 *húsz lánc föld* — a lánc régi mértékegység. Hosszmértékként
és területmértékként egyaránt használták. Egy lánc föld
egy magyar holdnak (1000 v 1200 négyszögöl) felelt
meg.
- 10 *egy bál dohányt* — a „bál” szó a cselekmény korában húsz
koncból (480 lap) álló papír csomagot jelentett. Tehát az
egy bál dohány 480 dohánylevelet tartalmazott
- 13 *barátmagú* — feketesárgás, tarka magú (barátmagú görög-
dinnye)
cserhajú — kérges héjú (cserhajú dinnye)
- 14 *vadszfrány* — *Carthamus*. Virágaiból szárítás után festéket
csinálnak.
- 28 *csereklyés* — learatott, vizenyős, nádas rész, a nádasok tarlója
- 51 3 *topolyfaerdő* — nyárfaerdő
- 6 „*dicsértessék... a szép asszony*” — Ugyanígy köszönti
Babura Pirka is Mikhált, mikor Zurdoki követeként vissza-
tér Kassára. (*Szép Mikhál* JKK 254.) De előfordul ez a kö-
szönési mód *A lőcsei fehér asszonyban* is. (JKK 2. k. 181.)
- 16 *kanapéprocessus* — Jelentéktelen nézeteltérésből támadt, fel-
fújtt viszály, perlekedés, sértődés.
- 52 : 19 *Lázdr* — beteg (Vö: *Újszöv., János evangéliuma* 11 1–45.)
- 21 *rézorrú bagó* — gyermekek ijesztgetésére kitalált, mesebeli
bagoly
- 22 *házi dorombom* — Fáy András *Az asszonygyűlölő* c. verse
nyomán elterjedt kifejezés. Jelentése: folytonosan morgó,
örökösen porlekedő vénasszony. Vö: *Kiskirdlyok* JKK 2. k.
251, 365.
- 23 *eldéglünk* — ellopjuk, elhenyéljük a napot
- 25 „*drómó*” — az ördög (Vö.: Ipolyi: *Magyar Mythologia*. 1.
k. 114. 2. k. 177.)
- 53 1 *vasorrú baba* — (Vö.: Ipolyi 1. k. 137.)
- 2 *Tündér Ilona* — (Vö.: Ipolyi 1. k. 162.)
- 9 *szilke* — széles szájú bögre vagy csésze, cserépedény
- 25 *fekete nádlytő* — a mintegy 17 fajta nádálytő (*Symphytum*)
közül a legközönségesebb (*Symphytum officinale*). Gyökere
(*Consolidae* v. *Symphyti radix*) a népies gyógyászatban is-
mert volt.

Lap: Sor:

- 53 27 *Diószegi* — Diószegi Sámuel (1761—1813) külföldön is ismert felvilágosult szellemű tudós református lelkész. Legismertebb műve a Fazekas Mihállyal együtt írt *Magyar Fűvészkönyv a Linné alkotmánya szerint* (Debrecen, 1807) illetve az ennek kiegészítésére készült *Orvosi fűvészkönyv, mely a magyar fűvészkönyv praktikai része* (Debrecen, 1813). Jókai is Diószegiből tanulta a botanikát. A könyv meg is maradt a Jókai-könyvtárban.
- 31 *tilógus* — orvos
- 54 4 „sete” — balkezes
- 9 *Clément Marot-féle zsolozsmákat* — Clément Marot előkelő származású francia költő (1496—1544). Ferrarában találkozott Kálvinnal is. 1535-ben visszatérve a francia udvarba zsoldárok fordításába fogott, majd ismét menekülnie kell. Zsoldárfordításait Goudimel és Bourgeois dallamaira énekelték. A magyarországi evangélikus és református énekeskönyvekben a CM jelzés az ő nevét jelenti.
- 10 „*Oh mely boldog az oly ember életében*” — a „Boldog az, akinek hamissága megbocsáttatott” kezdetű zsoldárból (*Ószöv. Zsoldárok könyve* 32.) frott ismert református egyházi ének
- 11 *Perelj Uram perlóimmal*” — a „Perelj Uram a velem perlőkkel” (*Ószöv. Zsoldárok könyve* 35.) kezdetű zsoldárból frott, a mai református énekeskönyvekből is ismert zsoldár. Jókai az itt említett zsoldárokat egyöntetűen Clément Marot műveinek mondja. A bibliai zsoldárok versebe szedésében azonban társszerző volt Theodor de Béze (1519–1605), Kálvin munkatársa, majd utóda, aki Marot félbemaradt zsoldárátültetéseit befejezte. Ennek a zsoldárnak az átültetése is Béze munkája.
- 12 „*Az Úr énnékem őriző pásztorom*” — „Az Úr az én pásztorom; nem szűkölködöm” . . .) kezdetű zsoldárból (*Ószöv. Zsoldárok könyve* 23.) frott református ének
- 16 *szent Dávid zsoldárai* — Dávid a Biblia szerint Izrael második királya. A hagyomány nemcsak a nagy uralkodót tiszteli benne, hanem a vallásos költőt is. Neki tulajdonítják az *Ószövetség Zsoldárok* c. részét.
- 23 *abban a nagy alföldi városban* — mint később kiderül Tihamér Kecskeméten volt diák. Jókai 1842 őszétől 1844 nyaráig Kecskeméten végzi jogi tanulmányait. Az itt szerzett impresziók adják az első Jókai-regény, a *Hétköznapi* anyagát. (Vö.: JKK I. k. 322–31.)

Lap: Sor:

55 9 *Uram büntesd meg a hagymát* — az „Uram, haragodban ne fenyíts meg engem” (*Ószöv. Zsoltások könyve* 38.) kezdetű zsoltárból írott, egyházi ének dallamára költött, napjainkban is hallható tréfás ének. Szerzője ismeretlen, a XVIII. sz. elejéről való legkorábban. (Vö.: P. Horváth Ádám: *Ötöd-félszáz énekek*. Kiadta Bartha D. és Kiss J. Bp. 1953. 257. dal, jegyzetben: 839., azonkívül *Magyar Népköltési Gyűjtemény*. 2. k. 233. — Nagy Miklós jegyzete a *Rab Rábyhoz* JKK 643.). Pontosan ezzel a szöveggel szerepel a *Rab Ráby*-ban is, ahol humorosan Szent Dávidné zsoltárának nevezik (i. m. 218–19.).

15 „*Halld meg a barom bögését*” — Az 1813-ban Debrecenben megjelent és 1921-ig használt református *Énekes Könyv* 196. énekének 5. verse:

„Halld meg a barom nyögését, Éh bögését, Mellynek úgy lesz falatja: Ha megnyitván zárt kebelét, Eledelét A föld kiszolgáltatja.” (Szárasságkor mondandó ének.)

„A zsoltárének, mely a reformáció kezdete óta mindmáig annyira életeleme volt a protestáns egyháznak, Jókainak is nagyon a szívéhez nőtt. Lávay özvegy édesanyja (*Politikai divatok*), egy szál faggyúgyertya mellett elkezdett csendesen szálát eregetni, halkan dönögve a zsoltáréneket: „Az Úr az én erősségem.” — Az evangélikus egyház híres himnuszát, *Eine feste Burg ist unser Gott*, csudálja. Erős várunk nekünk az Isten. (*A lőcsei fehér asszony*). . . Hát még milyen megragadóan ír a református gyülekezeti énekről! (*A kis királyok*.) Nagyszerű az a kálvinista zsolténeklés a gyülekezetben, jellemzi magát az egész hitelvet. Azok a fenkölt dalok, amiknek szerzője egy szent volt, egy király és egy költő egy személyben, akit az egy isten csoda módon felemelt a pásztorhalomról a trónra; soha nem fog senki azokhoz hasonló éneket szerezni, nem is teheti más, mint ő, aki színről-színre látta a Jehovát, a maga népe előtt járva!” (Incze Gábor: *A református Jókai (A mi barátjalvi lévitánk)* A Bpesti Református Theológiai Akadémia Kálvin János Köre Kiadása, Bp. 1925. 8–9.)

27 *a hátrafordított fejű Judás apostol* — Judás tette elkövetése után felakasztotta magát. Erre utal valószínűleg a hátrafordított fejű elnevezés. (Vö.: *Újszöv. Apostolok cselekedetei* I 18.)

56 : 14 *vajákos nő* — kuruzslónő

Lap: Sor:

- 56 : 28 *Olyan növényzetet látott maga körül* — Az itt következő leírás magyar egzotikumával emlékeztet a híres pályakezdő novellának *A Nepean szigetnek* trópusi flórájú kezdő képeré, melyet a fiatal Jókai szélsőséges romantikájának igazolására többször idézett a szakirodalom.
- 32 *haragoszöld zászpák* — A zászpa, más néven juhfark, hunyor (*Veratrum*) a liliomfélék családjába tartozó növényfaj. Ismert a fehér (*Veratrum album*), bíborfekete (*Veratrum nigrum*) és a zöldes virágú zászpa (*Veratrum Lobelianum*). A zöld zászpa azonban főleg a havasokban honos.
- 33 *rózsaszín füzények* — A füzény (*Lythrum*) mintegy 25 faja közül négy él hazánkban. Nedves helyeken gyakori az ibolyapiros színben pompázó réti füzény (*Lythrum salicaria*). Nyilván ezt nevezi Jókai rózsaszínűnek.
- 57 : 15 *drvacsalán* — más néven holtcsalán, az ajakos növények családjába tartozó *Lamium* népies neve. Érintése nem okoz fájdalmat.
- 58 5 *csirkebéka* — népi elnevezés; miként az előzményekből kiderül, itt a barna varangyról (*Bufo vulgaris*) van szó, mely nemzetségének legtermetesebb képviselője.
- 11 *a macdának a bőrét* — szeretőd bőrét
- 20 *békaméreg* — a békák bőre kisebb nagyobb szemölcsökkel van fedve, melyek bőrmirigyekből állnak. Ezek a mirigyek a varangyos békánál nyúlós, mérges váladékot szolgáltatnak.
- 24 *húros rigó* — pontosabban húros madár vagy léprigó (*Turdus viscivorus* L.). Árcsőrű éneklő madár a rigófélék családjából. Szürke hátú, fehér fekete hasú madár.
- 59 : 5 *keserűlapu* — kora tavasszal vörös virágokat hozó, majd óriási leveleket növesztő fészkes növény (*Petasites hybridus*)
- 16 *mérges burján* — ezt a nevet a növényrendszertan nem ismeri. A burján szó összefoglaló neve a gyomoknak, gaznövényeknek.
- 19 *pokolvarfű* — *Chenopodium hybridum*. Szívforma leveleket növesztő, elágazó virágzatú növény. A sertés és a szarvasmarha egyaránt elpusztulhat tőle.
- kissárfű* — *Eurphobia esula*; mezei fű; mérges növény a kutyatejféle növény családból. Tejfehér nedve olyan csípős, hogy néhol a nép a szemölcsöt égeti ki vele. Kissárfűvel csinalt mesterséges szeplőket Babura Pirka Mikhál arcára, amikor Bártfán beszélgetettük szolgálónak. (*Szép Mikhál* JKK 190.)

Lap: Sor:

- 59: 20 *gyilkos csomorika* — Vízi bürök néven is ismert, legelő állatokra veszélyes, ernyős virágú, mérges növény (*Cicuta virosa*). Vastag, üres száráról könnyen felismerhető.
- kakasvesztő szirontáka* — A szironták a boglárka (*Ranunculus*) helytelenül használt neve. A rengeteg fajtából 44 hazánkban is él, melyek között mérges is akad, a torzsika vagy más néven libadöglesztő (*Ranunculus sceleratus*). Ebből alkothatta vagy Jókai, vagy valamely tájegység nyelve a kakasvesztő elnevezést.
- 21 *földi tök* — A tökfélék családjába tartozó *Bryonia* nevű növényre utal Jókai, melynek gyökerét régebben orvosságnak használták. Adagolása azonban veszélyes, mert nagyobb dózis örvöngést, tetanuszos tüneteket és halált is okozhat.
- 21 *beléndek* — A burgonyafélék családjába tartozó növény-nemzetség (*Hyoscyamus*). Nálunk is elterjedt növény, legelőkön, gazos helyeken a bolondító beléndek (*Hyoscyamus niger*). Fontos gyógyászati alapanyag.
- maszlag* — A burgonyafélék családjába tartozó növény-nemzetség (*Datura*). Rendkívül mérges fajai közül hazánkban is elterjedt a fehér, tölcséres virágú csattanó maszlag (*Datura stramonium*).
- 22 *méregcseresznye* — a növényrendszertan csak egy méreggyilok nevű növényt ismer (*Cynanchum vincetoxicum*), melynek mérges termése paprikára emlékeztet. Lehet, hogy erre gondol Jókai.
- 24 *a baromfi pspet kap* — a szárnyasok nyelve hegyén támadt kemény daganatot nevezik pspnek
- 30 *majorság* — baromfi
- 60 : 17 *lófereg* — közismertebb nevén lótetű (*Grylotalpa vulgaris*). Egyik legkárosabb rovar. Különösen homokos és televény talajban él, és rágja el a növények gyökereit.
- 18 *mezei pocik* — mezeiegér
- 61 : 31 *Robinson szigetén vagyunk* — Jókai korában Sámi Lajos írt róla tanulmányt. (*Robinson szigete*. VU 1872. dec. 29. 52. sz. 663.)
- 62 : 19 *blbictojás* — viszonylag nagy, körte alakú, olajbarna színű, feketén pettyezett tojás. Különösen régebben lnyenc csemege volt.
- 23 *pápista miatyánk* — A református és evangélikus szertartásoknál imádkozott Miatyánk a „Mert tiéd az ország és a hatalom és a dicsőség mind örökké” mondattal hosszabb, mint a ka-

Lap: Sor:

- tolikusoknál ismeretes. (Vö.: *Újszöv. Máté evangéliuma* 6 : 9–13; Károli Gáspár, illetve Káldi György fordítása nyomán készült Bibliák.)
- 62 : 25 *boszorkánynymphoms* — alvás közben szenvedett szívszorulás, lélegzetszorulás, melyet a babonás hiedelem szerint a boszorkányok okoznak (Ballagi 1. k. 130.)
- 27 *mandulatej* . . . *dinnyemagból* — a mandulatejet sajtolás útján nyerték mandulából. Mandulaolajnak is nevezték. A múlt század egyik kedvelt csemegéje volt. (Vö.: *A kőszlű ember fia*. JKK 1. k. 95.) A dinnyemagból sajtolta itálról nem tudunk.
- 63 : 28 *Jehova nem hagyta éhen veszni a maga népét . . . adott neki mannt* — Ezzel kapcsolatban lásd: *Ószöv., Mózes II. könyve* 16 : 14–15., valamint: *Ószöv., Zsoltárok könyve* 78 : 24
- 64 : 20 *csobolyó* — dob alakú, lapos víztartó faedény ivó lyukkal
- 23 *azt a bort nem szőlőtőke termé, hanem nyírfaderék* — A nyírfák (*Betula*) törzsét tavasszal megfűrják, és abból az ún. nyírvíz, nyírlé (*aqua betulina*) folyik, mely 2% szőlőcukrot tartalmaz. Ebből lesz a jó ízű nyírbor vagy nyírsör.
- 25 *mézes sonkoly* — tisztítatlan méz, amelyben a viaszos részek is benne vannak. A pergetés elterjedése előtt a méz és a viaszlép sonkoly együtt volt csak használható.
- 65 : 1 *A tudósok híják glyceriádnak, mannaacsonkesznek, a parasztlak harmatkásdnak* — A manna, helyesebben mannakása leírása, rendszertani neve Jókainál pontos, jó. Az elnevezések között szerepelnek még a: mannafű, boszorkánykása stb. Jókai a tápláló növényről más helyeken is szeretettel ír „Harmatkását, . . . termett maga jószántából a Mohos partja, annak a szedését is csak asszonyok értik.” (Vö.: *Bálványosvár*. JKK 131–32.) „Jó ízű eledel, vizes helyen magától megterem” írja a *Levente* c. művében is. (158.)
- 5 *guvad* — eredeti jelentése: dülled. Itt a felguvad szóról van szó, jelentése: kiserken, előbújik, feltüremkedik
- 7 *szágó* — A szágópálmából (*Cycas revoluta*) nyert pálmaliszt, illetve az abból készült ízletes, könnyen emészthető eledel.
- 12 (*a Gea*) — Gaia, Gaea, a föld istenasszonya, akit többek között a mindenség anyjának is tisztelték
- 19 *toklász* — a gabonafélék magjának takarója, üres kalásza
- 66 : 2 *korszováta* — „némely növény magjainak burka” (Ballagi: 2. k. 104.)
- 19 *vfzikorsócska* — más néven békakorsócska (*Sium*), az ernyősök családjába tartozó növénynemzetség

Lap: Sor:

- 66: 21 *Anadyomene* — annyi mint felmerülő. Aphrodité egyik mellékneve. A név arra a mítoszra vonatkozik, amely szerint a szerelem istennője a tengerben született, kagylóhéjban hajózott Kythere szigetére, és ott teljes szépségében, a tenger habjaiból merült fel.
- 69 23 *megtrágyázták* — behintették, ízesítették, régi szakácskönyvekben így fordul elő
metéőhagyma — más néven gyephagyma, snidling (*Allium Schoenoprasum*). Vékony, csöves leveleit ízesítésre használják.
- 30 *a tehén bogárzik* a tehén bogaraktól csípdesve, idegesen szaladgál, illetve jókedvében ugrándozik (Ballagi 1. k. 117.)
- 70 2 *komedencia* — enniváló, elemózsia
9 „*Estye Polszke nye zginyela!*” — Jókai maga fordítja: Nincs még oda Lengyelország. Pontosabban: Még nem vészett el Lengyelország. A lengyel himnusz kezdő sora. Helyesen lengyelül: *Jeszcze Polska nie zgineta*. Vö.: *Akik kétszer halnak meg* (JKK 2. k. 144.). Ott Jókai a „lengyel nemzeti zsoltár” kezdősoraként említi.
- 33 *Dessewffy Arisztid tábornok* — (1802–1849.) Katonai pályáját az osztrák hadseregben kezdte, de 1839-ben már nyugállományba vonult. A szabadságharc kitörésekor őrnagy, 1849 februárban ezredes, júniusban tábornok lett és a felsőmagyarországi hadsereget vezette. A világosi fegyverletétel után — bár megadta magát, — a többi tábornokkal együtt halálra ítélték és főbe lőtték Aradon.
- 71 5 *Luzsénszky Pista huszárszázados* — Történelmi forrásaink csak egy Luzsénszky Pál nevű kormánybiztosról tesznek említést. Így ez a név költöttnek tűnik.
9 *Károlyi huszárok* — Károlyi István saját költségén felállított lovascsapata; Károlyi István gróf (1797–1881) Pest megye főispánja volt 1848–49-ben, amikor huszárezredét felállította.
- 13 *Ordinánicz Károly* — költött név
32 *Újházy Albert* — A szabadságharc kiváló politikusának, Újházy Lászlónak (1795–1870) a fia.
- 73 1 *nddiveréb* — közismertebb nevén nádi poszáta (*Acrocephalus Naum*), az éneklő verébalkatúak családjába tartozó madárnem. Hazánkban mintegy hat fajtája ismeretes.
6 *verécsolds* — éjszakázás
7 *Még rád talál szállni a bagolyfejű pille* — A bagolypillék

1.ap: Sor:

(Noctuidae), a lepkék egyik legnépesebb családja; többnyire közepes nagyságú, zömök testű, sűrű, szőrszerű pikkelyekkel borított éjjeli állatok. A magyar nép hiedelemvilága gyakran beszél arról, hogy a boszorkány lepke alakjában jelenik meg. „A néphit szerint a boszorkány minden gondolható alakot felvehet . . . macska, lepke, légy, stb.” (Ipolyi: *Magyar Mythologia*. 2. k. 184.)

- 74 : 19 *Éppen a Jézus Sirach könyvére nyitott* — Jézus Sirach zsidó bölcse (i. e. II. sz.). „Jézus, Sirákh fia bölcsessége. A LXX. sz. Sophia Seirakh, a Vulgata szerint Ecclesiastikus. A legterjedelmesebb, 51 részből álló apokrifus irat, mely a *Példabeszédek könyvéhez* hasonlóan, az élet különböző viszonyaira vonatkozó bölcs mondásokat és életszabályokat foglal magában s tartalma komolyságát, vallásossága mélységét, erkölcsi elvei emelkedettségét tekintve, igen figyelemre méltó munka. Az előszó szerint a könyvet egy Jézus (Jesua ben Simon, ben Elzázár, ben Szira) nevű, vallásos és bölcselkedő zsidó írta azzal a szándékkal, hogy ő is írjon valamit, ami a műveltségre és bölcseségre tartozik. Az eredetileg héber nyelven írt könyvet a szerző hasonnevű unokája fordította le görög nyelvre i. e. 132-ben. Ezért az eredeti szerzetését i. e. 190–170-re tehetjük. A könyv héber szövege a legutóbbi időkig ismeretlen volt. Legújában azonban töredékekben megtalálták a héber eredeti jó részét. A töredékekben azonban az egymásnak megfelelő részek igen eltérő formát mutatnak nemcsak a latin, hanem a görög és szír fordításoktól is.” (Vö.: Czeglédy—Hamar—Kállay: *Bibliai Lexikon*. 608.) A Jókai által idézett részek csaknem teljesen pontosak és a következő helyeken találhatók 4 : 9, 10, 27, 28, 29, 31 — 6 : 13, 14 — 9 : 8, 9 — 12 10, 11, 12 — 13 : 17, 20 — 20 : 11, 13 — 22 : 10 — 23 18, 19 — 25 14 — 26 : 5, 6. (Vö.: Ószövetség Apokrifusai. Sirák Fiának Jézusnak Bölcsessége (51 rész) 40 l. Ford: Károli Gáspár Bp. 1906. Herman Emil kiadásában az Ószövetséghez külön számozással csatolva.
- 75 : 5 *mándrucszelídítő* — oroszlánszelídítő. A mándruc a magyar mondavilágban az oroszlán neve. Jókai elég következtetlenül használja a nevet. A *Bálványosvárban* párduc, a *Kiskirdlyokban* hiúz jelentéssel szerepel. Lásd még Jókai: *A mándrucúrkirdly* c. novellát (NK 92. k. 328.)
- 76 : 11 *Szentek hegedője* — Szőnyi Benjámin hódmezővásárhelyi református lelkész által összeállított, igen népszerű, kotta

Lap: Sor:

- nélküli, egyházi énekgyűjtemény. Első kiadását (Kolozsvár 1762) még tíznél több követte. Jókai több írásában utal rá. Ezzel kapcsolatban lásd *És mégis mozog a föld*. JKK I. k. 555.)
- 77 2 *Vívja az eget* — A mondat emlékeztet az *Eget vívó asszonyszív* c. Jókai-regény címére.
- 79 : 4 *pufitos* pufók, kövér
- 82 : 20 *durmyizni* — a durákozás népies neve. A durák (jelentése: ügyefogyott, ostoba) magyar kártyával játszott gyermekded társas kártyajáték.
- 33 *pikét* — francia eredetű kártyajáték (piquet). Két személy játszhatja magyar kártyával. A játszma végeredménye négyzseri clostás után alakul ki.
- 83 13 *Jehova fűrjekkel vendégelte meg a vdlasztott népét* — Vö.: *Ószöv., Mózes 2. könyve 16 : 13.*, valamint *Ószöv., Zsoltárok könyve 78 : 27.*
- 28 „*Nekem olyan asszony kell*” — A dal előfordul Jókainál másutt is. *Egetvívó asszonyszív* Hhm 9. k. 225, *Kiskirályok* JKK I. k. 90. — Említi Gulyás József tanulmánya is *Jókai és a népdalok* (Népelet 1925. 143.) A dal teljes szövegét közli Török Károly: *Csongrád megyei gyűjtés*. Magyar Népköltési Gyűjtemény. Új folyam. 2. k. Pest 1872. 229.
- 84 1 *Haynau levonult egész hadseregével Szeged alá* — Haynau 1849. aug. 2-án foglalta el Szegedet, de már július 29-én annak közelében volt.
- 21 *emmaus* — szeretetvendégség
- 33 *ferbli* — hazard kártyajáték, melyet 2–7 személy játszhat
- 85 : 7 *Mi a vízi?* — Mennyi a kezdő összeg? A vízi annak a kezdő összegnek a neve a ferbliben, melyet „kasszaalapítás céljából mindazok befizetnek, akik a játékban részt akarnak venni”. (Vö.: *Kártya-kódex*. Jókai Mór, Rákosi Jenő, Mikszáth Kálmán, Rákosi Viktor, Bródy Sándor és Ambrus Zoltán közreműködésével szerkesztette Szomaházy István, Bp. 1898. 207.)
- 8 *Májzli*. — Pontosabban meizli, másnéven mauz. „Olyan vízi, melynek összegét az első játékos csak akkor mondja meg, ha a többi játékos a megadás felől már nyilatkozott.” (Vö.: Szomaházy 199.)
- 9 *Adom blindre* — A blind „az az összeg, melyet a ferbliben az egyik játékos az utolsó két kártyájának megnézése előtt hív”. (Szomaházy 186.)
- 10 *Besser* — „Az az összeg, mellyel a ferbliben az első játékos

Lap: Sor:

a viziből összegyűlt kasszát megszorítja, s melyet mindazok, akik a játékban résztvenni akarnak, befizetni tartoznak.” (Vö.: Szomaházy 186.)

85 : 11 *Rebesser* — „Az az összeg, mellyel a ferbliben az utolsó játékos a vizitől és besszerből összegyűlt kasszát megszorítja, s melyet mindazok megadni tartoznak, akik a játékban részt kívánnak venni.” (Vö.: Szomaházy 202.)

12 *Káfoltatok* — pótolok a kasszába

Kóstdl ez a Blatt — A kósta „az osztónak az a joga, mellyel a kiosztott kártyákat csak bizonyos összeg lofizetése után adja le.” A blatt jelentése: lap. (Vö.: Szomaházy 196.)

13 *Ki a fórhand!* — A forhand „az a játékos, aki az osztónál legelőször kapja a kártyát. Ferbliben az illető osztásban részt vevőjátékosok közül az, aki az osztóhoz jobb felől legközelebb ül.” (Vö.: Szomaházy 189.)

14 *Forpász* — helyesen fórpasz. Az a szó, mellyel „az első játékos a hívás jogáról ideiglenesen lemond”. (Vö.: Szomaházy 189.)

Cupász — „Ha a ferbliben az első pasz vagy forpász szóval ideiglenesen lemondott a hívás jogáról, a második cupászolhat, ami annyit jelent, hogy ideiglenesen szintén lemond a hívásról.” (Vö.: Szomaházy 187.)

Cukassza — „Ha ferbliben a játékosok az először kiosztott kártyákat eldobják és új osztást kezdenek, az előbbi első játékos által adott vizit mindenkinek meg kell adni, és így keletkezik a cukassza.” (Vö.: Szomaházy 187.)

15 *Farba* — kártyaszín (a német Farbe szóból)

Kunztstukk — minden bizonnyal azonos a kunszt, illetve a kunszt stikli kifejezéssel, mely a kártyajátékokban lehetséges összefüggéseket jelenti (Vö.: Miklós István: *Kártya-kézikönyv* (Bp. 1957. 254.)

girigári — Pontosabban girigáre. A ferbliben a négy különböző színből négy egymás után következő kártya, pl. 7, 8, 9, 10. Magyarország déli részén a kis girigaré, kvart 10-esig a négy különböző színből a legbiztosabb győzhetetlen kártya, jobb a négy disznónál. (Vö.: Szomaházy 207.) Hatalmas ferbli csatát ír le Jókai az *Egy az Isten* c. regényében (47. fejt.) is a kötetünkből ismert szakkifejezések felvonultatásával. Adorján Manassé is girigárral nyeri el a Torockót és testvéreit fenyegető felkelők vezérkarának összes pénzét a Monostériában. (I. k. 342.)

Lap: Sor:

- 85 : 16 *mit rezerv* — A „mit” szó ismert. Ezzel jelzik a játékosok, hogy részt kívánnak venni a játékban. A rezerv szó, jelentését nem találtuk.
- cím *Tózsó* — költött névnek és költött alaknak tűnik. A *Barátságos levél Itt van hát Barátságos* c. fejezetében szereplő görög borbélyt is Tozsonak kereszteli Jókai.
- 87 : 4 *kolna*—borospince és présház, ahol borozgatni szoktak. Arany János szerint a „kolna” Arad megyei tájszó és szőlőkerti házat jelent. A szó stiláris értékét a *Szegény gazdagokról* névtelenül írott cikkében elismerő szavakkal méltatja Arany. (Szépirodalmi Figyelő 1861. máj. 6.) és a *Szegény gazdagok* (JKK 73.) A szó szerepel *Az új földesúr* (JKK 30.) és a *Szeretve mind a vérpadig* (JKK. 2. k. 181.) c. regényekben is.
- 14 *Mátyusföld* — a Komárom, a Vág-Duna és a Kis-Kárpátok által határolt terület, mely hajdan Csák Máté (kb. 1260—1321) gazdag trencsényi főúr birtoka volt, aki a feudális anarchia idején függetlenítette magát a királytól
- 88 : 17 *mangaléta* — szuronyos, hosszú puska
- 18 *kovás püstitőly* — ósdi, rövid kováspuska
- 90 : 11 *sédrián* — megyei törvényszék (sedria)
- 13 *színházi koszperdek* — rövid, vékony kellékkardok
- 92 : 9 *a vadkerti csata* — A csata a régi Pest—Pilis—Solt—Kiskun vm. Vadkert nevű helysége mellett 1710. jan. 20-án volt, eldöntetlenül végződött. A részeg trombitásokkal kapcsolatos anekdotáról az általunk ismert szakirodalom nem tud.
- 28 *piros merinó ruha* — a legfinomabb gyapjút adó juh fajta gyapjából készült drága kelme
- 29 *gros-de-Napel* — nápolyi selyem
- 93 : 33 *abci bor* — Heves megyei bortermelő helyre, a hatvani járásban levő Apc községre utal Jókai.
- 95 : 2 *pagát ultimó* — ha tarokban az egyes a legutolsó ütést viszi, a többi tarokk már nem számít (Vö.: Szomaházy 201.)
- 97 : 6 *havária* — hajókár, hajón való szállításból eredő kár, itt hajósértülés
- 98 * *anbringol* — túlad valamin
- 99 : 12 *ekvipiroztad föl* — szereltes föl
- 100 : 13 *apácaszután* — apácaköntös
- 101 : 19 *Ács* — Jelentős község Komárom megye komáromi járásában.
- Almás* — Valószínűleg Dunaalmás, mely kisebb község Komárom megye tatai járásában a Gerecse lábánál. Műemlék

Lap: Sor:

- temploma, kénes hévize, cseppkőbarlangja van. Esetleg Pusztaalmás ugyanabban a járásban.
- 101: 20 *Mocsa* — község Komárom megye komáromi járásában Szőny közelében
- 27 *az ászokfára* — az ászokfa többféle jelentése közül itt a kantárfára kell gondolnunk, melyhez a lovakat kötözték az istállóban
- 102 1 *átcsekkéltek* — itt: átkeltek. Csek(ik) = folyón átkel
- 18 *Gróf Esterházy Pál* — A híres családnak úgynevezett fraknói ágából született (1805–1877). Valóban Klapka mellett harcolt, mint ezredes. 1867 után több országgyűlésen mint a Deák-párt tagja szólalt fel a honvédség érdekei mellett. — A tatai várat egyébként még Zsigmond építtette, majd a Rozgonyiak kezébe került. A török és a kuruc harcok alatt többször cserélt gazdát, és erősen megrongálódott. Az Esterházy család kezébe 1727-ben került.
- 29 *Tata közel esik Komáromhoz* — mintegy 20 km
- 31 *monostori sáncok* — A Komárom északnyugati részén fekvő, modern hadászati igényekkel felszerelt erőd. (Vö.: Borovszky Samu: *Komárom vármegye*, Bp. é.n. 152.)
- 103 : 29 *Schnuricskái pántlicskái* — cipőfűzővel (zsinórocskával), pántlikával. A pántlicskái nem lengyel szó. Magyar szó játékosan szlávós kicsinyítő képzővel és raggal ellátva.
- 33 *a postakocsit . . . vitték magukkal* — Jókai a komáromi hadi eseményeket, mint ez a regény keletkezéstörténeti anyagából is kitűnik, Szinnyei komáromi naplója alapján írta meg. Szinnyei azonban nem egyetlen forrása Jókainak. A postakocsi elfogása, az értékes hadi iratok és a *fekete könyv* kézrekerülése nem Jókai írói leleménye folytán került a regénybe. A Komáromból kitörő védősereg valóban zsákmányolt egy ilyen hintót. Erről ír Horváth Mihály: *Magyarország függetlenségi harcának története 1848 és 1849-ben* (Genf 1865.) c. munkája is. Horváth Mihály könyve sokszorosan kiaknázott forrása Jókainak. Minden bizonnyal itt is Horváth Mihály műve alapján rajzolta meg az érdekes epizódot. Horváth Mihály erről így ír: „Klapka a várban 20–22 ezernyi sereg élén, mihelyt Schlick hadtestének levonulról értesült, júl. utolsó napjaiban mindenképp Tata ellen intézett egy kitörést. Kosztolányi, ki azt vezénylő, ellenségre ott nem talált ugyan; de egy nevezetes zsákmánnyal, a bécsi postakocsival, tért vissza a várba. Ebben találtatott egyebek

Lap: Sor:

közt az osztrák titkos rendőrség úgynevezett *'feketekönyve'*, melyben szép ábécé rendben találtak beírva mind azon jelentékenyebb, minden rendű s rangú hazafiak nevei, kik a közéletben magokat kitűntették, a nemzeti jogok s alkotmányos szabadság érdekei védelmében a figyelmet magokra vonták. E könyv, tulajdonkép lajstroma a titkos rendőrségi levéltárnak, minden név után bizonyos mennyiségű több vagy kevesebb számokat, az illető személyekre vonatkozó okmányok számait foglalta magában; s a végre küldetett Budapestre, hogy Haynau ott, mihelyt a háborút befejezi, ennek nyomán megkezdhesse a vérbíróságok működéseit" (3. k. 422.).

- 104 : 8 *Collaredo tábornok* — Teljes nevén Collaredo Franz Gundaccar (1802 — 1852). Hadapródként kezdte, altábornagyként végezte katonai pályáját. 1849 tavaszán az osztrák hadsereg visszavonulása után Csallóközben foglalt állást seregével, és részt vett Komárom körülzárolásában.
- 13 *ultimoosztalék a tourok végén* — a kártyaparti végén történő elszámolás; az esetleges nyeremények kiosztása
- 15 *az a fekete könyv* — Itt azokról a körözőlevelekről van szó, amelyeket a magyar forradalom ismert vezetőinek elfogására folyamatosan adtak ki Bécsben.
- 22 *Író, költő, szerkesztő harminchárom* — Másutt Jókai 34 író említ (HhM 6. k. 313.)
- 34 *de már őfőlötte simára taposták a hantot . . . Fehéregyházdnál* — Nagy költőnk tragikus halála 1849. július 31-én következett be.
- 105 : 13 *Tata-Tóváros* — 1938-ig Tóváros külön nagyközség volt Tata mellett, melyet, miután összeépült Tatával, közigazgatásilag is összekapcsolták. Úgy látszik, már a regény keletkezéséi idejében is ismert volt a máig is használatos, hivatalosan azonban ismeretlen Tatatóváros elnevezés.
- 106 : 6 *A kormányzó, a miniszterei* — A kormányzó: Kossuth Lajos. Miniszterei: Szemere Bertalan (miniszterelnök és belügyminiszter), gr. Batthyány Kázmér (ideiglenesen: földművelési, ipari — kereskedelmi tárca vezetője, külügyminiszter), Vukovics Sebő (igazságügyminiszter), Horváth Mihály (oktatásügyi miniszter), Csányi László (közlekedésügyi miniszter)
- 7 *A honvédelmi bizottság tagjai* — A honvédelmi bizottmánynak eredetileg a következő tagjai voltak: Kossuth Lajos, Mada-

Lap: Sor:

- rász László, Nyáry Pál, Pálffy János, Patay József, Sembery Imre, valamennyien országgyűlési képviselők
- 106 : 7 *a pénzügyminiszter kivételével* — Duschek Ferencre utal Jókai, akit konzervatívnak, sőt itt egyesek árulónak tartottak.
- 8 *az országgyűlés elnökei és jegyzői* — Elnök: Pázmándy Dénes, alelnökök: Almássy Pál és Pálffy János. Jegyzői: Szacs vay Imre, Hunfalvy Pál, Kazinczy Gábor, Irányi Dániel
- a kormánybiztosok* — a szabadságharc lefolyása alatt a kormány több mint száz személyt nevezett ki kormánybiztosnak. Felsorolásuk megoldhatatlan.
- 107 : 18 *Belzázár király lakomája* — Belzacar, a Biblia szerint: Belsazár Babilónia utolsó királya (i. e. 555–538) volt. Babilon elfoglalásának clöcstéjén egy lakomán, melyet főemberei, feleségei és ágyasai részére rendezett — a Biblia szerint — egy titokzatos kéz írása a falon megjósolta a birodalom és Belzacar pusztulását. A felirat szövege a Biblia szerint: „Mene, Mcne, Tekel, Ufarszin! — Megméretett, megszámláltatott, könnyűnek találtatott.” — A felirat megfejtője Dániel próféta volt. (Vö.: *Ószöv. Dániel könyve* 5. fej. 1–31.) (Vö.: még *Az élet komédiásai* JKK 134., *Szeretve mind a vérpadig*, JKK 1. köt. 335., *Bálványosvár* JKK 26.) Vajda Béla mutatott rá arra, hogy „Jókai könyveinek tíz helyén idéztetik” a bibliából ismert fenyegető jóslat. (*Jókai és a zsidóság* Losonc, é. n. 25.)
- 25 *Bál* — a föníciaiaknál a nap és az ég istene
- Astarte* — Az ókori Föniciában a szerelem és termékenység istennője. Kultuszáról részletesen ír Jókai az *Egy hírhedett kalandor a XVII. századból* c. regényének *A Baphomet* c. fejezetében.
- a négy hős Esterházi* — A nagyvezekényi csatában, 1652-ben elesett négy Esterházy: László, Ferenc, Tamás, Gáspár. Tamás és Gáspár testvérek voltak. Vö.: *Történelmi Tár* 1891. 515, valamint VU 1859. 209–210. Temetési beszédüket Hoffmann Pál mondta.
- 27 *vezekényi ütközet* — Nagyvezekény község a régi Bars vármegye verebélyi járásában. E falu mellett 1652. aug. 16-án a magyarok véres ütközetben megverték a törököket.
- 108 : 1 *utolsó vacsora* — Vö.: *Újszöv. Máté evangéliuma* 26. rész, 17–28. rész
- 4 *az áruló öngyilkos Júdás* — Vö.: *Újszöv. Máté evangéliuma* 27. rész, 3–5. szakasz

Lap: Sor:

- 108 : 12 olyan volt a kendő, mint a töviskoszorú Vö.: Újszöv, Máté evangéliuma 27 rész, 27. szakasz
- 32 heilige stricli — szent kalács
- 33 Bafomet-imdó — pogány bálványimádó. Baphomet a templomosok szimbóluma volt. Kőből faragott, kétfejű, kétarcú, kétnemű szobor arab felírással. A kereszténységet tagadó Baphomet-kultuszt Jókai is leírja, és magát a szobrot is bemutatja. (*Egy hírhedett kalandor a XVII. századból*, JKK 133.) Valamint a jegyzetek 310–12 és 374, a párhuzamos helyekkel.
- 109 : 11 Azok között voltak pápai diákok — Jókai is pápai diák volt.
- 13 (*Akkor az volt a futball*) — Hazánkban 1897 óta ismert a labdarúgás. Iszer Károly vezette be és szervezte meg 1897. május 9-én az első hazai, majd még abban az évben az első nemzetközi mérkőzést. A regény keletkezési időpontjában (1900) a fiatal sportág sikere és népszerűsége óriási volt.
- 20 Tyrtaeus — Tyrtaios, görög lírikus az i. e. VII. században. Harci elégiái a spártaikat lelkesítették a második messeniai háború idején.
- 23 az Esterházy-clmer volt griffmaddrral — Pontosan: Kék mezőben arany koronán álló aranyos griff, első jobb lábával kivont kardot, baljával három piros rózsát tartva. A sisakdísz: hasonló griff.
- Patrona Hungariae* — Magyarország Nagyasszonya (Szűz Mária)
- 28 Esterházy Antal — 1672-ben született a család fraknoi ágából. Császári ezredesből lett Rákóczi tisztjévé. Nagy győzelmek, ausztriai betétek fűződnek nevéhez. 1722-ben Rodostóban halt meg. Alakja Jókai kuruc tárgyú regényeiben is feltűnik.
- 110 23 Schulz honvédtábornok — Batori—Sulcz Bódog (1804–1885). A szabadságharc egyik legmerészebb, legkülöncebb katonája. Sokszor csak mesével határos szerencsével menekült meg. Az aug. 3-i csatában tanúsított magatartásáért kapta ezredesi rangját és érdemrendjét. 1870-ben Pesten megjelentették *Emlékiratait*. (Vö.: Szinnyei: i. m. 459–62.) *Aschermann* — Assermann (Vendrei) Ferenc (1821–1893) honvédezredes és hadtörténeti író. Az osztrák seregben indult katonai pályája, majd a 48-as honvédseregbe állt, ahol előbb Kiss Ernő, majd Klapka mellett szolgált, aki 1849. máj. 25-én rábízta Komárom várának parancsnokságát. A győzelmes ácsi kirohanásnál érdemrendet kapott. Irodalmi

l.ap: Sor:

- munkássága a szabadságharc történetének több fontos részét világítja meg. (Vö.: Szinnyei: i. m. 457–58.)
- 110 : 24 *Kosztolányi* — Kosztolányi Mór (1806–1884) ezredes. Móga és Görgey alatt végigküzdötte a szabadságharcot, s az utóbbinak Komárom alól történt elvonulásakor Klapkával maradt a várban. A kapitulációt mindvégig ellenezte, testtel-lélekkel forradalmár volt. (Vö.: Szinnyei: i. m. 458–59.)
- 111 7 *Volt-e valaha menyasszonynak, vdlegénynek ehhez fogható nászutazása* — Itt Jókai személyes élményeit sejtethetjük, ő is ágyútűzben utazott 1848 végén fiatal feleségével. Erről így ír a *Barátfalvi lévita* c. regény *Előszó* c. részében 1896-ban. „Hátam mögött villogott az ég, nem villám volt, hancm ágyúlobbanás . . . De mellettem volt a szép, ifjú feleségem, aki szeretett, s minden nyomort, búbánatot megosztott velem”. (4.)
- 18 „*Kyrie eleison! In saecula saeculorum!*” — Uram, irgalmazz! Mindörökkön, örökké. A mise két közismert fohászkodása.
- 28 „*ha Szent Péter példáját követik a többi apostolok* — „Simon Péter pedig, akinek szablyája vala, kirántá azt”. Vö.: *Újszöv., János evangéliuma* 18 : 10.
- 112 2 (*Nem az vitte-e Petőfit is oda, fegyvertelenül?*) — Petőfi valóban fegyvertelenül, jegyzetfűzetével kezében nézte az ütközetet a fejéregyházi síkon.
- 30 (*d cheval*) — lovon
- 113 : 14 *a bibliai csatakép Gideon és a midianiták között* — A Biblia szerint Gideon (Gedeon) háromszáz emberével hatalmas kürtöléssel megfutamította a midianiták, amálekiták és a napkeletiek hatalmas hadát. (Vö.: *Ószöv., Bírák könyve* 7. r.)
- * *Bírák 7. fejezet, 20. vers* — Az említett vers így hangzik: „És kürtöl mind a három csapat a kürtökkel, és összetörték a korszókat, és balkezükben tartották a fáklyákat, jobb kezükben pedig a kürtöket, hogy kürtöljenek, és kiáltanak: az Úrért és Gedeonért” (Károli Gáspár)
- 19 *Fiaim, ne ejtsetek szégyent a császári zászlón* — Itt merül fel az alapos gyanúja annak, hogy Jókai Szinnyei könyve mellett ismerte és használta a regény írásakor Hamary Dániel: *Komáromi napok 1849-ben, Klapka György honvédtábornok alatt* (Pest, 1869.) c. könyvét is. Hamary munkája anyagát tekintve jóval szegényesebb, mint a Szinnyei könyve, de az említett csatával kapcsolatban arról ír, hogy az egyik osztrák tiszt a következő szavakkal kérlelte futó katonáit:

Lap: Sor:

- „Kinder! um Gotteswillen macht dem Haus Österreich keine Schande!” — Gyerekek, az isten szerelmére, ne ejtsetek szégyent az osztrák uralkodóházon!
- 114 5 *spirité* — lelkem
- 28 *rengeteg zsdémányt hagyva hátra* — Szinnyei: „A diadaljeltek, a zsdémány, a következmények, melyek ezen diadalból származtak óriásiak”. (i. m.: 237.)
- 115 cím *Almássy Pál* — politikus (1818—1882.). Az 1848-as országgyűlés alelnöke volt. Ő elnökölt azon a debreceni országgyűlésen, mely kimondta a Habsburg-ház trónfosztását. A bukás után Párizsba emigrált, majd hazatérve 1864-ben Beniczky Lajossal és Nedeczky Pállal vezetője volt egy osztrákellenes mozgalomnak, amelyért 20 évi várfogságra ítélték, de 1867-ben kegyelmet kapott. Alakja feltűnik a *Politikai divatok* c. regényben is (JKK 473.). 1882-ben Jókai az *Almássy Pál meghalt* c. nekrológiájában is megemlékezik róla. (*Életemből* 2. k. 269—71) Egyes filológusok, mint Török Zsigmond, feltételezik, hogy Baradlay Ödön megformálásához Almássy Pál is mintául szolgált. (Vö.: *A kőszílvú ember fiai* JKK 1. k. 347.). Az Almássy-féle összeesküvésre utal az *Akik kétszer halnak meg* c. regény is. (JKK 2. k. 142, 307.)
- 19 *Dáriosz né* — költött név
- 22 *Új-Szöny* — A régi Komárommal szemben, mely a Duna bal partján feküdt, épült egy település a jobb parton, mely már a szabadságharc alatt Új-Szöny néven szerepelt. Új-Szönyt 1900-ban egyesítették a régi Komárommal, és ekkor az új rész a Komárom-Újváros nevet kapta. A mai jobb parton, vagyis a magyarországi részen levő Komárom tehát Új-Szönyből fejlődött. (Vö.: *Az eldtkozott család* JKK 286—87. Harsányi Zoltán jegyzeteivel.)
- 31 *Eszményi férfialak volt* — Elegáns, finom külsejéről, hosszú tömött szakálláról Szinnyei is ír (i. m. 451.).
- 116 : 23 *a triumvirdtus* — Perczel Mór, Mészáros Lázár, Dembinszky Henrik
- 28 *A legszebb magyar férfi, akit valaha láttunk* — Ezzel kapcsolatban Zsigmond Ferenc kisebb következetlenséget olvas Jókai fejére, mikor így ír: „Egyik alkalommal pl. Irinyi Józsefről jelenti ki Jókai, hogy ő volt a legszebb férfi, akit valaha ismertem (*Életemből*. I. 16.), egy másik helyen azt olvassuk, hogy Vargha esztergomi követ volt a legszebb férfi a világon, akit láttam (*Az én életem regénye*. 94. I.), egy harmadik

Lap: Sor:

- nyilatkozata szerint pedig a képviselőház alelnöke, Almássy Pál volt, a legszebb magyar férfi . . . (*A szabadságharc hatása Jókai írói egyéniségére*. It 1918. jan–febr. 44.)
- 117 13 *Az arckép megjelent . . . a Komáromi Lapokban* — A Komáromi Lapok 1849-es számaiban semmilyen arckép nem jelent meg.
- 14 *Komáromi Lapok* — A Komáromi Lapok 1849. júl. 11-től okt. 1-ig jelent meg 68 számban. Helyi érdekű és vegyes tartalmú lap volt, de szerkesztője, Friebeisz István politikai cikkeket is közölt. Klapka olykor hivatalos közlemények hírüladására is fölhasználta a lapot; így az ő kinevezései, utolsó parancsai s proklamációi itt is megjelentek. A lapba írt Jókai Károly is, amiért a szabadságharc bukása után hivatalának és ügyvédi oklevelének elkobzására ítélték, írja Váli Mari: *Emlékeim Jókai Mórról* című emlékiratában (Bp. 1955. 96.). Váli Mari emlékiratának nyomtatásban is megjelent fejezeteire — melyet Lukácsy Sándor rendezett sajtó alá — a regény jegyzeteiben még több ízben hivatkozni fogunk, hiszen Váli Mari igaz, hogy kilenc éves gyermekként, de személyes élmények alapján beszél Komárom szabadságharcban betöltött szerepéről, a komáromi nehéz napokról.
- * *Nyáry Pál mondta* — Ennek írásos nyoma nincsen a szabadságharc történetében. Nyáry Pál (1806–1871) a szabadságharc első felében mint a Honvédelmi Bizottmány alelnöke fontos szerepet játszott a függetlenségi harc szervezésében. Debrecenben azonban már a „békepárt” egyik vezetője lett; később a határozati, majd balközép-párté. Jókai nagyon nagyra becsülte, és többször írt róla. *Szerelem bolondját*. (JKK 450.), *Életemből*. (2. k. 253–64.) és *Búcsúszózat Nyáry Pál felett*. (Igazmondó 1871. 18–19. sz.; Fővárosi Lapok 1871. 94. sz., stb.) Novellatárgyat kapott tőle: *Az angyalarcú démon*. NK 61. k. 1–20.
- 118 4 *A szigeti dobogóhidat lerombolta a nagy tűzi veszedelem a múlt évben* — A Komárom történetében oly katasztrófális tűzvész — melyre több utalás történik a jelen kötetben is — 1848. szept. 17-én tombolt. Ez a pusztító tűzvész felülmúlta mindazon elemi csapások rombolását (az 1763-i, 1783-i, 1822-i földrengések, az 1823-i tűzvész), melyek előzőleg Komáromot látogatták. 389 ház, 5 templom, a megyeház, a városháza, a dunai hajóhid és több gabonával megrakott

Lap: Sor:

- hájó égett le. A tűzvész lefrását megtalálhatjuk *Politikai divatok és A tengerszemű hölgy* c. regényeiben is, utalás történik rá a *Komárom* c. novellában. (*Csataképek* 154–61.) Jókai később maga szintén ír még erről a regényben. A szigeteti hídfő leégését Váli Mari is említi. (i. m. 67.) Jókai másutt ugyancsak említi a fából készült, a várost és a szigetet összekötő magas dobogóhidat, mely 1847-ben, a nádor látogatásakor leszakadt. (Vö.: *A komáromi gyászos örömmünnep*, Ék. 1847. okt. 7.) A tűzvész alkalmával a Jókay-ház is csaknem leégett. (Váli Mari i. m. 67.).
- 118 8 *kálvinista templom* — A Borovszky által szerkesztett monográfia is említi, hogy a város e reprezentatív templomát az 1848-i tűzvész megkímélte. A templom a későbbi Jókai utcában állt. (Vö.: i. m. 156–57.)
- 10 *fensterparddó* — ablak alatti udvarlás. A vaskosár alkalmassá tette erre az ablakot, hiszen ezzel az erkölcsi követelményeknek is eleget tettek. — Erről az erkölcsi elvről ír Jókai *A lőcsői fehér asszony* c. regényében is. (JKK 1. k. 78.)
- 14 *Perczel Mór összevezeszt a kormánnyal* — Ez több ízben is előfordult. A legnagyobb összetűzés 1849 júniusában volt, mikor híret vette, hogy a kormány felügyelőként Tóth Ágostont küldte egységéhez. Ekkor lemond a bácskai sereg vezérletéről. Később visszavette a főparancsnokságot. A Jókai által említett incidens a következőképpen zajlott le. Damjanich 1849 júliusában fogságra vetette a neki az engedelmeséget megtagadó Perczel Miklóst, Arad várának parancsnokát. Perczel Mór öccse elfogatásán felháborodva, durván megtámadta a kormányt, amely ezért leváltotta seregpáncsnoki tisztéről.
- 16 *Mészáros Lázár privatizál* — Egyéni elképzelései szerint hadakozott. Mészárosnak valóban voltak ilyen egyéni akciói.
- 18 *Görgey . . . Debrecennél csatát veszített* — A csatát nem Görgey — mint Szinnyei is írja —, hanem Nagy Sándor József tábornok vezette. Görgey a csata lefolyása alatt mozdulatlanul állott Vámospércsen. Az alig 8–10 000 főnyi sereg az 1849. aug. 2-án vívott ütközetben alul maradt a sokszoros túlerővel támadó orosz főszereg ellenében, melyet Paskievics vezetett.
- 22 *a szőregi kudarcos ütközet* — A szabadságharc alatt Szőreg (nagyközség Csongrád megye szegedi járásában, Újszeged

Lap: Sor:

- mellett) közelében több nagy csata volt. 1849. febr. 9 – 11-én majd 1849. aug. 5-én. A másodikra utal Jókai.
- 118 : 29 *akik a sáncain belül vannak, mind teljes amnesztiát nyernek* — Ez valóban így történt. Jókai is komáromi menlevéllel térhetett vissza Pestre tardonai bujdosásából.
- 32 *A kormányzó, az országgyűlés elnökei és jegyzője* — Utalás Kossuth Lajos kormányzóra, Almássy Pál és B. Perényi Zsigmond elnökökre és Szacs vay Imre jegyzőre.
- 33 *a trónvesztés* — Zsigmond Ferenc mutat rá arra, hogy Jókai a detronizálás kérdésében nem foglalt el egységes álláspontot. Egy helyen így ír: „Mi nem akarjuk a királyt trónjától megfosztani, mi megtámadott alkotmányos jogainkat védni fogtunk fegyvert s mihelyt azok biztosítva leendnek, megszűnünk áldozni a nemzet vérével” — (*Forradalom alatt írt művek* 64.) Ezt 1849 elején mondta Jókai. Tavasszal megtörtént a nagytemplomi trónfosztás, költőnk fiatal szívét is dagasztani kezdi a kikelet, s 1849. ápr. 14-ikét imígyen méltatja: „Jegyezze föl a história e napot, mert a magyar nép jövő élete e naptól fogja számítani új esztendejét. A Habsburg-dinasztia száműzetett. Száműzetett e nemzet földéről, száműzetett e nemzet által. Isten áldása legyen e napon’ (*Forradalom alatt írt művek* 146.)” (Vö.: *A szabadságharc hatása Jókai írói egyéniségére* It 1918. jan—febr. 36—37.)
- 119 : 5 *A Szent András tornyai* — A templom a város legszebb utcájában, a hajdani Nádor utcában állt. (Az utca neve a regény cselekményének idején még Rácza utca volt.) Azon a helyen, ahol a Szent András épült, már IV. Béla idejében is templom volt, de akkor még a helységet Szent András falvának hívták, mely helység később Komárommal egybeolvadt. (Vö.: Borovszky im. 154, ill. Váli Mari i. m. 66.)
- 6 *a ráctemplom* — A rác templom, más néven görögkeleti templom a Nádor utcában (a régi Rácza utca) volt. (Vö.: Borovszky i. m. 154, ill. Váli Mari i. m. 66.)
- 10 *bekopogtatott az oroszlánfejű koppanccsal* — Ilyen kopogtató volt Jókai komáromi szülőházán is, a régi Vármegye utcában.
- 121 : 21 *Zsodoma—Gomora* — másként: Szodoma és Gomorra, Vö.: *Öszöv*, Mózes 1. k. 19. r.
- 124 16 *a Komáromi Lapok szerkesztője* — a lap szerkesztője Friebeisz István (1822—1890) volt — mint később Jókai is említi —, aki később több népszerű naptárt szerkesztett, majd kiadta

Lap: Sor:

- Tompa virágregéit (1853), Czuczor népies költeményeit (1854) stb. A 60-as évekből Rajkay E. István néven működött. Önálló művei törvénykezési kérdéseket tárgyalnak népszerű formában.
- 124 : 31 *Diadalhírt hozok* — Friebeisz Pista délibábos híreihez hasonló elképzelésekről beszél Boksa Gergő is (*A kőszívű ember fiai*. JKK 2. k. 225.).
- 125 8 *Ledru-Rollin* — teljes nevén Alexandre Auguste Ledru-Rollin, radikális francia államférfi (1807–1874). 1848. febr. 24-én Lamartine-nel együtt kierőszakolta a köztársaság kikiáltását. A forradalom idején kezdetben tagja volt az új kormányynak. Utalás történik rá *A kőszívű ember fiai* c. regényben is. (JKK 2. k. 114.) Jókai már *A kőszívű ember fiaiban* is arra céloz — és nyilván így került be regényünkbe is —, hogy a Ledru Rollin vezette francia baloldal többször nyilvánított rokonszenvet a magyar ügy iránt. A francia segítségben azonban nem hitt Jókai. Még az 1871-i országgyűlésen is megemlíti, hogy a franciák a szabadságharc idején nem tettek értünk semmit. (Jókai Mór: *Politikai beszédei*. 1. k. 168.) Vö.: *A kőszívű ember fiai*. JKK 2. k. 416. Szekeres László jegyzetével.) Másutt is harcolt a veszélyes optimizmus ellen, melyet sokan hirdettek: cári intervenció esetén majd a franciák megtámadják Magyarország ellenségeit. (Vö.: *Orosz intervenció*. Esti Lapok 1849. márc. 22. 24. sz. 1. ill. HhM 6. k. 130–31.)
- Illavay Ferenc is olvas arról New-Yorkban, hogy „Ledru Rollin kétszázezer francia élén kikötött Triestnél” (Vö.: *Akik kétszer halnak meg*. JKK 1. k. 216.).
- A Forradalom alatt írt művek* (1875) c. munkájának *Utóhangjában* mondja Jókai: „L. M. barátom [Ludassy Mór] azzal a hírrrel örvendeztet meg, hogy Ledru Rollin háromszázezer franciával kötött ki Triestben.” (Vö.: *Cikkek és beszédek*. 2. k. 481.)
- 11 *Eszéke* — Mai horvát nevén: Ósijek. Jelentős jugoszláviai város Horvátországban (Szlávéria) a Dráva mellett. A régi Verőce vármegye székhelye volt.
- 12 *Janku* — Avram Jancura, az 1848-i román nemzeti forradalmi mozgalom balszárnyának vezetőjére utal Jókai, aki elszántan harcolt a jobbágyfelszabadításért. Részben a magyar forradalom vezetőinek a román nép nemzeti követeléseivel szembe helyezkedő, hibás politikája folytán 1848 végén

Lap: Sor:

és 1849. elején az erdélyi román felkelők (mócok) élén a magyar forradalmi seregek ellen harcolt, de a Kossuth—Bálcescu tárgyalások létrejötte után ezt a harcot beszüntette. Jókai az 1858-as erdélyi utazása alkalmával találkozott az önvádtól gyötört és búskomorra lett Avram Jancuval. (Vö.: Nagy Miklós: *Jókai Mór: Szegény gazdagok*. It 1955. 32., ill. JKK 12. k. 446.)

125 : 15 *Dembinszky és Vysóczki Alpárnál 25 ezer muszkát a mocsárnak szorítottak.* — Nem valószínű, hogy Jókai a Komáromi Lapok anyagához nyúlt vissza. Szinnyeieinél is olvashatta 1849. aug. 11-i dátummal. „Hazamenet újságot vettem, melyben igen jó hír volt, t. i. Alpárnál Dembinszky és Visoczky 25 ezer muszkát veszítettek bele a mocsárba.” (Vö.: i. m. 192.) A lap *Gazember a ki nem hiszi* c. cikkében (1849. aug. 11.) valóban erről ír. „Alpárnál ezer év után megmutatták a hős utódok, hogy méltók őseikhez. Vért cserztének ők is, de nem saját karjaikból, hanem Muszka szívekből . . . Visóvszky és Dembinszky honvédekből és felkelt népből egyesült hada összetalálkozik Alpár és Félegyháza között az ellenséggel . . . az előre megtanított felkelt nép . . . hátrálni kezdett . . . a muszkák vad örömmel utánnok — akkor a jobb és bal-szárnyunk kifejlik, hát oldalról szorítja azt a posványba. 25 ezer muszka lett itt a szó legteljesebb értelmében semmivé.”

Vysóczki — Vysóczki József (1809—1874) őrnagyként lépett a 48-as hadseregbe és mint tábornok menekült a bukás után Törökországba. Élete végén rossz anyagi körülmények között élt. Akkor 1874-ben a honvédmeház felajánlott egy helyet számára, de mielőtt hazatérhetett volna, meghalt.

14 *csángó* — Bukovinában, Moldvában, Erdélyben, Brassó körül élő, részben a román lakossággal egybeolvadóban levő népcsoport

20 *A zsidók emancipációja* — Szinnyeie ír a következőkről: A Komáromi Lapok 1849. aug. 12-i számában olvasható volt, hogy „a zsidóknak pedig megadatott az óhajta várt emancipáció” (Vö.: i. m. 193.). Valóban ez található a lap *A szege-di lapból július 28-án* c. cikkében „A 28-dik országgyűlésben a miniszerelnök, hírvil adá, hogy . . . A zsidó emancipatio egyhangúlag és tapsvihar közt kimondatott” (1849. aug. 12.) Az emancipáció időpontja valóban július 28.

33 *stammbuch* — emlékkönyv

Lap: Sor:

- 126 : 1 *cheveaux-leger auditor tiszt* — könnyűlovassági hadnagy tiszt
15 *az aula* — a bécsi egyetem elnevezése. A bécsi diákság lelkes támogatásáról ír Jókai *A köszlő ember fiaiban is*.
- 128 : 13 *léggömb csónakjából* — 1849-ben a léghajó kormányozhatóságát még nem oldották meg, így nehéz elképzelni, hogy a város „tetszés szerinti pontjára” tudják a bombákat ledobni. Az első kormányozható léghajót Henry Giffard (1825—1882) készítette el, de csak 1852-ben. (Vö.: JKK 31. 768-jegyzetében)
- 129 : 26 *pupilláris adósságok* — a gyámság alatt levő, kiskorú örökös vagyonát terhelő adósság
- 130 : 25 *perceptor* — adószedő
- 131 : cím *Aramics Cyrill* — költött név
22 *mint hajdan Bocskaynak, ki minden győzelmes csatáját pénteken vlvta meg.* — Az ismertebb szakirodalomban ennek az anekdotának nem sikerült nyomára bukkanni.
26 *Az Győr felé futott* — „Midőn Klapka a Győrre való előnyomulást elhatározta, a hadseregéből két hadtestet alakított; ezek egyike Kászonyi parancsnoksága alatt a várban maradt, a másik mozgóvá téve, 3 osztályban a tábornok személyes vezetése alatt, tovább indult.” — írja Szinnyei (i. m. 241.)
- 132 : 3 *szekeresgazda* — Komárom módosabb gazdái közé tartoztak a szekeresgazdák. A Jókai-család történetéből „mint jellemző dolgot meséli Vályné . . ., hogy Móricz György uram egy vasárnap beállított hozzájuk . . . hogy ő és az összes Móriczok (mind szekeres gazdák Komáromban) három-három napot kfvánnak segédkezni a házépítésnél [Jókaiék új házaról van szó] azért a nagy tisztességért, hogy legkisebb fiúkat az ő nevükre kereszteltették a tekintetes úrék” (Vö.: Mikszáth Kálmán: *Jókai Mór élete és kora* 1. k. 21.)
6 *az ácsi erdőt siessenek tőből kiirtani* — Ezt az adatot is Szinnyeinél találta Jókai: „Az ácsi és herkályi sáncokat szintén betemettek és az erdőt vágták, pusztították; a komáromiaknak meg volt engedve, hogy annyi fát vághatnak és vihetnek be, a mennyi nekik tetszik”. (i. m: 243—244.)
- 28 *növendékujján* — gyűrűsujján
- 133 : 5 *élő diadémoddal* — Jókai élő ékkőnek nevezi azokat a veres foltokat, amelyek Fabriczius, majd a későbbiekben Korpányné homlokán a kínzás emlékét őrizték (*A lőcsei fehér asszony*. JKK 1. k. 40., 2. k. 285.).

Lap: Sor:

- 133 : 11 *nehéz rátalálni, a hajdani dúsgazdag hitsorsosokra* — A rácoknak Komáromból történt elköltözéséről így ír Borovszky: „A mióta a gabonakereskedelem, mely Komáromban igen virágzó és jobbadán a rácok kezén volt, a Duna-gőzhajózás következtében, más gócpontokba vonult, a rácok is vele mentek, s ma a hajdan népes görögkeleti egyházat alig néhány lélek képviseli Komáromban” (i. m. 154.). És hogy mennyire jogos Jókai részéről a dúsgazdag jelző, igazolja az is, hogy Domonkos János, az „aranyember” is a komáromi görögkeleti temetőben alussza örök álmát. A görögkeleti pópa, Aramicsz Cyrill panaszkodik is később, hogy gyülekezete három vénasszonyból áll.
- 13 a *város legdíszesebb házsort elnevezték „Rác-utcának”* — A Nádor utcát nevezték régen Rác utcának, mivel itt állott a görögkeleti templom, melyre az előző sorokban utalt Jókai. Valóban Komárom legszebb utcája. (Vö.: Borovszky: i. m. 154.)
- 15 *három ifjú Janicsár* — Borovszky Janicsár (Dragomiresty) Miklós nevét említi, aki a magyarországi hajózásnak és gabonakereskedésnek egyik úttörője volt, és 1844. okt. 24-én kapott címeres nemeslevelet. Fia, Döme az 1847–48. évi országgyűlésen Komárom követe volt (i. m. 567.). Janicsár Szilárd hadi főadószedőként működött a szabadságharc alatt Komáromban. (Szinyeyi: i. m. 157.)
- 134 5 *Illés próféta tűzes szekere* — Illés ószövetségi próféta, kinek személyéhez számos csoda fűződött (i. e. 8. sz.). (Vö.: Ószöv., Királyok 2. könyve 2 : 11). Illés neve Jókainál gyakran fordul elő.
- 135 15 *(Pastore praesente)* — a pap jelenlétében
- 18 *Dumcsa uram, Buday uram: az utolsó rác honorátorok* — A rengeteg komáromi személynevet felvonultató Szinyeyi-könyv csak egy Buday László nevű kereskedőről tud. (i. m. 436–38.)
- 19 *Burján uram boltja* — Az ismertebb monográfiák nem említik Burján uram nevét. Szinyeyi egy Burján József nevű őrnagyot említ, textilkereskedőt nem.
- 136 : 13 *véki dohány* — Véki régen Zemplén megyei község volt a Bodrogközben
- selmeci pipa* — az agyagpipák közül a legkedveltebbek voltak, vörös agyagból és kövér tűzálló agyagból készítették őket. (Vö.: Rab Ráby JKK 207.)

Lap: Sor:

- 138 : 5 *a Városház-téri lábasház* — A városház a Klapka téren állott. (Borovszky: i. m. 154.)
- 8 *kálvinista mennyország* — Jókai másutt a töltöttkáposztát nevezi így. Feszty Árpádné írja emlékezéseiben Jókairól. „Kálvinistasága csak abban nyilvánult, hogy nem szerette a spenótot és sárgarépat, mert, mint mesélte, 'gyermekkoromban fejembe verték, hogy ezek pápista ételek', ellenben rajongott a bablevesért disznókörrömmel, amit az apai házban, kálvinista mennyországnak', 'angyalbakancsnak' neveztek.” (*Akik elmentek*. Bp. é. n. 25.)
- 12 *Dumcsa-ház* — az ismertebb művek nem említik
- 28 *cincár* — más néven arumún. A Balkán-félszigeten szétszórta élő néptörök tagja, akik a román nyelv egyik dél-dunai nyelvjárását beszélik. A XVII. századtól hazánkban is éltek cincár kereskedők.
- 139 : 15 *Beöthy Laci* — Komáromi születésű humorista (1826–1857), a szabadságharc lelkes katonája. Írásai a Pesti Divatlapban, a Hölgyfutárban jelentek meg.
- 27 *Én huszártiszt vagyok a Károlyiaknál* — gróf Károlyi István által alapított, felszerelt, a Károlyiakról elnevezett huszárezredbe lépett, s mint főhadnagy Klapka oldalán harcolt. Erre az ezredre utal Jókai.
- 140 : 22 *egy haláltélethől van gabalyítva* — Mivel Beöthy Laci hadbíró volt a komáromi seregben, így éppenséggel halálos ítéletbe is csomagolhatta a számócat.
- 141 6 *Diána-nyilakra* — a női erényt védelmező nyilakra. Diána (Artemisz) ugyanis nemcsak a vadászok védőasszonya, hanem az asszonyoké, a női erényé is.
- 19 *A la minuta* — ebben a percben
- 142 14 *Én lesek neki a mamája* — Ahogy Angiolina védő szárnyai alá veszi a Komáromban idegen Natáliát, nagy mértékben hasonlít ahhoz, ahogy a Kassára került Mihályt pártfogolja Homonnay kapitány felesége a *Szép Mikhdl* c. regényben. Mindkét pártfogó magas rangú katonatiszt felesége, és mindkét pártfogott férje az anyai barátnő férjének a beosztottja.
- 144 9 *Furazsrozni* — takarmánnyal ellátni
rekognoszrozni — felderíteni, kémlelni
- 13 *Csillag-sánc* — Az újjárostolt délkeletre, a várral szemben fekvő erődítmény, melyet 1849-ben, talphíddal összekötöttek a várral. E hídon át intézte a várórség 1849. ápr. 26-án éjjel a híres kirohanását. (Vö.: Borovszky i. m. 152.)

Lap: Sor:

- 144 : 25 *Krucitürkenmalesicszapperment* — halandzsaszöveg. A szakramentező káromkodási forma cifrázása, ahol a krucifix szó is felfedezhető.
- 145 : 10 *Congreve-rakéta* — Sir William Congreve (1772 – 1828) angol tüzértábornok által feltalált robbanó lövedék, melynél a kilövő anyag egy kúp alakú tövis köré van összenyomva. 1807-től 1866-ig Európának majdnem minden hadseregénél használták. Jókai 1848 tavaszán a márciusi fiatalok megbízásából: *Congrev-rakéták, Pillanatnyi fényül, némely sötétebb helyekre*. Ék. 1848. máj. 21. 23. sz. 657–60.; Hh M 6. k. 36–41. JKK *Cikkek és beszédek* 2. k. 163–68.) címen írt egy hosszabb cikket.
- 27 *galoppin* — helyesen: galopin, futár, illetve segédtszt
- 147 8 *gyorsparaszt* — (többnyire társas) vállalkozás, amely kocsit, lovakat tart személyszállításra (Vö.: *Politikai divatok*. JKK 112; *Rab Ráby*. JKK 136.) Jókai fiatalkorának egyetlen szárazföldi utazóeszköze.
- 27 *viganó* — hosszú női szoknya, (ahol a ruhadarab derekát és alját egy darabból szabták)
- 28 *zsípon* — alsószoknya
- váll* — a vállra való fűző, itt blúz jelentéssel szerepel a szó
- pufándli* — „örjögő divat — írja Jókai — a nők léghajó nagyságú bufándlinak nevezett szoknyákkal...” (*A csendes évek*. 80.)
- smizli* — ing, ingszerű blúz
- bajadér* — csikos vagy kockás gyapjúkelme, sál; Váli Mari egy élenk színű, kockás selyem „bayadérben” látta Laborfalvi Rózát 1849-ben (Vö.: i. m. 87.). Lásd még JKK 31. k. 413.
- 29 *slipfer* — bő szabású kabát
- wikkler* — bő női kabát. Lásd: *Kiskirdlyok* JKK 1. k. 272.
- iberokk* — felsőkabát
- 33 *pálmabordürössel* — pálmára emlékeztető szegélyezéssel
- 148 23 *arany imperidl* — Orosz aranypénz. Értéke 10 arany rubel volt, illetve negyven frank, illetve 38 korona 9 fillér a századvégen.
- 149 9 *Deucalion* — a görög mitológiában Prometheus fia. A vízözön után ő újította meg feleségével, Pyrrhaival, a kipusztult emberi nemet. Az egyetlennek megmaradt emberpár isteni meghagyásra köveket dobott a háta mögé. A *Deucalion* kezéből elhajított kövek férfiakká, Pyrrha kövei nőkké lettek.

Lap: Sor:

- 149 : 26 *Mikor Kossuth Lajos menyegzőjét tartá* — Az evangélikus vallású Kossuth 1840-ben kötött házasságot Meszleny Teréziával. E házasságot, mivel a menyasszony katolikus volt, a pesti plébános nem akarta megáldani, mire a tanúk gr.Ráday Gedeon és Fáy András protestáltak az 1790–91-i törvényt sértő papi eljárás ellen. A törvénycikk szövege: Corpus Juris. 1740–1835. 5. k. 178–79.) Hasonló esetről — a plébánia kapuja alatt tartott esküvőről ír Jókai a *Rab Rádyban* is (126–27, jegyzet: 635.).
- 150 : 3 *Most már azután egyszerre tele volt az ég hegedővel* — A szólas német eredetű (Ihm hängt der Himmel voller Geigen). (Vö.: O Nagy Gábor: *Mi fán terem* Bp. 1965, 70.) A szólas jelentése itt: Fel akart önteni a garatra, hogy az eget is nagybögőnek nézze.
- 8 *Gärtner Franci* — az ismert komáromi monográfiák nem említik ezt a nevet
- 9 *Komárom legnépszerűbb vendéglője* — Ez 1848–49-ben az „Arany sas” volt, és a régi Vágó utcában állt. (Vö.: Szinnyei: i. m. 209.)
- 33 *Ez a hasonlíthatatlan szép paradicsomkertje Komárom városának* — A komáromi szigetet mindig nagy szeretettel írja le Jókai (a legtöbb kedvességgel és bájjal talán *A tengerszemű hölgy* lapjain), hiszen gyermek- és ifjúkorának legszebb emlékei kapcsolódnak oda. Ott volt a Jókai-családnak a gyümölcsöse. A szigeti gyönyörű gyümölcsösökről ír Borovszky is. (i. m. 153.) Ott sétálgatott Jókai Asztalos Etelkával, később ott írogatott a Beöthy-villa — még máig is meglévő — nyitott oldalú, kerti pihenőjében.
- 151 9 *nyári színikör ott volt feldőlve a dunai sziget sétányán* — Hasonlót említ Szinnyei is: „Pázmán Mihály színtársulata május 27-től a szigeten a páholy-féle színikörben kezdte meg előadásait, majd a Csirke-kertben játszott”. (i. m.: 157.)
- 13 *holdvilági kép volt* — ismeretlen kép volt
- 21 *Hunyadi Lászlót adták, Tóth Lőrinc koszorúzott drámáját* — az említett mű, melynek nyomán Egressy Béni Erkel operájának szövegekönyvét is írta 1839-ben jelent meg és nyert akadémiai pályadíjat. Tóth Lőrinc (1814–1903) is tagja volt annak az írói körnek (Garay, Kunoss, Szigligeti stb.), mely a rövid életű *Magyar Történeti Színművek* c. sorozatot indította meg.
- 152 8 *„Búsúl a lengyel . . .”* — Szinnyei szerint „lengyel népdal,

melyet több más számmal együtt 1849. aug. 30-án tartott hangversenyen Egressy Béni zenekara játszott". (i. m. 229.) Etelváry Miksa herceg kastélyának társalgójában álló zenélő óra a zsinagoga meghúzása után eljátssza a „búsúl a lengyelt" (*Az élet komédiásai*. JKK 44.). Ehhez fűzi aztán Kulcsár Adorján a következő érdekes jegyzetet. „A lengyelek vidámságukat hozták leigázott hazájukból, meg azt a híres búsuló nótát, mely a két magyar hazában évtizedig hangzott — „Búsúl a lengyel hona állapotján, mert Ponyatovszky nincsen a csatáján". (Krúdy Gyula: *Egy nemzeti rablóvezér*. 1922. 5. és *Egy pohár borovicska*. 1948. 226.) Jókai . . . az én fekete rigóm [a Svábhegyen] a veranda alatt egyre füttyölte a búsúl a lengyelt (Hon 1875. 145. sz. esti kiadás 1. *A jégvihar a Svábhegyen*)" Vö.: i. m. 734. — A dalt említi Gulyás József is (146). — Nacsády József ír arról idézett dolgozatában, hogy írónk fiatal korában, a komáromi Jókai-házban tanulta meg az akkoriban oly kedvelt lengyel szabadságdalokat. (i. m. 98.) Vö.: *Jókai mint népdalénekes* HhM 5. k. 323.

- 15 *nogajka* — korbács
 27 *illuminálni* — Egy színpompás, fáklyás demonstrációról Szinnyei is ír. (i. m. 366.)
 29 *Egressy Béni honvédzenekara* — Egressy Béni 1848-ban honvéd lett, s több csatában vett részt. A szabadságharc vége felé Komáromba került, és Klapka seregével együtt főhadnagyként kapitulált. Egressy Béni komáromi szereplését Szinnyei is méltatja. „A közönség mulattatására szolgált még a katonai zenekar, mely a takarodónál, hangversenyeknél és egyéb várbeli mulatságoknál is közreműködött Egressy Béni főnöksége alatt." (i. m. 229.)
 153 14 *A városbíró* — említi Szinnyei is, de nevének elhallgatásával
 14 *Rozália tér* — A hajdani város legnagyobb tere (Később Kossuth Lajos tér), Komárom északnyugati részén. Itt állt a Rozália kápolna. (Vö.: Borovszky i. m. 157.) (Vö.: a JKK 11. k.-ben közölt térképet.)
 16 *Klapka-induló* — az említett induló Egressy Béni (1814—1851) egyik legjobb szerzeménye. Szövege:
 „Föl, föl vitézek a csatára
 A szent szabadság oltalmára!
 Édes hazánkért hősi vérünk
 Ontjuk, hullatjuk nagy bátran, míg élünk.

Lap: Sor:

- Föl, föl! Látjátok lobogómat?
Indulj! Utánam robogó had!
Zeng-dörg az ágyú, csillog a kard,
Ez lelkesíti csatában a magyart". (Vö.: Gracza 5. k. 802.)
Az induló feltűnik Jókainál másutt is. (*Az élet komédiásai.*
JKK 200.)
- 153 : 25 *olyan süket volt* — Jókai Báthori-Schulz Bódognak erről a tulajdonságáról is Szinnyeitől értesült, aki így ír „Kár, hogy nagyot hallott, még pedig oly mérvben, hogy Isaszegnél a leghevesebb ágyúzás alkalmával környezetéhez így szólt: Azt hiszem, az osztrák . . . már ismét puskáznak". (i. m. 459.) Sátory őrnagy is süket katonatiszt az *És mégis mozog a föld* c. regényben.
- 30 *Sámson egy számárállkapcával verte le a filiszteusokat* — Vö.: *Ószöv, Bírdk könyve* 15 : 15,16. Az utalással találkozunk az *Akik kétszer hálnak meg* c. regényben is (JKK 1. k. 127.)
- 154 : 2 *Friebeisz Pista szerkesztette* — Itt megint tanúi lehetünk annak, hogy Jókai Szinnyei egyik adatát használja fel koncepciójának megfelelően, némi módosítással. Szinnyei ír ugyanis arról, hogy Klapkának nagyszerű fáklyászene készült a polgárság részéről, miközben Friebeisz szónokolt volna. (i. m.: 299.)
- 8 a „*Komáromi Lapok*”-ban a teljes szónoki remek lett közölve — ilyen formában költőt állítás, noha Klapka dicsőítése, a győzelmek, a hősiesség köszöntése gyakori témája a lapnak.
- 155 : 31 *Klapka Győrig üldözte az ellenséget, onnan is kiverte* — Erre történik utalás *A kőszívű ember fiai* c. regényben is (JKK 2. k. 9.), de ott Jókai tévesen a 11. zászlóaljnak tulajdonítja a dolgot. A tévedésre utal Szekeres László. (i. m. 383.)
- 156 : 5 *Zsákmányul ejtetett* — Szinnyei: „A Győrött és környékén főlhalmozott tömémentelen hadi s lelmi szereket haladéktalanul Komáromba szállították” (i. m. 243.)
- 20 *amazon-bataillont* — ilyen nem volt Komáromban. Jókai a *Török vilg Magyarországon* c. regényben ír a híres amazon-dandárról. (*Az amazondandár* c. fejezet JKK 126.)
- 26 *general decharge* — ösztűz (Jókai félig magyarosan írja a francia katonai műszavakat)
- 34 *Mind a négy ezredest* — Pontosan így ír Szinnyei is „A 3-dik diadalmas csata következtében előléptettek, illetőleg fel-díszítések történnek, mint: Asserman Ferenc ezredes, a balszárnyak vitéz, ügyes vezérlete végett . . . Kosztolányi

Lap: Sor:

- Mór ezredes, a hetényi és bajcsi csatában tanúsított ritka vitézségéért [feltehetőleg ő a térparancsnok modellje] Janik János ezredes . . . Schulcz Bódog alezredes . . . mind a 4-en a katonai érdemrend 2. osztályával feldíszítettnek. . ." (i. m.: 239–240).
- 157 : cím *A barakkok* — Arról Vály Mari is írt, hogy 1849-ben a komáromi Cigánymezőn fából barakkok épültek, de szerinte nem a katonaság, hanem a polgári lakosság számára, akik az ellenség várost bombázó ágyútekei ellen menekültek a városon kívülre. (i. m.: 80.)
- 18 *egy hadsereg gyűl össze* — Itt ismét Szinnyei adatai épültek a regénybe: „Időt nem veszítve, a megszállott megyékben haladéktalanul elrendeltetett az ujoncozás . . . A falusi néphazafias felbuzdulása határt nem ismert . . . Néhány nap alatt 5–6000 ember lépett a hadseregbe.” (i. m.: 244)
- 158 3 *A teljhatalmú kormánybiztos 30 és 15 krajcáros pénzjegyeket nyomtatott Komáromban* — Itt Jókai kissé eltér Szinnyei adatától, aki arról ír, hogy Újházi „5 és 10 pengő krajcáros” pénzeket nyomtatott egyedül katonai díjak s munkák fizetéséül . . . Minden . . . személy ezen váltópénzjegyeket elfogadni tartozik (i. m.: 230–31.). Erről ezt mondja Váli Mari: „Hogy a komáromiaknak semmiben se legyen hiányuk, Újházy kormánybiztos papírpénzt nyomtatott . . . Tíz és húszkrajcáros váltócedulákat . . . De a lakosság nem valami nagy bizalommal fogadta ezt az Újházi-bankót.” (i. m. 90.)
- 158 5 *el kellett azokat fogadni* — Jókainé is mérgelődött, hogy adósságait „Újházi-bankókban” fizették vissza, de „el kellett fogadni, ezt a szemétpénzt”, mert az elfogadás megtagadása nagy bajt zúdított volna a fejére”. (Vö.: Váli Mari i. m. 91.)
- 27 *erősség bírhatása fölött* — „. . . ezen várra, mint a birodalom legnevezetesebb erősségére, az osztrák kormány főfigyelmet fordított . . . Komáromi várkormányzókul csak olyan harcedzett egyének neveztetek ki, kinek hűségéről és loyaltásáról az osztrák kormány tökéletesen meg volt győződve.” (Szinnyei: i. m. 4.)
- 28 *Az utóbbi egy osztrák tábornokot helyezett be a vár parancsnokul* — Mertz, Friedrich Wilhelm osztrák altábornagyról van szó, ki 1845-ben került a várkapitányi tisztségbe. Mertz

Lap: Sor:

- a Vilmos főhercegről elnevezett 12. gyalogezred tulajdonosa volt. (Szinyyei: i. m. 5.)
- 158 : 32 a híres népszónok Besze János vezénylése alatt — Besze János (1811—1892) Esztergom megyei ellenzéki politikus, majd 1848-ban nemzetgyűlési képviselő volt. Mint az esztergomi nemzetőrség parancsnoka segítette Komárom várát biztosítani. Szinyyei írja, hogy „Besze János 1200 esztergomi nemzetőrrel augusztus 10-én érkezett Komáromba. Ezek bebocsáttatásának . . . Mertz nem mert ellenszegülni” (i. m.: 10.). A szabadságharc bukása után is részt vett a politikai életben. Dörgő hangját a korabeli lapok és visszaemlékezések gyakran emlegették.
- Szekeres Lászlót Tormándy szónoklata Besze János stflusára emlékezteti. (Vö: *A köszlő ember fiai*. JKK 1 k. 149, 162, 488, 491) Hogy Jókai tisztelte Besze Jánost, arról Zsigmond Ferenc is ír. „Ott van a dörgő hangú, délceg népszónok: Besze János, aki a debreceni néptömeg dühét ügyes ötlettel elfordítja a megrémült Födvény eszéki várparancsnok fejéről. „Én láttam ezeket a dühtől lángoló arcokat — írja Jókai —, hallottam azokat az ádáz szidalmakat: soha a jelenetet el nem fogom felejteni”. (*Az én életem regénye*. 60.)’ — *A szabadságharc hatása Jókai tróji egyéniségére*. It 1918. jan—febr. 31—47.)
- 159 : 1 Ekkor a várparancsnok azt a stratagémát gondolta ki — „A parancsban meghagyatott a Vilmos-zászlóaljnak, hogy az éji órákban a legnagyobb csendben jöjjenek vissza Komáromba Hofmeister kalauzolása mellett, ki az utat jól ismeré.” (Szinyyei: i. m. 18.)
- 7 A terv meghiúsult két komáromi polgár eszességén (Kollár Lajos és Keszler Ede) — „A komáromi önkéntesek közül Kollár Lajos és Keszler Ede fegyvereket szállítottak Gönyőre s ott a vendéglőben a mítsem gyanító tiszteket . . . kihallgatván, még azon este kocsin visszautaztak Komáromba, a polgármestert értesítették a németek terve felől, ki még azon este gyűlést tartott és a hidat kiköttette” (Szinyyei: i. m. 19.)
- 9 Gyöngyösön — minden bizonnyal sajtóhibáról van szó. Jókai csak Gönyűt írhatott. Ezt olvasták és szedték rosszul.
- 10 értesítették a polgármestert — A polgármester Amtman Jenő volt (Vö.: Szinyyei: i. m. 19.)
- 12 minden hajót, dereglyét — Erről, az esettel kapcsolatban felvett városi jegyzőkönyv is említést tesz. (Szinyyei: i. m.: 19.)

Lap: Sor:

- 159: 15 *megkísérté a túlparton levő katondinak élelmiszert küldeni* — Itt is Szinnyei alapján ír Jókai. „Ezalatt Dósa mérnök-kapitány két csónakot adott . . . A nagyobbik hajóra rakatott a kenyér és borkészlet, s meghagyatott egyúttal, hogy mind a két hajón átevezvén, az érlelmi szert rakják ki a partra, s annyi katonát szállítsanak vissza a várba, mennyit a két hajó megbír. Azonban a . . . hajó alig hagyta el a partot, midőn észrevették, hogy abba roncsolt állapota miatt víz szivárog be s elmerüléssel fenyeget (i. m.: 20.).
- Talán e katonai manőver meghiúsításáról ír Váli Mari is: „Egy ilyen kintlétiünk alkalmával hallottam, hogy valami katonaszállító hajó érkezését várják . . . és hogy ezeknek a katonáknak nem szabad a várba betelepülni . . . tehát azok feltartóztatása a nemzetőrség feladata . . . Estére azután teli volt azzal a diadalhírrrel a város, hogy a katonákkal terhelt sleppeket vontató gőzhajóknak vissza kellett fordulni oda, ahonnt jöttek, a szigeten levő nemzetőr tüzérbatteria tüzelése elől.” (i. m. 64.)
- 17 *burdzsella* — nagyobb méretű csónak
- 22 *Gonosz kéz rakta tűz* — Szinnyei nem állítja biztosan, hogy bosszúból elkövetett ellenséges szándékú gyújtogatásról lett volna szó. Így ír: „A tűznek valóságos oka ki nem derült. A lakosság nagyobb részét a féktelen katonaság által az időben többször megkísérlett gyújtogatások is támogatták abbéli vélekedésében, hogy a gyújtást a várkormányzó eszközölte bosszúból.” (i. m.: 24.). Erre utal alapos gyanú alapján Tóth Lőrinc képviselőházi beszéde is. (Szinnyei: i. m.: 27.).
- Erről az esetről Komáromban még a következőt is beszélték: „Most meg azt beszélnek, hogy a tegnapi nem eresztett katonákból szálltak ki Gönyőnél, . . . két helyen felgyújtották a város szélfűjás felőli részét . . .” (Váli Mari i. m.: 67.)
- 28 *háromszázhetven ház . . . négy templom* — Szinnyei 389 ház, 5 templom és 19 kereskedőhajó pusztulásáról tesz említést, és ír a megolvadt harangokról is. (i. m.: 24.)
- 32 *Az elpusztult Komárom képét megható szavakban mutatja be Tóth Lőrinc a képviselőházban* — Tóth Lőrinc Komárom kérését a pesti képviselőház 1848. szept. 21-i ülésén tolmácsolta. A beszédet részletesen közli Szinnyei. Tóth Lőrinc valóban 300 000 forint kamatmentes kölcsönt kért, és meg is kapta. (Vö.: Szinnyei i. m. 26–30.)

Lap: Sor:

- 160 : 23 *A reggel kibocsátott rendelet délutánra egész asszonytóbort csődltett össze* — A kormánybiztos elé özönlő harcias asszonyok bemutatása emlékeztet arra a fejezetre, melyben Jókai leírja a Szamosújvárra sereglő asszonyokat, akik Damokosné vezetésével a tatár rabságba jutott katonák kiváltását követelik a fejedelemtől és az országgyűléstől. (*A Damokosok c. regény A négyezer özvegyasszon ostroma c. fejezet* JKK 109 — 142.)
- 161 11 *Őrpaták* — harcoló amazonok
- 162 33 *a vasból öntött ember* — Jókai több ízben nevezi a kemény embereket vasembereknek. *A vasember* címet adja Jókai a *Szomorú napok c. regényben* a VII. fejezetnek, melyben Vértessy tábornok alakját formálja meg (JKK 60—78). Vasembernek nevezi Csajághyt is a *Szeretve mind a vérpadig c. regényben.* (JKK I. k. 71—80. *A vasember c. fejezet.*) *A kőszilvű ember fiai c. regényben* Salamon zsbárus Baradlay Richárdot nevezi „vasember”-nek (JKK I. k. 120.). *A lőcsei fehér asszonyban* meg az öreg Fabriciusról írja Jókai, hogy „egészen vasból volt”. (JKK I. k. 157.)
- 163 4 *consors* — társ, üzlettárs
- 28 *Erdélyi Adolf* — Szinnyei írja a Komáromi Lapok 1849. július 19-i számára hivatkozva, hogy a „komáromi révben álló hajók admiráljául Erdélyi Adolf barátunk — gőzhajókapitány — neveztetett ki. (i. m. 230.)
- 164 13 *Szeremlei* — Csillag alatt Jókai is beszél Szeremlei működéséről. Így emlékezik erre Szinnyei József is: „Ugyanezen haditanácsban a pénzsükség felől is határoztak és a magyar kormánytól nyert hatalomnál fogva 2 és 10 frtos pénzjegyek kibocsátását rendelték el; a szükséges lemezek készítésével Szeremlecyt bízták meg” (i. m. 256.). Klapka „kitűnő lithograph”-nak nevezi Szeremleic. (*Emlékeimből* 210.)
- 165 13 *te vagy Toldi, a János* — Toldi mellett itt a magyar népmesékből ismert Erős János alakjára utal a kormánybiztos, aki a német „Starker Hans”-szal rokon mesealak. Alakjára utal Ady Endrének *A mesebeli János c. verse* is.
- 166 : 14 *Rozgonyi Cecilia* — Történetét Arany János: *Rozgonyiné c. balladája* és Jókai: *Rozgonyi Cecilia c. novellája* is őrzi. Jókai szívesen említi műveiben eszményi honleányként. *Az aranyember.* (JKK I. k. 49.), *Akik kétszer halnak meg.* (JKK I. k. 195), *A lőcsei fehér asszony.* (JKK I. k. 75.), ahol Korponayné özanyjának mondja, minden bizonynal alaptalanul.

Lap: Sor:

- 166 : 14 *Kanizsai Borbála* — a történelem a Kanizsai-család két nőtagját tartja számon, Orsolyát, ki Nádasdy Tamás felesége lett és Dorottyát, ki a mohácsi vész után a halottakat eltemettette. Minden bizonnyal Kanizsai Dorottyára gondolt Jókai.
- 15 *Száky József* — Szinnyei csak egy Száky Zsigmond épületfaterkeskedőt említ. (i. m. 76, 116, 174, 421.)
- 18 *Molnár Károlyné* — Egy Molnár Károly nevű tüzérrel Szinnyei is ír. (i. m.: 53.)
- 19 *Beöthy Zsigmondné* — férje ügyvéd, népszerű író a 40-es években (1819–96); B. Zsolt édesanyja
- 24 *Orbán Gábor rajzmester* — Itt Jókai egyik komáromi tanárára emlékezik vissza. Komáromban ugyanis már a tizenkilencedik század első éveiben volt egy híres szakiskola, az Orbán-féle rajziskola, amely művészi és műipari pályára készítette elő. Az iskolának Jókai is tanulója volt, bizonyítványt is kapott róla. (Vö: Borovszky: i. m. 262.) Lásd még: Vayerné Zibolen Ágnes: *Jókai képzőművészeti munkássága*. (Petőfi Irodalmi Múzeum Évkönyve 1962. 61–83.)
- 27 *Domonkos és Kalicza család* — A Domonkos család, elsősorban Domonkos János „az aranyember” személyéről volt ismert Komáromban. 1848–49-ben Domonkos Sándornéről Szinnyei is említést tesz (i. m.: 164, 425.). A Kalicza családot is említi Szinnyei. Mófdelett rangos familia lehetett, hiszen az 1849. ápr. 22-én Komáromba érkező Klapkát hozzájuk szállásolták be. (i. m.: 922, 170.)
- 167 : 2 „*Fekete sas*” — A város egyik előkelő vendéglőjének neve, mely a polgárság és honvédtisztek szórakozóhelye. (Vö.: Szinnyei: i. m. 209.)
- 17 *ismét ezer meg ezer önkéntes vitéz érkezett Komáromba* — Az önkéntesek érkezéséről, beosztásukról, kiképzésükről Szinnyeyneinél számtalan helyen olvashatunk.
- 168 4 *komáromi hölgyegylet* — Itt valószínűleg egy későbbi dolgot vetít vissza Jókai 1849-be, ugyanis a híres komáromi nőegyletek csak a század 70-es éveiben alakultak. (Vö.: Borovszky: i. m.: 158.)
- 6 *az alispánné* — 1849-ben a megye alispánjai Madarassy Móricz (első alispán) és Domonkos Mihály (második alispán) voltak. (Vö.: Borovszky i. m.: 536.) A választás 1849. máj. 13-án történt. (Vö.: Szinnyei: i. m. 157.). Jókai minden bizonnyal Madarassy Móricznéra utal.

Lap: Sor:

- 170 : 4 *nyedámi Natália-hajlék* — talán: nem adunk Natália-hajlék. A nyedámi szóból ugyanis csak a „nedáme” = nem adunk szlovák szó olvasható ki. Talán azért mondja ezt Tózsó, mert Natália épületfája tette lehetővé, hogy az asszonyok követelése: nem adjuk a házaink tetőgerendáit barakkoknak, eredményes volt.
- 25 „*Angliában*” — itt a vár mellett lévő, ma is meglévő úgynevezett Angolkertre utal Jókai
- 27 *Valahány szabó, csizmadia volt* — Szinnyei idézi Klapka egyik rendeletét (1849. júli. 26-ról), melyben a katolikus iskolákban felállított „katonai ruhakészítő intézet” megindításáról, és a szabólegények toborzásáról rendelkezik. (i. m.: 232.)
- 171 : 23 *ha Temesvárnál sétverték a magyar hadsereget* — a vereség bekövetkezett: 1849. aug. 9-én; ezt természetesen Komáromban csak jóval később tudták meg!
- 27 *Bem vette át Dembinszkytől a főparancsnokságot* — Dembinszky bomló félben levő csapatainak irányítását a temesvári vereség napján vette át Bem. (Spira: *A magyar forradalom 48–49-ben*. Bp. 1959. 575.) Erről így ír a Komáromi Lapok 1849. aug. 27-i száma a *Futár Párizsból* c. cikkében: „Seregünk van, még pedig hatalmas, elszánt, s roppant erejű, melynek vezére, az osztrák kór átka, menyköve: Bem.”
- 172 : 7 *az esketési szertartást, görög ritus szerint* — az esketési szertartásnak van néhány érdekes mozzanata, amely egészen eltér a többi felekezetétől, s igen festőivé teszi
- 29 *mintha néma barátnak* — utalás a karthauziakra, néma barátokra, akik hallgatási fogadalmat tesznek.
- 173 : 27 *tizenöt fontos* — kb: 7,2 kg-os
- 28 *Tassi János uram természetett a herkályi kertében* — Herkály puszta, Őszönyhöz tartozó helység. Itt teremtettek a Zichyek híres tejgazdaságot, és itt írták alá Komárom kapitulációját 1849. szept. 27-én. Tassi János nevét nem találtuk a komáromi monográfiákban. (Vö.: Borovszky i. m.: 114.)
- 31 *másfél mázsás tok* — minden bizonnyal a tok-féle porcos halak legnagyobbikáról, a vizárról (*Acipenser huso*) van szó *Tuba István halászmester* — Tuba mester háza Váli Mari szerint a Vág-Duna-sor szélén állott, ahol a Jókai család a város ostromakor néhány napra menedéket talált. (i. m.: 77.)
- 176 : 26 *Bem vállpercését törte* — A temesvári csata 1849. aug. 9-én volt. A magyarok valóban túlerővel szálltak szembe, és

Lap: Sor:

- Bem is megsebesült. „Bem a jobbszárnyra száguldott. Ekkor azonban végzetes szerencsétlenség érte: útközben lova felbukott, neki pedig csésében súlyosan megsérült a vállperce, úgyhogy képtelen volt a további vezényletet irányítani.” (Vö.: Kovács Endre: *Bem József*. Bp. 1954. 626–27.)
- 176 : 26 *Lugos* — mai nevén Lugoj. Romániai város a Bánság peremén, a Temes folyó mentén.
- 177 : 5 *Él magyar, áll Komárom még* — Kisfaludy Károly *Mohács* c. versének „Él magyar, áll Buda még” sora nyomán született buzdító mondás. Hamary Dániel idézett könyvében a következőt olvashatta Jókai: „Áll Buda, él magyar még, eddig ez volt a magyar nemzet büszke jelszava. Buda falai leomlottak győzelmes fegyvereink előtt, de áll Komárom vára s él magyar még.” (i. m.: 40–41.)
- 178 6 *a pénzjegyek hitele megklvánja, hogy azoknak ércalapjuk is legyen* — Váli Mari is beszél arról, hogy a Komáromban meglehetősen bizalmatlanul fogadott bankjegyekkel kapcsolatban, nyilván az illetékesek, a következőket híresztelték: „Az a sok ékszer, arany és ezüstnemű, mit a haza oltárára összedott a magyar nemzet apraja-nagyja, gazdagja, szegénye, — úgy mondták — bankjegyalapul őriztetik”. (i. m.: 91.)
- 22 *Holländer* — Holländer Leót Szinnyei mint Komáromnak éllemezési ügyeivel megbízott századosát emlegeti. (i. m.: 246, 369.)
- 30 *minden komáromi lakos szolgáltatssa be a . . . osztrák pénzjegyeket . . tűznek adassanak* — Az általunk ismert források erre nem utalnak. Váli Mari épp az ellenkezőjéről beszél, de későbbi, a kapitulációt követő eseményeknél: „Másnap reggel pedig az lett kidobolva, hogy egy huszonnégy óra leforgása alatt be kell vinni a városházásra minden magyar bankjegyet . . . Mikor a pénzt elvették . . . a piac közepén . . . a drága máglyát meggyújtották . . .” (i. m. 95.)
- 178 * *Szilágyi emlékiratai* — Vö.: a mű *Keletkezése, forrdsai* c. részt
- 180 : 7 *Holländer nem viselt semmiféle katonai rangot* — Jókai itt téved, Holländer századosi rendfokozatot viselt.
- 184 : 13 *A magyar törvényhozás megígérte az úrbéri kdrpótlást; de azt csak évek múlva adta meg az osztrák kormány* — Az úrbéri kapcsolatot hazánkban az 1848-iki törvényhozás szüntette meg. A IX. törvénycikk kimondotta, hogy az úrbér és az

- azt pótló szerződések alapján addig gyakorlatban lévő szolgáltatásokat: robotot, dézsmát és pénzbeli fizetéseket eltörlik, de a birtokosokat kártalanítják. Az események azonban akadályozták a kormányt abban, hogy a földbirtokosok kártalanításáról intézkedjen. Ezt a Habsburgok pótolták az 1853. márc. 2-án és 1854. jún 16-án kiadott császári rendeleteikkel.
- 184 26 *jukkerlovak* — gyorsjárású lovak
Sárkány uram — A Sárkány (Árkosházi) család Komárom megye egyik legrégebbi famíliája, már a mohácsi vész előtt birtokaik voltak a megyében. A közben nemességre emelkedett család a XVIII. sz. folyamán Komárom városában telepedett le, és a család tagjai magas állami és egyházi beosztásokba kerültek. A lótenyésztéssel valószínűleg szoros kapcsolatban állott a család, hiszen Sárkány János Ferenc, az ismert sportfró 1872–1895 között a „magyar lovas-egylet titkára volt”. (Vö.: Borovszky: i. m. 579.)
- 27 *Nyiszli uram* — Az általunk ismert monográfiák nem említik a nevét. Jókai azonban ismerhetett ilyen nevű iparost szülővárosában. Nyiszli az öreg kancellista neve *A három királyok csillaga* c. komáromi novellában. (88. k. 288.)
- 28 *nájticsánka* — bricskaszerű könnyű kocsi, nevét arról a cseh községről (Neutitschein, ma Novy Jicin) kapta, ahol gyártották
- 185 4 *Üveges uram* — Üveges (Peuelli) Ede aranyműves nevét Szinnyei is említi (Vö.: i. m.: 418, 517)
- 8 *marchand des modes* — divatáru-kereskedő
- 9 *Borghese uram* — A név előkerül Szinnyeinél is, a kolerában elhaltak között említi Borgheséné nevét Bomlits vásárúsnévvel együtt. Arról azonban, hogy férje borkereskedő lett volna, nem tesz említést.
- 12 *meszely* — egy bécsi *meszely*: 0,35 l, egy magyar *meszely*: 0,42 l
- 14 *az arany javdt szerette, gyöngykávéval keverve* — kétféle kávé termése aranyárga: a kelet-indiaié és az elő-indiaié. Ezeknek szemenként válogatott, legjava termését említi Jókai „arany java” néven. Gyöngykávé pedig az arabiai kávécsérje hengeres termést adó magja.
- 16 *mokka* — más néven: arabiai, levantei, egyiptomi kávé. Tojásdad, zöld vagy sárgászöld színű, a legapróbb szemű kávéfajta.

Lap: Sor:

- 185 : 17 *à la Richelieu bélpescenye* — sült hús különleges fűszerezéssel
30 *a szent Dávidné zsoldárát* — Jókai itt a kártyára céloz — nyilván az ördög bibliája mintájára.
- 186 : 16 *A Pontyó bandája* — Jókai másutt is emlegeti HhM 5. k. 243.
29 *Ezen a napon* — 1849. aug. 13-án
- 187 : 1 *Pressburger Zeitung* — ismert német nyelvű lap 1848–49-ben. Pozsonyban alapították 1764-ben (Vö.: Szinnyei: i. m. 257.)
18 *indiai halál* — vérhas
21 *És ezalatt az európai viszonyok dtalakulhatnak* — Hasonlóan érvel Boksa Gergő is: „Még áll Komárom, s három esztendeig védelmezheti magát. Fogja is! Azalatt újra egyet fordul a világ. (*A köszlű ember fiai*. JKK 2. k. 225.)
32 *BocsKay-huszár* — Lásd részletesen a mű *Keletkezése, forrásai* c. részt.
- 188 : 29 *Királyerdőben* — Földrajzi meghatározását maga Jókai is megadja: „A gödöllői vadaskerttől délre háromezer lépésnyire fekszik”. (*A köszlű ember fiai*. JKK 2. k. 58.). Az ütközet leírását megtaláljuk *A köszlű ember fiai* c. regény *A királyerdőben* c. fejezetében (JKK. 2. k. 57–65). — Említi Jókai az *Enyim, tied, övé* c. regény *A gerilla* c. fejezetében. (JKK 1. k. 143.) Az ütközet 1849. ápr. 6-án volt.
30 *Nagy-Sarlónál* — Mai csehszlovák neve: Tekovské Šarluhy, a lévai járásban van. A magyar szabadságharc e kiemelkedő jelentőségű ütközete 1849. ápr. 19-én volt. Klapka és Damjanich megverte Wohlgemut hadtestét. Ez a győzelem tette lehetővé Komárom felmentését.
- 189 : 20 *ahogy őseink tették, akik kitörték a majtényi táborból, s nem rakták le a fegyvert* — így tett a *Rab Ráby* Kadarcsi Keő István nevű költött, Fehér megyei hőse is (JKK 209.)
- 190 : 3 *veressapkások* — a vörös sapka (bonnet rouge) eredetileg a jakobinusok viselete volt. Kitüntetésképpen honvédeink is viselhették a szabadságharcban. Az 1849. aug. 3-ai kirohánáznál hősieen viselkedő 15. és 57. komáromi zászlóaljnak Klapka a „veres sapka” viselését engedélyezte kitüntetésképpen írja Szinnyei (Vö.: i. m.: 240.)
- 19 *Cigánymező* — Jókai maga is bemutatja a *Politikai divatok* c. regényében: „Hanem volt egy kis mező a város szegletében úgy híják hogy cigánymező. Azért, mivel ezen a téren van a szegény cigányok gunyhósora”. (JKK 118.). A Cigánymezőre menekült komáromiak életét részletesen írja le Váli Mari (72–80), aki a topográfiai adatokat is meg-

Lap: Sor:

- adja: „Ez a Cigánymező a komáromi vár Nádor-vonala és a város vége között elterülő lapályban fekvő nagy térség” (i. m.: 75.). Beöthy Zsolt: *Jókai emlékezete* (Bp. 1905.) c. művében a Cigánymezőt Jókai kedvelt gyermekkori játszóhelyeként említi. (i. m.: 201.) Hegedüs Sándorné, Jókay Jolán: *Jókai és Laborfalvi Róza* c. munkájában arról ír, hogy Jókaiék is a Cigánymezőre hordták „perkelni” a disznókat (i. m.: 18.). Vö.: még Szijj Ferenc: *Jókai és Komárom*. Zalamegyei Újság 1925. jan. 15. 11. sz. 2.)
- 191 19 *Szombati utca* — a későbbi Jókai utca neve, ahol a református templom állott. (Vö.: Borovszky: 156.) Jelenleg is Jókairól van elnevezve.
- 192 15 *Egy vékony fűzfavessző* — Ocskay kezében is ott a vessző, mikor a malactolvaj huszár fölött ítélezik, ott is megszólal a kegyelmi kérés. (Vö.: *Szeretve mind a vérpadig*. JKK 1. k. 62–63)
- 193 9 *Nem térdeplek le! Én kálvinista vagyok* — A térdelve való imádkozás a magyar reformátusok között is általános volt a XVII. században. Később azonban valóban elmaradt. Elhagyásának oka talán kényelmi szempont és a katolikusoktól való különbözés hangsúlyozásában keresendő.
- 195 17 *Túrót eszik a cigány* — a Kodály Zoltán feldolgozásában is jól ismert népdal
- 196 : 11 *kiküldött parlamentérek bevégzett tényekkel tértek vissza* — „Augusztus hó utolsó napján a követek megérkeztek Komáromba . . . Megerősítettek mindent, a magyar hadsereg teljes leverését és szétoszlását, a kormány futását és Arad capitulációját.” Vö.: Szinyei: i. m. 292.)
- 14 *Arad vára kapitultált* — Damjanich és a 3800 főnyi védőrsereg 1849. aug. 17-én Hrulov orosz ezredesnek adta át a várat
- 15 *Az erdélyi hadsereg megalta magát* — Az erdélyi seregek fokozatosan, nem egyszerre tették le a fegyvert. Kemény Farkas 1849. aug. 15-én feladta Kolozsvárt, Lázár tábornok aug. 19-én Karánsebesnél adta meg magát 5000 emberrel. Az erdélyi hadsereg utolsó maradványai — Kossuth és Bem menekülése után — 1849. aug. 25-én adják meg magukat. (Vö.: Kovács Endre: *Bem József*. Bp. 1954. 642.)
- 16 *Kossuth Bemmel Törökországba menekül* — A mondat kissé félreérthető. Úgy tűnik, mintha Kossuth Bemmel együtt menekült volna. Ez nem így volt. Kossuth 1849. aug. 11-én cste Orsovánál lépte át a határt. Bem hat nappal később,

Lap: Sor:

1849. aug. 17-én indult társai: Guyon, Stein és vagy húsz tiszt kíséretében Törökország felé. Útközben még kiszabadították Kmettyt, majd ökrösszekéren, rázós hegyiúton vonultak ki az országból.
pénzügyminisztere volt. A temesvári csata után menekülve az arad-lugosi országúton tartóztatták fel az osztrákok, és itt adta át a mintegy 5 millió forintot az osztrákoknak.
- 196 : 16 *A lugosi hadsereg átkelt a Dundn* — az átkelés dátuma: 1849. aug. 14.
- 18 *vezéreiket Sztambulba vitték* — részben igaz. A vezérek ugyanis nem rögtön kerültek Sztambulba.
- 19 *Duschek* — Duschek Ferenc (1797–1873) a szabadságharc
- 21 *Pétervárad* — mai nevén: Petrovaradin, megerősített város a Szerémségben, Újvidék alatt, a Duna jobb partján. 1929-ben Újvidékkel (Novi Sad) egyesítették. A két városrészt híd köti össze. Az erősséget 1849. szept. 5-én adta át Kis Pál várparancsnok a császáriaknak. (Spira: i. m. 623.)
- 197 4 *A húst. a szénát a kormány adja ki* — A hús- és takarmányelosztás megszervezéséről, irányításáról Szinnyei is ír. (i. m. 372, 374.)
- 6 *a hírlapok cenzúra alá vettetnek* — Erről is Szinnyeitől értesült Jókai. „Klapka nem akarta a közönséget a megszokott napi sajtó élvezetétől megfosztani, mely még mindig jó hatással volt a csüggedők bátorítására; hanem azért cenzúra alá vette s ez által némi korlátok közé szorította”. (i. m. 270.)
- 18 *Don Sebastian* — pontosabban: Don Sébastien (Roi de Portugal). Donizetti francia operája, Scribe szövege. Párizsban mutatták be 1843. nov. 13-án. Pesten 1846. jún. 15-én került először színre Egressy Béni fordításában. Jókai más művében is említi. (HhM 4. k. 40.)
- 33 *„meghalt a cselszövő, elmúlt a rút viszály”* — Erkel Hunyadi *László* c. operájában az ismert kóruszám kezdősora.
- 198 6 *Dorogról, ahol a magyar óhitűek fészke van* — Itt Hajdúdorog nevű községre utal Jókai. Jelenleg is ott székel a görög katolikus püspökség. A Hajdúságban valóban szép számmal voltak a múlt században görög katolikusok. Mintegy kb. 10 000 görög katolikusról tudott a statisztika. A görög katolikusokat nem szokták óhitűeknek nevezni.
- 199 : 18 *mint Zrínyi Miklóssé volt Szigetvárdnál* — az emlékezetes ostrom 1566. aug. 5-től szept. 7-ig tartott. 1566. szept. 7. Zrínyi halálának is a napja. A Szigetvár- Komárom,

Lap: Sor:

- Zrínyi—Klapka párhuzamról írtak a Komáromi Lapok is (Vö.: Szinnyei: i. m.: 270, illetve a lap *Ki lehetne második Zrínyi?* c. cikkét (1849. aug. 24.)
- 200 : 13 *Vezérei fennhéjázó kiáltványokat küldöztek* — Az első fel-szólítás 1849. aug. 19-én érkezett a várba, melyet Büthner tábornok főhadnagy hozott (Vö.: Szinnyei: 258.), majd aug. 26-án Anicskov orosz ezredes és Jungbauer osztrák alezredes jött Klapkához hasonló céllal (uo. 267.).
- 17 *Az orosz és osztrák hadtestek egymás után érkeztek meg* — Az ostromló sereg főparancsnoka Csorich altábornagy volt. Az ostromgyűrű augusztus közepén bezárult a vár körül.
- 24 *a daliás természetű Iszakov* — Iszakov, orosz alezredes, 1849. aug. 19-én érkezett Komáromba. Tevékenységéről Szinnyei is ír, aki szintén daliás természetűnek mondja (Vö.: i. m. 261—263, 265.).
- 25 *a cár közbenjárása kéretik* — Klapka az említett levelében hangsúlyozza, hogy az orosz cár „Ő Felsége... kinek kezeiben van egy nemzet sorsa... szóljon érdekünkben és a bekövetkezendő egyezkedések alkudozások alkalmával, a bizalmat, melylyel ezen nemzet Hozzá, a Nagy és Hatal-mashoz közelített, a nemzet javára és üdvére fordítsa.” (Szinnyei: i. m.: 265.)
- 32 *Ezek voltak Klapka saját kezűleg írott sorai* — Valóban csak-nem szó szerint idézi Jókai Klapka szavait. A levelet gróf Esterházy ezredes adta át az ellenségnek. (Vö.: Szinnyei: i.m. 266.)
- 33 *tizennégy napra fegyverszünetet kötni* — 1849. aug. 19-én Ácsnál találkoztak a magyar követek az ellenséggel, majd 1849. aug. 21-én ismét Komáromba jött Iszakov. A két tár-gyalás eredményeképpen létrejött a fegyvernyugvás. Az okirat szövegét közli Szinnyei. (Vö.: i.m. 262—263.)
- 201 : 15 *”Czapári-cvikk”* — Régi kártyajájék. Előfordul Jókainál máshol is. *A régi jó táblablérák* (JKK. 384.), *A kiskirályok* (JKK 2. k. 169.)
- 202 : 8 *Thaly Zsigmond* — honvédezzredes, erődítésparancsnok (1814—1886). Mérnökként került a szabadságharc hadsere-gébe. Komáromban Kossuth megbízatásából Klapka tevén-kenységét figyelte. A kapitulációt ellenezte, alá sem írta. Szinnyei részletesen ír ténykedéséről.
- 203 : 6 *romjai alá temetkezni: — vagy pedig a feladásért olyan árat követelni* — Amit Jókai itt Komárom lehetőségéről ír,

Lap: Sor:

- Klapka híres napiparancsában szerepel, melyet 1849. aug. 31-én adott ki. (Vö: Szinnyei: i. m. 271—273.)
- 203 : 26 *A tüzesebb hazafiak hallani sem akartak a fegyverletételről* — „Komáromban ekkor két párt volt, az egyik hallani sem akart a capitulációról” — írja Szinnyei (i. m. 260.). A kedvező kapitulációra kész Klapkával és híveivel szemben állt az Újházy vezette „tüzesebb” ellenzék. (Vö.: Szinnyei: i. m. 293.)
- 28 *Csak két szavazattöbbséggel* — „Végre szavazásra kerülvén a dolog, a haditanács két szavazat többséggel a következő capitulationalis föltételeket fogadta el.” (Vö.: Szinnyei: i. m. 294.)
- 204 4 *csdbígtatást, kecsgetetést* — Erről ír Szinnyei is: „A várat körül-sáncoló sereg . . . megkísérté honvédeink csdbígtatását egy fölhívással”. (Vö: i. m. 302.)
- 28 *„Éjjel kezem föltartom, az égre hozzád nyújtom!”* — Református egyházi ének Az *Ószövetség*ből a „kezem feltartom éjjel szünetlenül” sor ismeretes (*Zsoltárok könyve* 77 : 3). A Jókai által közölt sor, ennek a Szcenci Molnár Albert által készített fordítása. (*Református Énekeskönyv* 77 : 1.)
- 205 3 *A polgárság az örömhírtre fáklýszenét szándékozott adni Klapkának* — „A katonaság és város polgársága . . . örömet ténylegesen is ki akarván fejezni, a polgárok fáklýs zenével akarták Klapkát megtisztelni . . . Klapka azonban . . . a fáklýs zenét letiltotta.” (Vö.: Szinnyei: i. m. 299—300.)
- 18 *Egy lovassági csatát maga Klapka . . . intézett* — „Klapka elhatározta, hogy a kozákokkal egy kissé megmérkőzik . . . Jól elverték a port a kozák urakon. 12 fogolyt ejtettek, hetet pedig levágtak” (Szinnyei: i. m. 306—307.)
- 206 1 *a kozákok . . . átbaktatnak a magyar előőrsökhöz* — Ehhez hasonlót említ Szinnyei is „Szeptember 19. Előfordult tegnap az eset, hogy az előőrsök 4 ellenséges tisztet . . . bekötetlen szemekkel . . . a városba jönni engedék (i. m. 369.)
- 9 *rostopcsin* — erős szeszessel; orosz vagy lengyel pálinkafajta
- 16 *Pár nap előtt jelentette be . . . Asserman* — „Assermann jelentést tón az élelemről, mely szerint a vár 18 hónapra el van látva élelmiszerrel. — Mától fogva minden ember 1/3 font húst kapott . . . Kenyeret, bort és főzeléket mindenki annyit kapott, mint eddig”. (Vö.: Szinnyei: i. m. 307.)
- 22 *fényes búlt rendezett* — Jókai több munkájában leírja, hogy fénehöz csaták után miként mulatnak, báloznak a szabadság-

Lap: Sor:

- harc katonái. Erről ad gazdag áttekintést Szekeres László (*A kőszívű ember fiai*. JKK 2. k. 382.). Az említett művek: *Két menyasszony*, *Egy bál*, *Komárom*, *Emlékek a szabadságharcról*.
- 206 : 28 *Szemtanú így írja le a bált* — A bál leírásánál szemtanúra hivatkozik Szinnyei is: „Aufzeichnungen eines Honvéd. II. Band. Leipzig, 1850. 131.”
- 31 *Károlyi grófné* — Gróf Károlyi Györgyné gróf Zichy Karolina
a Rákóczi-induló hangjaind — A Rákóczi-induló harsog azon a vigalmon is, melyet Guyon ad a komáromi tisztek részére, a nyitott bástyán az ellenséges ágyútűzben (Vö.: *Komárom c. novella Csataképek*. 154—161.)
- 207 : 15 *Ha azom estén... az imádság... nem védi meg a bálványt* — Jókai hősnői többször veszik körül forró imádságuk védősáncaival a csatában harcoló, veszélyben levő szeretteiket. Pl: Tiszáné és Ilonka imája Ocskay Lászlót (*Szeretve mind a vérpadig*)
- 209: cím *Respublica Komaromiensis* — Komáromi köztársaság
- 210 : 4 *Cholera Morbus* — Jókai sok regényében a „fekete asszony” a neve. Kétféle kolera ismeretes. Az enyhébb lefolyású európai kolera (*cholera nostras*) és az ázsiai (*cholera asiaticus*), mely sokkal súlyosabb. A kolera leírása Jókainál több helyen szerepel: *Szomorú napok*, *Török világ Magyarországon*, *A cigánybáró*, *Kiskirályok*, *A fekete vér c.* regényekben; *Sonkoltyi Gergely*, *A rézpataki lelkész c.* novellákban, stb.
A kolera a szabadságharc alatt 1848 októberében jelentkezett; pusztító erővel azonban 1849 júniusában és júliusában terjedt el, főleg a katonaság soraiból szedve áldozatait. Részletesen lásd: *A kőszívű ember fiai*. (JKK 2. k. 412.), az egykori sajtót idézve a jegyzetben.
- 15 *Haynau azt felelte* — Szinnyei is így írja „Haynau már korábban kijelentette, hogy ő csak katonákkal alkudozik, a civilistákkal majd érdemök szerint el fog bánni”. (Vö.: i. m. 381.)
- 17 *Klapka segített rajta* — Ez is Szinnyei adata: „A hurok ki volt vetve [polgári személyekre], csak az volt hátra, hogy nyakukra szorítsák; de Klapka sokkal nemesebb szívű volt, hogy sem polgártársait a bakó kezére juttassa. Még ugyanaz nap 200 tisztviselőt kinevezett honvédtisztnak.” (Vö.: i. m. 381.)

Lap: Sor:

- 210 : 23 „*Annyi dívdás szdllott rdja*” — a jól ismert *Kossuth-nóta* egyik sorának alkalmazása
- 211 4 *Mack tábornok* — csak ezredes volt. Ugyanis nem Mack Károly osztrák tábornokról van szó, hanem Mack Józsefről (1820—1868). Ő volt annak az összeesküvésnek a vezetője, mely Erdélyből akarta ismételten megindítani (1850—51) a szabadságharcot. Midőn felfedezték összeesküvésüket, Amerikába menekült. Ott is halt meg.
- 16 *A Csallóköz (a hajdani „Aranykert”)* — A magyar mitológiában a Csallóköz tündérek tanyájaként szerepelt. Ipolyi írja: „Csallóköz, mielőtt még Csallóközzé lett, volt a boldog aranykert, melyben az aranyhajú tündérek laktak, jártak s keltek . . . A nagy Duna szigetei voltak legkedvesebb mulató lakhelyeik, ott járt hajdan . . . tündér Ilona is, mint hatyú úszkálva a Dunán.” (Vö.: Ipolyi: 1. k. 133.)
- 17 *szüleség* — takarmány
- 26 *Merrimac és Monitor* — a Monitor Ericsson mérnök által az amerikai polgárháború kitörésekor (1861) épített hajó neve. Árbóca nem volt, a hajótest alig látszott ki a vízből, ágyúi páncéllal vértezett, forgatható toronyban voltak elhelyezve. Sikerral mérkőzött a jóval nagyobb, a déliek szolgálatában álló Merrimac nevű páncélfregattal. Ha az 1861-es dátumot vesszük figyelembe, akkor a komáromiak találmánya nem 5, hanem 12 évvel előzte meg Amerikát.
- 212 1 (*Hittek a Poroszország és Ausztria között kitörendő háborúban*) — Ausztria és Poroszország viszonya tényleg feszült volt. Az igazi versengés azonban csak a forradalmak lezajlása után indult meg a német hegemoniáért, mely 1866-ban zárult le, mikor Poroszország Königrätznél döntő vereséget mért Ausztriára.
- 15 17 *Krivácsy* — Krivácsy József Komárom tüzérparancsnoka volt. 1849 elején őrnagy, majd alezredes lett. A kapituláció hosszú ideig makacsul ellenezte, de az utolsó napokban beszüntette Klapka ellenes harcát. (Szinnyei: 475—76) A May—Mack-féle összeesküvés részese volt. Így először halálra, majd várfogságra ítélték.
- 18 *gróf Károlyiné* — Károlyi Sándor neje. Károlyi Sándor a szabadságharc kitörésekor az atyja által alapított Károlyi-huszárezred főhadnagyaként Klapka oldalán harcolt.
- 216 9 *Kérem Thaly Zsigmond urat . . . menjen azonnal szobafog-*

Lap: Sor:

- ságra* — az összeesküvés elárultatott s T. [Thaly] elfogattott. (Szinnyei: 378.)
- 217 : I *Amint a kapituláció okirata kölcsönösen aláíratott* — A komáromi vár feladásáról és a várvédőknek biztosított kegyelemről, a kapituláció okmányának aláírásáról beszélget Kapor András gazda és Hargitay Judit (*Politikai divatok* JKK 200.) Az okmányt Klapka 1849. szept. 27-én írta alá.
- 13 *az árvpénztárban* — Jókai apja, Ásvay Jókai József „hites ügyvéd” hosszú időn át működött a komáromi árvák „atyjaként”, gondnokaként — A pénztárat példaadó becsülettel kezelte, mire fia egész életében büszke volt. (Vö.: *A Jókai-Jubileum . . . története.* 136.)
- 218 15 *megrigázott* — másképpen megribázott: megtépázott, megbicibált
- 24 *Faraó tudja, mi módon* — Itt minden bizonnyal a farao nevű tiltott hazárdjátékra gondol Jókai, melyet 52 lapos kártyával játszottak.
- 219 10 *in natura* — természetben
- 222 4 *Söprík a komáromi utcát* — Gulyás is említi (i. m. 135.) „Söprík a pápai utcát” változatban
- 223 29 *Cserna Pista* — Lásd a jegyzetek *Keletkezése, forrásai* c. részt.
- 224 14 *Marczel uramnak . . . szöleje* — Az általunk ismert munkákban nem találtunk a Marczel névre.
- 15 *bakator* — sötét rózsaszín szőlő. Más néven: rózsaszőlő, dinka, pankota.
- 16 *a város kedvenc tréfamestere, a Szarka Jánoska* — Szinnyei két Szarka Jánost említ, az egyik hadnagy volt, a másik megyei táblabíró. Minden bizonnyal az utóbbiról van szó, hiszen róla írja Szinnyei, hogy „ismeretes előttem víg szeszélyéről” (Vö.: i. m. 193.) Vö.: Jókai, HhM 5. k. 241.
- 26 *garabó* — garaboly, két füllű, henger alakú kosár
- 215 8 *méregsaláta* — a növényrendszertan csak a méreggyilok nevű növényt ismer; a népi nyelvben előfordul a méregbűrök, méregsisakvirág elnevezés, a méregsaláta nem *paraj* — nagylevelű gaz; paréj
- 10 *egresével* — az egres szó éretlen, savanyú szőlőt is jelent. Lásd a „szőlőt várt, egrest szedett” mondást.
- 11 *csak rókát szomorítani való* — Utalás az ismert Aesopus mesére, amikor a róka szőlőt akart enni, de nem érte el, s azzal hagyta ott, nagyon savanyú.

Lap: Sor:

- 225 : 14 *cserepárok* — határőrszolgálatot teljesítő osztrák katonák régi elnevezése
- 226 : 10 *böngő* — másnéven bönge: szüret után elmaradozott fürtök
* *Cserna István levele szerint* — Vö.: a mű *Keletkezése, forrásai* c. fejezettel.
- 227 2 *Útban van ő már a Cigánymező felé* — az akasztófa felé, ugyanis a Cigánymezőn voltak a kivégzések
- 228 22 *pléhgallérosok* — törzstisztek, akik ezüst vagy arany paszomántból való gallért viseltek
28 *Tihamér olyan könnyedén* — hasonló felelőtlen komolytalansággal viselkedik a bíróság előtt Apátváry Soma is. (Vö.: *Akik kétszer halnak meg*. JKK 1. k. 102–103.)
- 231 : 20 *És jött a rémuralom* — Jókai a szabadságharc bukása utáni időt több regényében is bemutatja: *Politikai divatok*, *Az új földesúr*, *A fekete vér* stb. A rémuralom szó Haynau vérengzésére utal.
- 232 1 *Kronland Ungarn* — Magyarország koronataromány. Ennek az intézkedésnek értelmében az országot öt kerületre (Kreis) és több Bezirk-re (megyére) osztották.
Cím *Miseria cum sale* — Ezzel a latin mondattal jellemzi Jókai a főurak külsőséges pompáját a *Szeretve mind a vérpadig* c. regényben is. (JKK 1. k. 268.)
8 *A rémuralom valahára véget ért* — Utalás Haynau vérengzéseinek megszüntetésére, Haynau leváltására.
- 232 9 *Ugyanaz a háborodott fej . . . egy éjszaka megszüntetett minden személyes üldözést* — Utalás Haynaura, akiről így ír Jókai *A köszlővű ember fiai* c. regényében: „A fejjörccsök embere azt az utolsó tizenkét órát arra használta fel, hogy elővetette százhusz legfőbb vádlott perét . . . megkegyelmezett valamennyinek.” (JKK 2. k. 270.) Vö.: Szekeres László jegyzetével JKK 28. k. 460.
- 19 *öt kerületre széthasogatva* — Az öt kerület a következő volt: 1. Pest-budai kerület, 2. Soproni kerület, 3. Kassai kerület, 4. Pozsonyi kerület, 5. Nagyvárad kerület. Az öt magyarországi kerület polgári igazgatását a belügyminisztériumtól függő helytartóságra ruházták. (Vö.: *Magyarország története*. Bp. 1964. 2. k. 15. Gondolat)
A szabadságharc bukását követő idők részletes rajzát adja Berzeviczy Albert: *Az absolutismus kora Magyarországon* 1–4 k. Bp. 1922–1937. Kötetünkben hivatkozunk is rá. Berzeviczy a kerületek parancsnokait is felsorolja. Pest:

Lap: Sor:

- Machio, Pozsony: Gerstner, Sopron: Allemann, Kassa: Bordolo, Nagyvárad: Braunhoffer (i. m. 1. k. 138.)
- 232 : 20 *Vojvodina* — Megalakulását 1848-ban a karlócai szerb nemzetgyűlésen mondták ki. A területet 1850-ben Szerb Vajdaság néven ismerték el Bachék. (Vö.: *Magyarország története* 2. k. 14—15). Nagyrészt a Bácskát foglalta magában, ehhez járult a Temesi Bánság. Székhelye Temesvár volt, parancsnoka: Mayerhoffer (Vö.: Berzeviczy i. m. 1. k. 146.)
- 21 *Erdély is visszaszdlít nagyfejedelemséggé* — Az események során Erdély katonai és polgári kormányzatában is változás állott be. Katonai és polgári kormányzóul Wohlgemuth altábornagyot, polgári biztosul Bach Eduardot nevezték ki. Mint koronatarományt hat kerületre osztották Nagyszében, Gyulafehérvár, Kolozsvár, Retteg, Udvarhely és Fogaras székhellyel. (Vö.: Berzeviczy: i. m. 1. k. 107, 141.)
- Muraköz, Zala Horvátországgé lett* — „A Jellasics által önkényesen elfoglalt Muraköz Horvátországhoz csatoltatott” — írja Berzeviczy (i. m. 1. k. 138.)
- 25 *Se diéta, se parlament, se országgyűlés* — 1861-ig nem volt Magyarországon országgyűlés.
- 27 *A megyéket elnevezték „bezirk”-eknek.* — Ezekre a viszonyokra utal *Az új földesúr*, de ír róla Jókai *A fekete vérben* is (JK23.)
- 28 *kreis* — kerület. Ebből volt öt Magyarországon.
- 233 1 *bezirkschef* — más néven bezirkvorsteher
kommissárek — biztosok
- 2 *Minden hivatalnoki állást idegenekkel töltöttek be* — „Nem igen tartatott népszerűnek a hivatalviselés magyar hazafira nézve. Leginkább csehok és morvák lettek alkalmazva.” (*A fekete vér* 23.)
- 13 *Német nyelven kellett a hatóságokkal tárgyalni* — „Minden németül ment: közigazgatás, bíraskodás és a többi” — írja Jókai *A fekete vér* c. regényében is (23.)
- 14 *Az iskolákban németül kellett a tantárgyakat előadni* — Ez nem volt ilyen egyértelmű intézkedés, de az egész politika effelé tendált. A Magyar Hírlap (1850. jan. 9.) arra figyelmezteti a diákokat, hogy egyes tárgyakból német nyelven kell majd államvizsgázni. Egyes helyeken a német nyelvet a magyarral paralel alkalmazták a tanításban. (Vö.: Berzeviczy: i. m. 1. k. 154—55.)
- 16 *schulrat* — iskolatanács

Lap: Sor:

- 233 : 23 *Kardszag* — (Karcag). A Schwertgeruch szó szerinti fordítása tényleg kardszag. Püspök—Ladány: Bischofstruhe, szó szerinti fordítása: püspökláda
- 25 *A magyar ügyvédek megfosztották diplomáiktól* — Ez a Jókai családot is érintette, miként erről Váli Mari is ír: „Károly bátyámat a Komáromi Lapokban írt cikkei miatt hivatálának és ügyvédi oklevelének elvesztésére ítélték. (i. m. 96.)
- 28 *A zsidókkal fizetettek* — a kirótt szolgáltatásokról, a terhekről részletesen beszél Berzeviczy (i. m. I. k. 110—11), majd a pénzbüntetésekről írja, hogy „Windischgrätz a pesti, budai és ó-budai zsidóságra, összesen 129 000 forint erejéig és pedig ércpénzben, büntetésül főképen azért, hogy a forradalmi seregek győzelmeiben — mint mondták, többnyire üzleti speculatióból — hírvívők voltak” — bírságot vetett ki. (i. m. I. k. 84.) Az országos méretekben a zsidóságra kivetett adó ennek többszöröse volt!
- 30 *minden okiratot bélyeggel kellett ellátni* — Garanvölgyivel is közlik ezt (*Az új földesúr* JKK 9.). A bélyegilletéket 1850. novemberétől vezették be. Hasonlórol ír Gyulai Pál: *Egy régi udvarház utolsó gazdája* c. művében: Bp. 1884. 3. kiad. 83. és Madách Imre: *A civilizátor* c. drámájában. (Összes művei. Bp. 1942. I. k. 479.)
- 32 *befund* — lelet, tényállás; itt: jegyzőkönyv illetve bírság
- 33 *Feldlították a trafikot; az államé lett a dohány* — 1851-ben a császári nyílt parancssal hazánkban is elrendelték az állami dohánymonopóliumot és dohányt csak az állami üzletekben (trafika) volt szabad vásárolni.
szűzdohány — Kulcsár Adorján szerint a beváltás alól elvont, csempészett dohányt nevezték szűzdohánynak (Vö.: JKK 13. k. 451.). Az öreg Garanvölgyi is kesereg hogy „már ezentúl nem lehet szűzdohányt színi. . . a dohányt csak trafikából lehet hozatni.” (*Az új földesúr* JKK 7.) Vö: Berzeviczy I. k. 230.)
- 234 : 2 „*Jaj már tenéked, nagypipájú, kevés dohányú magyar nemzetnek* — Jókai a *Szeretve mind a vérpadig* c. regényébe a következő kuruc dalt építi be:
Jaj már minekünk
Magyar nemzetnek,
Kik feltámadtunk
Rebelliseknek.

Szuhay Mátyás, Esze Tamás

Kopasz fejének

Nagy pipájú, kevés dohányú

Magyar nemzetnek. — (JKK 2. k. 10)

Itt e dal szabadon átköltött sorainak beiktatásáról van szó. Jókai a verset Erdélyi János gyűjteményéből ismerhette. (*Népdalok és mondák*, Pest 1846–48. 1. köt. 335. 342. ének) Részletesen lásd: JKK 42. köt. 266. Említi Gulyás József is (145.) Szép kuruc dalok csendülnek a nagyerdei diáktanyán is, Nagy uram kocsmájában is. (Vö.: *Eppur si muove*. JKK 1. k. 31–33.)

- 234 : 3 *accisa* — vám, illetve fogyasztási adó. Garanvölgyi Ádámhoz is megérkezik a hír, „hogy bizonyára a bor is akciza alá esik”. (*Az új földesúr* JKK 7.) Ezt az adónemet 1850-ben vezették be.
- 5 *mennyire szabad annak a karimán túl fityegni* — Ezekről a nevetséges korlátozásokról több helyütt ír Jókai: *Az új földesúr* (JKK 8.) *A fekete vér* (JKK 171.). (Vö.: Berzeviczy i. m. 1. k. 15, 134., 244., 2. k. 19, ill. JKK 13. k. 453.)
- 10 *földkóstoló* — Így ír róluk Jókai a *Politikai divatok* c. regényében: „A nyelvük hegyére veszik a földet, megforgatják a szájukban, s aztán megint kiköpi” (JKK 264.). Előkerül a fogalom *A fekete vérben* (26.) Gazdag motívumrokonságot állít össze ezzel kapcsolatban Szekeres László. (JKK 14. k. 602.)
- 11 *kataszter* — pontosabban a földadó-kataszter, mely során a kataszteri tiszta jövedelem megállapítása után — figyelembe véve a föld minőségét — vetették ki az adókat
- 16 *Utazni csak passzussal lehet* — Ugyanez *Az új földesúrban* is. (JKK 8.) és *A fekete vérben* „Héj, okos idők voltak ám azok! Útlevel nélkül a szomszédfaluba sem lehetett utazni” (29.) *személyleírás mellett* — Lenke Simon nagy élvezettel készíti a szép cigányasszony, Citera személyleírását útlevele számára (*A fekete vér* 33.)
- 23 *nehogy holmi Rákóczi-induló* — Lenke Simon is figyelmezteti Barkó Palit, a cigányprímást, hogy „itthon nem szabad a Rákóczit húzni” (*A fekete vér*. JKK 32.)
- 25 *cabinet noir* — fekete szoba. A Bach-korszakban működő ún. „titkos postai páholyszolgálatról” (Logendienst) van szó, mely a külügyminisztérium chiffré-osztályának vezetése alatt állt. (Vö.: Berzeviczy i. m. 2. k. 20.) Straff is ennek alkalmazottja (Vö. JKK 13. k. 326.).

Lap: Sor:

- 234 : 26 *Nyerget, vaddszfegyvert* — Garanvölgyi is megtudja, hogy vadászpuskát és nyerget csak úgy tarthat, ha „reverzálist ad maga felől, hogy e veszedelmes huszáringredienciát nem használandja a státus jóllétével nem egyező célokra”. (Az új földesúr JKK 7–8.)
- 27 *gutgesinnt* — jóérzésű
- * *Schriftsteller* — író. Ez a megjegyzés szerepel ugyancsak csillag alatt *A fekete vér* c. regényben is. „Ma is őrzöm azt a saját útlevelemet, melyben a kiállító rendőrhivatalnok a bediktált polgári állásomat Schriftsteller ezzel a szóval jegyzé be: Schäftsteller (Juhaklos). Komáromig utazhattam vele (32.).
- 235 2 *Magyar Tudományos Akadémia* — A szabadságharc bukása után — noha a szabadságharc alatt tartózkodott az állásfoglalástól — jó időre megbénítja az önkényuralom a tevékenységét. Kisgyűléseket csak a császári biztos jelenlétében tartott, új tagokat 1858-ban választhatott, amikor engedélyt adtak a nagygyűlésre.
- 6 *A Kisfaludy Társaság* — Az 1836-ban alapított társaság a szabadságharc leverése után 1860-ig nem működhetett. Tevékenységét 1860-ban Eötvös József elnöklétével és Arany János igazgatásával folytatta. (Dézsi — Ványi: *M. irod. lexikon.* 1926)
- 7 *A Nemzeti Színház* — Erdélyi János, ki akkor aligazgatóként vezette a színház ügyeit, már 1849 telén könyörgött az ideiglenes polgári közigazgatás fejenél (Szögyénnél) a színház fennmaradásáért. Később a német színház is a Nemzetibe költözött, és hetente kétszer német nyelvű előadásokat tartottak. (Vö.: Berzeviczy: i. m. 2. k. 489–90.) Jókai a korabeli színházi viszonyokat ragyogóan ismerte, hiszen felesége, Laborfalvi Róza közvetlen részese volt az eseményeknek, sőt egy ideig Jókai maga is tagja volt az igazgató választmány-nak.
- 15 *az Attila-kincsek* — az úgynevezett nagyszentmiklósi kincsekről van szó, melyet a XVIII. sz. végén Nagyszentmiklós (ma Sannicoalul Mare) mellett találtak. A felfedezett kincs huszonhárom nagyobb tárgyat: korsókat, kelyheket, poharakat, ivóedényeket stb. foglal magába. Az értékes kincseket a bécsi Kunsthistorisches Museum őrzi.
- * *István nádor* — István nádor 1847. januártól 1848. szeptember 22-ig Magyarország helytartója. Alakja feltűnik a *Politikai divatok* c. regényben is. A nemesség egy része 1848. első felé-

Lap: Sor:

- ben liberális és magyar-barátnak tartotta, holott ez megtévesztő taktika volt részéről.
- 235 : * *a Nemzeti Múzeum igazgatója* — Ebben az időben a kétes magatartása miatt a forradalmi kormány által elmozdított, majd az önkényuralom idején állásába visszakerülő Kubinyi Ágoston állt a múzeum élén. (Vö.: Berzeviczy: i. m. 2. k. 482.)
- 23 *Kivetették . . . az adót* — „Az osztrák rendszerű egyes adók közül már 1850 tavaszán behozták nálunk is a földadót, s ugyanazon év őszén a jövedelmi adót . . . Ehhez járultak a bélyeg illetékek, a szesz, sör, bor adó stb. (Vö.: Berzeviczy: i. m. 1. k. 229–230.)
- 31 *besorozták az osztrák ezredекbe* — így sorozták be 1849 decemberében pl. Vajda Jánost is közlegénynek, melynek kötelékében 1850 végéig teljesített szolgálatot. (Vö.: Komlós Aladár: *Vajda János*, Bp. 1956. 26.) Erre a sorsra jutott Lisznyay Kálmán és Vadnai Károly is. (Részletesen lásd: Berzeviczy: i. m. 1. k. 164–65.)
- 34 *Idebenn a zsandár tartott rendet* — „az országban felállított zsandárságnak hatalmaskodó és zaklató föllépése” nagy elkeseredést váltott ki. (Vö.: Berzeviczy: i. m. 1. k. 164.)
- 236 : 5 *Nyolcvan millió forint* — *Az új földesúrban* arról ír Jókai, hogy „az országban egyszerre hetvenmillió bankjegy vált hamuvá vagy ereklyévé” (JKK 35.). Kossuth 1848 augusztusában tizenkét és fél millió, majd később hatvanegy millió értékű papírpénzt bocsátott ki. Ezek inögött fedezet is volt. Később fedezet nélküli pénz is forgalomba került. Az osztrák hatóságok valamennyi bankjegyet bevonták, és a Kossuth-bankókat (1 375 000 forintnyi papírpénzt) dec. 20-án Szatmárnémeti piacon elégették (Vö.: *Szatmár megye monográfiája*, Bp. é. n. 271. Szerk: Borovszky Samu, illetve JKK 13. k. 460–61.)
- 12 *ollóval négyfelé vágtdk* — Arról tesz említést Jókai az *Egy az Isten c.* regényében is, hogy az egyforintost négyfelé kellett elvágni „ha ki akart belőle adni” az ember (1. k. 341.). *firtli* — negyedrés
- 237 : 1 *A betyár lett a népballaddk hőse* — A Bach-korszakban, a Habsburg-zsarnokság ellenzőinek kompromittálására terjesztették azokat a híreket, melyek szerint a rablók és betyárok a kitérésre kész forradalmi pártnak szervezett bandái. „Propagandájuk végül is visszájára sült el, és az ötvenes-

Lap: Sor:

- hatvanas évek betyárai a zsarnokellenesség hősei lettek, és tetteiket képes ponyvakiadványok publikálták. Így vált híressé Patkó Jancsi, Patkó Pista, Gyalog Miska stb. (Vö.: Békés István: *Magyar Ponyva Pitaval.* Bp. 1966. 148–172.)
- 237 : 9 *frdjter* — őrmester
- 12 *kettős szín* — a fekete, sárga
- 17 *a fafaragás mesterségét* — A börtönben fafaragással foglalkozó politikai foglyokról ír Jókai *Az új földesúr* c. regényben is. (JKK 182.) Berzeviczy is beszél arról, hogy az „összerakott, faragott vagy esztergályozott használati tárgyak, emlékek vagy apró díszművek ma is nem egy magyar úriház ereklyéjét alkotják. (i. m. 1. k. 190.)
- 33 *a budai várhegyen: arkangyal gázolja a ldba alá a halott sárkányt* — A Hentzi-émlékmű, amelyet később közfelháborodásra elvittek Budáról. Heinrich Hentzi (1785–1849) osztrák tábornok volt, aki 1849 májusában a budai várból lövette Pestet.
- 239 : 18 *a monostori sáncoknál kellett a fegyvert lerakni* — A fegyverek lerakása 1849. okt. 2-án kezdődött és október 4-én befejeződött. „D. u. 4 órakor már egy fegyveres honvéd sem volt Komáromban.” (Szinyeyi: i. m. 411.) A fegyverletétel nem egy helyen, hanem a város különböző pontjain történt.
- 22 *Apdli szigeten* — A szigeten állomásozó katonák fegyverletétele okt. 4-én történt meg. (Vö.: Szinyeyi: i. m. 411.)
- 30 *regimentspáter* — tábori pap
- 34 *Negrotin . . . lesz a lipovai uradalom jószádgazgatója* — Negrotinhoz hasonló becsületes, hűséges gazdatiszt Kampós uram (*Az új földesúr*) és Varga uram is (*Egy magyar nábob*).
- 240 : 29 *zsendcskám* — asszonykám
- 241 : 4 *Én akkor a római sáncokat ostromoltam* — *A kőszlvi ember fiaiban* hasonlót ír. (JKK 2. k. 6.) Mindkét regényben a Szenttamás körüli harcokra (1848. júl. 13.) történik utalás, ott voltak ugyanis az úgynevezett „római sáncok”. (Vö.: JKK 2. k. 376.)
- 16 *füstös misét* — pogány áldozatot, pogány szertartást. Itt: pogánykodó, duhaj mulatozást. A *Báldnyosvár* c. regényben így beszél Opour Kevend: „Hanem majd én tartok a lelkéért egy füstös misét: annak lesz nagy híre. — Ahá! Te vérbosszúra készülsz” [válaszol Rapsonné az apának]

Lap: Sor:

(JKK 108.) Andrásy Miklós, a dervisgenerális duhaj cimborái is jobban szeretik a füstös misét, mint ami a kápolnában zajlik. (Vö.: *A lőcei fehér asszony* JKK 1. k. 225.)

- 241 : 30 *dóka* — közepes hosszúságú, rendszerint fekete posztóból készült férfi vagy női kabát
azúr posztó — kék posztó
- 242 : 5 *perzsapor* — kaukázusi bogárirtó por, rovarpor. A morzsika nevű növény egyik fajtájából állítják elő.
6 *rattler kutya* — általában a patkányfogó ebek német eredetű gyűjtőneve
9 *Vág-Duna-i híd* — Vág-Dunának a Kis-Duna Gutáig terjedő részét nevezik, mivel Gutánál a Vággal egyesülve folyik le Komáromig és az öreg vár sarkánál ömlik a Dunába. A régi komáromi térképeken valóban látható a híd.
izsai puszta — Izsza nagyközség Komárom mellett, mintegy 8 kilométerre. Jókai Károlyék 1849 húsvétján Izsára menekültek. (Vö.: Váli Mari: i. m. 77.)
- 24 százmérőszámra — a mérő szemes termények mérésére szolgáló, vidékenként változó nagyságú edény. Egy mérő kb. 62, ill. 93 literes volt.
- 243 17 *ógyallai orszádgúton* — Ógyalla járási székhely a régi Komárom megyében. Mai szlovák neve: Hurbanovo.
- 244 : 34 *Meldungszettel* — bejelentő
- 245 : 32 *in die Balanz* — előre szegezve
- 246 : 8 *Haynau-szakállal* — Haynau a bajusztól elinduló hosszú, kétoldalt lelógó szakált viselt. Lásd: *Az új földesúr* 2. sz. képét (JKK)
- 19 *kardnak és egyenruhának nyilvános helyen viselése* — Erről Szinnyei is rendeletet idéz és így ír: „Értésemre esett, hogy egy idő óta némely volt honvédtisztek honvéd egyenruhában, sőt kardosan is az utcákon s a színházakban nyilvánosan mutatkozni merészelnék. Noha Komárom vára átadási föltételei szerint az ottani őrség volt tisztjeinek kardjaik, mint sajátjuk meghagyattak, még is ez által semmikép sem adatott meg nekik az engedelem vagy jog, azokat jövőben viselhetni.” Szinnyei ezzel kapcsolatban még azt is hangsúlyozza, hogy Heyntzel vezérőrnagynak ez a rendelete, falragaszokon jelent meg. (Vö.: i. m. 412.) Jókai tehát még itt is Szinnyei anyagát használja fel.
- 32 *generalgewaltiger* — teljhatalmú úr

Lap: Sor:

- 247 : 23 *pofoncsapott kalap* — erősen benyomott tetejű, német divatú kalap (Vö.: *Szeretve mind a vérpadig* JKK 1. k. 39.)
- 248 : 13 *Husaren Rittmeister* — huszárkapitány
16 *Nix komitat!* — semmi megye
21 *Passirt* — helyesen: *passiert*: mehet, szabad az út
- 249 : 6 *Nix da!* — Hogyisne!
16 *povidellel* — szilvalekvárral
18 *Was? Kein buchtel essen?* — Mit? Nem eszik a buktát?
- 251 : 2 *kutyaportió* — verés, ütleget
Bank herauz! *Fünfundvancigl!* — Elő a derest! Huszonötöt!
21 „*te Luther*” — nyilván a „*te luder*”, „*te szemérmetlen nőszemély*” megszólitást értette Katka Luthernek
- 252 : 3 *Pozsony . . . Az egész szabadságharc alatt meg tudta őrizni a semleges állásdt* — Ebben téved Jókai. A forradalmi események hatására Pozsonyban is szervezték a honvédséget, erősítették a sáncokat. Majd később Görgey lett a Pozsony vidékén állomásozó honvédség fővezére, és 43 000 katonával és 216 ágyúval őrizte a nyugati határvonalat.
- 14 „*Du sollst hamed kéhn, Dein Mann ist begraben- So fressen ihn nicht die Raben*” — Menj haza, a férjedet eltemették, így nem falják fel a hollók (osztrák tájnyelv)
- 15 „*Als die Schneider Hochzeit hatten, da waren alle froh*” — „Mikor a szabók lakodalmat ültek, mindnyájan örültek.” Ezt a dalt éneklé Sárody Lipótvár ostrománál, mire a kurucok vele együtt éneklék tovább: „*Da schliefen alle Schneider, auf einem halben Stroh!*” —) Akkor valamennyi szabó feléni szalmán aludt. (Vö.: *Szeretve mind a vérpadig* JKK 1. k. 150.)
- 17 „*Hab i nid a schénsz Röckedl an, und darauf a schénsz Maschedl an?*” — Hát nem szép a ruhácska, és rajta a pántlikácska? (osztrák tájnyelv)
- 252: cím *Az édes otthon* — Ezt a címet adta Jókai az *És mégis mozog a föld* 1. k. 5., a *Szeretve mind a vérpadig* 2. k. 4., *A kiskirályok* 2. k. 11. fejezetének. A *Nincsen örög* 25. fejezetének címe *A „sweet home” (Édes otthon)*.
- 253 12 *Czobor vezér* — nyilván az Anonymusnál is szereplő Zoborra utal Jókai, aki hősiiesen harcolt a honfoglaló magyarok ellen.
15 *bicskéval lefaragni* — ugyanezt írja Jókai az *Egy magyar ndbob* c. regényben is (JKK 1. k. 6.)
16 *deget* — ragadós, agyagos föld
19 *ki voltak dllva* — kifáradtak, kidőltek. A „*kiáll*” ige jelentései

Lap: Sor:

- között említi Ballagi ezt is (Vö.: *A magyar nyelv teljes szótára* Bp. 1867. 2. k. 44–45.). Ugyanezzel a jelentéssel szerepel a szó az *Egy magyar nábobban*. (JKK I. k. 6.)
- 254 : 6 *gyeplős* — a négylovas fogatban elől, bal felől levő ló
ostorhegyes — a négylovas fogatban elől, jobb felől levő ló.
Szemléletesen lásd: *És mégis mozog a föld* JKK I. k. 603. Míg ugyanitt (2. k. 353.) Csollán Bertti lovak, bivalyok, szamarak vonta úri fogatjáról esik szó.
- 16 *huszita korabeli* — XV. századi, a husziták támadásai idején épült
- 18 *kettős kereszt* — utalva ezzel a háziúr görögkeleti hitére
- 27 *szent Flórián* — vértanú, Felső-Ausztria védőszentje, kit 304. máj. 4-én dobtak az Enns folyóba. Ünnepe: máj. 4. Tűzveszély, áradás, aszály ellen fohászkodnak hozzá. Szobrárt a ház homlokzatára helyezik.
- 255 : 13 *omnidrium* — lomtár
- 256 : 21 *koncessza* — engedély; koncesszió
- 257 : 13 *katymári fene* — Talán a Bács–Bodrog megyei Katymár községnévből ered
- 18 *anweisung* — utasítás, parancs
- 258 19 *bagolyfejű pille* — a bagolypillék (Noctuidae) a lepkék egyik legnépesebb családja. Éjjeli állatok.
- 20 *haldlfej-pillangók* — a szenderek (Sphingidae) családjába tartozó, nagy termetű, éjszakai lepkéről van szó (Acheronita Atropos)
- 260 : 18 *absentdltdk magukat* — eltávoztak
- 23 *divokmini* — Jókai szerint vadorzók. A divy kmin szószereketből lett a népies szlovák divokmin összetett szó.
- 261 : 22 *gözü* — gabonát gyűjtő rágcsáló. Vörös színű, az egérhez hasonlított.
- 262 : 17 *Kainnak az oltára* — A Biblia szövegében: (Mózes I. 4 : 4, 5) oltárról nincs szó. De Kain és Ábel történetének irodalmi feldolgozásaiban, pl. Nagyteleki Györgynek 1557-ben Bánfihunyadon kiadott... „*Chain és Abel históridja*”-ban, Byron *Kain* c. darabjában (1821) szerepel. Az iskolai valláskönyvek is így tanítják. Szépművészeti alkotásokon is így látható. Pl. a pécsi székesegyház altemplomának XII. sz.-ban készült domborművén. Luther wittenbergi Bibliájának 1556-os illusztrációja szintén oltár mellett ábrázolja Kaint.
- 25 *minden szoba kifüstölve cukorral, köménymaggal* — a szobákat illatosították ily módon

Lap: Sor:

- 263 8 *Placeat domine spectabilis* parancsoljon, tekintetes úr
Igazi kospallagi — Kóspallag kisközség a Budapest—Szob
vasútvonal közelében. Azelőtt jó illatú és kedvelt dohányt
termeltek a falu határában.
9 *börbönce* — edényke, melyben főleg vágott dohányt tartanak
15 *dezoldtus* — szomorú, kétségbeejtő
31 *Bonorum director!* — jószágigazgató
32 *Diplomatikus ökonomust a hohenheimi akadémiáról* — okle-
veles közgazdászt a hohenheimi akadémiáról. — Hohenheim-
ben a württembergi királyi gazdasági akadémia egyike Né-
metország legrégebb, kitűnő hírű gazdasági tanintézetének,
hol számos magyar gazdasági szakember szerezte diplomáját.
33 *kuriózus vagyok* kíváncsi vagyok
264 : 1 *indigó* — itt az indigófera növényről lehetne szó, melyből
az indigó nevű festőanyagot nyerik. Ez azonban csak a tró-
pusokon terem. Hazánkban ennek pótlására a csülleget
(Isatis) természetették, melynek festőanyaga vegyileg azonos
az indigóéval. Hruszkay talán erre utal.
pirosfestő krapp — a buzárgyökérről van szó, melyben az
alizarén nevű festőanyag fordul elő. Európában nagyban
termelték, hazánkban is a déli részeken.
2 *gipszezni fogja kaszálot* — A gipszet valóban felhasználták
talajjavításra. A gipsztrágyának kettős szerepe van: a méz-
tartalmat növeli, illetve a káliumot a növény által felszívható
formába hozza.
drenedzstrozni — alagcsövezéssel lecsapolni
3 *merinóba ójtja birkát* — A merinó értékes juh fajta; állítólag
arab kosok és délorosz juhok kereszteződéséből származott.
7 *Doppelte buchführung* — kettős könyvelés
10 *Ad amussim* — szó szerint: a zsinórig, illetve az utolsó vonásig,
pontosan
11 *komputizálás* — számítás, elszámolás
12 *kollaudáció* — egyeztetés, felülvizsgálat, ellenőrzés
13 *Csej dá muna, ná mincsuna* — Jókai maga fordítja: Ami a ke-
zedben van, az nem hazugság. A mondat helyes irodalmi
románsággal a következő: Ce-i in máná nu-i minciuná.
25 *japáni szacuma* — pontosabban satsuma, japáni Satsuma.
A japánok a kínaiaktól tanulták az ún. repedései porcelán
előállításának technikáját. Ennél az eljárásnál a porcelán mázában
levő finom repedések hálózatként vonják be a tárgyat. Az így
előállított dísztárgyak között a legértékesebb az ún. satsumaáru

Lap: Sor:

- 266 : 6 *tarklizni* — a tarkli, tartli, dartli (magyarul: felsős), magyar kártyával kettesben játszott kártyajáték, az alsós elődje, amelyben az adu felső különösen értékes lapnak számít (Vö: *Művelt és udvarias ember a XX. században*. Szerk. Csánk Endre. Bp. é. n. 248—49. Darvas Róbert: *Néhány népszerű kártyajáték c. fejezetéből*)
- 30 *hajdúkáposzta* — zsíron sült szalonnával, füstölt hússal és kolbásszal készített káposzta
- 33 *citromos kók* — beteg számára készített igen könnyű citromos felfújt
- 269 : 6 „*vielliebchen*” — jelentése: a kedves. A játékot Jókai maga írja le.
- 270 : 12 *rezolutus* — határozott
- 13 *cavalier servant* — udvarló, eredeti jelentése: szolgálatot tevő lovag
- 271 : 3 *a filiszteusai* — itt: kölcsönzői
- 6 *osttblát játszik* — közönséges sakktáblán játszott játék. Ketten játsznak 12—12 vagy 8—8 különböző színű kővel. A nyertes az, aki a saját oldaláról, mindig ferde irányban s a fekete tereken haladva, ellenfele oldalán az utolsó sorba jut, király (vagy pap) lesz, s egyszerre több követ is kiüthet.
- 273 : 3 *in extremis* — a végső pillanatokban, a halál percében
- 17 *kémiai gyűjtő* — itt minden bizonnyal az Irinyi János által 1836-ban feltalált ólomszuperoxidos gyufáról van szó
- 274 : 10 *dombérozó* — tivornyázó
- 276 : 31 *előget* — valaki elé árnyékot vet, valaki elől a világosságot elveszi. Itt: Natália elé állva eltakarta a többiek elől (Csallóközi tájszó)
- 277 : 1 *a mi görbe vidékünkre* — a Felvidéket Jókai és Mikszáth is görbe országnak nevezi
- rigyeznek* — a párosodó szarvasbikák riogó, bőgő hangot adnak, rigyetnek
- 278 : 17 (*Biberunt magnum áldomás*) — Nagy áldomást ittak. — Anonymusnál Tarcal megszállásakor szerepel az: „*Occiso equo pinguissimo magnum aldamas fecerunt*”. (Leölve a legkövérebb lovat, nagy áldomást csináltak) mondat. Anonymusnál az áldomás szó azonban még áldozást jelentett, pogány szertartást, illetve a vele kapcsolatos mulatságot. Vö.: *Rab Ráby* JKK 222. 643.
- 21 *Uram, uram Kóván László uram, szálllok az úrnak* — A „szálllok az úrnak” kifejezés, a „szolgállok az úrnak” megszólítás rő-

Lap: Sor:

- vidülése útján jött létre, és főleg asztali szónoklatoknál vált szokásossá. (Vö.: Kertész Manó: *Szállok az Úrnak*, Bp. é. n. 191–93.) Vö.: *És mégis mozog a föld* (JKK 1. k. 322.)
- 278 : 31 *Vivat ad multos annos!* – éljen soká (éljen sok évekig)
- 280 : 5 *perverzus* – rosszmájú
- 20 *Van még másik haza* – A magyarok ázsiai őshazájáról és az ottmaradt rokonokról több művében ír Jókai. *A varchonitdk* és a *Másik haza* c. novellájában. *A jövő század regénye*, *Kin-Tseu* c. fejezetében, az elzárt ázsiai fennsíkon, ahová leereszkedik Tatrangi Dávid repülőgépe a magyarok igen civilizált maradványaival találkozunk. Részletesen lásd a *Báldvnyosvár* jegyzeteiben (JKK 283–287.). Az ázsiai őshazára, az ott maradt rokonokra történik utalás *A magyar nemzet története* c. munkában is. Az ázsiai testvérek segítségéről fantáziál Boksa Gergő is. (*A kőszlívű ember fiai*. JKK 2. k. 225.)
- 21 *hogyan eltanuljam a tatároktól a kordovánbőr-csináldás titkát* – Jókai *A Damokosok* c. regényében írja le, hogyan dolgoztak a magyar foglyok Buzdurgán murza bőrfeldolgozó üzemében, és milyen finom bőroket csináltak. (JKK 39. skk)
- 33 *pikó* – nem az ősmagyarok, hanem a debreceni diákok hívták így a kenyeret. *A Kiskirdlyok* c. regényben így ír Jókai. „... mindennap kapnak a bennlakó diákok egy cipócskát... Ezt a debreceni diákok úgy hívják, hogy pikó...” (1. k. 79.) Különbösen a magyar nyelvben a pikó szó bolondos, bohókás jelentéssel szerepel.
- 281 14 *Hát vallásuk van-e az ősmagyaroknak?* – Jókai a pogány vallásról sok művében ír: *A varchonitdk*ban, *A Báldvnyosvár*ban (itt a legrészletesebben), *A jövő század regényében*, *A Kiskirdlyok*ban, *A magyar nemzet története regényes rajzokban* c. műben, *Az Osztrák–Magyar Monarchia írásban és képekben* c. munka *Vallás, őshit, babonák* c. fejezetében (Bp. 1888. 3. k. 306–314.), valamint ilyen tárgyú a *Levente* c. színmű. Részletes elemzést ad erről a *Báldvnyosvár* c. regény jegyzetanyagá. (JKK 283–87.)
- 17 *Damasek* mint a pogány magyar őstent emlegeti Jókai számtalan helyen a *Báldvnyosvár* c. regényében. Pl. (JKK 17.) A „Damasek isten magához szólítja a fejedelmet” mondat szerepel *A jövő század regénye* c. regényben is. (2. k. 154.) – Jókai a pogány istennévvel Ipolyi Arnold: *Magyar Mythologia* (1854) c. művében találkozhatott, mely munka sokszorosán kiaknázott forrása. „Székely (cron. 149.) említi továbbá

Lap: Sor:

egy *Damasek* nevű istent" — írja Ipolyi (i. m. 1. k. 87.). — Ez az ősmagyar istennév feltehetőleg Bencédi Székely István koholmánya.

281 : 17 egy *nöstény bálványuk, akinek neve „Bábolna”* . . . nagy hadjáratban magukkal hordják — A *Bálványosvár* egyik színes fejezete *A bábolna istenasszony* című. Az Erdélybe bevonuló kunok istenének teszi meg Jókai.: „egy leplezetlen női szobor, aranyozott rézből, a fején napforma küllős koronával” (JKK 45.)

19 *garabontz* — Ipolyi szerint a mondavilág segédpapja, varázslója (i. m. 2. k. 213–217.) Jókai a *Bálványosvárban* — ahol gyakran szerepel a garabonc név — Zezárma, a jós három fiát nevezi garaboncoknak. (JKK 18.) *Az Osztrák-Magyar Monarchia írásban és képekben* c. munkában is említi Jókai: „Az ős pogányvilágban a *garaboncok* lehettek a magyar nép írástudó varázsló papjai”. (i. m. 3. k. 328.)

Tűzhalmokon és források mellett áldoznak — a tűzhalmokat Ipolyi a pogány papok áldozó helyeként említi (i. m. 2. k. 251.) A *Bálványosvár* c. regényben Mike Sára megtiltja a pogány kunoknak, hogy a „tűzhalmokon” tüzet gyújtsanak (JKK 24.). Mikor Tatrangi Dávid repülőgépe megjelenik az ázsiai magyarok hazája felett, „éppen hajnali áldozatot tartottak a tűzkutaknál”. (2. k. 148.)

20 *hiszik a másvilágot a nap mezején* — Erről is olvashatunk a *Bálványosvárban* is. „Együtt lesznek vele a leghívebb vitéz cimborái, akik ugyan siettek egyszerre megérkezni vezérükkel és menyasszonyával együtt a felséges virányú napmezejére.” (JKK 127.)

21 *megölt ellenségeik fognak nekik szolgálni* — Ősi pogány hiedelem. Vö.: *Bálványosvár* (JKK 116.)

25 *ezt a rézfokost* — Jókai a *Bálványosvár* c. regényében aranycsákányról (JKK 28.), a *Levente* c. színművében aranycsákányfejű botról ír (132.). Az aranycsákányok analógiájára alkothatta itt Jókai a rézfokost. Ezek az aranycsákányok ugyanis a *Bálványosvár* szerzői jegyzetei szerint (JKK 223–224) régi hun emlékek voltak, melyek Barátos közelében kerültek napvilágra, és belőlük egy a bécsi Ambrasi-gyűjteménybe került.

33 *Az otthon népe* — *A jövő század regénye* c. mű egyik fejezete *Az otthon állama*. Ide akarja majd átköltöztetni Tatrangi Dávid ázsiai testvéreit is.

Lap: Sor:

- 282 1 *derendócia* — Jókai maga magyarítja a *Bálványosvár* c. regényében. „Derendócia. Nagy tor. Halotti tor. Hun szó, Vámbéri szerint” (JKK 227.) A *Bálványosvár*-ban a derendócia nagy pogány ünnepséget is jelent. Itt is inkább evvel a jelentéssel szerepel.
- 4 *mint Attila apánk idejében* — Attilának Európát megrengető harcairól részletesen ír Jókai *A magyar nemzet története regényes rajzokban* c. mű *Attila és A legszebb halál* c. fejezeteiben
- 283 : 18 *rác ürmös* — A rác ürmös úgy készül, hogy egy felnyitott hordót háromnegyed részben ép, érett szőlőfürtökkel tele raknak, s e közé fehér ürmöt (*Artemisia absinthium*), kalmuszgyökeret, citrom- és narancshéjat stb. kevernek, majd feltöltik óborral. Egy jó hónapnyi érés után kész a rác ürmös.
- 20 *badacsonyi ürmös* — Itt a főtt ürmösre gondolhat Jókai — hiszen később maga is főtt mustnak nevezi. Készítési módja: a friss mustot felére, negyedére lefőzik, s azután hordóba töltve tiszta vászonzacskóban porrá tört fehér ürmöt eresztenek bele egyéb ízekkel együtt, és addig hagyják benne állni, míg a főtt must az ízeket át nem vette.
- 23 *Barcikdra nem mehetsz* — Pontosan ezzel a szöveggel szerepel a dal *A barátfalvi lévita* c. regény *Itt van hát Barátfalva* c. fejezetében is (69.). Említi Gulyás József is a „Korteszalok” között (i. m. 138.).
- 284 : 4 *Ha valaki vígan él* — Vö.: Erdélyi János: *Népdalok és mondák* 1. k. 228. Említi Gulyás József is (i. m. 141.).
- 11 „*Komáromba kell menni*” — Evvel kapcsolatban így ír Gulyás József: „A barátok gúnyolása is kedves témája a népköltészetnek. . . . *A mi lengyelünk* 279. lapján olvasható, liturgiával kevert dalok említhetők e téren. (i. m. 138.) Barátokat gúnyoló dalok szerepelnek másutt is: *Páter Péter*, 87, 136, *Fráter György* 1. k. 149.
- 16 *Igyál pajtás, jó a szállás* — A dal kezdő sora szerepel a *Kiskirályok* c. regényben is (1. k. 58.). Előfordul: Erdélyi János 1. k. 181. Említi Gulyás József is (138–139.).
- 19 *egy hujjával* — egyfolytában
- 24 *az ismeretes nótát Denezsné asszonyomrul, aki lepénnyel csalogatja a legényeket* — Ezzel kapcsolatban így ír Gulyás: „Itt kell megemlékezni Jókai humorának egyik jellemző vonásáról, a *gúnydalok* kedveléséről. A nép nagyon szereti a gúnydalokat . . . A népköltési gyűjteményekben sokszor előkerül a legényt lepénnyel csalogató asszony esete. E 4 szakos vers

Lap: Sor:

3. strófája így kezdődik: „Bécsi pirosítós az orcája” . . . Ezt folytatja a Jókai mintegy *A mi lengyelünk* 279. lapján: „Azt sem Isten adta rája, Maga kutya keze körme kente rája” (137.).

A dal szövege a következő (*Hatszáz magyar nemzeti dal* 1908. 5. kiad. 561.)

Nincsen nálunk olyan asszony
Mint az öreg Dömötörné,
Komámasszony.
Megersüti a túrós lepényt,
Oda várja, oda várja
A sok legényt.
Lepényemet megettétek,
A lányomat, a lányomat
Elvegyétek.
Nem kell nekünk a kend lánya,
Szőlőzsírral pirosított
Az orcája.
Azt sem Isten adta rája,
Maga keze, kutya körme
Kente rája.

284 : 32 *kukhó* — ügyefogyott, ügyetlen

285 : 13 *Sikolt, rikolt a sarkantyú* — Ezt a dalt énekli többek között minimális változtatással Ocskay László is a *Szeretve mind a vérpadig* lapjain, mikor Deliancsával mulat. (JKK 350.)
Vö.: Erdélyi János 2. k. 165.)

25 *krámpampuli* — égetett, fűszeres szeszesital. Az itt található leírás nagyon hasonlít ahhoz, melyet Jókai *A lőcsei fehér asszony* c. regényében is szerepeltetett. Jókai ott is „pokolitalnak” nevezi a krampampulit, melyet a vendégek „ércfinakokba” kapnak. A házigazda meri az „ezüstözött rézmedencéből vaskanállal” és az égő pálinka „kék-zöld lángja a hozzá közel álló arcokra sűröbölt fényt lobogtatott”. (JKK 1. k. 225–26.)

30 *sárga cukor* kevésbé finomított cukor

286 : 11 *Ha haragszik, gazda* Vö.: Erdélyi János 3. k. 77., említi Gulyás József is (i. m. 141, 146.).

287 : 3 *Dárum, máddárum* — a dal több helyen feltűnik Jókainál, bár nem ilyen terjedelmesen mint itt. (Vö.: *Akik kétszer halnak meg* JKK 1. k. 235., *A lélekidomdr.* JKK 18. *Tengerszemű hölgy.* 104.) Filológiai adatokat azonban nem tudunk a dalról,

Lap: Sor:

- a JKK 51. k. is csak azt mondja „célzás az önkényuralom egyik nyers hangú, de rendkívül kedvelt népdalára. („Nyáron rossz a poros út”). Vö.: 692. — Említi Gulyás József is (137).
- 287 : 24 *kánasztánc* — közismert, virtuosos magyar népi férfitánc, melyet az úgynevezett kanásznóta ritmusára jártak
- 288 : 11 *Irgundum gule?* . . . *Dikhec!* — Jókai regényeiben másutt is találkozunk általa cigány nyelvűnek tartott szavakkal, mondatokkal. A *Szeretve mind a vérpadig* c. regényben Jávorka használ cigány kifejezéseket, mikor a császárt akarják elfogni. Ott is szerepel az „irgundum gule” és a „dikhec a devlába” mondat. (JKK 1. k. 291 és 292.) Az „irgundum gule” — minden bizonnyal költött cigány kifejezést — használja a boszorkányos Babura Pirka is. (*Szép Mikhál* JKK 167.) — Az itt közölt szavak közül a dikhec szó jelentése sejthető csupán: „Kész, vége, kimúlt!” A Jókai-regényekben előforduló cigányos hangzású szavakkal kapcsolatban részletesebb magyarázatot ad a JKK 41. k. 520.
- 13 *akár mákot lehetne vetni* — mákot közismerten csak teljes szélcsendben lehet vetni
- 17 *repetáló óra* — a múlt században használatos „ismétlő” órára gondol Jókai, mely azt a célt szolgálta, hogy a sötétben álmából ébredő ember fényforrás igénybevétele nélkül is megtudhassa az időt. A repetáló óra ugyanis húzásra vagy nyomásra elütötte a legutóbbi órát és negyedét. (Vö.: JKK 13. k. 457.)
- 289 : 3 *szent János pohara* — búcsúpohár
4 *fürtös guba* — a magyar birka gyapjából szőtt köpeny
8 *sopphengyule gagyule* — lásd cigányszavakra von. jegyzetünket
- 290 : 19 *Kaiserliche und Königliche Gendarmerie-Expositur* — császári és királyi csendőrkirendeltség
- 31 *Az én telkem nemesi kúria* — Jókai az úgynevezett „Salva guardia intézményéről, mely 1848 előtt a magyar nemes portájának, lakóházának sérthetlenségét alkotmány által biztosította, több regényében ír: *Régi jó táblablárk* JKK 49., *Politikai divatok* JKK 8., *Névtelen vár* JKK 69.,
- 291 : 7 *zsandrrposztui* — csendőrszoba, csendőrőrs
- 292 : 16 *Dobre ráno, sztari pán, barátocskam. Hát jak sza mdtye? Pán Boh ddj!* — Jó reggelt, öregúr, barátocskám. Hát hogy van? Adjon isten. — Szlovák magyar keverékszöveg. A szlovák

Lap: Sor:

- rész helyesen írva a következő: Dobré ráno, starý pán, barátocskám. Hát jak sa máte? Pán Boh dáj!
- 292 : 30 *rozsdamentes* — A gabonát háromféle rozsdagomba támadja meg. Már a regény keletkezésének idején is igyekeztek olyan gabonafajtákat kitermeszteni, illetve külföldről behozni, melyek ellenállóbbak a rozsdával szemben. Az ellenállóbb külföldi fajták azonban itt, a megváltozott talaj- és klímaviszonyok mellett elvesztették immunitásukat.
- 293 17 *vetrece* — apróra vagdalt, zsírban pörkölt hús levével *hajdúkdása* — sűrűre főzött kása pirított szalonna szeletekkel
- 20 *Jaki csont!* — itt a jelentése: mint a csont! (Helyesen: milyen csont: Jaký csont.)
- 23 *Csak pomdle, pomdle* — Csak lassacskán, lassacskán
- 26 *Ti rozumis* — Érted, tudod — (helyesen írva: Ty rozumiš)
- 295 19 *fegyverek vannak eldugva* — a szabadságharc utáni fegyverrejtegetés motívuma több helyen szerepel Jókainál Pl. *Ákik kétszer halnak meg.* (JKK 2. k. 164.)
- 23 *flauzenmacher* — széltoló, nagyotmondó
- 31 *Du verfluchter Kerl!* — Te átkozott fickó!
- 296 : 17 *null und nichtig* — semmis és érvénytelen
- 27 *Lazzarinók* — Lazzarro Lazarini híres olasz puska-műves műhelyéből kikerült pusák. Lazzarino fegyvert ad Ráby is a kapitány kezébe. (JKK 38. k. 185.). Jókai említi *Visszaemlékezések Vörösmartyra* I. fejezetében: „Volt apámnak két puskája: az egyik derék Lazzarino-cső”. (Az Est Hármas-könyve Bp. 1925. 169.)
- drótcsőví vadászfegyverek* — Kulcsár Adorján Dr. Kalmár János közlése nyomán pontos leírást ad a drótcsőví vadászfegyverekről. A két drótcsőví vadászfegyver csöve úgy készül, hogy vashuzalt (drótot) hosszú vasmag körül csavarva összehegesztenek, s azután fúrják. Az így készített puskacső szilárdabb és rugalmasabb a tömör vasból fúrt csőnél. Ezeknél a csöveknél a kikészítés után jól látható a vashuzal, a drótkonstrukció. (Vö.: *Az új földesúr* JKK 461.)
- 33 *Jön idő, jön tandes* — Kommt Zeit, kommt Rat, jellegzetes germanizmus, amilyenekkel Jókai másutt is jellemzi osztrák hivatalnokait
- 297 17 *ezüsthúszas* — húsz pengő krajcárt érő ezüstpénz
- 298 : 29 *herein* — szabad, tessék
- 30 *plén parádban* — teljes díszben
- 299 8 *assentirungs-commissió* — sorozóbizottság

Lap: Sor:

- 300 : 1 *Podmaniczky Frigyes* — a híres bárói család egyik legismertebb tagja (1824–1907). A szabadságharcban mint huszárszázados és osztályparancsnok vett részt. A bukás után mint közlegény Milánóba vezényelték. Mind politikusi, mind szépirodalmi tevékenysége figyelemre méltó volt. Az osztrák hadseregbe való besorozásáról ír Jókai. *A hajdani nemzeti Színházról* c. írásának *Színészhonvédek*, *Egressy Gábor* c. részében (*Emlékeimből* HhM 4. k. 16–17.).
- 2 *Egressy Árpád* — minden kétséget kizáróan Egressy Ákosról lehet szó. Egressy Gábor fia, Ákos valóban büntetésből került az osztrák seregbe. Ehhez Jókai egy érdekes adomát is fűz. Egressy Gábor a szabadságharc bukása után Törökországba menekült. Mikor kérvényezte hazatérését, meg is kapta, de fennállt annak a veszélye, hogy őt is besorozzák az osztrák hadseregbe. Szentpéteri, Egressy sógora ekkor a következő kéréssel ment fel Budára a kormányzóhoz. „Egressy Gábor fia, Ákos, már úgyis szolgál, mint besorozott honvédtiszt, az osztrák hadseregben, s az még sem illenék, hogy a fiú, mint káplár, abrikolja az apját, mint közkatonát”. (*Színészhonvédek*, *Egressy Gábor* 17.)
- 20 *három esztendőre* — a büntetésből besorozott tisztek, (Podmaniczky, Vajda János stb.) 1850 végére általában hazakerültek
- 301 : 8 *veliki pán* — nagyúr. Helyesen: vel'ky pán
- 302 : 10 *migrénkupocska* — minden bizonnyal valamilyen anilnitrites készítményről van szó, melyet bedörzsöléses úton alkalmaztak
- 305 : 4 *sorvetőgép* — A XIX. sz. második felében már a Sack Rudolf-féle, Kühne-féle, Melichár-féle sorvetőgépeket alkalmazták a mezőgazdaságban.
- 6 *Scribat, amice* — írja, barátom
- 9 *göboly* — levágásra szánt hízlalt szarvasmarha
- 29 *Horrendus* — rettenetes, borzasztó
- 306 : 7 *citatórium* — idézés
- 8 *Convincdlnak* — elmarasztalnak, elítélnék, egzekválnak
- 25 *tanningydr* — a tannin a csersav neve. Előállítani azonban elsősorban a tölgy terméséből, a gubacsból állítják elő, és nem a gyökerekből.
- 33 *fekete mályva* — itt az ún. mályvarózsról (*Althaea rosea*) van szó. Ennek a keletről származó díszkórónak egyik fajtája sötétpiros, csaknem fekete színű virágokat hoz (a *rosea*

Lap: Sor:

- nigra), melyet a bor festésére használtak. A borok illetén festéséről országgyűlési beszédeiben is szól Jókai.
- 307 : 11 *napot ebédelsz, csillagot vacsordlsz* — Népies, tréfás, tájlelegű szólások alapján átfogalmazva. Vö.: O. Nagy Gábor: *Magyar szólások és közmondások*. Bp. 1966. 127, 493.)
- jegyzet *A te dolgod tárgyalatik* — Az ismert szállóige gyűjtemények nem hozzák Caesarral kapcsolatban. Sem Plutarkhosz: *Párhuzamos életrajzok*, sem Suetonius: *Caesarok élete* c. művében nem akadunk nyomára.
- aedilis* — rendőr a régi Rómában
- 308 : 4 *Hebra* — Hebra, Ferdinand lovag, osztrák orvos (1816—1880). A bőrgyógyászat terén korában világhírűvé vált.
- 14 *lancéta* — (lancetta) Sebészeti operációknál alkalmazott vékony pengéjű, kettős élű műszer, melyet érvágásnál, tályogok felnyitásánál használtak.
- 15 *szondírozó* — vékony, kerek fémműszer
- 309 : 8 *Knidoszi Vénusz* — Praxiteles híres művéről van szó, amelynek másolatát Rómában és Münchenben őrzik
- 310 : 3 *Et quae latent, meliora putat.* — És még jobbnak véli, ami rejtve maradt. (Horatius: *Metamorphoses* I. 502.) Előfordul még a *Hdrom kirdlyok csillaga* és a *Sírkéalbum* c. Jókai-művekben is.
- 7 *bonarum direktor* — szójáték, a szó szerkezet előtagja most nőnemű alakban szerepel, azáltal olyasféle értelmet adva a kifejezésnek, mint a nőnemű javak igazgatója, nők igazgatója
- 311 : 16 *diligence* — magyarosan: delizsánsz = személyszállító postakocsi
- 18 *Colt-féle elöltöltő* — A Colt Sámuelről (1814—1862) elnevezett pisztoly nem lehetett elöltöltős, hiszen a Colt-rendszerű pisztoly elsőként oldotta meg a lőfegyvert forgódobbal, amelyben 5 vagy 6 töltény fért el.
- 313 : 8 *szetter* — vizsla típusú és nagyságú, de hosszú, selymes fényű és szőrzetű, zászlós farkú vadászeb. Az angol szetter fehér, fekete, barna, vörös, néha tarka.
- 314 : 7 *a „tag”-ban* — a művelés alatt levő földbirtokon
- 14 *aargau, siemmensvölgyi teheneket* — Aargau Svájc egyik kantonja volt. Innen való, jól tejelő tehenekre utal Jókai. A siemmensvölgyi nyilván a híres, jól tejelő simmenthali fajtára utal.
- 18 *a kastély tornydba* — Erős távcsövet szereltetett fel Vavel

Lap: Sor:

- Lajos is kastélyában, és azon keresztül kérelme a vidéket
(*Névtelen vdr pl. 164.*)
- 314 : 21 *Já vigydm! Ti sibenyec!* — Látlak! Te akasztófavirág.
Helyesen szlovákul: Vidim tá! Ty šibenec!
- 315 : 6 *csevica* — savanyúvíz, borvíz
9 *kaszkevdľ* — havasi sajt
15 *nobile officium* — fizetés nélküli állás, tisztség
- jegyzet *Nihil agricultura* — Cicero: *De Officiis* I. 42.
- 316 : 16 *Blandrata hlve* — unitárius. Blandrata (Biandrata) György
olasz származású orvos és hitújító (1518—1588). Az erdélyi
fejedelmek udvarában is működött. A hit terén kezdetben
Kálvint követte, majd Socius tanításaihoz csatlakozva ta-
gadta a szentháromságot, és Dávid Ferencsel közösen írt
műveivel az erdélyi unitárius felekezet megalapítója lett.
Blandrata és társai 1560 körül Lengyelországban is elter-
jesztették az unitarizmust, ez azonban a XVII. sz. folyamán
áldozatul esett az ellenreformációnak.
- 317 : 9 *a kormány elrendelē az úrbēriség kárpótlásának kifizetését a
volt földesurak számára* — A rendelet értelmében az összege-
ket 1856-ban kezdték folyósítani.
17 *A magas kormány elrendelte* — A rendelet kiadása 1853-ban
történt meg.
- 318 : 10 *Lipót-rend* — Az I. Ferenc által 1808-ban alapított osztrák
érdemrendeket elsősorban katonai érdemekért adományoz-
ták, de polgári pályán tanúsított érdemekért is odaítélték.
Az 1. osztállyal a belső titkos tanácsosi rang járt, a 2. osz-
tállyal az örökös bárói, a 3. osztállyal az örökös lovagi rang.
Tihamér tehát a Lipót rend 2. osztályát kapta.
- 13 *Lippay Tihamér csak úgy szédelgett a nagy dicsőségtől* —
Ugyanfgy szédül meg „Rákóczi villáma”, Ocskay László,
mikor árulásának jutalmát elvenni a császár elé járul. Tiha-
mér ezzel 1848 eszméinek, Ocskay pedig a Rákóczi-sza-
badásgharcnak fordít hátat (Vö.: *Szeretve mind a vérpádig c.
regény Rákóczi villáma a császárnál c.* fejezet JKK 2. k. 150—
62.)
- 319 : cím *A kedves Bécs város* — Jókai Bécsret részletesen mutatja be a
Szeretve mind a vérpádig és a *Rákóczi fia c.* regényeiben.
De ír róla *Az élet komédiásai, A köszlvő ember fiai, a Rab
Rdby, A lőcsei fehér asszony c.* műveiben is.
6 *Cincinnatus* — Lucius Quinctius Cincinnatus i. e. 460-ban
konzul volt Rómában. Másodszeri megválasztását nem

Lap: Sor:

- fogadta el, hanem hazament gazdálkodni. 458-ban az eke mellől vitték el az ellenség által körülzárt római hadsereg felszabadítására. Feladata elvégzése után lemondott. A puritánság közmondásos mintaképe.
- 319 : 13 *pakdtus* — lecsendesített, békés
- 320 : 7 *a magyar titre alatt* — a magyar cím alatt
sublimior mathesis — magasabb matematika (cím a *Fekete gyémántok*ban)
- 13 *Rendes bankárja volt . . . Windstill úr* — Jókai bankárfigurái egyrészt gazember, jellemtelen emberek: Griffárd (*Egy magyar ndbob*), Lemming (*Szerelem bolondjai*), Kaulman (*Fekete gyémántok*). De vannak becsületes bankárok is: Walter Leó (*Enyim, tied, övé*) és Traumhold (*A lélekidomár*). Vö.: Budai Dezső: *Jókai lelke c. tanulmány A bankár c. rész.* (Nyugat 1925. I. k. 333.)
értékpapírjait kosztban tartotta — értékpapírjaira rövid lejáratú kölcsönöket adott
- 15 *Kärtnerstrasse* — Híres utca Bécs I. kerületében, mely a Stephans Platz felől halad a Staats Oper felé
- 22 „*Sámpánszkuvát* — lefordíthatatlan szó. Jelentése valami olyasmi lehet: pezsgőt vedelő
- 25 *számozatlan fiakkeren* — magánfiakkeren
- 321 : 20 *röntgensugár* — Wilhelm Conrad Röntgen (1845–1923). A röntgensugárzást 1895-ben fedezte fel.
- 28 *krautjunker* — kurtanemes
- 322 : 4 *ókonzervatív párt* — Jellemzését maga Jókai adja egyik frásában „Az ötvenes években lélekzetet venni minden honpolgárnak, rang- és fajkülönbség nélkül, teljesen szabad volt, de már a lélekzetet vissza is lehelni úgy, hogy ennek hangja is hallható legyen, csupán a magyar ó-konzervatívoknak. . . Dícséretükre legyen mondva, ezt a jogukat fel is használták. Szidták a kormányt nemcsak Budapesten, de még odafent Bécsben is.” (Vö.: *Az én dolgom a Pesti Naplóndl HhM* 5. k. 288.) Írónk ekkoriban már hajlott e kis politikai csoport túlértékelésére.
- 9 *Nemrég az udvari bálban egy magyar mdgnds* — Jókaitól magától tudjuk, hogy Ürményi Józsefről van szó, aki „a bécsi Hofburg fényes udvari báljában a mindenható „Bach miniszterhez” fennhangon a következő kérdést intézte. „Nun lieber Herr Doktor (!) was haben Sie neues vor, um Ungarn, zu beglücken? Hallatlan merénylet!” (Vö.:

Lap: Sor:

- Az én dolgom a pesti Naplónál* HhM 5. k. 289.) A német mondat fordítása: Nos, kedves doktor, mi újat tartogat számunkra, hogy Magyarországot boldogítsa.
- 322 : 10 „*Nun, lieber Doktor, wie gehts?* – Nos, kedves doktor, hogy van?”
- 11 „*A miniszter két év előtt még fiskális volt*” – utalás Bach Sándorra, aki miniszteri kinevezése előtt Bécs egyik legkedveltebb ügyvédje volt, a császári kamara ügyészségénél teljesítve szolgálatot, majd atyja halála után annak bécsi ügyvédi irodáját vette át.
- 12 *Egy másik magyar főúr pedig ezt tette* – A már idézett *Az én dolgom A Pesti Naplónál* c. írásból az tűnik ki, hogy itt nem egy másik bátor magyar úrról van szó, hanem ismét Ürményi Józsefről, aki egészen a regényben említett módon járt el Jókai szerint. (HhM 5. k. 289.)
- 31 *raubritterek* – rablólovagok
- 322 jegyzet a *Karintiai utcán a régi híres bolt* „*Zu den drei Läufern*” – a Karintiai utca a Kärtnerstrasse magyaros neve. A híres boltra vonatkozó utalást az ismert bécsi monográfiákban nem találtunk.
- 323 1 *a tizágú koronát* – Tíz ágú korona nem volt. A hercegeké zárt, az örgrófoké és grófoké kilencágú, a báróké és primoroké hétágú (ez Lippaynak is járt), a lovagok, lófők és nemesek rangjelző koronája pedig ötágú volt.
- 12 *Pánberek* – A vidámság, a szerelem birodalma.
- 13 *Fürst Színház* – Bermann szerint „1862-ben nyílt meg a Fürst-féle népszínház a Páterben, amelyet kezdetben dalszínháznak hívtak”. (i. m.: 1160.)
Elysium – Az ismert bécsi monográfiák nem említik
- 14 *Fekete Redoute* – A XIX. század első felében, 1848 előtt a kaszárnyákban kicsapongó álarcosbálokat tartottak, amelyeket fekete Redoute néven emlegettek. – Jókai szövegéből úgy tűnik ki, mintha ez egy mulatóhely lenne – ez így nem igaz, és időben sem vágnak össze a dolgok, noha megjegyzendő, hogy volt Bécsben egy cs. k. Redoute nevű épület, ahol fényes bálokat tartottak (i. m. 1081.).
népénekések – a XVIII. sz. elejének híres bécsi népénekéséről, Augustinról (igaz hogy anakronizálva) a *Szeretve mind a vérpadig* c. regényben rajzol plasztikus képet Jókai
- 31 *Degen Jakob mechanikusnak a repülési kísérlete Tivoliban* – „Tivoliban folyt le Jakob Degen mechanikus mester kísérlete

Lap: Sor:

(1761–1848). Az első kísérletet 1808-ban a császári lovardában hajtotta végre, és a második szerencsésen is ment végbe, azonban gyakorlati felhasználhatósága nem volt ezeknek a kísérleteknek". (Vö.: Bermann 1078.) – Említése itt anakronizmus. (Vö.: JKK 31. 768.)

323 : 33 *lebemann* – élvhajász, világhi

324 : 28 *faktora* – üzemvezetője

325 jegyzet *Nagykőrös városában történt* – Mindazt, amit Jókai itt csillag alatt közöl, megírta már előbb az *Egy nap Arany Jánosnál* c. írásában. „Egy szép őszi napon meghíttak bennünket, pestieket, a nagykőrösiek egy kis vidám mulatságra.” Majd leírja, milyen szerencse érte Tomori Anasztázt. Az ünnepi búcsúlakoma az elhagyott görög templomban volt, melynek falait „előtte való nap Mentovich kipingálta . . . mindenféle képekkel”. A két leírás azonban két ponton eltér egymástól. Itt Jókai ugyanis arról ír, hogy az elhagyott templomot Tomori lakta, majd arról, hogy „rendkívüli dolgok történtek. Hallottam Ballagit énekelni és láttam Gyulai Pált táncolni . . . Csak egy conviva maradt meg komoly, csendes szemlélőnek, Arany János” (*Életemből* I. k. 159–164.). Valószínű tehát, hogy Jókai nem látta Aranyt táncolni, mint jelen jegyzetében írta.

Tomori (Theodorovich) Anasztáz – író, irodalmi mecénás (1824–1894.). Mérnöki oklevelet szerzett, s 1853-ban lett a matematika tanára a híres nagykőrösi kollégiumban. A Jókai által is említett örökség birtokába 1854-ben jutott. Ő finanszírozta anyagilag az első teljes Shakespeare-kiadást (1864–1878.).

ott volt Arany János – Aranyt 1851 októberében hívja meg a nagykőrösi egyháztanács tanárnak, ahol kilenc évet töltött el lelkiismeretes tanári munkával. (Vö.: Riedl Frigyes: *Arany János* Bp. 1957. 16.)

Tompa Mihály – Jeles költőnk nem volt nagykőrösi tanár, vendégként vett részt a Jókai által említett összejövetelen.

Szilágyi Sándor – neves történétíró (1827–1899). A nagykőrösi gimnáziumba 1853-ban került. Gazdag történétírói munkássága főleg az erdélyi fejedelemségek korára terjedt ki. *Salamon Ferenc* – történész, esztéta, szerkesztő (1825–1892). 1854-ben foglalta el tanári állását Nagykőrösön, innen azonban hamarosan Pestre költözött, ahol élvonalbeli lapok

Lap: Sor:

- munkatársa lett. Történészként érte el a legmaradandóbb sikert.
- 525 jegyzet *Losonczy László* – költő (1812–1879.) Népies hangú, alkalmi „kántorversei”, hazafias dalai igen népszerűek voltak országszerte. Ő is nagykőrösi tanár volt, Arany János kollégája.
- Vadnay Károly* – író, szerkesztő (1832–1902). Jelentős fővárosi lapok (Hölgyfutár, Fővárosi Lapok) szerkesztője, lapjaiban sok írónak adott publikálási lehetőséget. Ő sem volt tanár Nagykőrösön.
- Ballagi Mór* – nyelvész, teológiai író (1818–1891). A szarvasi evangélikus líceum, majd a pesti református teológiai akadémia tanára lett. Nagy műve: *A magyar nyelv teljes szótára*. Ő sem volt Nagykőrösön tanár.
- Gyulai Pál* – a jeles kritikus is vendégként tartózkodott Nagykőrösön
- Mentovich Ferenc* – költő, filozófiai és természettudományi író (1819–1879). 1850-től 1856-ig tanár Nagykőrösön. Ide kívánczok Arany tréffás disztichonja, mely a tanári kar névsorát tartalmazza: „Lengyel, Arany, Kiss, Nagy, Weiss, Pajzán, Mentovich, Ádám // Varga, Szilágyi, Szabó, Szarka, Losonczi, Deák”. (*Arany János összes művei* Bp. 1952. 6. k. 24) *a krími háború idején* – a háború, melyet Törökország és szövetségesei, Anglia és Franciaország meg Piemont Oroszország ellen viseltek 1853-tól 1856-ig tartott
- 326 : 4 *gaudé* – örömujjongás
8 „*der rote Mohr*” – a vörös mór
9 „*Charon der Höllenzote*” – Kháron a görög mitológia alvilági révése, aki a meghaltak lelkeit viszi át a túlvilágra. A német kifejezés fordítása: „Kháron, a pokolbeli disznólkodó”.
- 10 „*Protz von Sdmpdmszkuvú*” – fordítása kb ez: Pezsgőmámoren hengegő. A névben a német nemesi nevek karikírozását is fellelhetjük.
- 19 *Kisztihand, meine Gnädige* kezét csókolom, nagysága
327 : 27 *a lourdes-i csodatevő forrás* Lourdes dél-franciaországi város Hautes-Pyrénées département-ban. 1858. febr. 11. és júl. 16. között itt látta Soubirous Bernadette, a 14 éves molnárlány megjelenni 18 alkalomból Szűz Máriát. Így lett Lourdes búcsújáró hely, forrásának csodálatos gyógyító erőt tulajdonítanak.

Lap: Sor:

- 328 : 15 *dsatagi múzeum* — régészeti múzeum
- 329 : 8 *ludi magister* — iskolamester
a maticának — A matica a XIX. században a közép- és dél-kelet-európai szláv nemzetek nemzeti mozgalmában fontos szerepet játszó művelődési szervezet volt 1862. aug. 21-én alakult császári engedéllyel. A szervezet 1875. ápr. 6-ig működött.
- 11 *nazarénusok kurátorsága* — Hazánkban főleg akkor léptek fel mozgalmoszerűen, amikor az Alföld egyes részein elviselhetetlenné vált a nyomorúság, mint pl. az 1863-as nagy aszály után; a mozgalomnak tehát erőteljes szociális tartalma volt. A nazarénusokra utal Jókai a *Szerelmem bolondjai* c. regényben (JKK. 276.), és a *Nincsen ördögben is* (JKK 98.).
- 12 *offeráltak* — felajánlottak, felkínáltak
- 30 *policdjidrig* — rendőrségileg tilos
- 330 : 1 *goromba* — a szó jelentése itt: ostoba, műveletlen paraszt
3 *bojnyik* — betyár, rabló, útonálló
6 *medovnik* — mézeskalács
- 331 : 16 *Meyerbeer Prófétajának zongorakivonatát* — Meyerbeer Giacomo, (eredeti nevén Jakob Liebmann Beer) német származású, francia zeneszerző (1791–1864). Világsiker arató operáival: *A hugenották* (1836), *A próféta* (1849), *Dinorah* (1859), a kor zenei fejedelme, s páratlan jövedelmű szünpadi hódítója lett. *A próféta* c. (Pesten 1850-ben bemutatott) darabról lelkesülten ír Jókai *A hajdani Nemzeti Színházról* c. emlékeztetésének az *Elfelejtett nevek* c. fejezetében. (Emlékeimből HhM 4. k. 19.)
- 32 *Csárdás Lubinak hítták* — a név és a történet hasonlít Kálmán Imre: *Csárdáskirálynő* c. operettjének egyes mozzanataira
- 33 *Caselli paradicsomában* — Az ismert bécsi monográfiák nem említik.
- 333 : 6 *a thuribulumot* — a füstölőt
az inclangoriumot — a csengettyűt
az aspergoriumot — a szenteltvíz-hintőt (*aspergillum*)
7 *offertoriumot* — itt Jókai tévesen kegytárgy jelentéssel használja. Az offertorium = felajánlás = a mise egyik fő része.
20 *Heródes kegyetlenkedései* — véres kezű zsidó király időszámításunk kezdete előtti négy évtizedben. Megölette anyósát, feleségét, fiait és a betlehemi gyerekeket (Vö.: *Újszöv. Máté evangéliuma* 2. 16.)
- 334 : 26 *handlangert* — segédmunkást

Lap: Sor:

- 335 1 *haudujdundl* – helyesen írva: how do you do-nál. Az angol köszöntés szó szerinti jelentése: Hogy van?
- 12 *morbidezza színezetű* – a morbidezza nem szín. Jelentése: légység, puhaság, kifinomultság
- 30 *színészherberg* – színésszállás
- 336 8 *damenkapelle* – női zenekar
- 9 *Kratki Baschik, az eszkamotór* – az említett bűvészt Jókai is látta a Nemzeti Színház színpadán. Erről így ír „... Kratki Baschik, a persa sah bűvésze ellenben hajmeresztő mutatványokat követett el éles késekkel és maga ellen elsütögetett pisztolyokkal”. (Vö.: *A hajdani Nemzeti Színházról* c. írás *Művészpótlók* c. rész. HhM 4. k. 41–42.)
- 24 *Bacchus felvonulását dbrázolta Ariadnéval* – A görög-római mitológia szerint Ariadne – miután Theseus hálátlanul elhagyta – Dionysos (Bacchus) isten felesége lett.
- jegyzet *Tévesen jegyzi fel nagy lexikonunk* – itt a Pallas lexikon 7. kötetére utal Jókai. Azt írja ugyanis a *gázgyártás* címszó alatt, hogy „Budapesten 1850-ben Maier Kapferer és Stefani hozták be a gázgyártást” (857.). A Nemzeti Színház gázvilágításáról másutt is ír Jókai, *A hajdani Nemzeti Színházról* c. munkájában *A gáz* c. részben „A Nemzeti Színházat már a negyvenes években gázzal világították. Ez volt az egyedüli légszuszítógáz a fővárosban.” (*Emlékeimből*. HhM 4. k. 5–6.).
- A Bihar megyei Bohuss családnak itt László nevű tagjáról, annak kastélyáról van szó, ki a konyakgyártás, a növény- és gyümölcszárítás területén ért el eredményeket a század derekán.
- 337 : 20 „*Nur ned kitzeln*” – Csak ne csiklandozzon
- 24 *kurtina* – függöny
- 27 *látott Komáromban aréndt* – mint a regényből tudjuk, Natália 1849-ben volt Komáromban. Nem valószínű azonban, hogy az itt említett darabokat 1849-ben bemutatták volna Komáromban. Szinnyei említi ugyan a Pázmán Mihály-féle színtársulat tevékenységét, de a társulat Futó János *Budavár visszavétele az osztrákoktól* és a *Két honvéd* c. műveit mutatta be. Katona és Szigligeti műveinek emlegetése költöttnek látszik. (Szinnyei: 228.)
- Bécsben Burgszínházat* – a bécsi színház művészi színvonaláról az ötvenes évek produkcióiról elismeréssel nyilatkozik Jókai másutt is. (Vö.: HhM. 4. k. 39.)

Lap: Sor:

- 337 : 28 „*Bánk bán*”-t, „*Rákóczi fogság*”-t, „*Szökött katona*”-t – Katona a *Bánk bán*t 1815-ben írja meg, majd 1819-ben átdolgozza, 1820-ban kinyomatja. Szigligeti II. *Rákóczi Ferenc fogsága* c. művét 1848-ban mutatták be, a *Szökött katona* c. művét pedig 1843-ban.
- 29 „*Ravennai viador*” – pontosabban *A ravennai viador*. Friedrich Halm (családi nevén: Münch-Bellinghausen Eligius Franz Joseph báró) osztrák-német író és költő (1806–1871) 5 felvonásos szomorújátéka. Eredeti címe: *Der Fechter von Ravenna*. 1854-ben írta és névtelenül mutatták be. Magyarra Szigligeti Ede fordította és a Nemzeti Színház mutatta be 1858. máj. 26-án.
„*Kabale und Liebe*” – Schiller híres drámájának, az *Ármány és szerelem*nek eredeti címe (1782.). Hazánkban már 1795-ben bemutatták, a szabadságharc bukása után egy darabig nem volt szabad játszani.
- 30 *Romeo und Julia* – Shakespeare híres tragédiája, mely 1594–1596 között került színre. Hazánkban 1844. ápr. 17-én játszották először.
- 31 *volksänger* – népezenes
excentrique dalnoknők – bohóckodó énekesnők, akik különleges öltözetben léptek fel
- 34 „*pfuj, Teufel!*” – pfuj, ördög!
- 338 : 5 *Té, té! fon da Damenkapelln . . .* –
Ők, ők! a nőzenekarból,
Ők, ők! a cintányérokkal
Ők, ők! a szívémben csinnadrattáznak,
Hogy belebutulok,
Bum, bum!
- 16 *kautsuk ember, aki . . . kicsúszott a hurkokon* – Ezt a produkciót is látta Jókai. Írt is róla. „Túltett még ezen is [egy majomszínészen] a kautsuk-ember: a kit a színpadon összevissza kötöztek egy karszékhez s valamennyi kötéléből ki tudott bújni”. (Vö.: *A hajdani Nemzeti Színházról* c. írás *Művészpótlók* c. rész HhM 4. k. 41.)
- 18 *a féllábon táncoló olasz* – Ő is fellépett hazánkban az 50-es években. „Bemutattuk a közönségnek a féllábú táncost, Dantonellót. Az egyik lába combtőben amputálva volt s a megmaradt lábával olyan ballettet táncolt, mint egy Vestris”. (Vö.: *A hajdani Nemzeti Színházról* c. írás *Művészpótlók* c. rész HhM 4. k. 40.)

Lap: Sor:

- 339 : 14 *Bendegúz* — Nagy hun fejedelem. Attila, Buda és Keve atyja.
- 340 : 4 *egy magyar úr sajtó lengyelt tart magának* — A szabadságharc bukása után lengyelek is bujkáltak az országban, akiket aztán egy-egy úri porta különböző szolgálatokra befogadott. Így alakult ki a „lengyel” szónak a „családi mindenes” jelentése. Garanvölgyi Aladár is ezt mondja: „az meg nem guszтусom, hogy valami úri házhoz beálljak lengyelnek”. (*Az új földesúr.* JKK 209.) (*Az élet komédiásai.* JKK 63.) Ilyen lengyelnek tekintik az urak Negrotint is.
- 17 *freudenauai lóversenyekről* — Freudenau Ausztria legnagyobb és legjelentékenyebb lóversenytere Bécs mellett, a Práterben
- 25 *gradus ad Parnassum* — a Parnasszushoz vezető lépcső
- 341 : 22 *dekórum* — tisztesség
- 343 5 *A pesti Nemzeti Színház a bukás szélén állt* — A szabadságharc bukása után a színháznál fellépő szorult anyagi helyzetéről emlékezik meg Jókai *A hajdani Nemzeti Színházról* c. írásának *Régi gárda, régi gázsik* c. részében (*Emlékeimből* HhM 4. k. 13–15), illetve az *Elfelejtett nevek* c. részben, ahol így ír: „Károlyi György felkarolta a pusztulásnak indult Nemzeti Színház ügyét, felszólította az ország birtokos főurait egy új színházi segélyalap előteremtésére. Indítványát siker koronázta: rövid időn összegyűlt kétszáz nyolcvanezer forint” (uo. 28.). (A gyűjtés 1858-ban folyt le.) Pukánszkyé: *A Nemzeti Színház százéves története.* 1940. 189.
- 5 *A régi művésznőket, művészeket elűzték* — Erről nem írt Jókai *A hajdani Nemzeti Színházról* c. írásában. Csak azt említi, hogy a szabadságharc bukása után Schodelné falura ment gazdálkodni, Hollósy Kornélia pedig külföldre szerződött. A többiek megmaradtak, de gázsijukat leszállították 20 százalékkal. (13–15.)
- 8 *egy nagylelkű magyar főúr* — mint előbbi jegyzetünkben kitűnt, Károlyi Györgyről (1802–1877) van szó. A neves főúr többször vállalt nagy anyagi áldozatot a nemzetért. 40 000 forinttal járult hozzá az MTA megalapításához, majd nagy összeggel segítette az 1838-as nagy árvíz káro sultjait.
- 13 *a döblingi remete* — Széchenyi Istvánról van szó. Adományáról Jókai másutt is megemlékezik: „Még a döblingi szanatóriumba zárkózott nagy magyar, gróf Széchenyi István is tetemes összeget áldozott”. (*A hajdani Nemzeti Színházról* 28.) Széchenyi évi ezer forintot adott. Pukánszkyé: I. m. 189.

Lap: Sor:

- 343 : 28 *madame Rigolboche* — Rigolboche asszony. Görög Livia ír arról a regény 1961-es kiadásának jegyzetében, hogy Marquerita Bebel Rigolboche volt a teljes neve, excentrikus táncosnőként hirdette magát és 1855–60 között bizonyos hírnévre tett szert Európában (433.). Alakja feltűnik *A lélek-idomár* c. regényben is. „Ez a hírhedett hölgy volt a párizsi celebritások között a legmagasabb kankántáncosnő: a Prado „sztár’-ja.” (JKK 327.) — Itt kell megjegyeznünk, hogy Jókai az 1900-as párizsi világiállítás alkalmával elment a híres Moulin Rouge-ba is, ahol — mint ezt utolsó jegyzetfüzetének utalásai is igazolják — láthatta a mulató híres táncosnőit. (Vö.: *Följegyzések* 2. k. 437, 774. JKK.)
- 344 : 2 *bolond hűséggel szerette azt a férjet, aki őt mellőzte* — Jókainál az ilyen nők gyakoriak. Erről ír Buday Dezső: *Jókai lelke* c. tanulmányában „A hú asszony akárhogyan tudja, hogy a férje megcsalja, mégis hű asszony marad. Bánffyné visszavissza várja, Beldyné karjaiból diadalmas urát és hű marad hozzá a vesztőhelyig. Tisza Ilona tudja, hogy az ura Cinka Pannát szereti, tudja, hogy megölte az édesanyját, tudja, hogy elhagyta a hitét, mégis szereti . . . Natália megbocsátja Lippay Tihamérnak, hogy elkártyázta a hozományát, hogy hűtlen és hazaáruló, és a csél-csap férfi mellett nem veszi észre Negrotin Kázmér gondosságát és kutyahűségét. Cilike nem törődve a nevelőszülői átokkal városról-városra jár a csavargó színész Bányáival és még akkor is mellette marad, amikor az átvedlik a részeges Borcsaivá.” (Nyugat. 1925. I. k. 335.). Ocskay azonban nem Cinka Pannával csálja meg feleségét — hanem a démoni Ozmondával.
- 344: 21 *haricska puliszkát brinzával* — a fagopyrum nevű növény lisztes bogtyója megfőzve, túróval
- 33 *Te szerencsétlen Markovics* — Te szerencsétlen ostoba
- 345 : 21 *fenyőmadarakat* — A fenyőrigóra, más néven fenyvesmadárra utal Jókai. Hazánkban főleg télen, vonulás közben fordul elő. Ilyenkor tömegesen fogdossák össze a fenyvesekben. Húsát szalonnába burkolva sütik.
- 26 *elugorja birtokát, mint debreceni csizmadia szőlőjét* — Az anekdotát Jókai maga írja meg *Elugrotta, mint a debreceni csizmadia a szőlőjét* címen. (Üstökös 1859. máj. 21. 3. sz. 20., valamint megjelent még *A magyar nép élce szép hegedűszóban*. Bp. 1907. 259–60.). „Babos uram szőlőt vásárolt 30 forintért. Kimentén szőlőjébe azonban megsértette a szőlőbírótság rendeletét,

Lap: Sor:

- mely kimondja, hogy minden gazda, aki a gáton ugrik át, ahelyett, hogy a kapun át közlekedne, fizessen bírságul 5 forintot. Babos uram haza felé tértében is a gáton ugrott keresztül. Ezért a szőlőpásztor megfogta és fizetetlen akart vele a beugrásér 5, a kiugrásért ugyancsak 5, azaz 10 forintot. A gazda azonban aki kiábrándult a fogát vésítő, silány, rossz szőlőből, így szólt: „Én? fizetek? tíz forintot? a mért beugrottam, kiugrottam? Nohát várjon kend egy kicsit, majd beugrom még kétszer, visszaugrom kétszer; aztán tartsa meg kend magának a szőlőt. Ekképen hatszor átszökvéni a bakháton, szerencsésen elugratta magától a szőlőt; melyből közmondásul maradt minden olyan rossz szőlőre, a mi a gazdájának többbe kerül, mint amennyit behoz, hogy jó lesz azt elugratni.”
- 346 : 5 *vezető nacelnikot* — helyesen: načelnik. Jelentése: vezető.
9 *észak-amerikai eldtkozott szirtpusztaság* — feltehetőleg Alaszkára utal Jókai
- 21 *a nagy világháború* — a krími háborúra utal Jókai, mely 1853-tól 1856-ig tartott. Felsorolja a hadviselő országokat is, de nem pontosan. Olaszország egészében nem, csak a Szárd Királyság vett részt a törökök oldalán a háborúban, Szerbia sem avatkozott be.
- 347 : 3 *kozdár* — kecskés, aki a saját kecskéit legelteti
9 *tarjag* — a fák kérgén vagy köveken tenyésző moszat
11 *ördögszántás* — Erdélyben, de az ország többi részén is ősrégi időkből fennmaradt, homályos eredetű, hosszú és mély árkokat és sáncokat nevezte a nép Ördögszántásának, Ördögároknak. A római vagy talán hun eredetű erődítményeket a nép az ördög és felesége művének tartotta.
- 31 *barlangszáda* — barlangnyílás
- 348 : 8 *lonka* — terasz
16 *rizikegomba* — a galócák családjába tartozó többféle gomba népies elnevezése. Ismeretes az ehető rizike, vöröslő rizike, sárga rizike, és az ehetetlen mérges rizike és gyilkos rizike.
- 349 : 11 *bezpopovcik* — pópa nélküli szertartás híve (bezpopovčik)
18 *a nagy földanya* — Ipolyi Arnold szerint a föld, a szülőföld iránti szeretet szülte a földanya, anyaföld kifejezéseket. (*Magyar Mythologia*. Bp. 1929. I. k. 288.)
29 *székifű* — a növényrendszertanban ismeretlen növénynev. Minden bizonnyal a székfűre gondol Jókai (*Matricaria inodora*)

Lap: Sor:

- 349 : 31 *zsdlya* — más néven *salvia*. Az ajakosok családjába tartozó növénynemzetség. A mintegy 500 fajta körül kb. 10 hazánkban is előfordul.
- 350 I *mint egy mostani abbáziai nyaraló* — Jókai a regény írása közben 1902 januárjában feleségével együtt Abbáziában nyaralt. (Vö.: PH 1902. jan. 26. XXIV. évf. 25. sz. 9.). A hasonlat tehát egészen friss élményből fakadt.
- 8 *kétszáz ölnyi* — mintegy 360 méter mély
- 23 *turzó csákdny* — kutatócsákány
- 351 II *kőneny* — a hidrogén régies, nyelvújítási elnevezése. A *Fekete gyémántok* c. regényében könlég néven említi Jókai, és szerinte a félelmetes robbanó bányalégnek, a zuhatarnak alap-eleme.
- „És azután a vihedernek is csak egy szikra kell, hogy zuhatarra váljék. Csak egy Davy-lámpának könnyelmű kinyitása, mellyel valaki tréfából pipára gyújt. Azzal vulkánt gyújtott maga körül.” (JKK I. k. 35.) Nemcsak az idézett mozzanat, hanem az egész jelenet nagy mértékben emlékeztet annak a kutatóútnak a leírására, melyet a halálos veszedelemmel dacoló Berend Iván tett az *Egy fekete táj* c. fejezetben (*Fekete gyémántok* JKK I. k. 31–40).
- 33 *goniatites sphaericus* — az ammonitokhoz tartozó kihalt, megkövült csiga. Jókainak nagy csigagyűjtőménye volt.
- 352 II *platycrinus* — megkövesedett tömlőbelű állat
- 27 *turzás* — kutatóverem, kutatóárok, mellyel egy terület geológiai felépítését, a kőszén rétegződését, kiterjedését vizsgálják
- 354 : I *kőnyomatú lapon* — a *kőnyomat* (litográfia, kőrajz) olyan sokszorosítási technika, amelynél kőlapra rajzolják mastixszal és terpentinnel a rajz, ill. szöveg fordított képét, a többi részt pedig bevizezik. Nyomás előtt festékes hengerrel mennek rajta végig. Erről aztán kézzel vagy gépi sajtóval nyomják a lenyomatokat.
- 355 : 6 *Kenyeret a szegényeknek* — Jókai 1879 augusztusában a Felvidéken utazgatott. Erről az útról a Pozsony vidéki lapok részletes számolósorozatát közölték. Az aug. 16-i szám beszámol Jókai Zay-Ugrócon tett látogatásáról, ahol a Zay grófok vendége volt. A cikk írója S. E. [Samorjai Emil] megemlíti, hogy ami legfőbb büszkeségét képezhetné a Zay-családnak az „*hogy őt az egész környék lakossága mint jötevőjét tiszteli, mert iparra oktatja a népet s munkát ad*

Lap: Sor:

- a vidék munkaszerető kezeinek . . . mert zay-ugróci birtoka valóságos ipartelep". A felvidéki utazásról készült beszámolót, az itt közölt részt is idézi Gergely Gergely az *Akik kétszer halnak meg* c. regény jegyzeteiben. (JKK I. k. 434.). Lehet, hogy Jókainak ezek az emlékei fedtek újjá, mikor Negrotin ipartelepének képét rajzolja meg.
- 356 : 22 *opera comique*-ben — vidám témájú operák színháza. Bermann is említi *Komische Oper* néven (1176.)
- 23 *mademoiselle Lucile* — Lucile alakja feltűnik *A lélekidomár*-ban is. Ott is arról ír Jókai, hogy Grahn Lucile „egy kedves kis opera-balet . . . a Brahma és bajadér” címszereplője (JKK 326.) Személyéről Sándor István a következőket írja. „Grahn Lucile dán táncosnő (1819—1907), nagy sikerrel lépett fel Párizsban és Szentpétervárt is” (uo. 753). Lucile oroszországi turnéjáról Jókai jelen kötetünkben is említést tesz a későbbiek során.
- 24 *maenade* — helyesen maenad, magyarosan menad. Bacchusnak, a bor és a vidámság ókori istenének papnői; a bacchánssnők
- 28 *A Bráma és bajadér* — ezt az operaballetet nézi meg Lándory (*A lélekidomár*) is a párizsi operában. Jókai ott el is mondja a mű tartalmát, mely bizonyos tekintetben eltér a jelen kötetben vázoltaktól. Így ír „A ‚Brahma és bajadér’ csakugyan kedves kis operaballet. A tárgya az ismert klasszikus balladából van kölcsönözve, melyben Brahma égi malasztja megdicsőíti a ‚bűnös’ szerelmet. Az indus főisten emberalakot öltve a földre száll, s útjában szállást nyer egy bajadérnél, aki belészeret. Azonban egy másik hajadon is belészeret, s akkor aztán ezek ketten versenyeznek a szép jövevény ifjú viszonszerelmeért. — Ritkán kerül színpadra a mind költői, mind zenei szépségekben gazdag darab.” (*A lélekidomár* JKK 327.) A kötet idevágó jegyzete az említett műről a következőt írja. A „*Brahma és Bajadér* Goethe: *Gott und die Bajadere* c. költeményének ismert témája . . . Minthogy forrásaink ide vágó táncjátékról nem tudnak, lehet, hogy az író képzeletét a Budai Színkör 1876. aug. 23-án bemutatott kétszereplős operája, Farkas Lajos és Ödön *A bajadér* c. műve ihlette (Vö.: . . . JKK 51. k. 753.) *A lélekidomár* ide vonatkozó jegyzetével nem érthetünk egyet. Jókai feltehetőleg ismerte a *Bráma és bajadér* c. 2 felvonásos operát, melyet Eugène Scribe szövegére Daniel François Auber komponált

Lap: Sor:

- és Egressy Béni fordításában 1851-ben mutattak be Pesten. Jókai *Brahma és Bajadére* címen az Üstökösben (1858. szept. 4. 3. sz. 22–23) humoros versben mutatja be az operát. (Vö.: JKK *Följegyzések* I. k. 201, 712.)
- 357 : 11 *a grabeni szegletbolt* — Graben Bécs I. kerületének egyik leg-szélesebb utcája, lelegegásabb üzletsora
- 359 : 22 *grande dame* — előkelő, nagyvilági hölgy
30 *rue des Capucines* — a kapucinosok utcája (utca a Vendôme tér mellett, a boulevard de la Madeleine és a rue de la Paix között). Harsányi Zoltán ír arról, hogy Jókai könyvtárában megvolt E. Texier: *Tableau de Paris* (1852) c. kétkötetes műve, ahonnan sok adatot merített. Az I. k. 36. l. tartalmazza az itt említett utca képét. (Vö.: *Nincsen ördög* JKK 289–90.) A kötetet ma is őrzi a Petőfi Irodalmi Múzeum.
- 360 : 12 *Armstrong-ágyúkkal* — Armstrong William George (Lord Cragside), angol technikus (1810–1900). Nagy ellenállású ágyúcsövek készítésére szolgáló eljárása úttörő volt (Armstrong-ágyúk).
- 361 2 *Tattersal* — Edmund Tattersal angol lókereskedő (1816–1898) nevéből majdnem minden jelentősebb európai városban alakult lóértékesítő egyesület, s azt nevezték Tattersal-nak. Pesten is volt Tattersal, mely később az úri társaság gyűlékezőhelye lett.
- 9 *haldntékdra citromszeletek voltak alkalmazva* — A felvagdalt citromszeleteket külsőleg arcidegzsábáknál, fagyásoknál, nehezen gyógyuló, fekélyes sebeknél valóban használták.
- 29 *ballabiléje* — rövid, néhány lépésből álló balettjelenete
- 31 *Pepita da Oliva hírhedt „El olé”-ja* — Ezzel kapcsolatban Jókai maga szolgál kimerítő felvilágosítással. A Nemzeti Színház sikereiről szólva írja: „Spanyol táncosnő volt a bálványozott művésznő, Pepita da Olivának hitták. Egy-egy táncot produkált az „El olé” (spanyolul olajcsepp). A hölgy keresi ruhája fodrai között a ráesett olajcseppet, s aztán mikor megtalálja, a közönségnek is megmutatja. De odáig a delirium minden daemonainak szokelléseit, mozdulatait elköveti.” (Vö.: *A hajdani Nemzeti Színházról* c. írás *Az elfelejtett nevek* c. rész HhM 4. k. 19–20.)
- 32 *Taglioni klasszikus „Seguidilla”-ja* — Az 1850-es években Jókai látta Taglioni kisasszonyt a Nemzeti Színházban, melyről így írt. „A balletnál is a legelső rangú művészetet válogatta ki Festetich Leó gróf. Elhozta Berlinből Taglioni

Lap: Sor:

- kisasszonyt, a kinél ideálisabb ballerínát soha sem láttunk. A koreográfia tökélyét kiegészítette azzal, hogy igazi spanyol nemzeti táncokat mutatott be. A seguidilla nem az El ole. (Vö.: *A hajdani Nemzeti Színházról c. frás Az elfelejtett nevek c. rész* HhM 4. k. 25–26.)
- 362 : 15 *almétánc* – arab tánc. Almeah a neve Egyiptomban a vándorló táncosnőknek, kik piacokon lépnek fel, de magánmulatságokon is gyakran szerepelnek.
- 364 : 15 *jerikói rózsza* – más néven Szűz Mária rózsája. Nem rózsza alakú növény. Egyiptom, Szíria, Arábia homokos talaján nő. Hazánkban a lugasosan is kialakított *Lonicera Caprifoliu-*mot (Lonc) nevezték jerikói loncnak, jerikói rózsának.
- 18 *kumpdnokkal* cimborákkal, pajtásokkal
- 19 *schmollisz* – szervusz-ital
- 366 : 21 *krapulámat* – a mámort követő fejfájásomat
- 367 : 18 *schabernackot* – csíny, tréfát
- 29 *Dejanira-köntös* – lásd előbb a „Nessus ing” magyarázatát
- 370 : 28 *beauté* – szépség
- 371 : 10 *szandlauser* – homokfutó, könnyű hintó
- 23 *Himfy lovagvárainak hősei* – Natália a romantikus várakról Kisfaludy Sándor lovagregéiben (*Csobánc, Tátika, Somló, Szigliget*) olvasható, melyek a *Regék a magyar előidőkből c.* kötetben (1807) láttak napvilágot.
- 374 : 25 *Jezabel* – Achabnak, Izrael királyának felesége a Bibliában (i. e. IX. sz.). Izraelben Baál kultuszát terjesztette, üldözte a prófétákat, főleg Illést. Nevét Jókai másutt is használja alávaló, jellemtelen nők jelölésére. Jezabelnek nevezi Ghéczy Zsigmond is árulóvá lett lányát, Korponayné (Vö.: *A lőcsei fehérr asszony* JKK 2. k. 193.).
- 384 : 10 „*kukkó*” – mafla, együgyű, nyámnyila
- 386 : 12 (*Diabolus reconvalescens*) – lábadozó ördög
- 388 : 13 *Sakjamuni* – helyesen Sakja Muni. A Sakja törzs szent életű bölcse, a nagy vallásalapító Gautama Buddha egyik neve. Buddha igazi neve Sziddhárta volt, családi neve pedig Gautama, vagy páli alakjában Gotama, de minthogy a Sakja törzshöz tartozott, Sakja Muni vagy Sakja Szimha, (a Sakja nemzetség oroszlánja) elnevezés is megillette. E név használata Jókai nagy szakirodalmi tájékozottságát mutatja.
- 18 *a Buddhának négy karja van* – Buddhát általában nem ábrázolják több kézzel, mint erre később Negrotin is utal. A hindu művészet Brámát, Visnut, Sívát ábrázolja sok karral,

Lap: Sor:

- de a buddhista panteonban szereplő ideálok, pl: végtelen szeretet, irgalom szimbólumaként, szimbólikus alakként, Buddha is előfordul több karral.
- 389 : 21 *Nye bojsza, Komám!* — Ne félj, Komám!
- 31 *Konfucse* — Kong-fu-ce, neves kínai vallásalapító (i. e. 551—479). Tanításaival a család és a természet tiszteletén alapuló régi kínai vallást újította meg.
- 390 9 *szabadkőművesek* ezt a többé-kevésbé titkos társadalmi szervezetet — noha egyes szertartásaik az egyházi szertartásokra emlékeztettek, és az első törvénykönyvüket James Anderson skót lelkész állította össze — hibásan sorolja Tihamér a vallási felekezetek közé.
- 24 *Bráma-hittel* — az ó ind és hindu vallás. Bráma, más néven Brahmá az egy istent kifejező misztikus Háromság (Trimurti) első személye, a teremtő.
- 26 *Sakjamuni rendes emberi alak* — A hagyomány szerint kisfejedelem fia volt, és az i. e. VI. sz.-ban élt, Észak-Indiában. Üresnek, öncsalással telinek találta a világi életet, és bár feleségei s gyermeke volt, már 30 éves korában elhagyta otthonát, és vezeklővé lett. Hosszú önkínzás után minden erejét a szellemi elmélyülésre összpontosította, s egy fűgefafa alatt ülve Buddhává lett, azaz elméje tökéletesen megvilágosult. Buddha szanszkrit nyelven annyit jelent, mint megvilágosult, fölébredett.
- 27 *felruházza a férfiúi szépség harminckét tulajdonságával* — A legenda szerint Buddha, illetve a földön járó Buddhák 32 fő és 84 kisebb ismertetőjellel rendelkeztek: Pl: nyújtott fülcimpák, a harmadik szem a két szemöldök között, koponyadudor, jobb felé csigákban göndörödő haj, hosszú kar, talpán a tankerek, arany színű bőr a testen stb. Ezeket nevezi Jóкаи a szépség tulajdonságainak.
- 28 *Buddha nem légr semmiféle világi gyönyörűséget, se kincseket* — Buddha szerint míg az ember minden személyes vágyakozását le nem győzte, addig az élete szomorúság és a halála bánat. Az élet vágya három formába szokott öltözni: érzéki vágyak, halhatatlanság utáni vágy, a vagyon utáni vágy. Ennek ellenére a buddhizmus határozottan elleneszegül az aszketizmusnak, céltalan önsanyargatásnak.
- 391 5 *Buddha is églakó volt* — Az indiai hitvilágban már Buddha fellépése előtt élt a hit, hogy a bölcsesség hosszú időközökben testet ölt és a földre száll, s megihleti az emberiségnek egy-egy

Lap: Sor:

- kiválasztott alakját, akit aztán Buddhának neveznek. A buddhisták hite szerint számos ilyen Buddha járt már a földön, Gotama Buddha csak az utolsó volt e sorban. Így tehát Buddha nem volt églakó, csak bölcsessége jött onnan. (Vö.: *Buddhista Kité* 12.)
- 391 7 *neki is egy ártatlan, tiszta nőtől kellett születni* — A hitrege szerint Buddha anyja egy fehér elefánttól esett teherbe.
- 8 *Mahadévi* — a szanszkrit Mahadéva (nagy isten) nőnemű alakja (a nagy istennő)
- 9 *Ez a hitrege* — A Buddha életútját egészen a XIX. századig rengeteg nem hiteles legenda borította és borítja ma is. Oka az volt, hogy a páli nyelvet (az óindiai prákrit nyelvek egyikéből, valószínűleg a mágadhiból fejlődött a szanszkrit-hoz közelálló nyelv), melyen a legtöbb eredeti forrás írva van, csak ekkor tanulmányozták alaposabban, és ekkor ismerték meg az indiai buddhizmus legtöbb szent könyvét, mely páli nyelven volt írva.
- 15 *Kérdezé a kocsistól* — a kocsis neve Csanna volt. (Vö.: H. G. Wells: *A világtörténet alapvonalai* Bp. 1930. 227.)
- 27 *negyedízbén* — A találkozások sorrendjében téved Jókai. Harmadik útja során találkozik ugyanis a halottal, és negyedik alkalommal a koldussal, illetve egy kolduló szerzetessel. Sziddhartha elhatározásához a döntő indítékot tehát nem a halottal — mint Jókai írja —, hanem a szerzetessel történő találkozás adta.
- 392 : 5 *a sátán Mara* — Ez a megkísértési jelenet gyakran szerepel a Buddha életét elmondó művekben. Szép verseket ír ebből a témából kindulva Szabó Lőrinc: *A kurtizán prédikációja, Mara lányai* címen.
- 6 (*Ebben is hasonlít a Jézus történetéhez*) — A Biblia több helyen beszél arról, hogy a Sátán megkísértette Jézust (*Újszöv. Máté evangéliuma* 4 : 1–11, *Márk evangéliuma* 1 : 12–13, *Lukács evangéliuma* 4 : 1–13.).
- 28 *A lélek nem hal meg* — ezt nem tanítja a buddhizmus
- 32 *Könyvből tanultam* — A regény megjelenésekor már könyvtárnyi irodalom látott napvilágot a buddhizmusról.
- 393 3 *a mennyei birodalomban* — Kínában
- 4 *Purna* — gyakori név Indiában. A nagy tanítványok között ilyen nevű nem szerepel. A legenda azonban említheti a tanítványok seregében, akik követték Buddhát.
- 6 *Srdnapevanta* — költött név

Lap: Sor:

- 394 : 9 *aggatózott* — akadéi oskodott.
- 12 *vízkereszt* — a három királyok napja a katolikus egyházban, jan. 6-án ünneplik
- 13 *gyertyaszentelő* — febr. 2-án tartott ünnep a katolikus egyházban. A néphagyomány szerint idő- és természetjósoló nap.
- búzaszentelő* — a katolikus egyházban ápr. 25-ét tartják a búzaszentelés napjának
- úrnapja* — A katolikus egyházban a Szentháromság vasárnapját követő csütörtök. Pünkösd után 10 nappal következő csütörtök.
- Buddha ünnepeit* — Buddha korában nem voltak ünnepek. Azóta sok ünnepnap van. Buddha születése, újév, világbéke-nap, állatok napja, akik elpusztultak az emberiség szolgálatában stb.
- 14 *hogy veszed rá a kálvinistát, hogy ő, aki még a Krisztus, a Szűz Mária, a szentek alakjait sem engedte a templomba bevitetni* — A magyar reformátusok (kálvinisták) 1646 óta elfogadott és használt hitvallása, a *Heidelbergi Káté* 98. kérdése és felelete tiltja az isteni személyek templomi ábrázolását. (Vö.: *Hitvallásaink*. Kiadta a Magyarországi Református Egyház Egyetemes Konventjének Sajtóosztálya. Budapest, 1954. 69.) Másfelől a protestantizmus elveti Szűz Mária és a szentek tiszteletét.
- 28 *a Buddha-hívők általános megszólítását fogadják el... te portömög* — valótlan állítás. A buddhisták a velük egykorúakat „testvérem” megszólítással illették és illetik, míg az idősebbeknek a tiszteletreméltó „uram” megszólítás járt. Önmagukra mondták viszont, hogy a testünk bőrszak, telve tisztátalansággal. Talán ennek alapján írja Jókai a „portömög” megszólítást.
- 396 4 *A buddhisták nem fogadnak* — Jókai fantáziája szülte ezt a megállapítást.
- 10 *semmi élő állatot nem szabad megölni, még az emberi testen élőddő férget sem* — Teljesen igaz. Ez természetesen nem azt jelenti, hogy a buddhisták tisztálkodással nem védekeznek az élősködők ellen. (Vö.: *Buddhista Káté* 46.)
- 397 9 *a párbajozást is* — ez is helytálló megállapítás
- 16 *tiltja a vadak lepuskázását* — Igaz, így tanítja a buddhizmus.
- 22 *Tehát vétének Buddha ellen a vadászok, mészárosok* — Így van. Ha a buddhistákon múlna, valószínűleg bezáratnák a mészár-

Lap: Sor:

- székeket, de ha már vannak ilyenek az ott feldolgozott húst elfogyaszthatják.
- 397 : 30 *Hisz nekik nincs Igerve a nirvána* — Ez nem így van. A buddhisták női szerzeteseket vesznek fel. Lényegében Buddha elsőként hirdette meg a női emancipációt. Így természetesen a nirvánát elérhetik a nők is. Amit itt Jókai mond, az a brahmánizmus tanítása.
- 398 10 *a Buddha-ünnepélyekre nem is bocsáttatnak be mások, mint férfiak* — valótlan állítás
- 30 *Priessnitz* — Priessnitz Vinzenz (1799 – 1851) sziléziai természetgyógyász. Eredetileg földműves volt, majd alaposan megfigyelve a természetes gyógymódokat, kidolgozta a hidegvíz-kezelés újszerű módját, melyet azóta világszerte sikerrel alkalmaznak.
- Baumscheidt* — helyesen Baunscheidt Károly (? – 1860). Német gépész volt, aki saját szerkesztésű gépével a bőrbe finom tűk segítségével számtalan szúrást ejtett, és az összeszúrkált felületet izgató természetű krotonolajjal bekente, erős gyulladást idézve elő ezzel a bőrön. Elmélete szerint ez a bőrizgatás a mélyebb testrészekből a betegséget kihúzta. A maga idejében ez a laikus kúra is népszerűségnek örvendett.
- 32 *Buddha nem enged mást a híveinek, mint növényi táplálékot* — ez szintén valótlan állítás. Buddha maga is romlott vaddisznóhústól halt meg. Tehát Buddha maga is fogyasztott húst. Ez természetes, hiszen a tanítás szerint a szerzeteseknek mindennemű alamizsnát el kellett fogadni és fogyasztani. Tehát a hústelt is. Egy másik verzió szerint egy „vaddisznók öröme” nevű gomba okozta Buddha halálát.
- 399 : 1 *kenyérfa* — rendszertani nevén: *Artocarpus*. Az eperfafélékhez tartozó növénynemzettség. Mintegy 30 fajtája honos az indomaláji vidéken. Gyermekfej nagyságú termését kenyér gyanánt használják. 3 fa elégséges egy embernek egész évre.
- 2 *borassuszpálma* — helyesen borassus. Gyermekfej nagyságú gyümölcsei, annak magvai is nyersen, sütvé, éretlenül, éretten egyaránt jóízűek. A pálma törzsét megsebezve a toddi vagy pálmabor alapanyagát kapják, melyet erjesztés után fogyasztanak.
- 15 *somodik* — a torockói kalács neve
- 34 *Tihamér... a Buddha-katekizmust írja.* — ilyen jellegű kiadvány az 1850-es években még nem volt hazánkban

Lap: Sor:

- 401 5 *az olajos bab éppen Buddha rendeletéhez illik* — a megállapítás nem állja meg a helyét
- 7 *A pénteknap éppen a Buddha úrnappja* — Ez igaz! A legenda szerint Buddha születése, megvilágosodása és Nirvánába térése májusi teliholdkor, pénteki napon történt. A Káté erről a következőket írja „A keresztyén időszámítás kezdete előtti 623-ik évnek egy péntek napján” született Buddha. (i. m. 13.).
- 8 *szabbat* — helyesen sabbath. Héberül: szombat
- 26 a „*Lujza-csárdás*” *egy magyar költő (Vajda János) nyilvánosan felszólalt ellene* — Vajda János több ízben zúgolódik a Lujza-csárdás ellen. A balatonfüredi közönség — írja egy alkalommal — „örvendhet Sárközy megérkezteknek, mert egész nyáron át nélkülözötte a finomabb zenét, s az örökös Lujza csárdás után jól esik valahára az „Ördög Róbert”, „Észak csillaga”, „Tell nyitány” s más egyéb classicus zeneműveket élvezhetni”. (Nővilág 1857. aug. 23. I. 33. Hírvásár 522.). Majd később így ír. „S ha kissé erőtetők magunkat, talán még azt is kitalálnók, hogy mi tetszik olyan igen a Lujza csárdásban . . .” (Nővilág 1857. szept. 20. I. 37. Pesti levelek X. 585.). Vajda még egy alkalommal morgolódik a Lujza csárdás ellen.” A jelen évi balaton-füredi fürdői évszakra Sárközy zenekara már szerződötten van. Azt halljuk ki van kötve a szerződésben, hogy az ép magyar fület sértő Lujza csárdást ne muzsikálják.” (Nővilág 1857. márc. 15. I. 10. Társaséleti és szépműi szemle 159.) Vajda Jánosnak ezek a cikkei névtelenül jelentek meg. Stílusos és egyéb bizonyítékok alapján azonban kétséget kizáróan Vajda János írásai.
- 403 : 22 *Angliában nincs általános hadkötelezettség, nincs újoncosági törvény* — A regény cselekményének időpontjában így volt. 1916-ban, az első világháború idején szüntette meg először az angol parlament ezt a kedvezményt.
- 406 : 6 *cseszkó* — csizmadia
- 19 *argandi lámpa* — az úgynevezett Argand-féle lángzóra utal Jókai, mely üres hengeralakú béltartó, és az a célja, hogy a lámpa lángjának belsejébe tóduló légáram az olaj szénhidrogénjének gyors oxidálását előmozdítsa anélkül, hogy mint az a lapos lámpabélnél kikerülhetetlen, a láng tetemes lehűlését okozza
- 407 : 22 *Azon időben Pesten is nagy kelendősege volt a vakok zenében-*

Lap: Sor:

- dájdnak* — A vakok intézeteiben Európa-szerte nagy súlyt helyeztek és helyeznek a tehetséges vakok zenei képzésére. A képzés befejeztével zenekarokat alkotva különböző mulatókban játszottak, és gyakran elzüllöttek. Ilyen zenekarok Jókai korában is működhettek.
- 407 33 *japonika* — pongyola
- 408 5 *Urulviva berkében imádkozó Sziddhartha* — helyesen: Urulvéla. (Urulvéla). Erdőség neve Indiában. Buddha különben elméledett, nem imádkozott. (Vö.: *Káté* 20.) A Sziddhartha szó jelentése: aki elérte célját.
- 409 : 25 *És akkor elkezdtek levetkőzni* — Jókainál a hetvenes évekig nem találunk erotikus leírásokat, jeleneteket. E kétségtelen tényt a Jókai-irodalom általában a költő szűzies érzésvilágával, szerelmet szublimáló irodalmi törekvésével magyarázta, amelyeket természetesen az egykori erkölcsi felfogás, a közönség ízlése szintén támogatott. Nagy Miklós (*Jókai*. Bp. 1968. 14.) kitér arra: Jókai olyan embertípushoz tartozott, amely „nem is termett szenvedélyes szerelemre; a reá jellemző társulási, barátkozó hajlam nem erotikus fogantatású”. Ugyanakkor elismeri, hogy mindez nem általánosítható gépiesen: „Benne is megérezzük olykor az erotikus felparázást (főként a nyolcvanas évektől kezdve), azonban ez életművében igen csekély szerepet játszik.” (ua.) A jelzett időszakról fogva csakugyan növekvő számban bukkannak fel az érzékiség nyomai a regényekben és elbeszélésekben, nem ritkán orgiák festéséhez vezetve (pl. *Egy hírhedett kalandor*, *A lélekidomár*, *Rákóczy fia*, *Magnéta* stb.) Különös a törvényesített bigámia jelentkezése *A három márványfej* lapjain! Utolsó 6–7 esztendejének szenilis erotikája ezután mindezt betetőzi, de az író még ekkor is uralkodik magán, pornografikusnak mondható verseit csupán asztalfiókjának szánja. A kérdés még alapos vizsgálódást igényel, mindenesetre érdemes felfigyelni neves költőnk, Vas István megnyilatkozására is. „Jókai művészetének egyik nagy rafinériája — a sok közül —, hogy eleget téve mindazon követelményeknek, melyeket saját életszemlélete s a magyar közízlés szemérmes cenzúrája támasztott, a nemes pózokba és tiszta szerelmekbe mégis bele tudta csempészni, látszólag kifogástalanul, a férfiak és nők, s a nők és nők kapcsolatának százféle, nem mindennapi fortélyát, leleményes érzékiséggel átűtött helyzetét . . . Ha nekem arra kellene válaszolnom, mi

Lap: Sor:

volt a legerotikusabb olvasmányom, habozás nélkül Jókaiival válaszolnék . . . Apám könyvszekrényének volt egy gondosan elzárt fiókja, ahol Sacher-Masoch regényeit tartotta és más ehhez hasonló, felpornografikus irodalmat. Én ezt a fiókot, megtalálván hozzá az utat, rendszeresen dézsmáltam ezekben az években, de nem találtam benne könyvet, amely olyan olyan szégyellnivaló indulatoktól pirosló arccal álltam volna fel, mint az *Egy az Isten, Az aranyember, A három márványfej* mellől, és azt hiszem, sokan megerősíthetnék ezt a tapasztalatomat, ha nem szégyellnék bevallani, s nem éreznék szentségtörésnek Jókaiival meg saját ifjúkori érzésvilágukkal szemben is.” (Vas István: *Nehéz szerelem*. Bp. 1964. 48–49.)

Meg kell jegyezni még azt is, hogy a buddhista áhítatok ilyen kicsapongásokhoz nem vezettek, ilyen dramatizált jeleneteket sem adtak elő, de nem szabad elfeledni azt sem, hogy Tihamér parasztlányai, akik a szertartás folyamán lepzeletlen bájakkal jelennek meg Mara, a csábító leányaiként, lényegében a Buddha-szertartásokon fellépő táncosnőkre emlékeztetnek, akiket az áhítat után – egy nem régen hozott rendelet megjelenéséig – a hívek megvásárolhattak. Ez a templomi prostitúció a szerzetesrend egyik jövedelemforrása volt.

408 : 28 *Makart-tableau* – Makart kép. Hans Makart (1840–1884) a maga korában híres osztrák festő volt. Valóban festett olyan erotikus képeket is (*Bacchus és Ariadne diadalmenete*), melyekre joggal emlékeztetett a regényben feltáruló jelenet.

a hét „főbűn” – a katolikus katekizmusok szerint a következő: kevélység, fősვნყնყնყ, bujaság, irigyséգ, torkossáգ, harag, jóra való restséգ

410 : 29 *Silenus* – más néven Silenos. A görög mitológiában Dionysos isten nevelője, bölcs öreg, aki a bor mámorában jóslatokat mond, és a filozófia mély értelmű titkait árulja el.

412 20 *áldozó* – áldozó, felszentelt vagy misés pap

34 *jejunium* – böjt

415 7 *Mária-Nostra* – Márianosztra kisközséգ Szob közelében, Pest megyében. Itt állították fel 1854-ben az első női fegyintézetet.

33 *Üstökös-szillag írt az égen* – Riasztó jóslatok szerint 1857. jún. 13-án üstökösnek kellett volna a földnek rohanni. Jókai

Lap: Sor:

- humorosan politizáló cikket ír ekkor. (Vö.: *Cikkek és beszédek*. JKK 4. k. 405, 823.)
- 415 : 34 *hogyan Ausztria is belekeveredett volna* — a Bécs-ellenes hazafias erők egy része számított arra, hogy Ausztria is belekeveredik a krími háborúba, a vesztesek oldalára kerül, és akkor ismét lehet remény a magyar szabadság kivívására. — Ezt írja Schöpflin Aladár is erről az időszakról a *Vén cigány* elemzése során (*A két Vörösmarty*. Magyar Írók, 1917. 17.)
- 416 : 2 *java hős vezérek emigránsok voltak* — A magyar emigráció vezérkarát a Kossuth, Teleki, Klapka által alkotott Magyar Nemzeti Igazgatóság jelentette. Az emigráció jelentős tagja volt még Gál Sándor, aki az osztrák uralom lerázására az óvatos politika helyett felkeléseket, katonai betöréseket tervezett, illetve Pulszky Ferenc és még számos jelentős hazafi.
- 18 *Napóleon* — Itt III. Napóleonra utal Jókai, aki mint az az 1859-es osztrák-olasz-francia háború idején bebizonyosodott, valóban kereste a kapcsolatot Kossuthal, támogatást ígért Magyarországnak függetlenségének kivívására, cserében az osztrák seregek megosztását eredményező politikai és katonai akciókat kívánva tőle. Kossuth hosszas dilemma után elfogadta III. Napóleon ajánlatát, de kikötötte, hogy a Habsburg-ellenes magyar felkelésre csakis ő adhatja meg a jelt, ha az időpontot alkalmasnak találja. III. Napóleon segítségét elsősorban katonai téren igényelte volna Kossuth.
- és az észak-amerikai köztársaság ontjék a milliokat* — Utalás azokra a papírpénzekre, melyeket Kossuth New Yorkban adott ki 1852-ben, 1, 5, 10, 50 és 100 dolláros értékekben. A pénzjegyek Kossuth arcképével vagy álló alakjával jelentek meg, illetve utalás arra az összegre, amelyet Kossuth az amerikai néptől a magyar szabadság kivívására gyűjtött.
- 417 : 10 *egy híres pesti kártyás a szolnoki híd ostrománál vezette diadalra a kaszós nemzetőreit* — Földváry Károlyra utal Jókai. A Földváry család tagjai valamennyien híres kártyások voltak. Földváry Károly (1809–1883) ikertestvérével, Sándorral együtt vett részt a szabadságharcban. Vakmerősége és szerencséje következtében alakult ki róla a legendás hiedelem, hogy nem fogja a golyó. A csata 1849. márc. 5-én volt, ahol Damjanics és Vécsey Karger tábornok seregét verte szét. A szolnoki csata leírását adja Jókai a *Két menyasszony* c. novellájában (*Csataképek* 18.). Jókai: *A köszlű ember fiai* c.

Lap: Sor:

- regényben is ír arról, hogy „híres korhelyekből híres hősök lettek” (JKK 2. k. 6.) Ez valóban így volt! Szekeres László jegyzete említi, hogy a híres korhely Kemnitzer Károly a selmeci csatában (1849. jan. 22.) halt hősi halált. (JKK 2. k. 376.)
- 420 9 *Forgách Zsuzsanna* — Lásd a keletkezéstörténeti részben
20 *Aldott legyen az a kormány* — Az adósok börtönét Anglia állította fel először, a Dickens-regényekből jól ismert hírhedt Marshalsea-t.
a rejtett puskák — hasonló motívum szerepel az *Akik kétszer halnak meg* c. regény *A drága barátom* c. fejezetében (JKK 2. k. 162–175.).
- 424 : 2 *armadill* — Amerikában élő öves állat, melynek legfőbb táplálékai a hangyák, termeszek és apróbb férgek
- 425 9 *Bejalaztatni az asszony szobájának ajtaját* — Jókai a *Szeretve mind a vérpadig* c. regényében (*Idegen házndi* c. fejezet) mondja el a budetini befalazott Katinka történetét. (JKK 2. k. 71–72.). Ezzel kapcsolatban részletesen lásd JKK 1. k. (423–24. jegyzetét.)
- 428 I *Andromeda* — Kepheus aithiopei király és Kassiope leánya a görög hősmondában. Mikor Poseidon tengeri szörnyet küldött Kepheus országára, jóslat szólt arról, hogy a szörnyet csak úgy lehet kiengesztelni, ha Andromedát sziklához láncolva kiszolgáltatják. A megláncolt, halálfélelemmel küzdő leányt Perseus szabadította meg, megölvén a szörnyet.
- 430 3 *máltai lovag* — A jeruzsálemi szent Jánosról elnevezett Johannita-rend, mely előbb betegápoló rend volt, majd később lovagi renddé alakult a XVI. sz.-ban, s a Máltai Lovagrend nevet vette fel.
- 431 : 23 *Myrrha története* — A görög mitológia szerint Smyrna beleszeretett saját apjába, kit el is ámtott. Az apa azonban tizenkét nap után fölismerete leányát, s üldözőbe vette. A menekülő leányt az istenek mirrhafává változtatták, s e fának felrepedezett héjából született Adonis. Smyrna tehát az apját tette kedvesévé, Negrotin pedig, akit férjül kívánt Natália, atyjává lett. Így valóban fordított a történet.
- 432 I7 *változása van* — gyöngélkedik
- 433 II *Még akkor nem volt szabad* — Valóban a zsidóságot ekkor még bizonyos kötöttségek korlátozták. 1867-ben azonban megszületett az emancipációs törvény, mely az ország izraeli-

Lap: Sor:

- ta lakosait a polgári és politikai jogok gyakorlásában a többi állampolgárral egyenlővé tette.
- 433 : 20 *frigyláda* — a zsinagóga keleti oldalán levő díszes fülke, melyben a tóratekerceket őrzik
- 22 *Kol nidre* — minden fogadalom. Így kezdődik a zsidó hosszú- napot megnyitó nyilvános kijelentés, mely semmisnek mond minden olyan fogadalmat, melyet meggondolatlanul tesz valaki. Mivel a kol nidre vezet be az engesztelő nap első (esti) imádságát, azt az imát is kol nidre néven emlegetik. Sajátszerű, ősrégi dallamát többször megzenésítették.
- 25 *az dtatosan imádkozók között felismeri a maga Negrotinját* Negrotin alakjában nemcsak ideális embert állít az olvasó elé Jókai, hanem benne a magyar szabadságharc egyik leg- ragyogóbb hőst is megrajzolta, hősiességben, szabadság- szeretetben a Baradlay-fiúk méltó párját keltette életre. Jókai ezzel is hangsúlyozni kívánta — annak ellenére, hogy Negrotin lengyel —, amit már a regény keletkezése előtt is megfogalmazott: nagyra tartja azt a szerepet, melyet a ma- gyar zsidóság 1848/49 nemzeti függetlenségi harcaiban be- töltött.
- Bernstein Béla: *Az 1848—49-iki magyar szabadságharc és a zsidók* (Bp. 1898.) c. könyvéhez (melynek rövidített kiadá- sa *1848 és a magyar zsidók* címen 1906-ban is megjelent), Jókai írt előszót. Ebben a következőt olvashatjuk: „Magyar- országon a Mózes hitvallás népe, a héber faj mindenkor a legbuzgóbb híve volt és maradt a magyar állameszmének, a szabadságnak. A legnagyobb megpróbáltatás korszakában, a 48/49-iki szabadságharc alatt bizonyította ezt be legigazab- ban. Amidőn a hazának minden másajkú népfajai, amelyek- kel a magyar szabadságát megosztotta, amelynek fiait job- bágyságból felszabadította, földeiken úrrá tette, — fegyver- rel támadtak ellene, — ugyanakkor a héber faj vérért, vagy- onát és szellemét hozta áldozatul a magyar nemzet, az alkot- mányos szabadság megvédelmezésére: az a héber faj, melyet egyedül felejtett ki a törvényhozás az alkotmány sán- caiból, az a zsidó nép, mely egyedül nem kapott polgár- jogot, egyenlőséget e haza milliói között.” (i. m. 5—6.)
- 434 : II *Most minden veszély között azt mondom* — Hasonló „bűvrontó mondás” szerepel a *Szép Miklós* c. regényben is: „Jobbomon Michael, bal felől Gabriel, hátam mögött Rafael, előttem Izrael, fejem fölött Uriel”. (JKK 187.) Ilyen jellegű fohász-

Lap: Sor:

kodással találkozunk a *Rab Rdb* c. regényben is (JKK 171.), de így fohászskodik Manassé is: „Elöttem Uriel, jobbfelől Rafael, bal felől Gabriel, hátam mögött Michael, fejem fölött Izrael”. (*Egy az Isten* 2. k. 119.) Itt lényegében a zsidó esti ima szövegének különböző variációival van dolgunk, melynek pontos szövege a következő. „Jobb felől Michael, bal felől Gabriel, előttem Uriel, mögöttem Rafael, fölöttem az Isten.”

434 : 12 *Rafael* — A három főangyal egyike, ki az *Ószövetség* szerint az ifjú Tóbiás útítársa volt, és magát az Úr előtt álló angyalnak nevezi.

Michael — Mihály főangyal héber eredetű neve. Az angyalok lázadása óta ő áll az Istenhez hű angyalok élén. Nevének jelentése: „Kicsoda olyan, mint az isten”. A zsidók nemzetük védőjének tartották.

Uriel — A négy arkangyal egyikének a neve. Héber eredetű nevét — melynek jelentése „Isten világa” — azért kapta, mert tőle küld Isten Izraelnek világosságot.

13 *Gábrriel* — Szintén főangyal. Neve héberül annyit jelent, mint: „Isten hőse.” A művészetben mint Isten hírnökét, kezében liliomszálat tartva ábrázolták.

Izrael — Jákob ősatyjának és a tőle származott népnek a neve. A név héber formája Jisraél, jelentése: „az Isten harcol”.

Dániel — ismert zsidó próféta. Őt mentette ki Isten angyala az oroszlánveremből. Az egyik ószövetségi könyv az ő nevét viseli.

435 : 4 *edelweisz* — helyesen írva: Edelweiss = havasi gyopár. A tárgyi és nyelvi magyarázatok összeállításánál felhasználtuk Görög Livia jegyzeteit, melyeket a regény 1961-es kiadásához készített. Sok hasznos anyagot kaptunk Szekeres László (*Politikai divatok* JKK 14. k., *A köszlő ember fia* JKK 27–28. k.) és Kulcsár Adorján (*Az új földesúr* JKK 13. k.) munkáiból is.

★

Ezúton mondunk köszönetet dr. Hetényi Ernőnek, a Magyarországi Buddhista Misszió tartományfőnökének azért a szíves segítségéért, melyet a regény buddhista vonatkozású részeinek jegyzeteléséhez nyújtott.

Köszönet illeti Oros László, rákoscsabai lelkészt a regény bibliai utalásainak, P. Mayer Erikát és B. Révész Máriát, az ELTE oktatóit, a klasszikus idézetek forrásainak földerítéséért.

Külön szeretnénk megemlékezni felejthetetlen emlékű barátunkról, dr. Mihályfi Tiborról, akinek jelen kötet német szövegeinek fordítását köszönhetjük.

A KÉPMELLÉKLETEKRŐL

- I. A regény Komáromról szóló részeinek fő forrása (Petőfi Irodalmi Múzeum)
- II. Korabeli hadi térkép Komáromról (Szinyei József említett könyvéből)
- III. Klapka György, Komárom parancsnoka 1849-ben (Uo.)
- IV. Rajz az öreg Jókairól (Faragó József műve 1903-ból; A Pesti Napló *Jókai Albuma* Bp. é. n. 111.)

NÉVMUTATÓ

- Aesopus 574
 Allemann 576
 Almásy Pál 466, 543—44, 547, 549
 Ambrus Zoltán 538
 Amtman Jenő 560
 Anderson, James 610
 Andrássy Miklós 582
 Anonymus 518, 583, 586
 Arany János 540, 579, 598—99
 Armstrong, William George 608
 Asserman (Vedrei) Ferenc 466, 473, 544, 558, 571
 Asztalos Etelka 556
 Attila, hun fejedelem 589, 603
 Auber, Daniel François 607
 Augustin, népénekes 597

 Bach, Alexander 464, 576, 597
 Bach, Eduard 576
 Balcescu, Nicolae 551
 Ballagi Mór 535—36, 584, 598—599
 Bakics Péter 487—89
 Bartalus István 523
 Bartha D. 532
 Báthori-Sulc Bódog 544, 558—59
 Batthyány Lajos 524
 Batthyány Kázmér 542
 Baunscheidt, Karl 613
 Beer, Jakob Liebmann 600
 Beksics Gusztáv 458

 IV. Béla, király 549
 Bem József 467, 518, 521, 564—565, 568
 Bencédi Székely István 588
 Bendegúz fejedelem 603
 Beniczky Lajos 546
 Beöthy László 468, 554
 Beöthy Zsigmond 467
 Beöthy Zsigmondné 563
 Beöthy Zsolt 490, 563, 568
 Bermann, Moriz 479—80, 497—498, 607
 Bernfeld Magdolna 492
 Bernstein Béla 619
 Berzeviczy Albert 575—81
 Besze János 560
 Békés István 581
 Béze, Theodor de 531
 Bilkei Ferenc 481
 Bisztrai Gyula 459
 Blandrata György 595
 Bocskay István 552
 Bohuss László 601
 Bomlits 566
 Bordola 576
 Borgheséné 566
 Borovszky Samu 541, 548—49, 553—54, 556—57, 563—64, 566, 568, 580
 Bourgeois, Loys 531
 Braunhoffer 576
 Bródy Sándor 538

- Buda, fejedelem 603
 Budai Dezső 491—92, 596, 604
 Budai László 553
 Buddha 482—85, 609—15
 Burján József 553
 Büthner 570
 Byron, George Gordon 584
- Caesar, Julius 594
 Chateaubriand, François René 491
 Cicero, Marcus Tullius 595
 Cincinnatus, Lucius Quintus 595
 Colloredo, Franz Gundaccar 542
 Colt, Sámuel 594
 Congreve, William sir 555
 Czeglédy Sándor 537
 Czuczor Gergely 550
- Csák Máté 540
 Csányi László 542
 Cserna István 475—76, 486, 574—75
 Csórich, Anton 570
- Damjanich János 548, 567—68, 617
 Dante, Alighieri 464, 491
 Darvas Róbert 586
 Dávid Ferenc 595
 Dávid, király 531
 Deák Farkas 487—89
 Deák Ferenc 541
 Degen Jakab 480, 597—98
 Degré Alajos 477—78, 485, 497
 Dembinszky, Henrik 462, 466—467, 478, 518—19, 524, 526, 546, 551, 564
 Demeter Tibor 451
 Dessewffy Arisztid 536
 Devecseri Gábor 526
 Dézsi Lajos 579
- Dickens, Charles 618
 Diószegi Sámuel 531
 Domonkos János 533, 563
 Domonkos Mihály 563
 Domonkos Sándorné 563
 Donatello, di Nicollo 602
 Donizetti, Gaetano 569
 Dósa mérnök kapitány 561
 Duka Tivadar 482
 Duschek Ferenc 543, 569
- Egressy Ákos 593
 Egressy Béni 556—57, 569, 608
 Egressy Gábor 593
 Eötvös József 579
 Erdélyi Adolf 562
 Erdélyi János 578—79, 589—90
 Ericson, John 573
 Erkel Ferenc 556, 569
 Erzsébet királyné 492
 Esterházy Antal 544
 Esterházy Ferenc 543
 Esterházy Gábor 543
 Esterházy László 543
 Esterházy Pál 541, 570
 Esterházy Tamás 543
- Faragó József 452
 Farkas Lajos 607
 Farkas Ödön 607
 Fazekas Mihály 531
 Fáy András 530, 556
 I. Ferenc 595
 Ferenczi Zoltán 451
 Festetich Leó 608
 Feszty Árpád 454—55, 463, 481, 554
 Feszty Árpádné, Jókai Róza 452, 481, 503
 Feszty Masa 481
 Fényes László 455
 Forgách Zsuzsanna 487—89, 618

- Földváry Károly 617
 Földváry Lajos 560
 Földváry Sándor 617
 Friebeisz István 467, 547, 549—50
 558
 Futó János 601
- Garai János 557
 Gál János 451, 492
 Gál Sándor 617
 Gárdonyi Géza 452, 481
 Gelics Mihály 521
 Gergely Gergely 461, 607
 Gerstner 576
 Giffard, Henry 552
 Goethe, Johann Wolfgang 607
 Gótamó (a későbbi Buddha) 482,
 609
 Goudimel, Claude 531
 Görgey Artur 462, 466, 470, 474,
 518—19, 526, 545, 548, 583
 Görög Lívia 451, 495—96, 604,
 620
 Gracza György 477—78, 517—
 522, 558
 Gulyás József 538, 557, 574, 578,
 589—91
 Guyon, Richard 518, 569, 572
- Gyalog Miska 581
 Győry Miklós 451
 Gyulai Pál 577, 598—99
- Haidvogel vendéglős 479
 Halm, Friedrich 602
 Hamar István 537
 Hamary Dániel 468, 545, 565
 Harsányi Zoltán 463, 546, 608
 Hassaurek, Franz 480
 Hydn, Joseph 524
 Haynau, Julius Jakob 466, 470,
 473—74, 518, 527, 538, 542,
 572, 575, 582
 Hebra, Ferdinand 594
 Hegedüs Sándor 455
 Hegedüs Sándorné, Jókai Jolán
 568
 Hentzi, Heinrich 581
 Herman Enil 537
 Hetényi Ernő dr. 485, 620
 Heyntzel vezérőrnagy 582
 Hoffmann Pál 543
 Hofmeister 560
 Holländer Leó 474, 493—94, 565
 Hollósy István 483
 Hollósy József 483
 Hollósi Kornélia 603
 Hollósi Simon 483
 Horatius, Quintus Flaccus 594
 Horlai Györgyné 485
 P. Horváth Ádám 532
 Horváth Mihály 526, 541—42
 Hoyos ezredes 473
 Hrulov ezredes 568
 Hunfalvy Pál 543
- I. Igor, orosz fejedelem 520
 Incze Gábor 532
 Ipolyi Arnold 529—30, 537, 573,
 587—88, 605
 Irányi Dániel 543
 Irinyi János 586
 Irinyi József 546
 István nádor 579
 Iszakov 570
 Iszer Károly 544
- Jancu, Avram 467
 Janicsáry (Dragomiresty) Döme
 553
 Janicsáry (Dragomiresty) Miklós
 553

- Janicsáry (Dragomiresty) Szilárd 553
 Janik János 559
 Jellasics, Jozsip 518, 527—28, 576
 Jézus Sirach 537
 Jókai József 574
 Jókai Józsefné, Pulai Mária 528
 Jókai Károly 547, 577, 582
 Jungbauer 570
 Justh Zsigmond 481
- Kalicza-család 563
 Kalmár János 592
 Kanizsai Dorottya 563
 Kanizsai Orsolya 563
 Kapferer 601
 Karger tábornok 617
 Katona József 601—02
 Kazinczy Gábor 543
 Káldi György 535
 Kállay Ferenc 482
 Kállay Kálmán 537
 Kálmán Imre 600
 Kálvin János 531, 595
 Károli Gáspár 535, 537, 545
 Károlyi György 603
 Károlyi Györgyné 572
 Károlyi István 536, 554
 Károlyi Sándor 573
 Károlyi Sándorné 473—74, 486, 573
 Kászonyi Dániel 552
 Kemény Farkas 568
 Kemnitzer Károly 618
 Kertész Manó 587
 Kesztlér Ede 469, 560
 Keve hun kapitány 603
 Kisfaludy Károly 565
 Kisfaludy Sándor 609
 Kiss Arnold 493
 Kiss Ernő 544
 Kiss J. 532
- Kis Pál 569
 Klapka György 466—74, 476, 486—87, 493, 499, 502, 518, 541, 544, 545, 447, 552, 554, 557—58, 562—64, 567, 569—571, 573—74, 617
 Kmety György 518, 569
 Kodály Zoltán 568
 Kollár Lajos 469, 560
 Komlós Aladár 580
 Kong-fu-ce 610
 Kossuth Lajos 462, 465—67, 473—74, 518—19, 525—26, 529, 542, 551, 556, 568, 570, 580, 617
 Kosztolányi Mór 473, 475, 486—487, 541, 544, 559
 Kosztolányi Mórné, Mambrinó Franciska 475, 486—87
 Kovács Endre 565, 568
 Kőrösi Csoma Sándor 482
 Krivácsy József 471, 573
 Kratki Baschik 601
 Krúdy Gyula 557
 Kubinyi Ágoston 580
 Kulcsár Adorján 557, 577, 592, 620
 Kunoss Endre 557
- Labintzow tábornok 519, 521
 Laborfalvi Róza 555, 579
 Lamartine, Alphonse de 550
 Lazzarini, Lazzarro 592
 Ledru-Rollin, Alexandre Auguste 550
 Lengyel Dénes 499, 502—03
 Lengyel Géza 459
 Légrády Károly 458—59
 Linné, Carl von 531
 Lisznyay Kálmán 528, 580
 Losonci László 599
 Lucile, Graham 607

- Ludassy Mór 550
 Lukácsi Sándor 547
 Luther Márton 584
 Luzsenszky Pál 536
 Lüders, Alexander Nikolájevics
 518

 Machio 576
 Mack József 474, 573
 Mack Károly 573
 Madarassy Móricz 563
 Madarassy Móriczné 563
 Madarász Imre 454
 Madarász József 453—54
 Madarász László 543
 Madách Antal 483
 Madách Imre 577
 Maier 601
 Makart, Hans 616
 Marot, Clément 531
 Martinuzzi György 485
 May János 573
 Mayer Erika 620
 Mayerhoffer 576
 Mazurkiewicz, Alicja 495
 Mednyánszky László 481
 Mentovich Ferenc 598—99
 Mertz, Friedrich Wilhelm 559—
 560
 Meszleny Terézia 556
 Meyerbeer, Giacomo 600
 Mészáros Lázár 478, 519, 546, 548
 Mihályfi Tibor 620
 Miklós István 539
 Mikszáth Kálmán 438, 444, 452—
 457, 459, 538, 552
 Móga János 545
 Molnár Károly 563
 Móricz György 552
 Móricz Zsigmond 452
 Münch-Bellinghausen, Eligius
 Franz 602

 Nacsády József 479, 496—97,
 517, 520, 528, 557
 Nádasdy Tamás 563
 Nagy (Grosz) Bella 454—55,
 495
 O. Nagy Gábor 522, 524, 528,
 556, 594
 Nagy Miklós 455, 462—63, 481,
 495—96, 501, 503, 529, 532,
 551, 615
 Nagy Sándor 466, 548
 Nagyteleki György 584
 III. Napóleon 617
 Nedeczky Pál 546
 Nobili gróf 476
 Nyáry Pál 462, 478, 543, 547

 Ocskay László 485, 492, 524, 590,
 595
 Oehlschlager, Adam 479
 Olga, orosz fejedelemasszony 520
 Orbán Gábor 563
 Oros László 620

 Palestrina, Giovanni Pierluigi da
 524
 Paskievics, Iván 478, 518—19,
 548
 Patay József 543
 Patkó Jancsi 581
 Patkó Pista 581
 Pálffy János 543
 Pázmán Mihály 556, 601
 Pázmándy Dénes 543
 Pepita da Oliva 608
 Perczel Miklós 548
 Perczel Mór 467, 477—78, 517—
 520, 522, 546, 548
 Perényi Zsigmond 549
 Pergolesi, Giobanni Battista 524
 Petőfi Sándor 525, 528, 545
 Pintér Jenő 493

- Plutarkhosz 594
 Podmaniczky Frigyes 593
 Praxiteles 594
 Priessnitz, Vinzenz 613
 Prus, Boleslaw 451
 Pukánszky, Kádár Jolán 603
 Pulszky Ferenc 617
 Purna 485
- Rajkai E. István 550
 Ráday Gedeon 556
 II. Rákóczi Ferenc 544
 Rákosi Jenő 538
 Rákosi Viktor 538
 Révai Testvérek 451
 Révay Ferenc 486—89
 Révay Mór János 453, 459
 Révay Péter 488
 Révész György 493—94
 B.Révész Mária 620
 Riedl Frigyes 598
 Rigolbocher, Marguerita Bebel
 604
 Rossini, Gioacchino 524
 Rothschild 494, 526
 Rozgonyi Cecilia 562
 Rozgonyi-család 541
 Rózsa Sándor 529
 Röntgen, Wilhelm Conrad 596
- Sacher-Masoch, Leopold von 616
 Sakjamuni (a későbbi Buddha)
 482—83, 609—10
 Salamon Ferenc 599
 Samarjai Emil 606
 Sarkadi Imre 494, 500
 Sámi Lajos 534
 Sándor István 607
 Sárkány Ferenc 566
 Sárkány János 566
 Schiller, Friedrich 602
 Schlik, Franz Heinrich 541
- Schmerling, Anton 464
 Schodelné, Klein Róza 603
 Schöpflin Aladár 617
 Schwarz, Karl 479
 Scribe, Eugène 569, 607
 Semberi Imre 543
 Shakespeare, William 602
 Ślaski, Jean 451
 Socius, Lelio 595
 Soubirous, Bernadette 599
 Sőtér István 496, 497
 Spira György 564, 569
 Stefani 601
 Stein 569
 Suetonius 594
- Szabó Lőrinc 611
 Szacsvay Imre 543, 549
 Szarka János 547
 Száky Zsigmond 563
 Szekeres László 461, 550, 558,
 560, 572, 575, 578, 618, 620
 Szemere Bertalan 462, 542
 Szenczi Molnár Albert 571
 Szeremlei 562
 Széchenyi István 603
 Zsigligeti Ede 557, 601—02
 Szijj Ferenc 568
 Szilágyi Sándor 599
 Szillányi Péter 469—70
 Szinnyei József 465—76, 486,
 541, 544—46, 548, 551—53,
 556—74, 581—82, 601
 Szomaházy István 538—40
 Szőgyén 579
 Szőnyi Benjámín 537
 Szubhádra 482
- Taglioni kisasszony 608
 Tattersal, Edmund 608
 Teleki Sándor 617
 Texier E. 608

- Thaly Zsigmond 473—74, 570, 574
 Thworniczky ezredes 478, 485—486, 497
 Tisza Kálmán 492
 Todi, Jacopone da 524
 Tolsztoj tábornok 477—78, 519—20
 Tomori Anasztáz 598
 Tompa Mihály 550, 599
 Tóth Ágoston 548
 Tóth Lőrinc 469
 Török Károly 538
 Török Zsigmond 546
 Tuba István 564
 Tyrtaios 544
- Ujházy Albert 468—69, 536, 559, 571
 U'házy László 536
- Vadnai Károly 580, 599
 Vajda Béla 543
 Vajda János 580, 593, 614
 Váli Mari 528, 547—50, 559, 561, 564—65, 567, 577, 582
 Vály Ferencné 552
 Ványi Ferenc 579
- Vass István 615, 616
 Vayerné Zibolen Ágnes 563
 Vámbéri Ármin 602
 Verdi, Gioseppe 524
 Vestris 602
 Vécsey Károly 617
 Vészi József 454, 490
 Vilmos főherceg 560
 Vörösmarty Mihály 517
 Vukovics Sebő 542
 Vysoczki József 467, 551
- Windischgraetz, Alfred 577
 Wlassics Gyula 453
 Wohlgemut 567
 Wujcsik 477, 520
- Zav grófok 606
 Žeromski, Stefan 451
 Zichy-család 564
 Zichy Karolina 572
 Zobor vezér 583
 Zrínyi Miklós 569—70
- Zsigmond Ferenc 453, 455, 460, 490—91, 493, 496, 546, 549, 560
 Zsigmond, Luxemburgi 541

TARTALOM

ELSŐ SZAKASZ

A SÍRBÓL VISSZAHOZVA

1. Hősök harca	5
2. A markotányosné	8
3. Az archangeli csodatevő szentkép	12
4. A haditanács	17
5. A talány nyitja	21
6. Hosszú az út a sírból	27
7. A putriban	48
8. Jézus Sirach	74

MÁSODIK SZAKASZ

ÚJJA TEREMTVE

1. A Tózsó	87
2. A fekete könyv	101
3. Az utolsó diadal	110
4. Almássy Pál	115
5. Aramics Cyrill	131
6. A szép Angiolina	138
7. A barakkok	157
8. Végre valahára együtt!	166
9. A komáromi bankók	177
10. Pénzmámor	184
11. Látványosság	187
12. Az orgyilok	196
13. Republica Komaromiensis	209
14. A leszámolás	217
15. Az utolsó lövések a szabadságharcban	221

HARMADIK SZAKASZ

1. Ország képe	231
2. Miseria cum sale	232
3. Poézis és próza	238
4. Az édes otthon	252
5. A festett képek	262
6. Az ősmagyarok	273
7. Nagy mester a szükség	289
8. Mindent egyszerre	303
9. A veszedelmes gubó	307
10. Adjad Uram isten, de mindjárt!	310
11. A legnehezebb feladat	314

NEGYEDIK SZAKASZ

1. A kedves Bécs város	319
2. Az üres templom	324
3. Mi kell ahhoz, hogy igazi úr legyen az ember?	339
4. A „Bez chleba”	341
5. A megcsalt férj	355
6. Urak harca	367
7. Az utolsó út előtt	381
8. Buddhisták Magyarországon	386
9. A végzet	411
10. Az elfordíthatatlan fátum	425

Jegyzetek	437
Rövidítések	438
Kézirat, kiadások, fordítások	439
Keletkezése, forrásai	452
Régi ember, új világ	452
Pesti Hírlap — kontra Jókai	456
A régi témák újjáébredése	459
A szabadságharc témája	459
Jókai és Komárom	462
A Bach-korszak krónikása	464
A komáromi események forrásai	465
A regény kisebb forrásai	476
A turai ütközet leírásának forrásai	477
A bécsi vonatkozású események és utalások forrásai	479

Jókai és a buddhizmus	481
A regény szereplői és élő mintái	485
Forgách Zsuzsanna története	487
Irodalom	490
Szövegváltozatok	504
Tárgyi és nyelvi magyarázatok	517
A képmelléletekről	622
Névmutató	623

MTA ITI
R2008

R 1975

R 1985

R 1997

Arar 40 — 50

